

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

148 danske bykirker

Med fotografier, oversigtskort og tegninger

Indledning af Axel Bolvig

GYLDENDAL

148 danske bykirker

Med fotografier, oversigtskort og tegninger

148 danske bykirker

Med fotografier, oversigtskort og tegninger
Indledning af Axel Bolvig

Artiklerne udarbejdet af:

Axel Bolvig

Inger Budtz-Jørgensen

Johannes Exner

Gunnar Hermansen

Udvælgelse under medvirken af Johan Exner

Gyldendal

148 danske bykirker

er sat med Times og trykt i Nordisk Bogproduktion A/S.

Forlagsredaktion: Inger Budtz-Jørgensen.

Omslag efter foto af Aerodan Luftfoto.

Fotografier: Aerodan Luftfoto,

Donamic Illustration-Photo Agency, Gyldendal,

Nationalmuseet, Thomas Pedersen og Poul Pedersen.

Kort og tegninger: Kaj Jensen.

Typografisk tilrettelægning: Sven Reiner Johansen.

© Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S Copenhagen.

Printed in Denmark 1974.

ISBN 87 00 13241 1

Indhold

Oversigtskort	7	Kalundborg	
Forord	9	Vor Frue Kirke	70
Indledning	11	Kerteminde Kirke	72
Allinge-Sandvig Kirke	33	Kolding	
Assens, Vor Frue Kirke	33	Kristkirken	72
Bogense Kirke	34	Sankt Nikolaj Kirke	73
Brønderslev Kirke	35	Korsør	
Christiansfeld Kirke	35	Sankt Povls Kirke	74
Ebeltoft Kirke	36	København	
Esbjerg		Adventskirken	75
Jerne Kirke	37	Bethlehemskirken	75
Sankt Nikolaj Kirke	37	Brorsons Kirke	75
Vor Frelsers Kirke	38	Brønshøj Kirke	76
Fredericia		Christiansborg Slotskirke	77
Reformert Kirke	38	Christians Kirke	78
Sankt Knuds Kirke	39	Det Mosaiske Troessamfunds	
Sankt Michaelis Kirke	39	Synagoge	80
Trinitatis Kirke	40	Eliaskirken	80
Frederikshavn		Frederiksberg Kirke	81
Fladstrand Kirke	40	Frederiksberg Slotskirke	82
Frederikssund Kirke	41	Frederiks Kirke	84
Frederiksværk Kirke	41	Garnisons Kirke	85
Fåborg, Helligåndskirken	41	Grundtvigs Kirke	87
Grenå Kirke	42	Helligåndskirken	89
Gudhjem Kirke	42	Holmens Kirke	93
Haderslev		Immanuels Kirke	100
Gammel Haderslev Kirke	43	Islev Kirke	100
Haderslev Domkirke, Vor Frue		Jesuskirken	101
Kirke	43	Kastelskirken	103
Hasle Kirke	51	Københavns Domkirke,	
Helsingør		Vor Frue Kirke	104
Helsingør Domkirke, Sankt Olai	51	Lundehus Kirke	106
Kronborg Slotskirke	58	Præstebro Kirke	106
Sankt Mariæ Kirke	59	Reformert Kirke	107
Herning Kirke	62	Rødovre Kirke	110
Hillerød		Sankt Ansgars Kirke	111
Frederiksborg Slotskirke	62	Sankt Johannes Kirke	112
Hjørring		Sankt Knud Lavards Kirke	112
Sankt Catharina Kirke	63	Sankt Nikolaj Kirke, Hvidovre	112
Sankt Hans Kirke	64	Sankt Nikolaj kirkebygning	113
Sankt Olai Kirke	64	Sankt Petri Kirke	115
Hobro Kirke	64	Stengård Kirke	117
Holbæk		Trinitatis Kirke	118
Sankt Nikolaj Kirke	65	Ungdomsbyens Kirke	121
Holstebro		Vartov Kirke	121
Holstebro Kirke	65	Vor Frelsers Kirke	122
Nørrelandskirken	66	Køge	
Horsens		Sankt Nicolai Kirke	125
Hospitalskirken	67	Lemvig Kirke	128
Klosterkirken	67	Løgstør Kirke	128
Vor Frelsers Kirke	69	Mariager Kirke	128
Hørsholm Kirke	69	Maribo Domkirke	131

Marstal Kirke	135	Skælskør Kirke	214
Middelfart Kirke	135	Slagelse	
Nakskov Kirke	136	Sankt Mikkel's Kirke	215
Neksø Kirke	138	Sankt Peders Kirke	218
Nibe Kirke	138	Sorø Kirke	219
Nyborg		Stege	
Vor Frue Kirke	139	Sankt Hans Kirke	226
Nykøbing Kirke, Falster	142	Store Heddinge Kirke	227
Nykøbing Kirke, Mors	143	Stubbekøbing Kirke	229
Nykøbing Kirke, Sjælland	144	Svaneke Kirke	230
Nysted Kirke	144	Svendborg	
Næstved		Sankt Nicolai Kirke	231
Sankt Mortens Kirke	145	Vor Frue Kirke	232
Sankt Peders Kirke	147	Sæby Kirke	232
Nørresundby Kirke	149	Sønderborg	
Odense		Sankt Marie Kirke	234
Fredens Kirke	149	Thisted Kirke	236
Munkebjerg Kirke	150	Tønder	
Odense Domkirke,		Kristkirken	238
Sankt Knuds Kirke	150	Varde	
Sankt Hans Kirke	159	Sankt Jacobi Kirke	244
Vor Frue Kirke	160	Vejle	
Præstø Kirke	161	Sankt Nicolai Kirke	245
Randers		Viborg	
Sankt Clemens Kirke	162	Søndre Sogns Kirke	247
Sankt Mortens Kirke	162	Viborg Domkirke	249
Ribe		Vordingborg	
Ribe Domkirke, Vor Frue Kirke	166	Vor Frue Kirke	252
Sankt Catharinæ Kirke	174	Ærøskøbing Kirke	254
Ringkøbing Kirke	176	Åbenrå	
Ringsted		Sankt Nicolai Kirke	254
Sankt Bendts Kirke	177	Åkirkeby	
Roskilde		Å Kirke	256
Roskilde Domkirke	182	Ålborg	
Sankt Ibs kirkebygning	206	Vor Frue Kirke	258
Vor Frue Kirke	206	Ålborg Domkirke,	
Rudkøbing Kirke	207	Sankt Budolfi Kirke	261
Rødby Kirke	208	Århus	
Rønne Kirke	209	Lisbjerg Kirke	266
Sakskøbing Kirke	209	Vor Frue Kirke	266
Silkeborg Kirke	210	Åby Kirke	269
Skagen Kirke	210	Århus Domkirke,	
Skanderborg		Sankt Clemens Kirke	269
Skanderborg Slotskirke	210	Ordforklaring	284
Skanderup Kirke	211	Litteraturliste	289
Skive Gamle Kirke	213	Personregister	290

Forord

Bogen »148 danske bykirker« forsøger at dække et emne, som hidtil har været stedmoderligt behandlet. De danske landsbykirker er – med rette – folkekære udflugtsmål, hvorom meget er skrevet. Men bykirkerne er lige så fremragende mindesmærker, der rummer en udtømmelig skat af historiske, kulturhistoriske og kunsthistoriske værdier lige fra 1100-tallet til i dag.

Bykirkerne, eller med et godt gammelt dansk ord, købstadkirkerne, findes ikke jævnt fordelt over det ganske land. De store byer har flere kirker end de mindre og København selvfølgelig flest. Under udvælgelsen af de kirker, som omtales i denne bog, er der taget hensyn til en rimelig geografisk fordeling, således, at hovedparten af byerne er repræsenteret. Ved siden af denne hensyntagen til en spredning af de behandlede kirker, er udvælgelsen foretaget efter kulturhistoriske og kunsthistoriske kriterier hvad angår bygning såvel som inventar, og derfor er kirker fra alle perioder medtaget. En særlig vægt er lagt på vore gamle domkirker, da et besøg i flere af disse er som at vandre gennem Danmarks historie.

Ved udarbejdelsen har mange ydet en stor indsats og til det ikke ubetydelige antal præster, kor-

degne, kirketjenere og arkitekter, som har givet oplysninger, rettes hermed en tak. En særlig tak skylder forlaget provst Johan Exner, uden hvis oplæg til bogen og fortræffelige assistance denne ikke var blevet til. Arkitekt Johannes Exner har skrevet om og dermed givet et væsentligt bidrag til forståelsen af nogle af de kirker, som han og Inger Exner har tegnet, og som naturligt er medtaget i denne bog. Generalsekretær i Københavns Kirkefond, Gunnar Hermansen, har udfærdiget artiklerne om de af Kirkefondets kirker, der omtales, og som ingen kender bedre end han. Universitetslektor Axel Bolvig har skrevet om Danmarks 10 domkirker mens forlagsredaktør Inger Budtz-Jørgensen har beskrevet de resterende kirker og deres inventar.

Det har ikke været muligt at foretage tilbunds-gående undersøgelser i hver enkelt kirke, hvorfor de fleste af artiklerne bygger på tilgængelig litteratur og bogens litteraturliste rummer en fortegnelse over det meste af den benyttede litteratur. Hovedkilderne har dog naturligt været: J.P. Traps »Danmark« og »Danmarks Kirker«, Nationalmuseet.

Gyldendal

Indledning

Historie

De danske bykirker udgør ikke som de fleste af vore landsbykirker en ensartet gruppe. Størsteparten af landsbykirkerne er opført inden for et ret afgrænset tidsrum, der falder sammen med den romanske stilperiode, nemlig ca. 1050-1250. For bykirkernes vedkommende ser billedet anderledes broget ud. Købstædernes grundlæggelsestidspunkt og deres økonomiske op- og nedgangsperioder var af betydning for kirkebyggeriet, ligesom kirkebygningernes forskellige funktioner var bestemmende for deres størrelse og udseende.

Vi kan dele bykirkerne i enkelte hovedgrupper. Vigtigst er gruppen af domkirker, hvoraf de fleste har en meget høj alder. Den største kreds af kirker udgøres af alle de gudshuse, der opførtes i forbindelse med købstædernes anlæggelse og vækst fra 1200-tallet og fremefter. En tredje gruppe er de klosterkirker, som efter reformationen blev indrettet til sognekirker; til disse kirker, der kan være opført gennem hele middelalderen, er der undertiden endnu knyttet dele af klosteranlægget. Tiden efter reformationen var ikke gunstig for nyt kirkebyggeri undtagen i København, der især efter Enevældens indførelse i 1660 fik større betydning og indbyggertal. Endelig opførtes der i byerne adskillige kirker i forbindelse med befolkningsekspllosionerne fra slutningen af 1800-tallet, men som så meget byggeri fra denne periode er også de fleste af kirkerne uden væsentlig kunstnerisk interesse.

Denne summariske opdeling af købstadkirkerne viser, at kirkebyggeriet hænger nøje sammen med de økonomiske, befolkningsmæssige og religiøse strømninger i landets historie. I det følgende vil der derfor blive givet en kort oversigt over nogle væsentlige træk ved disse strømninger.

For købstadkirkernes vedkommende kan man gå helt tilbage til Ansgars tid, idet vi har oplysninger om, at han af kongemagten fik tilladelse til at opføre kirker i henholdsvis Hedeby og Ribe. Disse første forsøg på kirkebyggeri herhjemme i 800-tallet har ikke efterladt sig spor, og de bygninger, som Ansgar fik rejst, har utvivlsomt været tarvelige trækirker, der vel først og fremmest var beregnet for de kristne rejsende, især købmænd, som kom til de to eneste egentlige bydannelser, der endnu eksisterede i danernes land. Det, vi kan udlede af oplysningerne om Ansgars

byggeri, er den selvfølgelige kendsgerning, at kristendommen og det dermed følgende kirkebyggeri først slog an i vore to eneste bymæssige områder.

Der er ingen tvivl om, at kristendommen i den følgende tid uden voldsom modstand bredte sig over hele riget, således at Harald Blåtands berømte ord på Jellingstenen, at han gjorde danerne kristne, vel snarest afspejler, at med udgangen af hans regeringstid i 980'erne var Danmark stort set et land med en kristen befolkning.

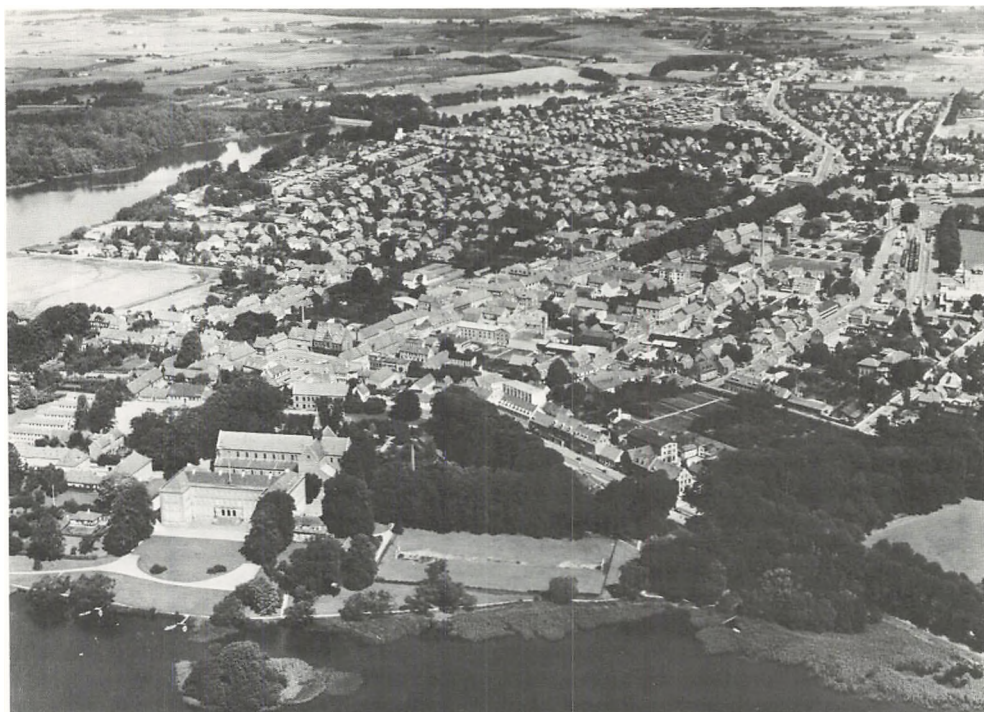
En helt nødvendig ting i forbindelse med den kristne tro er et sted at udøve den i, altså kirker, og forholdet har vel i Danmark været det samme som i flere andre lande, at kirkebyggeriet i missionstiden udgjordes af en slags missionsstationer, der fra bymæssige områder skød sig stadig længere ind i landet.

Danmark var i 1000-tallet så godt udbygget kirkeligt, at kong Svend Estridsen (1047-74) i slutningen af sin regeringstid bestræbte sig på at frigøre landet fra ærkebispesædet i Hamburg-Bremen, hvorunder vi ligesom de øvrige nordiske lande hørte. Forsøget mislykkedes, men allerede i 1103 udskilte paven Norden som en selvstændig kirkeprovins med ærkebispesæde i Lund.

En forudsætning for at Svend Estridsens kirkepolitik skulle lykkes var, at Danmark var solidt udbygget i kirkelig henseende. Ca. 1060 skete den første kendte og den til dato mest stabile landsomfattende inddeling af Danmark, idet landet blev opdelt i ni stifter: Lund, Dalby, Roskilde, Odense, Slesvig, Ribe, Viborg, Århus og Vendsyssel. Bispesædet i Dalby blev kort efter nedlagt, og hele Skåne føjet ind under Lund. Ellers fungerede inddelingen stort set uændret indtil dette århundrede, hvor politiske forhold og befolkningstilvæksten har bevirket oprettelsen af to nye stifter med tilhørende domkirker i Haderslev og Helsingør.

Opdelingen af landet i otte bispedømmer måtte få til følge, at et storstilet domkirkebyggeri påfulgte. I Haderslev og Helsingør indrettede man derimod biskopkirke i allerede eksisterende kirker i de to byer.

Bispesæderne blev i overensstemmelse med den katolske opfattelse lagt i bymæssige områder, og Ribe, Slesvig/Hedeby, Århus og Roskilde var, såvidt vi kan skønne, egentlige byer med bosiddende handelsfolk og en udpræget arbejdsdeling

Sorø Kirke ses i forgrunden til venstre i billedet.

imellem beboerne. Viborg, Odense og Lund var derimod gamle tingsteder, der i hedensk tid også havde fungeret som centrale kultpladser. Beboelsen her har sikkert været mere sæsonpræget, afhængig af tingmøderne. Ejendommeligt er det, at Vendsyssel-bispen ikke rykkede ind i landsdelens største og vistnok meget gamle bydannelse, Hjørring.

I forbindelse med den kirkelige administrative inddeling af landet i stifter må den omfattende udbygning af sognene være sket. Hermed blev der skabt basis for opførelsen af små 2000 kirker spredt over hele det daværende Danmark (dvs. inklusive Skåne, Halland, Blekinge samt Nord-slesvig). De solide stensatte landsbykirker, hvoraf mange dog har haft en eller flere forgængere i træ, er vidnesbyrd om den måske største byggeaktivitet i landets historie. I de gamle stiftsbyer nøjedes man ikke med domkirken, men adskillige mindre sogne - og senere klosterkirker opførtes ofte inden for et meget snævert område. I både Lund og Roskilde var der således inden udgangen af 1200-tallet formodentlig en snes sognekirker og i Viborg lidt færre.

I 1000- og 1100-tallet var der, så vidt vi ved, ikke ret mange byer ud over bispebyerne. Først i løbet af 1100-tallets slutning og 1200-tallet opstod den ene købstad efter den anden. Et fællestræk for disse byer er, at de ligger ud til vandet - mange af dem karakteriseres som »strandkøbinge« - og deres opvækst skyldes ændrede handelsforhold. Efter vendernes undertvingelse blev sejlads i de danske farvande af voksende betydning. Det er

vel ikke tilfældigt, at Haderslev som en særlig festdag fejrede 15. juni, nemlig den dag, da Arkona, Rügen-boernes stærke borg, faldt for de danske hære.

De danske kongers interesse i at sikre gode handelsforhold i Østersøen ses først i vendertogterne, der kulminerede i 1180'erne og siden i Valdemar Sejrs forsøg på ved erobringer i Nordtyskland og de slaviske Østersø-områder at om-danne Østersøen til et af Danmark helt kontroleret farvand. Søfartens betydning for disse nye byer ses utvivlsomt også i kirkebyggeriet. Langt de fleste af deres kirker blev indviet til St. Nikolaus, der var de søfarendes skytshelgen.

Strandkøbingernes kirkebyggeri kom således til at foregå i 1200-tallet og den følgende tid, dvs. i senromansk-ungotisk tid, og efter at teglstenen helt havde fortrængt natursten som byggemateriale. Som en følge af den langt tættere befolkningskoncentration i byerne blev kirkerne her også af større dimensioner, end tilfældet er med landsbykirkerne, og byernes større udadvendthed viser flere direkte arkitektoniske og kunstneriske forbindelser til fremmede steder.

Ribe, der lå som Danmarks åbning mod de sydvestlige egne, importerede ikke alene byggematerialer til domkirken fra Köln-egnene; med materialerne fulgte naturligt nok stærke påvirkninger. Limfjordens måske endnu sejlbare forbindelse med Vesterhavet var naturligt forbindelsesled til England. Ålborg Vor Frue Kirkes bevarede portal er i sin udsmykning et synligt bevis på indflydelse fra England. For mange

Østersø-byer var de nord-sydgående forbindelser mere naturlige end øst-vest kontakter. Svendborg Sankt Nicolai Kirke kan ikke skjule arkitektonisk påvirkning fra de hastigt opvoksede nordtyske stæder i Holsten-Lauenburg. Næstved Sankt Peders korparti i fornem højgotik røber indflydelse fra Westfalen.

1100-tallet var også rigt på klostergrundlæggelser især af Benediktiner- og Cistercienserordenen. Men langt de fleste klostre var »herreklostre«, dvs. opbygget på landet og fungerende som et godskompleks. Undertiden kunne sådanne herreklostre tiltrække sig så megen aktivitet, at hele byer opstod omkring dem. Det er tilfældet med Sorø, hvor kloster med kirke i overensstemmelse med cisterciensernes skik blev lagt på et ganske øde sted, således at munkene kunne igangsætte nyopdyrkning af jorden. Men klosteret tiltrak sig andre aktiviteter især i forbindelse med dets efterreformatoriske virke som skole, og derfor er det nu det naturlige centrum i købstaden Sorø. Klosterfolkene i Maribo fik ligefrem tilladelse til at grundlægge en købstad i stedet for den landsby (Skimminge), hvori klosteret skulle ligge.

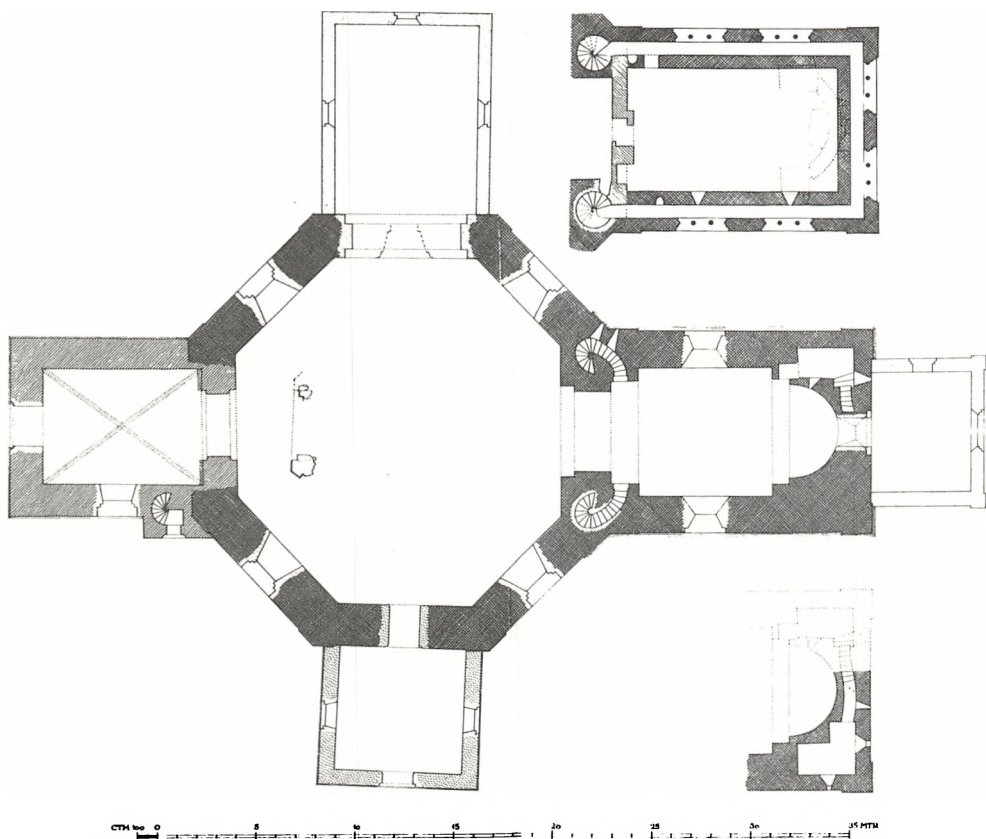
De klostre, som naturligt knyttedes til de eksisterende byer var tiggermunkes. De to store tiggermunkeordener, gråbrødrene eller franciska-

nerne og sortebrødrene eller dominikanerne, kom meget hurtigt til Danmark efter deres oprettelse i 1200-tallets begyndelse. Oprindeligt foreskrev deres statutter, at klosterkirkerne skulle være ret undselige og helt uden prangende detaljer, men efterhånden som flere af tiggermunkeklostrene voksede sig rige og mægtige, slækkedes dette krav til arkitektur og udsmykning.

Med reformationen blev tiggermunkeordenerne ophævet, men da deres kirker ofte var i en bedre stand end mange af de sognekirker, som lå i samme by, blev det undertiden besluttet, at klosterkirkerne skulle omdannes til sognekirker, mens mange af byernes middelalderlige sognekirker blev nedrevet eller fik lov til helt at forfalde. To af de smukkeste bevarede klosteranlæg og -kirker findes nu i Helsingør og Ribe.

Som en af solisterne blandt de nævnte grupperinger af forskellige kirketyper står Store Heddinge Kirke. Den er formentlig grundlagt af kongehuset under Valdemar den Store, og den særprægede bygning med det ottekantede skib, hvis mure desværre er stærkt nedskårne, kan placeres inden for den serie af tyske kejserlige kapeller, hvis fjerne udgangspunkt er Karl den Stores gravkirke i Aachen.

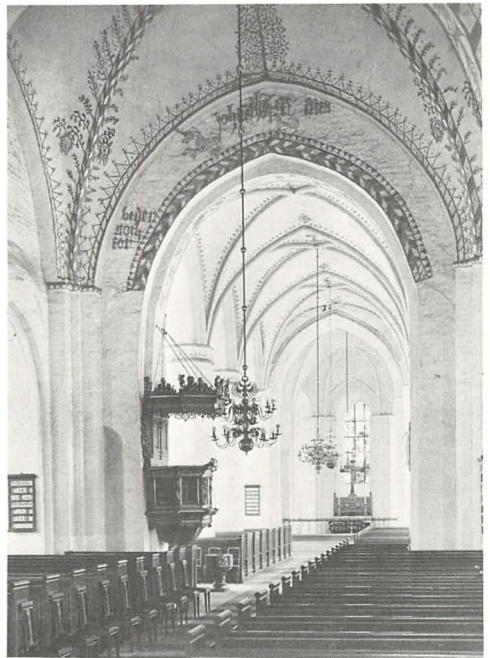
En kirke, til hvis særprægede udformning man vanskeligt kan finde forbilleder overhovedet, er

Store Heddinge Kirkes grundplan; øverst til højre plan af korets øvre etage.

Kalundborg, Vor Frue Kirke.

Stege Kirkes store kor ses i baggrunden.

den femtårnede korskirke i Kalundborg. Men at bygningen af samtiden er blevet betragtet som et enestående monument over bygherren, Esbern Snare, må betragtes som givet.

Middelalderens sidste århundreder var ikke så rige på nybyggeri, men derimod fandt mange om- og tilbygninger sted. Adskillige købstadkirker blev udvidet for at skabe plads til en voksende menighed; andre fik deres romanske kor erstattet af et nyt tidssvarende koranlæg i gotisk stil. Stege Sankt Hans Kirke fik i 1400-tallets sidste halvdel det gamle apsisrydede kor revet ned, og i stedet opførtes et korparti af anseelige dimensioner og med tre skibe af samme højde, som en hallekirke. Dette kors østgavl menes forøvrigt at vise en forbindelse til Mariakirken i Salzwedel, Brandenburg.

De mange tilbygninger, som så dagens lys i denne periode, var hovedsagelig kapeller, indviet til bestemte helgener. Den voksende helgendyrkelse førte mange alterindstiftelser med sig. Disse alre kunne anbringes i selve kirkerummet, men ved større og rigere indstiftelser blev alterbordet anbragt i en selvstændig tilbygning. Kapellerne med dertil hørende alre samt en eller flere gejstlige, som ved alteret skulle holde messer, var således udtryk for en stigende trang i befolkningen til at henvende sig til disse menneskehedens utrættelige forkæmpere og forbedere, men samtidig kunne et smukt kapel med fine udsmykninger også fremhæve instifterens status i samfundet.

Alter- og kapelindstiftelser var selvfølgelig også udslag af forsøg på fra givernes side at sikre sig og slægten sjælefrelse. Til Vor Frue kapel, Maria-nerkapellet, ved Haderslev Domkirke knyttedes

fire såkaldte evige vikarer, der blandt andet skulle læse sjælemesser for slægten Ahlefeldt. Deres underhold ydedes gennem en sonebod på 2000 lyske mark, som betales for et medlem af familien, der 1440 dræbtes på kirkegården i Gram. En købstadkirke var nærmest utænkelig uden tårn. Tårnene ragede op over byens tage, så klokkenes ringen kunne nå ud til alle i sognet. Men tårnene havde undertiden også andre funktioner end at løfte klokkerne højt op, så messetiderne kunne overholdes. Byens klokke, Stormklokken, hang her. Når den ringede, varslede det om ildebrand i staden; fra tårnets højde kunne vægterne overskue hele det lille samfund. For eksempel havde vægterne i Randers et rum oven over klokkestokværket i Sankt Mortens Kirke.

Stormklokken kunne også bruges til at sammenkalde borgerne med. Bekendt er den københavnske borgmester Hans Nansens ordskifte med adelsmanden Otte Krag i de hektiske dage i 1660, da adel og borgerskab stod stejlt over for hinanden. Da de mødtes på slotspladsen, pegede Krag på Blåtårn (fængslet), idet han spurgte: »Ved du, hvad der er dér?« Nansen svarede ved at pege på Frue Kirkes tårn, hvor Stormklokken hang, mens han spurgte: »Ved du, hvad der er dér?«

Det store tårn ved Ribe Domkirke bar mange navne: Borgertårnet, Væbnertårnet, Stormklokketårnet. Tårnet var byens tårn, altså en verdslig bygning ved kirken, som dog havde tilladelse til at benytte de to nederste etager til kapeller. Lignende borgertårne var ganske almindelige i Friesland.

Reformationens indførelse i 1536 betød et stort

Det store tårn ved Ribe Domkirke ses til venstre.

økonomisk tilbageslag for kirkerne, og adskillige blev som nævnt nedlagt, især i købstæderne. Af Roskildes og Viborgs mange sognekirker er der således kun ganske få tilbage. Tidens holdning afspejles utvivlsomt i en udtalelse fra Christian III's foretrukne bygmester, Morten Bussert. Da

han i 1500-tallets midte stod for opførelsen af et tårnspir til Århus Domkirke, skrev han, at dersom der manglede bly til tækningen, kunne man vel lade nedbryde endnu en landsbykirke eller to. Den følgende tid var heller ikke gunstig for nyt kirkebyggeri, og de fleste steder holdt det hårdt med blot at få råd til at vedligeholde de gamle bygninger.

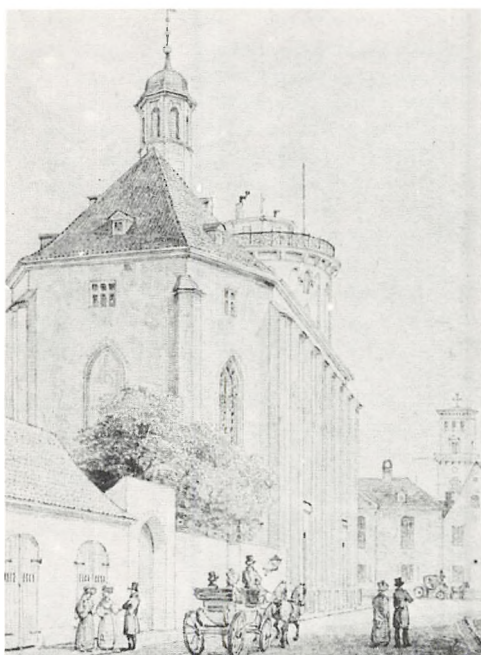
Landets relative fattigdom fra svenskekrigenes tid bevirkede, at det også var sjældent, at købstadfolkene havde økonomiske kræfter til at rive den gamle kirke ned for at opføre en ny og mere tidssvarende i stedet, et forhold man i dag kan glæde sig over.

Købstadkirkernes opførelsetidspunkt hænger altså nøje sammen med byernes opståen og vækst, men kirkerne har som nævnt kun sjældent fået lov at forblive i uændret skikkelse. De utallige brande, som har hærget vore byer med deres brandfarlige huse, har ofte mere eller mindre lagt kirkerne øde med reparationer og ændringer til følge. Befolkningsvækst eller -tilbagegang viste sig også i bygningernes ydre. Det er derfor gerne kun i dele af murværket, at de oprindelige kirker giver sig til kende. Bygningernes murværk er således ofte stærkt talende udsagn om købstædernes historie, deres trivsel såvel som deres ulykke.

Med Københavns stadig voksende betydning, især efter Enevældens indførelse under Frederik III, skabtes der dog i denne by et særligt behov for nye kirker: Holmens og Trinitatis kirker under Christian IV, Frederiks Kirke (Marmorkirken)

Holmens Kirke.

Trinitatis Kirke.

Frederiks Kirke.

Vor Frelzers Kirke.

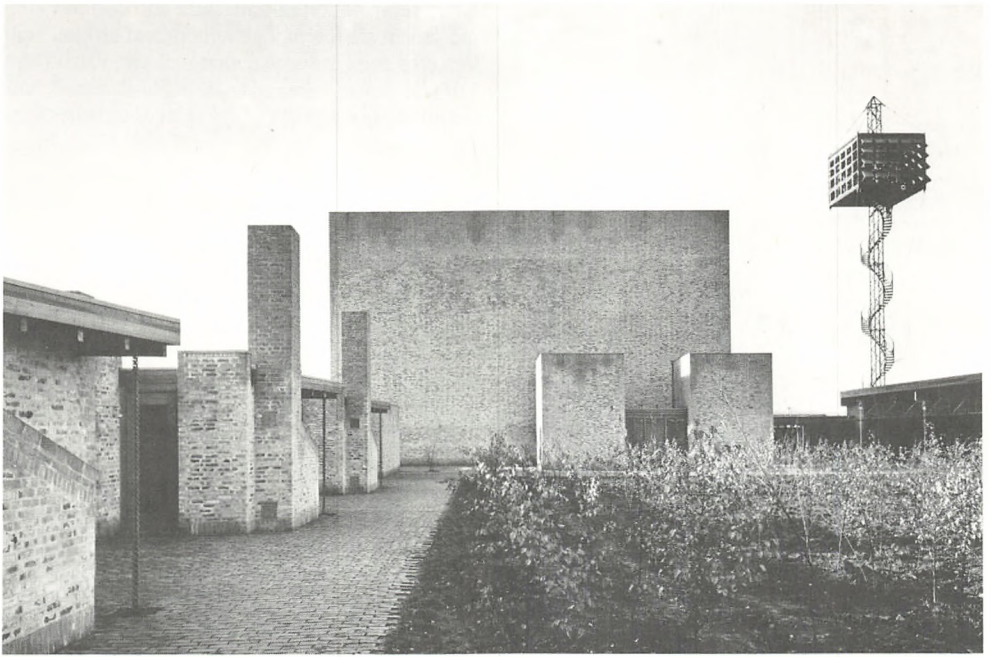
Christians Kirke.

under Frederik V, Vor Frelzers Kirke og Christians Kirke på Christianshavn m.fl. Til opførelsen af disse bygninger blev der ofte sat fremragende arkitekter og bygningsfolk ind med det resultat, at vi har nogle, omend meget få, smukke kirker fra de stilperioder, der fulgte efter gotikken.

Det var dog ikke udelukkende København, der

oplevede at se nye kirker i løbet af århundrederne efter reformationen. Fredericia blev i 1600-tallet anlagt som en stærk befæstning, hvis garnison og indbyggere selvfølgelig skulle have kirkelig betjening. I Christiansfeld slog herrnhuterne sig ned og grundlagde deres eget samfund med tilhørende kirke.

Med den begyndende industrialisering og der-

Nørrelandskirken i Holstebro set fra gårdhaven; til højre det utraditionelle klokketårn.

med følgende hastige befolkningsvækst i mange af byerne skabtes hele nye bykvarterer. Disse blev ofte opført med den groveste spekulation for øje, hvorfor de står som anklagende mindesmærker over en ganske forsømt planlægning – og en periodes manglende arkitektoniske stil. Det samme gør sig gældende med mange af de kirker, som blev opført til at betjene befolkningen i de nye kvarterer. De er historiske vidnesbyrd om en periode, der er karakteriseret ved stilblanding og stilforvirring.

Byernes fortsatte vækst i dette århundrede har stadig ført nyt kirkebyggeri med sig, men som det så ofte har været tilfældet inden for kirkearkitektur, er traditionen af altdominerende kraft, og det har været svært at skabe naturlige alternativer. Pasticher er der mange af, men fra 1940'erne begyndte danske arkitekter at finde mere utraditionelle og tidssvarende former som for eksempel Munkebjerg Kirke i Odense. Hermed er der skabt grobund for et kirkebyggeri, som forankret i en århundredlang byggetradition fremviser smukke og nyskabende bygningsværker (Nørrelandskirken i Holstebro).

Bygherre

For de ældste kirkers vedkommende er der ikke tvivl om, at kongehuset står som den største bygherre; i hvert fald som den største bidragsyder, hvilket bl.a. hænger sammen med kongens særlige beføjelser over byerne. Det var forskellige medlemmer af kongehuset, som skabte det økonomiske grundlag for Roskilde Domkirke. Svend Estridsen skal have bygget Dalby Kirke, Knud den Hellige var før sin død i 1086 i færd med at

opføre en stor frådstenskirke i Odense, og til den endnu ikke fuldførte kirke i Lund gav han meget store godser samt pengeindtægter. Der er ingen tvivl om, at kongemagten støttede domkirkebyggeriet, hvilket også skal ses i relation til kongernes forsøg på at skabe en selvstændig dansk national kirke.

Om andet byggeri i den ældste tid ved vi, at bisperne stod som initiativtagerne. Således hedder det om Roskilde-bispen Svend Nordmand, at han omkring 1080 lod bygge kirker i Slagelse, Ringsted og Roskilde.

I de fleste af tilfældene har købstadfolkene dog selv båret de største byrder. Den tiende, som alle sognebørn skulle betale, blev delt i tre dele: til biskoppen, præsten og til kirkebygningen. På denne måde havde kirken sikret sig, at der altid tilflød kapital til bygningen, til vedligeholdelse eller eventuelt nybyggeri. Men det slog langtfra til. Offergaver fra fromme troende samt løfter om aflad fra pave og bisper til dem, der hjalp byggeriet, har været væsentlige bidrag til fremme af byggeriet. Som et eksempel kan nævnes, at Århus-bispen Ebbe (1215-24) gav afkald på sin andel af offergaverne til den lokale helgen St. Niels på grund af domkirkebygningens nødtilstand; gaverne skulle herefter fordeles med to tredjedele til kirkebygningen og en tredjedel til kannikerne, kirkens præsteskab, når det drejede sig om klæder, dyr, penge eller sølv, mens voks ubeskåret skulle tilfalde kirken og fødevarer på samme måde kannikebordet.

Da Roskilde Domkirke brændte i 1282, blev bygningen stærkt medtaget, og kirkens beholdning kunne ikke selv klare reparationerne. I et aflads-

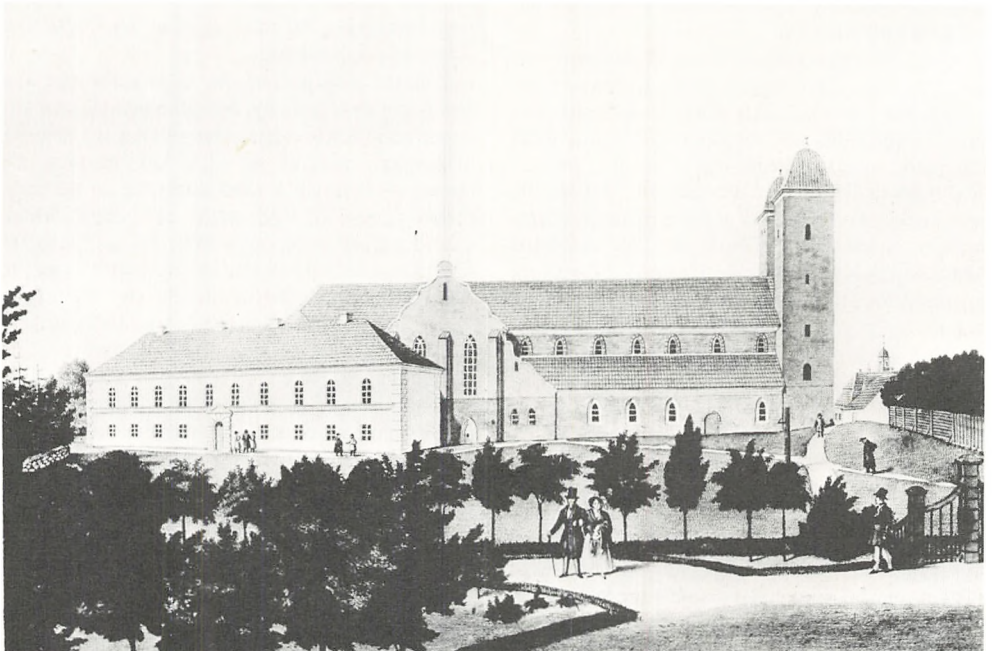
Jesuskirken i København.

brev opfordrede 10 bisper alle troende til at yde hjælp mod til gengæld at love dem 40 dages aflad, som var det maksimale antal dage en biskop kunne forkorte pinen i skærsilden med. Da der var 10 bisper som udstedere, kunne det dog give ialt 400 dages aflad.

Efter reformationen påhvilede det normalt sognet selv at stå for vedligeholdelsen af kirken, hvilket ofte med de små indtægter var vanskeligt. Hvis et større reparationsarbejde forestod, var det en almindelig søgt udvej at lave landsdækkende indsamlinger fra de øvrige kirker. Ellers hvilede indtægterne på folks frivillige bidrag.

Fra Helsingør Domkirke, Sankt Olai Kirke, har vi bevaret regnskaberne fra byggevirksomheden 1557-61. Disse regnskaber giver os et væld af oplysninger og er meget spændende kulturhistoriske kilder. Her bringes først en gaveliste, der viser, at byens borgmestre og råd har ydet pæne bidrag, ligesom byens folk - bl.a. en del af de ved byggeriet beskæftigede håndværkere - har spædet til enten i form af penge eller naturalier. Desuden har slotsskriveren på Krogen (senere Kronborg) skænket en vogn og en trillebør, abbed Peder i Esrum mursten og mel, borgmester Henrik Mogensen og hans slægt gav klenodierne fra et alter, indviet til St. Ursula. Folk udensogns gav penge f.eks. fra København, Bremen, Rostock og Hamburg, ligesom mange fremmede skippere, der kom til byen. Herluf Trolle og kongen var også rundhændede.

I nyere tid er indsamlinger til kirkebyggeri stadig blevet benyttet, hvorimod enkeltpersoners initiativ ikke forekommer så ofte. Som eksempler kan dog nævnes Frederiks Kirke i København, som C. F. Tietgen 1874 købte med forpligtelse til at lade den bygge færdig, og Jesuskirken, som brygger Jacobsen bekostede, den kan nærmest karakteriseres som en minde- og gravkirke for bryggeren og hans slægt.

Viborg Domkirke efter litografi fra 1830.

Sorø Kirke set fra nordøst.

Materialer

Vore ældste kirker blev opført i træ. Herom dukker der stadig spor frem ved kirkeudgravninger, men da mange af købstadkirkerne først blev til virkelighed på et forholdsvis sent tidspunkt, er det kun i få tilfælde, at der kan være tale om nu forsvundne forgængere af træ. Den ældste skriftlige oplysning vi har om stenbyggeri, stammer fra den såkaldte Roskildekrønike fra omkring 1140, der om Svend Estridsens mor skriver, at hun efter at hendes mand var blevet dræbt i kirken i Roskilde omkring 1027 lod kirken bygge i sten i stedet for i træ. Den ældste kirke i landsbyen Havn, der senere blev til København, var også en trækirke; spor efter denne bygning, der var indviet til St. Clemens, fandtes under anlægsarbejde i Strøgets vestligste ende.

Det stenmateriale, man fra 1000-tallets midte begyndte at bruge som byggemateriale, varierede fra egn til egn, dog formoder man, at frådstenen hører til blandt det tidligst benyttede, bl.a. fordi den i våd tilstand kan bearbejdes med de samme redskaber, som tømrerne bruger. De nu eksisterende købstadkirker kan ikke opvise mange eksempler på frådstensbyggeri, men et fornemt stykke arkitektur har vi i frådstenskrypten under Århus Vor Frue Kirke, som anses for at være det ældste overhvalvede rum i Norden.

Granit har været anvendt over hele landet, men behandlingsmåden varierer stærkt. På Sjælland og flere af øerne har man benyttet den rå granit, som den fandtes ude på markerne; eventuelt er en af fladerne blevet hugget jævn. I Jylland derimod er så godt som alle granitkirkerne opført af omhyggeligt udhuggede kvadre, hvilket må have

været et enormt arbejde. Det største eksempel på en kvaderstenskirke i Jylland, ja overhovedet, er Viborg Domkirke, hvoraf dog nu kun krypten er bevaret.

Ribe Domkirke er opført af tufsten, som blev hentet fra Rhin-egnene ikke langt fra Köln. Domkirken samt et aneligt antal nærliggende landsbykirker, der er bygget af samme materiale, vidner hermed om denne bys omfattende søværts aktiviteter.

Men Danmarks nationale byggemateriale, teglen, dominerer ganske i købstadsbyggeriet. Kunsten at brænde teglsten lærte vi lige efter midten af 1100-tallet. Formodentlig har lombardiske bygmestre og håndværkere været i Danmark, hentet hertil af kirkens ledende mænd, ærkebiskop Eskil og biskop Absalon samt måske kongen. De to ældste eksempler på endnu stående teglstensbyggeri har vi i kirkerne i Ringsted og Sorø, opført af henholdsvis kong Valdemar og Absalon. Samtidig hører de to nævnte kirker til blandt det fornemste i vor bygningskultur. Siden sidste halvdel af 1100-tallet har teglsten så godt som udelukkende været anvendt til kirkebyggeri.

Kalkmalerier

Kirkerne blev ofte udsmykket med kalkmalerier i forbindelse med opførelsen, men for købstadkirkernes vedkommende er meget lidt bevaret af de ældste billeder. Romanske malerier finder vi i langt større udstrækning i landsbykirkerne, der som regel har bevaret store dele af det oprindelige murværk.

Det er således hovedsagelig gotikkens kalkmalerier, vi finder i byernes kirker. Billederne blev

påmalet til ære for Vor Herre, kirkens værnehelgen eller helgener i det hele taget. Ofte blev et stykke murværk forsynet med kalkmaleri i forbindelse med et nyindstiftet alter eller kapel. Som et eksempel blandt mange kan nævnes billedet af Treenigheden, profeterne Esajas og Jeremias samt de 12 sibyller i Århus Domkirke på indersiden af den næstøstligste arkade mod syd. En minuskelinskriftion ved dette billede beretter (oversat): Dette alter er fuldført af den ærværdige fader hr. Niels Clausen, biskop i Århus, til ære for Den hellige trefoldighed, den salige Jomfru Maria og den hellige Niels Bekenderen i Herrens år 1499, anden påskedag.

Kalkmalerierne er næsten udelukkende illustrationer af bibelske personer eller motiver, men andre elementer dukker undertiden op. Skjoldfriserne i Sorø og Ringsted på Sjælland samt i Århus Vor Frue Kirke er udtryk for, at kirkernes velyndere ikke skulle blive glemt. Og hvælvingsmaleriet i Ringsted Sankt Bendts Kirke af drabet på Erik Plovpenning er nok en skildring af det uhyggelige mord på kongen, som flere kræfter forsøgte at gøre til helgen mens andre modarbejdede dette, men heri ligger der også håndfast verdslig politik.

Er det helgenkulten og helvedesangsten, der præger de fleste af billederne som forøvrigt så meget af senmiddelalderens tankeverden, så glemmer man heller ikke en dagligdags formaning. I St. Birgitte kapel ved Roskilde Domkirke er malet en djævel, der skriver: jeg noterer dem op, der kommer for sent og driver rundt med tom snak. Hensigten med at bekoste billeder til en kirke ses tydeligt i Vordingborg, hvor der i koret står skrevet (oversat): Anders Smed, han lod disse hvælvinger male og hvæve. Bed for ham til Gud. Kunstnerne er nu stort set ukendte for os; mid-

delalderen var en anonym tid. Som så meget i den kristne kunst var også kalkmalerierne fælles-europæiske i udtryk og indhold omend ofte i et lokalt tilsnit. Man maalede efter forlæg fra illustrerede bøger og løblade, og i senmiddelalderen kan vi også se, hvorledes de »masseproducerede« træsnit har dannet udgangspunkt for motiv og malemåde (jævnfør f.eks. det ovennævnte kalkmaleri i Århus Domkirke).

Inventar

Altertavler

En kirke kan ikke fungere uden et indviet alterbord. I købstadkirkerne er de oprindelige altre som regel blevet ændret eller fornyet i forbindelse med korudvidelser. Alterbordene er som oftest beklædt med et klæde, de fleste steder det højrrøde fløjlsklæde, som forrige århundredes kirkegængere må have elsket så højt.

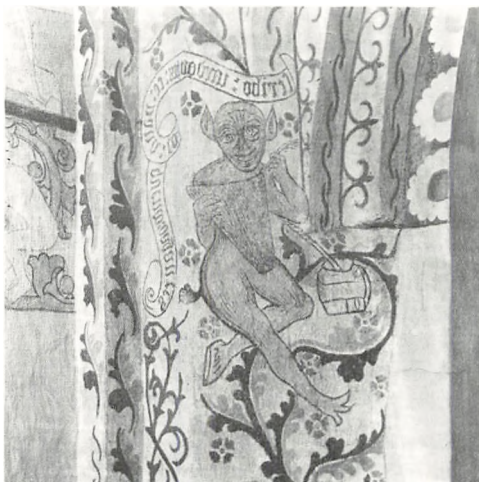
Altertavler er ikke et oprindeligt kirkeinventar. I senmiddelalderen bliver det almindeligt ved alterbordets bagkant at opstille store fløjtavler. I Odense Domkirke står nu et af de mest imponerende nordeuropæiske billedskærerearbejder på alterbordet. Det er Claus Bergs figurrige, realistiske stovværk, som dronning Christine lod bestille til gråbrødrenes kirke, hvor kongehuset da havde udset sig begravelsesplads.

Altertavlerne forsvandt ikke med reformationen, som især fik indflydelse på motivvalget, der nu helst skulle være nadverscener. Anskaffelsen af altertavler, prædikestole, stolestader og epitafer førte til fremvæksten af flere store og dygtige billedskærerværksteder i renæssancens og barokkens tid. Abel Schrøder d. y. i Næstved leverede 1661 og 1662 henholdsvis altertavle og prædikestol til Holmens Kirke, begge hovedværker i dansk billedskærerkunst. Lorentz Jørgensen, der havde værksted i Holbæk, har skåret den lige så fremragende altertavle i Helsingør Domkirke.

I den katolske tid indgik altertavlerne som naturlige bestanddele i liturgien i kirkeårets forløb. Fløjtavlerne blev åbnet og lukket, alt efter om det var en kirkelig festdag eller hverdag. En interessant oplysning har vi fra Roskilde Domkirke, hvor der om den middelalderlige, nu tabte tavle blev noteret: ved alteret var to hoveder af træ forgyldt, de kunne bevæges ved hjælp af en bragt ståltråd, og i de katolske tider tilnikkede de almuens syndsforladelse.

En lige så typisk efterreformatorisk tankegang læses på altertavlen i Skanderup Kirke, Skanderborg. Den lidt provinsielle, bruskarokke tavle er skænket »Gud til ære, kirken til bepyrdelse og andre til et godt eksempel«.

Lokal stolthed og kappestrid med nabobyer lå selvfølgelig også bag erhvervelsen af store, kunstneriske ofte fremragende tavler og anden udsmykning. Da man i Sorø i 1600-tallets midte bestilte en altertavle hos Henrik Werner i Maribo, blev der stillet følgende krav: »dens lige skal ikke

Kalkmaleriet af en djævel, der noterer de for sent ankomne kirkegængere, findes i St. Birgitte kapel, Roskilde Domkirke.

findes i nogen af de fire hovedkirker i København«. Det må have ærgret de Sorø-folk, når de en halv snes år senere i Holmens Kirke kunne se op på Abel Schrøders pragtværk af en altertavle. En senere tid brød sig ikke meget om barokkens svulstigheder. 1800-tallet elskede og var en stor aftager af fru Lucie Marie Ingemanns i vore øjne glansbilledagtige malerier til altertavler (se Nykøbing Sjælland).

Døbefonte

Indtil tiden omkring det danske ærkebispesædes oprettelse omkring 1103 er dåben foregået ved de store kirker, først og fremmest domkirkerne. Det er i hvert fald karakteristisk, at vore ældste biskopkirker ofte havde en brønd inde i kirkerummet. Men med det store stenkirkebyggeri i 1100-tallet er dåbsrettighederne i hvert fald blevet delegeret ud til de enkelte sognekirker. Herom vidner de utrolig mange romanske døbefonte, som pryder næsten alle vore gamle landsbykirker.

Købstadkirkerne fik selvfølgelig også dåbsrettigheder, men her er de gamle fonte ikke blevet bevaret i samme grad som på landet. Man var sikkert raskere til at smide væk i byerne, og man havde lettere adgang til nye fonte. Således er gotiske kalkstensfonte, importeret fra Gotland ikke ualmindelige i Østersø-kystens kirker (f.eks. Rønne, Skælskør).

Enkelte støbte bronzefonte findes spredt over landet. I det støbte materiale kan langt flere detaljer gengives end i granitten. Fonten i Haderslev Domkirke bæres af fire evangelistfigurer, som ejendommeligt nok har dyrehoveder. Nederst på fonten er en inskription, der fortæller, at »i Herrens år 1485 blev denne font udført for midler skænket af den ædle mand hr. Ditlev Wulf, forhen kannik og regnskabsfører ved denne kirke, og Gregor Smit, kannik. Gid give sjælen råd, mester Peter Hanssen, som støbte mig«. Den støbte malmfont i Århus Domkirke er også af Peter Hanssen, og inskriptionen fortæller, at den er skænket 1481 af biskop Jens Iversen Lange. Varde Sankt Jacobi Kirke har en malmstøbt klokke, der er fremstillet 1437 af Niels Klokkestøber.

Dåben skulle oprindeligt foregå ved fuld ned-sænkning af barnet, og derfor er fontekummerne så store. Kravet blev ikke overholdt strengt, hvilket er forståeligt, når man tænker på faren for det spæde barn, hvis dåben foregik en vinterdag i den uopvarmede kirke. I løbet af sidste halvdel af 1500-tallet trænger dåb ved håndtvæt hurtigt frem overalt, hvilket kan ses af de mange messingdåbsfade, som i tiden omkring 1600 anskaffedes til de fleste kirker. Disse dåbsfade er ofte sydtyske arbejder.

Prædikestole

I middelalderens katolske kirke prædikedes der ikke så ofte, og egentlige prædikestole var vist

Prædikestolsalteret i Frederiksberg Kirke i København.

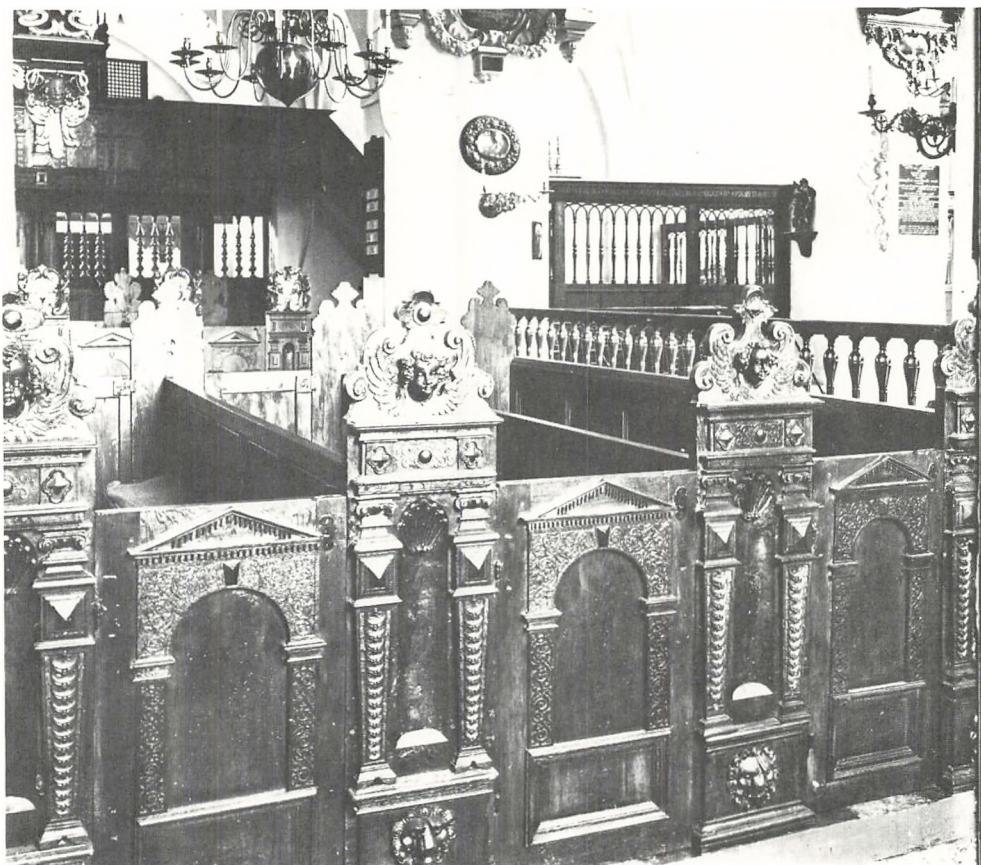
nok sjældne. Derimod lagde reformatorerne stor vægt på ordets forkyndelse. For Luther og hans danske fæller var det indre trosliv mere værd end det ydre udstyr, og derfor krævede de meget af det katolske inventar fjernet, først og fremmest de undergørende helgenbilleder. Sjællands første evangeliske biskop, Peder Palladius (1537-60), har i sin visitatsbog understreget de krav, den ny tid stillede til inventaret. Han rejste rundt til de mange sjællandske menigheder og slog fast: »Tre Ting have I her inden Døre. Det første er Eders Prædikestol, det andet Eders Font, det tredje er Eders høje Alter; disse tre Ting bør være i enhver Sognekirke«.

Svaret på Peder Palladius' mange opfordringer ses i de utallige prædikestole fra især 1600-tallet, som pryder kirkerne den dag idag. Stolene er som regel anbragt i midterskibet over menigheden, så at kirkegængerne kan høre præstens prædiken. Dog kan prædikestolen undertiden være anbragt over alteret, som det ses i den af Niels Eigtved 1759 tegnede Christians Kirke og i Frederiksberg Kirke, begge i København.

Prædikestolene gav præsterne mulighed for at benytte sig af ordets magt, og mange berusede sig i uendelig lange prædikener. For at mane til et vist mådehold opsattes timeglas ved stolene, således som det endnu ses i Vordingborg.

Stolestader

Den protestantiske kirkes ændrede liturgi og præsternes veltalenhed måtte føre til anskaffelsen af stolestader, hvor menigheden kunne sidde. I mange kirker er de gamle stader borte, men

Stolestader fra 1600-tallet i Sankt Nicolai Kirke i Køge.

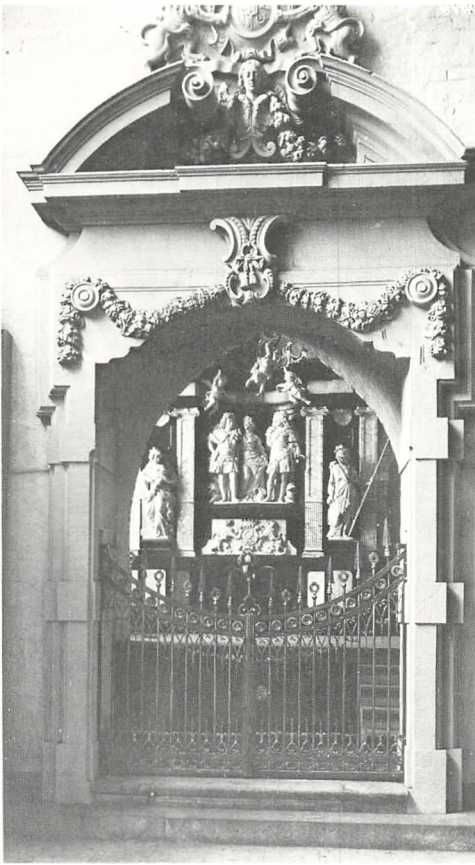
endnu findes i adskillige kirker gavlstykker fra 1600- og 1700-tallet. Køge Sankt Nicolai Kirke, som er en af landets kirker rigest på inventar, kan fremvise overdådige stolestader fra sengotik og renaissance. Stolene er desuden kulturhistorisk interessante ved de mange bomærker, som de er forsynet med.

Stolestaderne blev kirkerne til nytte ud over at skaffe bekvemmelighed for sognebørnene. Med reformationen mistede kirkerne store indtægter i form af godskonfiskationer og ophør af offergaver. Derfor søgte kirkerne at skabe sig andre indtægtskilder især gennem udlejning af stolestader og fine begravelsespladser. Pladsfordelingen i stolene ordnedes efter social status - og efter stadeindehaverens betalingslyst. Således fik mange blandt de mere velstående borgere deres faste pladser i kirken, og flere steder ses endnu på stolegavlene eller ryglænene navnene på forskellige indehavere.

Epitafier

Det kan vist nok fastslås, at kirkerne ellers profiterede mest ved dødsfald. Udlejning af gravsteder og tilladelse til opsætning af epitafier kunne undertiden afstive kirkernes betrængte økonomi en smule.

Mange slægter især blandt borgerskabet betkostede udførelsen af stadig større epitafier. De ældste af disse er først og fremmest domineret af religiøse motiver og sentenser, ja undertiden mangler navnet helt på den eller de personer, som tavlen er sat til minde over. Et typisk motiv er naturligt nok dommedagsscener, men gradvis hævder borgerskabet sig på bekostning af Dommedag, Gravlæggelsen eller Opstandelsen. Familien afbildes knælende i forgrunden af det religiøse motiv, som bliver stadig mere et baggrundssceneri for til sidst ofte helt at forsvinde. Borgerskabets voksende økonomiske magt, større standsbevidsthed og kraftigere dyrkelse af individet afspejler sig tydeligt i epitafiernes malerier i løbet af renaissance og barokken. Standshovmod, men også menneskelighed genklinger fra de mange hundereder af epitafier, der smykker vore kirker - og selvfølgelig en tro på en anden tilværelse: »Efter at have aflagt det dødelige for at kunne overgive de kommende slægter et uødeligt navn, hviler her den i Gud salige olding Niels Laurentsen Dalgaard - Lykkelig er du, gamle Dalgaard, nu er du indbygger i himlen« (epitafium fra 1719 over overklokker Niels Dalgaard i domkirken i Ålborg, Budolfi Kirke). Indtog de døde en plads i Himlen, så var det dog

Bag portalen ind til Marselis' kapel i Århus Domkirke ses det prægtige epitafium.

Dronning Margretes gravmæle i Roskilde Domkirke.

på Jorden man skulle mindes, og her kunne epitafierne være påskud for lidt personlig opreklamering: »Til minde om borgmester Lorentz Knudtzen og hustru Bodel Lorentzes har hr. Jens Petersen, rådmand, og hustru Ancken Jensens oprettet dette gravmæle for sig og deres arvinger 1686« (Haderslev Domkirke).

Også adelen lod opsætte mindetavler, der på samme måde fulgte en udvikling henimod det prangende og selvforherligende. Det senbarokke pragtstykke over baron Constantin Marselis, hustruen Sophie Charisius og dennes anden mand Peder Rodsteen i Århus Domkirke er et strålende eksempel herpå. Den store opbygning i sort og hvidt marmor med portrætstatuer er udført af Thomas Quellinus i begyndelsen af 1700-tallet. Epitafierne fra denne tid kulminerer i verdslig overdådighed. De viser tydeligt, hvad man lagde vægt på, når man satte følgende inskription: Dette minde er sat Gud til ære, kirken til pry, menigheden til belæring og os selv til evig amindelse.

Gravminder

Kirkerne havde pligt til at begrave sognebørnene på kirkegården, men man lå ikke lige godt alle steder. Da kong Erik Emune lå i hadefuld strid med

sin broder, Harald Kesje, omkring 1135, benyttede kongen sig af den strenge vinter til ganske uventet i hast at drage fra Skåne til Jylland, hvor han overfaldt Harald i en by ved navn Skiping. Den samtidige Roskildekrønike, der beretter herom, fortsætter: Erik lod ham dræbe af bødlerne, og hans hoved begravedes af sognemændene dér fra byen i den yderste afkrog af kirkegården.

Bedst og finest plads havde man i ly af kirkemurene, hvis man da ikke blev begravet inde i selve kirken.

Oprindeligt var begravelser under kirkegulvet forbeholdt de gejstlige og kirkernes velydere. Vi har ærkebiskop Anders Sunesøns egne ord for, at han som medlem af Hvide-ætten betragtede Sorø klosterkirke som slægtens gravkirke, og vitterligt blev de fleste af denne families medlemmer begravet i klosterkirken af munkene.

Flere kirker ligefrem stredes om at huse de kongelige begravelser. Roskilde Domkirke og Ringsted Sankt Bendt rummer de fleste kister med fyrstelige lig, domkirken endda en ubrudt række fra Christian III til idag. Den betydning, man til lagde det privilegium at huse en populær regent, ses tydeligt markeret, da Roskilde-bispen med magt fjernede dronning Margretes lig fra Sorø

Kloster, hvor hun vistnok selv ønskede at blive begravet.

Efter reformationen lod kirkerne i stor stil folk begrave under kirkegulvet. Udlejning af begravelsespladser var en nødvendig indtægtskilde for langt de fleste gudshuse. Resultatet blev, at mange købstadkirker under det meste af gulvet havde små murede gravkældre, hvor de forskellige slægters afdøde i mere eller mindre hensmuldrede kister klumpede sig sammen. Resultatet af denne uhygiejniske ophobning af døde lige under kirkegulvet var ikke altid rart for de levende oven på gulvet. Men gulvene dækkedes med gravsten, hvoraf desværre mange senere er fjernet med begravelsesernes ophør.

Også kirkegårdsjorden lod sig udnytte økonomisk. Det samlede areal omkring Århus Domkirke var delt i tre afsnit alt efter prisen på gravsteder. De dyreste begravelser var henlagt til området på kirkens sydside »uden for Bispens«; på østsiden af kirken fandtes skolejorden, hvor prisen for et gravsted var det halve i forhold til sydsidens priser. Langs kirkens nordside strakte de fattiges jord sig med fri begravelse for de ubemidlede.

Middelalderens gravminder var ikke anmassende pralende selvforherligelser. Derimod greb adelen efter midten af 1500-tallet med begejstring deres udenlandske frænders kærlighed til ikke blot stenepitafier, men også fritstående tumbaer. Men disse »pralgrave« vakte Frederik II's vrede, hvorfor han 1576 traf en række bestemmelser mod overdådigheden ved adelens jordefærd. Hermed blev det forbudt at »lade gøre nogen begravelse over jorden forhævet med alabaster eller slig mærkelig bekostning«. Kongen følte, at disse monumenter »fast overgår alle kongelige og fyrstelige begravelser, som tilforn er sket her udi riget«. Overtrædelser skulle straffes med en bøde på 1000 rigsdaler, »dog skal det ikke des mindre være hver god mand, frue eller jomfrue frit tilladt at lade lægge en ærlig ligsten på deres grave, efter som hver derom selv synes. Vil og nogen lade gøre eller sætte en ærlig tavle på væggen, den døde til ære, skal det dem og ikke vægres eller i nogen måde formenes«.

Dette kongelige af misundelse begrundede forbud mod gravmonumenter, der i kunstnerisk pragt kunne sætte kongehuset i skyggen, blev til dels bestemmende for epitafiernes og sarkofagernes udformning, således som det oven for er omtalt, men det forøgede også antallet af gravsten.

De ældste begravelser inde i kirkerne blev dårligt nok markeret med en sten. Det er således karakteristisk, at Sorø Kirkes store velynder, Absalon, først fik en sten lagt på sin grav i reformationsåret 1536 på foranledning af den sidste katolske abbed.

Valdemarerne lå også anonymt under gulvet i Ringsted kirke. Deres berømmelige gerninger blev ikke fremstillet for kirkegængerne. Derimod

kunne man undertiden i deres grave nedlægge en blyplade, hvorpå den afdødes ry kunne foreviges. Det er f.eks. interessant at se de handlinger, hvormed Valdemar den Stores samtid for eftertidens mennesker ville fremhæve kongen: vundernes betvinger, fædrelandets befrier, fredens genopretter, samt: »også en mur til hele rigets værn, hvilken almindeligt kaldes Dannevirke, opførte han først af brændte sten (dvs. teglsten) og en borg på Sprogø opbyggede han«.

Med gotikken bliver antallet af gravsten større. Fra Belgien importeredes store bronzeplader med fine graveringer. Desværre har eftertiden handlet meget ilde med disse gravmæler, hvori gotikkens sans for linjespillet rigtigt kunne udfolde sig. Et vidnesbyrd herom har vi i Erik Menveds og dronning Ingeborgs gravmæle i Ringsted Sankt Bendts Kirke.

Men de middelalderlige kunstneres tegninger kunne også overføres til mere hjemligt materiale, skånsk eller bornholmsk kalksten. Stenmaterialet forhindrer en gengivelse af de minutøse detaljer, som kan indgraveres i en bronzeplade, men stregføringen behøver ikke at miste noget i livfuldhed og intensitet. Roskilde-bispen Peder Jensen Lodehats gravsten fra omkring 1416 er så

Absalons gravsten i Sorø Kirke.

Erik Menveds og dronning Ingeborgs gravmæle i Sankt Bendts Kirke, Ringsted.

fin i sit skitseagtige præg, at man næsten forledes til at tro på portrætlighed.

De mange hundreder af gravsten i tiden frem til og med 1700-tallet er uvurderlige kilder til vores kunst-, personal- og kulturhistorie. I denne oversigt kan kun ganske få eksempler fremdrages. Som den ovenfor omtalte gravsten over Absalon viser de sidste katolske prælaters kunstsans og interesse for tidens strømninger, så yder gravstenen i Århus Domkirke over stiftets første protestantiske biskop, Mads Lang, et negativt bidrag til den kunstneriske vurdering. En af vores største kendere af de danske gravsten, Chr. Axel Jensen, skrev om denne sten, at den vidner hårdt om den lutheranske gejstligheds svigtende kunstforståelse. Om netop samme kirke kan han dog heldigvis sige, at den rummer en serie af fine gravminder.

Roskilde Domkirke, der på så mange måder er en monumental inkarnation af Danmarks historie, rummer også for gravstenenes vedkommende mange gode eksempler på disse mindesmærkers kulturelle værdier. I koromgangen ligger en ungenræssancesten fra omkring 1562, sat over Hans Henriksen, kannik. Den lange inskription fortæller om ham: hans fader var en ærlig borger, sin første lærdom modtog han i Svendborg, hvor han blev født og opdraget; hans bedstefader elskede

ham og havde foretrukket ham blandt andre udmærkede mænd. Han blev en klog, mådeholden og ærlig mand, en elsker af den sande lære. År 1562 døde han i Duebrødre Kloster, thi han var dette steds økonom og kannik ved kirken her. Nederst på stenen ses et brystbillede af Hans Henriksen. Han er fremstillet som en skægget mand, hvis læber er lukket med en hængelås. Hængelåsen er et symbol på tavsheden, og den skal her henvise til, at Roskilde-kanniken i sine betroede stillinger forstod at vise den fornødne diskretion. Men det særprægede billede gav naturligvis anledning til de ejendommeligste fortolkninger, f.eks. at han for regeringen havde åbenbaret de gejstliges fede præbender (indtægter), og derfor til straf for sin åbenmundethed efter døden blev afbildet med denne »Tømmek« for munden.

I samme kirkes nordre korsarm er en sten fra omkring 1564. Det er en fin ungenræssancesten fra Hans Malers værksted. I stenens gavlfelt ses et billede af en benrad, hvorom en slange snor sig, altså et minde om at døden indhenter os alle. Dette billede affødte følgende historie: her skulle være begravet en kanniks datter, hvis fader rejste udenlands. Han efterlod hende en liden kapital, der skulle gives til de fattige, hvis han døde. Efter faderens død lod hun fremstille en guldkæde for

Del af Peder Jensen Lodehats gravsten, der i lette streger viser Roskilde-bispen; stenen findes i Roskilde Domkirke.

Trods slid af gravstenen, der findes i Roskilde Domkirke, ses den hængelås, der lukker kanniken Hans Henriksens lærer.

beløbet, men da hun tog kæden om sin hals, blev den straks forvandlet til en slange, der fortærede alt, hvad hun førte op til munden for at opretholde livet, så at hun efter nogle dages forløb døde af sult.

Gravstenene selv kan også fortælle, hvorledes

Den gravsten i Roskilde Domkirke, hvis makabre bilde affødte den tragiske historie om den forføngelige unge pige.

man forhandlede med kirkens regnskabsførende om et roligt lejersted til evig tid. I Roskilde Domkirkes midterskib ligger en sten fra omkring 1635 over kapellan Herman Jensen Høyer. Stenen er på et senere tidspunkt blevet solgt, og den fyldes nu af en inskription, der beretter: »Aar 1753 den 24. November haver Niels Jørgensen Grovsmid tilkøbt sig og sin Hustru og Arvinger denne Begravelse til ævig Tiid, saasom hand eengang for alle i Steden for den Fornylse, som ellers hver 20. Aar skeer, derimod betalt een fjerde Part tillige med Kiøbe Summen og derimod ham af Domkirkens allernaadigst tilforordnede Forsvar herpaa givet fuldkommen Skiøde, at Niels Jørgensen Grovsmid og Hustru og Arvinger og uden videre Kiendelse for Skiødets Fornylse maae nyde, bruge og beholde ovenbemældte Begravelses Sted uforkrænket til ævig Roe og Hviile Sted«. Selv en sådan i sten prentet garanti på evig gravfred kunne dog ikke beskytte Niels grovsmid eller de tusinder andre mod senere tiders fremfærd.

I begyndelsen af 1800-tallet blev begravelser inde i kirkerne forbudt. Uhygiejniske forhold og ligstank gjorde et forbud nødvendigt; desuden sank dele af kirkegulvene ofte på grund af de mange udhulninger under det, som indretningen af de mange kældre skabte. Disse blev nu fyldt op, og de knudrede og udslidte gravsten som regel fjernet. Evighedsgarantien virkede ikke mere.

Med den voksende befolkningstæthed i byerne blev det også nødvendigt efterhånden at ophæve de omkring kirkerne liggende begravelsespladser og indrette kirkegårde uden for den tætte bebyggelse. 1853 blev således jordfæstelse inden for Christianshavns Vold forbudt.

At det var nødvendigt med forbud imod begravelser på de små kirkegårde i byernes centrum ses blandt andet af følgende notits af en københavnsk læge i 1807: »Ofte har man været nødt til, for at gøre plads til andre, at udtømme disse forrådnelsesmagasiner, og at bortføre de endnu halvt forrådnede legemer til andre steder, under hvilken opgravning og transport de endog af og til ere blevne fortærede af hundene«.

Så var der mere muntert mellem gravstenene dengang Christian IV i 1624 måtte forbyde domkirkerne i Roskilde og Lund at have vinstuer på kirkegårdene »efterdi usømmeligt er hos Guds Hus sådant slemmeri og drukkenskab skal øves«.

Kirkernes vedligeholdelse

Vedligeholdelsen af bygning og inventar, tilsynet med nybyggeri samt anskaffelsen af det nødvendige inventar påhviler i domkirkerne biskoppen og hans domkapitel. For de øvrige købstadkirkers vedkommende havde kirkeværgerne, som de der førte regnskabsbøgerne, ansvaret for bygning og inventar. Om værgerne fra kirkernes opførelsestid har været udpeget blandt borgerskabet eller om de tilhørte præsteskabet fremgår ikke klart af kilderne, men i løbet af middelalderen er

det verdslige indslag tydeligt, undertiden nærmest frigjort fra biskoppens og provstens opsyn. Værgerne handlede ikke sjældent ret selvstændigt, i hvert fald så Århus-bispen Ulrik Strygge sig nødsaget til i nogle statutter fra omkring 1428 at forbyde kirkeværgerne på egen hånd og uden om overtilsynet at anskaffe nyt inventar og sætte større byggeri i gang. Tilsvarende forbud findes også i Christian II's rigslovgivning, hvorefter dog også borgerne skal rådspørges. Det hedder i lovgivningen, at hvis kirkeværgerne havde noget større arbejde på hænderne enten på kirke, tårn, tavler eller andre ornament, da skulle de ikke fordriste sig til sådan bygning at lade opbygge, eller forskrevne ornament at lade bestille, førend de havde rådført sig med de agtteste borgere, som forstand havde på bygning, og prælaten haver sit bud derhos, at kirkens penge ikke skulle spildes.

I 1600-tallet og de følgende to århundreder var det største problem ikke at hindre værger i at foretage sig noget på egen hånd. Kirkernes finansielle forhold var som regel så ringe, at nyt byggeri eller nyanskaffelser var utænkelige. Det kneb endog med den mest nødtørftige vedligeholdelse. I Århus Vor Frue havde man vanskeligheder med at sætte ruder i vinduerne i samme takt, som gadedrengene fik dem ødelagt ved spil og leg på kirkegården. Og om domkirken i samme by skrives 1845: den store, forhen hvide hvælving inde i kirken skjules viseligen af et tæppe, thi dersom dette borttages, ville et syn vise sig, som måske ikke har mage i nogen kirke, da hvælvingen er ganske grøn af fugtighed.

I dag er det desværre de besøgendes hærværk af en grovere karakter end århusdrengenes, som volder problemer.

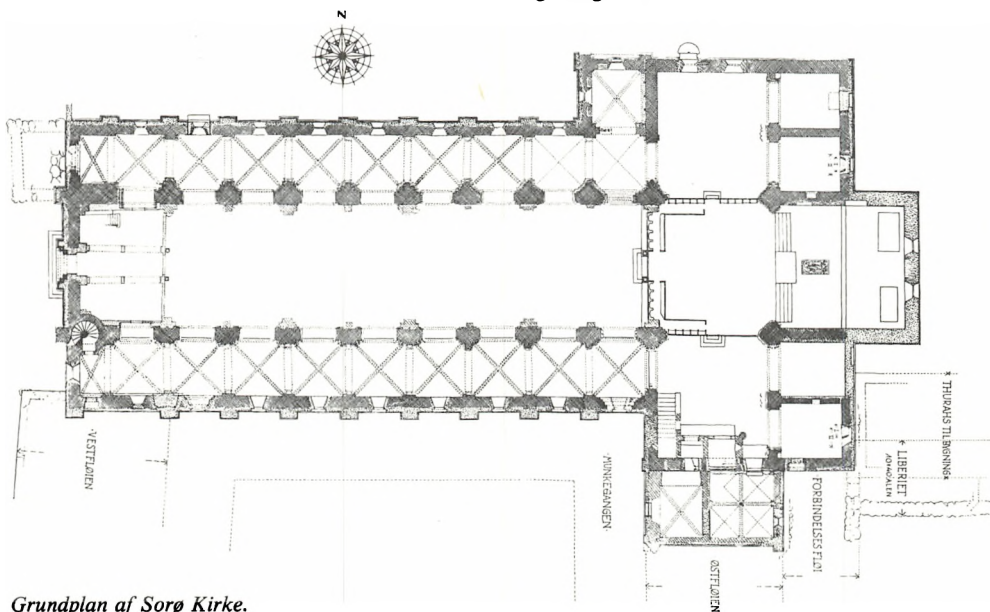
Stilarter i kirkekunsten

Stenkirkebyggeriet begynder herhjemme stort set samtidig med indledningen til den romanske stilperiode, som normalt sættes til ca. 1050-1250. Selve kirkebygningsformen var ganske fast og havde fjerne rødder, da danskerne begyndte at bygge kirker, og derfor er der ikke i selve bygningsudformningen grund til at forvente træk fra den forudgående vikingetids byggeopfattelse. Der kan ikke påvises nogen forbindelse mellem trækirkerne og hedenske kultbygninger, hvis udseende - om de overhovedet har eksisteret - vi ikke kender. Derimod viser næsten alle de spor, vi kender af trækirker, hen til den traditionelle europæiske kirketype med et nogenlunde kvadratisk kor og et rektangulært skib.

Men byggeri i træ var en gammel tradition herhjemme, og der kan ikke være tvivl om, at de udsmykninger, der givetvis må have været på mange af trækirkerne, ofte har været præget af vikingetidens former.

De romanske stenkirker, som i hundredvis heldigvis endnu står over hele landet, viser i alle detaljer hen til den europæiske tradition, vi overtog med kristendommen. For de mindre kirkers vedkommende var planudformningen den tidligere nævnte med et kor og dertil føjet aflangt skib. Koret kan være afsluttet af en apsis. Således har forholdet også været ved mange købstadkirker, men ofte er det skjult af senere udvidelser og ændringer.

De større kirker var som regel basilikaer, dvs. trekribede bygninger med et bredere midterskib ragende op over smallere sideskibe. Vor Frue Kirke i Roskilde blev sidst i 1000-tallet opført som en basilika. Mange af de store kloster- og domkirker havde desuden korsarme som f.eks. domkirkerne i Ribe og Viborg og klosterkirkerne i Sorø og Ringsted.

Grundplan af Sorø Kirke.

Det betagende smukke relief over Kathoveddøren i Ribe Domkirke.

De træk, der især markerer den romanske stil i kirkebyggeriet, er i planudformningen det bundne system, hvilket vil sige, at der til ét fag i midterskibet svarer to fag i sideskibene. De fleste af de større kirker havde desuden absis, og som en markant undtagelse herfra optræder cistercienserkirkerne med lige østafslutninger.

Den romanske stils særkende er det kraftige ikke for himmelstræbende murværk, de ret små lysåbninger, og overalt den runde bue. Mange af vore købstadkirker rummer et eller flere af disse træk, men sjældent i uændret stand. Af romanske enkeltformer kan nævnes kapitælerne, hvor terning- og trapezformerne er de mest udbredte og i teglstensbyggeriet rundbue- og savnsnitgesimser. Skulptur findes hovedsageligt i granitkvaderkirkerne, hvorfor der ikke er meget repræsenteret i bykirkerne, der til gengæld kan fremvise nogle af de fineste og mest følelsesfulde eksempler i Ribe Domkirkes sydportal, Kathoveddøren, og uden på Viborg Domkirkes krypt.

De ældste domkirker havde ofte krypt under koret som f.eks. i Århus Vor Frue, i Viborg Domkirke og i den ældste Sankt Knuds Kirke i Odense, et forhold som ikke benyttes i gotisk byggeri med undtagelse af den yngre Sankt Knuds Kirke i Odense. Kun sjældent overhvalvedes de romanske kirker fra første færd, og da som regel kor og sideskibe. Midterskib og tværskibe stod oprindeligt med fladt træloft. Det var især efter de utallige kirkebrande, som fandt sted i 1200-tallet, at de øvrige hvælve indsattes, hvorfor de oftest er senromanske eller gotiske.

Gotikken gør sig langt stærkere gældende i vore købstadkirker. Mange af kirkerne blev først opført inden for denne periode, som sættes til ca. 1250-1550, og så godt som alle blev ændret i løbet af samme tidsrum. I Danmark blev næsten alt gotisk byggeri udført i teglsten, hvilket var bestemmende for udformningen af denne stil. Gotikken opstod i Nordfrankrig og fik sit rigeste udtryk i franske og vesttyske katedraler, opført af natursten. Det danske byggemateriale, teglstenen, betinger et helt anderledes jordbundet byggeri, selvom stilen ikke fornægter sig. Den spidse bue, de opadstræbende linier, de større lysåbninger og den livligere fantasi er gotikkens kendetegn, som også findes i Danmark, men her er trappegavlne med de forskellige blændinger vores egentlige bidrag til og opfattelse af gotik. Blandt de storslåede eksempler på teglstensgotik kan nævnes Sankt Knud i Odense og korpartierne i Haderslev Domkirke og Næstved Sankt Peder.

Den gotiske kirkeplan undgik helst tværskibe, og det tidligste eksempel herpå er ændringerne af Roskilde Domkirkes grundplan, hvor de planlagte korsarme fjernedes. Borgerskabets voksende betydning kommer måske til udtryk i hallekirkerne, hvor midterskib og sideskibe er lige høje, men herhjemme kender vi kun få eksempler på denne type, som endda ofte ændredes senere (f.eks. Sankt Nicolai Kirke i Køge og Haderslev Domkirke).

Gotikken falder stort set sammen med hansestædernes politiske, økonomiske og kulturelle

Haderslev Domkirkes kor.

dominans, og derfor er langt det meste inden for såvel byggeri som billedskærerarbejde fra denne periode direkte eller indirekte påvirket af først og fremmest lübske arbejder.

De kalkmalerier, som er bevaret i bykirkerne,

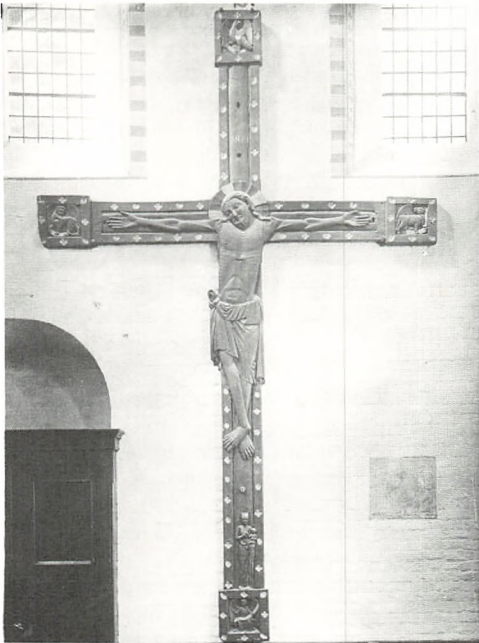
stammer næsten alle fra gotikkens tid og især dennes senere del. Århus Domkirke tæller langt de fleste malerier, næsten alle fra tiden efter de store bygningsændringer sidst i 1400-tallet. Mindst fem forskellige værksteder har arbejdet i kirken; derfor er der god lejlighed til her at se senmiddelalderens ofte stærkt fortællende og direkte malemåde.

Gotikkens udvikling fra det lidt forfinede, men meget følelsesfulde til den krasse realisme ses også i billedskærerarbejderne. De to store krucifikser i Sorø klosterkirke markerer gotikkens indledning og afslutning.

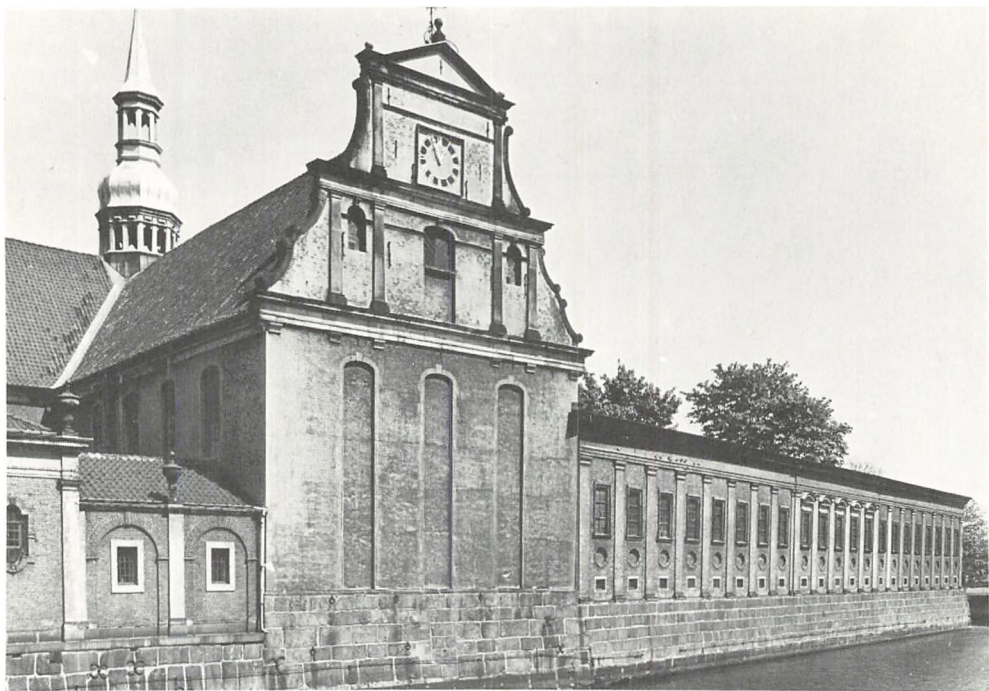
Den stil, der følger efter gotikken, er renæssancen fra ca. 1550-1650, men inden for kirkearkitekturen kan man næppe tale om renæssancebyggeri. Der opføres overordentlig lidt i perioden, og en del heraf er endda så traditionsbundet, at det snarest fremtræder som gotisk arkitektur, som for eksempel den i gotisk stil opførte Kristkirke i Tønder fra slutningen af 1500-tallet.

Korgavlen i Holmens Kirke viser fornem renæssancearkitektur udformet efter tidens lærebøger, og Christian IV's kapel ved Roskilde Domkirke er udført i den herhjemme fra borg- og slotsbyggeri benyttede nederlandske renæssance. Hansestædernes overvældende dominans er nu til dels erstattet af påvirkning fra Nederlandene.

Renæssancens ornamentik udgøres af kartoucher, frugtklaser, putti og arkitektoniske detaljer. Det er især i billedskærerarbejderne på prædikestole og altertavler, at renæssancedekorationerne gør sig gældende. De første store impulser

De to gotiske krucifikser i Sorø Kirke; til venstre ses det ældste fra 1200-tallets midte, det andet er et Claus Bergarbejde fra 1527.

Holmens Kirkes korgavl, et fornemt eksempel på renæssancearkitektur.

kom til os med de mange nederlandske kunstnere, som Frederik II lod indkalde til opførelsen og udsmykningen af Kronborg.

Renæssancen, der i sin oprindelige italienske udformning søgte tilbage til antikkens formsprog, søger ro og klarhed. Barokken er derimod bevæget og urolig. Barokarkitekturen fremhæver de

enkelte led og spiller på kontrasten imellem lys og skygge.

Barokken blev til i Rom, men det var i dens nederlandske udformning, at den blev anvendt herhjemme inden for tidsrummet ca. 1650-1750. Vor Frelsers Kirke og Reformert Kirke begge i København er smukke eksempler herpå.

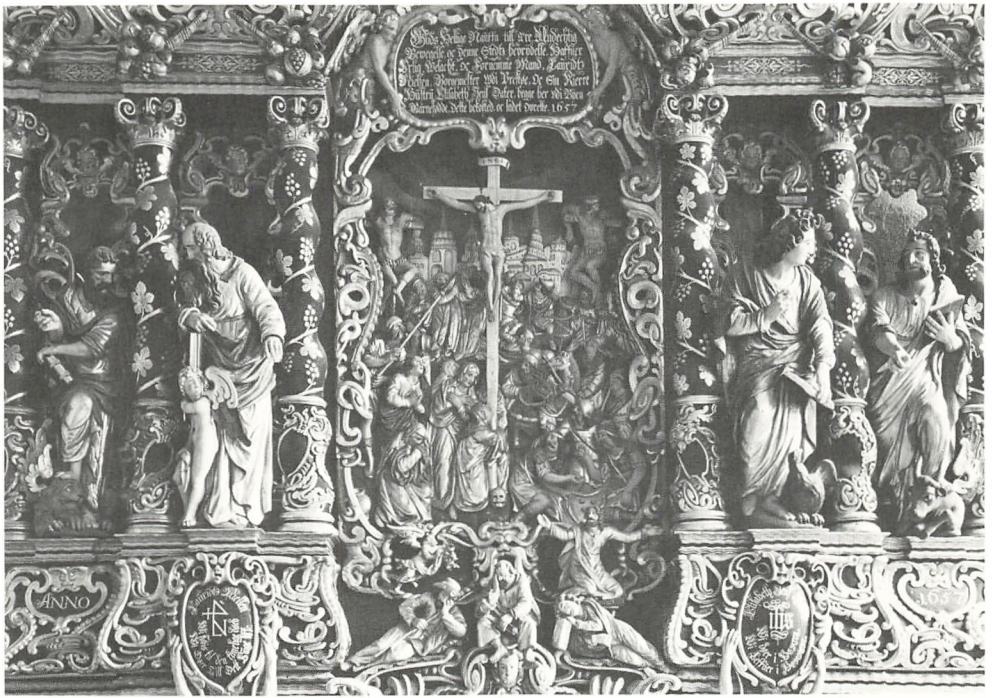
Ligesom for renæssancens vedkommende kommer barokken bedst til udtryk i billedskærer- og stenhuggerarbejder. På hundreder af gravsten, epitafier og altertavler vrirler det med barokkens fantasifulde og ofte forvredne påfund, der aldrig lader nogen plads stå tom eller nogen linie forløbe ubrudt.

Den tidligere altertavle fra 1650erne i Præstø Kirke (nu ophængt i den søndre tilbygning), der er skåret af Abel Schrøder d. y., viser dansk barok således som den blev udformet i et af de bedste værksteder på Sjælland. Altertavlen i Vor Frelsers Kirke i København, som er skabt efter en model fra 1695 af den svenske arkitekt Nicodemus Tessin d. y., er derimod en fremmed fugl i den hjemlige barok. Med sine lighedspunkter til den italienske arkitekt Berninis arbejder er den et romersk præget indslag, der bevidner, at den kunstneriske forbindelse imellem Rom og Danmark var lang.

Rokokoen, som varer til ca. 1775, er hovedsagelig herhjemme repræsenteret i verdslig udsmykning og kunsthåndværk og gør sig derfor meget lidt gældende inden for kirkekunst og -arkitektur. Christians Kirke i København fremviser dog et smukt eksempel på arkitekten Eigtveds diskrete rokoko fra 1750erne. I de dekorative detal-

Barokken anvendtes i Danmark i nederlandsk udformning, her i Vor Frelser Kirke i København.

Detalje fra Abel Schrøders barokaltartavle fra 1650erne i Præstø Kirke.

Der adskiller rokokoen sig fra barokken ved størrelse og elegance. Orgelfacaden i Frederiksborg Kirke, København, med rocailleværk på en gennembrudt gitterbund, er et eksempel herpå. Klassicismens ro og afklarethed, dens sans for de rene murflader kommer tidligst til udtryk i Harsdorffs gravkapel ved Roskilde Domkirke, som

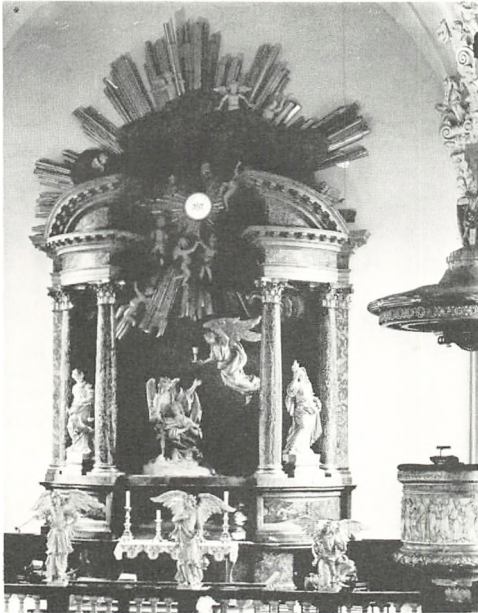
kongen approberede 1768, men ellers er det især C.F. Hansens bygninger fra 1800-tallets begyndelse, som markerer klassicistisk kirkearkitektur i Danmark. Vor Frue Kirke, domkirken, og Christiansborg Slotskirke, begge København, er fine prøver på, hvad han formåede at skabe på trods af statsbankerotten i 1813. Thorvaldsens rolige, kølige billedhuggerarbejder modsvarer ganske arkitekturen.

Efter klassicismens ophør ved 1800-tallets midte befandt kirkearkitekturen og -kunsten sig i en periode af stilblending, hvor man lånte træk fra mange forskellige tiders formsprog. Gotisk, romansk og byzantinsk arkitektur anvendtes undertiden i en ikke for konsekvent blanding. Jesuskirken i København og Christian IXs kapel ved Roskilde Domkirke vidner herom.

Bundethed af det typiske danske landsbykirkebyggeri fra romansk og gotisk tid prægede især byggeriet i dette århundredes første halvdel, hvor flere ret fantasifulde efterligninger så dagens lys.

En undtagelse er Grundtvigs Kirke, som på en storslået måde hæver summen af de gotiske landsbykirkers danske særpræg højt og monumentalt op over byens tage.

Axel Bolvig

Nicodemus Tessins barokaltartavle fra 1695 i Vor Frelsers Kirke, København.

Allinge-Sandvig

Allinge-Sandvig Kirke, der er en bleggul kalket bygning, kaldtes endnu 1569 Alende Capell; den ligger på Allinge Kirkeplads, som er denne bys trafikale midtpunkt; kirken er fælles for Allinge og Sandvig; sognet udskiltes 1941 fra Olsker sogn. Kirkens oprindelige sengotiske langhus af kløvet granit er forlænget mod vest, hvor også tårnet, antagelig fra renæssancen, er opført. Dettes understokværk er af kampesten, hvori- mod klokkestokværket der var af træ, i 1865 nyopførtes i røde mursten med kamtakkede blændingsgavle. Et våbenhus mod syd blev ved ombygning, der lededes af arkitekt Mathias Bidstrup, 1892 nedrevet, ligesom langhusets østlige del. Der opførtes et lille kor og et stort tværskib, som dækkes af et bræddeloft, mens der over langskibet ligger en tøndehvælving fra 1843. På alteret er et krucifiks, udført 1866 af billedhuggeren N.W. Fjeldskov, alterstager af messingblik fra ca. 1650. I tårnrummet er den gamle altertavle fra ca. 1625 ophængt, mens et sengotisk krucifiks fra ca. 1520 hænger i tværskibet. Prædikestolen med Frederik III's navnetræk og evangeliststatuetter kan dateres til ca. 1650. I det vestlige pulpitur fra midten af 1700-tallet er der blandt malerierne i de otte fyldinger gengivet Allinge Kirke og Olskirke. I korets lysekrone fra omkring 1650 ses den lübske ørn. 1687 opsattes

Allinge-Sandvig Kirke.

en mindetavle for Christian Vs besøg i byen. En anden tavle viser hvert sogns antal døde ved pestepidemierne 1618 og 1654.

1960 afløstes orglet på pulpituret af et nyt i nordre korsarm. Af tårnets to klokker er en senmiddelalderlig uden inskription antagelig kirkens oprindelige, mens den anden er støbt 1725. I tårnrummet findes gravsten over Blasius van Wickeden, død 1547, som var lübsk høvedsmand på Hammershus og over Arxat Albrecht Boitin, død 1565, søn af Herman Boitin, der efterfulgte Wickeden.

I.B.-J.

Assens

Vor Frue Kirke, bygget af munkesten, ligger på byens torv og er Fyns næststørste kirke med en længde på 60 m, bredde på 20 m og med midtskibets højde på 17 m. Det østligste af de to kapeller: Holevads Kapel samt tårnets firkantede underdel er rester af en romansk kirke, som i årene 1400-1488 ombyggedes i gotisk stil ved at skibet blev forlænget og de to sideskibe opførtes tillige med det ottekantede kirketårn, som med spiret er 46 m højt. Dette tårn, det eneste middelalderlige kirketårn i Danmark foruden Kalundborgs kirkes fire tårne, hvortil oktogonalen er anvendt, har på hver af de otte sider én stor blænding, som ved slanke fladbuede blændinger deles i tre stokværk. Mellem kapellerne ligger ved kirkens mur en romansk gravsten fra ca. 1200.

Det hvælvede langhus har en tresidet afslutning mod øst, dets tre skibe adskilles af ottekantede piller, som bærer midtskibets mure og spidse arkader. Antagelig har kirken på et vist tidspunkt været korsformet, hvilket fremgår af fundamenter som endnu findes i jorden på sydsiden over for Holevads Kapel, således at de to kapeller har været korsarme i den gamle kirke. Kirkens oprindelige præg er udvisket gennem ændringer i de sidste 200 år. Det nuværende ligkapel var fra omkring 1500 våbenhus, hvis dør til kirkerummet forlængst er tilmuret, i væggen sidder en vievandskumme af tufsten indmuret. Et lille tårn over koret blev 1807 nedtaget.

Altertavlen er et bruskbarok snitværk fra ca. 1620, skænket af Jens Mand og Karen Berildsdatter, alterbilledet, Nadveren, malet af Jens Bundsen, født i Assens, dog fra 1826. Alterets to

Bogense

Bogense Kirke, viet St. Nicolaus eller St. Mikael, ligger ud til vandet på den høje strandbrink nordvest for torvet, som er byens højeste punkt og omgivet af lave, ensartede småhuse fra 1800-tallet og gamle lindetræer. Kirkens tårn med det spånklædte spir, der ses over tagene gør denne enkle plads til en af Danmarks mest harmoniske.

Kirkens romanske kor og skib er opført af kampesten med en profileret kvadersokkel under koret. To store korsarme, der er tilføjet i senmiddelalderlig tid, er af munkesten og har kamtakede blændingsgavle; på samme tid dækkedes der med hvælv overalt. Tårnet, der mod sædvane er øst for koret, har hvælvet underrum, der benyttes som sakristi; det er ændret senest i 1760, da det øverste murværk og det ottesidede, spånklædte spir var nedtaget.

Altertavlen fra 1588 er et fornemt snedker- og

Vor Frue Kirke, Assens.

malmstager er 1577 givet af præsten Peder Kempe. Knæfaldets smukke smedejernsgitter fra 1600-tallet har i midtfeltet krydsslået hammer og nøgle, som var kunstmeden Caspar Finckes mærke. Prædikestolen i senbarok fra et Middelfart-værksted, antagelig ledet af fynboen Hans Nielsen »Bilthuger« Bang, viser i relieffer Lidelseshistorien i sine syv fag og ni apostle på hjørnerne; underbaldakin og himmel er samtidige, mens opgangen er nyere; en lysarm med reflektorskjold er fra 1645. Døbefonten af bronze er 1910 skænket af Assens og Omegns Spare- og Laanekasse. I koret over for fonten står en barneengel i marmor (originalmodel i Århus Museum) udført af J.A. Jerichau, født i Assens ligesom Dankvart Dreyer, hvis smukke maleri, Kristus åbenbarer sig for apostlene, hænger på den søndre væg. 1964 opstilledes et nyt orgel af Marcussen & Søn, Åbenrå, efter tegning af orgelbygger Poul-Gerhard Andersen. Kirkens skib, en brig, er bygget af skibsbygger Hecht omkring 1850. Af kirkens mange lysekroner, hvoraf de fleste er af messingblik fra nyere tid, bærer den største årstallet 1652 og borgmester Niels Ifversens og hustru Berrites navne samt en længere inskription. Af de seks kirkeklokker er de ældste fra henholdsvis 1592, 1627 og 1631. Blandt kirkens epitafier er et over felbereder Mads Sørensen, død 1761, og hustruer, udført som riffelmaleri, der viser Korsfæstelsen og Opstandelsen. Ved søndre indgangsdør står et sengotisk monstransskab fra omkring 1500, det har oprindelig stået ved alterets nordside. Langs koromgangens ydervæg findes 22 gravsten, som har dækket grave i kirkens gulv. 1842 blev de af en »duelig stenhugger« anbragt som fortov langs kirkemuren; 1883 blev de bedst bevarede opstillet langs væggen og 11 nedlagt i koromgangens gulv.

I.B.-J.

Gravstenen over Margrete Niels Bangis datter i Bogense Kirke.

billedskærerarbejde i højrenæssance, ved hvis opbygning der er taget hensyn til det ret smalle og høje korrumb. Kun sidefelterne med skriftsprog er de oprindelige malede, mens midtfeltet er et maleri fra 1824, Kristus i Getsemane, skæniket og antagelig malet af kammerjunkeren P. Bardenfleth. Den klassicistiske alterkalk er fra 1794, alterstagerne er sengotiske. Døbefonten af granit er romansk med firesidet fod. Korbuekrucifiks fra slutningen af 1400-tallet. Prædikestolen er et smukt renæssancearbejde fra 1604 med bibelske relieffer i felterne. Af kirkens to klokker er den mindste fra begyndelsen af 1200-tallet, den anden fra 1516. Blandt kirkens talrige gravsten er den smukke, lille sten over Margrete Niels Bangs datter, død 1583, der viser et barn i svøb overvåget af engle.

Kirkegården, som oprindeligt gik ud i et med torvet, er omgivet af en mur, hvis nyeste del er fra 1944, da kirkegården sidst udvidedes.

I.B.-J.

Brønderslev

Brønderslev Kirke, tegnet af arkitekt Valdemar Schmidt, er indviet 1922 og har afløst den romanske kirke, som kun anvendes ved f.eks. mindre, kirkelige højtideligheder og begravelser. Den nye kirke, der ligger på hjørnet af Bredgade og Krogsgade er en treskibet langhusbygning af røde sten med granitsokkel; den har støttepiller af glaserede sten. Tårnet, der er forbundet med kirken kun ved præsteværelse og dåbsværelse, er færdigbygget 1925. Kirkens krydshvælv bæres af 12 granitpiller. På alteret er et forgyldt kors. Alt inventar er nyt bortset fra alterkar og dåbsfad, som er fra den gamle kirke. De to klokker er støbt henholdsvis 1925 i Ålborg og 1931 i Brønderslev.

I.B.-J.

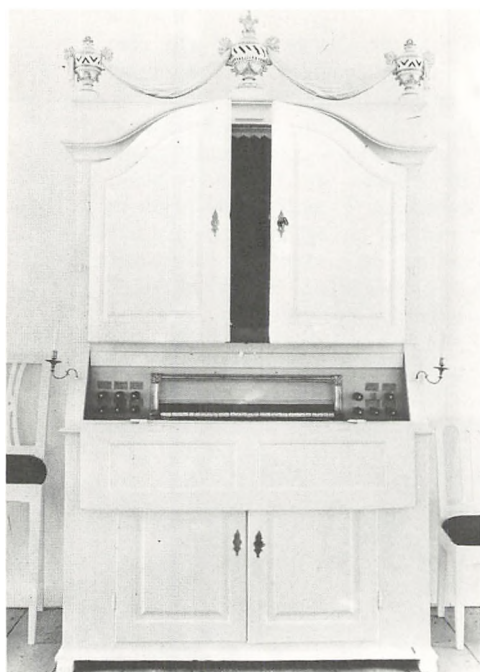
Christiansfeld

Christiansfeld Kirke. Byen er grundlagt af Brødremenigheden, efter at Christian VII og Struensee 1771 havde underskrevet en koncession, der gav herrnhuterne tilladelse til at oprette en koloni i Nordslesvig. Denne fornyede brødremenighed, der har sin rod tilbage til Jan Hus i 1400-tallets Böhmen, dannedes på grev N.L. von Zinzendorfs gods »Berthelsdorf« i Sachsen ved at mähriske brødre 1722 grundlagde en koloni, som de kaldte Herrnhut for at tilkendegive, at de ville leve under Herrens varetægt og stå vagt for ham. Brødrene, der vedkendte sig den augsburgske konfession, drev vidtstrakt missionsarbejde, ligesom de var uhyre aktive inden for mange erhverv, dette var bl.a. medvirkende til at de fik tilladelse til at slå sig ned i Nordslesvig; byen er stadig berømt for sine honningkager og spegepølser. 1772 købtes den 94 ha store Tyrstrupgård, og 1.

april 1773 blev grundstenen nedlagt til byen, der fik navn efter kongen. 1776 lagde man grundstenen til den egentlige kirke, der indviedes 1777. Menigheden, der havde fået forskellige privilegier, bl.a. skatte- og toldlettelser, erhvervsfriheder og hjælp til opførelse af bygninger, var inddelt i såkaldte kor efter køn og alder. Menigheden ledes af »ældstet«, den havde valgt; kirketugten var streng, flid og orden indskærpedes brødrene og søstrene, hvoraf de ugifte boede i henholdsvis Brødre-, Søstre- og Enkehuset, mens familier levede i egne små huse.

Kirkepladsen med det nydelige springvand, kastanie- og lindetræer er byens centrum, her ligger kirken, der fik sit nuværende udseende, da der 1795-97 til den oprindelige »salsbygning«, hvis længdeakse går nord-syd, føjedes to tværfloje. Bygningen er opført af gule flensborgsten i såkaldt Quadraturarbejde, dvs. at bånd på fem skifters højde og adskilt af ét skifte er trukket indtil 5 cm frem foran den egentlige murs plan. Midtpartiet, der er i én etage, har i hver langmur fem høje, rundbuede vinduer, mens sidefløjene har rektangulære vinduer. Taget er dækket med tegl og bærer en tagrytter, der er fornyet, efter at den oprindelige i 1894 var blæst ned.

Ved udvidelsen 1795-97 flyttedes pulpituren, trapper, køkken og diverse andre rum til de nye floje, således at den enkle, lyse kirkesal, der kan rumme ca. 2000 personer, blev omkring 36,5 m lang. Et højt hvidmalet fyrretræspanel, der på langvæggene dækker vinduernes nederste del, er opsat på alle vægge; endevæggene beklædtes dog først ved byens 100-årsfest. Loftets store hulkel begrænses af kraftige profilister; det hvidskurede, sandstrøede gulv er af brede planker af kalmarfyr. Stolestaderne er enkle, hvidmalede løse bænke med og uden ryglæn. I sydfløjen er en mindre kirkesal, hvortil to fløjdøre fører fra den store kirkesal, den vestlige af disse døre benyttes af præsten, den østlige af brødrene; nordvæggens østlige dør anvendes af søstrene, mens den vestlige benyttes ved bryllupper og begravelser. Nordfløjen har siden 1908 rummet bibliotek med bl.a. Brødremenighedens omfattende arkiv. Midt for vestvæggen med front mod øst står på et podium det enkle liturgiske bord, prædikebordet; bag dette står en højrygget stol, og på panelet bag denne er Thorvaldsens Kristusfigur i gips anbragt. Ved almindelige gudstjenester er prædikebordet dækket af en grøn dug, der ved barnedåb udskiftes med en hvid, ved nadvergudstjenester lægges en rød dug over den hvide. Den nærmestliggende søndag til 13. november finder ældstefesten sted ved hvilken lejlighed det såkaldte kærlighedsmåltid serveres, det består af te og en stor bolle til hver; ved denne servering anvendes københavnsk porcelæn fra det oprindelige, store service, der tillige består af bl.a. kobbertøj, der endnu er i kirkens eje, mens byens museum opbevarer 22 smukke slebne krystalglas og -kander.

Orglet i Søstrehusets korsal, Christiansfeld; til højre kirkegårdsportalen, der fører til Gudsageren.

De store pulpiturer på kortvæggene har fyldinger og karnapfremspring; på det sydlige pulpitur står orglet, som Marcussen & Søn, Åbenrå, har leveret 1865; på dette pulpitur er også plads til kirkekoret og blæserkoret, dets rolle i kirkelivet er stor, da det medvirker i og uden for kirken ved festgudstjenester og ved begravelser; også kirke- og børnekor deltager i mange af årets gudstjenester.

De tre såkaldte korhuse havde hver sin korsal, hvor morgen- og aftenandagten holdtes. Kun korsalen i Søstrehuset, der nu rummer menighedens alderdomshjem og beboelser for enlige, er i brug og om vinteren holdes menighedens gudstjenester her. Denne sal indviedes 3. december 1800 og er indrettet som fællessalen og som denne ganske enkel holdt helt i hvidt; gennem seks store vinduer vælder lyset ind og forlener rummet med en usædvanlig skønhed. På et podium ved nordvæggen står et lille Louis seize-orgel, antagelig fra 1774 og således menighedens første orgel fra den første og midlertidige kirkesal; 1778 blev det overladt til søstrene, det er restaureret 1956, efter at det længe havde været ude af brug. Det bærer øverst tre vaser, der forbindes ved guirlander af stof. Udover elektrisk belysning er der seks hejsekroner til levende lys; på væggene er opsat otte spinkle lysearme, på orglet to.

Kirkegården ligger i byens nordøstlige udkant, men er forbundet med denne ved en lindéallé.

Gudsageren, som kirkegården kaldes, blev anlagt samtidig med byen og indviedes 2. april

1774, den er 1869 udvidet mod nord. 1773 kantedes de fire kvadrater, den fra begyndelsen var inddelt i, med lindetræer, året efter plantedes en bøgehæk og kirkegårdsalleen. Kirkegårdsportalen, der ved udvidelsen 1869 fornyedes som en kopi af den oprindelige, bærer en indskrift, der tidligere var på tysk, på ydersiden står nu: »Det sås i forkrænkelighed«, på indersiden: »Det oprejses i uforkrænkelighed«. Her hviler mere end 2000 døde, da ingen grave sløjfes; mændene begravnes mod vest, kvinderne mod øst. De rektangulære, næsten fladtliggende gravsten er øst-vestvendte og så godt som ens, de bærer navn, føde- og dødssted samt data. 1. januar 1974 var byens indbyggertal 9507, hvoraf 134 var medlemmer af Brødremenigheden.

I.B.-J

Ebeltoft

Ebeltoft Kirke ligger i byens sydlige del omgivet af et anlæg, der tidligere var kirkegård. Det er en hvidkalket, sengotisk langhusbygning af muresten med tårn mod vest i røde sten og en senere tilbygning mod nord, der anvendes som ligkapel m.m. Langhusets midterste part, to hvælv, er kirkens ældste del, her findes norddøren, der på den udvendige mur sidder i en tredelt, spidsbuet blænding på et murfremspring. Enkelte oprindelige vinduer anes i tilbygningen, mens ét er bevaret. Kirken er først forlænget mod øst med to fag og afsluttes af en lige, blændingsprydet østgavl. Derpå fulgte en forlængelse mod vest og sam-

tidig indsattes fem hvælvinger; sidst tilføjedes tårnet, der fik sadeltag og kamtakkede gavle, som dog ved en ombygning 1790-92, ledet af bygmester Just Møller, fjernedes, hvorefter det 28,6 m høje lanternespir rejstes.

Spredte kalkmalerier, dateret 1521, er 1919 fremdraget, de er istandsat 1920 og 1956. Altertavlen er antagelig fra restaureringen og består af ældre og nyere dele. Øverst er et maleri fra renæssancetiden, det viser Opstandelsen, i midten ses en udskåren korsfæstelsesscene fra en sengotisk fløjaltertavle; på tavlens bagside er anbragt sidefelterne fra en ældre altertavle, her ses Moses og Aron. Alterkalken er 1627 skænket af Christen Madsen Kock og hustru og vinkanden 1716 af Søren Jensen Buchtrup. Døbefontens kumme er af gotlandsk kalksten og er senromansk eller ungotisk, mens foden er ny. Den runde prædikestol er fra omkring 1850. Orglets elegante rokokofacade bærer Christian VII's navnetræk, instrumentet er dog nyere. Kirken har fire lysekroner, hvoraf en er fra 1667, en anden fra 1694. En skibsmode er ophængt 1845. Begge kirkens klokker er fra 1575. Over borgmester Jens Hegelund med hustru og datter er et træepitafium fra 1620, bag alteret er et af sten over sognepræst Niels Pedersen, død 1653, og hustru. En gravsten over Jens Hegelund findes i tårnrummet, mens andre indgår i hovedindgangens trappetrin eller i kirkens flisegulv, nogle er anvendt som trappesten i byen eller omegnen. I 1790-92 tilmuredes flere gravkælder, dog er der adgang gennem en dør mod syd til nogle få rum under kirken, hvoraf et par har hvælving.

I.B.-J.

Jerne Kirke, set fra øst.

storfeltet har et maleri af Nadveren, og oven over er et maleri af Korsfæstelsen. I topstykket ses årstallet 1654. En sengotisk skabsaltertavle fra slutningen af 1400-tallet blev 1925 givet til Løgumkloster Kirke. Døbefonten er en romansk granitfont med glat kumme; den hviler på en særpræget rund fod med menneskehoveder. Fadet er fra midten af 1500-tallet. Den fine, lette prædikestol rummer stiltræk fra både gotik og renæssance. Felterne er dekorerede med gotisk stavværk, hvorimod gesimsen og de små englehoveder hører ungrenæssancen til. Prædikestolshimmelen er et yngre, tarveligt arbejde.

I kirken er der et stort barokepitafium fra 1700-tallets midte over præsten Maturin Carstensen.

A.B.

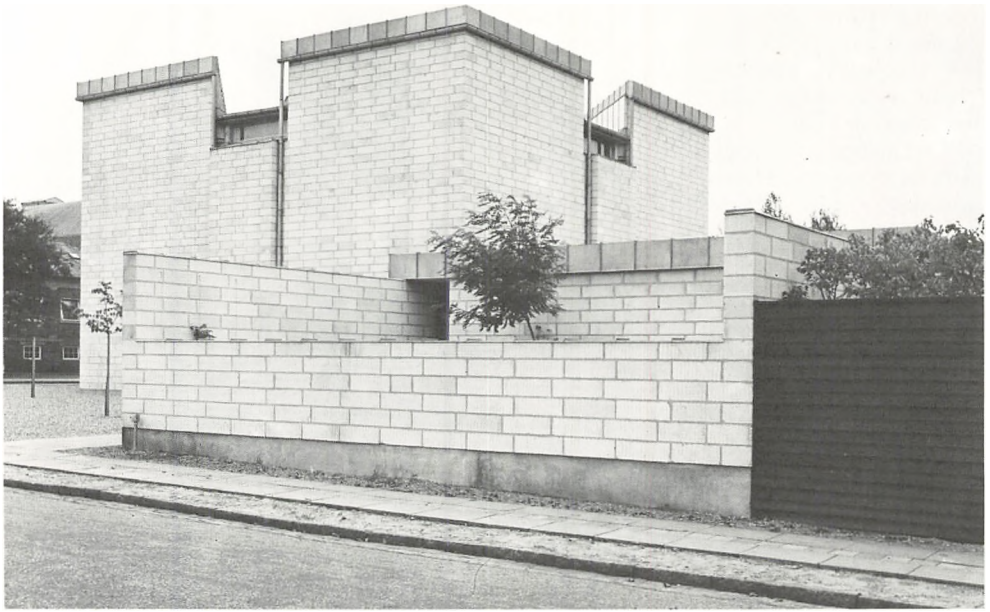
Esbjerg

Jerne Kirke, der i middelalderen var indviet til St. Morten, var oprindelig en landsbykirke, den ligger ved Møllebakken og er nu opslugt af Esbjerg.

Den anelige bygning består af romansk kor med apsis og skib, samt sengotiske tilbygninger: tårn i vest, våbenhus i nord og sakristi mod syd. Den romanske kirke er opført af tilhuggede granitkvadre, der hviler på en skråkantsokkel. Tre tilmurede vinduer i nordsiden er endnu i behold samt et cirkelvindue i apsidens. Indvendig er bevaret korbuens vanger med kragbånd, hvorimod selve buen blev omdannet omkring år 1400. På dette tidspunkt indbyggedes der hvælv i kirken. Fra middelalderens slutning stammer tårnet, der nu er ganske skjult af en skalmuring med små røde mursten. I første halvdel af dette århundrede var der adgang til kirken gennem tårnrummet. Våbenhuset og sakristiet, der begge er opført af granitkvadre og teglsten, er ligeledes sengotiske, men de mangler egentlige daterende detaljer.

Den store, pompøse barokaltertavle står velbevaret. Felterne er delt af kraftige snoede søjler;

Sankt Nikolaj Kirke på hjørnet af Nygårdsvej og Kirkegade er indviet 1969 og opført efter Johan Otto von Spreckelsens tegninger. Denne katolske, utraditionelle kirke, bygget af beton, er kombineret med præstebolig og ungdomsgård med små gårdhaver imellem. Kirken har form som en terning, i hjørnerne er murene ført op over taghøjde, det virker som fire meget lave tårne, de har ind mod taget diagonalt afskårne hjørner med vinduespartier. På hver af de helt lukkede facader er en bred fremspringende pille, der i kirkerummet aftrappes og bliver smallere opefter for at afsluttes med lave, brede vinduer. Ligesom i Spreckelsens kirke af samme navn i Hvidovre i København er indgangsdøren til det 9 m høje, hvidkalkede, meget enkle kirkerum i et hjørne, og i det diagonalt modsatte hjørne er det frit stående alter opstillet og bænkegrupperet foran det. Herved opnås at menigheden samles mere om alteret og at præsten kan stå bag det med front mod menigheden, endvidere kan der vælges mellem andre opstillingsmuligheder. Døbefonten, alteret og en læsepult, der fungerer som prædikestol, er ligesom kirkens bænke af ubehand-

Sankt Nikolaj Kirke, Esbjerg.

let fyrretræ, alt udført efter arkitektens tegninger. Gulvet er dækket af betonfliser. Højt placeret er der langs hver af de fire vægge ophængt 12 lamper i klare glaskupler.

I.B.-J.

Vor Frelsers Kirke ligger omgivet af kirkegården, der afgrænses af Kirke-, Skole-, Nørre- og Jyllandsgade. Det er byens næstældste kirke, den er bygget 1887 af arkitekt Axel Møller, der i 1896 allerede måtte udvide den med to korsarme. Den består af kor med rund apsis, skib og tårn mod vest, er bygget af røde mursten, der afstribes af grå sten og har sokkel af mursten og granit. Murene har hjørnelisener og rundbuefriser; i hver af korsarmene er der ligesom i tårnet søjleportaler. Kirken har store, rundbuede vinduer, i korsarmenes gavle samlet i tregrupper, hvor det midterste er højest. Da de tøndehvælvede korsarme byggedes, indsattes i korsskæringen et stjernehvælv, mens koret har bibeholdt sit tøndehvælv. Apsis har halvkuppel og både dennes og korets bue har søjler. 1928 udsmykkede Ole Søndergaard kirkens apsishvælv og triumfvæggen med kalkmalerier, året efter malede han altertavlen.

Altersølv og -stager er skænket af Juliane Niedlich. Døbefontens romanske kumme har tidligere stået i Jerne præstegårdshave. Prædikestol med hjørnesøjler og himmel svarer til stoleværket. Et trækrucifiks i skibet er udført af billedhugger Niels Waldemar Fjeldskov. Barken »Ansgar« ophængtes 1956. Orglet fra 1965 har en nybarok facade.

I.B.-J.

Fredericia

Reformert Kirke i Dronningensgade er opført 1735. Den rektangulære bygning er hvidkalket, murene deles af gulkalkede lisener, og dens valmtag er dækket af sorte, glaserede sten. Midt på kirkens vestmur er en profileret sandstensportal, der er blændet; over den er anbragt en tavle med latinsk indskrift og Christian VI's og Sophie Magdalenes kronede initialer, Elefantordenen og to vildmænd. Indgangsportalen er nu mod nord; vinduerne er høje og fladrundbuede.

Kirken er indvendigt dækket af et fladt loft og dens eneste virkelige udsmykning er sydvinduernes glasmalerier, der viser Johan Calvin og H. Zwingli; mellem disse vinduer er den polygonale prædikestol anbragt og foran denne et enkelt bord, hvorpå en faksimileudgave af Christian III's Bibel er anbragt, skænket 1936 af byens to lutherske menigheder; foran bordet er en lav skranke. Mod nord er et pulpitur med orglet fra sidste halvdel af 1800-tallet. I 1849 opbevaredes ammunition i kirken, den istandsattes derefter og hovedrestaureredes 1901.

Den omkringliggende kirkegård har en del især empiremonumenter med indskrifter på fransk, indtil 1783 prædikedes på dette sprog, derefter skiftedes mellem fransk og tysk, 1821-1922 prædikedes udelukkende på tysk siden da på dansk én gang om måneden, dansk anvendtes ved de kirkelige handlinger og er nu det sprog, der udelukkende bruges.

I.B.-J.

Det lyse rokokointeriør i Sankt Knuds Kirke, Fredericia.

Sankt Knuds Kirke, der ligger i Sjællandsgade er en af landets ældste katolske kirker. Ved Christian Vs privilegium i 1686 fik den katolske mission, som var oprettet 1674, ret til en ejendom med grund i Fredericia, hvor der måtte opføres kapel, skole samt indrettes kirkegård. Kapellet opførtes som en ret primitiv bindingsværksbygning i 1687-88 og fik navn efter Knud den Hellige, som var missionens skytshelgen; indvielsen fandt sted 6. oktober 1688. Da menigheden i 1766 modtog en stor arv efter jomfru Susanna Lucia Bianco kunne en ny kirke rejses 1767; i byggetilladelsen var det dog en betingelse »at den i det Ydre ikke fik anden Anseelse end et ordinaire Borgerhus med Port til Indgang og uden nogen Zirater«. Der måtte ikke anbringes vinduer mod gaden, ikke ringes med klokker, ligesom der ikke måtte prædikes på dansk; forbudet mod klokkeringning hævedes ved grundloven 1849 og sidstnævnte forbud 1908.

Kirken er opført af gule sten og dækket af et tegltag. 1865 rejstes tårnet med det 28 m høje spir. Bygningen udvidedes 1872 mod vest og fik samtidig den smukke søjleportal mod Sjællandsgade.

Kirkerummet har pudset loft med stor hulkel; væggene er dekoreret med rokokostuk, hvorved der sammen med det smukke inventar dannes et harmonisk rokokointeriør. Den hvidlakerede altertavle, der flankeres af seks søjler, har i midtfeltet et maleri med en korsfæstelsesgruppe; foruden hovedalteret findes to små sidealtre. Ved en istandsættelse 1923 fornyedes prædikestol og orgel tillige med korsevsbillederne, der er anbragt i felterne mellem vinduerne. Blandt kirke-

sølvet er en monstrans fra 1750 fra Aachen, heri opbevares hostien, nadverbrødet, og fremvises for menigheden.

Til kirken hører skole og nyopført præstebolig. I.B.-J.

Sankt Michaelis Kirke, hvis østgavl med det lave tårn vender ud mod Vendersgade, er byens garnisonskirke, der indtil 1722 kaldtes Tyske Kirke. Oprindelig opført i bindingsværk og indviet 1668 har den gennem mange ombygninger fået sit nuværende udseende og fremtræder som en klassicistisk præget langhusbygning med en udbygning mod nord, der rummer ligkapel, loger for militære rangspersoner og præsteværelse. Ydermurene opdeles af lisener og har høje, rundbuede vinduer med små ruder; mod øst, hvor koret findes, er et lavt tårn, hvis portal har doriske søjler, klokkestokværk med balustrade og et svungent kobberdækket spir; iøvrigt er taget af mørke tagsten. Kirkens ombygning fra bindingsværk til grundmur har strakt sig over en lang periode, idet man 1722 begyndte med den østlige del og først ændrede vestgavlen 1741-42; tårnet var under opførelse 1763 men ombyggedes helt 1828. En brand hærgede især østpartiet 1955, ved den derefter følgende istandsættelse ved arkitekt B. Billund blev tårnet næsten helt fornyet, logebygningen gjordes lavere og skillerummene mellem logerne fjernedes så kun oberstens loge bevarede; kirkerummet fik betonloft, der dækkedes af profilerede brædder. Altertavlens maleri viser englenes forkyndelse og indrammes af en hvid og forgyldt empireportal. Alterstagerne er fra 1668. Døbefonten er en bronzekopi i ¾ størrelse af

Den romanske døbefont i Trinitatis Kirke, Fredericia.

Thorvaldsens dåbsengel, skænket 1916 af hofdekorationsmaler H. Chr. Nielsen. Den enkle prædikestol har erstattet den tidligere fra 1677, der brændte 1955, ligesom kirkens klokker også fornyedes efter branden. 1968 skænkede købmand Carl Weimar i anledning af kirkens 300-års jubilæum et klokkespil på 12 klokker, det leveredes af Petit & Fritsen, Nederland.

I.B.-J.

Trinitatis Kirke, der ligger ved Danmarksgade omgivet af kirkegården kaldtes, i modsætning til Sankt Michaelis Kirke, Danske Kirke. Den oprindelige bindingsværkskirke, hvortil grundstenen 29. maj 1655 var nedlagt af Frederik III, lå noget sydligere på kirkegården end den nuværende; man benyttede materiale fra kirken i Ullerup, der blev nedbrudt da byens fæstning anlagdes; dette materiale foruden nogle romanske sokkelkvadre, der 1955 blev fundet ved nedrivningen af Danmarksgades gamle skole, indgår i den nuværende kirkebygning. Omkring 1685 erkendtes det, at bindingsværkskirken var så brøstfældig, at en ny kirke måtte afløse den. En sten i kirkens mur bærer Frederik III's initialer og datoen for grundstensnedlæggelsen af den gamle kirke; indskriften på en trætavle inde i kirken beretter bl.a. om indvielsen af den nye kirke 1690. Denne bygning er pudset og hvidkalket og murene mod syd og nord er delt ved arkadeblændinger med tvillingspidsbuer; alle gavle er kamtakkede, den østlige bærer årstallet 1689. Vinduerne blev ved en restaurering 1890 gjort

højere og har næsten alle glasmalerier skænket af borgere i byen. Den rektangulære bygning har på begge langmure to små udbygninger, der ligesom langhuset er tegldækkede.

Kirkerummet er dækket af en pudset trughvælvning af træ, der siden en restaurering 1947 tillige med væggene fik en let tonet, hvid farve. 1692 har tolder Peder Skov skænket den smukke, rigt udskårne, barokke altertavle, 1703 bekostede toldforvalter Johan Banner dens staffering; alterbilledet er en kopi af Leonardo da Vincis nadverbillede, øverst ses Himmelfarten. To malmstager er 1664 skænket af Nicolaj og Gesche Berentsen; en messehagel er 1690 givet af Jacob Iversen Ros og hans kæreste Birgitte Risum. Døbefonten, antagelig fra kirken i Ullerup, er en romansk granitfont, hvis kumme har en rundtgående arkadefrise med figurer, frisen afsluttes oppe og nede af tunge rebsnoninger; messingfadet er 1685 skænket af Frans Kras. Over fonten er ophængt en fontehimmel, et dygtigt skåret barokarbejde, ligesom den smukke prædikestol, der bærer årstallet 1690. De fire malmlysekroner har borgere i byen givet i årene efter kirkens indvielse. Orglet er fra 1861, skænket af Frederik VII, da han 1857 besøgte kirken. Den mindste af kirkens klokker er fra kirken i Ullerup, men omstøbt 1720 i Lübeck, den store er fra 1592 men omstøbt i Randers 1855.

I.B.-J.

Frederikshavn

Fladstrand Kirke, også kaldet den gamle kirke, ligger på den gamle kirkegård, der støder op til plantagen nord for byen. Kirken opførtes 1688-90 i bindingsværk med mursten, der senere er udskiftet med fuld mur; den var som nu et øst-vestvendt langhus; årstallet 1773 i vestgavlen må hentyde til at begge gavle er ommuret i dette år og har fået de svungne afdækninger, de har nu; årstallet 1883 i østgavlen må datere en senere skalmuring. 1866 fik kirken ved en større istandsættelse to tilbygninger mod syd.

Inventaret er i det store og hele fra 1800-1900-tallet. Altertavlen, der viser Kristus i Getsemane, er malet af A. Dorph 1868; to malmstager er fra 1600-tallet og er skænket af tolder Peder Wisberg. Døbefonten, der har form som en alterkalk, er af træ malet som marmor, den er antagelig samtidig med kirken; dåbsfadet er 1689 skænket af kgl. vejnspektør Henrich Hansen Moch og hustru. Prædikestol og stoleværk er fra 1943. Et epitafium over Peder Wisberg, død 1704, og hustru er ophængt på nordvæggen, en ligsten, indmuret i nordmuren, beretter i en indskrift, at de har givet tilskud til opførelsen af kirken. Et bruskarok epitafium fra ca. 1650 har en senere indskrift over postmester Peder Larsen Hedemarck, død 1789, og hustru. I våbenhuset er ligsten og rester af ligsten indmuret i væggene. Kirkens klokke er støbt 1687 i Lübeck. Fra 1896

fungerede kirken som ligkapel indtil den 11. november 1945 genindviedes til kirke.

I.B.-J.

Frederikssund

Frederikssund Kirke, tidligere Ude Sundby Kirke, siden 1899 ejet af Frederikssund, ligger omgivet af kirkegården, der omslutes af byen. Kirken er romansk og bygget af kløvet kamp, hjørner og vinduer er af granit- og kridtkvadre; i gotisk tid dækkedes skib og kor af hvælv og et højtsiddende vindue indsattes i skibets vestgavl. Af munkesten opførtes i sengotisk tid våbenhus mod syd og tårn mod vest.

Beboerne i Frederikssund, der oprindeligt var anlagt som ladeplads for købstaden Slangerup, der lå lidt inde i landet, måtte indtil slutningen af 1500-tallet søge kirken her. Da ladepladsen gradvis voksede sammen med landsbyen Ude Sundby, blev Frederikssund 1746 henlagt under dennes kirke. På grund af den større menighed udvidedes skibet mod nord med en stor tilbygning. Ved restaurering i slutningen af 1800-tallet tilføjedes en apsis af munkesten, men kirken har dog bevaret en del af sit landsbykirkepræg.

Altartavlen opstillet 1840, et maleri i gotisk ramme, viser Kristus i Getsemane; alterstagerne er skænket 1622, lysekronen ca. 1715. Prædikestolen er i højrenæssance med hjørnehæmmer og evangeliststatuetter, mens lydhimlen fra 1655 er i bruskbarok.

I.B.-J.

Frederiksværk

Frederiksværk Kirke er bygget efter tegninger af arkitekt Søren Lemche og indviedes 1911. Den ligger på den gamle markedsplads ved kanalen og Strandgade og er opført af røde håndstrøgne sten i nyromansk stil og dækket af et sortglaseret tegltag, det 32,5 m høje spir dog af kobber. Under tårnet findes hovedportalen som er flankeret af to granitsøjler, i dens tympanonfelt er indsat en mosaik (den gode hyrde) efter Niels Skovgaards tegning.

Kirkerummet er dækket af tøndehvælv og hvidkalket bortset fra nederste del af væggene i kor og apsis, der står i rød mur ligesom prædikestol og korskranke. Anders Bundgaard har hugget døbefonten i granit og skåret ornamenter bl.a. på stolene. Altartavlen fra 1920, hvis maleri »Påskemorgen« er af Niels Skovgaard, har ramme skåret af malerens søn Ole Skovgaard. Klokkerne fra 1758 støbtes, ifølge inskriptionen, på byens krudtværk og var ophængt i en stabel på Norske Bakke, hvor den angav, når arbejdet på værkerne skulle begynde; senere flyttedes den til pladsen ved tinghuset, hvor den anvendtes som byklokke for endelig at ende som kirkeklokke.

I.B.-J.

Fåborg

Helligåndskirken ligger i byens østlige kant og har oprindeligt hørt til et nu nedrevet helligåndskloster, stiftet 1477; af dette er der på kirkens nordside forskellige spor, som er de eneste kendte af klosteret. Af Danmarks tre bevarede helligåndskirker er Fåborgs den mindste, både Randers' Sankt Morten og Københavns er større. Det indvendigt tresidede kor, 8 m bredt, og 14,5 m langt, er bygget noget tidligere end det 19 m brede og 31 m lange tredelte skib og er noget lavere end dette. Tilsyneladende er den oprindelige plan for kirken ændret under bygningen, idet sideskibenes tage næsten går i ét med midtskibets, dets vinduer er tilmurede og triforieåbningerne er meget lave; også vestgavlens blændingsdekoration viser, at man havde planlagt fladere tage for sideskibene. Begge de brede gavle har slanke blændinger og bærer pinakler på de mange små kamtakker. Antagelig er kirken påbegyndt straks efter klosterets stiftelse, man har anvendt munkesten til de siden 1858 udvendigt gulkalkede mure, som på langsiderne har støttepiller; taget er teglhængt. Siden 1588 har kirken haft en tagrytter ved østgavlen, dens nuværende spånklædte spir har vindfløj med årstallet 1794. Kirken er hvidkalket indvendig og har krydshvælvede fag, som bæres af ottekantede piller, hvorimellem der er spidse arkader. 1857-58 restaureredes kirken og fik ved denne lejlighed skænket en ny altartavle af Fåborg-købmanden L.P. Voigt og hustru; alterbilledet er malet 1857-58 af Wilhelm Marstrand og viser Kristus i Emaus. Den tidligere altartavle, et sengotisk ar-

Helligåndskirken i Fåborg.

bejde, flyttedes 1882 til Nationalmuseet; nogle få figurer fra katolske sidealtre findes endnu i kirkens eje. På alteret er Christian IVs bibel med sølvbæslag, et sølvkrucifiks fra en messehagel fra 1758, to høje malmstager skænket 1685. I koret er en marmorfont, udført af H.E. Freund, opstillet 1838; ved den nordvestlige arkadepille står en romansk døbefont, hvis blyfad er fra 1690. Prædikestol og orgelfacade fornyedes ved restaureringen. Et sengotisk skab, hvis forside er rigt gennembrudt stavværk, står i søndre skib. To rækker noget fornyede sengotiske korstole har gavle med relieffer af Johannes Døberen og Sankt Jørgen. Fire lysekroner, hvoraf den ene er udateret, er skænket henholdsvis 1683, 1738 og 1795. Et lille krucifiks fra begyndelsen af 1500 hænger i våbenhuset. Kirkeskibet »Det Forenede Selskab« er ophængt 1776. Af tre bevarede epitafier er to kalkstenværker.

Helligåndskirken har intet klokketårn, man anvender det tårn, der står i Lille Tårngade, det eneste som er tilbage af den romanske Sankt Nicolaj Kirke, der i midten af 1500 blev revet ned. Tårnets nederste rum er dækket af en krydshvælving, dets oprindelige fire gavle, der blev nedbrudt til ca. halv højde, dækkedes af en ottekantet hætte, som 1778 ændredes til den teglhængte, kantede hjelm, lanternestokværket og det spånklædte spir, som nu afslutter tårnet.

I tårnet hænger tre kirkeklokker; 1960 skænkede konsul Th. Andersen, Odense, et klokkespil fra Petit & Fritsen, Nederland med 38 klokker.

I.B.-J.

Grenå

Grenå Kirke ligger på byens torv, der i det store og hele svarer til den i 1822 nedlagte kirkegårds område. Kirken er antagelig opført omkring 1400 og var viet til Sankt Gertrud; efter en brand 1649 og ret hårdhændede restaureringer i 1800-tallet består den af et langhus, der er 27,6 m langt, sakristi mod nord, våbenhus mod syd og tårn mod vest. Mod nord opførtes efter reformationen et sideskib i fortsættelse af sakristiet, hertil anvendtes til dels granitkvadre antagelig fra en nedlagt kirke, ellers har man brugt røde munkesten; hovedskib og tårn er dækket med bly, de andre bygningsdele med tegl. Der findes ikke meget af den oprindelige kirke, da branden 1649 tillige med istandsættelserne tilsyneladende har udsløttet så godt som alle spor udover nogle åbninger, nu tilmurede, i vestgavlen. Antagelig er skibet udvidet mod syd, hvilket fremgår af tårnets placering, der ikke er midt for langhuset. Bygningsinspektør V. Th. Walther har forestået istandsættelserne 1865-66, 1874-75 og 1892, hvorved adgangen til kirken flyttedes fra våbenhuset til tårnet; sideskibet blev, som det tidligere havde været, forbundet med kirkerummet; sakristi og sideskib inddeltes i fire fag med sadeltag, der ligesom resten af bygningen fik kamtakkede

gavle; tårnet afsluttedes med spir.

Jais Nielsen har 1930 udført glasmalerierne i korvinduerne, de viser den fortabte søn og Lazarus' opvækkelse. To gotiske skabe, der er sammenbygget til ét, er det eneste inventar af træ, der er levnet efter branden. Altertavlen er antagelig skåret af Engelbert Melsted 1619 og har stået i Holmens Kirke indtil den 1661 solgtes til Grenå. Det er et højrenæssancearbejde med fire korintiske søjler og statuetter af evangelisterne, Johannes Døberen og Moses; øverst er Christian IVs monogram. 1950 restaureredes tavlen af Nationalmuseet; dens oprindelige malerier er forsvundne, de afløstes 1852 af Korsfæstelsen og Himmelfarten, begge malet af Carl Rosent. Alterkalk og disk er fra 1600-tallet, oblatæskan fra ca. 1700 bærer giverens våben, vinkanden fra 1765 er skænket 1790 af Margrethe Sophie v. Weingell; de to alterstager fra 1680 er givet af rådmand Niels Christensen og hustru. Den sorte marmordøbefont er anskaffet efter istandsættelsen 1865. Prædikestolen, der er skåret af Grenå-snedkeren Niels Jensen Koch, har samtidig himmel og er et højrenæssancearbejde med bruskarokke træk. De seks fags relieffer viser evangelisterne, Jesu Døb og Opstandelsen. 1943 afdækkede Nationalmuseet den flere gange overmalede staffing. Orglet fra 1881 blev af Marcussen & Søn, Åbenrå, 1950 ombygget og fik samtidig ny facade. I tårnet er tre klokker anskaffet efter 1649. 1865 blev samtlige gravsten og epitafier bortset fra to fjernet fra kirken, få rester findes dog i Djurslands Museum, derfor findes i kirken kun et epitafium bag alteret over rektor og kapellan i Grenå Oluf Pedersen, død 1659 og i tårnrummet et over byfoged Henrich Blichfeld, død 1729.

I.B.-J.

Gudhjem

Gudhjem Kirke ligger på randen af klippebrinken i byens nordlige del. Den er opført i stenbrudsgranit som et udelst skib med femsidede apsis, har skifertag og vestvendt tårn med spir; arkitekt er Mathias Bidstrup, indvielsen fandt sted 1893. En trefløjet gotisk altertavle, hvor midtfeltet viser Jomfru Marias dødsleje, opstilledes 1954, den er senest restaureret af maleren Paul Høm. Den sengotiske alterkalk oplyser i en latinsk indskrift, at den er skænket kirken til Sankt Annas ære. En ny messehagel bærer et overført guldbroderet krucifiks med årstallet 1770. Prædikestol og døbefont er nye. Kirkens ene klokke er 1725 støbt i Lübeck af J.H. Armowitz, den anden er fra 1935.

Øst for kirken ligger ruinen af det middelalderlige Sankt Annæ Kapel, som i slutningen af 1895 blev nedbrudt indtil 1 m over jorden. Oprindeligt har denne senromanske bygning været et kor og skib af kløvet kamp og munkesten antagelig fra slutningen af 1200-tallet, som er ombygget til et

rektangulært udelte gotisk langhus, hvortil et våbenhus senere byggedes ved norddøren; senere ændringer har fundet sted. Kirkens prædikestol fra 1575 sammen med andet inventar findes i Bornholms Museum, mens altertavlen er opsat i den nuværende kirke.

I.B.-J.

Haderslev

Gammel Haderslev Kirke ligger på nordsiden af Haderslev Dam, hvorfra kirkegården hæver sig i terrasser mod bygningen. I middelalderen var kirken viet Sankt Søren og kaldes blandt befolkningen Sankt Severins Kirke. Den består af romansk kor og skib, gotisk tårn, på korets nordside sakristi og ligkapel fra 1877-78, våbenhus vest for tårnet fra 1912 og apsis fra 1926. Kor og skib er af granitkvadre; tårnets hjørnekvadre, der må stamme fra skibets vestsokkel har hjørneknopper formet som menneskehoveder. Tårnet, der er opført af munkesten, men med kvadre i vestmuren fra skibets vestgavl, var kun godt 1 m højere end skibet og havde lavt tagværk indtil det 1911-12 forhøjedes med to stokværk og tønninglens spir; tårnummet forbindes med skibet ved en stor, spidsbuet arkade. Den spidse triumfbue stammer fra gotisk tid ligesom korets krydshvælv; i skibet er bjælkeloft. Ved en hovedistandsættelse 1952-59 ved arkitekt Rolf Graae, blev bl.a. nogle i 1912 stærkt restaurerede sengotiske kalkmalerier i tårnhvælvet dækket, samtidig afdækkedes rester af andre på triumfmurens nord- og vestside. Den blytækkede apside har i det indre halvkuppelhvælv, der 1952 dækkedes af fresker af Hjalte Skovgaard, de viser i grønt, gult og hvidt det apokalyptiske himmerige. Alterbordet, 1951-52 udført i granit efter R. Graaes tegning, har et 75 cm højt, delvis forgyldt egetræskrucifiks, skåret af Hjalte Skov-

gaard 1953. Haderslev-guldsmeden Claus Otzen har i 1700-tallet fremstillet en sygekalk og en disk samt omgjort en anden disk, ellers er altersølvet nyt. Alterstagerne er 1609 skænket af felbereder Nis Brun. Den romanske døbefont af granit har tovsnoning langs kummens kant, her sidder tillige tre fremspringende hoveder; i tre felter ses løver, en drage m.m., foden, fremstillet af en rødlig sten, er også dekoreret; dåbsfadet af messing er fra sidste halvdel af 1600-tallet. Prædikestolen har reliefskåret årstal 1609, men bærer dog mere præg af en håndfast istandsættelse 1871; stol og lydhimmel fra 1723 er restaureret 1952-59. På nordvæggen opsattes 1706 et pulpitur, der 1871 blev forlænget. I sakristiet står en jernbunden kiste fra 16-1700-tallet. To lysekroner fra henholdsvis 1500-tallet og 1600-tallet er overført fra Hospitalskirken. Orglet er 1912 leveret af Marcussen & Søn, Åbenrå, men ombygget 1944. Af fire gravsten er en fra slutningen af 1500-tallet. Tre genforeningsklokker er fra Smithske Jernstøberier i Ålborg.

I.B.-J.

Haderslev Domkirke, der er viet Vor Frue, behersker bybilledet med sin beliggenhed på det højeste sted i staden i skæringspunktet, hvor den nord-sydgående landevej løber sammen med den gamle Ribevej. Haderslevs alder er ikke kendt, men byens oprindelse skyldes sikkert den voksende østersøhandel, der i 1100-tallet fulgte i kølvandet på kongemagtens øgede interesse i dette farvand. Således siges det i byens stadsret fra 1292 at St. Viti og St. Modesti dag (15. juni) fejredes som en særlig festdag. Det var på denne dag i året 1169, at Valdemar I den Store indtog Rygen og dermed knuste vendervældet. Byen har altså eksisteret i 1160'erne, men som en ung havneby, der havde udskilt sig fra Gammel Haderslev. Det er ikke sikkert, at denne nye by havde nogen

En af de palmedekorede kvadre fra den tidligere granitkirke i Haderslev; de er genanvendt i den nuværende domkirkes murværk.

selvstændig kirkebygning på tidspunktet for Rygens erobring, men i sidste halvdel af 1100-tallet er der i hvert fald blevet rejst en granitkirke, hvoraf en del genanvendte kvadre sidder indmuret i den nuværende teglstenskirke. Nogle af kvadrene er krumhuggede, men med forskellige radier, hvilket kunne tyde på, at granitkirken har haft flere apsider. To af de indmurede kvadre er dekorerede med palmetfriser, som viser slægtskab med tilsvarende borter på døbefonten i Kalundborg Kirke og på en genanvendt søjlebase i Helligtrekongers kapel ved Roskilde Domkirke. Ud fra disse ligheder kan man datere den første kirke i Haderslev til 1100-tallets sidste halvdel.

Granitkvaderkirken gik formentlig til grunde allerede 1247, da Erik Plovpenning afbrændte byen i striden med broderen Abel (nogle af kvadrene har brændspor). Senest på denne tid afløstes den under alle omstændigheder af en større teglstenskirke, der var viet til Vor Frue. Denne bygning var i sin planudformning typisk for en stor romansk kirke: kor, tværskib på tre fag og énskibet langhus. At tværskibet kun er ca. tre meter kortere end den tilsvarende bygningsdel i Ribe Domkirke fortæller lidt om byens vækst og kirkelige betydning, hvilket yderligere understreges af, at skibet ikke blev bygget som planlagt med kun et skib, men som en treskibet hallekirke, hvor sideskibene nok er smallere end hovedskibet men alle tre skibe er lige høje. Dette bygningsafsnit, som falder omkring 1260, hænger sikkert sammen med kirkens nye værdighed som kollegiatkirke, dvs. en domkirke uden biskop.

I 1400-tallets første halvdel var antallet af kanniker ved kirken vokset og økonomien styrket ef-

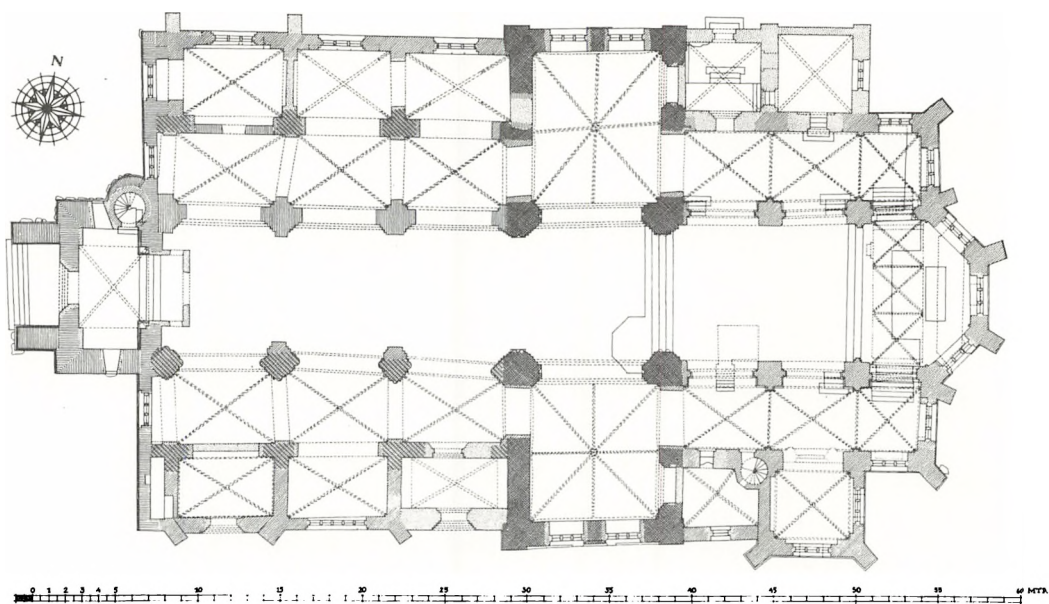
ter det forudgående århundredes krige. Det resulterede i, at det senromanske kor blev revet ned og erstattet med det nuværende meget smukke højgotiske kor. Kort efter blev midtskibet forhøjet.

Foruden disse store byggearbejder ved selve kirken oprettedes adskillige kapeller i løbet af middelalderen. Foruden to kapeller indviet til Jomfru Maria kendes eksistensen af Helligånds-, Heyne Kræmmers-, St. Laurentii-, Stakes-, Jacob Krogers- og St. Barbaras kapel.

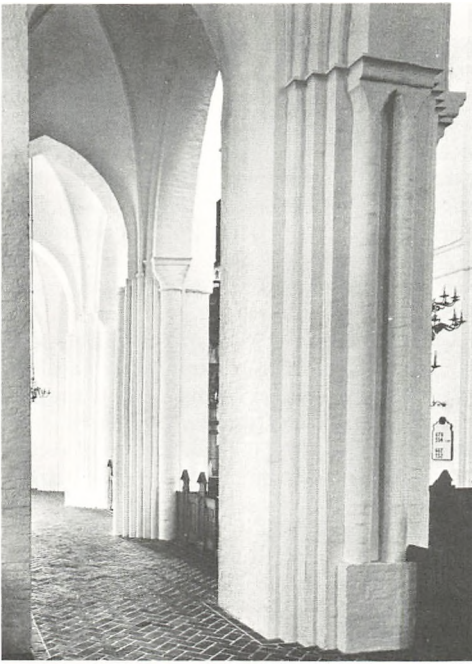
Med de mange kapeller, endnu flere andre og et stort præsteskab på 12-14 kanniker havde Vor Frue nået domkirkestatus. Byen Haderslevs betydning var vokset tilsvarende. I løbet af 300 år havde den fra sin grundlæggelse i 1100-tallet kæmpet sig frem til en position blandt Østjyllands største havnebyer.

Bygning

Den granitkvaderkirke, der som nævnt opførtes i 1100-tallets sidste halvdel, har tilsyneladende efter de eksisterende rundhuggede kvadre haft flere apsider med radius på ca. 3,5 og 2 meter. Kvaderkirken blev som nævnt erstattet med en teglstenskirke, hvis stiltræk peger mod 1200-tallets midte. Selvom kun tværskibet er bevaret af denne senromanske kirke kan man danne sig et indtryk af hele bygningen. Til et kvadratisk kor har sluttet sig et tværskib på tre fag, der på østsiden af hver korsarm har haft to små kapeller. Hertil var planlagt opførelsen af et énskibet langhus. Uheldigvis ved man ikke om tværskibets fire kapeller (og koret med) har haft apsider, hvorved kirkens østparti ellers kunne lignedes med planen i Ringsted Sankt Bendts Kirke, som var en benediktinerklosterkirke.

Haderslev Domkirkes grundplan.

På billedet til venstre ses en korsskæringspilles høje plint nederst til højre. Billedet til højre viser tydeligt trapezkapitællernes trekantform.

Da man hidtil fejlagtigt i beskrivelser af kirkens arkitektur har antaget dens tilknyttede kollegium af præster for benediktinermunke har man antydnet en forbindelse til Ringsted. En ret pålidelig oplysning siger, at der menes at have været nogle benediktinermunke, som for økonomisk fordels skyld antog augustinerreglen som regelbundne kanniker. Hvis oplysningen er sand, kan den imidlertid kun gælde for gejstlige ved den ældre kirke, der formodes at have haft flere apsider. Skal der drages paralleller med Ringsteds fem apsider, må det være ud fra granitkirken. Højest sandsynlig har der aldrig været benediktinere i Haderslev. Senere bestod kollegiatkapitlet i hvert fald af sekulære kanniker. Langt snarere viser kirkens korsformede plan med østkapeller på korsarmene forbindelse med Cistercienserkirken i Løgum, der normalt antages påbegyndt efter 1225.

De to store falsede buåbninger i korsarmenes østmur har ført ind til henholdsvis det nordligste og det sydligste af disse kapeller, hvorimod de to øvrige åbninger - ligesom kapellerne - er forsvundet ved de senere ombygninger. Oven over disse forbindelser ind til kapellerne har der været en række ret høje, spidsbuede åbninger, der førte ind til kapellernes loftsrum, men som må have givet virkning af et galleri. To af disse åbninger er endnu i den søndre korsarm bevaret helt, omend tilmuret.

Øverst oppe under hvælvingerne er på hver af korsarmenes sidemure anbragt spidsbuede vinduer, som nu blændes af senere tilbygninger. Disse vinduer er typiske for overgangstiden

mellem romansk og gotisk stil, og man kan således i byggeriet af den ældste teglstenskirke følge stiludviklingen fra ren romansk grundplan og romanske stiltræk i nederste stokværk til den fremrydende gotik i de øvre stokværk.

Tværskibets vinduer og ottedelte hvælv viser i formerne hen til klosterkirken i Løgum, som på sin side er påvirket af Vitskøl Kloster. Bygmesterfællesskabet med Løgum, hvis opførelse menes startet af Ribe-bispen Gunnar, giver støtte til den opfattelse, at kirken i Haderslev er påbegyndt efter byens brand 1247.

Korsskæringspillerne er stærkt leddelte og forsynet med to-koblede halvsøjler, som står på en høj plint på de to sider af pillerne, der vender imod korsskæringen. Søjlerne afsluttes foroven af trapezkapitæler, som er en almindelig type blandt romanske søjlehoveder, men her er den nederste og korteste af de parallelle sider så kort, at trapezen nærmest har form af en trekant, en kapitælf orm som stammer fra Tyskland. De dobbelte halvsøjler må nok snarest karakteriseres som hørende til den hjemlige teglstensarkitektur, der direkte er inspireret fra Lombardiet. Kirkens stilformer afspejler Sønderjyllands placering i skæringspunktet mellem dansk og tysk påvirkning.

Korsarmenes ydre er delvis bevaret i deres første skikkelse i gavlparterne, hvor det oprindelige, gule murværk skiller sig ud fra senere tiders reparationer i røde mursten. Gavlenes blændingsdekorationer kan henføres til de store sjællandske teglstenskirker.

Da man havde fulden opførelsen af denne tegl-

stenskirkes kor og tværskib manglede byggeriet af det planlagte enskibede langhus, men denne plan fuldførtes ikke, således som det skete ved Åbenrå Kirke, der har nære berøringspunkter med Haderslev. Planen ændredes til noget dengang ganske nyt i kirkearkitekturen, en hallekirke. Denne hallekirke er den ældste i Danmark, men typen, som egentlig stammer fra Westphalen, blev aldrig populær her i landet, og selv i Haderslev ændredes hallekirken senere til en basilika ved en forhøjelse af midtskibet. Hallekirken var oprindeligt på fire fag, men efter en brand 1627 blev det vestligste fag inddraget. Desværre eksisterer der af denne interessante bygningsdel kun søndre arkademur, endog i ændret tilstand; den nordre arkade blev helt ombygget efter branden 1627. De søndre arkadepiller, der er stærkt leddede med skiftende runde og rektangede led, har halvsøjler med svungne trekantkapitæler.

Efter fuldførelsen i løbet af 1200-tallet af lægmandskirken som en hallekirke med midtskibet og vistnok også sideskibene overhængede stod kirken færdig, og 1300-tallets mange uroligheder var så hård en tid for Vor Frue og dens kanniker, at videre byggeri ikke var mulig.

Tiden efter dronning Margretes død 1412 var en udviklingsperiode for kirken over det meste af landet. Præsteskabet forøgedes mange steder, og kirkerne blev dekoreret, fik nyt inventar, udvidedes og kapellerne voksede ud fra bygningerne som knopper. I Haderslev Vor Frue førte denne nye aktivitet til opførelsen af et af de prægtigste stykker arkitektur i landet.

Det gamle snævre kor var ikke en kollegiatkirke værdigt. Kannikerne, hvis antal voksede stærkt, måtte have mere plads, og de ønskede vel også hermed at markere en uafhængighed af de holstenske orienterede Slesvig-bisper. En ny afdeling for gejstligheden var påkrævet, og det romanske kor og tværskibets østkapeller blev revet ned til grunden. I stedet opførtes en treskibet basilikal korbygning, der blev lagt helt ud i Nørregades færdselslinie. Den jyske hovedvej smyer sig her forbi den fornemste korgavl med de ca. 16 meter høje vinduer og himmelstræbende støttepiller, som er diagonalstillet på alle hjørner.

I korbygningens ydermure er der anvendt et ret stort antal romanske granitkvadre, sikkert stammende fra den ældste kirke. Over korsideskibene er der sprængbuer, der fører trykket fra højkorets hvælvinger ned på stræbepillerne ved sideskibenes ydermure. Også på dette punkt er Vor Frues kor enestående. Sprængbuer, der er med til at give de franske gotiske katedraler deres markante udseende, er herhjemme i teglstenens land yderst sjældne og er nu kun bevaret i Haderslev (den nordre er endog en moderne rekonstruktion). De store korvinduer er forsynet med stavværk, der som samtlige kirkens stavværksvinduer blev (forkert) fornyet ved sidste restaurering, fuldført 1951.

Korets indre domineres af midterskibet, hvis enkle, elegante hvælv bæres af slanke, smukt profilerede piller. På grund af den snævre byggeplads kunne korsideskibene ikke føres rundt om korets østside, hvorfor de østligste ender af sideskibene blev forbundet med hinanden ved en overhængende gang, som fører ind under hovedalteret. Dette særprægede arrangement kan skyldes hensynet til de kirkelige processioner, som på grund af bygningens status som kollegiatkirke kan have krævet en koromgang eller en erstatning herfor.

På korets sydside blev der ud for det midterste fag samtidig opført et fremspringende kapel i to overhængende stokværk, hvoraf det nederste muligvis var sakristi (på trods af vinduer), og det øverste, som er åbent ind mod kirken, sikkert en sangertribune, der nu anvendes som kirkens museum. Understokværket blev i 1740'erne indrettet som gravkapel for amtmand Carl Hinrich von Vieregge, hvorved de ældre lysåbninger erstattedes af de ovale barokvinduer. I hjørnet mellem kapellet og sideskibsmuren er indbygget en vindeltrappe til korloftet.

I forbindelse med opførelsen af dette nye meget høje kor havde man også påtænkt en forhøjelse af korsarmene, men det blev opgivet og kun korsskæringshvælvet hævedes til samme højde som korets hvælv. Kort efter fik midtskibets fire fag samme behandling således at højkirken blev ført hele vejen igennem. Fremgangsmåden var her som ved korsskæringshvælvet den, at først forhøjedes murene og nye hvælv byggedes længere oppe, og derefter nedtoges de gamle romanske hvælvinger. Skibets nye hvælv måtte støttes ved flade vægpiller på indersiden af de gamle arkadepiller. Med forhøjelsen af midtskibet opgav man hallekirken; til gengæld fik kirken mere lys gennem de nye højkirkevinduer.

Samtidig med at bygningen fik sin nye høje tagryg, rejstes over korsskæringen et klokkespir, som endnu står, men i en flere gange fornyet skikkelse.

Kirken har haft et tårn i vestenden, men næsten intet vides herom. 1456 omtales det som eksisterende, og et ikke alt for pålideligt byprospekt fra 1585 gengiver det som lige så bredt som kirken og med et lavt saddeltag. 1604-05 blev der på tårnet opført et spir; 1627 brændte tårnet og blev derefter totalt nedrevet. Under branden styrtede spiret ned og knuste skibets nordre arkademur og alle de hvælv den bar samt hvælvne i de nordre kapeller. Under reparationserne inddrog man kirkens vestligste fag således, at der herefter kun er tre fag i skibet.

Inderlig tro, angst for det hinsides, håb om kirkens forbøn, større rigdom og trang til personlig selvhævdelse udgjorde senmiddelalderens kaotiske baggrund for den stadig voksende strøm af gaver til gudshusene til udsmykning, alterindstiftelser og nye kapeller. Som den betydeligste kirke i Slesvig stift næst domkirken afspejler Vor

Frue i Haderslev denne senmiddelalder. Et kapel var indrettet i søndre korsarm til ære for Jomfru Maria og senere omdannet til dåbskapel. Endnu et Vor Frue kapel blev omkring 1440 grundlagt af Eibe Limbek, enke vistnok efter Claus Limbek på Tørring. Det blev sammen med slægtens godser 1456 overtaget af slægten Ahlefeldt. Da et medlem af denne slægt 1440 blev dræbt på kirkegården i Gram, lod familien senere for den erlagte sonebod på 2000 mark lybsk ansætte fire såkaldte evige vikarer, der dannede et broderskab kaldet marianerne. Marianerne, der var en senmiddelalderlig aflægger af dominikanernes orden, var en udbredt kongregation i mange østersøbyer. Kapellet har ligget ud for søndre sideskibs vestligste fag, og blev revet ned samtidig med dette fag. Kun en skråt stillet hjørnestøttepille markerer dets plads. Nogenlunde samtidig med dette marianerkapel er kapellet ud for søndre sideskibs midtfag, og begge bygningers sydfacader har sandsynligvis været meget ensartede. Kapellet er sikkert identisk med det af rådmand Heyne Kræmmer omkring 1440 stiftede og kaldtes senere Magistratsstolen. I murværket står åbne bomhuller omkring det oprindelige, kæmpestore vindue, hvis stavværk er fornyet. Gavltekanten med spidsbueblendingerne og kløverfrisen er nymuret. Imellem de to ovennævnte kapeller og således nu det vestligste på sydsiden ligger slots-hovedsmand Henneke Stakes kapel fra omkring 1480, der muligvis var indviet til St. Magdalene. Det er nu næsten helt skalmuret. Imellem Magistratsstolen og korsarmen er det søndre våbenhus, som fra begyndelsen utvivlsomt har været et middelalderligt kapel, formodentlig det 1442 af biskop Nicolaus stiftede Helligåndskapel. Imellem korsarmen og det tidligere omtalte kapel med sangertribunen på korets sydside blev ligeledes indrettet et kapel - det nuværende Cederfeldt de Simonsens kapel, der først 1668-69 fik indbygget hvælving. De tre sidstnævnte kapeller fik enkle halvtage, således at hele kirkens sydside blev en fint komponeret helhed, rytmisk vekslende mellem stejl gavl og fladt halvtag. I nordsidens kapelrække kan kun et enkelt kapel identificeres. Det er kapellet øst for korsarmen - nu våbenhus - som 1512 blev stiftet af borgmester Claes Anckersen til ære for den hellige Barbara. Adgangen fra korsideskibet til kapellet var en stor spidsbuet arkade, hvorover der endnu er et kalkmaleri af St. Barbara (se Kalkmalerier). Langs skibets nordside ligger tre ensartede kapeller; et fjerde sløjfedes sammen med hele kirkens vestligste fag efter branden 1627. De tre kapeller, hvoraf det ene må have været indviet til St. Laurentius, blev 1861 indrettet til en »vinterkirke«, hvori blev indlagt gas. Det skete ved at arkaderne mod sideskibet tilluredes, hvorimod skillemurene mellem kapellerne blev slået ned. Ved kirkens sidste restaurering, 1951, ophævedes »vinterkirken«, og kun det vestligste kapel

blev skilt fra og indrettet som landemodesal. Jylland og først og fremmest Sønderjylland er den del af Danmark, der er udsat for størst fare for angreb sydfra. Dette forhold kom Haderslev Vor Frue til at lide under. Vores deltagelse i Trediveårskrigen resulterede i at Wallenstein trængte op gennem Jylland med en flygtende skare af danske lejetropper foran sig. Sidstnævnte huserede ofte værre end den egentlige fjende, og da Wallenstein den 18. september 1627 rykkede ind i byen, brændte halvdelen af staden sammen med kirken. Ulykken ramte især bygningens vestende, hvor tårnet som tidligere nævnt styrtede ned over nordre sideskib. Først efter freden 1629 kunne man tage fat, men pengemidlerne var få og istandsættelserne gik i stå få år efter. Den nedstyrtede vestgavl var nødtørf-tig tætnet med en bræddevæg. Torstenson-krigen bragte nye ulykker; renæssanceslottet Hansborg ødelagdes ved en eksplosion.

Først 1650 blev den høje vestgavl med det runde trappetårn rejst af murmestrene Andreas Clausen og Adrian Adriansen. Sidstnævnte mester opførte desuden den smukke enkle forhal i dansk-hollandsk barok. Mester Adrians navn tyder også på, at han selv stammer fra Nederlandene. Det kraftige murværk i forhallen sandsynliggør, at den i virkeligheden er underdelen af det middelalderlige tårn.

I forrige århundrede arbejdedes der ivrigt på at give kirken et nyt tårn. Vistnok fra dansk side foreligger tegninger til et bastant tårn med fire hjørnespir fra tiden før 1864, og de tyske restauratorer var i 1880'erne meget opsatte på at rejse et tårn, hvilket heldigvis strandede på grund af pengemangel. Slesvig Domkirkes tårn fra 1888 er ikke et for lysteligt eksempel. 1913 var tårntankerne fremme igen i forbindelse med planerne om at nedrive husene mellem kirken og torvet, således at kirken kunne danne baggrund for et mindesmærke for Wilhelm I. Til skade for Wilhelm's minde, men til evig glæde for eftertiden opgav man projektet, der anskueligt viser forskellen mellem en stor og en lille nations opfattelse af fortid og mindesmærker. Meget river vi ned herhjemme, men den måde som f.eks. statuerne af Christian X, Griffenfeldt og H.C. Andersen er gemt af vejen på i København, viser, at det ville være utænkeligt for os at fjerne en eneste mursten for at bringe dem frem i lyset. Så hellere lade murstenene langsomt forfalde.

Kalkmalerier

1) Over arkaderne på nord- og sydvæggen i korsskæringen er malet et brunrødt, sengotisk rankeværk. Oven over dette er der på hver væg i en frise seks hjelmmede våbenskjolde, som på sydfrisen indeholder (fra øst) våben for slægterne Blome, Ahlefeldt, Buchwalt, Friis af Arlevad, Stake og Limbek. I nordfrisen er der våben for von der Wisch, Hoier, Drake, Johansen, Andersen og Qualen. Midt i den sydlige våbenfrise lige

over arkadens spids ses et brystbillede af en skægget, langhåret mand med glorie; og vestligt i nordvæggen er tilsyneladende helt malplaceret indskudt et rektangulært felt, der indeholder en langskaftet støvle, en rundægget, kortskaftet økse, en syl og en skomagerkniv. Dette billede har utvivlsomt været knyttet til skomagerlaugets alter. Skomagerlauget var ikke uden betydning. Da dominikanernes provincialprior 1424 var i Haderslev, udstedte han et dokument om, at skomagernes laug skulle få særlig andel i de rige vel-signelser, der var lovet dominikanernes danske provins. Dette løfte har sikkert været dyrt for laugets pengekasse.

2) På østmuren i nordre korsideskib er malet en rankedekoration samt en kronraget figur iført diakondragt. Der ses ingen glorie om skikkel-sens hoved, der vel alligevel må antages for en helgen.

3) Ved siden af 2) over nedgangen til proces-sionsgangen under koret er der en korsfæstel-sesgruppe: Kristus på korset omgivet af Maria og Johannes. Bagved Johannes knæler en lille skikkelse med et desværre ulæseligt skriftbånd. Den bedende person skal utvivlsomt repræsen-tere billedets stifter.

4) På den modsatte side af 3) over den søndre nedgang er malet en tårnliggende bygning med en knælende engel på hver side. Bag englene ses resterne af apostlene Peter og Paulus. Tårnet er blevet tydet som en monstrans og billedet der-

med som alterets sakramente. Muligvis skal tår-net opfattes som himmelborgen.

5) Over indgangen til det tidligere Barbarakapel-nu våbenhus - i nordre korsideskibs vestfag er malet et tre meter højt billede af St. Barbara, der i hænderne bærer en palmegren og det fangetårn, hvori hun blev indespærret. Under hendes fød-der et felt med en tysk inskription i gotiske minuskler, der oversat lyder: på bekostning af Claes Anckersen salig ihukommelse, 1512. De to ens skjolde, et på hver side af inskriptionsfel-tet, med et sort hestehoved, er et våben, den nør-rejyske adelsslægt Vind førte, men som Claes Anckersen ingen forbindelse havde med.

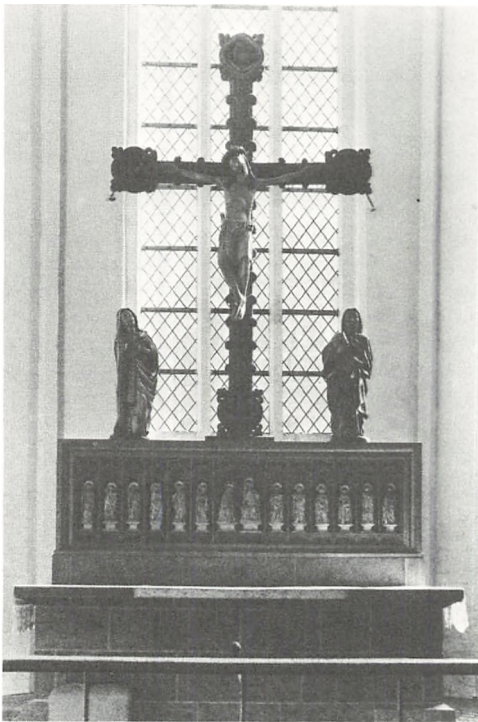
Inventar

På højalteret er anbragt et smukt, unggotisk kru-cifiks fra sidste halvdel af 1200-tallet. Det hang oprindelig som korbuekrucifiks i Egebjerg Kirke i Odsherred men blev 1922 af Nationalmuseet overladt Haderslev Domkirke til erstatning for et forgyldt zinkkrucifiks, som arkitekt G.F. Hetsch under den store restaurering i 1840'erne havde ladet opstille, og som nu er ophængt i lig-kapelet. Krucifikset er fra den periode, hvor den unge franske gotik øvede stærk indflydelse her-hjemme; typisk er det lange lændeklæde og det stærkt fremskudte højre knæ. Hovedet, der er forsynet med en sekundær krone, er bøjet svagt fremover og håret falder i to stive volutagtige spi-raler ned på skuldrene.

Sidefigurerne dateres til 1425-50 og stammer fra Seem Kirke øst for Ribe. De er iført folderige dragter. Marias bagoverbøjede stilling, som er typisk for sengotikken, genspejles i endnu kraf-tigere udformning i det noget senere Johannes-billede i kalkmaleriet (nr. 3) over nordre ned-gang til processionsgangen.

Krucifiksgruppen står oven på et moderne i go-tisk stil skåret skab, som omslutter 14 sengotiske alabastfigurer, der 1945 blev foræret Haderslev Domkirke af Hertug Hans' Hospi-talskirke. De ca. 30 cm høje figurer er skåret i en alabast, der formentlig stammer fra Harzen, og deres udførelse peger på Nordtyskland; efter stil-præget at dømme må de dateres til tiden om-kring 1425. Figurerne forestiller 12 apostle samt Marias himmelkroning. Det er ikke klarlagt hvorfra figurerne egentlig stammer, men det meget kostbare materiale antyder, at de i mid-delalderen har været anbragt i en sidealtertavle i selve kollegiatkirken, og derfra efter reforma-tionen er kommet til hospitalskirken. Det er be-mærkelsesværdigt, at figurerne er modelleret helt rundt, og en vis begyndende realisme spores.

En ældre altertavle gik til grunde ved kirkens brand 1627, men 1641 skænkede kgl. amtsskri-ver Claus Knudsen Meyland og hustru Catha-rina, født Heinemarck, en enorm bruskarok tavle, der 1845 blev fjernet og afløst af Hetschs zinkkrucifiks. Som vor tid ikke ynder Hetschs opsats, således betragtede han baroktavlen som

Højalterets krucifiks fra 1200-tallet flankeret af Ma-ria og Johannes.

»dels virkende forstyrrende på grund af sin store masse, dels stammende fra en slet kunstperiode«.

Tavlen gik næsten helt til grunde, men de bevarede dele vidner om, at det var et anseligt kunstværk. Overleveret er kun storfeltets maleri forestillende Nadveren, som er en kopi efter et billede af Pieter de Wittes (ophængt i nordre sidekor) og de ovale stifterbilleder, der karakteriserer et velhavende borgerpar: Han med bred kniplingskrave, hun i brokadeskjole (ophængt i landemodesalen).

Iblandt altersølvet kan fremhæves to næsten ens, raffinerede senbarokke vinkander.

Døbefonten hører til blandt landets få støbte bronzefonte. Den er lavet 1485 af klokkestøber Peter Hanssen i Flensburg, der også har leveret fonte til Århus Domkirke, kirken i Halk og St. Nikolai i Flensburg. Den 83 cm brede kumme har foroven og forneden to smalle skriftlinier i reliefminuskler, der lyder i oversættelse: »i det herrens år 1485 blev denne font udført for midler (skænket af) den ædle mand hr. Ditlev Wulf, forhen kannik og regnskabsfører ved denne kirke, og Gregor Smit, kannik(?). Gud give sjælen råd, mester Peter Hanssen, som støbte mig«. Imellem skriftbåndene er der en arkaderække med apostle og religiøse scener: Jesu dåb, Paulus, Andreas, korsfæstelsesgruppe, Jakob den ældre, Peder, Kristus som verdensdommer (med sværd og svøbe udgående fra mundvigene), Jakob den yngre, Bartholomæus, Marias himmelkroning, en ikke tydbar figur, og Johannes. Kummen hviler på fire godt 50 cm høje, hule figurer, der forestiller evangelisterne udstyret med deres symbolers hoveder: Johannes med ønehoved, Lukas med oksehoved, Markus med løvehoved og Mattæus med menneskehoved, da englens jo altid blev afbildet med menneskehoveder. Denne særprægede evangelistkarakteristik ses også på fonten i Århus Domkirke, hvorimod den er opgivet på Peter Klokkestøbers øvrige fonte.

Dåbsfadet er skænket 1639 af Hanss Bertram og hustru Marina Hanss Bertram (se epitafier nr. 1). På den seksidede polygon er topstykkerne i ren renæssance, hvorimod de store bøjler, der fra hjørnerne hæver sig mod en sekskantet skive, er direkte barokke i stil. Øverst sidder Gudfader i skyerne.

Af korgitteret i senrenæssance fra omkring 1625 er bevaret to gange to fag ud mod sideskibene, hvorimod fronten imod vest fjernedes ved Hetschs restaurering 1845.

Korbuekrucifikset, der nu hænger vestligt i nordre sideskib, blev af Hetsch fjernet fra sin oprindelige plads over korgitterets ved samme lejlighed borttagne vestfront. Den næsten 2 m høje muskuløse Frelser blev 1642 skænket af borgmester Johannes Tanck og hustru Magdalena. Prædikestolen, der af Hetsch blev rykket et fag mod øst til nordøstre korsskæringspille, hvor-

Døbefonten hviler på evangelistfigurer, som bærer deres symbolers hoveder.

ved den formindskedes med to fag, er et barokt arbejde fra 1636 med en malet inskription i himlens friseelter: »Georg v. Alefeldt og f. Margrete Blumen haben diesen predigstuel der kirchen verehret a° 1636«. Den består nu af syv fag på en svajet underbaldakin og et langt lige trappepanel. Mellem stolens felter står korintiske tvillingsøjler, hvorimod opgangspanelets fag skilles af kvindehermer. Himlen er bygget op som en lanterne, hvis løgformede tag inddeles af gennembrudte bøjler med voldsomme ornamenter. Øverst står Kristus med sejrspanen på verdenskuglen.

Stolestaderne er en fri gengivelse af renæssancestolene i Middelfart Kirke.

Orgelet nævnes første gang 1509. Ved det nuværende orgel er værket i det store og hele en nybygning fra 1950, hvorved det blev landets tredjestørste. Facaden er derimod fra 1652 og med rig bruskbarok ornamentik, der er skåret af Christian Jessen og Lorentz Snedker, begge fra Haderslev. Hovedorgelet hæver sig med tre tårne, hvorpå står David omgivet af basunblæsende engle, som også er anbragt øverst på de vældige pedaltårne. Det underpulpitur, der bærer orgellet, var oprindelig et sangerpulpitur, som ved Hetschs restaurering flyttedes fra sin oprindelige plads mellem de to østligste korsskæringspiller. Panelets fyldinger indeholder malerier af de fire store og ni små profeter på landskabelig baggrund. I friseelterne læses profetnavnene (fra syd): Iesaias, Jeremias, Hesekiel, Daniel, Hosea, Ioel, Amos, Obadiah, Ionas, Micha, Nahum, Habacuc og Zephania.

En pengebude i nordre sideskib er fra 1500-tallet. Den svære jernbundne kiste har fladt låg med tre pengetragte og i hver kortside et nøglehul.

Blandt kirkens malerier kan nævnes et billede skænket kirken 1683 af rådmand Esdras Boie. Det forestiller et tempelrum med toldere og fari-sæere og er en kopi efter et kobberstik fra 1560 af

Vredeman de Vries.

To af lysekronerne er ens og ifølge indskrift skænket 1605 af Karsten Tansk, hustru og arvinger. De sikkert lybske arbejder er trods det tidlige årstal barokke i formen (i nordre og søndre korsarm). Vestligt i søndre sideskib hænger en krone med otte lysearme, skænket 1655 af Baltzer Meteclemitz Iacobsens datter. De øvrige kroner er moderne kopier efter forskellige kirkekroner.

Gravminder

Kirken ejer 13 epitafier, der alle ved en restaurering 1940-50 blev grundigt istandsat. De otte ældste epitafier er af sten og de øvrige af egetræ.

1) 1650-53 Kongelig fiskemester Hans Bertram og hustru Maria, som skænkede dåbsfadet til kirken. Sandstensepitafiet har en inskriptionstavle af kalksten, hvori der er udsparet fordybede felter med Kristus på korset, Maria og Johannes. Storingerne flankeres af stående engle, der holder bladindrømmede ovalfelter. I nordre sideskib, på næstvestligste pille.

2) 1661. Christoffer Lübecke, købmand og hustru Kirstina Christoffers. Epitafiet består af en sandstensramme uden om en sort kalkstenstavle, hvori er udhugget et rundbuefelt med en krucifiksgruppe. På nordøstre korsskæringspille.

3) Begyndelsen af 1660erne. Præst ved kirken Valentin Schmidt von Eisenberg. Sandstensindfatning om en kvadratisk skrifttavle af sort marmor. De fire evangelister flankerer henholdsvis storfeltet og topstykket, hvor der er et maleri af den adlede præst. I koret på pillen mellem de nordre arkader.

4) 1665. Rådmand Jost Lauenstein. Storfelt og topstykke flankeres af korintiske søjler med snoede skafter. I topfeltet er et relief af Kristus på korset, og storfeltet udfyldes af et maleri med en uhyggelig dommedagsscene. I søndre korsideskib på sydvæggen.

5) Efter 1664. Kongelig Majestæts drabant Wilhelm Kierulff. Storfeltets maleri af opstandelsen er omgivet af stående engle og stovingerne er formede som nedadvendte overflødhedshorn. I nordre sideskib på pillen øst for nr. 1.

6) Efter 1667. Gottfried Wandling samt forældre Jürgen Hansen, kgl. husfoged og hustru Catharina Schröderin. I storfeltet er et maleri af den unge Wandling i en mørk dragt med bred nedfaldskrave. I topfeltet et glimrende maleri af opstandelsen, og omkring billedet af Wandling er der snoede søjler. I nordre korsideskib på nordvæggen.

7) 1674. Bonaventura Rehefeldt, hofpræst, generalsuperintendent i Slesvig, provst i Haderslev. Rehefeldt var af en slægt, der var adlet af kejser Karl V. Den sorte kalkstensskrifttavle, der rummer en lang lovprisende inskription på latin, er flankeret af snoede, korintiske søjler og Adam og Eva. I topstykket et relief af Kristus bundet til martersøjlen mellem to engle, og herunder i to

ovalfelter malerier af Rehefeldt og hustru Magdalene Walpherstorp I koret på sydpillen.

8) I slutningen af 1660erne. Margarita Schmidt og hendes to mænd, ærkedegnene Peder Dreier og Poul Sass. Storfeltets maleri viser Margarita omgivet af sine to mænd og med en hvid rose i hånden. I nordre korsideskib på østligste pille.

9) 1671. Gottfried Schumacher, borgmester, kgl. postmester og tolder, og hustru Salome Schumacherin. Epitafiet er kirkens ældste af træ og har helt forladt den arkitektoniske opbygning. Det er overordentlig rigt på bruskbarokke ornamenter, engle- og dydefigurer. Storfeltet har et maleri af Golgata. Vestvæggen i nordre korsarm.

10) 1686. »Til minde om borgmester Lorentz Knudtzen og hustru Bodel Lorentzes har hr. Jens Petersen, rådmand, og hustru Ancken Jensens oprettet dette gravmæle for sig og deres arvinger 1686«. I storfeltet, der flankeres af snoede, bladsmykkede søjler, er der et maleri af gravlæggelsen. Foruden stive statuetter af evangelisterne er der to sprællende børn, der efter den dygtige skæring og deres livfuldhed at dømmet vist oprindeligt har siddet på Schumachers epitaf (nr. 9). Vestre væg i Magistratsstolen, der ligger mellem søndre våbenhus og ligkapellet.

11) Efter 1688. Hinrich Bahnsen, rådmand og kgl. privilegeret farver, og hustru Magdalena Bahnsen. Det enkle epitaf har i storfeltet et maleri af de afdøde. I landemodesalen.

12) Slutningen af 1600-tallet. Peter Müller, rådmand og købmand, og hustru Magdalena Müllerin. Topstykket er opdelt i tre ovalfelter med buster af de tre kardinaldyder. I storfeltet et dommedagsbillede efter Chr. Schwartz; det flankeres af nøgne kvindefigurer. Vestvæggen i søndre korsarm.

13) Efter 1739. Peter Jacobsen Brockmann, kirke- og hospitalsforstander. I den meget smukke, senbarokke egetræsramme er et riffelmaleri, der forestiller - set fra venstre - Magdalene knælende ved den korsfæstedes fod, og - set fra højre - Opstandelsen.

I kirken har der i tidens løb været en del gravkapeller, men kun to kapeller står stadig som gravkapeller.

1) Cederfeld Simonsens kapel i hjørnet mellem søndre korsarm og korsideskibet.

2) Familien Vieregges kapel, øst for 1). Kapellet var »sovekammer« for Carl Henrik von Vieregge, ridder af Dannebrog, geheimeråd, amtmand i Haderslev og provst for kathedralkapitlet i Hamborg, og hustru Christina Elisabeth, friherreinde von Königstein. En pragtportal af sort og hvidt marmor fører ind til kapellet fra søndre korsideskib. Den rundbuede adgang flankeres af hvide, korintiske pilastre.

En bevaret indgang til det nedlagte gravkapel for Detlef von Buchwalt findes vestligst i nordre sideskib, nu førende ind til landemodesalen. Sandstensportalen, der er fra 1665, flankeres af

korintiske søjler. Den er næsten opbygget som et epitafium med topstykke og vinger, og den er da også fra samme værksted som epitafierne nr. 2, 4, 6 og 7.

Kirkens pryd er det prægtige sengotiske korparti, der skærer sig ind i gadebilledet. Det store lyse kor skyldes udelukkende kirkens status som kollegiatkirke med et talrigt præsteskab, der måtte have plads. Det er ikke tilfældigt, at landets to rigeste stifter i middelalderen Roskilde og Slesvig begge fik en kollegiatkirke - to minidomkirker - Vor Frue i København og Vor Frue i Haderslev. Begge blev de i løbet af middelalderen udvidet betydeligt. Korudvidelsen i Haderslev er selvstændig i opfattelsen, men præget af udviklingen i de nordtyske kystbyer. Den er et arkitektonisk mesterstykke.

A.B.

Hasle Kirke set fra nordøst.

Hasle

Hasle Kirke, der ligger omgivet af den nu nedlagte kirkegård, er en beskeden sengotisk bygning, der så sent som 1569 kaldtes Hasle Capell. Det hvidkalkede langhus, der ender i en trespidet østgavl, er på en sokkel af kampesten opført af rå, kløvet kamp. Kirkens norddør er tilmuret og næsten dækket af et vindue, mens syddøren er udvidet. Siden 1887 er hovedindgangen i vestgavlen, over denne er en tagrytter af tjæret egebindingsværk med rødkalket spånklædt spir, hvis ældre dele kunne tyde på, at kirken altid har haft spir. 1882 afløste et våbenhus i mursten et af bindingsværk fra 1748.

Skibet dækkes af en trætondehvelving fra 1847. Den sengotiske, trefløjede altertavle fra ca. 1500 er antagelig lybsk og viser i smukt billedskærerarbejde en krucifiksgruppe i midtfeltet og fire scener fra Lidelseshistorien i de bevægelige sidefløje; altertavlen er restaureret gentagne gange senest 1966 af maleren Paul Høm. Alterstagerne fra ca. 1525 er sengotiske, mens døbefonten af gotlandsk sandsten er ungotisk. Prædikestolen fra renæssancen viser i grove relieffer: Bebudelsen, Jesu fødsel og Korsfæstelsen. Den ene af to lysekroner fra ca. 1600 er skænket kirken 1772, den anden er ny. Kirken har to klokker, hvoraf den ene antages at være fra 1463, mens den anden er omstøbt 1703.

I.B.-J.

Helsingør

Helsingør Domkirke.

Sankt Olai Kirke, der siden 1961 har været domkirke, afspejler i sit murværk Helsingør bys udvikling fra undselig købstad til sundtoldtidens kosmopolitiske storstad. Oprindelig stod her en teglstenskirke fra 1200-tallets første halvdel; den forlængedes mod vest i 1400-tallets begyndelse, og i årtierne før og efter 1500 udvidedes den radikalt.

Den første teglstenskirke har bestået af kor og skib. Af størrelse overgik den landsbykirkerne, hvilket svarer til, at byen i Kong Valdemars Jordebog fra omkring 1231 optræder som købstad. Dele af denne kirkes nordmur ses endnu i den nuværende kirkes nordmur mellem Johan Oxes kapel og sakristiet. Den har for oven været afsluttet med en smuk rundbuefrise. Omkring 1400-1425 forlængedes kirken ganske væsentligt mod vest og forsynedes med et vesttårn. Forlængelsens nordmur ses endnu i den nuværende kirkes nordmur mellem Johan Oxes kapel og tårnet. Modsat muren i den romanske kirke afsluttes denne sengotiske mur for oven med en savsnit- og trappefrise. Tårnet fik tre stokværk, som alle er bevarede i det nuværende tårn.

Ud for den romanske kirkes norddør, kvindedøren, opførtes i tiden forud for 1472 et Trefoldighedskapel af lensmanden på Krogen (Kronborgs forgænger) Johan Oxe. Det er en anselig bygning med en stor tyngende blændingsgavl. Gavlens symmetri brydes af en blanding lige øst for døren; det skyldes sikkert, som foreslået («Danmarks Kirker»), en - uheldig - inspiration fra Oluf Mortensens våbenhus ved Roskilde Domkirke.

I årene 1475-1521 afløstes den ældre mod vest forlængede kirke af en overhvelvet basilika, men som nævnt med bibeholdelse af nordmuren, hvilket utvivlsomt skyldes, at man under hele byggeprocessen har måttet sørge for gudstjenestens vedligeholdelse, hvorfor man har bygget uden om den gamle kirke. Dette byggeri kan deles i et østafsnit på tre fag og et vestafsnit på fem fag. Ældst er de tre østfag, der placeredes således, at nordmuren kom til at strække sig som en direkte forlængelse af det gamle skibs nordmur. Næste straks derpå følgende byggefase er de fem fag der ligger i vestlig forlængelse af det nye østafsnit. Disse fem fag svarer i længde til den gamle kirkes udstrækning, hvorfor man som ydermur i nordre sideskib har kunnet benytte den gamle nordmur.

Helsingør Domkirke set fra nordøst.

Langhusets fagdeling markeres på sideskibsmurene af støttepiller, der dog er udeladt de steder, hvor der var planlagt en tilbygning. På mange områder synes den udvidede kirke at være inspireret af byens Sankt Mariæ Kirke. I plan er de to kirker nærmest ens, men i Olai Kirke fik sideskibene selvstændigt tag, hvorved højkirken kunne forsynes med vinduer, som er med til at gøre kirkerummet lyst og venligt i modsætning til Mariæ Kirke.

Kirkens opdeling i tre skibe kommer klart til udtryk i østgavlens tre vinduer, hvoraf det midterste er langt det største. Det ældre tårn bibeholdtes, hvorfor det kom til at ligge ud for nordre sideskib og altså uden for vestgavlens symmetriakse.

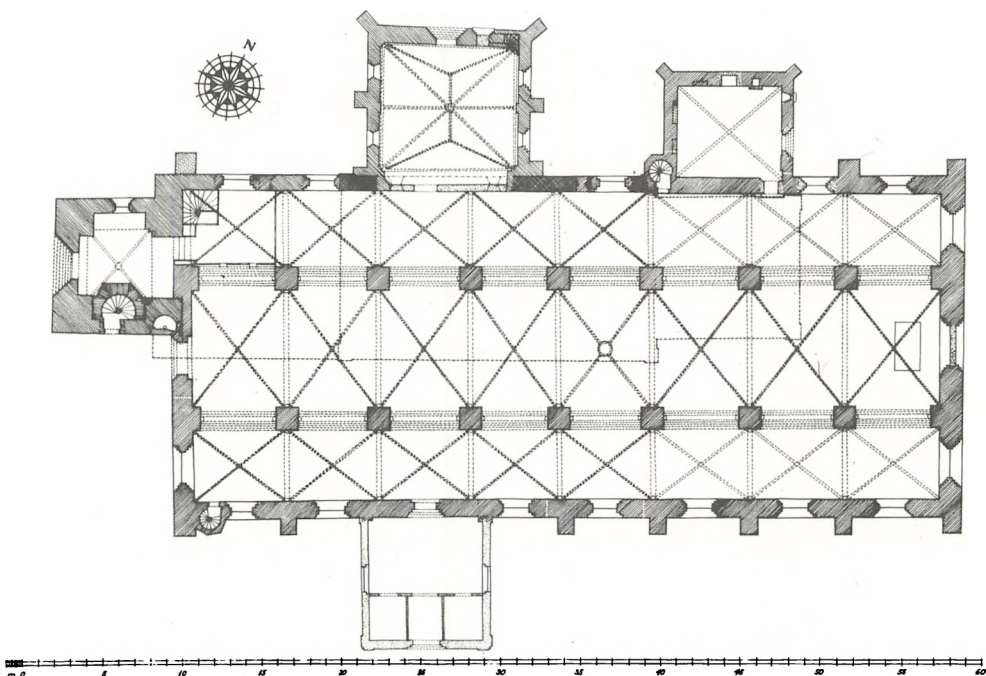
Selv om kirken indviedes 1521 fik højkirken først

indbygget sine hvælv 1557-61. Dette gælder i hvert fald de tre østligste fag. Alle hvælvene er krydshvælv. Samtidig forhøjedes tårnet med et anseligt stokværk. Kirkens regnskaber fra disse sidste arbejder er bevarede. Som en af vore største kulturhistoriske kilder oplyser de om værgens mange besværligheder i en tid, da naturlieøkonomien endnu var vidt udbredt. Det var lige så vigtigt at sørge for indkøb af sild og øl, som af sten og kalk. Marine Bundtmagers, som igennem to år stod for madlavningen var lige så uundværlig som murmester Peder Ibsen fra Landskrona, der stod for tårnets forhøjelse og hvælvenes opmuring.

1613 afsluttedes kontrakt med spirhugger Fitt Kragen om at lave et spir til tårnet, som skulle være »75 alen eller endnu længere, hvis murværket kan bære«. Dette spir, kaldet »Helsingørs jomfru«, styrtede under et stormvejr 1736 ned og knuste et våbenhus, der 1576 var blevet opført på kirkens sydside som en rigt prydet bygning. Et nyt våbenhus byggedes af murmester C.J. Boffa 1745, hvorimod tårnet måtte vente indtil 1897-98 førend et nyt spir sattes på under ledelse af H.B. Storck. Boffas våbenhus synes at have være lige så rigt prydet som sin forgænger, men en ombygning 1856 har ganske ændret og forringet bygningens udseende.

Den lille kirkeport ved koret i andet fag fra øst på sydsiden har en sandstensindfatning, som muligvis stammer fra det ved spirets fald ødelagte våbenhus.

I midtskibets vestindgang sidder en portal, som 1595 kaldtes den røde kirkedør, som brude går

Domkirkens grundplan.

ind af. Den blev senere udstyret med billedskærerearbejder fra 1699.

Da bygningen ikke som så mange af vore købstadkirker har været genstand for varigt forfald, står den i dag som en af de bedst bevarede bykirker.

Kalkmalerier

Olai Kirkes få bevarede kalkmalerier er alle fra tiden efter reformationen. Nederst på det østligste hvælvs østlige kappe ses et kronet årstal 1559, som tilkendegiver kirkens fuldendelse; på hver side af vinduet delvis skjult bag altertavlen findes rigsvåbenet holdt af to vildmænd. Fra omkring midten af 1500-tallet stammer fantasi-blomsterdekorationen på nordkappen i midtskibets fjerde fag, hvorimod væggen neden under denne kappe har en udsmykning antagelig fra 1570.

Inventar

Den store overdådigt svulmende altertavle er omkring 1664 skåret af den produktive Lorentz Jørgensen, der havde værksted i Holbæk. På den bruskarokke tavle ses 19 relieffer, det første viser Bebudelsen, derefter skildres Jesu liv til Himmelfarten. Dette sidstnævnte motiv findes aller øverst. Derunder ses Opstandelsen, og som det centrale motiv, i storstykket, Nadveren. Altertavlen har mange fællestræk med den tilsvarende i Køge, men den er med sine 11 meter betydelig større. Tavlens nuværende staffing er fra 1755.

Forud for Lorentz Jørgensens overdådige snitværk havde Olai Kirke en katolsk fløjtavle, som 1559 hentedes fra Esrum Kloster sammen med klosterets korgitter, korstole og orgel.

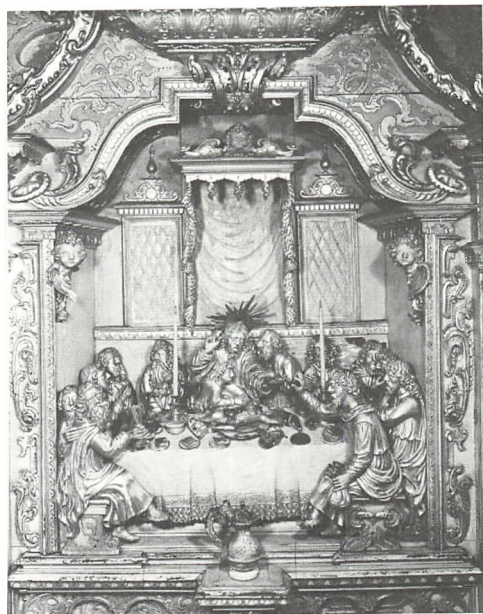
To små, meget fine nederlandske husaltertavler med relieffer i alabast blev vistnok 1560 skænket kirken af Herluf Trolle og Birgitte Gøye. Tavlerne, som hænger på hver side af højaltertavlen, viser i alle detaljerne den italienske højrenæssance, som den blev opfattet og udformet i Nederlandene. Storfelternes relieffer forestiller i henholdsvis nord- og sydtavlen Kongernes tilbedelse og Golgata med Kristus på korset.

Fra et af kirkens ca. 16 forskellige efter reformationen nedlagte altre stammer en tavle, som 1821 indlemmedes i det senere Nationalmuseums samlinger. Den var indviet til St. Ninian, der var nationalhelgen i Skotland, og tavlen hørte også til et alter for den koloni af skotter, som boede i Helsingør.

Blandt alterstagerne kan nævnes et par gotiske, som er 81 cm høje. Stagerne hviler på tre senere udførte løver.

Korbuekrucifikset er sengotisk og formodentlig anskaffet til kirkens indvielse 1521. Den nuværende bemaling stammer fra 1744.

Det pragtfulde korgitter i bruskarok er udført 1652-53 af Claus Brameyer, en mester fra Hamburg, bosiddende i Helsingør, og en lokal mester,

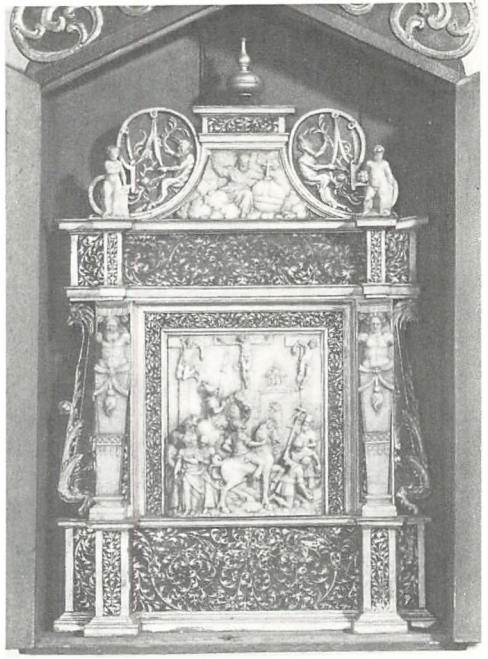

Nadveren er det centrale motiv i altertavlen, som Lorentz Jørgensen har skåret omkring 1664.

Jens Mortensen. Det nye korgitter med 76 messingbalustre kom til at afløse det gitterværk, der som før omtalt hentedes fra Esrum. Ornamentikken er måske en smule mere kompakt end i altertavlen, men kvalitetsmæssigt ligger de to arbejder på samme høje niveau. Udover et hovedfag med dobbelte fløjde består korgitteret af fire vinkelfag, alle ens i opbygning.

Kirken har to døbefonte. Yngst er en egetræsfont fra 1929 i »bruskarok«. Den anden font er af messing og skænkedes 1579 af kronborgskriveren Frantz Lauritzen, der dette år forærede store gaver til kirken sikkert i anledning af at han var blevet borgmester. Fonten står bag en fontelukkelse i søndre sideskibs sydvesthjørne. Lukkelsen er udført 1655 og skænket af borgmester Niels Hansen. Både de udvendige fyldinger, de lodrette rammestykker og gesimsen er i overensstemmelse med tidens stil overdådigt dekorerede. Messingbalustrene er som det var tilfældet med korgitterets balustre, skænket af en kreds af borgere.

Prædikestolen, med reliefskåret årstal 1567, er i renæssance og udført af Jaspar Matiessen. 1624 er dog en del barokke detaljer føjet til som f.eks. hermerne og himlen. Stolen, der sidder midt i kirken, består af seks oprindelige fag, i hvis rundbuefelter er fem forskellige udsmykninger, hentede fra tidens ornamentstik, og som det sjette motiv: rigsvåbenet. Stolens brogede farver er sekundære og stammer måske fra 1736, idet der i opgangspanelets nederste fylding står: Rosendahl Pinxit 1736 (Rosendahl malede 1736). I næste fylding er malet følgende vers, der viser, at katolicismen var en afskyelig ting i pietismens dage:

De to husaltertavler, som Herluf Trolle og Birgitte Gøye skænkede kirken; til venstre ses Kongernes tilbedelse, til højre Golgata.

»Tvende hundred Aar i Tiiden
Er det nu i Danmark, Siden
Wi slap ud fra Munke-Skik
Og den sande Lære fik.
Gud fremdeles Naade give
Prækestolene maa blive
Som i Tvende hundred Aar
Reene medens Verden staar
ønsker Jørgen Friis«.

Et af korgitterets fire vinkelfag.

Stolestaderne fornyedes 1938, men en del af de gamle studegavles udsmykninger fra forskellige tider er genbenyttet. De to østligste gavle i midterskibet har bruskbarokke topstykker med relieffer af St. Olav. De følgende studegavle har bl.a. relieffskårne våbener for Herluf Trolle og Birgitte Gøye.

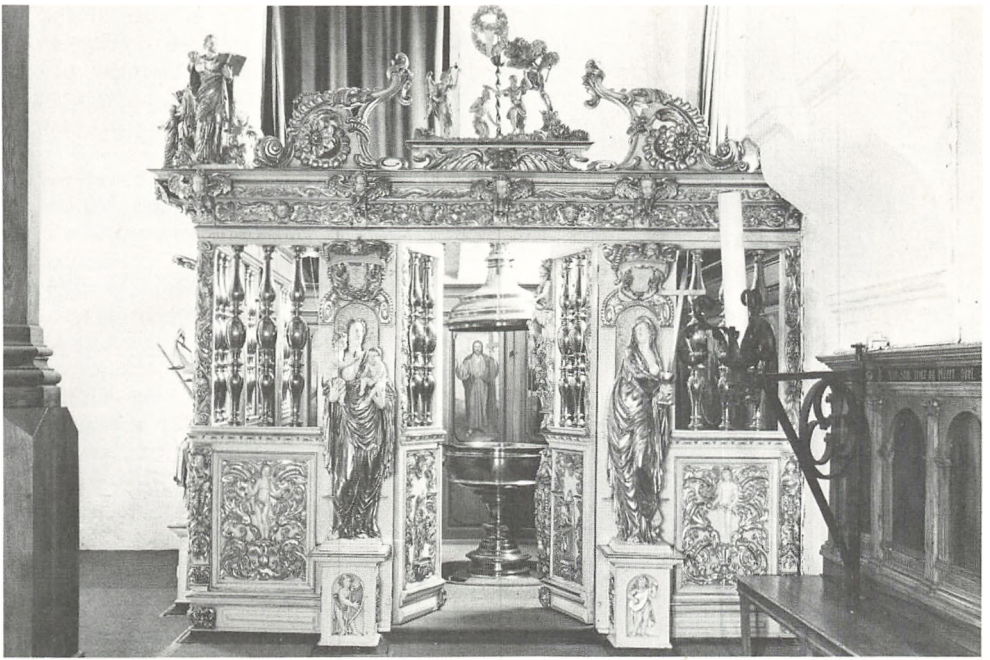
I nordre sideskib er bevaret dele af kirkens stoleværk fra 1500-tallets sidste halvdel og 1600-tallet. I de bevarede gavle og døre, som ikke mere findes på deres oprindelige plads, er der skåret forskellige bomærker tilhørende borgerfamilier, som havde købt sig stolestadeplads i kirken.

To gamle kister er endnu bevaret, begge fra 1600-tallet. Den ældste af kisterne har svagt buet låg med to pengetragte; den er fastgjort med en lænke i nordre sideskib. Den anden kiste, som står i søndre sideskib, og som nu bruges til opbevaring af alterklæder, er anskaffet mellem årene 1651 og 1666.

I korets sydvæg er et vægskab, hvis låge er tæt besat med naglehoveder, der for oven danner årstallet 1680. I søndre sideskib er der en solid pengeblok, hvis beslag er fra 1745.

Orgelet i kirkens vestende leveredes 1865 af Marcussen & Søn, Åbenrå; samme år opbygges orgelfacaden og -pulpituret efter tegning af Johan Daniel Herholdt.

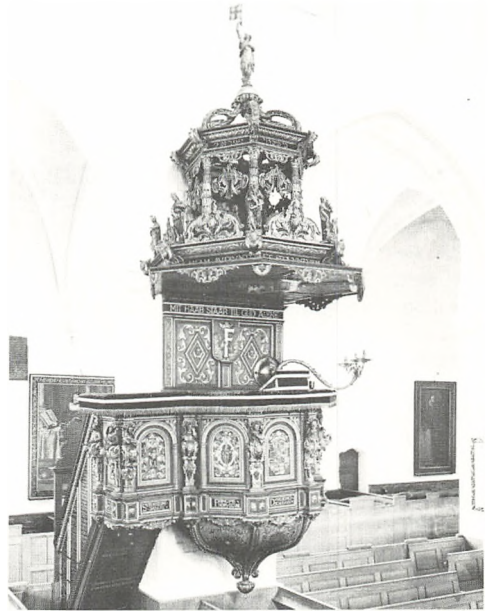
I kirken er der flere malerier: 1) skænket 1579 af Frantz Lauritzen og hustru Bente Poulsdatter, der samme år gav døbefonten. Motivet illustrerer lignelsen om den gældbundne tjener: i forgrunden gør kongen sit regnskab op, og foran hans bord knæler den gældbundne tjener; i bag-

Den overdådigt dekorede fontelukkelse; gennem de åbne fløjddøre ses kirkens messingfont fra 1579.

grunden tages tjeneren til fange og kastes i et fangehul. I en livlig handelsby med stor omsætning som Helsingør må motivet have virket dobbelt stærkt. Billedet hænger i det sydlige sideskib over døren til våbenhuset. 2) 1630. Et allegorisk maleri fra organist Christian Hunius' begravelse. Motivet skal forestille menneskets forløsning fra synd og død ved Guds hjælpende hånd. I våbenhuset. 3) 1730. Et riffelmaleri skænket af generalmajorinde Anna Muhle. Maleriets to billeder er, set fra venstre: Kristus på korset, og fra højre: Opstandelsen. Nu over døren på korgitterets østside, således at det kun kan ses inde fra koret. Kirken rummer en række på ni præstemalerier, der er usædvanlige ved, at de afbildede er gengivet i helfigur, en tysk skik, som man i Olai Kirke sikkert har lært fra byens tyske kirke, Sankt Mariæ. Malerierne gengiver følgende præster: 1) omkring 1646. Peder Rasmussen Lange. 2) kopi 1741. David Christensen. Den dårlige kopi har gjort den lille skæggede præst mærkelig vanskabt, hvilket sikkert har bidraget til historien om, at han gik igen på grund af uorden i regnskaberne. 3) 1666. Peder Nielsen; maleriet er måske udført af Hans Pop. 4) 1666. Henrik Henriksen Goische, der som flere af de andre præster står med en stor, høj hat i hånden. Maleriet bærer signaturen H. Pop. 5) før 1691. Gert Albertsen Schumacher, som står ved et bord med mange bøger, symboler på lærdom. Billedet, der rummer fine farvenuancer, er uden signatur. 6) omkring 1711. Laurids Christensen Aagaard. Alle de ovennævnte præstebilleder hænger i nordre sideskib. 7) 1712. Johannes

Schrøder, der som den første af de portrætterede har gråt pudret hår. 8) 1737. Andreas Wøldike, malet af Mogens Thrane. 9) 1749. Peder Ørslef. Billederne nr. 7-9 hænger i søndre sideskib. Alle malerierne viser meget sigende, hvorledes mændene ændrede udseende igennem de små hundrede år, samt de ensartede omgivelser, hvori de ønskede deres portrætter anbragt.

Prædikestolen fra 1567; dens himmel og hermer er dog fra 1624.

Den tavle, der er opsat til minde om de årlige rentepenge, som Herluf Trolle og Birgitte Gøye afsatte til byens skole.

Kirken rummer fire pragtfulde lysekroner fra 1600-tallet. Vestligst i midterskibet hænger den ældste, skænket 1633; det er et stort barokarbejde med to gange otte lysearme, måske udført af Caspar Fincke. Østligst i skibet hænger den mindste af kronerne, der 1651 skænkedes »Gud til ære, kirken til bepydelse og andre til et godt eksempel«. Kronen er muligvis udført af Caspar Fincke. Midt imellem de to forannævnte lysekroner hænger en stor barokkrone, skænket 1653, og som de andre muligvis udført i Caspar Finckes værksted. I koret er ophængt en overdådig udført krone, der sikkert er tysk arbejde, og som 1662 skænkedes kirkens kor af ni unge karle fra ligbærerkompagniet for deres drikkepenge.

I kirken er der 5 lysearme, hvoraf den ældste er et meget stort smedjærnsarbejde fra 1583. Den er nu anbragt ved fontelukkelsen i vestenden.

I nordre sideskib hænger en fane, hvorpå der står: »Helsingør andet borgerkompagnis fane bekostet af kompagniets medlemmer til erindring om den 30. marts 1801«, på hvilken dato den engelske flåde passerede Kronborg på vej til København.

Af kirkens fem klokker er de tre blevet omstøbt 1882: Stormklokken, der oprindeligt var støbt af Johannes Fastenowe 1511. En anden klokke var støbt 1515 af en belgisk støber til benediktinerklosteret på Mont Bladin i Gent. Det vides ikke hvorfor og hvornår, klokken er kommet til Helsingør, men den er sikkert fjernet fra klosteret i forbindelse med en af de voldsomme billedstorme, som det 1566 og 1578 blev udsat for af fanatiske calvinister. Den sidste af de omstøbte klokker er flere gange omstøbt og kaldtes tidligere for Vagtklokken. I tagrytteren hænger to gamle klokker fra henholdsvis omkring 1350 og 1648.

Epitafier og mindetavler

I Sankt Olai er ophængt tre mindetavler og ni epitafier fra renæssancens og barokkens tid. Af disse kan nævnes:

1) 1568. En tavle i højrenæssance, sat til minde om de årlige rentepenge, som Herluf Trolle og Birgitte Gøye lod afsætte til byens skole »for at ungdommen lettere kan oplæres i sand fromhed og gode sæder«. Den enkle, stilrene tavle der er arkitektonisk opbygget, er formodentlig udført i Cornelis Floris' værksted i Antwerpen. I topstykket ses slægterne Trolles og Gøyes våbener. På en arkadepille i skibets sydside.

2) 1576. Epitafium over sogneprest Peder Sam-sing. Det lille træepitafium, der er i ungrenæssance, er et af de ældste i landet og viser et tidligt trin i epitafiernes udviklingshistorie. På pillen til venstre for koret.

3) omkring 1599. Et højrenæssancearbejde, sat over David Hansen, tolder. Billedskærerarbejdets kartoucheværk er i en nederlandsk påvirket stil, som der findes flere eksempler på i øresundsbyerne. I storfeltet ses et todelt maleri, øverst Opstandelsen, nederst David Hansen med familie. Tavlen, der har mistet sine vinger, hænger på den næstvestligste pille mod syd.

4) omkring 1605. Over byens mægtige mand, borgmester Frederik Leil, der i 39 år forestod det betydningsfulde hverv som leder af Sundtoldens oprævning. Epitafiet, der er kirkens største, er arkitektonisk opbygget med dobbeltsøjler på begge sider af storfeltet. Dette prydes af et maleri, der nederst viser familien knælende og øverst Ezekiels syn: kødets opstandelse. Topfeltets maleri forestiller Dommedag. De fremragende skæringer, som fremviser et væld af renæssancens ornamentik, er udført af Statius Otto. På nordvæggen i midterskibet.

5) mellem 1602 og 1604. Over toldskriver Hans Meier. Tavlen, som har mistet sine vinger, er opbygget på samme måde som Frederik Leils

epitafium (nr. 4). Storfeltets maleri viser øverst en opstandelsesscene og nederst Hans Meier og hustru Anna Torsmeddes; det er formodentlig lavet af samme kunstner som har malet billedet på nr. 3. På en af midterskibets piller mod syd. 6) 1640. Over Jens Pedersøn Grove, der var Kgl. majestæts fyrforvalter over fyrene i de danske strømme. Det store epitafium, der er i bruskbarok, har på begge sider af storfeltet en frifigur forestillende henholdsvis Moses og Johannes Døberen. I topstykket er et maleri af Kristus, der fremstilles for folket, og i storfeltet ses Bønnen i Getsemane have. I postamentfeltet er indsat et maleri forestillende hele familien. På nordvæggen i midterskibet til venstre for nr. 4.

7) 1650. Over ægteparret Margrete Hansdatter og borgmester Laurids Christiansen Rhod. Begge ses afbildet under motivet: Kvinderne på vej til Jesu grav. Det langstrakte epitafium med det dygtigt skårne bruskværk er nøje tilpasset dets placering på en arkadepille i skibets nordside.

8) mellem 1665 og 1671. En inskription fortæller, at »dette epitafium har David Melvin, rådmænd her i Helsingør, med sin kære hustru Margrete Jacobsdatter ladet opsætte kirken til prydelse, andre et godt eksempel og efterskrevne til en hukommelse«. Det senbarokke epitafium, der er af sandsten, har i storfeltet et maleri forestillende den korsfæstede Kristus. På den østligste arkadepille i koret.

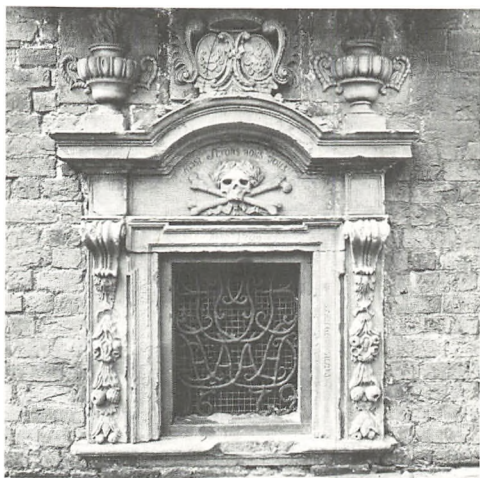
9) efter 1668. Et senbarokt sandstensepitafium opsat af Jørgen von Veelen, rådmænd, og hustru Sille Hansdatter Kruse. I storfeltet ses ægteparret afbildet, han pegende på den korsfæstede Kristus, som de ganske dominerer. Det fine maleri er muligvis udført af den kongelige portrætmaler Heinrich Dittmers. På nordre sideskibsvæg.

10) omkring 1670. Over Kgl. majestæts amtsforvalter, tillige fiskemester i Kronborg len, Hans Rostgaard og han to hustruer Kirsten Pedersdatter og Chatrine Asmundsdatter. Sandstensepitafiet er udført af det samme værksted, som har lavet nr. 8 og 9, og det glimrende maleri i storfeltet af familien er formodentlig udført af Heinrich Dittmers. Rostgaard er blandt andet kendt for sin aktive deltagelse i modstanden imod svenskerne i 1659. På nordsiden i midterskibet til venstre for prædikestolen.

Gravsten

Af kirkens mange gravsten er de fleste forsvundet eller efter en afslibning blevet genanvendt. Flere af de endnu eksisterende sten er stærkt nedslidte efter at have ligget i gulvet i flere hundrede år. Blandt de bevarede sten kan nævnes:

- 1) omkring 1563. Over rådmænd Morten Pedersen. I et arkadefelt står en benrad iført kjortel og med et timeglas i hånden. Stenen står op ad korets sydvæg.
- 2) fra 1666. Over rådmænd David Melvin, jf.

Vinduet til Jørgen Buhrs gravkrypt på korets østside, Helsingør Domkirke.

epitafium nr. 8. Inskriptionen over David Melvin blev udslebet omkring 1744 og erstattet af den nuværende gravskrift i kursiv over købmand Daniel Valentin Neuhaus. Øverst på stenen er et medaljonhelt med Kristus med sejrspanen. Står op ad korets nordvæg.

3) omkring 1670. Over Hans Rostgaard, jf. epitafium nr. 10. Øverst på stenen en relieffremstilling af Opstandelsen, flankeret af store spiral-lignende volutter bag hvilke to evangelister. På hver side af skriftfeltet en figur forestillende Retfærdigheden til venstre og Håbet til højre. Står op ad korets nordvæg.

Gravkrypter

Som i de fleste købstadkirker har der også i Olai Kirke været indrettet gravkrypter, som bortlejes for 20 år ad gangen til velhavende slægter. Efter forbudet i 1806 imod oprettelsen af nye begravelser inde i kirkerne forfaldt krypterne, hvorfor de ikke længe efter blev fyldt op.

Et minde om disse gravkældre findes i de endnu bevarede lavtsiddende vinduer, der har givet lys ned til de opstillede kister. Udvendig på korets østside ses et vindue tilhørende rådmænd Jørgen Buhrs gravkrypt. Åbningen afgrænses for oven af en profileret gesims, hvorpå står to vaser, og for selve åbningen er et smedjernsgitter med årstallet 1679.

På kirkens sydside er en åbning fra 1707, som førte ned til en gravkælder for Kønning Andreasen og Anne Simonsdatter. Indfatningen minder i opbygning og udformning om indramningen omkring det tidligere nævnte gravvindue for Jørgen Buhrs begravelse.

En glug på østsiden af Johan Oxes kapel har en træskodde med hjerteudsavning; den førte muligvis ned til en begravelse, som kammerråd Johannes Petersen lod indrette 1733.

På nord- og vestsiden af Johan Oxes kapel er to glugger med smedjernsgittrer, som danner spejl-

monogrammet I A S for proviantforvalter Jacob Arentsen, der havde sin begravelse i nordvest-hjørnet i kapellet. Gitrene skjules nu af træskodder.

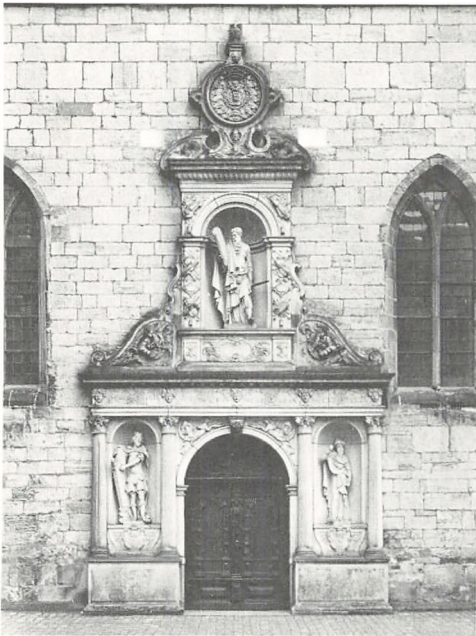
A.B.

Kronborg Slotskirke, der ligger i slottets sydføj, indviedes 1582. I september 1629 hærgede en brand, som ødelagde slottets indre bortset fra kirken og enkelte andre hvælvede rum, hvor hvælvingerne hindrede ødelæggelser forårsaget af nedstyrtede bjælker og tagværk. Få år efter begyndte Christian IV genopbygningen af slottet; 1631 sluttede han kontrakt med Hans van Steenwinckel d.y., som først af alt skulle gøre kirken prægtige gavl mod søen i stand. 1785 indrettedes slottet til kaserne og kirkens inventar flyttedes ud af kirkerummet, der 1810 indrettedes til gymnastik- og fægtesal for militæret. 1834 flyttedes de »gymnastiske apparater« og 1838 foretog Gottlieb Bingesbøll opmålingsarbejder; i det store og hele fulgtes hans rekonstruktions-tegninger ved istandsættelsen af kirken, som 10. december 1843 kunne indvies. 1922-23 restaureredes kirkens sandstensportal i slotsgården, den har i årenes løb gennemgået ændringer; 1924, efter garnisonens ophævelse, istandsattes kirken indvendig.

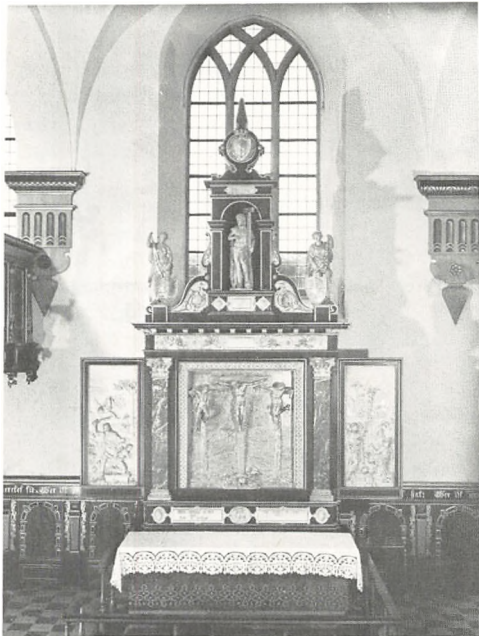
Kirkerummet deles ved to gange fire søjler; inventaret stammer med undtagelse af få ting fra indvielsen 1582 og de første år derefter, men det er dog tydeligt stærkt restaureret. Den trefløjede altertavle i sort marmor, sand- og kalksten bærer Frederik IIs og dronning Sophies initialer, våben og valgsprog og årstallet 1587. Det forgyldte

midtfelt er et prægtigt og følsomt skåret alabaster-relief, der viser Golgata; fløjene, hvis ydersider er bemalede, viser i smukke trærelieffer: Isaks ofring og kobberslangen i ørkenen. Prædike-stolen i højrenæssance er sandsynligvis fra 1582, lydhimlen har årstallet 1584 påmalet. Slottets snedker, Jaspar Matiessen, har antagelig ledet arbejdet med prædikestolen, hvori flere billed-skærere og malere har deltaget. Mange enkelt-heder er fornyet ved restaureringen før kirkens genindvielse 1843. Om kirkens smukke døbe-font kan man læse i tidsskriftet Skalk, nr. 6/1969; her findes en beretning fra National-museet om fontens porfyrekumme. Ifølge et dokument fra 1868 har museets daværende direktør, J. J. A. Worsaae, udtalt, at de syv brudstykker af porfyrsøjler, der henlå på Frederiks Kirkes byggeplads i København burde opbevares et mere hensigtsmæssigt sted; de blev derfor bragt i ruinmuseet under Christiansborg, hvor de henlå glemt indtil 1966. Disse sten er ifølge andre dokumenter erhvervet 1762 i Paris og sammen med dem den fornemt forarbejdede kumme, omtalt som en »antik skål«. Museet oplyser, at denne 1843 var overført til Kronborg Slotskirke, og at den brune marmorfod, som bærer kummen, blev hugget samme år.

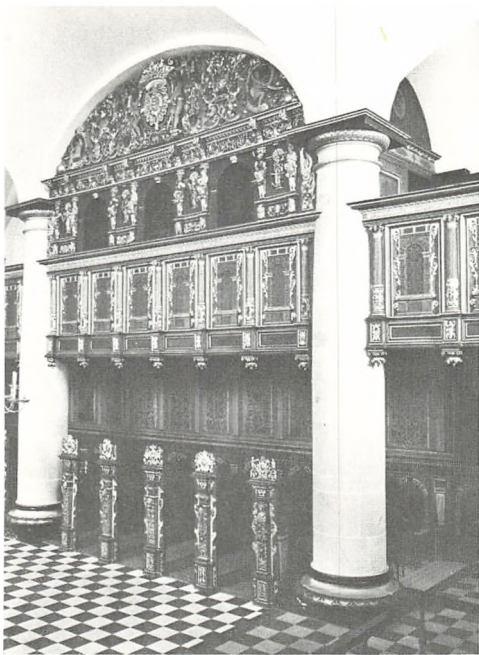
Stolestaderne er sikkert fra 1582, dog er de rigt udskårne gavle først færdiggjort 1586-88. Den forreste stol mod syd, Marskalkstolen, har i sin dør kongens våben, fornemmere gavle end de andre stole og et stærkt udskåret forpanel. Langs alle vægge løber et træpanel med portalfelter, kannelerede pilastre m.m. Hvert fag i de to bevarerede pulpiter flankeres af korintiske søjler og

Portalen, der fører til Kronborg Slotskirke.

Den trefløjede altertavle fra 1587.

Over stolestadernes rigt udskårne gavle ses Kongestolen med det pompøse topstykke.

På den kasse, der omslutter orgelværket, er der på nord- og sydsiden malerier; mod nord ses bl.a. denne fløjtespillerske, Kronborg Slotskirke.

har mange småfigurer og friser i smukt billedskærerarbejde. I nordpulpiturets midterste fag er Kongestolen en overbygning bestående af et mellemstykke med tre rundbuede åbninger og et overdådigt udskåret topstykke, som i midten har Christian IVs rigsvåben. Orgelværket er fra 1843, mens dets facade er fra 1636. Det er en almindelig baroktype med kartoucher, figurer, friser og ornament. Som alt andet af kirkens træværk er også orglets stafferet i guld og mange farver. De to baroklysekroner er fra 1843. Kirkerummet fik 1938 lagt gulv af sort og hvidt marmor svarende til korets. I det såkaldte Trompettårn hænger kirkens to klokker, som 1721 er støbt i København.

I.B.-J.

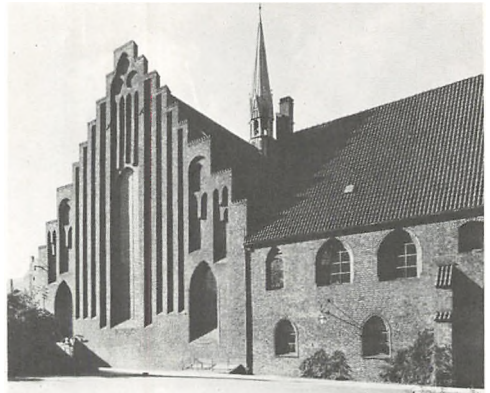
Sankt Mariæ Kirke. I Helsingørs gamle bydel ligger Karmeliterordenens klosterstiftelse. Det firlængede, sengotiske bygningsværk, hvor kirken danner den sydlige fløj, er det bedst bevarede klosteranlæg i Danmark. 1430 stiftede Erik af Pommern klosteret og året efter stadfæstede paven grundlæggelsen af kloster, kirke m.m. 1450 hærgedes de ikke færdige bygninger af en brand, især gik det ud over klosteret, men i alle kirkens mure ses spor af branden. Samme år udstedte Christian I anbefalingsbrev for munkenes indsamling til deres byggeri og dette genoptoges hurtigt; fra kalkmalerierne kan man slutte, det var tilendebragt i århundredets slutning. Det hvælvede, treskibede langhus på otte fag er opført i røde munkesten (som nu også ses i kirkens

indre) og dækket af ét tegltag. De kamttakkede gavle prydes af blændingsdekorationer af sjælden kvalitet. Østgavlen må regnes blandt dansk gotiks fineste arbejder med de usædvanlig høje, slanke og dybe blændinger, hvor lys og skygge på en overraskende måde veksler. Vestgavlen har et samtidigt trappehus, hvis tre sider springer frem foran gavlen. Kirkens indre, som deles af syv par svære, firkantede piller med spidsbuede arkader imellem, overrasker ved sin højde. Hvert af de tre skibe dækkes af otte krydshvælv. Ved reformationen lukkedes kirken, årene efter forfaldt den, en overgang brugtes den som stald, og 1573 fik klosterets hospital den overladt til nedbrydning. 1576 bestemte Frederik II dog, at den skulle repareres og anvendes til gudstjeneste på tysk for byens mange tyskere og nederlændere. 1589 lagdes et nyt tredelt tag, som lå indtil 1905, og et tårn med spir rejstes ved vestre gavle; 1777-80 blev dette dog brudt ned og gavlen fik valmtag. 1893 havde arkitekt H.B. Storck efter Kirkeministeriets opfordring udarbejdet tegninger og overslag til restaurering, som påbegyndtes 1904 og var tilendebragt 1907. Ved restaureringen førtes taget tilbage til sin oprindelige form og fik en tagrytter med kobberklædt spir og vejrhone, ligesom den vestre gavltop genrejstes.

Altartavlen, der skal illudere som stenskulptur, er et barokarbejde i malet eg, den bærer årstallet 1637. Storfeltet er flankeret af glatte søjler og i en muslingeskal på topstykket står den opstandne Kristus; øverst er Christian IVs kronede mono-

Fratergården i det velbevarede klosteranlæg ved Sankt Mariæ Kirke.

Klosterkirkens prægtige østgavl; til højre ses en del af klosterets østfløj, hvor bl.a. kirkens sakristi findes.

gram i kartouche. Stor- og topstykke flankeres af fire profeter. I storfeltet er 1969 efter konservering på Nationalmuseet indsat maleriet: Bønnen i Getsemane, efter en tegning fra 1596 og et senere kobberstik af den nederlandske kobberstikker Hendrick Goltzius; maleriet har været det oprindelige i denne altertavle. En middelalderlig altertavle fra 1513-14 forestillende Tre-enheden og Dommedag er malet på træ. I billedets forgrund knæler Christian II og dronning Elisabeth; tavlen befinder sig ligesom det såkaldte Parisersæt på Nationalmuseet. Dette sæt er et fransk emaljearbejde af forgyldt sølv fra 1333, det består af kalk, disk og kande; kun kalk og disk har tilhørt kirken, hvis nuværende altersølv

er fra 1600-tallet. Tre par barokke messingstager på alteret er hhv. 75 cm høje, skænket 1643, 35,5 cm fra ca. 1650, og 57 cm fra 1650-1700. På alterbordet findes Christian IVs bibel, folio 1633 i læderbetrukket træbind med spænder og beslag; Nürnberg-bibelen 1720, folio i læderbind med spænder og beslag og faksimile-udgaven af Christian IIIs bibel. Et 13,5 cm højt alterkrucifiks af elfenben er fra ca. 1700. Alterskranken, af smedejern med messingknopper, bærer i den midterste låge et krucifiks, to engle, årstallet 1695 og på hver side af lågen givernes initialer. Siden 1916 har døbefonten stået i koret som den gjorde i 1800'erne. Den er et fornemt sandstensarbejde i højrenæssance, opsat 1584. Kirken ejer to dåbsfade, et af messing fra 1584 og et mindre af sølv med mestermærke 1666; skænket 1690. Prædikestolen, et højrenæssancearbejde fra 1597, har en enkel, flad himmel, underbaldakin og rygskjold; snedkerarbejdet er ligesom de ornamentale dele smukkere og bedre udført end figurskæringerne. I felterne ses relieffer med evangelisterne og dydefigurer; stolen er prydet med Christian IVs kronede monogram og tyske indskrifter (som under 2. verdenskrig var dækket af træplader med indskrifterne på dansk); stafferingen er fornyet ved restaureringen. De fornemme stolestader fra ca. 1730 har gavle med glatte pilastre som bærer dobbelte muslingeskaller på toppen; lågerne har spejlfyldning. Ved restaureringen maledes stolene lysegrå med rødt og gult på profilerne; de samtidige meget smukke låse, alle forskellige og med fine graveringer, er bibeholdt. I nordre sideskib står en barnestol eller fadderstol med brystværn og rygpanel med givernes våben; på gesimsen er med forgyldte bogstaver malet, at den 1638 er udført på kirurgen Blasius Møllers og hustru Ellen Krabbes foranledning.

1960 indsattes et nyt orgelværk af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby, samtidig bragtes facaden tilbage til sin oprindelige skikkelse.

Altertavlens topstykke.

Til venstre ses et 10 - 15 cm højt smedejernshåndgreb, der sidder på døren til prædikestolens opgang; til højre en af stolestadernes fint graverede låse.

Denne pragtfulde facade med det tilhørende pulpitur, der dominerer kirkens vestlige ende, er fra 1630'erne. Midttårnet, som hæver sig over de to sidetårne, bærer en kronet kartouche med C (hristian) 4 støttet af løver. De mange figurer og ornamenten er fint bruskbarokarbejde; i pulpiturets storfelter er malet elegant klædte musicerende damer. I stafferingen, som hovedsagelig er fra 1854, indgår mange farver. 1660-68 var Diderik Buxtehude organist ved kirken. Ved restaureringen bevarede kun to af kirkens mange pulpiturer: den såkaldte Kongestol fra ca. 1653 og rokokopulpituret fra ca. 1740'erne, begge mod nord i midtskibet. Kongestolen har blyindfattede ruder, i storfelterne ses Kristus og apostlene, topstykket har kronede kartoucher med Frederik IIIs og Sophie Amalies navnetræk og valg-sprog; ligesom orglet har denne stol staffing i mange farver i modsætning til rokokopulpiturets, der er som stolestadernes. En fælles opgang fører til begge pulpiturer. En 93,5 cm høj pengeblok har kunstmeden Caspar Finckes initialer indfældet i nederste halvdel, mens årstallet 1636 findes på oversiden; plader og bånd er graveret, og sømmene har store rosethoveder. Kirkens tre meget smukke lysekroner er fra 1600-tallet; endvidere er der syv kunstfærdigt udførte lysearme.

Ni prægtige epitafier fra tiden 1623-1786 er bevaret; et støbt i bly er over Kronborgs kommandant Hans Erasmus von der Pfordten, død 1710; et af messing, ca. 1637 over klokkestøber Hans Kemer. Af 24 malerier i kirken er 14 malet i perioden 1645-1786 og viser lutheranske præster, de ni er helfigurportrætter.

Omkring 60 gravsten af 100 er bevaret i kirken; ikke få af de 60 er anvendt flere gange. Ved restaureringen fjernedes alle stenene fra midtskibet og anbragtes i kor og sideskibe; de har date-ringer fra 1498 til 1799; ved samme lejlighed fjernedes begravelser under stenene. Yderligere afdækkede man kalkmalerier, hvoraf de nu be-

varede er fra ca. 1440 og 1525; i middelalderens slutning, da hele kirken har været hvidtet, har udsmykningen været rigere. Den hårdhændede istandsættelse er foretaget af Storcks nære medarbejder dekorationsmaleren Mads Henriksen, hvis pensel spores mange steder. Bag et maleri over sakristiets dør findes rester af en kalkmalet indskrift i to linier, hvoraf den nederstes begyndelsesbogstav kun er bevaret. Den øverste viser et stort initial Eric (us) VII, hvilket viser både, at Erik af Pommern betegnedes den syvende og til-lige at han var kirkens velgører. Kirkens klokke, der hænger i tagrytteren, er ifølge indskriften støbt af Gerhardt van Mervelt 1588. Siden 1819 er Sankt Mariæ sognekirke.

I.B.-J.

Sankt Mariæ Kirkes indre set mod vest; til højre over for prædikestolen skimtes Kongestolen, mens døbefonten ses i forgrunden.

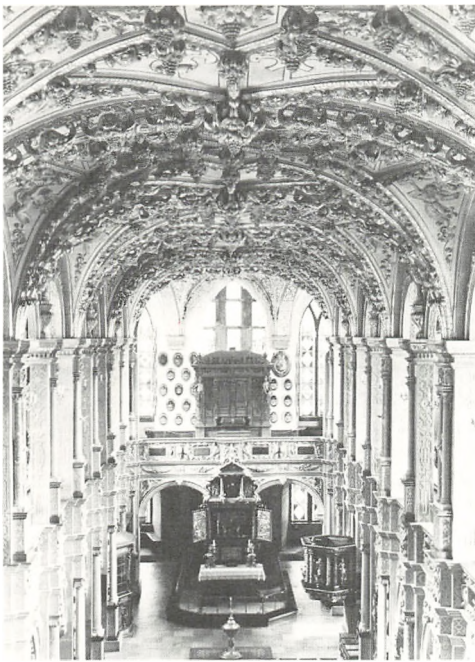
Herning

Herning Kirke, der ligger ved torvet, er opført af røde mursten 1888-89 af arkitekt C.A. Wiinholt; den afløste en romansk granitkvaderkirke, man ikke ved meget om og som blev brudt ned; kun lidt af dens inventar er bevaret i den nye kirke. Denne kirkes apsis og kor ligger mod nord, tårn ved skibets sydlige gavl, korsarme mod øst og vest, hvilket alt er usædvanligt; 1915 byggedes et sakristi med apsis vest for koret. Kirken har hjørnelisener, rundbuefriser, rundbuede portaler og vinduer; tårnet har støttepiller, rundbuede glamhuller delt af søjler, fire blændingsprydede gavle og firesidet, kobberklædt spir af tórninglensk type; en lille tagrytter findes over korsskæringen; alt er bygget i røde mursten, visse enkeltheder, f.eks. bånd, er af cement. Kirkerummet er dækket af bjælkelofter, sakristiet har grathvælv. Freskoudsmykningerne omkring orglet, i buer og vinduesnicher er udført af maleren Viggo Madsen 1916, ligesom han også har udført malerierne i prædikestolens arkadefelter. Altertavlen, som viser Kristus, der prædiker i en synagoge, er malet af Joakim Skovgaard 1915; en tidligere altertavle, et keramikarbejde, modelleret og dekoreret af Th. Bindesbøll og 1891 udført hos Herman A. Kähler, Næstved, er anbragt i sakristiet over en alterbordsfor-side med mosaik af glaserede tegl; her står et par sengotiske alterstager fra den gamle kirke, hvorfra den romanske granitfont også stammer; det ene af to dåbsfade er fra 1889, det andet, tegnet af maleren Axel Hou, er 1916 udført hos Georg Jensen. De to klokker er fra hhv. 1920 og 1955. I.B.-J.

Hillerød

Frederiksborg Slotskirke. Hovedslottet på den yderste af tre holme i Slotssøen i Hillerød rummer i sin vestfløj kirke og riddersal. Takket være kirkens hvælvinger beskyttedes den, da slottets indre raseredes af en brand 1859; i kirkens nordre ende styrtede dog hvælvingen ned så bl.a. orglet måtte fornys. Indvielsen efter branden fandt sted 1864. 1602 begyndte Christian IV opførelsen af slottet; Kirkefløjen bærer årstallet 1606, men kirken var dog først fuldført flere år senere. Kirkeportalen i den indre slotsgård er et rigt billedhuggerarbejde, som bærer Christian IVs monogram; portalens tunge dør er et betydeligt billedskærerarbejde, hvis opbygning kan minde om en altertavles med bibelske motiver; døren var oprindeligt stærkt forgyldt og malet, kunstneren kendes ikke. Kirkerummet er uden kor, som et slotskapel, men af usædvanlig størrelse, med galleri på alle fire sider. Det lange rum er delt i tre skibe; hovedskibets seks rigt dekorerede stjernehvælv med forgyldte ornamenter og figurer i sandsten og stuk

bæres af firkantede sandstenspiller, skiftevis sværere og slankere, som i to etager er prydet med henholdsvis to og en søjle i farvet marmor; mellem de dobbelte søjler står overalt statuetter i alabast, forneden apostlene, langs gallerierne engle; alle flader har arabesker og kartoucher, alle kanter er forgyldt. Stolestaderne, som står i sideskibene, er udført i intarsia af den fortrinlige snedker Hans Borchmann, født i Hamburg 1582, topstykkerne er udskårne brogede og forgyldte figurer. Kongens lukkede stol til venstre for alteret er ligeledes et prægtigt indlægningsarbejde i kostbare træsorter, bl.a. muskatræ og ibenholt. 1617 har Christian IVs kunstmed, Caspar Fincke, udført smedjernsgitteret, der beskytter kongestolens vindue mod slotsgården. Den kostbare fløjaltertavle er af ibenholt prydet med bibelske motiver i sølvrelieffer, hvorfra nogle er forgyldt, og har talrige fritstående figurer. Denne sindrigt indrettede altertavle med talrige skabe, klapper og skuffer købte kongen i Hamburg 1606 hos den kendte guldsmedefamilie Mores, hvis mærker den bærer. Prædikestolen stammer rimeligvis fra samme værksted, den er også af ibenholt med sølvfigurer af Kristus og evangelisterne stående i nicher mellem søjler dækket med sølvornamenter. Indtil 1660erne fandtes en nu forsvunden sølvdøbefont bestilt af Frederik II hos Jacob Mores d.æ.; en kopi af denne udført hos hofjuveler A. Dragsted efter arbejdstegninger, der findes i Berlins kobberstiksamlings, står på gulvet foran alteret; den blev 1920 skænket til Christian X på hans 50-årsdag, 1925 videregav han den til kirken. I galleriet bag alteret står det orgel, som 1617 skænkedes Christian IV af hans søster Elisabeth, gift med hertugen af Braunschweig-Wolfenbüttel. Det er udført 1610 af den ansete tyske orgelbygger Esaias Compenius; det har udelukkende firkantede træpiber, 27 stemmer og de forskellige registertræk er af massivt sølv og prydet med menneske- og dyrehoveder. Værket omslutes af en egetræskasse, hvis tre sider er rigt dekoreret med ornamenter, våbenskjolde og indlagte kostbare træsorter, elfenben og forgyldning. Det er på alle måder velbevaret og anses for et mesterværk. Kun fordi det 1791 var flyttet til Frederiksborg Slot, hvor det efter en gennemgribende istandsættelse 1793 opstilledes i slotskirken der, undgik det ødelæggelse ved branden 1859; det er atter opstillet på sin oprindelige plads. 1692 bestemte Christian V, at dette galleri skulle være ridderkapel, derfor hænger der her på vinduespiller og i nicher elefantridders og storkorsridderes våbenskjolde. På væggene hænger i store, rigt udskårne egetræsrammer fra Frederik IIIs og Christian Vs tid malerier med bibelske motiver. Fra galleriet på vestsiden har man adgang til Christian IVs kirkestue eller bedestue, der blev ødelagt ved branden men som er rekonstrueret. Væggene er indlagt med sjældne træsorter, paneler og loft er af ibenholt, i loftet er

Frederiksborg Slotskirkes imponerende indre.

Slotskirkens prædikestol, et kostbart arbejde i ibenholt og sølv.

elfenbensrosetter. Carl Bloch har 1865-77 på bestilling af brygger J.C. Jacobsen malet de 23 billeder på kobberplader indfældet i væggene, som erstatter de oprindelige nederlandske. Kun et lille alter af ibenholt og delvis forgyldt sølv er originalt og anskaffet af Christian IV, dette prægtige stykke kunsthåndværk er udført i Augsburg af guldsmeden Matthias Wallbaum, født i Kiel. Allerede i Christian IVs tid, da Hans van Steenwinckel d.y. ledede byggearbejdet på slottet fik kirkens klokketårn et sindrigt klokkespil, der kunne spille 100 melodier; under branden sattes dette klokkespil i gang af varmen, men ødelagdes tillige med de fem kirkeklokker, da tårnet styrtede ned. 1862 opsattes fem nye kirkeklokker og 1887 det af brygger J.C. Jacobsen skænkede belgiske klokkespil, som første gang spillede 1. oktober 1891. Dets 28 klokker bærer indskrifter forfattet af Christian Richardt. 1841 blev Frederiksborg Slotskirke sognekirke.

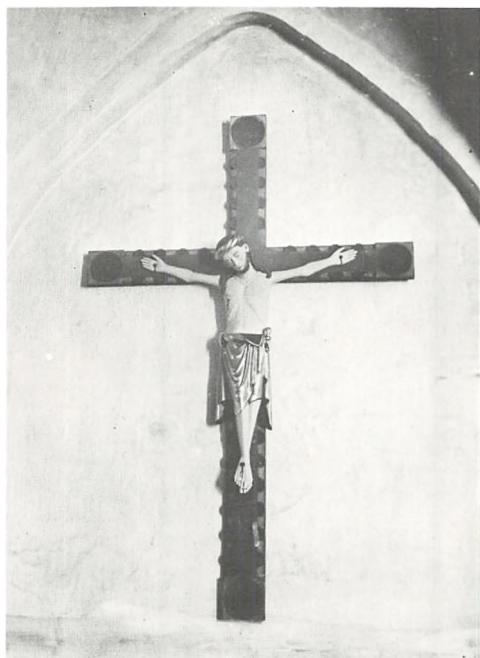
I.B.-J.

Hjørring

Sankt Catharina Kirke ligger i nærheden af Torvet og sydligere end byens to andre kirker, alle tre kirker ligger inden for et ret lille område i den ældste bydel. Den hvidkalkede bygning, der er opført af teglsten, er oprindelig senromansk, men ved mange ombygninger har den fået de nuværende ret betydelige dimensioner; 1924-28 tilføjedes en treskibet fløj mod nord. Det oprindelige kor er antagelig i begyndelsen af 1400 ombygget, så det fik en tresidet afslutning; ved dets

nordside opførtes et sakristi, og i kirken indlagdes krydshvælv. Ved skibets sydside rejstes i samme århundredes midte det såkaldte Sankt Annæ Kapel med ottedelt hvælv; endelig opførtes tårnet mod vest i slutningen af 1400, dets østerrum har stjernehvælv og åbner sig mod kirkerummet ved en spidsbue. Den nuværende præsteindgang, en lille fremspringende søjleportal med trekantgavl, afløste 1829 et våbenhus på sydsiden af Sankt Annæ Kapel. I slutningen af 1700-tallet fik tårnet svungne barokgavle, efter en brand 1793 ombyggedes samtlige gavle på denne måde. Mod nord, over for Sankt Annæ Kapel, opførtes 1855 et kapel; 1867 fik hele kirken rundbuede støbejernsvinduer; 1908 flyttedes hovedindgangen fra Sankt Annæ Kapel til tårnet. Arkitekt Harald Lønborg-Jensen forestod en ombygning 1924-28, hvorved et tredelt skib afløste det i 1855 opførte kapel, herved ændredes det oprindelige skib til kirkens korsarme, og alteret flyttedes til Sankt Annæ Kapel. Fremdragne kalkmalerier er alle atter tildækket.

Altartavlen i bruskarok er skåret af Christen Billedsnider, der antagelig var bosat i Ålborg, den er fra 1651 og året efter stafferet af Johannes Kontrafejer, Ålborg; i hovedfeltet ses Naderen, i topstykket Korsfæstelsen og Himmelfarten. Fra en tidligere, nu forsvunden altartavle fra omkring 1520, er to figurer bevaret, de viser Sankt Peder og Sankt Catharina og flankerer trappen, der fører op til det højere liggende korparti; figurene viser tilknytning til Claus Bergs værksted. Alterkalk og disk er fra omkring 1750, oblatæske fra 1703, kande fra 1740, alt bærer

Korbuekrucifiks i Sankt Catharina Kirke, Hjørring.

givernavne. To par alterstager er fra hhv. omkring 1650 og 1927. Den gotlandske kalkstensfont er dekoreret med blade og tovsnoninger; dåbsfadet er et sydtysk arbejde fra ca. 1575. Et korbuekrucifiks fra ca. 1275 hænger på den tidligere korvæg. Prædikestolen fra 1926 er tegnet af H. Lønborg-Jensen. Fire lysekroner fra 1700-tallet er skænket af borgere i byen. Et epitafium fra 1652 over rådmann Peder Nielsen Baggi, død 1674, er skåret af Christen Billedsnider. I koret er indmuret en ottekantet sten fra første halvdel af 1500-tallet, den er senere brugt som gravsten for borgmester Jacob Ovesen, og bærer indskrift og årstallet 1590. Kirken har tre klokker fra henholdsvis 1639, 1724 og 1841.

I.B.-J.

Sankt Hans Kirke ligger nordvestligst af byens tre kirker. Den hvidkalkede bygning består af senromansk kor og skib og et våbenhus fra 1800-tallet mod syd. Koret, der antagelig er ældst, er opført af hovedsagelig granitkvadre, mens skibet næsten helt og holdent er bygget af røde munkesten; lisener og rundbuefriser smykker murene. Norddøren, der er anbragt i en bred lisen er, skønt tilmuret, velbevaret, over dens flade bue er et tomt tympanon; syddøren er derimod omdannet. Allerede i senromansk tid indsattes i koret to høje, smalle nu tilmurede vinduer mod øst, en apsis er antagelig ved denne lejlighed fjernet.

I sengotisk tid overhængedes koret med to krydshvæl, mens skibet bevarede sit bjælkeloft. 1875 afdækkedes på skibets nordvæg et kalkmaleri fra ca. 1350, det viser Christophorus

med Jesusbarnet på skuldrene, det restaureredes af maleren Jacob Kornerup og igen 1914 af konservator Eigil Rothe; andre ved samme lejlighed afdækkede kalkmalerier kunne ikke bevares. Altertavlen er et renæssancearbejde udført af snedker Niels Ibsen, Hjørring, den er restaureret 1959. Døbefonten har romansk granitkumme med ny fod; dåbsfadet, et sydtysk arbejde, er fra 1575. Prædikestolen fra 1602 er også Niels Ibsens værk. Klokken, der hænger på vestgavlen, er 1929 støbt i Smithske Jernstøberier, Ålborg.

I.B.-J.

Sankt Olai Kirke ligger på en bakke nordøstligt i Hjørrings ældste bebyggelse. Bygningen, der er opført af granitkvadre, består af et romansk kor og skib og et gotisk våbenhus mod syd, hvis dør 1959 er ommuret. Krumhuggede kvadre i korets østmur viser, at her har været en apsis og 1949 fandtes fundamentene hertil, da man foretog en mindre udgravning. Den nuværende kirke kan med forsigtighed dateres til 1100-tallets første halvdel, men at der på stedet har været kirkelig aktivitet længe forinden, viser en udgravning fra 1965 i kirkens gulv; herved afslørede spor af to ældre trækirker. Kirkens syddør er stadig i brug, mens norddøren er tilmuret; de rundbuede vinduer er antagelig forholdsvis nye. Vestgavlens spids er af tegl og har svage spor af blændinger, den har en svær støttepille.

Korets loft er gipset, skibet har bjælkeloft. Den spidsbuede munkestensorbue er ombygget i gotisk tid.

Adskillige gange er kalkmalerier fundet, men de har ikke været værd at bevare og er alle tildækket igen. Altertavlen, et renæssancearbejde vistnok af Hjørring-snedkeren Niels Ibsen, har et maleri der viser Kristus og Nikodemus malet ca. 1910 af maleren Axel Hou. En ny døbefont af sandsten har fad fra ca. 1600. Prædikestolen, også et renæssancearbejde fra 1604, er udført af Niels Ibsen. Klokken, der er omstøbt 1866, hænger i en klokkestabel på korets gavl.

I.B.-J.

Hobro

Hobro Kirke ligger på en bakke mellem Vestergade og Adelgade, hvorfra en slidt granittrappe med 37 trin fører, denne ses på P.H. Resens byplan 1670 men antages at være ældre. Kirken, der er opført 1850-52 efter Gottlieb Bindesbølls tegning, ligger hvor en kampestenkirke lå, denne blev 1850 nedbrudt, da den var ved at styrte sammen. Bindesbølls arbejde er nyskabende inden for sin tids arkitektur, idet han har samarbejdet sengotisk byggeskik med byzantinsk, den sidste ses i materialevirkningen ved anvendelsen af røde og gule mursten i bæltet. Kirken består af et skib med kor mod øst, hvorover der mod sædvane rejser sig et tårn med pyramideformet spir. Vestgavlen er kamttakket

med murtinder ligesom de tre korte gavllignende udbygninger med spidsbuede vinduer på skibets syd- og nordside; alle gavle er blændingsprydede, vestgavlen dog rigest, her findes tillige en fladbuet indgangsdør under et spidsbuet spejl med et kors i firkløverblanding omgivet af en cirkelblanding. Der er skifertag overalt.

Skibet er indvendig dækket af en tøndehvælving af træ, koret af et muret kuppelhvælv; hele kirkens indre er holdt i en lys, grå tone. Ved kirkens 100-års jubilæum udskiftedes altertavlen fra 1699; et nyt korparti indviedes, det består af et stenalter med et stort kors og derover et Kristus-billede i mosaik efter tegning fra 1931 af Joakim Skovgaard, udført af hans søn Johan Thomas Skovgaard en snes år senere. Alterstagerne er skænket 1604, de er fra den gamle kirke ligesom den romanske granitfont og prædikestolen fra 1698, et betydeligt arbejde i bruskbarrak. Orglet fra 1929 er 1961 moderniseret og udvidet. To lysekroner er skænket hhv. 1699 og 1765. I koret er en mindetavle af brunt marmor over Mette Lauritsdatter Schorup, hendes to ægtemænd samt den enes tidligere hustru og deres børn; i skibet hænger et epitafium over Morten Kirketerp, død 1765, og hustru. Den ældste af kirkens to klokker er fra 1400-tallet, den anden er omstøbt 1917. Kirken anvendtes 1864 af preusserne som lazaret.

I.B.-J.

Holbæk

Sankt Nikolaj Kirke er indviet 1872 og afløste en kirke, der p.g.r.a. brøstfældighed måtte nedbrydes 1869; samme år nedlagdes grundstenen til den ny kirke, der er tegnet af arkitekt Christian Hansen. Den er opført af røde sten i romansk stil i korsform, dens kor mod syd har femsidede afslutning; tårnet mod nord har rektangulær grundplan, bliver opefter kvadratisk for øverst at gå over i en ottekant med små, spidse gavle, der ender i et spir.

Kirkens indre er dækket af et kassetloft af træ, og koret afsluttes af en runding, der 1930 udsmykkedes af Ole Søndergaard med to hjorte, der drikker af Livets kilde ved korsets fod. Ved en samtidig restaurering, forestået af arkitekt Søren Lemcke, ændredes kirkerummet fuldstændig. I korsarmene er indsat glasmalerier af Kræsten Iversen, mod øst ses Kristi genkomst, mod vest Judas-kysset, Korsfæstelsen og Opstandelsen. Altertavlen, Kristus velsigner et lille barn, er malet 1873 af Carl Bloch, rammen er samtidig og ligesom døbefont og prædikestol udført efter tegning af Christian Hansen. Af inventar fra den gamle kirke er alterstagerne fra 1699, dåbsfadet, et sydtysk arbejde, fra ca. 1550-75, kirkens fem lysekroner, den ældste skænket 1661, de fire i 1700-tallet, endvidere de tre klokker, der er hhv. senmiddelalderlig, fra 1611 og 1725.

Hobro Kirke set fra vest.

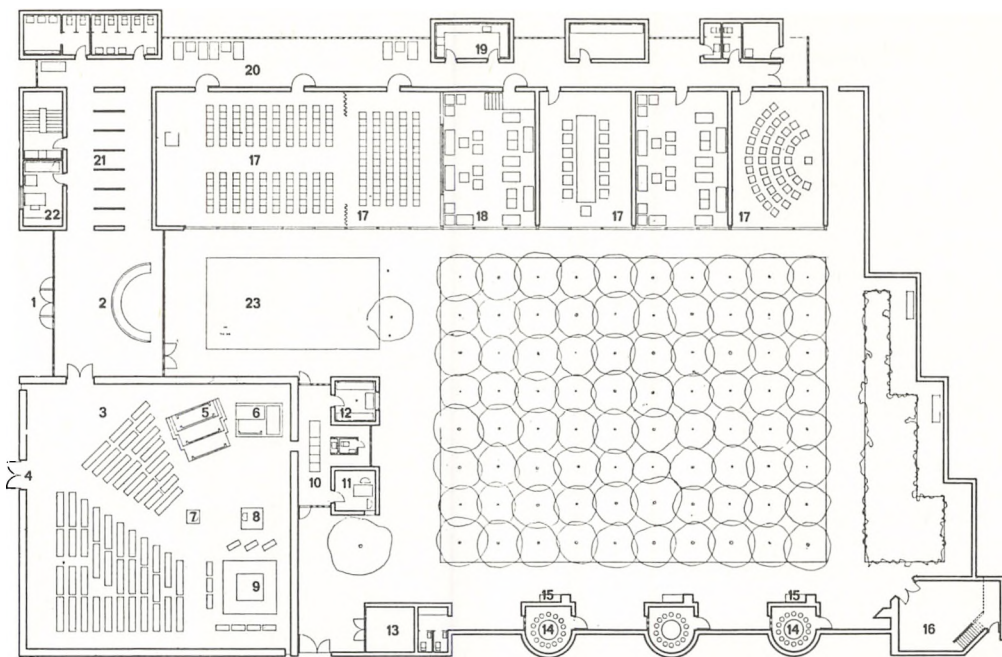
Kirkens ældste epitafium fra 1594 i en renesanceramme med malerier af Jac. Villumsen og familie, ialt 19 personer, hang tidligere mellem to piller, så begge sider, der har både malerier og snitværk, kunne ses, nu hænger det i østre korsarm. Billedskæreren Lorentz Jørgensen har skåret barokrammen til et andet epitafium over rådmand Peder Jensen, død 1649, og hustru, maleriet af ægteparret er udført på metal; et andet af Lorentz Jørgensens arbejder, et stort barokepitafium, der senere er brugt som mindetavle over kancelliråd, borgmester Jochum Schougaards hustru, død 1739, er nu i Nationalmuseet. I tårnrummet findes indmurede mindesten over bl.a. velyndere, der har skænket kirken penge eller inventar.

I.B.-J.

Holstebro

Holstebro Kirke, der ligger på kirkepladsen vest for Nørregade, afløste 1907 den sengotiske munkestenskirke, der året før var nedrevet for at give plads for arkitekt Vilhelm Ahlmanns røde murstensbygning. Denne har længderetning nordsyd og består af langhus med tresidet korafslutning, korsarme mod øst og vest, mellem disse og koret små udbygninger og mod syd et tårn med højt, slankt pyramidespir; alle tage er dækket af tegl. I tårnets sydside er hovedindgangen, der dækkes af en træbaldakin.

Kirkerummet er overhvælvet, de runde bærende buer hviler på konsoller. De murede piller i korsskæringen er mod nord formet som romanske søjler. Korets vinduer har glasmalerier udført

Grundplan af Nørrelandskirken. 1) hovedindgang, 2) forrum, 3) kirkesal, 4) processionsdør, 5) kor, 6) orgel, 7) døbefont, 8) prædikestol, 9) alter, 10) sakristi, 11) præsteværelse, 12) korrum, 13) ligkappel, 14) spejderum, 15) pejs, 16) atelier, 17) møderum, 18) scene og møderum, 19) køkken, 20) foyer, 21) garderobe, 22) kordegn, 23) regnvandsbassin.

1907-08 af Johannes Kragh og skænket af etatsråd J.P. Aggerholm. På alterbordets lave opsats hviler dele af en nederlandsk altertavle fra ca. 1520, der i fem fortrinlig skårne figurgrupper viser scener fra Jesu barndom samt Marias død; konservator Eigil Rothe har restaureret farver og forgyldning. Af andet inventar fra den gamle kirke kan nævnes en alterkalk fra 1622, skænket af sognepræst Niels Villadsen, vinkanden af sølv, skænket 1702 af Karen Solgaard, restaureret 1861, knæfaldsskranken af smedejern skænket 1724 af Kirsten Hartvigsdatter. Prædikestolen med tilhørende lydhimmel er et renaissancearbejde fra begyndelsen af 1600; arkadefelternes relieffer, der eksisterede indtil 1861, er udskiftet med malerier. Granitfonten er ny. Af kirkens lysekroner er en skænket 1661 af borgmester Niels Sørensen og rådmand Ib Lassen, en af Niels Nybo og hustru 1742, en af Christen Larsen Nybo 1788, de andre er nye; ved prædikestolen er en lysearm med årstallet 1599. Orglet er tegnet af Mogens Koch og leveret af Th. Frobenius & Sønner, Lyngby, 1957. Kirkeskibet, et orlogsskib fra ca. 1740, hænger i buen i østre korsarm. En del gravminder er overført fra den gamle kirke, bl.a. to epitafier, det ene er et rigt udskåret barokarbejde med portrætmaleri, opsat 1667 over Christen Linde, død 1706 og hustru; det andet af marmor med portrætmedaljoner over stiftamtmand, friherre Rud. Gersdorff, død 1729 og to hustruer, hvoraf den ene 1704 opsatte en malet trætavle over sin tredje mand, ritmester H.B. von Münchhausen, på tavlen var begge initialer og våbenskjolde endvidere hans

hjelm, harnisk og sporer, der nu er i Holstebro Museum. I tårnrummet er en særpræget mindesten over Chr. Lindes seks børn, der i årene 1665-71 alle døde som spæde. Caspar König, Viborg, har støbt den ene af kirkens to klokker 1770, den anden er støbt i Ålborg 1906 og bærer en plattysk minuskelindskrift, der stammer fra stormklokken »Hosianna« fra 1470, der opbevares i Nationalmuseet.

I.B.-J.

Nørrelandskirken, er resultat af en arkitektkonkurrence i 1961 vundet af Inger og Johannes Exner; kirken, der indviedes 1969, ligger i et nyt kvarter i den nordre bydel. Sammen med en kommuneskole, en børnehave og butikker danner den et mindre center omkring en forsænket plads, der fungerer som parkeringsplads for de forskellige institutioner. Kirkeanlægget, som består af forskellige rum og bygninger, fastholdes som et samlet hele ved den anvendte mursten og benyttede mureteknik, med meget fyldte og uafsyrede fuger. Selve kirkerummet dominerer med sin store kubus, men samtidig er det utraditionelle klokketårn med til at give denne bydel sin særlige karakter, idet klokkemasten står som et vartegn over centret. Klokkemasten er en spinkel stålmaster stående på en kegleformet spids og fastholdt mod væltning ved otte rustfri stålbar-duner. Øverst oppe er ophængt en stor trækasse, som indeholder ringklokker og et klokkespil på 44 klokker fra N.V. Eijsbouts, Asten, Nederland, opstillet 1970. Klokkemasten sidder i en glaskabine beskyttet mod vej og vind.

Bygningskomplekset samler sig om en lukket gårdhave, hvortil mødelokaler, patruljerum med pejs og ungdomslokaler vender. I dette firkantede anlæg dannes den østlige side af en mur og et irregulært rum, der p.t. fungerer som atelier. I gårdhaven er plantet en birkelund og rundt om denne går teglbelagte stier.

Kirkerummet har indgang fra et lavt forrum. Herfra kommer man ind i det høje enkle rum, som får lys fra spalter i loftet langs med de fire ydervægge og fra lodrette spalter i de to hjørner. Den ene spalte er i nærheden af alteret, den anden i nærheden af indgangen. Diagonalt gennem rummet går en »midtergang« op mod alteret. Det kvadratiske rum er møbleret med bænke i grupper, der tilsammen danner en vifteformet møblering om alter, prædikestol og døbefont, således at man sammen med præsten, der står på den anden side af alteret og vendt mod menigheden, indgår i et fællesskab om de særlige funktioner. Orglet er tillige placeret således at det kan indgå i en orkesteropstilling foran menigheden. Alteret er ligesom de øvrige møbler af beton. Det er kvadratisk og smykket med et mangearmet rumligt stål Kors behængt med lueforyldte sølvkugler, der ligesom det øvrige altersølv, stager og dåbsfad, er udført af Helga og Bent Exner. På væggen er hængt en 10 m høj tekstil af Mogens Jørgensen. Loftet er et kasetteloft af trykimprægnerede brædder. Gulvet af gule teglklinker er lagt i sand.

I tilknytning til kirken er på den anden side Skolestien opført et museum og æresbolig for maleren Jens Nielsen, hvis billeder ses flere steder i bygningerne. Museet er opført af de samme arkitekter og tilsvarende udformning.

J.E.

Horsens

Hospitalskirken stammer antagelig fra 1560, da Frederik II oprettede et hospital i byen; den optager hele sydenden af den muligvis oprindelige hospitalsbygning, der ligger ud til Hospitalsgade. Under ledelse af arkitekt J. Clausen blev kirken restaureret 1868-69, ved hvilken lejlighed interiøret indrettedes omkring en ny altertavle, hvis storartet skårne figurer dog er fra en sengotisk tavle; i den nye tavles storfelt ses Maria med barnet, i fløjene Bebudelsen, Jesu fødsel, Marias himmelkroning og De Hellige Tre Konger. To alterstager af malm er skænket 1665; af gammelt inventar ejer kirken endvidere et sengotisk krucifiks.

J.B.-J.

Klosterkirken, der ligger på den i 1896 nedlagte kirkegård mellem Nørregade og Åboulevarden, hørte til og dannede den nordligste fløj i det 1261 stiftede nu fuldstændig forsvundne franciskanerkloster; 1532 blev den af Frederik I overladt byens borgere som sognekirke. Den røde munkstensbygning på granitsokkel består af et treskibet langhus, et smallere kor, der afsluttes af en lige gavlj; på taget er en tagrytter over skibets østlige ende. Der er kun få rester af den ældste kirke, der må være opført kort efter klosterets stiftelse, men de viser, at det har været en enskibet, senromansk langhusbygning. Denne er allerede ændret omkring 1400, da man gjorde koret længere og højere, indsatte de store, spidsbuede vinduer, afsluttede det med den smukke gavlj med højblændinger, byggede det tikantede trappestårn ved nordøsthjørnet og i det indre indlagde fire krydshvælv. Skibets mure forhøjedes med

Klosterkirken i Horsens set fra øst.

Del af munkestolene i Klosterkirkens kor.

ca. 3 m, i den tilbyggede mur indsattes i hver side fire spidsbuede vinduer. Man har sikkert haft planer om at indbygge hvælv i skibet og tilbygge sideskibe, denne planlagte ombygning gennemførtes dog ikke før efter klosterets brand 1497 og da efter ændrede planer. Der tilbyggedes skibe i nord og syd, det sydlige er en del af klosterets korsgang; skibet forlængedes et fag mod vest samtidig indbyggedes krydshvælv, der både var klodsede og et par meter lavere end korets. Det store fællestag, der indtil istandsættelsen 1888-92 dækkede alle tre skibe er antagelig lagt ved denne lejlighed. Gentagne reparationer var foretaget gennem årene, hvorved arkitektoniske særpræg var gået tabt; 1736 konstaterede man, at kirken var brøstfældig, og ved den deraf følgende hovedistandsættelse gik det især ud over ydermurene. Kirken ophørte i 1794 at være sognekirke og benyttedes fra 1797 kun lidt; under krigen 1848-50 anvendtes den som depot, derefter brugtes den ved de lejligheder Vor Frelsers Kirke istandsattes og i øvrigt som ligkapel, indtil den 1888-92 underkastedes en gennemgribende restaurering ledet af arkitekterne H.B. Storck og Hector Estrup, der bestræbte sig på at give kirken det udseende, man omkring 1400 havde haft i sinde at give den. Midtskibet fik fem krydshvælvsfag i samme højde som korets, hvert skib fik særskilt blytækket tag og tagrytteren rejstes, ruderne blyndfattedes og gulvet dækkedes med fliser. Sparsomme kalkmalerier, fra 1400- og 1500-tallet, fundet ved en istandsættelse 1862, på korets nord- og østvæg.

Ikke mange danske kirker har så rigt et inventar helt fra middelalderen til op i 1800-tallet som

Klosterkirken. Den stærkt forgyldte, sengotiske altartavle fra omkring 1500, viser i midtskibet en korsfæstelsesscene med mange figurer, i fløjene apostlene og fire helgener, i fodstykket ses De Hellige Tre Konger. 1706 er den repareret, et udskåret topstykke er skænket af enkerne efter kirkeværgen Mads Jørgensen Kølholt og handelsmand Søren Maltesen. Ni munkestole fra slutningen af 1400-tallet står på hver side af koret, de har panelværk og reliefprydede endestykker med apostle, helgener og våbenskjolde, der viser at rigshofmester Erik Ottesen Rosenkrantz, død 1503 og Niels Manderup til Barritskov har skænket stolene. Korgitteret er et prægtigt bruskarobarbejde, der tilskrives Arent Slache, Horsens, der var billedskæreren Peder Jensen Koldings elev og medarbejder; gitteret er bekostet af Jens Nielsen Thonbo 1679, staffering og forgyldning 1702 af handelsmand H. Lichtenberg og Hans Christensen. Et stort sengotisk krucifiks hængsel over korgitteret og når helt op til korbuen. Den romanske granitdøbefont med dyrefigurer og rebsoning står i koret, tidligere stod den i det rigt udskårne og forgyldte fontelukke, der tilskrives A. Slaches søn Jørgen fra Horsens, fontelukket var 1716 bekostet af borgmester Stefan Rasmussen Hofgaard, det har nu sin plads i nordre sideskib. Dåbsfadet af sølv er 1719 skænket af borgmester Hofgaards enke. Prædikestolen har stået i Vor Frelsers Kirke, hvortil panelværket, der er stolens ældste del, omkring 1600 skænkedes af Anders Olsen og hustru; den bærende kvindefigur, snitværket på hjørner og himmel samt felternes figurer er tilføjet ca. 1650, trappepanel og dør 1742. Orglet er fra 1935, et tidligere fra 1739 er tillige med et tilhørende pulpitur fjernet 1863. Stolestaderne bærer årstallet 1738, deres fornyelse bekostede en nevø af ovennævnte Lichtenberg, handelsmanden Gerhard Hansen de Lichtenberg. Også Klosterkirkens kapeller og epitafier er ualmindelig prægtige. Sidstnævnte Lichtenberg lod 1738 et gravkapel indrette til sig og sin slægt i søndre sideskibs vestligste hjørne; her findes nu hans og hans hustrus marmorsarkofager samt et mere end 6 m højt marmorepitafium udført af billedhuggeren Didrik Gercken; kisterne i den nu tomme gravkælder er i slutningen af 1800-tallet nedsat på kirkegården; kapellet har mod hoved- og sideskib smedjernsgitre, uden for dette ved sideskibet er et epitafium formet som en portal med søjler, figurer, bruskarornamentik og maleri; indskriften oplyser at Chr. Nielsen Thonbo og hustru er begravet her. Snitværket kan ligesom korgitteret tilskrives Arent Slache. I nordre sideskibs østlige ende er et kapel med tre kister samt et marmormonument over kammerassessor, apoteker Gotfried Schmidt, død 1773 og hans to hustruer. I det tilsvarende sydlige kapel, der har klassicistisk stenportal udført af billedhuggeren Jens Hiernøe, Horsens, hænger to marmortavler med latinsk indskrift over fire

russiske søskende, to prinser og to prinsesser, brorbørn af enkedronning Juliane Marie, der siden 1744 havde været, to af dem var født der, indespærret i en tidligere bispegård i byen Cholmogory nær Arkhangelsk efter kejserinde Jelizaveta Petrovnas befaling; de var i tredive-
ne da Jekatarina II efter samråd med Juliane Marie i 1780 lod dem få bolig i Horsens, her døde og begravedes de i årene 1782-1807; kisterne er nedsat under gulvet. Endvidere er der flere pragtfulde epitafier, mens der kun er bevaret få ligesten, der alle er indsat i kirkens vægge bortset fra tre, som findes i våbenhuset.

I.B.-J.

Vor Frelzers Kirke ligger på den nordlige del af Kirketorvet. Indtil 1794 da kirken blev sognekirke, kaldtes den Sankt Ibs og er muligvis det Sankt Jacobs Kapel, der i et pavebrev fra 1413 nævnes tillige med klosterkirken Vor Frue som kongelige patronater og stiftelser; dette er rimeligvis forklaringen på, at denne senromanske kirke fra tiden 1200-25 har så rige former. Den er opført i røde munkesten og består af et midterskib på fem fag, smallere sideskibe, et ret lille kor med halvrund apsis, hvis murværk er fra nyere tid, det samme gælder den femkantede apsis ved østenden af nordre sideskib. Tårnet, der er rejst over søndre sideskibs vestligste fag, har fem stokværk; i dets fundament fandt man 1927 en mønt fra 1286. De oprindelige kamgavle afløstes 1738 af et løgformet, kobberdækket spir, opsat af bygmester N.H. Rieman og bekostet af kirkeværgen, købmand Claus Cortsen; 1801 fornyedes det. 1879-81 restaureredes kirken af arkitekterne H.B. Storck og Hector Estrup, der respekterede alle oprindelige enkeltheder. Korets ydermure deles af dobbelte rundstave i to fag og har under gesimsen rundbuefriser; de fornyede vinduer er som de oprindelige. Vestgavlen har en spidsbuet portal af granit med 2x3 søjler, hvis senromanske baser og kapitæler viser forbindelse med Ribe Domkirkes yngste partier. Portalen har i gavlfeltet et nyere vindue, på hver af dens sider er der en slank spidsbuet og en bred rundbuet blanding, mens et stort spidsbuet, sengotisk vindue sidder over den.

1935-36 ledede arkitekt Viggo Norn en restaurering af kirkens indre, herved fremdroges betydelige enkeltheder; murene rensedes for puds og står i de røde munkesten, hvælvene kalkedes hvide. Midtskibets arkader er spidsbuede; på pillernes inderside er halvsøjler med granitkapitæler, hvorpå hvælvenes bærende buer hviler. Triforiegalleriet har rundbuede åbninger med 2x2 små søjler i hver. Det nye alterbord prydes af en Kristus-figur af forgyldt bronze, udført af Einar Utzon-Frank og opstillet 1950, da der indrettedes præsteværelse under apsis; samme år forgyldtes de barokke bronzestager. Prædikestolen, der oprindeligt var skænket til Klosterkirken, kan tilskrives Horsens-billedskæreren

Det indre af Vor Frelzers Kirke, Horsens; til venstre ses en pille med halvsøjle ind mod midtskibet og til højre for pillen over arkadebuen et triforium.

Peder Jensen Kolding; den er udført i 1663-70 og dette pragtarbejde må være et af hans sidste, han døde antagelig 1670. Til stolen er anvendt eg og eksotiske træsorter, der giver en smuk virkning; den bæres af en Moses-figur; felterne har figurrelieffer og mellem fagene er figurer af Kristus og apostlene; på stolens samtidige himmel er både malede og skårne portrætter af giverne rådmænd Johan Andersen og hustru. Døbefonten af granit er fra 1866, dåbsfadet af sølv fra 1935. Kirken har fire baroklysekroner; et kirkeskib, en orlogsfregat, er fra 1821. Blandt de få bevarede gravminder er en sten over Vitus Berings forældre opstillet i tårnrummet. Kirken har tre klokker fra henholdsvis 1766, 1835 og 1880.

I.B.-J.

Hørsholm

Hørsholm Kirke er indviet 1823 og afløste det slotskapel, der 1734-37 af Thurah var indrettet i Hirschholm Slot. Dette slotskapel tjente som sognekirke og var i den sydøstlige af slottets to hjørnepavilloner; denne stod indtil 1820, mens det efterhånden forfaldne slot 1810-12 blev revet ned, hvorefter materialerne anvendtes ved opførelsen af Christiansborg Slot i København. Den nuværende kirke, der er tegnet af C.F. Hansen, ligger midt på det tidligere slotsanlægs gårdsplads på en langstrakt holm i en af søerne syd for byområdet. C.F. Hansens arbejde med Vor Frue Kirke i København har påvirket Hørsholm Kirkes grundplan og ydre. Den hvidkalk-

Den smukt beliggende kirke i Hørsholm.

de bygnings tag er at sortglaserede sten; kirkerummet har store rundbuede vinduer, mens trappe- og birummenes er retkantede.

Kirkens indre, der er holdt i farverne okkergul og hvidt, dækkes af en tøndehvælvning; to rækker svære, marmorerede søjler bærer gallerier. Forhallen mod nord har trapperum på hver side, mens koret mod syd er flankeret af sakristi og ligkapel, dette var indtil 1884 dåbskapel. Alterpladsen, der er hævet seks trin over kirkegulvet, har en i det indre halvrand afslutning. Et gipsrelief, Nadverens indstiftelse, modelleret 1820 af Thorvaldsen, er indmuret i væggen bag alteret. Størsteparten af inventaret er fra kirkens opførelse eller senere; døbefonten, anskaffet 1751, er dog fra Thurahs slotskapel, den er som et lille trebenet bord (gueridon), er hvidlakeret og forgyldt.

Den cylinderformede prædikestol, sandsynligvis efter C.F. Hansens tegning, står i blank og med forgyldte ornamenter og indskrift i messing. I skibet øst for indgangen står en gulmalet pengeblok fra 1700-tallet; et kirkeskib »Sømandens Minde fra Rungsted«, en orlogsfregat med 12 kanoner, er fra 1861. Kirkens to klokker fra hhv. 1724 og 1739 har begge slaghamre til tårnets urværk.

I.B.-J.

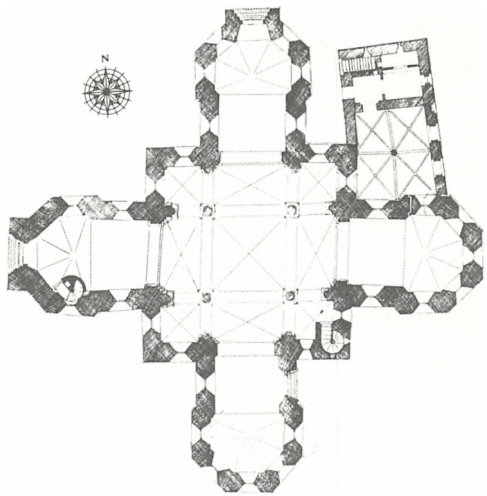
Kalundborg

Vor Frue Kirke ligger i byens vestlige og ældste del på en bakke godt 14 m over havet, så dens særprægede silhouet kan ses langt omkring. Denne enestående, femtårnede bygning, der er en af Nordens ejendommeligste kirker, er formentlig bygget 1170-90 af Esbern Snare, der inden da havde anlagt Kalundborg Slot; kirken har antagelig været en del af et større fæstningsanlæg omkring borgen. Dog er der ikke egentlige fortifikatoriske træk ved kirken. Om denne bygning har haft noget direkte forbillede, kan ikke afgøres i dag, men den helt enestående udformning peger på en stilistisk påvirkning fra det østeuropæiske område. Mangfoldige detaljer viser forbindelse med Hvide-slægtens og kongehusets kirkebyggeri i Sorø og Ringsted. Gennem årene har kirken været udsat for en del overlast, bl.a. flere brande; den største ulykke skete dog 7. september 1827, da midtertårnet styrtede sammen, selve tårnet knuste kirkens midterhvælvning, prædikestol, altergitter og nogle af granitsøjlerne i skibet, mens spiret faldt uden for kirken uden at skade korsarmenes tårne. Ulykkens årsag var antagelig at søjlefundamenterne var svækket ved udgravninger til begravelser under kirkens gulv. Opførelsen af kirken er sket uden længere afbrydelser; murene er af munkesten i fuld mur og hviler på en granitsokkel. Vinduerne er rundbuede og sidder højt, ved kirkens sidste restaurering rekonstrueredes de, så de fik deres oprin-

delige udseende. Den sydøstre dør har længe været tilmuret men er oprindelig, den nordre og vestre er rekonstruerede, de sidder på ret store fremspring fra selve muren, disse afsluttes foroven af kamtakker. Kirkens grundplan er dannet over et græsk kors med fire lige lange arme, der hver ender i et ottekantede tårn; det midterste, firkantede tårn er ca. 41 m og ca. 10 m højere end de andre. Midtærtårnet er opkaldt efter Jomfru Maria, de andre efter helgeninderne: Sankt Anna, Sankt Gertrud, Sankt Maria Magdalene og Sankt Catharina. Måske er tårnene ikke planlagt fra byggeriets begyndelse, deres indersider hviler direkte på korsarmenes hvælv uden aflastningsbuer el.l., dette kunne tyde på, at man først da murene var ført op i skibets højde har bestemt tårnenes udformning; det store tårn bæres af fire 6,2 m høje granitsøjler. I tårnenes øvre stokværk er smalle ventilhuller; øverst er lysåbninger med en muret søjle, hvorover der er to mindre rundbuer og derover én større rundbue. Efter midtærtårnets nedstyrtning blev kirken først istandgjort 1867-71 under ledelse af arkitekt Vilhelm Tvede; tårnet opførtes efter ældre opmålinger, de mindre tårne fik samtidig ommuret alle spidsgavle og spirene dækkedes med kobber.

1916-21 gennemførtes en restaurering ledet af arkitekt A. Clemmensen bistået af Mogens Clemmensen, hvorved især kirkens indre istandsattes og så vidt muligt førtes tilbage til den oprindelige stand; bl.a. fjernedes murenes puds således, at de står med stenenes røde farve; hvælvene er hvidkalkede, og de mange højsiddende vinduer giver en smuk og afvekslende lysvirkning; i en vinduesbue i korets nordside ses en rest af en malet tungebort på det hvidkalkede puds. Skibets ni fag dækkes af hvælvinger, der i midten bæres af fire relativ slanke granitsøjler.

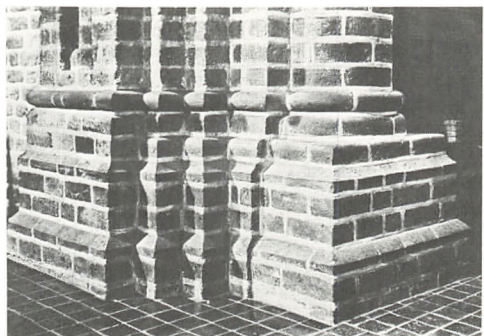
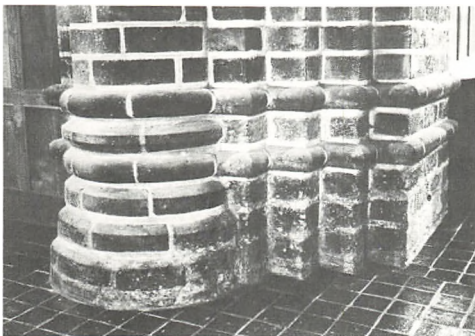
Gjordbuerne (hvælvenes bærende buer) hviler på vægpiller med halvsøjler ind til alle sideskibene; mod kirkens hovedakse i koret og ved indgangen i vest er der i vægpillerne indfældet slanke søjestave, derved markeres længderetningen fra døren i vestre tårn til alteret i østre. Gulvets grønne og brune fliser, efter antagelig tidlig go-

Grundplan af Vor Frue Kirke i Kalundborg.

tiske fliser, man havde fundet under gulvet, er lagt ved sidste restaurering. Til østre korsarm er mod nord i 1400-tallet bygget et sakristi i to stokværk; det har krydshvælvet loft med ribber. Kirkegården, der 1870 nedlagdes, er omgivet af en middelalderlig munkestensmur, hvis østside dog er delvis fornyet; den vestlige smedjærnsport fra 1920 er tegnet af M. Clemmensen.

Kirkens store altertavle fra 1650 er et rigt skåret barokt arbejde af Lorentz Jørgensen, med relieffer af Kristi fødsel, Nadveren, Korsfæstelsen, Opstandelsen og øverst Himmelfarten, endvidere de fire evangelister, mange andre fritstående figurer og et væld af ornamentter. Den er skænket af Kalundborg Slots lensmand, Hans Lindenov og hustru, Elisabeth Augusta, som var datter af Christian IV og Kirstine Munk; Frederik III's monogram og givernes våben findes på tavlen. På alteret står et forgyldt malmkrucifiks fra 1100-tallet og alterstager fra ca. 1550. En sølvkande bærer givernavne og årstallet 1680; en forgyldt sølvkalk og disk er fra 1681, kalkens indskrift oplyser om givere og årstal. Prædikestolen fra 1870 har fem felter med malerier af A.

Vægpillernes smukke halvsøjlebaser i Vor Frue Kirke; til venstre ses den nordre, til højre den vestre.

Topstykket af Lorentz Jørgensens altertavle i Vor Frue Kirke, Kalundborg.

Dorph. Døbefonten af granit er samtidig med kirken, kummen er som det er almindeligt hugget af én sten og har langs kanten en kraftig hugget tovsnoning, på siden et palmettemotiv af lombardisk oprindelse; fodens omvendte trapezkapitel svarer til skibets søjlekapitæler og er smykket med et motiv i slægt med kummens. Et gammelt dåbsfad af messing har byens våben og indskrift, på dette står et tinfad og en kande med årstallet 1881. Kirken har fire lysekroner, hvoraf den ældste fra 1713 hænger i koret; den har indskrift med givernes navne og årstal. Kun fire epitafier er bevaret, et fra 1661 i nordre korsarm, hvor præsten Laurits Nielsen Gram med familie er gengivet i kirken, har haft betydning ved hvælvingernes restaurering 1917-21. Nordre tårns største klokke har indskrift, hvori det oplyses, at den er styrtet ned ved ringning ved Christian Vs død 1699 og omstøbt 1702; den mindre i samme tårn har lidt samme skæbne ved Frederik IVs død og er omstøbt 1732. Østre tårns mindste og ældste klokke, der er fra 1502 har en latinsk indskrift; samme tårn har en malmklokke fra 1938, der er stemt sammen med de tre andre klokker; den bærer en indskrift med oplysning om, at den er skænket af skibsfører A.P. Møller og hustru.

I.B.-J.

Kerteminde

Kerteminde Kirke, som er viet Sankt Laurentius, ligger nær havnen nord for fjorden i den gamle del af byen. Det 42 m lange og 19 m brede treskibede kirkerum er tillige med et ældre tårn i vest bygget af munkesten, skibet er dækket af ét stort tag. Ifølge gammel tradition er opførelsen af denne kirke begyndt fra øst omkring 1476 ved en ombygning af en enskibet kirke, hvortil det kompakte, kraftigt byggede tårn har hørt. De to østre fag er ældst og i enkeltheder rigere end de tre vestre. Arbejdet har strakt sig over en lang perio-

de, en del af hvælvene er først indsat i slutningen af 1600-tallet. Den kamtakkede korgavl har store siden 1876 tilmurede spidsbuevinduer samt cirkel og højblændinger; øverst rejser sig et lille ottekantet spir, hvori messeklokken i katolsk tid var anbragt. 1873-76 udførtes en hovedreparation ved arkitekt Carl Lendorf, hvor bl.a. tårnet gjordes højere, fik en nygotisk portal og indrettedes til våbenhus.

Kirkens indre danner ved sit overdådige barokudstyr et af Danmarks farverigeste kirkeinteriører. Altertavlen, et prægtigt bruskbarokarbejde, er opsat 1675 og givet af borgmester J.R. Burenæus; alterbilledet, Nadveren, er indsat 1856 og malet af kertemindemaleren Christoffer Faber. To alterstager af malm er 1616 skænket af borgmester Poul Schinkel, knæfaldets baroksmedejernsgitter 1712 af købmand Thomas Johansen, den store 16-arms baroklysekroner af Jesper Bager 1685, det store orlogsskib »Dannebrog« 1686, restaureret 1765; alle givere er kertemindeborgere. Prædikestolen med lydhimmel, også et fremtrædende barokarbejde skænket af sognepræst Anders Poulsen, er fra 1676. Døbefonten, en knælende engel med en muslingeskal, er en kopi af H.W. Bissens arbejde fra 1843-44. Fire af stolestaderne har låger prydet med våben og navnetræk fra tidligere adelsslægter på egnen. Der er flere epitafier, hvoraf to i rigt udskåren henholdsvis renæssance og barok. Orglet er 1936 skænket af generalkonsul H.O. Lange, født i Kerteminde. I sakristiet står et gotisk skab med smedejernsbeslag og foldeværksfyldinger. Den mindste af kirkens to klokker bærer en indskrift fra 1419.

I.B.-J.

Kolding

Kristkirken, der ligger ved Haderslevvejen i byens sydlige del, er opført 1923-25 efter tegninger af arkitekterne Christian Svane og Axel G. Jørgensen. Den betonstøbte kirke, der ligger højt, er i klassicistisk stil og minder en del om C.F. Hansens arbejder. Den har et rektangulært skib, et smallere kor mod vest med halvrund apsis og et firkantet tårn mod øst, der delvis indgår i kirkens grundplan; foran tårnet er et trappeanlæg, der ved buegange forbindes med to sidefløje, der rummer boliger for sognepræst m.fl. Tårnet har tre afsatser, den øverste med en kuppeldækket rotunde.

Kirkens indre, der er udsmykket med stukornamenter, er dækket af en kassetteret tøndehvælving, der hviler på søjler; apsis har halvrund kuppel. På alteret er Thorvaldsens Kristus-figur i gips. Ved siden af korbuen er prædikestolen indbygget. Døbefonten er af kalksten. Over forhallen er to pulpitter, på det øverste er orglet, der 1964 er leveret af Marcussen & Søn, Åbenrå. Tårnets to klokker er fra De Smithske Jernstøberier, Ålborg.

I.B.-J.

Sankt Nikolaj Kirke ligger i den gamle bydel umiddelbart syd for slotsbanken, hvor Koldinghus ligger. Den er bygget af røde munkesten antagelig i 1200- eller 1300-tallet; kun sparsomme dele af den ældste bygning er bevaret. Den nuværende kirke består af et tredelt skib, hvis spidsbuede arkader bæres af firkantede hjørnepiller, et kor mod øst med tresidet afslutning, to korsarme, et sakristi ved korets sydside, et ligkapel ved dets nordside, mod vest et tårn med kobberdækket spir og fire små hjørnespir, en lille tilbygning ved tårnets nordre side. De tre skibe dækkes af ét tag. Kirkens indre er overalt dækket af spidsbuede hvælvinger; midtskibets er 15 m høje, de fire i hver af sideskibene og de to i koret er 13,8 m høje; den søndre korsarm har en hvælving, den nordre to. Før tårnets opførelse har midtskibets vestgavl, der hører til blandt de ældste dele af bygningen, stået fri, den har en stor femkløverbladformet blænding, hvori ses en høj, smal, let spidsbuet blænding, neden herfor er et savskifte, hvor under det øverste af et svagt spidsbuet vindue ses. Søndre korsarms østmur er også bevaret i sin oprindelige skikkelse; indvendig i en dyb blænding har muligvis et Sankt Annas alter stået, et Sankt Annas kapel, der må være identisk med søndre korsarm, omtales i kirkens regnskaber i 1600- og 1700-tallet; yderligere fem andre kendes fra katolsk tid. Ifølge en stentavle på vestvæggen i nordre korsarm er denne delvis bekostet af Frederik II, hvilket gav anledning til at byen måtte sætte sig i gæld; det var i det hele taget vanskeligt for byen at vedligeholde kirken, der også led skade under krigene i 1600-tallet. Murermester Samuel Zimmermann fra Århus ledede 1753-58 en større istandsættelse af kirken, der ombyggedes i rokokostil. Både ude og inde ændredes bygningen, og en del af inventaret fornyedes. 1805 bestemte man, at nordre korsarm skulle indrettes, så borgerskolen kunne anvende den; 1807 ryddede man den for begravelser, adskilte den fra kirken og delte den i to stokværk. Imidlertid havde man ikke råd til at anskaffe inventar, hvorfor man benyttede rummene til hospitalets lemmer, fra 1808 benyttedes de som sygehus for de fransk-spanske tropper og endelig som kornmagasin indtil 1815, da skolen overtog dem; 1858 restaureredes korsarmen og indlemmedes atter i kirken. 1882, da man havde forkastet et for kostbart projekt af arkitekt H.B. Storck til en istandsættelse, gennemførtes 1885-86 en hårdhændet ombygning i gotisk stil ledet af arkitekt L.A. Winstrup, senere af arkitekt Vilhelm Ahlmann. Koret ombyggedes, tårnet gjordes højere og mistede sine trappegavle til fordel for det nuværende spir, dørene mod nord og syd tilmuredes, korsarmenes gavle ændredes m.m.m. Hovedindgangen blev i tårnets vestside, dets underderrum omdannedes til forhal, hvis flade loft antagelig er indskudt under hvælvingen allerede 1588 for at bære orglet. I marts 1945 blev korets

fem glasmosaikruder ødelagt ved schalburgtage mod vagtværnets kontor i rådhuset; nye glas-malerier udført af Kræsten Iversen er indsat 1950; i sakristiet indsattes 1964 et glasmaleri af maleren J.V. Andersen, der havde bistået ved arbejdet med korvinduerne. En af kirkens velyndere Caspar Markdanner var lensmand på Koldinghus 1585-1617; han var 1571 blevet adlet, da han var i den østrigske kejsers tjeneste; det forlød at han var søn af Christian III og en skomagerdatter, og at hans våben på prædikestolen derfor engang var blevet oversmurt med skovsværte, han anbragte af denne grund en sten med sit navn, årstallet 1593 og en tysk indskrift, der oversat lyder:

Egennytte, hjemligt nid, barnagtigt råd/har Rom og Troja i gruset slået;/ hvor dyden ej holdes så højt i agt/ som fødsel og pragt./ er styret i dårlige hænder lagt./ og gennem tiden lang/ går det krebsens gang. Stenen er nu placeret ved døbefonten; i ligkapellets mur sidder endnu en sten, flyttet fra sin tidligere plads i et 1728 nedbrudt benhus på kirkegården, med Markdanners navnetræk, våben og årstallet 1591. Han har skænket både altertavle og prædikestol til kirken. Det nye alterbord dækkes af et klæde fra 1719 med Frederik IVs navnetræk, det har tilhørt Koldinghus' kirke. Altertavlen fra 1589-90 er et renæssancearbejde, der foroven og forneden har bibelord i gylden skrift på sort bund og mellem disse malerier; midtfeltet viser Opstandelsen, til højre ses Kristus som undergører, til venstre som moralsk forbillede; tilsvarende malerier fra 1610 findes i Mariakirken i Flensburg. Altersølvet er skænket af forskellige borgere i byen og har givernavne; alterkalken er skænket 1677, kanden samme år, oblatæsken 1683. Malmstagerne fra 1739 er bekostet af kirken, et elfenbenskrucifiks på alteret fra 1944 er skåret af billedhugger Claes Baumbach. Sandstensdøbefonten, et rigt renæssancearbejde, er 1619-20 udført af billedhugger Claus Lauritzen, Kolding, på foden ses evangelisterne; dåbsfadet er et sydtysk arbejde fra 1550-75. Fontehimmelen, skænket 1636 af borgmester Søren Andersen Skriver, kan tilskrives billedskæreren Peder Jensen Kolding. Prædikestolen med samtidig himmel er et renæssancearbejde fra 1591 med Markdanners våben og navnetræk. 12 sengotiske korstole er bevaret tillige med fire sengotiske stolegavle fra ca. 1520, de er sammenstillet til et panel og har udskårne helgenbilleder og våbenskjolde; for enderne af dette står et par stolegavle i barokstil med navnetræk, våben og årstallet 1676. Mellem kor og sakristi i en rundbuet åbning, der menes at være brudt 1756, er opsat en tidligere korskranke, skænket 1638 af apotekerenken Margrete Reiminckes arvinger; over buen hænger et stort senmiddelalderligt krucifiks. I sakristiet opbevares i et indmuret barokskab to messehageler udlånt fra slotskirken, derved undgik de branden 1808; de er begge af rødt fløjls med broderier, på

Detalje af prædikestolen i Sankt Nikolaj Kirke i Kolding.

den ene i sølv og guld; en tredje messehagel fra ca. 1500 med nederlandsk broderi findes på Koldinghus. Kirkens nuværende orgel er fra 1921, leveret af Marcussen & Søn, Åbenrå. Af de syv malmlysekroner er de fire ældste skænket i 1600- og 1700-tallet; desuden findes adskillige gamle lysearme. I tårnet er fire klokker. Den svenske klokke er antagelig fra første halvdel af 1300-tallet; Stormklokken er støbt 1613 af Adam Nielsen i Kolding, som 1615 støbte Bønklokken; Tolvklokken er 1840 støbt på »Frederiksværk« og skænket af agent I. P. Wissing til minde om Christian VIIIs besøg i Kolding. Under Besættelsen opstilledes et klokkespil skænket af en anonym giver, på dets ti skålformede malmklokker spilles en salmemelodi, der lyder fra fire højttalere i tårnets glamhuller tre gange om dagen.

I.B.-J.

Korsør

Sankt Povls Kirke ligger ved byens torv og er opført 1869-71 under Hans J. Holms ledelse efter J.D. Herholdts tegning. På dette sted lå en middelalderlig teglstenskirke, viet de vejfarendes helen Sankt Gertrud, dens tårn var antagelig fra 1442. Gentagne og langvarige reparationsarbejder udførtes i denne kirke, der flere gange omtales som forfalden; 1669 var en udvidet bygning under tag, dog blev byggearbejderne ikke afsluttet før flere år senere. I 1863 måtte denne kirke på grund af brøstfældighed lukkes og nedrives. Den nuværende kirke er bygget af røde mursten i romansk stil og består af skib med fladt kassetteloft, hvælvet kor med korrunding mod vest og tårn i øst hvis spir, tegnet af arkitekt Thorvald Jørgensen, fuldførtes 1926.

En del af den nedbrudte kirkes inventar er bevaret. På alterbordet står et krucifiks fra 1826; kal-

ken er fra 1673, oblatæsken af sølv er skænket 1682, vinkanden af sølv formet som et krus med låg er fra 1680. De to store malmstager er fra 1666, mens to små sølvstager, dateret 1699, efter indskriften er skænket 1764. En døbefont af sandsten fra 1871 har afløst en kalkstensfont fra ca. 1300, der nu er opstillet syd for kirken; dåbsfadet af messing er et Nürnberg-arbejde fra ca. 1550 og har indskrift med givernavne og årstallet 1606. Prædikestolen, et rigt udskåret barokarbejde, har snoede søjler på hjørnerne og i felterne relieffer med Kristus og evangelisterne, den bæres af en Moses-figur med stav og tavler; stolen er 1656 skænket af borgmester Caspar Brand. Kirken har to store messingkroner, den ene fra begyndelsen af 1600-tallet har 16 arme, mens den anden med 20 arme 1674 er skænket af Caspar Brand og hustru. En række malerier er skænket til og ophængt i kirken, de er alle kopier efter værker af kunstnere som f.eks. Lucas Cranach, van Dyck, Rubens, Carl Bloch. Den ene af kirkens to klokker er fra 1542, dens indskrift beretter, at den oprindeligt er skænket Ørslev Kirke, den anden fra 1587, der har latinsk indskrift, er støbt af Matthias Benninck. Af de tre epitafier i kirken er et over Caspar Brand og hustru, i våbenhuset findes et fjerde epitafium af udskåret fyrretræ over borgmester Fr. Michelsens enke. På den tidligere kirkegård er en del udslidte gravsten og et monument over trykkefrihedens forkæmper M.G. Birckner.

I.B.-J.

Lukas ses i et af felterne i den fine barokprædikestol i Sankt Povls Kirke i Korsør.

København

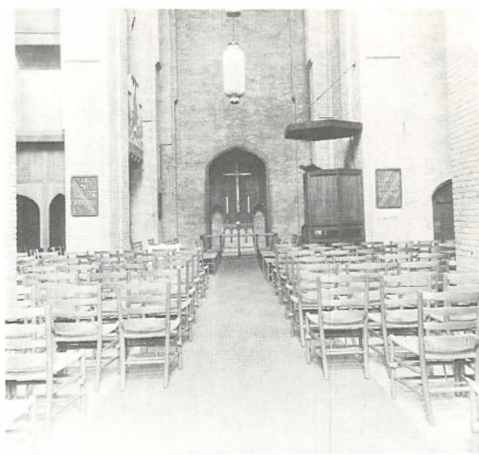
Adventskirken, der ligger på hjørnet af Sallingvej og Bellahøjvej, er opført 1942-44 efter tegninger af arkitekt Erik Møller. Kirken betegnes ofte som Ungdommens Kirke, fordi den er finansieret af midler indsamlet af københavnske ungdom, mens menighedshuset er finansieret dels af menigheden og dels af Københavns Kirkefond. Adventskirken og Christianskirken i Kongens Lyngby, indviet 1941, er de første kirker i Danmark opført i moderne arkitektur. Utvivlsomt er Adventskirken den, der mest afgørende bryder det traditionelle mønster såvel arkitektonisk som indretningsmæssigt. Som alt traditionsbrydende har kirken også været udsat for kritik. Da tegningerne præsenteredes for de høje kirkelige myndigheder lød det ved synet af det utraditionelle tårn, der består af to parallelle murflader forbundet ved en tværmur: »Velegnet til at hænge arkitekten i!«. Hvorom alting er, kirken har været banebrydende for den danske frodige moderne kirkearkitektur.

I det ydre fremtræder kirken som en langkirke opført i røde, mønsterlagte mursten. Tårnet er anbragt, delvis indbygget, i vestgavlen; i tårnet er to klokker ophængt. Østgavlen er optaget af to store vinduer. De to langsider er vinduesløse. Taget er et lavt, teglhængt sadeltag. En bred indgangsportal bryder sydvæggens lange murflade. Over portalen er en let baldakin.

Kirkens indre er meget lyst og ganske enkelt. Rummet har åben tagstol, hvis trædragere ligesom væggene er hvide. Alteret, udført i lys kalksten, er anbragt på kirkens nordre langvæg og hævet tre trin over gulvet, der er belagt med Hasle-klinker. Altersølvet er tegnet af arkitekten. Over alteret er ophængt et kors af egetræ. Prædikestolen er ligeledes af egetræ. Døbefonten på korsformet fod er udført i Faxe-marmor. Et bronzekrucifiks, udført af billedhugger Jan Buhl, er ophængt over døbefonten. Orglet, bygget 1957 af Th. Frobenius & Sønner, København, er anbragt på kirkens gavlvæg i tårnrummet. Til kirkens østende er tilbygget et menighedshus med to sale, der ved foldedøre kan tilsluttes kirkerummet, endvidere er der på første sal og i kælderetagen indrettet lokaler til ungdomsarbejde.

G.H.

Bethlehemskirken, Åboulevard 8, er opført efter arkitekt Kaare Klints tegning 1935-37. Københavns Kirkesag med alt, hvad det begreb rummer af kirkebyggeri i København, er uløselig sammenknyttet med denne kirke. Ganske vist ikke så meget med den nuværende som med den lille kirke, der stadig ligger i en baggård i Blågårdsgade og nu tilhører Evangelisk-Luthersk Missionsforening, og som i årene 1889-1938 var midlertidig kirke. Denne beskedne kirkebygning var den første, der erhvervedes for privat ind-

Det indre af Bethlehemskirken, København.

samlende midler og blev overdraget til Københavns Kirkefond.

Bethlehemskirken er opført på en ret usymmetrisk grund og indbygget i husrækken ud mod Åboulevard. Den er mere beskeden end den flotte facade umiddelbart antyder. Stilarten er den samme som P.V. Jensen Klints sengotisk inspirerede kirker, nemlig Annakirken og Grundtvigs Kirke, med høj todelt kamtaggavl i røde mursten med høje blændinger i siderne, lavere blændinger i midten over et stort, spidsbuet vindue. Under vinduet er der en bredere indgangsportal og mindre døre ved siderne. Over disse sidste er der mindre, spidsbuede vinduer.

Kirkerummet er uregelmæssigt og særpræget. Væggene er beklædt med gule mursten. Det treskibede rum er stærkt præget af arkitektens personligt udformede proportioneringssystem. Venstre sideskib har fire hvælvingsfag og højre side kun to, på grund af kirkens asymmetriske form. Over de søjlebarne hvælve er opbygget to pulpitter, således at den ret lille kirke ialt råder over 370 siddepladser. Alteret er formet som et ciborium; det har på bagvæggen et messingklædt kors. Prædikestolen er som alt andet af kirkens træværk i lys eg. Døbefonten i Faxe-kalk er udført af billedhugger Gunnar Hansen. Orglet anbragt på et pulpitor i korets venstre side, er bygget af Marcussen & Søn, Åbenrå.

G.H.

Brorsons Kirke i Rantzausgade 49 er indviet 1901; grundstenen var nedlagt 1898 og tegningerne udført af Thorvald Jørgensen. Kirken er opført til minde om salmedigteren Hans Adolph Brorson for midler delvis skaffet gennem en landsomfattende 2-øresindsamling. På muren bag alteret står indristet på en marmorplade: »Den levende Menighed i Danmark byggede denne Kirke i Året 1900. Gud til Ære, Syndere til Frelse og H.A. Brorson til Minde«.

Bygningen, der er opført i røde mursten og granit, har form som en kortarmet korskirke, hvis

Brønshøj Kirke set fra sydøst.

midterparti udgør et centraltårn med højtsiddende krydshvælv. Korsarmene har tøndehvælv. Byggestilen er ikke ren romansk stil, præget som den er af jugendstilens hang til rig naturornamentering, der ses i kalkmalerier forskellige steder i kirken. Udvendig fører en høj granittrappe op til indgangsportalen, der er flankeret af rundbuede vinduer; over portalen er et rundbuet tympanonfelt. Over dette ses en stor vinduesrose med korsformet midterparti.

I kirkens indre er koret hævet over skibets niveau. Over alteret er anbragt et maleri forestillende Den korsfæstede, malet 1903 af kunstneren Poul Steffensen. En korsranke af træ adskiller kor og skib. I korsarmene er pulpiter med udsåret brystværn. På altervæggen er tre store vinduer med glasmalerier, udført af maleren Axel Hou. I centraltårnets hvælv ses kalkmalerier, bl.a. Kristus og de fire evangelister. Prædikestolen er anbragt på en søjle i pulpiturhøjde på hjørnet til venstre korsarm. Nedenfor står døbefonten, ligesom prædikestolen hugget i granit. Fontens relieffer er udført af Anders Bundgaard.

I centralhvælvet er 1955 ophængt en meget stor 64-armet lysekroner, tegnet af arkitekt Erik Herløw. Efterkommere af Brorson har skænket bl.a. hans billede, en kopi efter Johan Hörners portræt fra 1756, der hænger på Frederiksborg; det er ligesom Christian Bangs billede af salmedigteren ophængt i kirken.

G.H.

Brønshøj Kirke ligger på et bakkedrag omgivet af en ret stor kirkegård. Kirken, der var viet til St.

Laurentius, har utvivlsomt stået færdigbygget inden 1193, da Absalon ved et pavebrev fik bekræftet kaldsretten til bl.a. Brønshøj Kirke. Det fremgår ikke klart om kirken hørte med til kong Valdemars store gave til Absalon, en gave som indbefattede Havn (København) med tilliggender. Det er således muligt, at kongehuset har stået bag kirkens opførelse; dog kan det heller ikke udelukkes, at den blev rejst af Skjalm Hvides slægt, måske af Absalon.

Den nuværende kirke består af romansk kor og skib, sengotisk tårn, våbenhus i syd fra 1892 og sakristi på korets nordside fra 1942. Den romanske del af kirken er opført af omhyggelig tilpassede, dog i stort omfang fornyede, kridtkvadere; byggeteknikken viser påvirkning af den ældste murstensarkitektur i Danmark fra 1100-tallets slutning. Det brede skibs langmure fagdeles af lisener under en rundbuefrise; de skæmmende stræbepiller er fra 1942. Det ret uanselige kor er uden lisener men har samme rundbuefrise som skibet. Dettets oprindelige norddør er bevaret, men blændet; 1942 genåbnedes to rundbuede vinduer mod nord; i 1892 var korgavlens to oprindelige ligeledes rundbuede, slanke vinduer blevet gendannet.

I 1300-tallet overhøvedes først koret med et, senere skibet med tre krydshvælv. Tårnet, der byggedes i 1400-tallet af munkesten, fik kamtakkede blændingsgavle, tårnummet er dækket af et krydshvælv. 1809 nedbrød man en antagelig sengotisk halvtagsbygning langs skibets nordside, her var ligkapel og kirkelade. 1889-92 restaureredes kirken af Johan Daniel Herholdt, ved denne lejlighed byggedes våbenhuset af

kridtkvadre i romaniserende stilformer. Under restaureringen 1942 ved Harald Lønborg-Jensen opførtes sakristiet i nyromansk stil af kridtkvadre, det indeholder præsteværelse, venterum m.m.

I alterbordets panelværk er der i forsiden indsat snitværk fra 1560-70 med moderne staffering. Altertavlen er et ungrenæssancearbejde fra 1587, der 1679 fik et bruskarokt topstykke med Christian Vs kronede monogram; topstykket er skåret af Lorentz Jørgensen. På tavlens fire delte storfelt med korintiske halv søjler og pilastre står nadverordene skrevet på både latin og dansk, tavlen er istandsat 1924. Den er bemærkelsesværdig ved, at storvingerne, der er sjældne på denne type tavler, er særlig elegant udført, antagelig et arbejde fra et københavnsk værksted. Den romanske døbefont er af Roskilde-typen; dåbsfadet, et sydtysk arbejde fra omkring 1500, viser Bebudelsen og har indskrift med givernavn og årstallet 1662, da kirken har modtaget det. På nordvæggen bag fonten er 1971 opsat et keramikrelief, »Jesus velsigner de små børn«, udført af billedhuggeren Gunnar Hansen.

Prædikestolen bærer årstallet 1678 og er et bruskarokarbejde fra Lorentz Jørgensens værksted. Den ikke så store, smukke stol viser i de fire felter Adams og Evas skabelse, Syndefaldet og Ud drivelsen, på hjørnerne ses figurer, der symboliserer de fem sanser; på rygskjoldet er to våben over en kartouche med årstallet 1678 og navnene: D. Hans Bagger, der var Sjællands biskop, død 1693, og Margareta Schumacher, død 1690, hun var biskoppens hustru og Griffenfeldts søster; himlen, der er samtidig med stolen, er smykket med bl.a. kartouchetopstykker, hvoraf et med Christian Vs monogram, den krones af en engel med udbredte vinger; hele stolen står i egetræets farve.

I korbuen er indmuret et lille alabastrelief fra Christian IVs tid, det forestiller Paulus. På skibets nordvæg hænger en bisperækketavle med årstallet 1624 malet på, den går fra reformationen til 1638. Blandt kirkens mindetavler er en over biskop Jesper Brochmand, der døde 1652 og begravedes i Vor Frue Kirke, tavlen er samme år opsat i kirken her. I korets sydvæg er en indmuret gravsten over kirkens præst, Kristen Mortensen Hobro, død 1587.

Den ældste klokke er støbt af Matthias Benninck til Stora Köpings Kirke i Skåne; den latinske indskrift oplyser, at den er støbt i Lübeck 1590; den anden er 1845 støbt i København af H. Gamst og H.C. Lund af en af kirkens tidligere klokker fra 1509.

I.B.-J.

Christiansborg Slotskirke er opført efter tegning af C.F. Hansen samtidig med Frederik VI's Christiansborg Slot, dvs. i begyndelsen af 1800-tallet; den indviedes 1826 og var således færdig før selve slottet. Forud for denne slotskirke har der

været i hvert fald tre andre, hvorfra man kender udstyr. 1554 lod Christian III opføre en kirkefløj til Københavns Slot, en sengotisk altertavle herfra skænkede Frederik IV 1728 til Søndre Sogn Kirke i Viborg; Frederik IV lod slottet ombygge 1724-27, fra den ændrede kirke kendes alteret, som Helligåndskirken 1730 fik overladt og orgelet, der 1731 købtes af Reformert Kirke. Da Christian VI 1733-45 opførte det første Christiansborg kunne den tilhørende prægtigt udsmykkede kirke indvies 1740; den blev dog ødelagt ved slottets brand 1794. Til den nuværende kirke kunne de gamle ydermure anvendes, hvorved den fik den tidligere kirkes rektangulære form; den er dækket af et lavt kobbertag, hvorover en lav kuppel hæver sig.

Hovedindgangen mod øst har åben forhal med fire joniske søjler, bag denne er en lukket forhal, der fører ind til det kvadratiske kuppelrum, som får sit lys fra ovenlys gennem kuplen. Skibet er begrænset af fire piller forbundne med fire kassetterede tøndehvælv. Over hovedindgangen i en niche mellem to korintiske søjler er den kongelige stol, over denne orgelet; mod vest har, ligeledes mellem to søjler, alteret sin plads. Sideskibene forbindes med hovedskibet ved tre arkader, hvorover der er dobbelte gallerier.

Oprindeligt skulle der anvendes marmor i kirkens indre, men man måtte nøjes med stukmarmor og stuk. I kuppelens kappefløje ses således fire stukrelieffer af svævende keruber, udført 1821-22 af H.W. Bissen, der også har udført sideganges relieffer. En frise af englebørn nederst i kuppelen er af Thorvaldsen. I nicher ved indgang og alter er opstillet statuer i gips af evangelisterne: Lukas af H.E. Freund, 1823; Markus af H. Conradsen, 1875; Mattæus af Th. Stein, 1871; Johannes af C.C. Peters, 1872; medaljonerne over statuerne er af Bissen. Koret er hævet tre trin over skibets gulv; på alterbor-

Christiansborg Slotskirke set fra nordøst.

det, der er af norsk marmor, er en blå marmorplade med indskrift, herover er et forgyldt kors; prædikestolen står midt for alteret ved opgangen til koret. Døbefonten er af svensk porfyr med bronzeornamenter. På dåbsfad, kalk og disk af sølv står Christian Vs navnetræk og årstallet 1698.

1. juli 1965 ophørte slotskirken at være sognekirke; den anvendes kun ved Folketingets åbning første tirsdag i oktober.

I.B.-J.

Christians Kirke ligger for enden af Strandgades sydvestlige del på Christianshavn og er nu til alle sider omgivet af bygninger tilhørende Burmeister & Wain. Denne bydels første kirke, en beskeden trækirke, var indviet 1640. Blandt Christianshavns beboere var der mange udlændinge, overvejende tyskere, og 1641 ansattes en særlig kapellan for disse, den danske og den tyske menighed måtte derefter dele kirken. 1669 indviedes Vor Frelsers Kirke og her holdtes den tyske gudstjeneste om søndagen kl. 12-14. Den tyske menighed voksede, og den unge, energiske Josias Jessen Lorck, født 1723 i Flensburg, der siden 1745 havde fungeret som kapellan, ansøgte 1749 sammen med 41 af menighedens ansatte medlemmer kongen om at bygge en kirke, hvortil også den tyske del af garnisonen på Christianshavn kunne knyttes. Frederik V gav 23. marts sin tilladelse, og midlerne til opførelsen skaffedes ved bl.a. kollekt og to lotterier, hvorfor kirken en overgang kaldtes »Lotterikirken«. 1750 overlod kongen menigheden størstedelen af grunden til et nedlagt saltværk for enden af Strandgade; 1754 købtes yderligere Vestindiske Kompagnis plads, som var nødvendig for kirkens placering midt for gaden, og endelig kunne grundstenen 1755 nedlægges af kongen, og kirken døbt: Frederiks Tyske Kirke (Deutschen Friedrichs Kirche).

Nicolai Eigtved havde udarbejdet tegningerne, og det var hans ønske, at kirken skulle danne gadens afslutning. Da han 1754 døde forestod arkitekten Georg David Anthon, der var gift med hans brordatter, arbejdet ved kirkens opførelse, i det store og hele efter Eigtveds plan. Indvielsen fandt sted 2. december 1759, men bygningen var ikke færdig, f.eks. manglede spiret, og tårnet, hvis billedhuggerarbejde skyldes C.F. Stanley, var dækket af en lav pyramidehætte; 1761 skænkede kongen 50.000 rdl. udbetalt over 10 år til kirkens fuldførelse. Først 1769 rejstes spiret efter Anthons tegning.

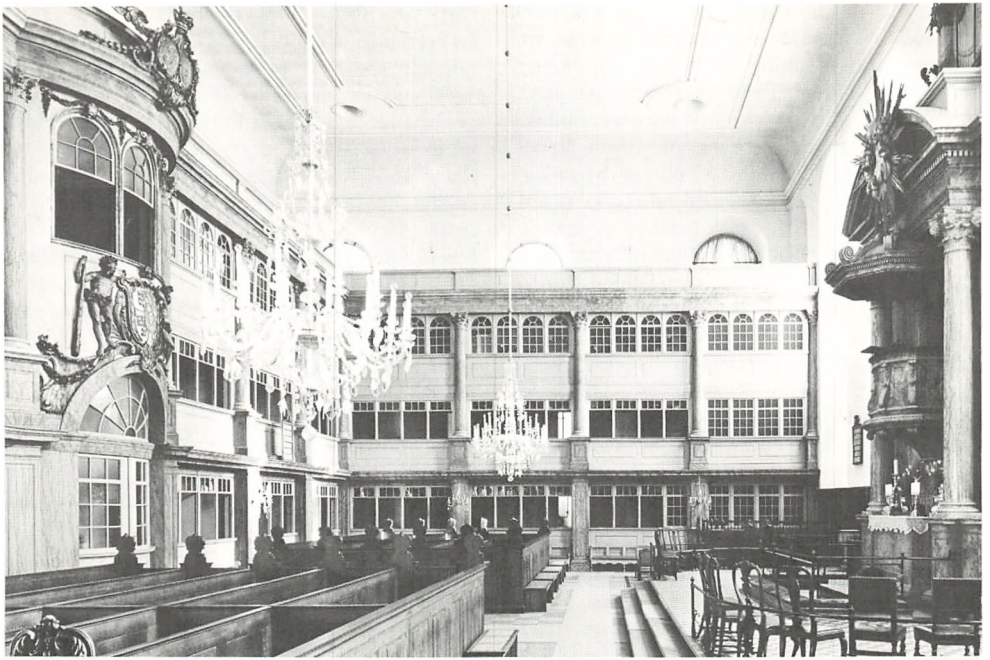
Kirkens menighed blev allerede i de sidste år af 1700-tallet mindre, det hjalp dog noget, da hele den tysktalende del af Københavns garnison 1819 henlagdes fra Garnisons Kirke til Frederiks Tyske Kirke; ved kgl. reskript fik kirken fra dette år tilstået 2000 rdl. årlig, men økonomien var stadig så dårlig, at kongen 1831 tillod, at der foretoges en indsamling både i hertugdømmerne

og København til fordel for kirken. Herved indkom tillige med det siden 1832 ledige præsteembedes indtægter, et beløb på omkring 1300 rdl., og 1834 gav kongen tilladelse til en hovedreparation af kirken og til salg af præsteboligen i den nuværende Wildersgade. I årene 1832-39 havde Grundtvig tilladelse til at prædike ved aftensang i kirken for sin frie menighed; 1866 ophørte kirken at være garnisonskirke. 1855 var antallet af bidragydende medlemmer af menigheden kun 28, og da en grundig reparation igen var nødvendig, og menigheden manglede penge dertil, underskrev Christian IX en resolution 4. december 1886, der betød nedlæggelse af menigheden ved årets udgang.

I de følgende år benyttedes kirken kun ved bisættelser i krypten. Bygningen var alvorlig forsomt, da det ved kgl. resolution af 8. marts 1899 bestemtes at Vor Frelsers sogn skulle deles og kirken i Strandgade fungere som dansk sognekirke. Indvielsen foregik efter istandsættelsen, forestået af arkitekt Fritz Koch, 2. juni 1901 ved biskop Skat Rørdam. I Bredgade var Frederiks Kirke indviet 1894, så den tidligere tyske kirke fik af den grund sit nuværende navn 1901. Tårn og spir istandsattes 1904 af Fritz Koch; ved engelsk luftangreb på Burmeister & Wain 27. januar 1943 beskadigedes kirken alvorligt, den deraf følgende istandsættelse 1945-46 lededes af kirkens arkitekt Poul H. Mørck.

Den rektangulære bygning er opført af gule flensborgersten og dækket af et valmtag af sort-glaserede tegl; en lav hvælvet krypt med døre og vinduer i den høje granitsokkel, strækker sig under hele kirkerummet. De høje rundbuede vinduer indrammes af ørelisener, der var kendetegnende for Eigtved. Tårnet og hovedfacadens fremspring på begge sider af dette, er beklædt med bremer- og gotlandsandsten; det godt 70 m høje spirs øverste del er kobberklædt. Tre høje ydre trapper fører til hovedfacadens portaler, de to på siderne giver adgang til pulpiturene, mens den barokindfattede midterportal, der i en sandstenskartouche bærer Frederik Vs navnetræk, fører ind i kirken; denne portal flankeres af høje joniske pilastre. En smal forhal fører fra tårnet til kirkerummets hovedindgang på det rektangulære rums ene langside.

Tre af rummets vægge er dækket af gråmalede pulpiture i tre stokværk prydet med halvsøjler og tidligere alle forsynet med skydevinduer; øverst er et åbent galleri, hvortil soldaterne var henvist. Kirken har henimod 1500 siddepladser, men kan rumme i alt omkring 2000 mennesker. Over indgangen, prydet med rigsvåbenet, er kongestolen, der bærer initialerne FV og J M; udsmykningen af interiøret overalt i kirken er udført af hofbilledhuggeren Simon Stanley, der var medlem af menigheden. Lige over for indgangen er det store prædikestolsalter, hvis fire korintiske søjler er af norsk marmor, mens den øvrige opbygning er af marmoreret træ. Over alterbor-

Christians Kirkes indre; til venstre ses hovedindgangen, til højre prædikestolsalteret.

det er prædikestolen over hvis himmel, der er en glorie med Jahves navn i hebraiske bogstaver omgivet af skyer; orglet afslutter alteropbygningen, dets egetræsfacade har billedskærerarbejde i lindetræ. Rummets loft har i midten et stukarbejde, svarende til glorien over prædikestolen. Døbefonten er af norsk marmor. Stolestaderne på gulvet, der er lukkede, er af eg med udskårne gavle.

En del af altersølvstammer fra kirkens første år, bl.a. kalk, disk, oblatæske samt kande, antagelig skænket af kirkens første patron Joh. Ludvig Holstein. Dåbsfadet er samtidig med døbefonten, den tyske indskrift indeholder bl.a. våben, årstallet 1759 samt: fru etatsråd R. Anne Maria Wewer, født Köster; dåbskanden er fra 1718 men skænket til kirken 1772 af dennes første præst Josias Lorck og hans anden hustru, da de dette år havde fået en datter, kanden anvendtes første gang ved denne datters dåb. To store sølvalterstager er ligesom de to store venezianske lysekroner skænket af grosserer Peter N. Heering, der var første danske kirkeværge 1901-04.

I kirkerummet er ingen gravminder, men i den smalle forhal er opsat to epitafier, det ene et arbejde i hvidt marmor af C.F. Stanley (1738-1813) er et basrelief, der viser et skibsværft, derunder to tavler med lange indskrifter, som oplyser om den engelske Peter Appleby, død 1774, og hans hustru; han indkaldtes for at anlægge Holmens reberbane, oparbejdede i årene efter 1739 en vældig egen virksomhed med reberbane, skibsværft, rederi m.m.m. Epitafiet er flyttet op fra krypten, hvor familien tidligere ejede et

af kapellerne. Det andet epitafium er af gråt marmor med tre hvide portrætmedaljoner, der viser historikeren P.F. Suhm, død 1798, hans første hustru og deres eneste barn, sønnen Ulrik Frederik; de er gravsat i store marmorsarkofager i et af kryptens kapeller, hvor epitafiet, der er uden navne, oprindeligt var anbragt; arbejdet er udført af Andreas Weidenhaupt og var færdigt 1789.

Størrelsen på kirkens tre klokker bestemtes af G.D. Anthon til henholdsvis 48, 38 og 32 tommer, klokkernes udsmykning er ens og indskriften oplyser bl.a., at de er støbt 1770 i Christian VII's regeringstid af den tyskfødte hofklokkestøber M.C. Troschell for Frederik Vs gaver. Tårnuret bærer signaturen: »H.A. Mathisen Copenhagen 1770« med tilføjelsen, at det er forbedret af M.P. Bech, Christianshavn Ao. 1771«. Til krypten er der kun adgang udefra, bag en dør i hver kortsids af bygningen fører smedejernslåger til den smukke lave gravkælder med de ni brede, fladbuede hvælv, der hviler på lave, brede piller. De fleste af de 48 kapeller har smukke smedejernsgitre; kapellerne kunne købes som »fuldstændig arv og ejendom«, senere begrændes ejendomsretten dog til 100 år med ret til fornyelse. Gennem årene har det dog været nødvendigt at flytte kisterne i krypten eller at begrave dem under gulvet eller på en kirkegård; nye begravelser på kirkens egen kirkegård ophørte 1853, da jordfæstelser inden for Volden blev forbudt på Christianshavn, dog er der senere nedsat kister fra krypten, hvor der stadig finder bisættelser sted. Under tårnets gulv er Dumreichers kapel, hvortil der kun er adgang gennem

gulvet; her hviler kommandørkaptajn Johann Heinrich Dumreicher og hans slægt. Han var 1734 hentet til Danmark fra Altona som ekspert i havne- og dokanlæg; som »ældste« var han i kirkens bestyrelse 1759-61. Forfatteren, bibliotekar Carl Dumreicher begravedes 1965 i kapellet. Blandt dem der har været eller er begravet i krypten kan nævnes kirkens første tyske præst, J.J. Lorck, død 1785, hvem Frederik V ligesom til de tre nedennævnte havde skænket et kapel, hans to hustruer og andre af hans familie. Lorcks sociale interesse var stor, og han var virksom ved den fattigskole, Christianshavns danske menighed 1707 havde oprettet; ved bydelens tyske skole fik han 1762 indført skolebespisning; endvidere forestod han et opfostringshus for piger, begyndt 1755. Lorck blev kendt også i udlandet for sin litterære virksomhed og sin bibelsamling på ca. 5100 numre, 1784 købtes den af bibliofilen hertug Carl Eugen af Würtemberg. Endvidere ejede Lorck et bibliotek på mere end 20.000 bind og over 4.000 kobberstik. Forretningsmændene J.F. Wewer og P. Casse, der sammen med Dumreicher og Eigved havde stået for kirkens opførelse havde hver fået et kapel overladt af kongen. Af adelige begravelser kan nævnes Moltkes; i en muret hvælving under sakristiet står tre sarkofager af norsk marmor, tegnet af C.F. Harsdorff, her hviler overhofmester A.H. Moltke, død 1792, hans hustru og datter. Adskillige christianshavnske slægters navne kan findes her, f.eks. Simon Stanley, død 1761 og hustru; P. Appleby, død 1774; grosserer P. Fenger, død 1774, ialt er 25 af denne ansete familie bisat her; den store handelsmand, industridrivende og en overgang Københavns største reder, Jacob Holm, død 1845, samt medlemmer af slægten; grosserer Peter N. Heering, død 1924, samt hustru og søn. Af kunstnere kan nævnes: maleren Johann Salomon Wahl, død 1765; kobberstikkeren, professor J.M. Preisler, død 1794, hans søn skuespilleren J.D. Preisler, død 1809; kammersanger Jørgen Christian Hansen, død 1880, hans hustru kgl. skuespillerinde Erhardine Adolphine f. Ravnsborg, kaldet Rantzau, død 1893; maleren Vigilius Erichsen, død 1782; korsyngemester ved Det Kgl. Teater Carl Ludvig Gerlach, død 1893, hans hustru kgl. kammersangerinde Leocadie Gerlach, død 1919. Blandt de få gravminder på den nedlagte kirtegård er en uanselig sten over den tyske kirkes tredje præst Nicolaus Hinrich Massmann, død 1816, kendt for oprettelsen af de Massmannske Søndagsskoler, til fremme af håndværkerstandens oplysning.

Inden for gitteret ved Strandgade er på hver side et porthus, begge opført i 1770'erne; det til venstre for lågen er nu præstebolig, det andet kirketjernerbolig.

I.B.-J.

Det Mosaiske Troessamfunds Synagoge i Krystalgade er opført 1831-33 på en grund, der allerede 1800 var købt og hvortil Peter Meyn 1804 havde udarbejdet et projekt til en synagoge; 1825 opførtes stiftelsen »Meyers Minde« på den bageste del af grunden.

Siden 1684 havde jøderne i København tilladelse til at holde gudstjeneste i private huse men fik først 1765 lov at opføre en synagoge, siden da har der flere steder været synagoger, den sidste, der lå i Læderstræde, brændte 1795. Synagogen i Krystalgade opførtes ikke som Meyn havde projekteret den, men efter en tegning af G.F. Hetsch. Synagogers ydre frembyder ingen karakteristiske arkitektoniske træk, hvorimod det indre er meget karakteristisk og bestemmes af den jødiske gudstjenestes traditioner. Hetsch har i den københavnske synagoge anvendt klassicismen med let markering af orientalisme i de dekorative elementer, hvilket går igen i bygningens indre.

Det store rum er holdt i lyse farver, det deles af to rækker ottekantede søjler med forgyldte kapitæler og den midterste del dækkes af et fladt kassetteloft. Pulpiturerne i siderne og balkonen mod vest er forbeholdt kvinderne, mens mændene sidder på gulvet. Mod øst står prædikestolen og bag den, dækket af et forhæng, opbevares i det hellige skab Torah-rullerne, og her brænder den evige lampe, der tændtes ved synagogens indvielse. I et indelukke, hævet over gulvet, står et bord, hvorpå rullerne lægges, når de læses af kantoren, efter de er taget frem og båret rundt til fremvisning, dette er gudstjenestens vigtigste del. Arkitekterne Ove Petersen og Fr. L. Levy tilføjede 1885 en stor vestibule og ændrede trappeforholdene til pulpiturerne. 1958 restaureredes bygningen ved arkitekt Henning Meyer.

I.B.-J.

Eliaskirken på Vesterbros Torv er opført 1906-08 for og ejes af Københavns Kirkefond, efter tegninger af Martin Nyrop. Eliaskirken er utvivlsomt den berømteste af alle Kirkefondets kirker både, da den endnu kun var en »sag« og senere, da den fremtrådte i sin massive storhed og satte sit præg på Vesterbros Torv. Det vakte furor i såvel kirkelige som ukirkelige kredse, da Kirkefondet købte og i 1898 fik danserestauranten »Valkyrien«, Vesterbrogade 17, indviet til Sankt Mariæ Kirkesal. Kirkesalen fungerede som distriktskirke i det meget store St. Matthæus sogn med mere end 70.000 beboere, indtil de to kirker, Mariakirken og Eliaskirken, blev bygget. Eliaskirken er indpasset i husrækken på torvet og virker massiv og monumental med den høje brede trappe op til indgangsportalen og tvillinggetårnene, der peger mod Fjenneslev Kirke som forbillede. Kirken er opført i Neksø-sandsten i romansk stil. Det er et kompliceret bygningsværk på ni delvis forskudte etager, hvilket bevirker en god udnyttelse af den relativ lille grund.

Eliaskirkens facade mod Vesterbros Torv.

Selve kirkerummet har traditionel langkirkeform; murede arkader skiller hovedskib fra sideskibene. Ud for de store rundbuede vinduer mod torvet er et pulpitur og herover er det oprindelige orgel anbragt, et senere og større findes på skibets nordvestlige væg. Under koret, der ligger højt i forhold til skibet og er adskilt herfra ved en korskranke, er sakristiet. Over alterbordet i vægens rundbuede blændinger er malerier med motiver fra Forklarelsen på bjerget, udført af Frans Schwartz. I højre sideskib, der fungerer som dåbskapel står døbefonten af granit. Dåbsfadet af kobber er smykket med rose, kors og hjerte i bunden, motiver, som i varianter ses overalt i kirkens udsmykning, f.eks. rosen i glasmaleriet ved døbefonten og på denne korset. Maleriet: Jesu første tempelgang, udført af Maria Thymann, er ophængt her i døbskapellet. Ved dagslys virker kirkerummet ret mørkt, idet der næsten kun kommer lys ind gennem et skråt glastag, der går i hele skibets længde som et åbent midterparti i et bjælkeloft. I øvrigt har kirken et sandt væld af udsmykning. Allerede på kirketrappen møder man denne i form af udhuggede neg; over indgangsportalen er der en tympanon med relieffer, der viser Elias' himmelfart, og på hver side af portalen er der relieffer med syngende engle, udført af billedhuggeren Rasmus Harboe. På højre korvæg er ophængt et legemsstort krucifiks af ukendt kunstner, skænket af fabrikant Lauritz Knudsen i 1914.

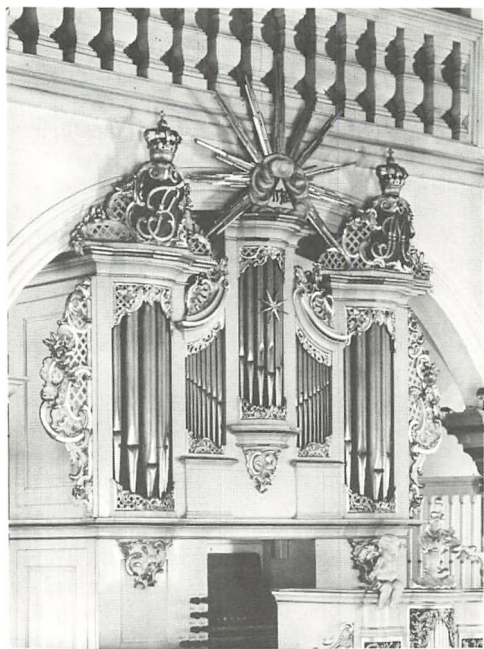
G.H.

Frederiksberg Kirke, der ligger ved Frederiksberg Runddel på hjørnet af Pile Allé, er indviet 6. januar 1734. Det er dog ikke den første kirke her; 1651 havde Frederik III indkaldt omkring 20 familier af Amagers hollandskfødte beboere til Ny-Hollænderby eller Ny-Amager, der lå hvor den nuværende Allégade ligger. Antagelig har en kirke 1653 stået færdig, men den blev ligesom selve den lille by ødelagt ved svenskernes belejring af København 1658. Beboerne fik 1662 kongens tilladelse til at opføre en ny kirke, den har stået vest for den nuværende. 1943 foretog man udgravninger i Haveselskabets Have, hvor man inden da af og til var stødt på rester af begravelser; man fandt ved denne udgravning rester af fundamentet til en aflang bindingsværksbygning.

I 1695 tales der om at nedbryde denne allerede da forfaldne kirke; det skete dog først 1733. Den nuværende kirkes arkitekt er hollænderen Felix Dusart, om hvem man ved, at han 1729 fik bevilling til at drive et kalkværk i København.

Kirken er opført som en ottekantet centralkirke, denne byggeform anvendtes i en del af 1600- og 1700-tallets protestantiske kirkebyggeri i Holland. De glatte mure er af røde sten med høje, rundbuede vinduer og hvidtede hjørnelisener. De skrå tage, der slutter i et lille lanternespir, hvor klokkerne hænger, har siden 1876 været skiferdækket. 1865 opførtes et våbenhus mod vest, det udvidedes 1904, mens et sakristi opførtes bag alteret 1782, det udvidedes 1900.

Kirkens indre dækkes af et kuppelagtigt hvælv, i hvis stukdekoration Christian VI's og dronning Sophie Magdalenes navnetræk ses. Hvælvet

Orgelfacaden i Frederiksberg Kirke.

hviler på otte marmorerede søjler, mellem disse er der siden 1864 pulpiturer i to etager samt et lavt galleri øverst undtagen mod øst, hvor korintiske marmorerede træsøjler indrammer alteret, hvorover prædikestolen er anbragt; denne opbygning er udført af snedker Christian Hof-feldt og krones af et billedskærerarbejde af billedhuggeren Christopher Hübner; mellem prædikestol og alterbord er 1841 indsat et maleri, der viser Nadveren, malet af C.W. Eckersberg; to malmstager og alterkalken er fra den ældre kirke. 1862 skænkede bådebygger Isaak Bensen og hans søster egetræsdøbefonten i gotisk stil med tilhørende kande og fad; den tidligere døbefont blev 1930 restaureret og overladt til Frederiksberg Slotskirke. 1754 fik kirken sit første orgel med rokokofacade opsat over indgangsdøren, 1881 flyttedes det til ØsterHassing Kirke, hvorfra facaden 1939 flyttedes tilbage til Frederiksberg Kirke; orgelværket fornyedes 1947. En mindetavle over Adam Oehlenschläger er opsat 1873 og en tavle over sognets faldne i 1864 opsattes 1868. Kirkegården, hvis ældste afdeling er anlagt 1734, er udvidet flere gange, den nyeste afdeling er anlagt 1929. Bortset fra Assistens Kirkegård er det den af Københavns begravelsespladser, hvor flest kendte mænd og kvinder er begravet.

I.B.-J.

Frederiksberg Slotskirke er ved kongelig resolution af 9. oktober 1931 kirke i et særlig distrikt i Frederiksberg sogn; distriktspræsten er residerende kapellan ved Frederiksberg Kirke fungerende som sognepræst ved slotskirken, der har selvstændig kirkeværg og menighedsråd. 1710 indviedes den endnu ikke helt fuldførte kirke i slottets nye østre tværføj; den omfattede nogle rum i kælderen og stueetagen med seks vinduesfag i hvert stokværk af fløjens ialt ti fag. I regnskaberne nævnes udelukkende W.F. von Platens navn i forbindelse med kirkens indretning, slottets udvidelse lededes i øvrigt af J.C. Ernst, men muligvis har Christoph Marselis' indsats ved kirkens udformning været større end tidligere antaget; senere års arkivfund i Leningrad afslører, at von Platen ikke har været udøvende arkitekt i så vid udstrækning, som man hidtil har ment.

Det rektangulære kirkerums vægge er delt ved joniske pilastre og dækkes af et lavt hvælvet stukloft; på den vestlige langside er alteret anbragt og over for dette mod øst står prædikestolen, herimellem er gulvet, der er dækket af sorte og hvide marmorfliser, i niveau med det oprindelige kældergulv, mens et trægulv hæver sig jævnt mod nord og syd, på denne måde har man kunnet undgå pladsslugende trappeanlæg. Vestvæggen har kun to vinduesfag, mens der mod øst er seks fag i dybe, fladbuede nicher; her er forskelligformede panelfyldinger, hvori der er malet skyformationer, i de gamle regnskaber betegnet

Frederiksberg Slotskirkes indre set mod syd.

»luft«. I hver bue over vinduerne sidder et kerubhoved leveret af billedhuggeren og stukkatøren Leonhard Schwabe. Det rige stukloft har Johan Christopher Sturmberg udført, antagelig sammen med flere hjælpere. Loftets midtparti dækkes af Hendrik Krocks store maleri; nord herfor viser Sturmbergs skulpturelle stuarbejde Troen, en ung kvinde, siddende på den vingede jordklode omgivet af putti m.m.; Vantroen, en aldrende kvinde er fremstillet i højt relief, så overkroppen hænger ud over rammen. Mod syd ses på baggrund af en hermelinskåbe en kartouche med Frederik IVs spejlmonogram omgivet af putti; over rammens kant her ses en figur antagelig symboliserende Misundelsen. I felterne mellem loftets øvrige stukkatur går vinduesnichernes skymotiver igen, de får et gyldent skær nærmest maleriet, som om de belyses af dette, der i fri gengivelse viser det syn, der beskrives i Johannes' Åbenbarings 4. og 5. kapitel.

På den himmelske trone, omgivet af stråleglans og engleskarer hviler lammets, der blev fundet værdigt at bryde de syv segl på bogen, der ses foran det; ved tronens fod er de fire evangelistsymboler anbragt. Under denne gruppe sidder de 24 ældste på svævende skyer og skuer mod det himmelske lys.

På rummets kortsider er der opsat pulpiturer, hvis stærkt svungne egetræsmaledede brystværn har rektangulære felter også med skyformationer. Til hvert pulpitur fører fra de bagved liggende gemakker to fløjde indrammet af portaler med trekantgavle og konsoller hvilende på akanthusblade alt i overensstemmelse med slottets yd-

Stukarbejdet i slotskirken viser nord for loftsmaleriet *Vantroen*, fremstillet som en gammel kvinde, hvis voldsomme overkrop hænger ud over rammen.

re, der afspejler italiensk renæssance. Frederiksberg Slot har i 1700- og 1800-tallet ofte været beboet af kongefamilien, som da anvendte den lille slotskirke. Efter Frederik VI's død 1839 opholdt enkedronning Marie sig indtil sin død 1852 på slottet om sommeren; siden da holdtes der ikke mere faste gudstjenester, og kirken benyttedes kun undtagelsesvis. 1868 besluttedes det at flytte den militære højskole til Frederiksberg Slot. Kirken blev nedlagt og 1869 flyttedes inventaret, gulvets marmorfliser fjernedes og 1874 indrettedes officersskolens bibliotek her. 1923 begyndtes en restaurering af det efterhånden medtagne slot; arbejdet lededes af oberst Niels Maare i samarbejde med arkitekt Georg Pfaff. Man fandt 1925 mulighed for at medtage slotskirken i restaureringen og fandt derefter plads til bøgerne, der fjernedes fra kirkerummet, året efter begyndte man så istandsættelsen her. 1930 manglede man at samle inventaret, som var spredt vidt omkring, således anvendtes alterbilledet 1877-87 i den nybyggede Sankt Pauls Kirke som altertavle, hvorefter det flyttedes til et sideskib i denne kirke; prædikestolen var 1874 på dronning Louises initiativ anbragt i Emmauskirken ved Diakonissestiftelsen, hvorfra man nødig ville udlevere den efter de mange års forløb. Ved Christian X's hjælp kom stolen med tilhørende lydhimmel tilbage til sin oprindelige plads, mens man overlod Emmauskirken den kopi, man havde ladet udføre til slotskirken. Marmorgulvet var 1876 ført til Rosenborg Slot, hvor det blev lagt i Christian IV's såkaldte sovegemak, et nyt blev ved kirkens restaurering re-

konstrueret efter bevarede tegninger. Kirken kunne endelig genindvies 24. januar 1932. Ved at fjerne forskellige overmalinger på træværket havde man været i stand til at afdække og genskabe den oprindelige udsmykning; dog var ikke alt træværk, f.eks. dørene, dækket af den perlegrå maling, man havde anvendt ved kirkens istandsættelse 1803, da arveprins Frederiks tre børn skulle konfirmeres.

Hendrik Krock har 1711 malet alterbilledet, Nadverens indstiftelse, der sidder på væggen i en smal guldramme. Omkring dette har maleren Anton Muhle på væggen malet en arkitektonisk indfatning efter Christoph Marselis' forlæg; i dennes studiebog ses tegningen, som han har kaldt: »det »miraculøse« alter i Slotskirken«. Muhle har malet rammen à trompe d'oeil, dvs. som om søjler, pilastre m.m. var udført i marmor af forskellig farve. Med undtagelse af en oblatæske fra 1771 er alt altersølv fra kirkens genindvielse, da man tidligere medbragte det man havde brug for fra Christiansborg. Døbefonten er fra omkring 1745, og oprindelig udført til Søllerødgårds kapel. Fra 1769 til 1931 var den i Frederiksberg Kirke og anvendtes her indtil kirken 1862 fik skænket en ny font. Først efter genindvielsen fik slotskirken brug for en døbefont, idet man aldrig tidligere anvendte kirken til barnedåb og forøvrigt heller ikke til begravelser. Den ottekantede, vaseformede font er grønmarmeret, dåbsfadet af bronze er dateret 1931, det er udført efter tegning af Georg Pfaff. Dåbskanden, hvis oprindelse man ikke kender, er af sølv og antagelig fra 1720'erne, dens indskrift fra

1768. Prædikestolen med samtidig opgang er udført af Claus Harder 1710; den er ottekantet og, siden kirkens restaurering, marmoreret i grønne og rødlige farver, det lykkedes ikke her at afdække tidligere staffing. Lydhimlen, en ottekantet baldakin, smykket med forgyldt billedskærerarbejde af J.C. Sturmberg, opsattes 1721. Otte bøjler med akantusblade og rosetter og en engel på en skyformation er Sturmbergs arbejde og antagelig også Helligåndsduen under baldakinens loft tillige med Frederik IVs spejlmonogram på dens forside.

Claus Harder udførte 1710 stolestader til kirken, de førtes 1869 til Fredensborg Slot, hvor træet antagelig er anvendt til paneler i gemakker, som F. Meldahl 1870 indrettede her. Man formoder, at kirkens nuværende stolestader 1726 er udført til Fredensborg Slotskirke af sneedkeren Christian Kutsch, men 1919 overførtes til Frederiksberg Slot. Stolenes gavle har doriske pilastre, der foroven bærer muslingeskaller, som fornyedes ved opstillingen; den oprindelige staffing med imitationer af rosentræsfyldinger og palisanderrammer afdækkedes samtidig.

Orglet er 1934 bygget af Th. Frobenius, dets facade tegnet af arkitekt Johannes Tidemand-Dal, mens billedhugger Alfred Frederiksen har udført billedskærerarbejdet. Blandt kirkens forskellige orgler gennem tiderne har været Compenius-orglet, der 1617 opstilledes i Frederiksberg Slot; 1791 sendtes der fra Frederiksberg Slot bud efter orglet, hvor det var opstillet 1793-1869, herved undgik det at gå til grunde, da Frederiksberg Slot brændte 1859.

To series pastorum ophængtes 1950 på kirkens sydlige væg, på tavlen øst for indgangsdøren ses navnene på hofprædikanter fra årene 1710 til 1852, på den vestlige ses navne på kirkens præster siden 1932. På en mindetavle fra 1932 har oberst Maare i store træk redegjort for kirkens historie.

Kirkens to klokker er 1704 støbt af Friedrich Holtzmann, de ophængtes samme år i slottets porthus ud mod slotsgården, hvor de fungerede i forbindelse med slotsuret; 1795 indrettedes de til ringning, så de kunne anvendes ved gudstjenesterne, de er nu Frederiksbergs ældste kirkeklokker. Der er lidt forskel på deres størrelse, men begge har foroven den samme dekoration og inskription: Gloria in excelsis Deo Hafniæ 1704; den store har tillige et relief af Frederik IV, mens den lille har et sammenslynget F (rederik) og L (ouise). Ved kirkens genindvielse var klokkerne igen indrettet til henholdsvis time- og kvarterslag; siden 1960 har klokkerne atter kunnet anvendes til kirkeringning takket være bidrag fra sparekassen »Bikuben«.

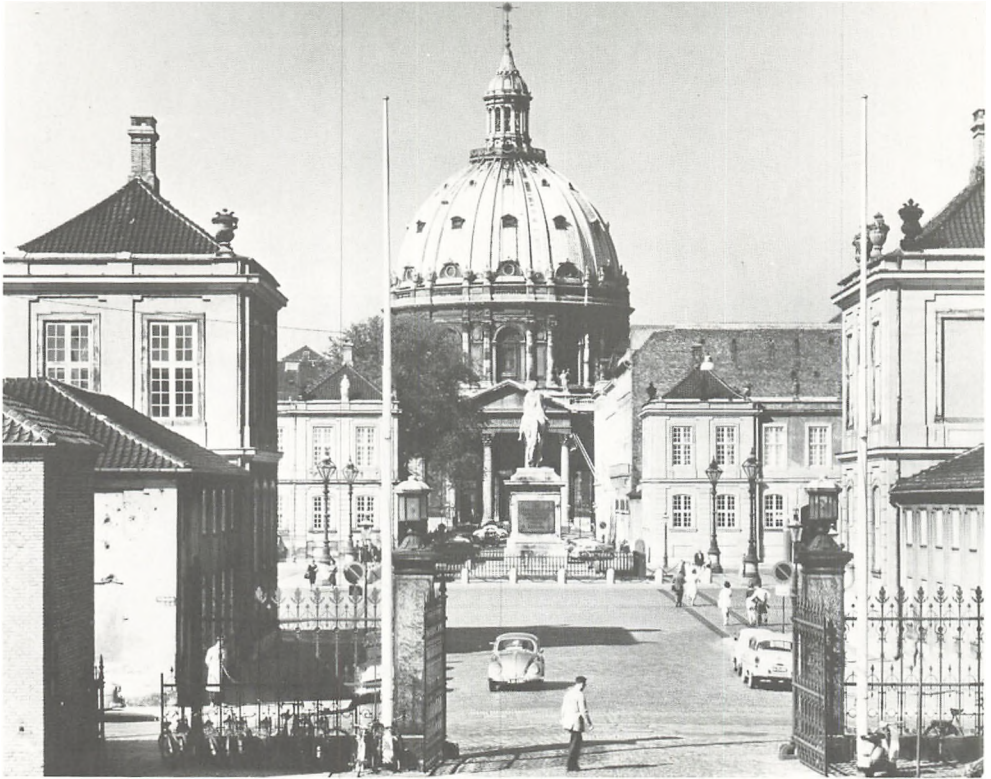
I.B.-J.

Frederiks Kirke også kaldet Marmorkirken har en lang bygningshistorie, der strækker sig fra

grundstensnedlæggelsen, som Frederik V foretog 30. oktober 1749, indtil kirkens indvielse 1894. Ved det oldenborgske kongehus' 300 års jubilæum 1748 besluttedes det at anlægge en ny bydel, Frederiksstaden, på det areal, hvor det lille lystslot Sophie Amalienborg lå indtil det 1689 ødelagdes ved en brand. Frederiksstadens kirke skulle i pragt overgå byens andre kirker og indgå i denne bydel, hvis plan Niels Eigtved var mester for. Han måtte dog ændre sin tegning til kirken, der ikke var prægtig nok. Eigtved døde 1754, hvorefter Lauritz de Thurah udarbejdede to projekter, der ikke udførtes. Regeringen indkaldte den franske arkitekt Nicolas-Henri Jardin til at lede byggearbejdet, og 1756 godkendte kongen et nyt projekt i klassicistisk stil udarbejdet af Jardin; samtidig bestemtes det at opføre kirken af norsk marmor, men på de allerede færdige fundamenter. Piloteringen havde kostet store summer, og 1770 standsede Struensee det kostbare arbejde på bygningen, der kun var nået op i ca. 9 meters højde. Flere gange forsøgte man at få arbejdet igang, bl.a. udarbejdede C.F. Harsdorff en billigere plan, men da han 1799 døde, kom arbejdet ikke videre.

I de kommende år var der mange forskellige forslag fremme om anvendelsen af denne ufærdige kirke, hvorfra man hentede materialer til andre offentlige bygninger. 1874 købtes ruinen og de tilstødende grunde af C.F. Tietgen, der bandt sig til at færdiggøre kirken. Efter arkitekten F. Meldahls plan, hvori bebyggelsen af de omliggende grunde indgik, fuldførtes kirken og indviendes 19. september 1894. Arbejdets daglige leder var arkitekten Albert Jensen, endvidere medvirkede arkitekten Carl Thonning og billedhuggeren H. Chr. Petersen. Alt hvad der byggedes over de tidligere opførte mure er nyt og i en barokstil efter romerske forbilleder; af flere grunde opgav man at anvende norsk marmor i stedet brugtes ølands- og faksekalksten. Den store kobberdækkede kuppel, hvis indre diameter er 30 m, hviler på en søjlesmykket tambur: pengegaver og privat indsamling af kobbertøj skaffede materialet til kuplens tækning. Tietgens medarbejdere skænkede ham 1882 korset øverst på kuplens lanterne, det afsløredes 1883 på Grundtvigs hundredårsdag 8. september, meningen var oprindeligt, at selve kirken skulle have været indviet på denne dag. Balustraden øverst på tamburen er smykket med zinkstatuer, der viser »repræsentanter for den kristne kirkes historie« fra Moses til Luther. Bag bygningens indhegning er opstillet statuer af den danske kirkes ledende mænd fra Ansgar til Grundtvig.

Kirkens indre er et cirkelformet rum adskilt fra de omliggende korridorer af arkader, hvori der er anbragt pulpiturer, der bæres af 12 marmorsøjler. Rummet får overvejende lys fra 12 højt siddende vinduer, hvis ruder er af kullet glas. Alteret er en opbygning af marmormalet træ med et gyldent kors foran en blå baggrund, om-

Amalienborg Plads og Frederiks Kirke set fra Toldbodgade; billedet viser det storslåede i Frederiksstadens centrale anlæg.

givet af søjler. I korsranken er der gjort plads til døbefont, et marmorarbejde af Joakim Skovgaard, og prædikestol; omkring 1930 opstilledes dog en ny prædikestol af norsk marmor ved kongestolen mod nordvest. Her er også kirkens oprindelige orgel placeret; 1963 opsatte Marcusen & Søn, Åbenrå, et nyt tegnet af arkitekt Rolf Graae.

Blandt kirkens lysestager er en syvarmet 20 karat guldstage, der af enkedronning Caroline Amalie overrakte Grundtvig på hans bopæl ved hans halvtredsårs præstetjubilæum.

I.B.-J.

Garnisons Kirke på Sankt Annæ Plads er opført 1703-06. De første, men senere omarbejdede tegninger dateret 1697, er udført af ingeniør-officeren Georg Philip Müller, der således er kirkens projekterende arkitekt. Frederik IIIs dronning, Sophie Amalie, havde omkring 1670 bygget et sommerslot, Sophie Amalienborg, på det nuværende Amalienborgs grund, omgivet af en stor park. I slottets lave østlige fløj indrettedes i årene 1671-73 et kapel, og dette var det eneste, der undgik ødelæggelse ved slottets brand 1689. Efter istandgørelse indrettedes dette lille kapel, der kun var beregnet på enkedronningens hofstat, til kirke for byens garnison. Det viste sig

dog snart at være for lille til formålet, hvorfor Christian V 1697 skænkede en grund til en ny kirke på hjørnet af Adelgade og Dronningens Tværgade samt materialer fra Sophie Amalienborgs kapel, der skulle nedbrydes; yderligere udgifter til den ny garnisonskirke skulle dækkes af bl.a. bøder, der idømtes ved Højesteret. Disse planer blev, muligvis p.g.a. kongens død 1699 og Danmarks deltagelse i Store Nordiske Krig, udskudt og først genoptaget 1703, da grundstenen blev nedlagt på en større grund end den først valgte nemlig den, hvor kirken nu står. I 1704 bestemtes at fundamenterne, der var lagt efter tegningerne fra 1697, ændredes fordi kirken nu skulle bygges større end disse tegninger angav. Wilhelm Friederich von Platen, der efter en studierejse i udlandet ved sin hjemkomst 1702 var udnævnt til generalbygmester, leverede i 1704 nye tegninger til en større kirke, hvor dog den oprindelige grundplans korsform er bevaret. Blandt ændringerne i von Platens forslag var, at kirken fik et tårn med spir i stedet for den lille tagrytter, der ses på tegningerne fra 1697. Bygningen indviedes 24. marts 1706 under det officielle navn: Den Herre Zebaoths Kirke (Zebaoth: herskærnes gud), et navn der aldrig rigtig slog igennem, hvorfor menighedsrådet 1921 vedtog at anvende betegnelsen: Garnisons Kirke (Den Herre

Garnisons Kirke set fra Sankt Annæ Plads.

Zebaots Kirke). Indtil 1819 prædikedes skiftevis på tysk og dansk, da Frederik VI dette år bestemte, at den tysktalende militære menighed skulle høre under Frederiks Tyske Kirke, nuværende Christians Kirke på Christianshavn, således at Garnisons Kirke blev ren dansk; den var 1804, da Sankt Nikolaj Kirke blev nedlagt, blevet sognekirke i den nordøstlige del af denne kirkes sogn.

Den røde murstensbygning har i det ydre ikke gennemgået mange ændringer siden opførelsen; dog har ydermurene, der deles af høje, rundbuede vinduer, i to perioder været malet først røde senere grå for 1885 at blive renset. Kirkens valmtag er dækket af sortglaserede tegl. 1860 opførtes en skriftestol på hver side af koret, disse fungerer nu som henholdsvis præsteværelse og kirkekontor. 1886 forhøjedes spiret, der hæver sig over hovedportalen i vestgavlen.

Kirkens indre, der er holdt i perlegråt, domineres af balusterprydede pulpiturer, som hviler på ottekantede piller og er i to stokværk langs alle vægge bortset fra alter- og orgelvæggen. Rummet dækkes af lavt spændte tøndehvælv. Fra Sophie Amalienborgs kirke overførtes en del inventar, bl.a. altertavle, prædikestol og orgel. 1724 opsattes den nuværende altertavle, skænket af dødsboet efter den jyske godsejer Hans Benzon, der 1714 havde købt en gravkrypt under kirkens kor, ved hvilken lejlighed han lovede kirken en marmoraltertavle. Hvem der er mester for denne tavles udkast vides ikke, men

billedhuggeren Didrik Gercken havde ansvaret for dens arkitektoniske opbygning, mens billedhuggeren Just Wiedewelt udførte skulpturerne. Tavlen er af norsk marmor i forskellige farver med figurer i hvidt marmor. Storstykket er i tre felter med korintiske pilastre og søjler; i midtfeltet viser et relief Kristus på korset omgivet af Maria (Jesu Mor), Maria Magdalene og Johannes, den sidste har fejlagtig været antaget for Maria, Kleofas' hustru. I sidefelterne står t.v. Troen og t.h. Kærligheden. Over midtfeltet ses på et skjold Frederik IVs kronede spejlmogram og derover Helligåndsduen; på hver side af skjoldet er en knælende engel. Tavlen bærer øverst en muslingeskal flankeret af to kerubhoveder; endvidere er der draperier, ornament og guirlander. Bag altertavlen er et rum, hvortil to døre fører, over disse er Just Wiedewelts marmorbuster af Hans Benzon og hustru opstillet. Af altersølvet er størstedelen udført af guldsmeden Christian Werum efter C.F. Stanleys modeller, hvortil stadsbygningsmester G.E. Rosenberg havde leveret tegninger 1772; kun en kalk er fra 1689, en oblatæske fra før 1720 og en vinkande fra omkring 1640, den sidste skænket 1714 af Hans Benzon. Et 71 cm højt alterkrucifiks er skænket 1706, dets træsokkel, der er belagt med skildpadde, har løvefødder og ornament, der ligesom Kristus-figuren er af sølv. Døbefonten, der stammer fra en hovedbestand sættelse af inventaret i 1772 er i klassicistisk stil; den er af norsk marmor prydet med ornament

Garnisons Kirkes altertavle.

af forgyldt bronze; Stanley har udført den efter Rosenbergs tegning til det gamle dåbsfad af sølv, der bærer indskriften: »Christian von Lente 1706«; dåbskanden af sølv bærer i stemplet årstallet 1773. Prædikestolen fra Sophie Amalienborgs kirke udskiftedes også 1772 med et klassicistisk arbejde tegnet af Rosenberg; den er cylinderformet og ophængt på hjørnesøjlen mellem kor og søndre korsarm; billedskærerarbejdet er udført af Stanley, den er malet lys cremefarvet, og de udskårne ornamenter er forgyldt. I forbindelse med en restaurering 1859-60 ved arkitekt N.S. Nebelong opsattes de nuværende stolestader. Orglet, hvis værk fra 1859-61 flere gange er repareret, dækkes af en barok facade fra 1724, der nu er brunmalet med forgyldte ornamenter; de to sidetårne bærer Frederik IVs kronede spejlmonogram og over midttårnet er en stor urskive. Et gipsrelief indsat i væggen i korets sydside viser et brystbillede af biskop Nicolai Edinger Balle, det er leveret 1894 af billedhuggeren Th. Stein og opsat til minde om Balles bibel-læsninger i kirken i 1790'erne. Den ældste af kirkens messinglysekroner er fra før 1719, fem er fra 1700-tallet, de andre senere.

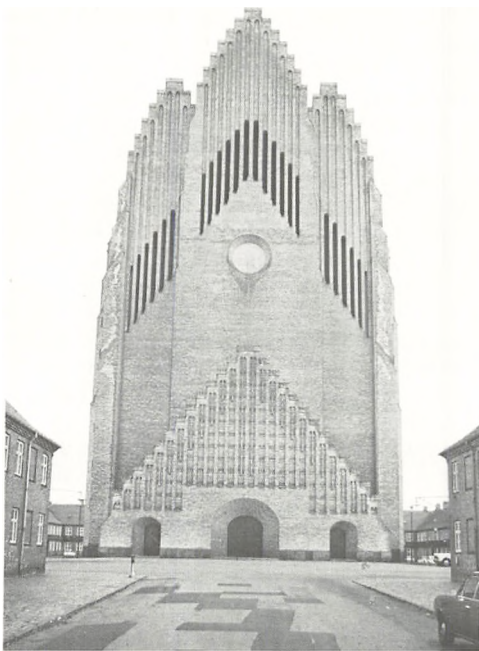
Af kirkens tre klokker er de to fra 1930, den tredje og mindste, Kvarterklokken, er støbt 1794 af hofklokkestøber D.C. Herbst; siden 1930 er den opstillet i kirkens vestende. I krypten under koret står i det nordligste rum Hans Benzons og hustrus marmorsarkofager.

1851 nedlagdes kirkegården omkring kirken,

J.P.E. Hartmann blev dog i marts 1900 med særlig tilladelse jordfæstet i samme grav, som hans 1851 afdøde hustru var begravet i; en granitsten med vikingetidens båndslang og med runelignende bogstaver bærer komponistens navn. Skibsværftsejer Lars Wilders gravmæle, en rød 164 cm bred og 256 cm lang kalksten er fra 1787. Over maleren C.A. Lorentzen, død 1828, er rejst en sandstensstele. Endvidere rejstes, antagelig senest 1855, et mindesmærke med et bronzerelief udført af H.W. Bissen over maleren J.Th. Lundbye, dræbt i krigen 1848 ved et vådeskud. På kirkens nordmur opsattes 1857 et portrætre relief af bronze i sandstensramme over C.W. Eckersberg, død 1853; relieffet er udført af J.A. Jerichau. Af andre mindesmærker kan det nævnes, der 1950 sattes for maleren Jørgen Sonne, skænket af bestyrelsen for Thorvaldsens Museum. Billedhuggerne Einar og Bomand Utzon-Frank har på en granitstele udført et relief med portræt af Sonne efter dennes selvportræt på frisen på Thorvaldsens Museum.

I.B.-J.

Grundtvigs Kirke ligger 31 m over havets overflade, dens tårn er 49 m, midtskibet indvendig 22 m højt, sideskibene 14 m, kirkens indvendige længde er 76 m, og der er siddepladser til henvend 2000 mennesker. Kirken, der er P.V. Jensen Klints hovedværk, opførtes 1921-40 på På Bjergget efter flere forudgående konkurrencer om et værdigt mindesmærke for N.F.S. Grundtvig. Til en konkurrence 1913 havde Jensen Klint opnået 2. præmie for det ene af sine to indsendte forslag: et tårn med trappegavl og en rig blændingsdekoration, der førte tanken hen på orgelpiber; til dette tårn, oplyste Klint, hørte en kirke og, som han selv siger: »- det vidunderlige skete, at den store kirke blev antaget som Grundtvig-monument«. Mens 1. verdenskrig satte en stopper for planens udførelse, udarbejdede Klint et endeligt udkast efter hvilket en træmodel, der 1916 udstilledes i rådhusshallen, var udført. Man vedtog at placere kirken på Bispebjerg, 1918 overdrog Københavns kommune grunden til formålet, og 8. september 1921 indsattes grundstenen i tårnets granitsokkel i det sydvestlige hjørne; i denne hjørnekvader ses i et hjulkors dato for Grundtvigs fødsel, 8. september 1783, og dato for indsættelsen af denne sten. Da tårnet 11. december 1927 indviedes, var det indrettet som midlertidig kirke; våbenhusets tærskelsten bærer denne dato og arkitektens initialer. Han, bygmesteren som han kaldte sig, oplevede ikke at se kirken færdig, allerede 1930 døde han 77 år gammel; hans urne er tilligemed hans i 1933 afdøde hustrus urne indmuret i våbenhusets vestmur; begges navne og data ses i murens sten. Arkitekten Kaare Klint fuldførte arbejdet efter sin fars tegninger, ligesom han tegnede den del af inventaret, faderen ikke havde efterladt skitser til. Jensen Klint elskede den danske landsbykirke,

Grundtvigs Kirkes tårn, der tjente som midlertidig kirke 1927-40.

Kirkens indre er præget af enkelhed og håndværksmæssig kvalitet.

som han har formet Grundtvigs Kirkes arkitektur over, den virker da også som en forstørret landsbykirke, hvori elementer fra den danske sengotik indgår, dog i strammet og forenklet form; i den forbindelse kan forbilleder nævnes som: Sankt Mariæ Kirke i Helsingør (det høje midtskib uden højkirkevinduer); Sankt Peders Kirke i Næstved (koret); Præstø Kirke (de sammenbyggede kapeller mod syd); gavlenes konvekse sidelinier, som Klint havde set på Tullebølle Kirke på Langeland »mod en lys aftenhimmel«.

Klints plan: »en krans af to og tre etages bygninger tæt omkring kirken«, der som ved udlandets katedraler tvang beskuerens blik opad, når han ville følge tårnets linier, godkendtes også og projekteredes af Klint i samarbejde med andre arkitekter. Som byggemateriale anvendte han overalt lyse, gule håndstrøgne, omhyggeligt udvalgte, i kirkens indre særlig overfladebehandlede sten, således »at murstensmaterialet fremtræder i sin renhed, at man fornemmer hver lille mursten som det element, hvoraf det hele er bygget«. Hans håndværksmæssige forståelse for materialet og arbejds kvalitet var udpræget; under murermester Anton Stillings ledelse arbejdede kun seks specielt uddannede og overordentlig dygtige murersvende ved opførelsen af kirken, hvis eneste udsmykning er udnyttelsen af gule, ensartede murstens muligheder.

Tårnet, der rejser sig mod vest, har tre høje sammenbyggede trappegavle, der markerer kirkens treskibede indre. Dets vældige rejsning fremhæves af bl.a. de orgelpibelignende højblændinger,

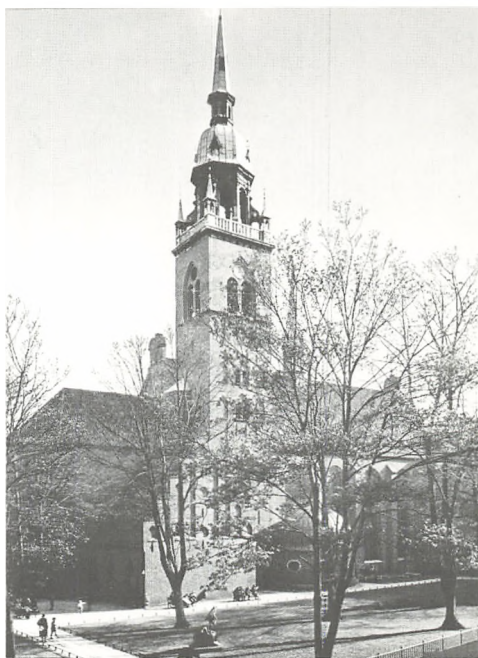
hvis underkant markerer tagets linier og hvori lyd hullerne til klokkerummet er udsparet; på siderne er der både stræbebiller og trappetårne med støttende funktion. Midtergavlen har yderligere en rund blænding, og under den, følgende tårnets mange skrå linier, er det brede våbenhus med kamtakket gavl og tre fladbuede, dybt tilbagetrukne portaler. Hver af langsidernes tre sidekapeller har kamtaktede konvekse dobbeltgavle, der opdeles af stræbebiller. Det tresidet afsluttede kor, der er frigjort fra de noget kortere sideskibe, støttes af fire vældige, gennembrudte støttepiller. De tre skibe markeres i det røde tegltag ved, at det brydes af en muret gesims.

Fra det ret mørke våbenhus, der har lavt bjælkeloft, træder man ind i det store, lyse, og meget rene kirkerum, der er helt uden udsmykning og kun virker ved størrelsen, lysforholdene og udnyttelsen af den blege, gule mursten og arbejdets håndværksmæssige høje kvalitet. De ti hvælvinger, iberegnet tårnets to, bæres af piller, der ligesom væggene har skifter af lodret anbragte sten.

Koret er i plan med den øvrige kirke og får lys fra fem høje vinduer; bag fritstående, slanke piller er en smal korridor, der dækkes af et lavt galleri, hvorfra der er trappe til krypten. Sidekapellerne har murede pulpiterer, hvorunder der både mod nord og syd er våbenhus, trapper til pulpiterer og krypt, mod syd tillige præsteværelse, mod nord ligkapel. Den hvælvede krypt, der strækker sig under koret og skibets fire østligste fag, anvendes til menighedslokaler og har plads til henved 600.

Jensen Klint har tegnet tårnkirkens murede prædikestol, der bærer en af ham selv forfattet indskrift: »Læs ordet, som står skrevet - men vidn, hvad du har levet«; stolen står på sin oprindelige plads. Døbefonten af faksekalk med fad og kande, kirkebøsser, to malmstager, alterets store syvarmede, forgyldte egetræsstage tillige med kirkeklokkens indskrift er alt Jensen Klints arbejde. I våbenhuset er en gave fra grundtvigske kredse, et billedskærerarbejde, der viser en korsfæstelsesgruppe, tegnet af Klint og modelleret af hans datter, Helle Klint Bentsen. Kaare Klint har givet tegning til det murede alter og den store, murede prædikestol, det midlertidige orgels facade ved nordre pulpitur, samt de lette enkeltstående stole. Orglet, der er et af Nordens største, er 1965 leveret af Marcussen & Søn, Åbenrå; Kaare Klints søn, Esben Klint, har tegnet dets facade tillige med sangertribunen og de smukke enkle lysekroner. 1926 leverede De Smithske Jernstøberier, Ålborg, kirkens klokke. De to trappetårnes vindeltrapper, der som alt andet er udført i de gule mursten, er af en bemærkelsesværdig skønhed.

I.B.-J.

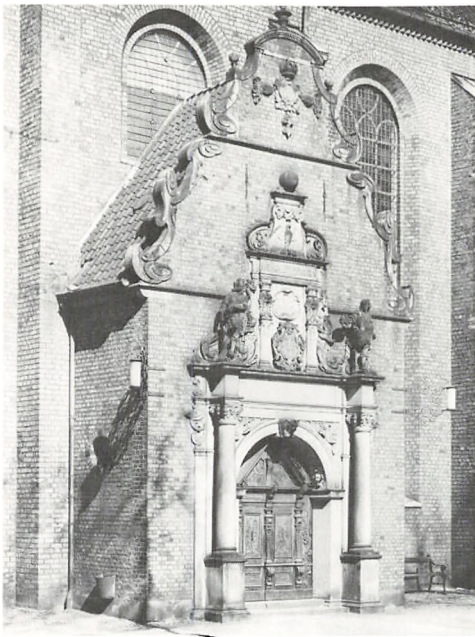

Helligåndskirken set fra nord.

Helligåndskirken, der ved kongelig resolution af 12. april 1881 fik sit nuværende navn, indtil da kaldtes den tillige Helliggeist og Helliggæst, ligger mellem Valkendorfsvej, Niels Hemmingsensvej og Amagertorv.

Et helligåndshus, stiftet af Roskilde-bispen Jens Krag, var 1296 under opførelse i København. Disse helligåndshuse, de ældste fra første halvdel af 1200-tallet, fandtes adskillige steder i Danmark, de havde som hovedformål at huse syge og især hittebørn og tilhørte ikke nogen klosterorden; de anvendte den som symbol i modsætning til Helligåndordenens dobbeltkors. Helligåndordenen var stiftet i Sydfrankrig af Guy de Montpellier i slutningen af 1100-tallet og kort efter anerkendt af pave Innocens III, der 1204 grundlagde hovedklosteret, Santo Spirito in Sassia i Rom. Danmarks første helligåndskloster oprettedes i Ålborg 1451 på grundlag af et helligåndshus her fra 1431. Christian I stiftede antagelig 1469 Københavns helligåndskloster, ved omdannelse af byens helligåndshus, og 1474 anerkendtes det af paven, da kongen var i Rom. Helligåndskirken, der omtales første gang 1449 men givet er ældre, udvidedes samtidig med, at klosteret byggedes efter den pavelige stadfæstelse. Klosterets område strakte sig fra Amagertorv til nuværende Gråbrødretorv og fra Klosterstræde til Købmagergade. Omkring en urtegård lå fire længer, hvoraf kirken dannede den sydlige; af disse er kun bevaret den vestlige: Helligåndshuset, der rummede hospitalets sygeal og fra 1651 og i henimod 200 år var gravkapel, tillige med en lille del af den østlige længe, her er nu sakristi og kirkekontor, resten af klosteret er nedrevet i 1600-tallet. Klosteret ophævedes

des 1530, mens hospitalet fortsatte som en borgerlig institution, og kirken nu og da anvendtes af lutherske prædikanter. På korets nordvæg står, som det første blandt flere årstal, 1538, der antagelig er det år, kirken blev sognekirke, da man efter 1536 havde delt sognene fra byens to nedlagte kirker, Sankt Clemens og Sankt Peder, mellem Helligåndskirken og Vor Frue Kirke. Kirkens placering midt i København gav den en særlig betydning, f.eks. blev byens normaltid fra omkring 1660 regnet efter dens ur. Som den første kirke i byen fik den 1649 et sangværk på 19 klokker, bekostet af Christian IV, det omtales i Holbergs »Den vægelsindede«, hvor Eraste taler om »ham, der dræber folk med sangklokkerne«. Af de store ulykker, der er overgået København: brandene 1728 og 1795 samt englændernes bombardement 1807, var det den første brand, der var den ødelæggende for klosterkirken; endvidere har de restaureringer, der fandt sted 1845-46 og 1878-80 ændret bygningsindre, så den må siges at have fået sit nuværende udseende ved disse lejligheder. Der er dog bevaret så meget af det oprindelige murværk, at man ved, at den kirke, Christian I udvidede, da klosteret byggedes, var en treskibet, fem fags munkestensbygning med højt, bredt midtskib, lave, smalle sideskibe og et fladt afsluttet kor på ét fag; ved udvidelsen forlængedes koret med to fag, det fik en tresidet afslutning med en høj, blændingsprydet, knækket og kamtakket gavl, der stod således til branden 1728. Kirken har haft flere altre og et St. Anna kapel. Ifølge historieskriveren Arild Huitfeldt opførte

Våbenhuset på kirkens sydside.

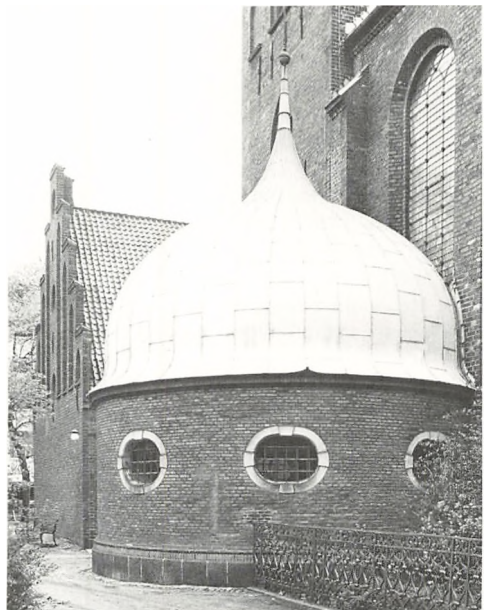
Christian II et »tårn og udskud«, formentlig det, der er underdelen i det nuværende tårn. Dette færdigbyggedes på Københavns statholder, Christoffer Valkendorfs initiativ, han gav penge og materialer ligesom menigheden deltog i udgifterne; arbejdet, der var begyndt 1582, kunne 1594 afsluttes med rejsning af spiret, tegnet af Hans van Steenwinckel d.æ.

1612 opsattes en portal mod syd i skibets vestligste fag, den bar giveren, rådmænd Thomas Lorcks navn og bomærke; denne portal blev nedtaget i 1770'erne, man ved, at sten, dør og lås solgtes ved auktion 1775; en ny opsattes samme sted, men flyttedes 1878 til kirkens vestgavl. Antagelig omkring 1630 opførtes på sydsiden et våbenhus af små røde sten; i gesimsen i dets renæssanceportal ses årstallet 1620; portalen var bestemt for Børsen og er formodentlig anbragt i kirken omkring 1630, derfor ses Christian IVs monogram i det bruskbarokke topstykke, der øverst bærer Helligåndsduen. Helt oppe mellem våbenhusets svungne, bruskbarokke gavlkamme ses Christian VI's monogram, det stammer fra restaureringen i 1730'erne. På nordsiden er kirkens sidste tilbygning: Griffenfelds gravkapel, opført efter Lambert van Havens tegning; det var bestemt for Griffenfeld og hans slægt og blev opført kort efter hans hustru, Cathrine Nansens død 1772, året efter var det færdigt; hendes kiste er den eneste, der vides at have været bisat i kapellet, ved Griffenfelds fald førtes den til Vær Kirke nordøst for Horsens, hvor også hans kiste blev bisat. Den cirkelrunde bygning, der er 9 m i ydre diameter, dækkes af en løgformet, kobberklædt kuppel; i muren er seks ovale vinduer. Kuppet er af kgl.

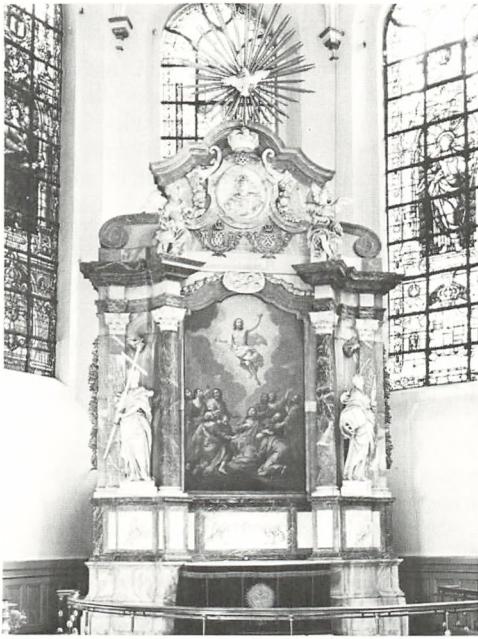
bygningsinspektør Thomas Havning i 1956 blevet restaureret; plankegulvet fjernedes, et nyt blev lagt af ølandsfliser; en gitterport, almindeligvis dækket af en fløjddør, er opsat ved indgangen fra kirken; i det smukke rum står en buste af Griffenfeld.

Ved branden 1728 styrtede kirkens hvælv ned; varmen satte sangværket i gang, og det forlyder, at salmen: »Vreden din afvend, Herre Gud af nåde« lød derfra. Johan Cornelius Krieger leverede tegninger til kirkens genopbygning, der begyndte 1730 og afsluttedes 1732, så kirken kunne indvies 30. november. Den var nu ændret til en treskibet kirkehal dækket af ét tag; de gotiske arkader i skibet erstattedes af ottekantede piller, hvorpå lavere krydshvælve af træ hviler. Skibets store tag fik en højere rejsning end det tidligere, hvorved skib og kor ikke kunne bevare samme tagryg; korets knækkede gavle erstattedes af et valmtag. Det smukke spir blev ikke opsat igen, men tårnet dækkedes af »en slet kuppel eller opsats«; heller ikke det lille klokkespir på tagryggen genopførtes. Af kirkens mange gravminder og inventar levnedes intet ved den store brand, udover visse dele af altersølvet o.l. mindre genstande.

Siden 1528 havde der mod Amagertorv været fire bindingsværksboder i tre stokværk, de måtte nu 200 år senere falde, da kirkepladsen på alle fire sider blev omgivet af røde teglstensmure; kirken gav nødvendig afkald på lejeindtægten fra boderne, derfor byggedes i muren mod nuværende Niels Hemmingsensgade 27 ensartede butikker, de såkaldte lærredsboder, som kun måtte handle med »lærredskræm og tørre varer«. Fra 1700-tallet er også de huse, dog om-

Griffenfelds kapel på Helligåndskirkens nordside.

Altertavlen er 1732 skænket af Christian VI.

bygget i 1800-tallet, som ligger på hjørnet af Amagertorv og Niels Hemmingsensgade. Hegnmuren mod Amagertorv udskiftedes 1855 med et jerngitter, de øvrige mure stod indtil 1879, da også de afløstes af gitre.

Blandt de mange årstal på korets indvendige nordvæg, der markerer istandsættelser af kirken, kan nævnes 1846 og 1878, hvor forandringer har været så gennemgribende, at der ikke er levnet meget af den middelalderlige kirke. Ved restaureringen 1878-80, der ledes af H.B. Storck og i det store og hele var hårdhændet, rekonstrueredes kirkens spir fra 1580'erne, dette kan betegnes som restaureringens bedste resultat; ved en indsamling i menigheden muliggjordes opsætningen af spiret, også tagrytteren rekonstrueredes, begge dele efter et kobberstik af København fra 1611 af Jan van Wijck.

Endvidere fjernedes facadernes grå overmaling og murene underkastedes en tiltrængt reparation, soklen fornyedes og skibet fik renæssancegavle; portalen fra sydsiden indsattes i vestgavlen og en tavle, hvis indskrift oplyser om kirkens historie, opsattes over portalen og erstatter dennes oprindelige topstykke. Sammen med andre mindre ændringer samt udskiftning af inventaret, der omtales nedenfor, blev kirken færdig til indvielse 6. maj 1880. Siden da er der foretaget visse reparationer og fornyelser, bl.a. opsætning af glasmalerier i koret 1892-94, heraf er de tre udført i München, det fjerde bag alteret i København efter tegning af maleren Christen Nielsen Overgaard.

Som nævnt gik næsten alt inventar tabt ved branden 1728, fra den middelalderlige klosterkirke er der intet tilbage. Indtil branden havde kirken

næsten været overfyldt af epitafier med dertil hørende begravelser. Ved restaureringen 1846, efter stadsbygmester Peder Mallings tegninger, udskiftedes antagelig mere end nødvendigt af det sikkert endnu anvendelige barokinventar, der var anskaffet siden branden. Af epitafier ejede kirken 1862 kun ét - nu slet ingen; den eneste ligsten, der 1878 fandtes, smuldrede, da man ville flytte den. Hvad der nu findes i kirken af gammelt stammer for en del fra Nikolaj Kirke, hvorfra det kom ved dennes nedlæggelse 1806. Friedrich Ehbisch skulle efter branden til såvel Helligåndskirken, som til byens fire andre ødelagte kirker, levere altertavle og prædikestol. Men fra kapellet på Københavns Slot, der i disse år blev nedrevet, skænkede Christian VI 1732 både altertavle og prædikestol. Altertavlen, der er udført af Didrik Gercken, måtte den første halve snes år undvære to søjler og nogle skulpturer, udført af Just Wiedewelt, som kongen havde tilbageholdt; søjlerne til tavlen udførtes derfor i marmorstuk, indtil de originale sammen med Wiedewelts marmorfigurer, Troen og Håbet, tilføjede med to siddende engle endelig kom på deres rette plads. I postamentet af grålig, norsk marmor er indsat hvide relieffer også af Wiedewelt; i topstykket ses Frederik VI's navnetræk og portræt øverst, han lod tavlen udføre, derunder givneren, Christian VI's navnetræk og endelig Frederik Vs navnetræk, han skænkede kirken de manglende figurer; over tavlens gavl svæver Helligåndsduen foran en glorie af gyldne stråler. Alterbilledet, der på en sten i forgrunden bærer signaturen H. Krock 1727, viser Himmelfarten. Denne baroktavle er tydelig påvirket af Nicodemus Tessins tavle i Vor Frelsers Kirke.

En kalk fra 1624 har tilhørt Nikolaj Kirke, hvorimod alterkanden 1654 er skænket Helligåndskirken af borgmester Hans Nansen, hans hustru og datter; oblatæskan fra 1709 har form som en kiste der hviler på fire dødningshoveder, indskriften lyder: »Til Hellig Geistis Kircke er dette givet af Jehanne Christiansdaatter Brun Ao 1713«. Fra Nikolaj Kirke stammer også de svære malmstager, der 1597 skænkedes denne kirke, ligesom en sølvbeslået bibel er givet den 1657.

Kirken ejer tre krucifikser, hvoraf det ældste fra 1867 er anbragt i sakristiet, et, antagelig fra 1894, hænger i koret, mens et, skåret i mose-eg af Henrik Starcke, er skænket 1969 og hænger ved opgangen til prædikestolen. Denne stol fra 1879 er kirkens fjerde, den er udført i renæssancestil efter Storcks tegninger, detailtegningerne dertil skal være Martin Nyrops; Vilhelm Bissen har modelleret stolens figurer. Fra begyndelsen af 1730'erne til 1846 ejede kirken en prædikestol, der som altertavlen, stammede fra kapellet på Københavns Slot, den var skåret af Friedrich Ehbisch.

Døbefonten fra omkring 1730 af sandsten var udført af Didrik Gercken, 1941 opstilledes den i

Thorvaldsens døbefont, af hvidt marmor.

Gørslev Kirke; 1939 havde Helligåndskirken nemlig erhvervet en ny font, der er et marmorarbejde af Thorvaldsen; den er en gentagelse af fonten i Brahe Trolleborgs kirke. Den firkantede marmorblok bærer på de tre sider relieffer, mens den fjerde har en latinsk indskrift, der i oversættelse lyder: »I året 1827 udførte Bertel Thorvaldsen dette værk i Rom og skænkede det af sønlig kærlighed til sit fædrene land Island«. Fonten blev 1939 udbudt på en auktion i London, hvor den i mere end 100 år havde været i The Earl of Caledon's eje, han havde 1822 bestilt et eksemplar hos Thorvaldsen, der har valgt at sende en anden til Island og overlade jarlen den, som nu står i Helligåndskirken. Dåbsfadet af sølv, hvori Helligåndsdue er indgraveret, er 1682 skænket til kirken af assessor Hans Nielsen og hustru.

Korgitteret, der ombyggedes 1878, står i reduceret stand, kun messingbalustrerne er fra det gitter, som 1732 nævnes i regnskaberne. Den nuværende kongestol på gulvet i søndre sideskib er såvel som pulpiturene fra 1878; helt fra 1600-tallet, måske allerede tidligere, har kirken haft mange pulpiture og herskabsstole. Stolestaderne er fra 1940, tegnet af Thomas Havnig og nogle udført af materiale fra tidligere stoleværk. Kirken ejer både alterklæder og messehageler fra 1600- og 1700-tallet af stor skønhed; to hageler fra henholdsvis 1560 og omkring 1650, oprindeligt Nikolaj Kirkes, var fra 1806 i Helligåndskirken, der 1846 overgav dem til Nationalmuseet.

Orglet fra 1876 er ombygget 1935 af Marcussen & Søn, Åbenrå, facaden er udført efter Storcks tegning. Under orglet, på hver side af hovedind-

gangen, er Joakim Skovgaards store billede: Bedudelsen, der er malet på træ 1897; et lille nadverbillede fra 1600-tallet hænger i søndre sideskib; i nordre sideskib ses et andet lille maleri: Nedtagelsen af korset fra 1700-tallet; i nordre pulpitur: Hans Tavsens prædiker i Viborg, skænket 1876, malet af August Thomsen og på korets nordvæg: Doctor Morten Luther i rigsdagen i Worms, malet 1838 af Adam Müller. Af kirkens mange lysekroner skal nævnes: en fra 1600-tallet, skænket 1763 af købmand og konditor C.S. Kaalund, kronen er af malm, har otte arme og indskrift i den store knop, den hænger i søndre sideskib. Fra Frederiksborg stammer antagelig den store krone i koret fra omkring 1610; indskriften fra 1750 oplyser, at bagermester Christian Dreves og hustru har skænket denne forgyldte malmkrone med sølvbeslag, den har 12 arme og indbygget urværk, der slår time- og kvartslag samt urskive, foruden figurer m.m.

I årene 1944-47 lykkedes det at indsamle et beløb, der gjorde det muligt at skaffe kirken et klokkespil på 41 klokker, det leveredes af Jydsk Jernstøberi og Maskinfabrik i Brønderslev; ved indvielsen 28. november 1967 som den første af de tre spillede salmer: »Vreden din afvend, Herre Gud af nåde«; i kirkens forhal er opsat en mindetavle med gavernes navne. Kirkens fire klokker er alle omstøbt 1931 i Brønderslev; de originale indskrifter ses gentaget på disse omstøbte klokker.

Helligåndshuset, der henved 200 år var kirkens gravkapel, fik ved restaureringer 1894 og 1904, foretaget af H.B. Storck, sit nuværende udseende. Søjlehallen i underste stokværk, der stod i forbindelse med kirken, var klosterets sygesal, den er et af byens få bevarede middelalderlige interiører. Bygningen restaureredes af Thomas Havnig 1967 og rummer nu bl.a. Pastoralseminariet. I søjlehallen er bevaret nogle epitafier og en del gravsten.

Fra historikeren Peder Hansen Resen foreligger både indskrifter og gengivelser af epitafier, der gik tabt ved branden 1728; i kirkens begravelsesprotokol fra 1748, i stolestadebøgerne fra 1703-28, fra lister over kirkens velgørere og legatarer får vi oplysninger om kendte mænd og kvinder, der har haft tilknytning til kirken eller hørt til menigheden. En del af adelens navne forekommer, mange var gårdbesiddere i sognet eller i kirkens nærhed, men blandt menigheden var byens borgere talrige, især rige købmænd og mænd fra byens råd tillige med mange bryggere, hvis gårde lå i nærheden af kirken, endvidere guldsmede, bogbindere, bogtrykkere og håndværkere. I kirken findes mindetavler på de kendteste af disse slægter og mænd, hvoraf mange har haft begravelsesplads i kirken.

Kirkegården, der var nedlagt i 1850'erne, omdannedes 1895 til offentlig anlæg; her nedsattes 1946 en urne med asken af en ukendt koncentrationslejr fange fra Neuengamme og 1953 ned-

gravedes asken af en ukendt fange fra Auschwitz ved foden af mindesmærket: en granitstøtte, hvorpå der står en offerskål, tegnet af Kaare Klint og med indskrift af Halfdan Rasmussen. Anlæggets store lindetræer ud mod Stroget var før her blev gågade i mange år tilholdssted for så store spurveflokke, at fuglenes kvinden hørtes trods trafikens larm.

På kirkens nordside findes nogle gravminder bag det smedejernsgitter med Christian VI's navnetræk, der omgav vægtergangen på den afslutningstårnet fik efter branden. Disse i flere tilfælde meget forvitrede sten er samlet fra både kirken og kapellet.

I.B.-J.

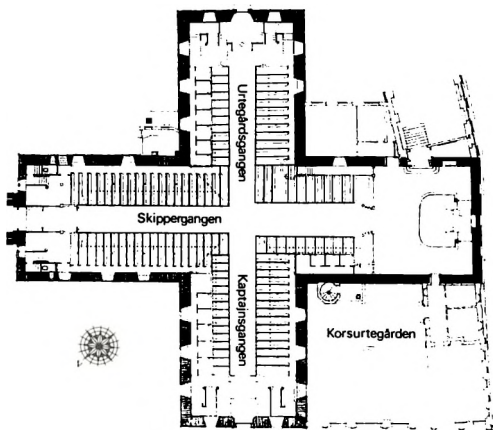
Holmens Kirke. Øst for Københavns ældste kystlinie lå flere holme, bl.a. Slotsholmen og Bremerholm; på denne sidste havde Christian III anlagt et orlogsværft, og her kom den senere Holmens Kirke til at ligge. Ved opfyldninger allerede i 1500-tallet blev Bremerholm landfast, men bevarede sit navn, i daglig tale kaldtes den Holmen, men da en del af orlogsværftet 1685 flyttedes til Nyholm, fik Bremerholm navnet Gammelholm. Ved senere inddæmninger og regulering af gadenettet blev hele dette terræn tæt bebygget. Til Bremerholms orlogsværft opførtes 1562-63 af bygmester Peter de Dunker en ankersmedje, der af Christian IV blev ombygget til Bremerholms Kirke. Kongen havde 1617 bygget Skipperboderne, de såkaldte »Numrene«, de var nemlig indtil 1771 de eneste huse i København, der havde numre; de lå på et opdæmmede areal syd for Sankt Nikolaj Kirke og var boliger for kaptajner, båds- og styrmænd« og andre af Hans Majestæts skibsofficerer«; samme år fik Mari-

nen sin egen kirke på Bremerholm i et hus, hvor Holmens folk holdt deres måltider. Men snart efter indrettedes en del af ankersmedjen til kirke for menigheden, og 1619 fandt indvielsen sted. Siden 1639 har sognepræsten båret titlen: Holmens provst.

En tårnbygning, der blev den senere kirkes kor, og som lå vest for og i forlængelse af den egentlige smedje, har rummet den kongelige mønt, toldbod og i øverste stokværk en navigations-skole. Denne bygnings prægtige vestgavl, der rejser sig på en imponerende kvaderstensætning i Slotsholmens Kanal, bevarede i sin oprindelige skikkelse, da man 1641 måtte udvide den allerede da for lille kirke, som man i øvrigt kun har sparsomme oplysninger om. I gavlens sokkel ses endnu fem jernringe, som skuderne fortøjedes ved eller som anvendtes, når de ved bådshager halede gennem sejlløbet; murankre er anbragt for at undgå skred i stensætningen, der kunne fremkaldes af den livlige skibstrafik i sejlløbet. Overbygmester Leonhard Blasius stod for ombygningen af kirken 1641-43; han indrettede kirkens kor i den tårnlignende bygning, i hvis vestgavl tre høje vinduer indsattes. Murene i smedjen måtte føres op i dobbelt højde, så de nåede tårnbygningens gesims, og to korsfløje opførtes. De nye gavle fik de samme trekantsfelter som den af Dunker opførte gavl, der sikkert er inspireret af den italienske arkitekt Sebastiano Serlio's arkitektteoretiske skrifter. Gavltrekanter er delt af pilastre med rillede skafter og doriske kapitæler, gavlsiderne har svungne volutter, og hver gavl bærer en urskive. Ved ombygningen fik kirken en tagrytter over korsskæringen i stedet for den tidligere over nordøstgavlen. Murene maledes i vandrette røde og gule striber og med

Holmens Kirke set fra vest.

Kirkens grundplan.

hvide fuger, så det lignede mursten, herved opnåedes ensartede murflader, den oprindelige bygning var nemlig opført af munkesten, mens korsfløjene: Urtegårdsgangen mod syd-sydøst og Kaptajngangen mod nord-nordvest var af gule sten. I den sidstnævnte gavl sidder »den store kirkedør«, flyttet hertil fra den ældste kirke, dog stærkt fornyet. Døren har sandstenskarmer og øverst et ovalt felt med Jahves navn i hebraiske bogstaver omgivet af bruskarokke slyng og store volutter på siderne. Denne gavl med hovedportalen fra den tidligere kirke har blandt de nye gavle været betegnet som den vigtigste, den bærer da også øverst Christian IVs navnetræk, der under bogstaverne RFP (kongens valgsprog: Regna firmat pietas: guds frygt styrker rigerne) og under urskiven årstallet 1641. Den nye kirkes tag var af skifer. I det indre er tøndehvælvne af træ dækket af dønnikeværk, hvoraf noget er bevaret i sin oprindelige skikkelse; det er udført af stukkatørerne Valentin Jæger og Johan Hornbostel.

Før det store gravkapel byggedes 1705, har der til kirken været føjet tre kapeller, to fra 1660erne og Niels Juels kapel fra 1697, hvor han var bisat indtil 1709, da gravsted og epitafium flyttedes til det store kapel; Juels kapel blev derefter brudt ned, og 1770 opførtes på dets plads et sakristi, dette blev nedrevet 1789, og 1834 opførtes her en skriftemålsbygning.

Søetatens bygmester P. Malling forestod en hovedreparation 1834-36, hvorfra man har sikre oplysninger; ved denne lejlighed blev bl.a. tagværket istandsat, det medtagne kobbertag, lagt 1688-1701, blev udskiftet med sortglaserede vingetegl. Skiftende hegnsmure har omgivet kirkens nærmeste omgivelser, den sidste fra 1714 måtte falde, da Gammelholms gadenet i 1860erne blev lagt om, kirkens område blev da indhegnet af et støbejernsgitter. 1871-72 ledede arkitekt Ludvig Fenger en gennemgribende restaurering, hvorved kirken fik sit nuværende ydre. En større skriftemålsbygning afløste den fra 1834, og den såkaldte Korsurtegård mellem

skriftemålsbygningen og Kaptajngangen lukkedes af en mur, hvori den tidligere hegnsmurs smedejernslåger indsattes. Samtidig blev kirkens ydermure, der siden 1760erne var oliemalede grå, dækket med rødt cementpuds med imiterede fuger, mens det store kapels oprindelige røde mur med gråpudsede pilastre atter blev fremdraget. I østgavlen, der ved den ny gadeføring blev kirkens hovedfacade, indsattes Kongeporten, der siden 1635 havde været Roskilde Domkirkes hovedportal, ifølge domkirkens regnskaber udført af stenhuggeren Gert Borckman. Dens sandstensindfatning flankeres af fire fritstående granit søjler med baser og kapitæler af belgisk marmor. Over den runde portalbue ses Christian IVs latinske valgsprog og årstallet 1635, trekantsgavlen derover brydes af en kartouche med kongens kronede navnetræk. Ved samme lejlighed tilmuredes vestgavlens tre høje vinduer, så de står som blændinger. Kirkens lyse indre smykkedes af bl.a. de lavspændte tøndehvælvs stukkaturer, hvoraf korsskæringens cirkelfelt, oprindeligt med rigsvåbnet, 1770 er ændret til frugtornamenter, der fornyedes 1929; korets englefigurer i ovale felter er 1835 udskiftet med nye, modelleret af H.E. Freund, mens man 1834 erstattede Urtegårdsgangens engle med afstøbninger af de originale arbejder. Kirken havde fra ombygningen 1641 haft pulpiter, der i 1750erne blev bygget om som loger med vinduer, samtidig blev inventaret malet perlegråt; ved en restaurering 1739 var dette blevet malet med gul oliefarve som »de kongelige danske orlogsskibe på spejlet og gallionen er anstrøgne«. L. Fenger tegnede det åbne

Kongeporten i hovedfacaden.

Abel Schrøders altertavle mellem de fire evangelister, der flankerer tavlens hovedfelt.

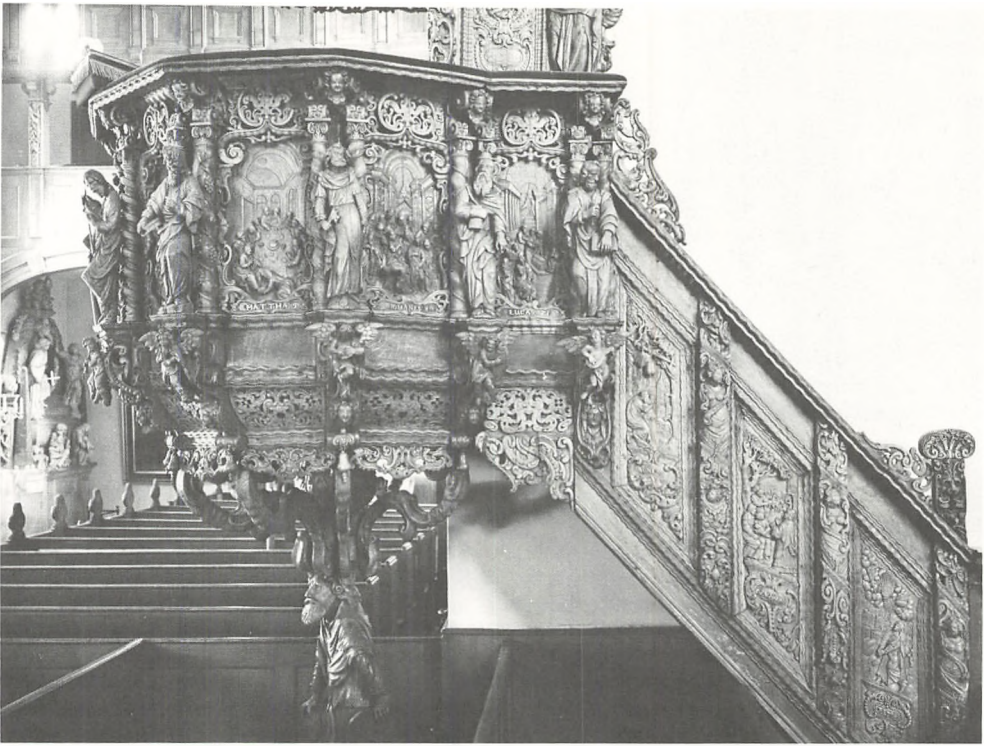
galleri i renæssancestil, der 1872 erstattede de lukkede pulpiturer tillige med kongestolen på korgangens nordside over for prædikestolen; siden da står alt træværk i kirken i egetræets farve. Da kirkens indre ved jubilæet 1919 istandsattes, maledes væggene, der siden 1870erne var mønstermalet, hvide.

Koret, der er hævet fire trin, adskilles fra skibet af 38 messingbalustre, alle med givernavne, de 37 med årstallet 1668, den sidste skænket 1835; balustrene er 131 cm høje og navnene viser, at de er skænket af Holmens folk. Oprindeligt havde gitteret låger, flankeret af to søjler; disse blev anbragt under altertavlens vinger, da man 1834 ændrede gitterets opstilling, herfra fjernedes de dog ved kirkens istandsættelse 1970-71. Samtidig opsattes korgitteret forsøgsvis således at det kan lukkes, åbnes og »foldes sammen«, så koret kan ses i sin fulde bredde. Fra Abel Schrøders værksted stammer fire store profetfigurer, der har stået på korgitteret, 1834 flyttedes de til orgelskranken, 1872 tilbage til korgitteret, som de 1973 forsøgsvis er placeret foran.

Altertavlen, et prægtigt og enormt billedskærerarbejde af egetræ, er udført 1661 af Abel Schrøder d.y., hvis signatur ses i en vinrankes slyngråde. Tavlen er i tre stokværk over en høj predella, hvor et nadverrelief ses omgivet af barokslyngninger; derover ses i hovedfeltet Korsfæstelsen, på hver side af dette relief er tre snoede søjler med blomsterranker, mellem søjlerne står som friskulpturer de fire evangelister. Videre ses i relieffer opefter: Gravlæggesen, Opstandelsen, Himmelfarten. I andet stokværk er der også snoede søjler, dog er de mindre og slankere end de nederste, og her står fire dydefigurer; på øvre gesims står endnu fire, men mindre dydefigurer, og øverst mellem David og Peter ses den triumferende himmelfyrste. Frederik III's og Sophie Amalies navnetræk er skåret i hovedfeltets postament, desuden ses våbenskjolde og bomærker for de af Holmens mænd, der havde betydning for tavlens anskaffelse. På dens bagside er malet en lang indskrift, der ajour-

ført indtil 1702 oplyser om kirkens historie. Kirkens tidligere altertavle fra 1619, skåret af Engelbert Melsted, solgtes 1661 til Grenå Kirke. Som altertavlen er prædikestolen fra 1662 blandt Abel Schrøders hovedværker, tillige må disse arbejder regnes blandt dansk barokskulpturens bedste. Prædikestolen er Københavns største, den når fra loft til gulv, og prægtigste, desuden den ældste. Selve stolen, der danner syv sider af en tikant, hviler på en 144 cm høj Moses-figur; mellem apostelfigurer, der står foran dobbeltsøjler, er 10 fyldingsrelieffer med motiver fra Gamle og Ny Testamente; rygskjoldet, der tilsyneladende bæres af to mandsengle, er ligesom opgangspanelets tre skrå felter smykket med relieffer. Den høje lydhimmel, der har otte frie sider, og som stolen er dannet over en tikant, er opbygget som et højt gennembrudt lanternespir i to stokværk med den sejrende Kristus øverst. Dette vældige billedskærerarbejde bærer kongens og dronningens forgyldte navnetræk foruden våbenskjolde for bl.a. kirkeværgen Gabriel Jacobsen Kyng og ægteparret Hans Hansen Osten og Abel Cathrine. Siden 1834 står en række apostelfigurer på et panel ved opgangen til stolen.

Blandt kirkens altersølv er tre kalke, hvoraf den ældste med København-stempel 1610 er forgyldt, den bærer givernavn og årstallet 1618, tilhørende disk er fra 1692. En kalk fra 1639 er skænket kirken af Christian IV, den bærer et kronet C 4 og årstallet 1641, den tilhørende forgyldte disk har København-stempel 1692, mestermærke 1689. En kalk med tilhørende disk, begge med mesterstempel 1713, er kommet i kirkens eje først i 1880, de er muligvis fra Søkvæsthusets nedlagte kirke eller fra et orlogsskib. To oblatæsker er fra henholdsvis 1711 og 1720, den ældste formet som en ligkiste, der hviler på fire dødningehoveder. Kirkens ældste alterkande, der har København-stempel 1704, må være skænket for testamentariske midler efter kirkeværgen Hans Svendsen, da hans navn og årstallet for hans død, 1694, er indgraveret. En større

Ligesom altertavlen er prædikestolen i Holmens Kirke et hovedværk af Abel Schrøder.

sølvkande har en lang indskrift, der oplyser, at den er støbt 1717 af en kande, skænket kirken 1662, og en skål givet 1704. Grevinde Danner har 1873 givet to 90 cm høje sølvalterstager, hvori hendes navn er indgraveret, de skal være kopier af stager i Den Hellige Gravs Kirke i Jerusalem.

1646 afløstes kirkens ældste døbefont fra 1619 af et smedejernsarbejde, der bærer et kronet C 4 og foroven signaturen HVS samt årstallet 1646. Den er 117 cm høj, stafferet og forgyldt; signaturen er mestersmeden på Bremerholms smedje Hans Ulriksen Svitzers; 1853-1921 opbevarede denne font på Nationalmuseet; den flyttedes 1973 fra Urtegårdsgangen til korsskæringen. Fra 1756 anvendtes en hvid marmorfont udført af C.F. Stanley, indtil den 1872 blev givet til Hvidovre Kirke, hvorfra den 1921 flyttedes til Sankt Nikolaj Kirke i København; tillige med to messing alterstager, som også har tilhørt Holmens Kirke, er den 1973 vendt tilbage hertil og står i Urtegårdsgangen. Ludvig Fenger tegnede en font, udført 1872 i sort marmor og sandsten af billedhuggeren O. Evens, den flyttedes 1921 til kirkens store kapel. Et dåbsfad af sølv er omstøbt 1757, bunden fra det oprindelige fad med et kronet C 4 og årstallet 1646 er bevaret i det nye fad. Et messingfad, et sydtysk arbejde fra midten af 1500-tallet, er skænket 1653, det har i bunden et relief af Bebudelsen, på kanten giverens initialer samt årstal. En af sølvalterkanderne anvendes ved dåb. Fonten står i Urtegårdsgangen.

Smedejerns-døbefonten fra 1646.

Over døren i denne gang er anbragt en bronzebuste af Niels Juel, skænket af J.V.W. Konow og hustru, født Juel-Brockdorff, over dørens gesims er et malet billedskærerarbejde, to Neptunfigurer holder søheltens våben, arbejdet er antagelig fra Niels Juels kapel.

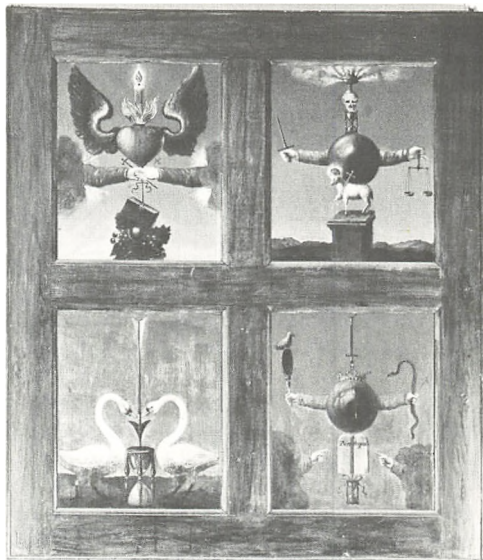
Ved opgangen til prædikestolen hænger et stort sandstenskrucifiks, første gang nævnt i kirkens brevsager 1704 og antagelig fra 1600-tallets slutning: ifølge en ikke bekræftet tradition skal det være udført til Christian IVs gravmæle i Roskilde Domkirke, dette ødelagdes ved en brand 1647 i Tøjhuset, hvor det opbevaredes, kongen skal derefter have overladt krucifikset til Holmens Kirke.

På stolestaderne, en del af disses låger og hovedparten af gavlene stammer fra kirkens ombygning 1641, er udskårne englehoveder, arbejder der dog slet ikke står mål med Abel Schrøders. Fra nu forsvundne herskabsstole findes kun én rest, et panelloft delt i fire felter med allegoriske oliemalede billeder, fra Gabriel Jacobsen Kyngs stol, der stod over kirkeværgens nu tilmurede krypt i Skippergangens sydøstre hjørne; panelet hænger siden 1971 under pulpiturets loft på dette sted.

I Skippergangens østvæg er orglet opsat af Lambert Daniel Kastens 1738, som afløser for et mindre orgel fra 1646; mens værket er fornyet 1870 og 1956, er den rigt udskårne facade bevaret, den er muligvis udført af Friederich Ehbisch. På hver side af indgangen under orglet hænger en billedvævning indrammet og dækket af glas. De kan have hørt til det inventar fra Christiansborg, der ved slottets brand 1794 opmagasineredes i kirken, hvor de siden i mange år anvendtes som brudetæpper.

Kirken ejer tre pengetavler, hvoraf den ældste er af skildpaddefinér indlagt med ben og manglefarvet træ; på en sølvplade er givernavne og årstallet 1679 indgraveret. En anden pengetavle, også af skildpaddefinér, er af særlig interesse, da den på bagsidens rygskjold har en sølvplade, hvorpå et billede af kirken er graveret, her ser man nemlig den første hegnsmur, der var opført 1701 med to portaler, der 1872 indsattes i urtegårdsmuren ved koret. Pengetavlen er købt af kirken 1711 efter kapellanen Jens Lunds død, han havde bekostet den udført 1708. Den tredje pengetavle fra begyndelsen af 1800-tallet er af poleret træ indlagt med citrontræ; på rygskjoldet er på et felt af ben malet: For Søeqvæsthuset.

En jordpåkastelse spade er ejendommelig ved, at skaffet bærer en ligkiste af sølv, der har seks bæreringe og på låget et krucifiks; i lågets hjørner er boret huller, og kisten er hul, så den har kunnet fungere som lugtedåse. På skaffet er der to sølvbånd med ornamenter og en indskrift, der bl.a. oplyser: »Anno 1670 den 22 October. Gabriel Jacobsen haver givet mig til Bremerholms Kirke«.

Panelloftet fra Gabriel Jacobsen Kyngs stol.

Til kirkens ældste lysekroner hører en med 30 lys, der efter indskriften er købt i Hamburg 1656 af kirkens værge Niels Olufsen, 1662 har dennes enke skænket den til kirken, den hænger i Skippergangen. Endvidere har Gabriel Jacobsen Kyng og hustru 1659 skænket en krone til 40 lys samt penge til dens vedligeholdelse, hvilket fremgår af indskriften, kronen hænger i kors-skæringen; to mindre kroner fra 1660erne uden indskrift hænger i koret.

To kirkeskibe er fremstillet på Orlogsværftet, det ene, Niels Juels admiralskib »Christianus Quintus«, 1904 efter en tegning fra 1697, det andet, lineskibet »Holsten«, der deltog i slaget på Rheden 1801, er fra 1928.

Allerede det ældste urværk, opsat 1665, havde urskive på alle fire gavle; det er fornyet flere gange, sidst i 1870erne. Kirkens to klokker er fra henholdsvis 1619 og 1875.

I anledning af kirkens 350 års jubilæum ophængtes 1969 to malerier af Richard Mortensen ved indgangen i Kaptajns gangen.

Af kirkens mange epitafier hænger de fleste i koret, de er for størsteparten minder over folk, der har haft tilknytning til Holmen eller på anden måde har været i kongens tjeneste. Det ældste epitafium, over familien Numsen, er opsat før 1652 for materialskriver Hans Numsens to hustruer og samtlige deres børn; den yngste søn Matias, død 1731, lod opsætte portrætter af sig og hustruen øverst på epitafiet, endvidere har han affattet indskriften. Et sandtensepitafium fra omkring 1653 er opsat af Christianshavns borgmester Jacob Matzens enke, Karen Eylersdatter og arvinger; maleriet viser enken og hendes to ægtefæller og ni børn. Et højt, smalt billedskærerarbejde, tilskrevet Lorentz Jørgensen, er fra 1666, den latinske indskrift oplyser, at Nicolaj Spend var præst og provst ved kirken

1642-64. Storfeltet viser Korsfæstelsen, her ses Maria og Johannes, endvidere på gesimsen Markus og Lukas, øverst indskriftet der bærer den sejrende Kristus. Et ovalt maleri i hængestykket viser provsten med hustru og fire børn. Et sandtensepitafium fra omkring 1760 viser formentlig på det ovale maleri kgl. køkkenskriver Hans Olufsen og hustru, hængestykkets indskrift er fra 1891. Et bruskarbejde fra 1673 oplyser i tysk indskrift, at det er opsat over kgl. skibskaptajn Rolof Petersen og hustru, der ses i storfeltets maleri. Endnu et arbejde, der kan tilskrives Lorentz Jørgensen er fra omkring 1680; maleriet udført af Heinrich Dittmers viser Bremerholms viceadmiral og præsident i retten, Jørgen Biørnsen med hustru og syv børn. Et bruskarbejde fra før 1702 har i storfeltet en lang dansk indskrift, der oplyser, at det er »opsat af (og over) Peder Wielandt, Iislands Kiøbmand og Indvaaner her i den Kongl. Residentz-Stadt Kiöbenhaun«, som døde 1702 og dennes hustru. Over den tidligere taffeldækker hos Ulrik Christian Gyldenløve, Peder Müller, der 1720-46 var kirkens klokker, hænger et lille forgyldt barokepitafium med forgyldt indskrift på sort bund. Et forgyldt rokokoarbejde af træ fra omkring 1755 minder i en hvid indskrift på blågrå bund om rådmand Thomas Ziemer. 1769 er et marmorepitafium i sort ramme opsat over kommandørkaptajn Friderich Christian Kaas' hustru, Sophia Elisabeth Charisius. Midtfeltets oval med dansk indskrift flankeres af en kvindefigur og en vinget mandsskikkelse, nederst under en krone er to våben. 1774 opsattes et arbejde af Johannes Wiedewelt over Elisabeth Holst, død 1773, gift med konferensråd, højesteretsassessor Peter Hoppe. En lang latinsk indskrift er indhugget i et højt, mørkt marmorfelt, der hviler på et hvidt marmorfodstykke, hvori der står en urne i en niche, flankeret af to kvindekikkelser: den himmelske og den jordiske kærlighed; under nichen har været en maskeret indgang til en gravhvelving, siden 1907 opbevares kirkens altersølv her bag et gitter. De ovenfor nævnte epitafier er alle i koret. Ved opgangen til prædikestolen hænger et marmorepitafium fra 1828 over Cecilia Catharina Falsen; øverst er indsat relieffet »Natten«, et originalarbejde af Thorvaldsen.

I Kaptajnsgangen hænger en kvadratisk træplade i ramme; på pladens sorte bund er i stærke farver malet et våbenskjold omgivet af løv, herunder er en plattysk indskrift over den hollandskfødte kgl. overkompagnimester Arent Tingnagel, død 1665.

Af et epitafium fra 1676, der har været opstillet over Gabriel Jacobsen Kyngs grav i Skippergangen, eksisterer nu kun et maleri, der siden 1969 hænger i Urtegårdsgangen. På det store billede ses Gabriel Jacobsen Kyng med hustru og syv børn. En bred sort ramme har forgyldte indskrifter, forneden over hustruen Ellen Peders-

datter, død 1676 og foroven over ham, der i 23 år var skibsskriver i kgl. tjeneste, i 32 år spise-mester på Bremerholm, i 10 år forstander for det »Bremmerholmiske Syg og Questhus« og denne kirkes forstander og formynder i 27 år; han døde 81 år gammel 1684. I Urtegårdsgangens sydøstre hjørne er et stort epitafium fra omkring 1676 af sandsten og alabast, opsat over Hans Hansen Osten, inspektør over Lolland-Falster, proviantskriver for Københavns Slot, død 1672 og hans hustru Abele Cathrine von den Wisch, død 1676; hun stiftede 1675 friboliger for fattige syge kvinder, den senere Abel Cathrines Stiftelse. Det store barokarbejde består af en sarkofag med et indskriftet flankeret af to kvindefigurer, der symboliserer kærligheden og frugtbarheden; på sarkofagens låg står på hver side af et rundt maleri med portrætter af de to afdøde, malet på kobber af Abraham Wuchters, to andre kvindekikkelser, symboliserende troen og håbet; øverst er to putti, der bærer et brændende hjerte; yderst på hver side af sarkofagen er en obelisk af marmor. Bag epitafiet i det nuværende trappe- rum er gravstenen, der har ligget over gravstedet, indmuret i væggen.

På Skippergangens nordvæg over pulpituret hænger et epitafium fra omkring 1688 over proviantskriver, stiftskriver i Sjælland, senere rådmand i København Bendix Mese, død 1688. Maleriet, der viser Mese, hustru og fire børn, er indsat i en noget ældre sandstensramme; billedet flankeres af korintiske pilastre, rammens gavlbrydes af et palmeagtigt fodstykke, der bærer en putto; det ovale indskriftet i hængestykket indrammes af en kartouche. Da epitafiet 1872 flyttedes fra koret til sin nuværende plads, udstyredes det med den forgyldte indskrift. Ved siden af hænger et epitafium fra omkring 1701 over skibskaptajn Niels Olsen Onsvalle, født i Onsvalle by i Skåne, død 1701 og hustru Thalla Danielsdatter fra Helsingør. Den danske indskrift er på et ovalt, sort felt, der er i en barok sandstensramme med en putto på hver side; i et lille ovalt topfelt står: MEMENTO MORI; epitafiet afsluttes af en kugle foroven og en glat konsol forneden. På syd væggen over for disse epitafier er ophængt en mindetavle, der indtil 1967 var opsat ved opgangen til prædikestolen, for provst H.M. Fenger, død 1930. På korets nordvæg hænger to mindetavler for søfolk kommet i de to verdenskrige. 1950 indrettedes i Urtegårdsgangen et mindekapel efter arkitekt Arne Nystrøms tegning, for frivillige faldet 1940-45 i allieret tjeneste.

Efter Søetatens bygmester J.C. Ernsts tegning opførtes 1705-08 det store kapel i to stokværk med en kapelsal, under hvis gulv der indrettedes gravkrypter. Hovedfacaden mod Børsen er 59 m lang, mens den mod kirkegården er 55 m; det røde murværk, der fra 1760erne indtil 1872 var malet gråt, er leddet af pudsede og gråmalede lisener. Under kapelsalens høje vinduer, der mod

kirkegården er blændet, er ovale nicher og under disse glugger til den dybe gravkrypt. Det har aldrig været Ernsts mening, at der skulle stå kister i kapelsalen, i hvis flisegulv der indtil 1911 var lemme med adgang til krypterne, Ernst havde udformet salen som »et frit galleri«, der kun skulle rumme epitafier og andre gravminder. Helt frem til 1937 kunne man endnu købe begravelsesplads i kapellets sal. Det hvidkalkede rum har tøndehvælv, her ses i stukarbejde bl.a. Ulrik Christian Gyldenløves initialer, han var kirkens patron 1697-1719. Hovedindgangen er fra kirkegården, tillige er der adgang fra koret. 1911 indrettedes i sydgavlen en dør til krypten og en gang midt ned gennem bygningen, der således gav adgang til de enkelte krypter; ombygningen lededes af Gotfred Tvede, der 1936-37 bl.a. ombyggede indgangen fra koret til kapelsalen.

1709 besluttedes det, at Niels Juels gravsted og epitafium skulle flyttes fra hans eget kapel til det nye, hvor det opstilledes ved sydgavlen afgrænset af et gitterværk. Midt på væggen er en marmorbuste af søhelten omgivet af hans anevåben. I fodstykkets to sortmalede sten er versificerede indskrifter af Thomas Kingo, øverst for Niels Juel og nederst for hans hustru Margrethe Ulfeld, død 1703. På hver side af midtfeltet er fire alabastrelietter i sorte marmorrammer, de viser Niels Juels sejre, den tilhørende tekst er af Kingo; billedhuggerens navn er ikke kendt. Niels Juels sarkofag er af kobber, på hver langside er et relief af slaget ved Køge Bugt, på kortsiderne en buste af søhelten. På låget ses foruden aneskjoldet et krucifiks og nedenfor kistepladen et dødningshoved og korslagte knogler. Margrethe Ulfelds sarkofag er uden buster og relieffer men ellers mager til Niels Juels, som den står ved siden af. Sønnen Knud Juels kobbersarkofag og svigersønnen Gregers Juels marmorsarkofag er også anbragt inden for gitteret. Da kapellet 1910-11 istandsattes, flyttedes to stærkt forvitrede sandstenssarkofager op fra krypten og anbragtes lige uden for gitteret; heri hviler henholdsvis datteren Vibeke Juel og hendes søn af andet ægteskab med Gregers Juel, Niels Juel. Over epitafiet hænger 20 gravfaner, der gennem årene er fornyet.

Til højre for opgangen fra koret står to sorte sarkofager med våben af hvid alabast, på væggen bagved er et barokepitafium i sort og hvidt marmor fra 1710 med latinsk indskrift, der oplyser, at det er et minde over generalprokurør Niels Benzon, død 1708, hans to hustruer og tre sønner.

12. november 1720 faldt Tordenskjold i en duel i Hannover. Ved at duellere havde han krænket landets love, hvorfor hans balsamerede lig i en fyrretræskiste hjemførtes i stilhed og uden enhver højtidelighed hensattes i kapellet. Kisten flyttedes gennem årene fra sted til sted og først i 1819, næsten 100 år efter Tordenskjolds død, fik

den sin endelige placering i kapelsalen. 1817 gav P. Malling, efter tilladelse fra Frederik VI, tegning til en sarkofag, hvortil C.F. Hansen leverede marmor fra de mange sarkofager i andre kirker, der var ødelagt 1807 ved bombardementet. 1819 anbragtes den 1787 fornyede kiste i den sorte, polerede sarkofag, på hvis forside der med metalbogstaver står: Dunekilen, Marstrand, Elfsborg; på endestykkerne sidder hvide marmormedaljoner. Epitafiet bagved, også tegnet af P. Malling, bærer en portrætmedaljon af Tordenskjold, udført af Nicolai Dajon; indskriften oplyser bl.a.: »Frederik den Siette satte ham dette Gravminde«.

To ens sorte, læderbetrukne kister hvilende på løvefødder og med metalbeslag, frynser m.m. er 1911 flyttet til kapelsalen fra Hans Hansen Ostens og Abel Cathrines begravelse i Urtegårdsgangen. Endvidere står her Kommandant Friedrich Woldemar von Falckersams fløjlsbetrukne kiste fra 1744 med en krone holdt af to engle, et krucifiks, et dødningshoved på låget og på siderne store bærehanke med ornamenterede beslag. Endelig er gehejmekonferensråd Hans Krabbe-Carius' klædebetrukne kiste fra 1845 hensat her, den hviler på løvefødder, er uden indskrift men prydet med forgyldte lister, englehoveder m.m.

Blandt kapellets mange epitafier kan nævnes: over arkitekt C.F. Hansen, død 1845, hans svigersøn arkitekten G.F. Hetsch, der har givet tegning til epitafiet, død 1864, dennes hustru C.A.A. Hetsch, født Hansen, død 1874 og frøken W.J. Hansen, død 1885. Mindetavlen over kirkens organist i 32 år, Niels W. Gade, død 1890, er opsat 1893, portrætmedaljonen er udført af Aug. Hassel og mindediget er af Carl Ploug. Den foranstående sarkofag, tegnet af C. Brummer, er opstillet 1911.

I Korsurtegården, hvor der i murene er anbragt flere gravsten, opsattes 1878 en statue af Tordenskjold udført af H.W. Bissen. Af andre gravsten udover Friedrich Rostgaards og hustrus marmorsten fra omkring 1745, der er fremdraget 1920 ved fodens af alteret og er indsat i muren under kongestolen, skal kun nævnes nogle af de sten, der 1970 blev afdækket, da kirkens trægulv fra 1834-36 skulle udskiftes.

Først efter 1640 er man egentlig begyndt at benytte kirkens gulv til begravelser. Af grave har der været mere end 200, hvis historie kan følges i »Bremerholms Kirkebog over Begravelse 1695«, denne bog er benyttet helt op i 1820'erne, et ofte nævnt gravkort er desværre forsvundet. Gravstederne kunne købes for 20 år, hvorefter de måtte fornys for ikke at hjemfalde til kirken. Ofte solgtes gravens ligsten også til den nye ejer, og her i Holmens Kirke ser man det usædvanlige, at stenen ikke slibes af og får ny indskrift, men bliver liggende på graven, hvilket medfører, at det ikke umiddelbart kan ses, hvem der er begravet.

Messingreliefferne på de to smukkeste gravsten blandt dem, der 1970 afdækkedes, da gulvet fornyedes. Til venstre relieffet fra stenen over Joh. Michael Herbst og hustru, til højre fra stenen over Peder Jensen Morsing.

Under overarkitekt Holger Sørensens ledelse foretoges fornyelsen af gulvet. Trægulvet var lagt over det gamle gulv kun for at dække de il-delugtende gravsteder. Da dette gulv nu fjernes, fandt man i alle fire gange store, relativt in-takte, partier af det oprindelige gulv fra 1640 og 1695 bestående af Øland-fliser og endvidere for-skellige gravsten. De to prægtigste af disse lå foran koret og er begge smykket med et mes-singrelief. Den ene har dækket graven, hvor schoutbynacht Joh. Michael Herbst, død 1762 og hustru, død 1769, hvilede. Relieffet, der er ca. 77 cm højt og ca. 73 cm bredt, har en indskrift-tavle, hvorover står to engle, som bærer et våbenskjold. Den anden sten, der har dækket graven, hvor viceadmiral Peder Jensen Morsing, død 1678 og hustru var begravet, har en nu i sin helhed ulæselig indskrift; det ovale relief, der er ca. 56 cm højt og ca. 65 cm bredt, viser to hjelme og to våbenskjolde og derunder en også stærkt slidt indskrift. Begge sten er flyttet til Urtegårds-gangen. I Skippergangen under orglet ligger to bemærkelsesværdige sten, der trods slid og brud viser smukke reliefarbejder. Den ene stens ret velbevarede indskrift oplyser, at blokkdrejer Espen Spensens lig er nedsat 6.9. 1709; ifølge begravelsesbogen er også andre af familiens medlemmer begravet her. Den anden sten har ligget over en grav, der måtte flyttes 1738, da fundamentering til et nyt orgel foretoges. Ifølge oplysninger i begravelsesbogen er stenen lagt over islandsk købmand Christen Matzen og hustru, begge døde 1688.

En meter øst for kortrappen fandtes en sten på tværs af gangen, som man kunne forestille sig har været fundament for kirkens første altertavle, men man har intet sikkert kunnet påvise her-om.

Nationalmuseet har haft lejlighed til at foretage opmålinger og undersøgelser også under koret, da forskellige installationer skulle indlægges her. Krypter og gravkamre blev istandgjort således, at de forskellige byggeperioder klart kan ses. Her

vil kirkens mange kisteplader blive ophængt, når de er istandgjort. Ved denne lejlighed er også kirkens loft blevet brandsikret.

Det nye gulv er lagt af grå Ølands-sten og smykkes i korsskæringen af en kompasrose, tegnet af maleren Inge-Lise Koefoed.

I.B.-J.

Immanuels Kirke i Forhåbningsholmsallé er bygget for »Københavns Valgmenighed af 1890« efter tegning af Andreas Clemmensen. 1892 nedlagdes grundstenen og 1893 fandt indvielsen sted. Den kompakte bygning, opført af røde, store munkesten, er et langhus med halv-rund korafslutning i øst; over vestgavlens rund-buede portal hviler en række smalle rundbuer på søjler, derover er en dobbelt rundbue med søjle. Over bygningens fem døre er glasmosaikker, de fire af Joakim Skovgaard, det femte mod nord af Niels Skovgaard. Kirkens tårn opførtes 1904-05 af Andreas Clemmensen og Rasmus Rue, det ligger syd for kirken og er sammenbygget med menighedshuset, den tilstødende beboelsesejend-om er opført samtidig. Det hvidkalkede indre har tøndehvælv og mørke træpulpiturer på lang-siderne, mens orgelpulpituret er over hovedind-gangen mod vest. Niels Skovgaard har 1904 malet og skænket det meget store alterbillede, »Den første pinsedåb«, den mørke træramme er skåret af bl.a. Niels Larsen Stevns, der også har dekoreret prædikestolen sammen med de to brødre Skovgaard. Det broderede altertæppe med gule og lilla blomster er tegnet af Joakim Skovgaard. Døbefontens granitkumme er fra kirken i Randlev, sydøst for Odder. Der er gips-relieffer af billedhuggeren C.C. Peters, Joakim og Niels Skovgaard.

I.B.-J.

Islev Kirke, Slotsherrensvej 321, ligger i en for-stadsbebyggelse af uensartet karakter. På tre sider er den omgivet af veje, hvoraf Slotsher-rensvvej mod nord er stærkt trafikeret. Disse for-

hold har været af betydning for bygningernes tætte og sluttede karakter. Kirken er opført af arkitekterne Inger og Johannes Exner i årene 1968-70. Bebyggelsen er et trefløjet anlæg omkring en tegllagt gård. Midterste fløj består af tre bygningslegemer indeholdende kirkesal, mødesal og pejsestue. Fløjen til højre indeholder kontorer og konfirmandlokale og fløjen til venstre lokaler for ungdomsarbejde. Bag denne fløj er et antal spejderlokaler under opførelse. De vil tilsammen danne et bygningsanlæg, der grupperer sig om en have. Bygningerne er opført af en rød mursten, der varierer i struktur og farve. Opmurings teknikken er med stærkt fyldte fuger, som ikke er afsyret. Derved får de store murflader et særligt spil. Klokketårnet, som afslutter den ene fløj, er lavet med tragtformede og opadrettede lydåbninger.

Kirkerummet er kvadratisk med indgang i det ene hjørne og alteret placeret omtrent diagonalt herfor. Bag alteret beskriver muren en svag krumning, som modtager noget stærkere lys end de øvrige vægflader, der får lys gennem randspalter mellem tagflade og vægge. Konstruktionen er en stor rumgitterkonstruktion af træ. Bænkene er opstillet uregelmæssigt i en krummet opstilling om alteret, der er muret og fritstående. Præsten står bag alteret med front mod menigheden. Over alteret hænger et jernkrucifiks af Robert Jacobsen. Prædikestolen er omhængt med tekstiler udført af Grete Balle.

Umiddelbart indenfor indgangen findes et pulpitur, båret af spredt opstillede pladejernsøjler med cirkulære udskæringer. Orglet er usædvanligt ved sin farveholdning med malede facadepiber

varierende i et utal af farvenuancer fra rødviolet til blåviolet. Orgelfacaderne er udskårne med superellipsoidiske huller. Såvel disse som farve nuancerne er fastlagt i forhold til orgelhusenes pibestørrelser og gruppering. Gulvene er rundt i bygningen lagt af røde teglsten i varierende mønstre.

J.E.

Jesuskirken ligger i Kirkevænget over for Søndermarken. Strenge servitutter bevirker, at ingen bebyggelse frem i tiden kan spærre udsigten til kirken, der ligger tilbagetrukket fra Valby Langgade. Bygherrer er brygger Carl Jacobsen og hans hustru Ottilia; de oprettede 1883 fire legater på hver 250.000 kr. For det, der hed »Ny Carlsberg Kirkelegat« opførtes Jesuskirken, der dog kom til at koste langt mere end legatets oprindelige beløb, differencen betalte Jacobsen selv, mens hans mor Laura Jacobsen betalte klokketårnets opførelse med 200.000 kr. Professor Vilhelm Dahlerup fik opgaven at tegne kirken, der skulle »overgå alle de andre kirker i København i skønhed«. Den opførtes 1884-91 som en oldkirkelig basilika med motiver fra kirker i bl.a. Ravenna og Poitiers i Vestfrankrig; med de især i de indre overvældende mange, særprægede og kostbare enkeltheder er denne kirke egenartet i dansk kirkebyggeri.

Den røde murstensbygning har hovedindgang i den nordvendte gavl, mens det tresidet afsluttede kor vender mod syd; over koret hæver en tolv-sidet overbygning sig, hvis spidse tag som kirkens andre er kobbertækket. Det fritstående klokketårn er rejst ved kirkens nordøstlige hjør-

Islev Kirke set fra Hvidsværmervej. Til højre tårnet med de tragtformede lydåbninger.

ne. Foran kirken står et bronzekrucifiks efter model af J.A. Jerichau; i en niche på korets mur er en bronzefigur, Den gode hyrde, opstillet, under denne står en mindetavle over soldater fra Valby, faldet i krigen 1848-50, den havde tidligere sin plads ved Valby Tingsted.

I gavlfacaden, der følger tagets lave rejsning, er der bag tre store søjlebårne rundbuer en forhal med tre egetræsdøre; på hver side af hoveddøren er en tavle med citater fra de romerske historikere Suetonius' og Tacitus' værker. Øverst på væggen er indsat italiensk mosaik, de svære granitsøjler har dobbeltkapitæler med motiver fra Ravenna. Gavlen over buerne har i hvert hjørne et evangelistsymbol; i den store vinduesrose er en urskive indsat, hvis slagværk er i tårnet; øverst på gavlen ses den bedende Jesus, udført af billedhuggeren Aksel Hansen.

Væggene i den bagvedliggende indre forhal, der tjener som våbenhus, er dekoreret med motiver fra Gamle Testamente, de høje døre, der har florentinsk gitterværk af bronze, fører til det så rigt udsmykkede kirkerum, hvortil lyset kun sparsomt slipper ind gennem vinduesrosen og korkuplens ruder, der er af gulligt glas; kirkens 12 store vinduer har glasmalerier udført i München efter maleren Christen Nielsen Overgaards tegninger. De mange glatpolerede søjler af bornholmsk og svensk granit med kapitæler og baser dekoreret med hver sit motiv skiller midtskibet fra de noget lavere sideskibe, der af pulpiturer deles i to stokværk. Pulpiturernes gennembrudte brystværn er ligesom væggen til den indre forhal af egetræ; i denne væg er indsat de 12 apostle malet af August Jerndorff. I sideskibenes øverste stokværk bærer kraftige søjler midtskibets tre krydshvælv, mens lette og svære søjler veksler i nederste stokværk. Overalt i kirken ses Jesu ord valgt af Carl Jacobsen og hustru.

Ved opgangen til koret, der er hævet fem trin over skibets gulv, flankeres en lav skranke af to snoede, antikke italienske marmorsøjler smykket med cosmatisk arbejde. I den brede dekorede korbue, står til venstre i en niche J.A. Jerichaus døbefont, en muslingeskal mellem Troens og Håbets engel; i nichen på højre side af korbuen er en marmorskulptur med latinsk indskrift minde over slægten Jacobsen, det er Livets og Dødens engle modelleret 1827 efter en skitse af Thorvaldsen af dennes elev italieneren Pietro Tenerani. Korbuens skrå afslutning er rigt dekoreret ind mod koret, der hæver sig i tre stokværk dækket af en kuppel, hvis vinduer indrammes af palmeblade, disse strækker sig fra stammer hvorimellem engle med gyldne glorier og udbredte vinger står på en lys gul bund; frisen er modelleret af billedhuggeren Frederik Hammel-eff, der tillige har udført nordgavlens evangelistsymboler. Andet stokværks buer hviler på slanke søjler samlet tre ad gangen, her som alle andre steder i kirken blankpolerede og med for-

skellige udsmykkede kapitæler; på dette stokværk er det kostbare orgel anbragt over alteret, det er bygget i Paris af den franske orgelbygger Aristide Cavallé-Coll. Her på orgelpulpiturets koromgang er to arbejder af Ludvig Brandstrup: to marmorbuster af Carl og Ottilia Jacobsen og et marmorrelief af kirkens arkitekt, Dahlerup og murermester, S.P. Beckmann. Relieffet under andet stokværk: Kristus med martyrskaren er Stephan Sindings værk, her ses som sidste person mod øst Martin Luther, mod vest Hans Tausen. Bag ti svære søjler i nederste stokværk ses væggene, der har udskårne, mørk grønne sandstensdekorationer; mellem søjlerne hænger syv forskelligt udformede olielamper. I alterets plade, der er af egetræ, er indlagt en planke af cedertræ fra Libanon. Her står på et firkantet skab et stort kors smykket med kostbare stene; Stephan Sinding har modelleret de to knælende engle, der, udført i forgyldt bronze, bærer alterlysene; den sokkel de knæler på har fyldinger, der i indlægninger af perlemor og kostbare træsorter viser træer, der ofte nævnes i Bibelen. Altersølvet er 1916 skænket af Carl Jacobsens fire børn. Ludvig Brandstrup har modelleret et epitafium til venstre i koret over Ottilia Jacobsen tillige med et marmorrelief af Carl Jacobsens mor, det hænger til højre. En forgyldt bronzefigur, en reproduktion af den franske billedhugger Raoul-François Larche's Jesus som tolvårig i templet, er af Ny Carlsberg Glyptotek anbragt til højre for alteret. Sårkristiet bag koret har arkitekt Rolf Graae nyindrettet 1956, her er Dahlerups farvelagte tegninger, signeret 1884, af Jesuskirken ophængt.

Prædikestolen af sandsten og med evangelistsymboler af Mogens Bøggild har siden 1934 været anbragt på gulvet til venstre ved korbuens, indtil da var en stol af egetræ og sandsten placeret på østre pulpitur nær koret. 1916 skænkede Carlsbergfondet nye stolestader, hvis gavle er skåret af Jens Møller-Jensen.

Bag alteret er nedgang til krypten, der rummer slægten Jacobsens begravelsesplads. Forrest er en cirkelrund forhal, hvis loft hviler på otte granitsøjler i den halve cirkel, søjlerne bærer Carl Jacobsens otte børns navne, over for står en Kristusbuste udført af Jerichau. Bag forhallen er et rektangulært, tøndehvælvet rum på tværs af kirkens længderetning, i dybe nicher står her to dobbeltsarkofager med henholdsvis J.C. Jacobsens og hustrus samt Carl Jacobsens og hustrus kister. De fire døde børn er også gravsat her i det iøvrigt smukt udsmykkede rum.

Det fritstående klokketårn, kampanilen, fuldførtes 1895, det er med sine otte stokværk og det kobberdækkede pyramidespir 52 m højt. Til minde om Jacobsens ældste søn, der døde 1890, kaldtes det Alftårnet; lige under spiret kranser bogstavet A den øverste kant af murværket, på nordsiden ses endnu et A længere nede. På tårnets nordøstlige hjørne er en bronzefigur, der

Kastelskirken set fra øst.

forestiller barnets engel, udført af den franske billedhugger Ernest Barrias. Murværket herunder er prydet med hagekors, kendt fra de ældste tider i flere verdensdele, sikkert oftest med religiøs betydning og af brygger Jacobsen anvendt som Ny Carlsbergs bomærke. De fire klokker er støbt hos Taylor & Co., England; deres inskriptioner oplyser bl.a. at de har navne efter Jacobsens fire børn, der døde mens kirken opførtes; de to øverste står i forbindelse med kirkens ur og slår henholdsvis kvarter- og timeslag.

I.B.-J.

Kastelskirkens officielle navn var indtil midten af 1700erne »Slotskirken i Citadellet Frederikshavn«, da det egentlig havde været hensigten at bygge et slot i det i 1660erne anlagte citadel »Frederikshavn«; det lange navn kortedes af og blev til »Citadelskirken«, for endelig at blive det nuværende. Grundstenen til denne kirke nedlagdes 1703 og den indviedes 1704; den afløste en tidligere kirke, der lå ved Artilleristoks nordlige ende, og som 1704 blev brudt ned, en del af dens inventar overførtes til den nye kirke.

Den oprindelige menighed var ren militær, og helt til 1860 var der skildvagter ved kirkens dør, så længe gudstjenesten, som mandskabet var kommanderet til at overvære, varede. Kirkesproget var tysk, indtil kirken 1739 fik sin egen præst, da prædikedes der skiftevis på tysk og dansk; 1819 bestemte Frederik VI, at den tysktalende militære menighed skulle høre under Frederiks Tyske Kirke, nuværende Christians Kirke i Strandgade.

Den rektangulære, gulkalkede bygning ligger ved vestre side af Kastelets store mønstringsplads, hvortil facaden med hovedportal under en lav frontispice vender. 1725 opførtes et arrest-

hus vest for kirken, dettes to nu rødkalkede hjørnefløje er mod nord og syd trukket ud, så den lille kirkebygning mod pladsen får en tilsyneladende længere facade. Til arresthuset førte senere tilmurede lydkanaler, således at fangerne fra deres celler kunne følge gudstjenesten. Hovedindgangen, der siden 1857 har været spærret, flankeres af fire grå, pudsede pilastre, i gavlfeltet ses Frederik IVs navnetræk. Valmtaget, der er dækket af sortglaserede tegl, bærer på midten en kobbertækket tagrytter. Kirken har høje, rundbuede vinduer, der dog mod vest siden 1857 er heltilmuret, således at det enkle rum, hvortil man kun kan komme gennem nordgavlens indgang, får lys fra øst. Det fladbuede tøndehvælv er ligesom alternichens bund blåmalet, væggene er hvide og uden prydelser; det blå loft var indtil begyndelsen af 1950erne smykket med guldstjerner.

1857 restaureredes kirken under N.S. Nebelongs ledelse, ved denne lejlighed opførtes en stor rundbuet alterniche. Altertavlen fra 1704 består af en, muligvis af Christian Nerger, rigt udskåret og forgyldt ramme, hvori er indsat tre malerier over hinanden. De stammer fra forskellig tid, således er det nederste Nadveren, fra omkring 1700; det midterste og største er fra 1600-tallets sidste halvdel, det er tavlens bedste kunstværk og viser Hyrdernes Tilbedelse; øverst ses Kristus på korset, et maleri fra 1600-tallets slutning. Af altersølvet er kanden ældst, i bunden ses indskrift, giverinitialer og årstallet 1743; kalk, disk og oblatæske er 1747 skænket af kastelets daværende kommandant, Frederik Hans von Walter, han lod ved denne lejlighed en kalk fra 1684 omsmelte til formålet. Malmstagerne fra 1704 er skænket af enken efter Rosenborg Slots forvalter, Hans Eilersen Koch.

Døbefonten, der er af træ malet som marmor,

har stået som midlertidig font i Vor Frue Kirke, indtil 1839, da Thorvaldsens dåbsengel toges i brug. I Kastelskirken er den indtil videre forsøgsvis opstillet ud for den lukkede indgang mod øst. Den flade kumme, der hviler på en søjle, har frise af kerubhoveder, der er forgyldt ligesom fodens ornamenter; fad og kande er af tin. Prædikestolen er fra istandsættelsen 1857 og tegnet af Nebelong; siden 1958 er den malet perlegrå og har i felterne forgyldte engelfigurer, på himlen knæler en forgyldt engel.

Orgelfacaden fra 1756, der har to topkar-toucher med Frederik Vs navnetræk, hviler på et svunget pulpitur fra 1704 over norddøren; her er anbragt et billedskærerarbejde antagelig fra kirkens ældste orgel fra 1705, dette fornyedes 1922 og 1969 er et helt nyt orgelværk opsat af orgelbygger Poul-Gerhard Andersen. De enkle stolestader er fra 1857, tegnet af Nebelong og malet perlegrå.

I.B.-J.

Københavns Domkirke, Vor Frue Kirke. Den første på stedet blev påbegyndt kort før år 1200. Som ærkebiskop bekræftede Absalon, at sogne-børnene i Havn havde skænket en tredjedel af deres korntiende til opførelsen af Sankt Maria Kirke. I kirkens gamle sjælemessebog nævnes biskop Peder Sunesøn som kirkens grundlægger; 1190'erne vil derfor passe bedst som tidspunktet for kirkebyggeriet. Kvadersten af kridt, som blev fundet ved gravninger 1942, fortæller at denne kirke må have været en kridtstenskirke, hvilket kan synes en smule mærkeligt, eftersom teglstenen da var et almindeligt og vidt udbredt byggemateriale.

Biskop Peder Sunesøn knyttede et kollegiatka-pitel til kirken, hvorved den opnåede en slags domkirkestatus, hvilket efterhånden måtte kræve et gudshus af større format. Kirken blev 1316 genopført, således som en nu forsvundet bygningsindskrift fortæller: »år 1316 genopfør-

tes denne kirke, fire gange tidligere ødelagt ved ildebrande«. Den nye kirke var en gotisk tegl-stensbygning, som i mange træk har lignet Sankt Petri kirke i Malmö. Mest karakteristisk var koret, der efter fransk byggemåde havde et højt opragende midtparti omgivet af en lav omgang, der var udformet som fem tresidet fremspringende kapeller. Indtil slutningen af 1400-tallet var kirken tårnløs, men i kong Hans' regerings-tid byggedes et stort vesttårn, hvis lange spir rejstes 1514.

På grund af kirkens særlige status knyttedes mange andre og kapeller til den, ligesom den modtog mange relikvier og inventargenstande. Således skænkede en adelig dame 1511 en guld-krone og adskillige guldsmykker til et Maria-bil-ede.

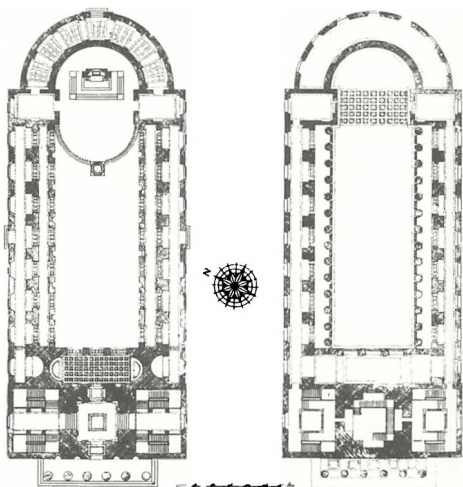
Vor Frue Kirke vandt også i betydning efter at København fra Erik af Pommerns tid blev kongens by og residens. Kongerne fra Christian I til Frederik III kronedes i kirken og det i 1479 nystiftede universitet knyttedes til den. Det var vel også på grund af denne centrale position, at kirken som en af de få i landet led overlast i de bevægede tider under reformationen. Tredje ju-leadag 1530 stormede københavnske borgere under ledelse af Ambrosius Bogbinder bygningens katolske inventar.

De papistiske prydelser som kirken mistede un-der reformationen erstattedes gradvis af andet inventar som ny altertavle af Hans Maler, 1569 og ny prædikestol, men vigtigst var de utallige epitafier og gravsten som efterhånden kom til. Vor Frue blev et eftertragtet lejersted, og en stor del af samfundets fornemme og betydningsfulde slægter købte sig gravplads her.

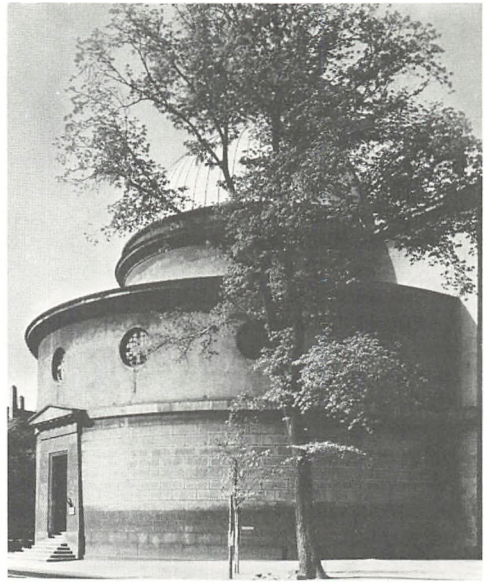
Under Københavns brand 1728 antændtes spiret og kirken brændte, hvorved det meste af inven-taret ødelagdes; kun korpartiet bag alteret var nogenlunde uskadt. En genopførelse blev hurtigt vedtaget, og 1731 approberedes tegninger til en ny Vor Frue Kirke af J.F. Ramus og Johan Cornelius Krieger. I denne barokkirke indgik det gamle bevarede kor. Spires opførelse påbegyndtes først 1742 efter tegninger af Vincent Lerche, der nøje fulgte sit forbillede, et spirprojekt til St. Martin-in-the-Fields i London.

Englændernes bombardement af København 1807 lagde atter kirken øde, men allerede det føl-gende år blev genopførelsen overdraget C.F. Hansen, der for at gennemføre den klassicistiske arkitektur, som han bedre end andre hjemlige ar-kitekter mestrede, nedbrød det gotiske kor, hvorimod de gamle mure i stor udstrækning gen-benyttedes, dog dækket med puds.

Den nye kirke rejstes 1811-29. En dorisk søjle-portal markerer hovedindgangen i tårnet, øst-partiet er formet som en halvrund niche, om-givet af en lavere gang, det 58 meter høje tårn af-sluttes af et fladt tag, således som C.F. Hansen ønskede, og midtpartiet i det indre dækkes af en kassetteret tøndehvælving, der bæres af 28

Planer af Københavns Domkirke.

Domkirkens hovedindgang og det halvrunde kor mod øst.

doriske søjler, som atter hviler på de af rundbuede arkader gennembrudte mure. Såvel kirkens ydre som indre har lykkeligt undgået at få præg af de meget knappe økonomiske ressourcer som stilledes til rådighed.

Inventar

Hele kirkens indre domineres ganske af Thorvaldsens store skulpturer, der ret afgørende brød med C.F. Hansens planer. Alterets hovedprydelse er en stående Kristus-figur, der oprindeligt var beregnet for Slotskirken. Døbefonten, der forestiller en knælende engel holdende en muslingskal, havde Thorvaldsen oprindeligt forestillet sig som en stående engel. I korrundingen modellerede kunstneren en frise med motivet: Kristi gang til Golgata. Langs midtskibets langvægge er store marmorstatuer af de 12 apostle. Fra indgangen mod koret på nordre side: Bartolomæus med kniv i højre hånd; Tomas med vinkel; Jakob d.y. med vandringsstav; Filip med rørkors i højre hånd; Mattæus, som evangelist med skrivetavle og griffel; Paulus med venstre hånd på et sværd. På søndre side: Peter med to nøgler i højre hånd; Johannes, som evangelist med skrivetavle og griffel; Jakob d.æ. med vandrestav og hat på ryggen; Andreas med et X-formet kors; Judas Taddæus med hellebard ved venstre arm; Simon Zelotes med en sav. Over apostelfigurene er der tolv medaillon-relieffer med englehoved omgivet af fire vinger. På henholdsvis nordre og søndre skriftestol er der relieffer af Kristi dåb og Nadverens indstiftelse. Over fattigblokken er et relief: Caritas eller Den kristelige kærlighed og over skoleblokken et relief: Barnets skytsengel.

Thorvaldsen udførte også andre værker til kirken, således gavlgruppen i hovedportalen

fronton, der forestiller Johannes Døberen, som prædiker for en forsamlet flok i ørkenen. Arbejdet, som var i brændt ler bemalet med terrakottafarve nedtoges 1878 og erstattedes af et marmorekseplar, udført af en hel række billedhuggere, som Kunstakademiet havde udpeget. Også disse figurer led skade ved vejrliget og de blev udskiftet med de nuværende bronzeeksemplarer fra 1928. På facaden bag hovedportalen sidder en relieffrise i gips af Kristi indtog i Jerusalem.

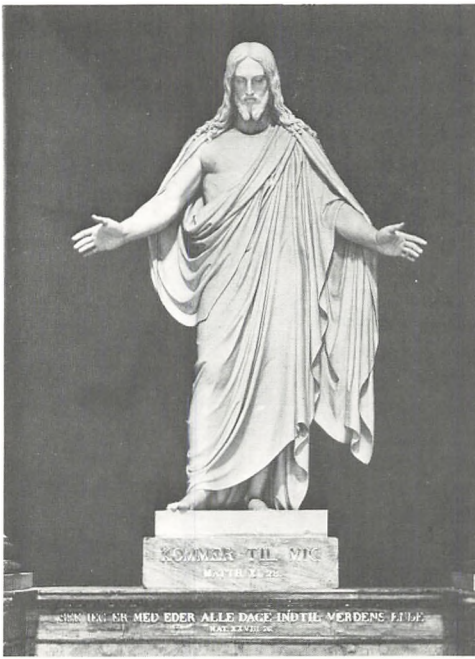
Omkring 1860 opstilledes på kirkens vestside to kolossalstatuer i bronze forestillende Moses, af H.W. Bissen og David, af J.A. Jerichau.

Ud mod Frue Plads står langs kirkens nordside tre portrætbuster af, fra vest: biskop H.L. Martensen og biskop J.P. Mynster, begge af Th. Stein, og af komponisten C.E.F. Weyse af H.W. Bissen.

Gravminder

Som omtalt blev den nuværende kirkes forgænger efterhånden en slags rigsmausolæum for fremtrædende personer, men kun meget lidt er bevaret af deres gravminder. De opbevares i et lille domkirkemuseum.

I C.F. Hansens bygning findes enkelte gravminder: 1) 1834. Biskop Friedrich Münter. Formet som et græsk gravmæle med palmetsmykket trekantgavl; i midtfeltet siddende portrætfigur; udført af Hermann Ernst Freund. I nordre sideskib. 2) 1838. Professor i teologi Jens Møller. Relief af en siddende figur: Eusebia, Fromheden; udført af Hermann Ernst Freund. I nordre sideskib. 3) 1856. Biskop Jakob Peter Mynster. Det tresidet afdækkede billedfelt har stående portrætfigur i højt relief. Udført af J.A. Jerichau. I nordre sideskib. 4) 1867. Stiftsprovst Just Hen-

Alterets hovedprydelse, Thorvaldsens Kristus-figur og til højre døbefonten i Københavns Domkirke.

rik Paulli: Formet som en antik stele med portrætmedaljon. Udført af H.W. Bissen. I nordre sideskib.

Vor Frue Kirke i København er brændt adskillige gange og hver gang blevet genopført i overensstemmelse med samtidens stilfornemmelse. Da C.F. Hansen efter 1807 fik frie hænder var der mange, som havde svært ved at forstå, at arkitekturens formsprog da var klassicismens. Selv om riget var ruineret lykkedes det for C.F. Hansen med træ og puds at skabe et storslået monument. Komponisten Weyse ramte sikkert noget rigtigt i sin ret positive opfattelse med stroferne: I kirken man præsten ej kan forstå de klokker så sagtelig ringe, uret i tårnet vil ikke gå, orglet vil ikke klinge, men kirken er smuk, og er man derinde, så glemmer man, at den er bygget af pinde. I dag må man sige, at kirken er et smukt bygningsværk fra statsbankerottens tid, dens ydre er Hansens og dens indre Thorvaldsens.

A.B.

Lundehus Kirke, Strødamvej, er indviet december 1957 og bygget efter tegninger af arkitekt Holger Jensen. Kirken ligger smukt i grønt område, indpasset mellem gamle piletræer. Den er opført i særpræget, moderne stil med lave bygninger omkring et kirkerum, hvis tagkonstruktion hæver sig markant i pyramideform. Symbolsk har dette »tårn« form som gamle danske sømærker. I en åbning nogenlunde midtvejs på pyramiden er klokken ophængt. Taget er skifer-tækket. Kirken er ikke stor, men rummelig.

Kirkerummet med det høje loft er konstrueret meget enkelt, idet fire, hvide betonsøjler bærer hele tagkonstruktionen; rummet har form som en centralkirke og kan gøres større ved at to møderum, adskilt fra kirken ved en foldevæg, kan inddrages. Korpartiet er en smule hævet over niveau. På alteret står to sølvlysestager og en syvarmet lysestage tegnet af arkitekten. Døbefonten, der ligesom alteret er af sandsten, har korsformet fod. Prædikestolen af fyrretræ, er prydet med de fire evangelistsymboler, skåret af billedhuggeren Edvard Jensen, som ligeledes har skåret udsmykningen: Den store nadver, der opsattes på altervæggen 1959. På den indvendige træklædt loftsvæg er over alteret anbragt et stort trækors. Et trekantet vindue med glasmaleri af billedhuggeren Palle Bruun er indsat i loftets nordvæg. Ser man godt efter, kan man i ruden skelne ordene: Ske din vilje.

G.H.

Præstebro Kirke, er opført i to etaper i 1965 og 1969 efter tegninger af Inger og Johannes Exner. Bygningen ligger ved den stærkt trafikerede Ring II og Tornerosevej, hvorfra adgangen sker over en mindre, brostensbelagt plads. Som det anes udefra, er anlægget karakteriseret ved et centralt liggende kvadratisk kirkerum, omgivet af lave rum på alle fire sider. Langs de to sider findes møderum af forskellig størrelse og langs de andre to sider rum for præst, kordegn, konfirmander m.m. Klokketårnet er en lav muret fritstående bygning med spalter, der folder sig ud øverst oppe. Det karakteristiske ved planen er kirkerummets

Lundehus Kirkes døbefont og prædikestol.

centrale placering, der understreges ved det cirkulære alters plads i kirkerummets midterste del og ved de omliggende mødelokaler, som kan tilsluttes kirkerummet ved foldevægge. Kirken er blandt de nyere kirker i Danmark den hidtil mest konsekvente kirke opført over circumstantestanken, hvor alle, menighed såvel som organist og præst, mødes i fællesskab om alter, prædikestol og døbefont, og hvor præsten står på den anden side af alteret, vendt mod menigheden. For at understrege dette princip har rummet foruden lysspalter mellem loft og vægge et meget stort centralt anbragt ovenlys, forsynet med lodret hængende aluminiumsskærme. Aluminiumsloftet og det lyse klinklagte gulv er med til at give rummet en lys og let karakter. Langs rummets to sider findes søjlegange, der med deres mørke materialeholdning er med til at understrege kirkerummets centrale plads i bygningen.

Alter og døbefont er proportioneret over enkle geometriske former: kvadrat, kubus og cirkel. Alteret er en stor cirkulær bøgetræsplade båret af en aluminiumsunderdel. Døbefonten er en kube af aluminium, gennemsåret af store cirkulære huller.

I underetagen, under de største mødesale, findes mødelokaler, der får dagslys fra en halv-cirkulært udgravet plads vest for kirken. Denne plads indgår som et lille amfiteater i en af mure beskyttet gårdhave.

J.E.

Reformert Kirke, der ligger omgivet af Gothersgade, Rosenborggade og Åbenrå, er opført på Christian Vs dronning Charlotte Amalies foran-

ledning. Som hessisk prinsesse tilhørte hun den reformerte kirke, der bygger på Calvins og Zwinglis lære; i de calvinske kirker var ordets forkyndelse det væsentligste i gudstjenesten, derfor var der intet alter, ingen altertavle o.l., hvori mod prædikestolen var centralt anbragt i kirkerummet. Charlotte Amalie agtede ikke at fravige sin tro, da hun 1667 ægtede den danske kronprins, i ægtepagten indføjedes derfor bestemmelser om prinsessens ret til at udøve sin religion; Frederik III tillod derefter sin svigerdatter at holde en hofprædikant, som dog kun måtte prædike og uddele nadverens sakramente og intet andet og udelukkende for prinsessen og hendes hofstat.

I 1685 fordrev Louis XIV de reformerte, huguenotterne, men allerede 1681 havde nogle af disse som flygtninge fået foreløbig indrejsetilladelse til Danmark med ret til fri religionsudøvelse i Fredericia, Glückstadt og Altona; 1685 erhvervede de privilegier af kongen omfattende rettigheder mod at påtage sig visse forpligtelser over for den danske stat. Hermed opnåedes bl.a. at skaffe kapital og arbejdskraft til nye industrier, som ikke fandtes i Danmark, og at få driftige håndværkere, hvoraf der var en del blandt de tilrejsende. I den reformerte menighed optoges foruden disse flygtninge kolonister af tysk og nederlandsk oprindelse, der fra begyndelsen udgjorde den største del af menigheden.

I kongens privilegier af 1685 var der lovet de reformerte en byggegrund på Christianshavn, men 1687 overdrog kongen menigheden grunden ved Gothersgade. Inden da havde de reformerte søgt kirkerum i bl.a. dronningens private kapel, indtil

Reformert Kirkes facade mod Gothersgade.

de 1685 fik en kirkesal ved at leje sig ind i nuværende Ny Vestergade hos købmand og skibsreder Wigand Michelbecker, født i Marburg, der havde en stor gård i Kalveboderne, hvor nu Nationalmuseet ligger. Ved indsamlinger her og i udlandet tillige med en gave fra dronningen på 10.000 rigsdaler lykkedes det at få byggeriet i gang. Den 20. april 1688 nedlagde dronningen grundstenen og allerede 10. november 1689 kunne hun indvie kirken.

Stenhugger Hendrik Brokham, som kendes fra arbejdet på Vor Frelzers Kirkes hovedportal, har lavet de arbejdstegninger, hvorefter kirken byggedes. Et tidligere meget spartansk projekt kender man ikke ophavsmanden til, men dronningens ønske om et bedre og skønnere tempel for de reformerte menigheder end det projekterede, resulterede i de tegninger, som udførtes af Brokham, der var medlem af den tysk-nederlandske menighed. Mens han i en årrække var kirkens diakon førte han fattigregnskaberne på højtysk, hvilket kan tyde på, at det har været hans modersmål. Jan Steenberg har påvist, at brødrene Frederik og Nicolai Müller, som man tidligere har anset for kirkens arkitekter, snarest som entreprenører har forestået byggearbejdet.

Ved den store brand 1728 ramtes også Reformert Kirke; der findes ingen oplysninger om, hvor alvorlig ødelæggelsen var, men alt tyder på, at murene har holdt, da kirkens nuværende udseende svarer ikke alene til byggekontraktens beskrivelse og mål, men også til en allegorisk gouache, der findes på museet på Frederiksborg; den er udført af den franske præst Gaspard Antoine de Bois-Clair og dateret 1690.

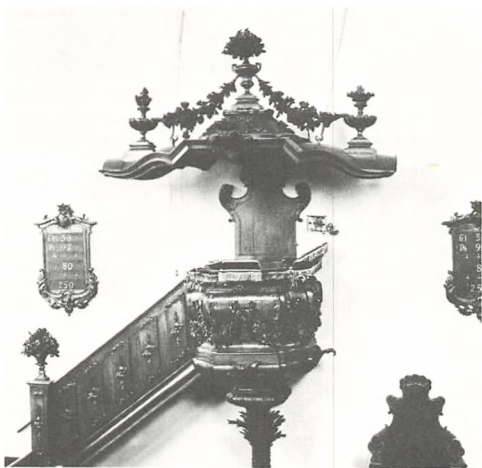
Omgivet af den tidligere kirkegård ligger kirken trukket tilbage mod Åbenrå men med facaden mod Gothersgade; kun denne side af bygningen er særlig udsmykket, idet den i tidens nederlandske barokstil er prydet med pilastre og en midt-risalit, hvori hovedportalen findes; over denne er

en stor kartouche med indskrift fra Esajas' Bog II, 3; Christian Vs og Charlotte Amalies navnetræk ses i risalittens gavlfrenton. Kirken er orienteret efter tværaksen, der går fra hovedportalen til den modsatte væg i det indre, hvor prædikestolen er opsat; i hver gavl findes en sidedør. Høje rundbuede vinduer, hvorunder der sidder tværovale blændinger, findes i alle fire mure. Bygningen dækkes af et valmtag, der krones af et kobberklædt klokkespir.

Det ses ifølge gamle planer, at man ved genopbygningen efter branden 1728 i det store og hele bevarede kirkens indre opbygning, der ligesom det ydre har sin oprindelse i Nederlandene. I det høje, rektangulære, lyse kirkerum findes midt i loftet et skriftfelt i oval gipsramme. Man ved, at der også i den ældste kirke har været en inskription i loftets midte, den nuværende latinske lyder i oversættelse: »Herren, den bedste og største. Ved den højeste Guds bistand, ved nådig befaling af den stormægtigste monark Christian V, Danmarks, Norges, goters og venders konge, og ved den ophøjede dronning Caroline Amalie, landgrevinde af Hessens, omsorg, er dette tempel rejst til brug for de reformerte, i det Herrens år 1689 den 11. oktober«. Man undrer sig over, at dronningen kaldes Caroline og ligeledes over, hvad datoen 11. oktober hentyder til. På væggen over for hovedindgangen er prædikestolen, mens der på de andre vægge er omløbende pulpitter. Den prægtigt udskårne prædikestol må tilskrives Friederich Ehbisch i betragtning af ligheden med de stole, han leverede til flere københavnske kirker efter branden; af dem er kun stolen i Trinitatis Kirke bevaret. I Reformert Kirke hviler prædikestolen på en søjle formet som en palmestamme; rige udskæringer smykker stolen overalt, og over et rygpanel breder den store lydhimmel sig til siderne prydet med fritstående vaser forbundet med blomsterguirlander; ved opgangen til stolen står en udskåret blomstervase; ifølge den reformerte tro forekommer ingen figurfremstillinger i kirken. Et firdelt timeglas i træramme er opsat på væggen ved prædikestolen i en messingarm, der antagelig er fra 1600-tallet og ældre end timeglasset.

Neden for prædikestolen står nadverbordet på et lavt podium, der er omgivet af en skranke med rigt udskårne balustre; på skranken står to blomstervaser antagelig også fra Ehbischs værksted, her er tillige et 1700-tals timeglas i messingindfatning anbragt. Et nadverbord af sten, dækket med et rødt fløjlstæppe, er 1973 udskiftet med et egetræsbord, skænket af dronning Margrethe og prins Henrik i anledning af kirkens genindvielse efter den store restaurering. På podiet står også en kantorstol fra 1851.

Stolestaderne har pilasterudsmykning kronet af en muslingeskal; kun få af kirkens mange lukkede stole er bevaret, de findes på gulvet på hver side af hovedindgangen og de ældste på hver side af den såkaldte dronningestol på pulpituret, disse

Friederich Ehbischs smukke prædikestol.

Dronningestolen på nordøstre pulpitur over for prædikestolen.

er ligesom stolene på gulvet forsynet med vinduer. Dronningestolen, der i 1700-tallet også kaldtes kongestolen, er en ottekantet pavillon, som danner en helhed for sig, den springer som en karnap frem med tre frie sider i hvis midterste panelfelt dronningens kronede initialer ses omgivet af laurbær- og palmegrene. Guldstaffering er anvendt på dette ornament, der tillige med sidefelternes ornament og kongekronen, der afslutter stolens svungne tag, er det eneste træværk i denne kirke, der nogensinde har været stafferet. Indvendig er stolens vægge dækket af gammelt gyldenlæder, mens der i loftet er et maleri fra 1600-tallet, en gengivelse af et loftsmaleri af Kronborgs kongefløj. Det må antages at være overgivet til kirken fra Københavns Slot i 1720'erne, da slottet skulle give plads for det nye Christiansborg; af billedets otte vingede genier bærer de fire Charlotte Amalies navnetræk.

Fra Københavns Slot stammer også orglet; det solgtes i 1730'erne til kirken, da Christiansborg med tilhørende slotskirke opførtes. Værket fornyedes dog 1878 af orgelbyggeren Daniel Köhne; det er et af de bedste af de ret få bevarede af hans instrumenter. Orgelfacaden, der bærer Christian VI's og Sophie Magdalenes navnetræk er antagelig fra 1730'erne. Tre store og to mindre tårne tillige med gennembrudte sidevinger pryder denne facade, som i midttårnets topstykke bærer et ur, hvis skive muligvis er fra orglets første tid, mens det første værk tilsyneladende er indsat i 1918.

Siden kirkens genindvielse 4. marts 1731 har den naturligvis gennemgået istandsættelser og i det indre tillige visse ændringer af det oven for nævnte inventar. Under arkitekterne H.H. Engqvists og Karsten Rønnows ledelse begyndte i 1969 en gennemgribende restaurering, som var så vidt afsluttet, at kirken igen kunne tages i brug 30. september 1973. Fra en del af stolestaderne er nu al fernis fjernet, så egetræet står i sin naturlige far-

ve, ligesom man har repareret, hvor det tiltrængtes; rensningen af det træværk, der endnu er ferniseret, vil fortsætte.

Kirkens sølvtøj betragtedes oprindeligt som den tyske og den franske menigheds fællesej, men 1781 deltes det mellem menighederne. Fra den første kirke eksisterer en kalk med tilhørende disk, vistnok fra 1638; foruden mestermærker er på begge genstande Charlotte Amalies våben, hvorimod der ikke nu ses noget årstal. En kalk med låg og dertil hørende disk, begge fra omkring 1675 og med mestermærker og dronningens våben findes i Rosenborg-samlingen, der 1882 ytrede ønske om at erhverve sættet, hvorpå den tyske menighed vedtog at aflevere det. En kalk fra 1710-19 med en lille tilhørende disk ejes tillige med en sygekalk af den tyske menighed. To ens sølvkander fra omkring 1700 tilhører den franske menighed. Fra midten af 1600-tallet er et drevet sølvforyldt dåbsfad, i hvis bund de fire elementer er fremstillet, det bærer under bunden Augsburgs bystempe; fadet tilhører den tyske menighed. Fra tiden efter 1728 ejer denne menighed bl.a. to ens vinkander, anskaffet 1781, en forgyldt dåbskande fra 1775 samt to sølvtallerkener fra 1788, som alt bærer mestermærker og årstal. Den franske menighed ejer bl.a. to ens forgyldte kalke fra 1754, en ligeledes forgyldt disk fra 1731, dåbsfad og kande fra 1781 foruden et yngre dåbssæt, hvor fadet, skænket 1903, er en kopi af det gamle augsburgske fad. Som den tyske menigheds sølv bærer også den franske menigheds mestermærker og årstal.

På kirkens to klokker står årstallet 1729, men der gik mange år, før de kunne anvendes efter hensigten. I 1690 udstedte Christian V en række bestemmelser, der bl.a. indeholdt forbud mod klokkeringning, hvorefter kirkens klokker kun måtte anvendes i forbindelse med tårnuret, og trods menighedernes gentagne anmodning om ophævelse af forbudet varede dette helt til grund-

lovens indførelse 1849, men først 1912 fik man ved private gaver råd til de konstruktioner i tårnet, der var nødvendige for en sikker op-hængning af klokkerne; ved samme lejlighed installeredes elektrisk ringning.

Kirkens tårn er fra 1762, signeret af Peter Mathiesen, dele af det gamle ur eksisterer endnu trods reparationer og fornyelser.

I kirken findes to epitafier, opsat omkring 1785. De er begge af marmor, det ene, over Maria Magdalena Haste er udført af Johs. Wiedewelt, det andet er minde om Elisabeth von Holsteen. På kirkegården findes 20 gravsten; 1920 bestod Marineforeningen et monument over viceadmiral Olfert Fischer, død 1829, monumentet er opsat nær familien Fischers gravsted. Den danske urmagerstand opsatte 1930 på hundredårsdagen for urmager Urban Jürgensen, der var medlem af Det Kgl. Videnskabernes Selskab, en mindesten på stedet, hvor han 1835 var blevet begravet. Efter Charlotte Amalies ønske indrettedes allerede ved kirkens opførelse en krypt under det nordvestlige hjørne, den udvidedes efter branden 1728, så den strakte sig under hele nordvestgavlen; 1858 måtte man indbygge hvælvinger, da kryptens mørnede lofts-bjælker gav efter for orglets vægt; inden da, 1835, var krypten tømt for kister, der nedgrave-des på kirkegården.

I forbindelse med Reformert Kirke har der været oprettet skoler, den tyske menighed fik allerede sin første 1687, den havde i årene 1765-1823 et opfostringshus tilknyttet; 1926 nedlagdes skolen; den franske menigheds skole bestod 1725 til 1816.

I Åbenrå opførtes 1688 boliger for to franske præster, mens den tyske præstebolig opførtes i Gothersgade 1696 efter tegninger af Hendrik Brokham; boligerne lå på kirkens grund og brændte alle 1728. I Åbenrå 32-34 opførtes 1730-32 en bygning indrettet som to helt adskilte symmetriske boliger for den franske menigheds præster; 1958 overtog Musikhistorisk Museum den smukke gård og begyndte 1963 en restaurering af bygningen under ledelse af arkitekterne Jørgen Bo og Vilhelm Wohlert, som også forestod indretningen af museet, der kunne åbnes 1966. Den tyske menigheds præstebolig i Gothersgade 109 genopførtes 1729, den blev som kirken svært skadet ved Københavns bombardement 1807, og 1886 rev man huset ned, og der rejstes en beboelsesejendom, hvor den tyske præst fik en lejlighed. På husets facade ses et relief af pelikanen, der sårer sig selv for at skaffe føde til sine unger, symbolet på kristenkærlighed; et relief fra 1766 med dette motiv havde haft sin plads på det tyske opfostringshus, som lå her.

I.B.-J.

Rødovre Kirke er opført af tegl som et langhus med tårn mod vest og våbenhus mod nord. Ved en hovedrestaurering 1958-59 fandt man spor efter en tidligere kirke, som antagelig har været stedets første, dennes efterfølger blev ødelagt af svenskerne 1658, hvorefter den nuværende bygning opførtes 1664 efter tegning af Frederik III's bygmester Albertus Mathiesen. I skibets nordmur indgår i den nederste del sten fra den foregående kirke, ellers er der anvendt små gule sten. Det oprindelige tårn blev 1836 nedrevet, det nu-

Rødovre Kirke set fra nordøst; de store kampesten i muren er fra en tidligere kirke.

værende, med gavle i syd og nord, opførtes året efter; en tavle i vestmuren har Frederik III's og Sophie Amalies navnetræk hvorunder en senere indskrift meddelte, at tårnet opførtes 1837. I 1800-tallets begyndelse byggedes våbenhuset. Kirkebygningen, der har været hvidkalket og skifertækket er rødkalket og teglhængt.

Altartavlen, der er et højrenæssancearbejde fra 1594, er istandsat 1958-59 af Niels Jokum Termansen. Siden 1886 har der i storstykkets midtfelt hængt et billede malet på kobber, Kristus på korset, signeret A. Dorph; i stedet indsattes ved restaureringen tavlens oprindelige og nu restaurerede billede, Kristi opstandelse, malet på træ, det har i de mellemliggende år hængt indrammet på korets sydvæg. De gamle sidefelter, malet på zink, restaureredes og opbevares i kirken, mens de forgyldte indskrifter på sort bund er genfremstillet på nye møbelplader. Topstykkets originale maleri, Kristus i Getsemane, restaureredes og afløste ved samme lejlighed et billede med samme motiv også malet på kobber af Dorph; begge hans billeder er ophængt i koret; tavlens nuværende staffering er så nær de oprindelige farver som muligt. Alterkalken er fra omkring 1700, dens bæger dog nyere; disken, der er skænket 1755, har mestermærke 1754. Alterstagerne er fra 1575 men ifølge regnskaberne købt 1661 dog først betalt året efter af den da fattige kirke. Døbefonten af faksekalk er fra 1930'erne, dåbsfadet fra 1829 og kanden fra 1836, begge dele af tin. Prædikestolen, der ifølge regnskaberne er leveret 1664 af Radtge Holst, er udskiftet ved restaureringen, den var et mådeligt arbejde, hvis malerier dog er bevaret og ophængt under orgelpulpituret. Kirkens to klokker er støbt henholdsvis 1836 og 1936.

I.B.-J.

Sankt Ansgars Kirke i Bredgade, der siden 1941 har været de danske katolikkers domkirke, er opført 1841-42; grundstenen blev dog først nedlagt få måneder før bygningens færdiggørelse, og først 1865 blev kirken konsekreret. På denne kirkes grund har ligget et kapel, hvis grundsten var lagt 1764; indtil dette kapel var færdigbygget havde Københavns katolikker fra omkring 1640 måttet søge til de fremmede gesandtskabers kapeller. En testamentarisk gave fra vinhandler Chr. P. Bianco muliggjorde opførelsen af den nuværende kirke, hvortil G.F. Hetsch har leveret tegningerne.

På den smalle grund ligger bygningen tilbage trukket bag et gitterværk flankeret af to såkaldte kabuffer, to pavilloner, der følger gadelinien. Den røde murstensfacade, inspireret af italiensk renæssance, har murflader der af gule sten er opdelt i ramme-felter, og i dens andet stokværk er fem nicher med gammeltestamentlige figurer af zink, der er modelleret af billedhuggeren G. Borup ligesom den rundbuede portals tympanonfelt; knælende engle ses om akroterier på

Sankt Ansgars Kirkes facade mod Bredgade.

gavlen, hvis spids smykkes af et kors. Over nicherne står indskriften: Christo redemptori sacrum; helliget Kristus, frelseren. En statue af St. Ansgar, udført 1927 af Mathilius Schack Elo, står til højre for hovedindgangen. Kirken opførtes uden tårn, da det var katolikerne forbudt at anvende kirkeklokker; forbudet hævedes ved grundloven 1849, men først 1943 opførtes et tårn efter arkitekt Henrik Christopher Glahns tegning; det ligger bag kirken i grundens sydvestlige hjørne og giver adgang til den præstebolig som er samtidig med kirken, og som også rummer bolig for biskoppen og en kapellan. Gennem et smalt våbenhus, hvor der 1913 opsattes en mindetavle for Chr. P. Bianco, er der indgang til det rektangulære kirkerum, der dækkes af et fladt kassetloft; i begge langsider er højtsiddende rundbuede vinduer. Orglet findes over indgangen, og på hver side af denne er et kapel, der anvendes som henholdsvis skriftestol og dåbskapel. Døbefonten af træ er tegnet af Hetsch, dens mosaikkumme er 1942 udført af maleren Ingolf Røjnbæk. Apsis, der ligger modsat indgangen, er hævet flere trin over kirkens gulv. Til venstre for triumfbuen er et Maria-alter, hvis maleri er udført af Leopold Kupelweiser fra Wien; Ansgar-alteret til højre, hvis maleri viser Ansgar som biskop i ornat med stav og mitra og bærende en kirke, er udført 1855 af maleren Johannes Jensen. 1864 begyndte J. Settegast fra Düsseldorf, udsmykningen af apsis, han holdt sig nær til et udkast af Hetsch. I hvælvingen ses Treenheden og de 12 apostle og derunder nordiske helgener. Arbejdet var afsluttet 1865, i tusindåret for Ansgars død.

Kirken ejer en del hellige kar og messeklæder fra de tidligere gesandtskabskapeller, bl.a. to messehagler, den ene fra 1725, den anden skænket af Maria Theresia og ifølge traditionen syet af hende; den opbevares tillige med andre klenodier i kirkens museum.

Ved en restaurering 1972-73 maledes kirkerummet med de lyse farver, som det havde været Hetschs ønske, det skulle have haft allerede ved kirkens opførelse.

I.B.-J.

Sankt Johannes Kirke ved Sankt Hans Torv opførtes 1856-61 efter arkitekt Theodor Sørensens tegning. Stilen er gotisk med motiver fra Oluf Mortensens våbenhus ved Roskilde Domkirke. Kirken er bygget af røde mursten på en granit-sokkel og har på de forskellige tilbygninger kamtakkede gavle. Det brede kirkerum, der ved piller deles i tre skibe af samme højde, er overhvælvet; tårnet med to sidekapeller og hovedindgang ligger mod sydvest, det tresidet afsluttede kor med to mindre tilbygninger mod nordøst; to korsarme strækker sig mod sydøst og nordvest. Det store kirkerum virker højt og lyst; de stærkt ledelte gotiske piller, der bærer stjernehvælvne, er lyst marmorerede og udgør med de lyse blå hvælvingskapper, der i koret har forgyldte stjerner, en smuk farvekombination. Koret, der indtil 1961 var skilt fra skibet med en forgyldt egetræsskanke, er hævet fire trin over skibets gulv. Altertavlen, der viser himmelfarten, er malet af J.L. Lund 1818 i Rom og var oprindelig bestemt for Christiansborg Slotskirke og senere tænkt til Vor Frue Kirke. Prædikestolen er skåret i egetræ i gotisk stil efter arkitektens tegning, den bærer en indskrift på foden, der oplyser, at den er en gave fra formanden for bestyrelsen for kirkens opførelse, P.D. Feilberg og hustru; evangelistfigurerne er skåret af Skjold Lund, de erstattede 1961 figurer af malet gips. Den mørke marmor-døbefont har et forsølvet kobberfad, der stammer fra Antvorskov Slots Kirke, det er 1854 skænket af pastor J.F. Fenger i Høje Tåstrup. Orglet er anbragt over hovedindgangen. Brygger J.C. Jacobsen har 1876 skænket to relieffer, der hænger i korsarmene, Kristus og den bodfærdige kvinde af Vilhelm Bissen og Kristus vasker Peters fødder af Nic. Schmidt. Blandt kirkens malerier er kopier af Correggios Maria med barnet og en korsfæstelsesgruppe af Rubens samt Eckersbergs Kristus hos Martha og Maria. 1943 ophængtes 10 moderne messinglysekroner i buerne til sideskibene. Stolestaderne fornyedes 1961. I våbenhuset sidder en marmortavle, hvis indskrift oplyser, at sognepræst O.N. Rafn og hustru skænkede hele deres formue, 9000 rigsdaler, til kirkens opførelse. I anlægget ved den sydlige korsarm er kirkens første sognepræst R. Frimodt, død 1879, begravet, mens en mindsten over kirkens næste præst, A. F.L. Rindom, død 1919, er sat nord for kirken.

I.B.-J.

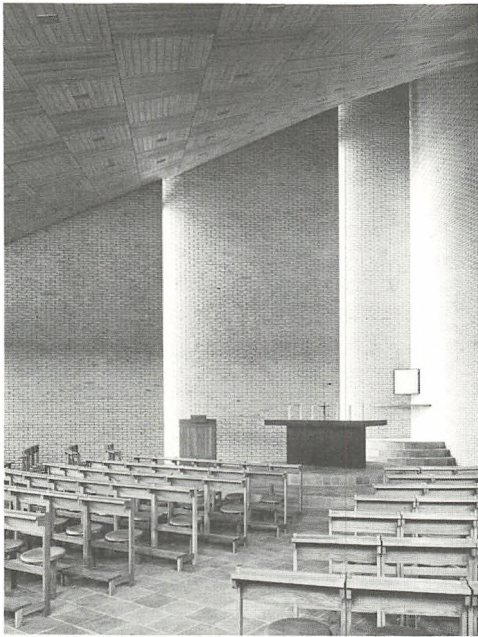
Sankt Knud Lavards Kirke ligger på hjørnet af Lyngbygårdsvej og Toftebæksvej lidt tilbage-trukket, hvorved der foran vestgavlen med hovedindgangen er skabt mulighed for en terrasseformet plads. Kirken er sidst opførte bygning i et katolsk center med bl.a. præstebolig og skole. Arkitekt Carl R. Frederiksen har tegnet kirken, der indviedes 1957. Den er bygget af jernbeton, har fladt tag og bærer over hovedindgangen en mosaikudsmykning: kristusmonogram og kirkens værnehelgen. Klokketårnet, også i beton, er fritstående, placeret ved det sydøstlige hjørne.

Kirkerummet er rektangulært med et smallere kor mod øst. Mod vest er et pulpitur, hvor det lille orgel er anbragt. Væggene har paneler af ubehandlet fyrretræ, mellem disse og de hvidkalkede vægge er et bånd af vinduer, der supplerer den egentlige lyskilde: en vinduesrække i tagkonstruktionens højde. Slanke, hvidmalede stål-søjler, der deler rummet i tre skibe, bærer det vandrette fyrretræsloft, der er ført hen over alteret, mens loftet fra søjlerne ud mod facaderne er stigende. Et stort sydvindue giver alteret lys, det strækker sig fra loft til gulv og fra væg til væg; i kassetter af varierende størrelse er indsat glas af forskellig farve; en flad kuppel giver lys til den indvendigt forgyldte døbefont. Hovedalteret er ligesom Maria-alteret af ubehandlet beton; dets placering giver mulighed for at præsten kan celebrere messen med front mod menigheden; et stort, slankt kors af ubehandlet fyrretræ hænger over dette alter. I væggen over Maria-alteret, der står i det sydlige sideskib, ses Jomfru Maria og hendes attributter udført i folieret, reflekterende farvet glas af den svenske maler Erik Olson, der ligeledes er mester for vestgavlens udvendige dekoration og for den svære glasmosaikrude, der forbinder de to skriftstole i to af nordvæggens nicher; i ruden ses den korsfæstede og marterredskaberne. Bænkene er som kirkens andet træværk af ubehandlet fyrretræ og har sortmalede stålben. Belysningen er kobberlamper på væggene og to rækker dobbelte kegleformede kobberpendler, der kan give både opad- og nedadrettet lys.

I.B.-J.

Sankt Nikolaj Kirke i Hvidovre indviedes 1960; arkitekt er Johan Otto von Spreckelsen, som også har udført tegninger til den katolske kirke i Esbjerg af samme navn. Katolikkerne har i deres kirkearkitektur tidligt ladet sig påvirke af den schweiziske arkitekt Le Corbusiers ideer, da den originale og skulpturelt udformede valfartskirke i Ronchamp i Frankrig 1951-55 var opført efter hans tegninger.

Sankt Nikolaj Kirke, der er opført af gule sten, rejser sig som en skibsstævn på hjørnet af Hvidovrevej og Strøbyvej. Til anlægget som består af kirkerum, kapel, sakristi m.m. hører to præsteboliger med hver sin have. Indgangen til kirke-

Kirkerummet i Sankt Nikolaj Kirke, Hvidovre, set fra indgangsdøren op mod alteret.

rummet går gennem en dyb forhal ved hvis endevæg en middelalderlig skulptur står. Rummet er diagonalt orienteret, dvs. at alteret er placeret i hjørnet over for indgangsdøren, og det står så langt fremme, at præsten kan stå med ansigtet mod menigheden. Foran det store enkle alterbord, der er hævet to trin over gulvet, er stolestaderne anbragt i en kvartcirkel. Rummet dækkes af et lavt træhvælv, som er diagonalt rettet mod alteret; alt træværk i kirken er i lyst fyrre- eller egetræ; som kontrast til det lyse træ er alterbord, døbefont og vievandskar udført i enkle former i sort granit. Karakteristisk for kirken og dens inventar er den høje kvalitet i arbejdet, som alt er udført efter arkitektens tegninger. Også belysningen er rettet mod alteret og sakramentskabet bag dette ved opdeling af den vestlige væg, således at lyset gennem høje, smalle vinduer, mellem denne opdeltede vægs partier, samler sig om alteret dog noget dæmpet ved, at lyset også kommer fra en anden side, nemlig fra en række små kvadratiske ruder øverst i den sydlige væg, hvilket er af en overraskende smuk virkning.

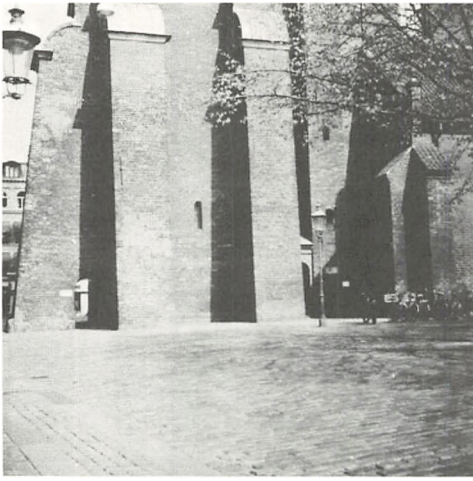
I.B.-J.

Sankt Nikolaj kirkebygning er opført 1914-17 efter H.C. Ambergs tegning; indtil 1957 husede den kommunens hovedbibliotek, siden da disponerer Kirkens Korshær over nogle af lokalerne, mens den store sal i nederste stokværk anvendes til udstillinger o.l.; i øverste stokværk rummes en del af Orlogsmuseets store samling. Indtil 1795 lå på dette sted Sankt Nikolaj Kirke, viet til de søfarendes værnehelgen, Nicolaus af Myra; ved den store brand i dette år blev kirken

fuldstændig ødelagt, kun tårnet fra 1500-tallet er bevaret. Kirken var antagelig fra 1200-tallets første halvdel, men nævnes ikke før 1261; man har i 1914 ved udgravningerne til den nuværende bygning fundet rester af denne senromanske, treskibede kirke, der ombyggedes og i begyndelsen af 1500-tallet stod færdig som en seksfags, treskibet, tårnløs bygning med flersidet kor, hvorover der var en lille tagrytter. I middelalderen havde kirken to kapeller: St. Nicolai kapel og det senere Vor Frue kapel, stiftet 1501 af rigshovmesteren Povl Laxmand, det lå på nordsiden og var kirkens våbenhus. Højalteret til denne kirke indviedes 1509, og i en jordebog fra 1581 opregnes kirkens mange besiddelser, der var skænket den og henlagt til de mindst 13 altre, som menes at have været i kirken.

I Sankt Nicolai Kirke prædikede Luthers lære for første gang i Danmark af magister Martin Reinhard fra bispedømmet Würzburg 1521, som på Christian IIs foranledning var kommet hertil, men da det foregik på tysk, havde det ikke større virkning. Først da Hans Tausen 1529 ansattes som sognepræst ved kirken, blev den centrum for den nye lære, der ligesom salmerne for første gang lød på dansk. Selv efter reformationen var Sankt Nicolai byens rigeste kirke efter Vor Frue, men planen om at bygge et tårn måtte dog opgives. Først på Københavns statholder, Christoffer Valkendorfs, foranledning begyndtes 1582 opførelsen af tårnet, som Valkendorf støttede med både penge og materialer; der gik dog mere end en halv snes år, før det tårn vi kender i dag stod færdigt; om arkitekten vides intet sikkert, man kan dog gisne at det var Hans van Steenwinckel d.æ. 1591 var arbejdet nået så vidt, at en sandstenstavle med dette årstal kunne anbringes mellem de øverste glamhuller på tårnets fire sider; nu ses kun én på den vestre side, genopsat da det sidste spir opførtes. 1611 rejstes tårnets første spir, bekostet af Valkendorfs efterfølger, Breide Rantzau, spiret var meget lig Sankt Petri Kirkes fra 1609. Sankt Nicolai beholdt dog kun sit spir til 1628, da det under en vældig storm i januar styrtede ned, hvorved der anrettedes store skader på kirken.

I 1600-tallet foregik en livlig byggevirksomhed, bl.a. opførtes et søndre våbenhus 1606 eller 1607, koret ombyggedes antagelig samtidig, og senere måtte ikke alene ødelæggelserne ved spirets nedstyrtning repareres, men et nyt og større kor med mange gravkrypter opførtes omkring 1630 efter tegning af Hans van Steenwinckel d.y. der ifølge begravelsesbogen selv fik gravsted i dette både i det ydre og indre prægtigt smykkede kor. Udvendigt sås malerier af bl.a. profeter, Kristus og apostle indfældet på svære kobberplader, skulpturer, prydspir m.m., indvendigt var et højt korgitter af messing, en ny altertavle med maleri af Karel van Mander og mange epitafier over byens rige borgere, der lod sig begrave i de efterspurgte krypter.

De vældige støttestænder på sydsiden af Sankt Nikolaj kirkebygnings tårn.

Det planlagte spir blev der dog ikke råd til, og tårnet dækkedes af »en lav og nedrig spids«, indtil man 1664 sluttede kontrakt med tømrer Lauge Thommesen, der skulle rejse et spir efter den kgl bygmester Albertus Mathiesens tegning; han har muligvis arbejdet ud fra et forlæg fra Steenwinckels hånd fra 1630, denne antagelse støttes af, at spirets stil allerede 1660 var forældet. Det prægtige og elegante kobberdækkede renæssancespir havde tre lanternestokværk og var smykket med obelisker og forgyldte kugler, hvornår det var færdigt vides ikke med sikkerhed, i alle fald opsattes fløjstangen 1669.

Nu var Sankt Nicolai hovedstadens fornemste kirke og stod i det ydre stort set urørt indtil 1795. Kun få af dens mange gravminder kendes af udseende, men man er dog vidende om mange af navnene på Enevældens store, medlemmer af adelen og på byens fornemste og rigeste borgere, der efter ombygningen begravedes i kirken og mindedes ved epitafier. Kirkens storhedstid i dette århundrede belyses bl.a. ved, at Frederik III har haft planer om at gøre den til kongehusets gravkirke.

Sankt Nicolai Kirke var i middelalderen den eneste sognekirke i Københavns østlige del, senere måtte den afgive dele af sognet til Holmens Kirke og Trinitatis, men fik sidenhen andre kvarterer tillagt. Efter den store bybrand 1728, der ødelagde fire af byens kirker, var der i Sankt Nicolai ikke alene indrettet et sprøjtehus, men tillige et pumpeværk, men da ilden 5. juni 1795 fra Marinens brædeoplag på Gammelholm i en østenstorm førtes over Holmens Kanal og hurtigt derefter nåede kirken, hjalp disse foranstaltninger intet, det var umuligt for brandmandskabet at komme op i tårnet, da ringeren havde taget nøglen med sig og ikke var til at finde. Klokkeren 21 styrtede spiret ned, spidsen af det fandtes 1902 ved udgravningen til en ejendom, hvor den ved nedstyrtningen havde boret sig mere end 1,50 m ned i

jorden. Kirken ødelagdes fuldstændig og i mange år var dens skæbne uvis; en kongelig ordre om, at kirken skulle nedlægges kom i 1800, men først 1805 opløstes og fordeltes menigheden mellem kirkerne Vor Frue, Helliggejst, Trinitatis, Holmens og Garnisons. De få reddede inventarstande blev 1806 overdraget Helliggejst.

Ingen af de mange planer m.h.t. anvendelsen af ruinen realiseredes, og da en del af muren styrtede ned i 1817, ryddedes tomten, så kun tårnet og kirkerummets vestligste fag stod tilbage. Siden 1808 havde brandvæsenet været ejer af ruinen, og dette lod nu tårnet indrette til vagttårn og til brandslangernes tørring m.m. Slagterboderne, der havde ligget på Højbro Plads, havde 1810 fået lov til at flytte til pladsen omkring kirken, der helt til 1845 henlå i denne interimistiske tilstand. I henvend 90 år lå det røde munkestentårn ene og majestætisk som det selvstændige bygningsværk, det altid havde været, med underste stokværk støttet af de vældige og usædvanlige stræbepiller med de volutsvungne afdækninger, for derover at rejse sig i yderligere fire stokværk med en konsolbåren vægtergang over det andet af disse. De øvre stokværk er i modsætning til det nederste brudt af vandrette linier, rundbuede dobbeltvinduer og glæmhuller foruden dekorative detaljer, der alt medvirker til lethed i denne del af tårnet. De to vestlige støttestænder er begge gennembrudt af buer til fodgængerpassage, hvoraf den sydligste sikkert altid har været der, mens den nordlige er fra 1926. Ved tårnets sydøsthjørne er et flersidet trappetårn; i vestsiden er den nuværende hovedindgang, hvis portal har bevaret sit oprindelige udseende, skønt den er stærkt ommuret, også St. Nicolaus-figuren i nichen over arkitraven er genfremstillet.

Efter mange forskellige forslag til tårnets ombygning godkendte overbygningsdirektøren, C.F. Hansen, endelig arkitekt, brandmajor H.C. Schmidts tegning, hvortil C.F. Hansen i realiteten havde leveret en skitse, som Schmidt fulgte i næsten et og alt. 1822 stod tårnet færdigt i sin nye skikkelse som vagttårn med en gotisk-præget, kreneleret murkrone. I årene 1868-1909 var på tårnets platform opsat en kugle, der præcis klokken 13 faldt ned langs en stang; nede i tårnet var et normalur anbragt.

Arkitekt Peter Christoph Hagemann var mester for slagterboderne, der 1845-46 opførtes i stedet for de første træboder; den nye række boder, der var i gotisk stil og populært kaldtes »Maven«, var den første større jernkonstruktion her i landet. Brandvæsenet flyttede 1882 fra tårnet, hvis eneste funktion derefter var at tage sig af byens normaltid.

Endnu engang rejste sig en livlig diskussion om tårnets og pladsens fremtid og resultatet blev den bygning, der nu står på den i 1971 regulerede Nikolaj Plads. Brygger Carl Jacobsen bekostede det kobberspir, der 1908-10 rejstes på tårnet efter arkitekt H.C. Ambergs tegning, det blev en re-

konstruktion af Albertus Mathiesens spir dog uden dettes lethed og fine silhouet. Til tårnet slutter sig den bygning, som departementschef P.N. Rentzmann og hans søster Ida havde sat sig som mål at rejse: en rekonstruktion af kirken. Også hertil gav Amberg tegning, men en rekonstruktion af den brændte kirke kunne det ikke blive, alene af den grund, at gadenettet var ændret, så kirkebygningen blev betydelig mindre end den tidligere; indvielsen fandt sted 1917.

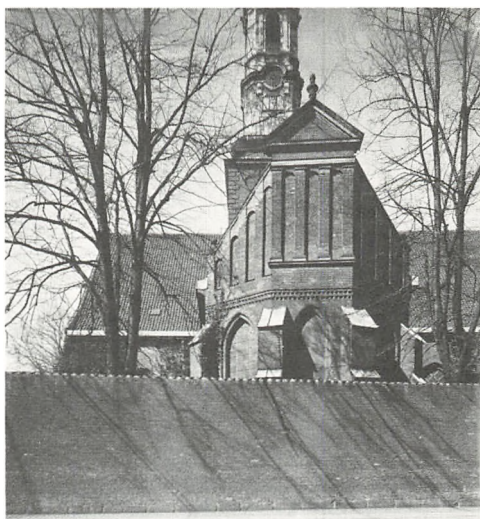
I.B.-J.

Sankt Petri Kirke, der i middelalderen hed Sankt Peders Kirke, ligger omgivet af kirkegården og skærmet af mure, der går langs Nørregade, ad Sankt Peders Stræde og Larslejsstræde. Den var en af hovedstadens fire sognekirker; den ældste bygning nævnes første gang 1304, men er antagelig fra midten af 1200-tallet. Om denne bygning vides kun lidt ud over, at den ved en bybrand 1386 brændte med sine to klokker, den er muligvis straks blevet genopført. Den nuværende kirkes ældste dele, skib og kor i ét dækket af fem smalle krydshvælv og med en tresidet korafslutning, er fra midten af 1400-tallet, mens tårnets underste del er fra omkring 1500. Flere af skibets ydre støttestykker mod nord og syd er bevaret ligesom korets, i tre af disse ses spidsbuede nicher, hvori der antagelig har været helgenfigurer. I forhold til byens andre kirker ejede Sankt Peder ikke meget jordegods og den havde da også kun to altre foruden højalteret; først mod middelalderens slutning bedredes kirkens økonomi. Ved reformationen overgik Sankt Peders Kirke til Kronen og blev nedlagt som sognekirke, og fra 1537 anvendtes den som kongens gæthus: kanon- og klokkestøberi. 1585 overlod Frederik II bygningen til byens tyske menighed, der bestod af indvandrede tyskere og nederlændere, som siden 1575 havde holdt deres gudstjenester i Sankt Clara klosterkirke ved nuværende Møntergade. Det blev kongens bygmester Hans van Steenwinckel d.æ., der forestod istandsættelsen af kirken, der nu fik navnet Sankt Petri Kirke. Ved den tyske menigheds overtagelse af kirken foreligger den første skriftlige meddelelse om kirkegårdens hegnsmure, idet en mur, antagelig den langs Sankt Peders Stræde, opførtes på dette tidspunkt. Fra regnskaberne ved vi, at tårnet fik et klokkestokværk og fra Braunius' byprospekt fra 1587, at det fik sadeltag og kamtakkede gavle med blændinger; således stod det til 1609, da Christian IV gav ordre til, at et spir skulle rejses, det blev kongens tømrer- og bygmester Dirich Frij, der udførte et ottesidet, lige ved 34 m højt, skiferdækket spir. 1691 omtales en vejrhane på spirets top, siden da har Sankt Petris spir altid båret en vejrhane.

I de følgende år planlagdes en udvidelse af kirken, da menigheden voksede stærkt, og 1631 fik den enskibede kirke mod nord den første korsfløj, samtidig opførtes på tårnets sydside et udven-

dig trappetårn. 1634 fulgte den næste korsfløj mod syd, begge dækkedes af tre hvælv svarende til skibets; 1691 forlængedes nordre korsarm med endnu tre hvælv, og under den byggedes en overhvælvet gravkrypt, anvendt endnu i 1850'erne. Korsfløjenes hvælv bæres af piller fremkommet ved udhugning af skibets tidligere ydermure. Allerede 1648 var et gravkapel opført på et indkøbt jordstykke langs kirkegårdens nordre grænsekel, dette kapel udvidedes 1658-59, endelig opførtes 1681-83 efter den yngste Hans van Steenwinckels tegning et overhvælvet trefløjet kapel ud mod Larslejsstræde på nyindkøbte arealer; mellem kapellets fløje, der afsluttes af to små kapeller, er den såkaldte Urtegård. Senere opførtes hegnsmure, og den gotiske korgavl ombyggedes i sin nuværende skikkelse: som en barokgavl. Menighedens hastige vækst og de deraf følgende udvidelser af kirken skyldtes bl.a., at Sankt Petri takket være udmærkede præster blev centrum for hovedstadens religiøse liv, og her må nævnes den navnkundige, pommerskfødte prædikant Johannes Lassenius, der på Christian Vs foranledning 1676 blev kirkens præst. Hans virke omfattede ikke alene en mangesidig litterær produktion men også et stort antal salmer; 1678 blev han tillige professor i teologi.

Den store bybrand 1728 var en katastrofe for Sankt Petri, så godt som alt inventar blev luernes bytte, dog holdt hvælvinger, mure og tårn og allerede 1730 var genopbygningen, ledet af Johan Cornelius Krieger, så vidt, at kirken var under tag; 2. september året efter kunne den genindvies dog uden den tidligere tagrytter over korgavlens, til gengæld havde tårnet fået en forøgelse af højden på henved 9 m; i denne del opsattes tårnuret, der stadig fungerer, og i marts 1732 var et lavt spir rejst. Kapellet fra 1659 var ødelagt bortset

Over muren mod Nørregade ses Sankt Petri Kirkes barokgavl.

fra krypterne, ved genopførelsen 1738-40 blev der langs nordsiden nyopført fem dobbeltbegravelser med tilsvarende krypter, og kapellet fik i det ydre og indre samme udseende som det trefløjede kapel, som det sammenføjedes og fik fælles indgang med. Ved kirkens nordre korsarm opførtes et trappehus, der fungerer som forbindelse mellem kirke og kapel. Den ødelagte portal i søndre korsarm, kirkens hovedindgang, genopførtes 1731 af Didrik Gercken, den barokke sandstensportal med søjler og pilastre bærer Christian VIs navnetræk og derover en figur af St. Peder med Himmeriges nøgle i højre hånd. Af det nye inventar udførte Friederich Ehbisch altertavle og prædikestol, begge dele blev ødelagt ved det engelske bombardement 1807; til altertavlen skænkede Hendrik Krock et af sine malerier: Kristus på Oliebjerget, det undgik ødelæggelse 1807 og hænger nu i nordre korsarm tilige med et andet af Krocks billeder: Kristi himmelfart, skænket til kirken 1732.

Af altersølv er en lille kalk fra 1648 ældst, tre andre er fra 1700-tallet, ligesom kande, disk og oblatæske. Sammen med en af de nævnte kalke skænkede dronning Sophie Magdalene 1731 et par 88 cm høje sølvlysestager, der kun anvendes ved store fester. Lambert Daniel Kastens byggede kirkens nye orgel; foruden nyt stoleværk opsattes adskillige pulpiturer.

Et af menighedens fremtrædende medlemmer, tømremester Boye Junge, havde udført flere udkast til et nyt spir, der skulle afløse det beskedne spir fra 1732, men først efter mange genvordigheder holdtes 1757 festgudstjenesten for færdiggørelsen af Boyes smukke kobberdækkede barokspir, hvis øverste del, der bæres af otte kugler, siden 1787 er noget lavere end den oprindelige, der dette år styrtede ned.

Ved bombardementet 1807 sparedes spiret, mens kapeller og især kirkebygningen rantes af bomber, man fandt 110 foruden de forsagere, der ved oprydning kom for dagens lys, en på 200 pund så sent som i 1833; en del af de kugler, der faldt ved kirken er ophængt i kapellet.

Den konstituerede stadsbygmester Johan Andreas Meyer ledede istandsættelsen, der begyndte 1815, året efter genindviedes kirken, selv om arbejdet i det indre ikke var afsluttet. Meyer gav tegning til kirkens nuværende altertavle, hvortil storkøbmanden Constantin Brun, fremtrædende medlem af menigheden, 1819 skænkede et maleri: Opstandelsen, malet 1817 i Rom af J.L. Lund; også til den cylinderformede prædikestol leverede Meyer tegning. Døbefonten af bronze er fra 1830, et arbejde i sen-empire kun signeret af gørtleren, der har støbt den men sikkert ikke har leveret tegningen til den.

En ret hårdhændet hovedreparation fandt sted 1865-66 ledet af bygningsinspektør H.C. Stilling. Ved denne lejlighed opdelttes det høje tårnrum i to stokværk; kirkens ydermure rensedes for puds og repareredes ligesom sokkelsten udskiftedes; de

sidste egentlige udbygninger sløjfedes, kort sagt kirken fik i det store hele sit nuværende udseende. I det indre var reparationen både omfattende og radikal, idet meget inventar uden særlig grund udskiftedes, f.eks. stolestaderne som Stilling tegnede i nygotisk stil.

Foruden tidligere nævnt inventar fra ældre tid skal her omtales kirkens ældste lysekroner, en 12-armet messingkroner med indskrift: »A (nno) 1693 Doctor Johannes Lassenius«; den og syv andre kroner fra 1700-tallet overførtes 1884 fra kapellet til kirken, hvor der i midtskibet foran orglet hang en krone med 24 arme, skænket 1732 af en anonym giver; i nordre korsarm hænger tre venezianske glaskroner skænket 1815.

Kirken ejer to pengeblokke, den ene af eg med jernbeslag, antagelig fra 1600-tallet, den anden fra omkring 1680, et kunstfærdigt gennembrudt smedjersarbejde på kuglefødder og med en sindrig lås, begge står i søndre korsarm.

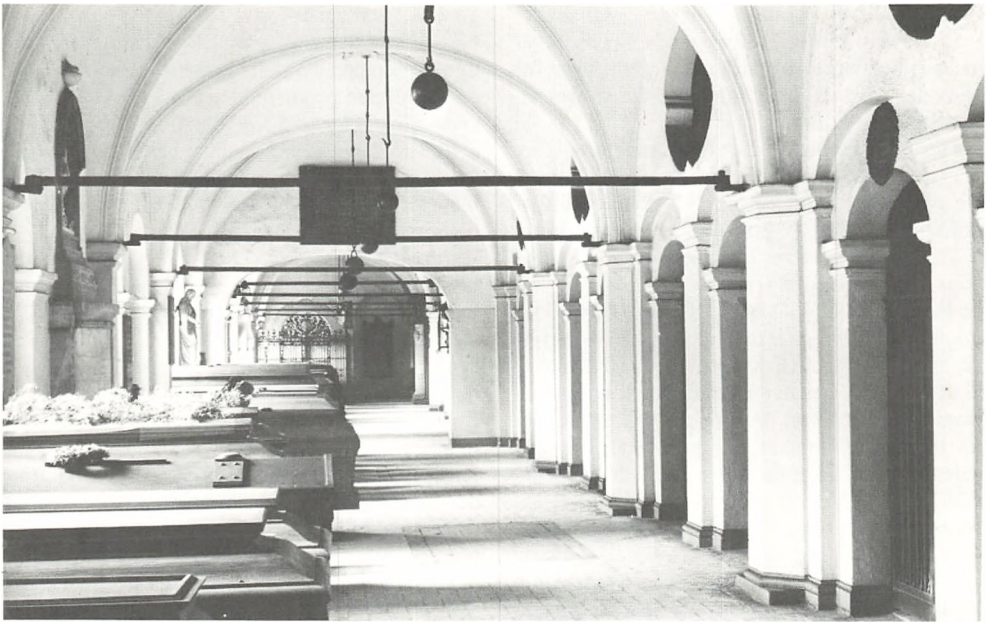
Et nyt orgel byggedes 1938 af Sauer og Walter i Frankfurt an der Oder. Maleren Christen Nielsen Overgaard har udført to glasmalerier, der 1898 opsattes i koret; 1918-20 opsattes glasmalerier i resten af vinduerne, udført af Otto Linnemann i Frankfurt am Main. I tårnrummet er 1866 et gipsrelief anbragt, som Thorvaldsen oprindeligt udførte til Frue Kirke, det forestiller Nadverens indstiftelse.

Kirkens fire klokker er 1731 støbt af Johan Barthold Holtzmann, og er et af de bedste og mest helstøbte klokkeanlæg, der kendes i Danmark. I selve kirken findes ikke mange gravminder. Et stort epitafium, der oprindeligt var anbragt over Johannes Lassenius' grav i kapellet er 1865 flyttet til nordre korsarm i kirken; det er fra 1692 og udført af Thomas Quellinus. Over pastor P.F. Schmaltz, død 1893, er et marmorepitafium med portrætmedaljon ophængt til venstre for alteret. I væggen i nordre korsarm indmuredes, antagelig 1865, en støbejernsplade fra omkring 1659, der har dækket kgl. privilegeret boghandler Chr. Cassubens familiegrov i søndre korsarm. En støbt messingplade fra omkring 1783 er indmuret i søndre korsarms væg; den har ifølge indskriften dækket kanon- og klokkestøber M.C. Troschells grav i denne korsarm og er antagelig flyttet, da gulvet reguleredes 1816.

I kirken, på kirkegården, i Urtegården og i de arkitektonisk så smukke kapeller er mange kendte mennesker fra vide kredse begravet, mens tidens kendte kunstnere i mange tilfælde har udført gravminderne.

Sankt Petri Kirke er inden for Den Danske Folkekirke en selvejende institution, der sidst fik sine privilegier nyordnet og kongelig stadfæstet 1965. Den tyske menighed har afhændet mange af sine tidligere ejendomme, tilbage er dog nogle i Larslejsstræde, der rummer præstebolig, skole og stiftelser.

1962-63 gennemførtes en foreløbig, hårdt tiltrængt istandsættelse af kirkens indre, derpå fulg-

I kapellets sydfløj er ophængt nogle af de kugler, som faldt omkring kirken ved Københavns bombardement 1807.

te 1966-67 en gennemgribende restaurering af gravkapellerne, der var i en meget dårlig forfatning; dette arbejde lededes ligesom arbejdet 1962-63 af arkitekterne Otto Weitling og J.W. Stork. I mellembygningen, der forbinder kapeller og kirke, indrettedes samtidigt museumslokaler, der skal rumme minder fra kirkens lange historie.

Sidste etape i det store restaureringsarbejde, der foregår i samarbejde med Nationalmuseet, og som ventes afsluttet ved menighedens 400-års jubilæum 1975, er istandsættelse af tårn og spir. 1971 tog man, under ledelse af Sankt Petri Skolens arkitekt, Preben Thorsen, fat på dette store arbejde. Selv om man kender til delvise fornyelser og reparationer af spirets kobbertag, har man ingen oplysninger om, at kobberbeklædningen som helhed er fornyet siden indvielsen 1757 af Boye Junges nye spir, hvortil der var anvendt kobberplader af en samlet vægt på nærved 10 tons. En fuldstændig fornyelse af kobberbeklædningen viste sig nu påkrævet, hvorimod man mente, at den sindrige tømmerkonstruktion, der næsten kan regnes for kunsthåndværk, var i så god stand, at kun mindre reparationer var nødvendige. Som arbejdet skred frem afsløredes det dog, at dette ikke var tilfældet, hvorfor en stor del af tømmeret måtte udskiftes.

I tårnet ønsker man ad åre at genskabe det store spidsbuede vestvindue, føre tårnrummet tilbage til sin oprindelige skikkelse, dvs. fjerne et loft fra 1865, således at rummet får sin fulde højde op til krydshvælvingen, og muligvis at genåbne arkadebuen mellem tårnrum og hovedskib. Åbning af vestportalen hører også med til ønskerne om at gengive tårnet dets oprindelige skikkelse.

Urmager Peter Matthiessens håndlavede tårnur fra 1732, der kan betegnes som et mesterværk i urmagerkunsten, må sandsynligvis udskiftes med et elektrisk urværk, da det kun kan gå 29 timer ad gangen og derfor må trækkes op daglig i tre tempi: gåværk, kvarter- og timeslagværk; spørgsmålet er, om det skal bevares oppe i tårnet eller flyttes på museum.

I.B.-J.

Stengård Kirke, Gammelmosevej 250, er opført af arkitekterne Vilhelm Wohlert og Rolf Graae, og indviet 1962. Kirken er bygget af røde mursten, glas og sort træ i moderne stil og er i sin komposition et ganske enkelt bygningsværk, hvor et meget stort rum er under samme tag, der udvendig er delt men indvendig virker helt. Det store rum er, uden at helhedsvirkningen går tabt, opdelt i et rektangulært kirkerum og en menighedssal. Når kirkerum henholdsvis menighedssal bruges særskilt, adskilles rummene ved at en væg sænkes ned. Mellem rummene er der træpulpitur, hvor der foruden en del siddepladser er plads til orgel og kor, og i øvrigt glasadskillelse fra pulpitur til loft. Hovedskibet afsluttes ved enderne af henholdsvis våbenhus, klokketårn og konторfaciliteter. Dagslys kommer ind i kirken gennem et højtsiddende vindue i hele væggen længde, og ind i sideskibet gennem en glasvæg i hele salens længde. Kunstigt lys ved små lyskilder i loftet.

På altervæggen er midlertidigt anbragt et simpelt trækors; prædikestolen er bygget i forlængelse af alteret, og som dette og døbefonten af røde mursten.

G.H.

Trinitatis Kirke, omtalt i kirkens regnskaber 1655-56 som Hellig Trefoldigheds Kirke, ligger ved Landemærket og Købmagergade over for Regensen, hvis midlertidige kapel for studenterne den skulle afløse.

Øst for og sammenbygget med Rundetårn ligger den treskibede langhuskirke. Dette ejendommelige kompleks, som Christian IV sikkert har fået ideen til, og hvortil grundstenen blev nedlagt 1637, byggedes som en kombination af universitetets observatorium, studenternes kirke og universitetets bibliotek. Tårnet, der ikke har nogen kirkelig funktion, da kirken altid har haft tagrytter, hvori klokkerne har hængt, fuldførtes allerede 1642, og i årene derefter indrettedes universitetets observatorium på toppen. Kirken indvies 1656 og biblioteket, der indrettedes i dennes andet stokværk, kunne indvies året efter. Frederik III tildelte 1658 Københavns Universitet patronatet over kirken, dette forhold bestod indtil 1869, da byens magistrat overtog det. Kirkens oprindelige menighed bestod af professorerne, der havde deres stole i koret og af studenterne, til hvem de syv øverste stole på mandssiden var forbeholdt helt frem til begyndelsen af 1800-tallet; det var også i denne kirke de teologistuderende holdt deres prøveprædikener; 1683 oprettedes Trinitatis sogn. 1861 flyttedes både bibliotek og observatorium, 1929 indrettedes dog et folkeobservatorium på tårnet, efter at magistraten 1928 havde overtaget administrationen af dette.

I biblioteket havde Rasmus Nyerup på eget initiativ opstillet en del oldsager, og her oprettedes 1807 Oldnordisk Museum, der dog flyttedes til Christiansborg 1832. Siden engang i 1600-tallet var der opstillet 13 runestene på kirkegården, kun tre var tilbage efter den store brand, der 1728 hærgede København, disse står indført som de første numre i Nationalmuseets protokoller og kan således siges at være begyndelsen til dette museum.

På kirkegården, der har omgivet Rundetårn og kirken, fandt den første begravelse sted i oktober 1657; gennem årene har kirkegården skiftet størrelse og karakter men har altid været omgivet af en hegnsmur, der dog ved f.eks. gaderegulering er blevet flyttet. 1870 ændredes kirkegården afgørende, da den østligste del solgtes fra; begravelser var forlængst ophørt og 1873 skabtes et anlæg på kirkegårdens tiloversblevne område. Et ligkapel, som N.S. Nebelong havde leveret tegning til, opførtes 1870 øst for kirken, det stod indtil 1928, da den nye præstebolig blev opført her; samme år lagdes fliser i anlægget omkring kirken. Både tårn og kirke er opført af de såkaldte mopper, små hollandske sten, der er lagt i bæltter, som er skiftevis røde og gule; kirkens mure har i modsætning til tårnets aldrig været dækket af puds. Med ydre mål på 54,5 m i længden, 21 m i bredden og 18,8 m i højden var Trinitatis Kirke en af byens største. Den er opført som et treskibet langhus med syv hvælvingsfag og tresidet afsluttet

kor; øst for dette opførtes 1870 et lille sakristi. På høje kampestensokler hviler ydermurenes kraftige støttestykker, der deler murene, og som næsten når op til den profilerede kransgesims. Kun den sydøstlige af kirkens fire indgange er oprindelig; et højt spidsbuet vindue sidder i hvert hvælvingsfag; 1870 afløste spidsbuede dobbeltvinduer de mindre, kvadratiske tofagsvinduer, der gav lys til bibliotekssalen i andet stokværk.

Det høje tag var oprindelig dækket af skifer; ved den store brand 1728 fik ilden fat i kirkens tagværk, herved styrtede rytterspir, urværk og tømmer ned i selve kirkerummet, og alt inventar blev ligesom bibliotekets bøger og mange middelalderlige håndskrifter ødelagt; ved genopbygningen efter branden dækkedes taget med sortglaserede teglsten.

Kirkens indre har såvel som dens ydre sin oprindelse i 1400-tallets nordiske bygningskunst. Det store, hvidkalkede kirkerum er ved to gange syv murede, ottekantede piller delt i tre skibe; pillerne bærer hvælvene, der er stjerneformede, i midtskibet har hvert hvælv sit særlige ribbemønster smykket med stukornamenter og samlet i midten i en roset, dog i det sjette hvælv fra øst samlet i et stort stafferet og forgyldt rigsvåben. Fra kirken fører to døre til Rundetårn, de sidder, den ene under den anden, bag orglet.

Christian IVs øverste bygmester, Leonhard Blausius, havde fra 1643 ledelsen på byggepladsen; ved hans død overtog kongens bygmester, Albertus Mathiesen ansvaret, ligesom han tilrettelagde kirkens gravplan.

Allerede 7. oktober 1731 kunne kirken, der var hårdt ramt ved branden 1728, indvies efter en gennemgribende istandsættelse, der især gjaldt bygningens indre. Ved englændernes bombardement af København 1807, skånedes Trinitatis Kirke, og den anvendtes i en årrække ved universitetets store fester i stedet for Vor Frue Kirke, der var fuldstændig ødelagt ved bombardementet. Dette forårsagede flere ændringer i kirkens udseende, således blev den lagt frit, da universitetet 1817 fejrede 300-året for reformationen, samtidig »vendte« man kirken, nordsiden blev gjort til hovedfacade ved at portalerne ombyggedes, så de fik et smukkere udseende. På C.E.F. Weyses foranledning, han havde komponeret musikken til festens kantate, opsattes i koret et pulpitur, det såkaldte Orchestra, hvor Det kgl. Kapel skulle anbringes; dette pulpitur fjernedes antagelig kort efter 1870.

1834-35 foretoges en grundig restaurering af kirkens indre. Efter G.F.Hetschs tegning opførtes to skriftestole i korets sidegange under det store musikpulpitur. Hvælvningernes forgyldte blikstjerner, der antagelig var opsat 1730, blev delvis fornyet; rosetterne i hvælvene opforgyldtes til lige med akantusbladudsmykningen over pillernes kapitæler. Gulvets Øland-fliser fra 1730 blev rettet op de steder, de var sunket på grund af gravene nedenunder.

En stor restaurering 1869-71 i forbindelse med magistratens overtagelse af kirken gjaldt især dens ydre og blev ledet af stadsbygmester N.S. Nebelong og udført efter kgl. bygningsinspektør Christian Hansens tegninger. Kun en af portalerne, den sydøstre, rørttes ikke, da de andre ved denne lejlighed ændredes; de to vestre flyttedes til skibets vestligste fag og fik cementindfatninger, det samme fik den nordøstlige, der dog ikke flyttedes; endvidere faldt de sidste hegnsmure på dette tidspunkt. I det nyopførte sakristi var nedgangen til varmekælderen, man havde nu indlagt centralvarme i kirken. Samtidig maledes kirkerummet, især piller og hvælv, i strålende farver og guld efter maleren Heinrich Hansens forslag, rummet stod på denne måde indtil 1909.

Som nævnt blev kirkens inventar bortset fra altersølv et ødelagt ved branden 1728. Den store barokaltertavle, stafferet i rødbrun marmorering, er 1731 udført af Friederich Ehbisch; indtil branden havde kirken fra 1686 haft et billedskærerarbejde efter Lambert van Havens udkast, udført af kgl. billedhugger Tyge Lauritzen Worm. Ehbischs arbejde har i storfeldet en krucifiksgruppe flankeret af korintiske pilastre og søjler. To kvindefigurer, henholdsvis Troen og Nåden, står på soklen, mens to seksvingede engle knæler på storstykkets gesims; små engle ses forskellige steder med skriftbånd eller kartoucheskjolde; alle figurer er friskulpturer; i skyer og stråleglans ses Guds øje i topstykket.

Prædikestolen er ligeledes et snitværk af Ehbisch. En engel bærer stolen, der er smykket med akantus og to putti, som bærer en blomsterkurv. På lydhimlen står figurer, der viser Kærligheden, Troen og Håbet. Prædikestolen er som altertavlen marmoreret og ornamentene er forgyldt, mens englene er bronzerede og skulpturerne på himlen er lyse grå.

Alterkalk med tilhørende disk er fra 1687, to oblatæsker fra henholdsvis 1684 og 1696. Den ene alterkande fra 1687 viser på låget Nadveren i en støbt gengivelse; den anden kande er fra 1726. Kirken ejer et par messingstager fra 1732 og et par sølvstager fra 1757, bekostet af brygger Lars Gries, hvori sølv fra kirkens gamle stager er indsmeltet. En døbefont fra 1956 af bremersandsten er tegnet af Thomas Havning, den afløste en hvid marmorfont fra 1731, udført af Didrik Gercken, denne font står med tilhørende fontelukke af egetræ med messingbalustre, på kirkens loft. Et dåbsfad fra 1691 blev 1859 skænket fra Vor Frue Kirke, hvortil det havde hørt, hvilket fremgår af en indskrift på fadets bagside. Det smukke arbejde, der har København-stempel 1691, viser i bunden Kristi dåb, mens kanten er smykket med ornamenten.

Koret, der er hævet tre trin over kirkens gulv, er adskilt fra skibet ved et gitter, der består af 26 messingbalustre, på træværket, der er marmoreret, hviler i hver side en knælende engel.

Stolestaderne af egetræ er for størsteparten fra

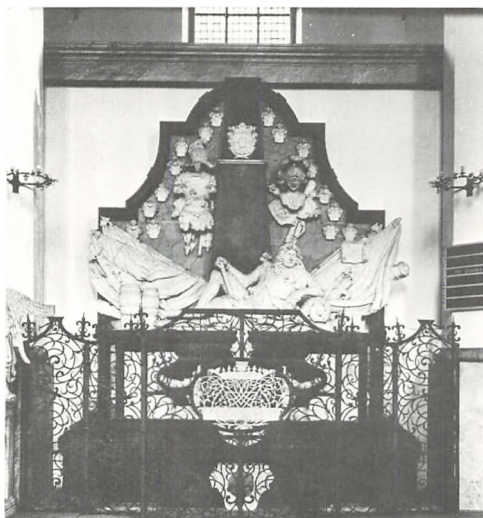
Trinitatis Kirkes indre set mod øst.

1731, hver gavl bærer en smukt skåret muslingeskal. På væggene mod nord og syd er der egetræsmaledede pulpiturer.

Det nuværende orgel er leveret 1956 af Marcussen & Søn, Åbenrå, mens facaden stammer fra 1731, da Daniel Lambert Kastens fornyede orgelværket efter branden. Facadens midterste tårn bærer Christian VI's kronede spejlmonogram, de to sidetårne henholdsvis det danske og det norske rigsvåben. 1956 anbragtes et rygpositiv i orgelpulpiturets balustrade, således at det danske kongevåben, der sad her, indgik i rygpositivets facade; nederst på pulpituret opsattes samtidig Frederik IX's kronede spejlmonogram. Af kirkens seks lysekroner er de to fra henholdsvis 1780 og 1790, de andre fra omkring 1909. På pillen over for prædikestolen står et stort rokokour fra 1757 i marmoreret og forgyldt kasse, det har tre urskiver; uret er skænket af Lars Gries.

I koret ses to sortmalede jerngitre, der har dækket nedgangene til to krypter fra østre tværgang. Gitrene strækker sig fra alteret og til henholdsvis nordre og søndre skriftestol; det nordre og antagelig også det søndre er flyttet til denne plads, da skriftestolene opførtes 1835. Gitrene er fra omkring 1680 og har i midten en rundbuet, tofløjet dør, hvori der er forgyldte spejlmonogrammer, i det nordre J C K for Johan Christoffer von Körbitz og i det søndre M G F for Mogens greve Frijs; dets højre dørløjt har mesterstempel I H for Iochim Heims fra Kiel.

Grave og krypter i kirken indrettedes efterhånden, som der var behov for dem efter den plan, Albertus Mathiesen havde lavet. Korets 15 krypter er muret i årene 1657-86 hovedsagelig for nogle

Grev Schacks epitafium på korets nordvæg i Trinitatis Kirke.

af rigets fornemste mænd. Man havde en plan om, at koret ligesom i Vor Frue Kirke og Sankt Nikolaj Kirke skulle smykkes med prægtige epitafier, men denne plan blev aldrig udført. 1926-27 blev disse 15 krypter åbnet og istandgjort. Da kirken 1870 fik centralvarme deltes krypterne i en nordlig og en sydlig afdeling af fyrcælderer, der anbragtes i to krypter i korets akse, de sløjfedes i denne anledning som gravkældre. Oprindeligt var der egen adgang til hver krypt, blandt andet ved lemme i korets gulv; siden 1927 er der inden for de to afdelinger åbent mellem de forskellige rum; en ny trappe murede til den nordre afdeling, mens der er adgang til den søndre ad den gamle trappe til Erik Krags krypt. Ved restaureringen fjernedes fra de overfyldte rum de kister, der var i dårlig stand eller ikke havde historisk interesse, mens resten placeredes på en mere overskuelig måde. Fra de kister man fjernede og gravede ned, har man aftaget kisteplader og beslag og op-hængt dem i krypterne. Så godt som alle tilbageblevne kister er udstyret med smukke ornamenter, beslag, kisteplader o.l., nogle er beklædt med skind andre med metal, formerne er rigt varieret. Rigsmarskal Johan Christoffer Körbitz, død 1682, er gravsat i den nordøstligste af de fire østligste krypter under koret. På den metalbeklædte kiste, der er smykket med ornamenter, ligger marskalstaven, på væggen over kisten hænger en sabel. Syv af de 10 kister nedsat i denne krypt er bevaret, nogle står dog nu i andre krypter. Da jødeforfølgelserne begyndte under besættelsen 1940-45, skjultes Synagogens Torah-ruller i denne krypt. Et epitafium over rigsmarskallen var opsat ved trappen til krypten, det led imidlertid så megen skade ved branden 1728, at det måtte nedtages.

Krypten ved siden af fik feltmarskal Hans greve Schack til Schackenborg 1664 overladt af kon-

sistorium; da man ventede, at feltmarskallen af den grund »ville vise sig kirken nådig«, anviste man ham 1675, året før han døde, en plads i koret til et epitafium. Først 1689 opstilledes det store marmormonument på korets nordvæg. Hans van Steenwinkel den yngste leverede 1686 på familiens opfordring et udkast, hvorefter Artus Quellinus d.y. i Antwerpen udførte monumentet, der opstilledes i kirken under sønnen Thomas Quellinus' ledelse, hjulpet af billedhuggeren Christian Nerger. I hvidt marmor ses feltherren med allongeparuk og iført rustning halvt hvilende omgivet af faner, krigsmateriel m.m. og med marskalstaven i den højre hånd. På en baggrund af broget marmor rejser sig en sort obelisk, der er omgivet af anevåben, rustninger m.m. Ved branden 1728 blev dette mindesmærke så ødelagt, at en restaurering var nødvendig, den fandt dog først sted 1780 og foretoges af Andreas Weidenhaupt. 1693 opstilledes et gitter foran epitafiet udført af Iochim Heims, der bærer, som de to andre gitre i koret, den afdødes forgyldte navnetræk. Kun fire af de 1926 omtalte ti kister står i den Schack'ske krypt, de andre er fordelt i andre rum.

Den tredje af de fire vestligste krypter erhvervedes 1658 af rigshofmester Joachim Gersdorff, død 1661; han bisattes dog i Sankt Nikolaj Kirke, hvor et epitafium opsattes, men kisten overførtes 1674 til Trinitatis Kirke. I samme krypt er gravsat blandt andre J. Gersdorffs svigersøn, gehejmeråd, statholder Jørgen Bjelke, død 1696. Den søndre af de fire vestligste gravkældre erhvervedes af rentemester Mogens Frijs, greve af Frijsenborg, død 1675. Her fandtes 1926 ti kister, deraf fire barnekister, der opstillet i to lag stadig beror i denne gravkælder.

Blandt ejere af korets andre krypter kan nævnes: hofprædikant dr. Hans Leth, død 1688; rentemester Henrik von Stöcken, død 1681, for hvis familie der er ophængt et epitafium i kirken med latinsk indskrift, epitafiet, der fornyedes 1730, er dog nu delvis skjult af den søndre skriftestol; professor, efor ved Valkendorfs Kollegium m.m., Jørgen Eilersen, død 1686, for hvem der nord for altertavlen er ophængt et epitafium, en sortmalet oval med latinsk indskrift i grå kartoucheramme; kancelliråd Bolle Luxdorph, død 1698; Jørgen Elers, død 1692, der bl.a. var assessor i Højesteret, og som oprettede Elers' Kollegium; han mistede ved Sophie Amalienborgs brand 1689 en niårig datter og en seksårig søn, hvis kister endnu står i krypten.

Blandt begravelser under gulvet i den øvrige del af kirken kan nævnes, at kgl. bygmester Albertus Mathiesen 1675 bevilgedes et gravsted til nedsat pris, ifølge gravbogen i midtskibet under orglet; 1759 nedsattes generalbygmester Lauritz de Thurahs kiste i sognepræst Albert Withs grav i midtskibet, Albert With var Thurahs morfar. Johannes Wiedewelt har udført to af kirkens epitafier nemlig det over garver Niels Kønberg og

hans anden hustru, begge døde 1781. Epitafiet, der er udført 1783, er anbragt i nordre sideskib, det sarkofagliggende marmorarbejde har en sort indskrifttavle og er beskyttet af et jerngitter; en sort indskrift på en lang hvidmalet træplade nederst på epitafiet oplyser, at det 1805 er overflyttet fra Sankt Nikolaj Kirke. I søndre sidegang på den østligste pille hænger Wiedewelts andet arbejde: et gråt marmorepitafium fra 1798 over genealogen Terkel Klevenfeldt, død 1777, med hans portrætmedaljon i hvidt marmor. På samme pille, men ind mod midtskibet er en marmortavle fra omkring 1791 ophængt over Johan Larsen Seifert, død 1790. På østsiden af pillen, hvor det store ur står, er et epitafium fra omkring 1785 over »trende i herren hensovede venner«, Mette Larsdatter Rhode, Johannes Gram og hustru; en marmorramme omgiver en sort plade, hvis forgyldte indskrift er kursiveret. På pillen vest for prædikestolen hænger et stort epitafium fra 1777 i ramme af norsk marmor med sort indskriftplade, det er ophængt som minde om garver Andreas Jensen Møller, død 1754 og hustru samt deres søn og hans hustru. Ved alteret i den nordøstre korgang hænger en hvid marmortavle indrammet i sort med en latinsk indskrift, der oplyser, at det er et minde, opsat 1656 men ødelagt 1728 og fornyet 1732, over Theodorus Fuiren, død 1656 og senere gravsat i en af korets krypter.

Kun to gravsten findes nu i kirken, den ene, en rød Øland-sten fra omkring 1730 med fuldstændig bortslidt indskrift, har medaljoner i hjørnerne, bladkrans og palmeblade som dekoration; den ligger ved foden af trappen til koret. Den anden, en grå Øland-sten, fra omkring 1760 er nu anbragt i søndre forhal, dens danske indskrift meddelte, at den er lagt over (muremester) Andreas Sihm, død 1760, af hans hustru; nederst på stenen ses murske, -hammer og passer.

Kirken ejer tre malerier nemlig syd for alteret: Kristi dåb, signeret Andreas Pedersen Brünniche, 1738 og Korsfæstelsen fra begyndelsen af 1700-tallet. På søndre skriftestols nordvæg hænger A. Dorphs Velsignelsen fra 1873, skænket samme år af fru B. Deichmann, f. Gyldendal. På kirkegården er begravet bl.a. Johannes Ewald, død 1781 og Johan Herman Wessel, død 1785. Den oprindelige sten fra Ewalds grav findes endnu, dog næppe på stedet, hvor han begravdes; 1929 anbragtes en tilsvarende gravsten ved siden af over Wessel, man ved ikke, hvor han er begravet. 1863 opsatte selskabet »Wessels Minde« et marmormonument, det nuværende er en kopi, hvorpå der foruden Wessels data står et vers af Jens Baggesen. I det flisebelagte anlæg syd for kirken opstilledes 1879 et sandstensmonument for de to digtere, det er udført af billedhuggeren O. Evens og bærer portrætmedaljoner og øverst to genier i bronze.

I.B.-J.

Ungdomsbyens Kirke, Islevgårds Allé 5, er opført 1963 af arkitekt Holger Jensen. Efter idé af stadsarkitekt Børge Lorentzen er, for private midler, på en tidligere losseplads opført dette pædagogiske forsøgscenter, der kaldtes Ungdomsbyen, nu Statens Pædagogiske Forsøgscenter. Københavns Kirkefond blev opfordret til at lade en kirke opføre i forbindelse hermed. De fleste af midlerne til kirken skaffedes ved salg af et H.C. Andersen-mærkat, tegnet af Holger Jensen, og kirken er institutionskirke for forsøgscentret. Kirken er særpræget, idet den er formet som en moderne rundkirke, opbygget af røde mursten. Man går gennem våbenhus ind i kirkerummet som ind i et sneglehus, og det smukke, harmoniske rum lukker sig op. Hele rummets vægflade er dækket af kunstneren Edvard Jensens tegninger i enkel, moderne streg, der illustrerer den bibelske historie fra Skabelsens øjeblik. Alteret er opbygget som et lille gyldent alter af mursten beklædt med gyldne stifter. Over alteret er der en glasmosaikruede udført af billedhuggeren Palle Bruun. Døbefonten er af røde mursten. Kirken er ligesom hele Ungdomsbyen opført af lærlinge som svendepreøver.

G.H.

Vartov Kirke vender ud mod Løngangsstræde i komplekset Vartov, der indtil 1934 husede Vartov Hospital. Ved reformationen blev Helligåndshuset ved Helligåndskirken omdannet til hospital og forenet med Sankt Jørgens og Sankt Gertruds hospitaler. 1606 flyttedes stiftelsen til kongens gård, Vartov, ved Strandvejen og fik navn efter denne. Efter forskellige flytninger erhvervedes 1666 en grund mellem Farvergade og Løngangsstræde, her opførtes 1724-25 nye bygninger, og i fløjen mod Løngangsstræde indrettedes en kirkesal, der var åben til begge sider, så gudstjenesten kunne følges fra sygestuerne. 1755 indviedes dog en ny kirke bygget i forlængelse af fløjen, hvor den tidligere kirkesal, der nu blev inddraget til sygestuer, lå. 1856 tilføjedes et beboelsesstokværk på kirken og den ældste del af hospitalet, der var opført i to stokværk. Over facadens enkle portal er en rokokokartouche med årstallet 1755, øverste stokværk bærer årstallet 1856; de høje vinduer er rundbuede.

Det gråmalede kirkerum har fladt loft og pulpiturer på de tre sider. Fra den tidligere kirkesal overflyttedes altertavle og prædikestol; ved denne lejlighed flyttedes alterbilledet, Korsfæstelsen, fra altertavlen, hvor prædikestolen derefter indbyggedes. Korintiske søjler og udkåren ramme af malet og forgyldt træ omgiver prædikestolen under hvilken et maleri af Nadveren, udført af Hendrik Krock, er indsat. Under søjlerne ses givernes, en af direktørerne for »de fattiges væsen«, Vincents Lerches og hustru Cathrine Hedevig Wibes navnetræk, våben og valgsprog. På alterpartiet er på panelerne mod nord og syd 1935 indsat to malerier, der siden 1777

havde siddet på hver side af alteret.

Under pulpituret mod vest, hvor et nyt orgel 1971 opsattes af Poul-Gerhard Andersen, står døbefonten, skænket 1858 af menigheden til N.F.S. Grundtvig, der 1839-72 var præst ved Vartov. Fonten, der er udført af den norske billedhugger C. Borch, er af hvidt marmor, kummen hviler på en søjle, hvorom en vinranke snor sig; bag fonten hænger altertavlens tidligere maleri, signeret: Hinrich Krock Ao. 1728. Et kirkeskib, »N.F.S. Grundtvig«, er 1884 skænket af en sønderjyde, Skifter Andersen. Kirkens præst 1741-79, den senere biskop over den grønlandske mission, Poul Egede, har skænket den ene af de to lysekroner.

I Vartovs gård står en klokkestabel med kirkens to klokker; den størstes to indskrifter oplyser, at den er støbt af hofklokkestøber M. C. Troschell i København 1762, og »Foræret af Peder Jacobsen til Helligaands Hospital Anno 1762«.

Kirken, der ejes af Vartov Valgmenighed, spillede en væsentlig rolle i dansk åndsliv i de år Grundtvig var præst her. 1932 opstilledes en granitstatue af den knælende Grundtvig i Vartovs gård, udført af Niels Skovgaard.

I.B.-J.

Vor Frelsers Kirkes grundsten blev nedlagt 1682 af Christian V efter at man 1657, 1668 og igen 1672 havde haft planer om en kirke, som kunne afløse Christianshavns første kirke, der var en beskeden træbygning, indviet 1640. Den var meget brøstfældig og måtte afstives, endnu før byggeriet af den nye kirke kom i gang, denne kunne først indvies 1696. Den var opført på en grund

Vor Frelsers Kirkes hovedportal.

mellem Sankt Annæ, Dronningens- og Prinsessegade, der var lav og sumpet, og som krævede afvanding og opfyldning, yderligere manglede der penge, som måtte skaffes ved kollekt i alle landets kirker samt ved lån og indkomne bøder, hvilket alt sammen forhalede byggearbejdet. Kirken var dog ikke færdig ved indvielsen, tårnet var uden spir og dækkedes af »en plat og nedrig spidse«, af inventaret skulle alter, døbefont og prædikestol senere udskiftes, så det svarede bedre til det store kirkerum, og til indvielseshøjtideligheden måtte man låne et lille orgel. En medalje fra grundstensnedlæggelsen viser kirken med et spir, projekteret af bygmesteren, arkitekten Lambert van Haven, dette blev aldrig opført og først i februar 1749 har Frederik V approberet et forslag fra Lauritz de Thurah, og nogle måneder senere begyndte opførelsen af det spir, vi kender i dag. Den svenske arkitekt Nicodemus Tessin d.y. var 1687 på gennemrejse i København og har antagelig givet udtryk for sin kritik af van Haven og i særdeleshed af Vor Frelsers Kirke; dette i forbindelse med, at van Haven 1695 døde, og at man manglede penge til kirkens færdiggørelse var årsag til, at man ikke opførte tårnet efter van Havens tegning.

Kirkens egentlige skib er formet som et kvadrat med en sidelinie på godt 31 m, men korsarme bevirker at kirkens grundplan er som et græsk kors, der har fire kvadratiske udbygninger mellem armene. Bygningen er placeret efter det eksisterende gadenet, således at kor og sakristi ligger mod nordøst og tårnet mod sydvest. Murene, der hviler på en høj granitsokkel, er af røde mursten; de inddeles af murstenspilastre, der har sandstensbaser og -kapitæler, over disse er en høj gesims; mellem pilastrene er høje, rundbuede vinduer. Kirkens valmtag dækkes af sortglaserede sten, mens udbygninger og tårn er dækket med kobber. Hovedportalen under tårnet er af sandsten med to fritstående korintiske søjler, den bærer en trekantsgavl med en kartouche, hvori ses Christian Vs navnetræk og i gavlen hans valgssprog: Pietate et justitia: guds frygt og retfærdighed. Hendrik Brokham, der var tysk eller nederlandske, og som kendes fra Reformert Kirke, har sammen med en anden stenhugger arbejdet på denne portal. I trappens øverste trin, der er fornyet 1944, er hugget: »Anno 1682 blev den første sten lagt og den sidste 1694 sluttet«, den oprindelige sten er bevaret ved kirken. Det firkantede tårn, der rejser sig gennem taget, har rundbuede vinduer og sandstensprofiler; øverste stokværk bærer sandstensfigurer af de fire evangelister. Herover rejser sig Thurahs spir, der som han i sine værker har fortalt det, er inspireret af Borrominis kirke i Rom, Sant' Ivo della Sapienza. Thurah havde tænkt sig at bygge spiret af bremer-sandsten, men ved at bygge det af træ med kobbertækning blev det billigere, og der kunne bygges op til 144 alen (godt 90 m). Over et ottekantet stokværk med en vægtergang øverst, hæver en

sneglegang sig, hvis udvendige trappe med ca. 150 trin har et forgyldt gelænder, der tager sig prægtigt ud mod det nu irgrønne spir, hvis fladbuede blændinger har forgyldte rammer. Øverst er anbragt en forgyldt globus, ca. 2,5 m i diameter, hvorpå der står den fanebærende godt 3 m høje forgyldte frelserfigur. Frederik V besteg 28. august 1752 det færdige spir under salut fra 27 kanoner på kirkepladsen. Den såkaldte »Manden på Frelsers tårn« er udført af kobbersmed Jacob Høvinghoff, hvis hovedværk det må siges at være, formet efter Thurahs ordre med flagrende klædebon, store lemmer og karikerede træk.

I våbenhuset under tårnet står tre pengeblokke fra 1853, hvis beslag og låse dog stammer fra blokke fra 1600- og 1700-tallet, på væggen over blokkene er en indskrift, fremdraget 1956, forfattet af Thomas Kingo 1684.

Det store lyse kirkerum er overhængt med ialt 12 krydshvælvinger, det kvadratiske 21 m høje midthvælv hviler på fire fritstående sandstenspiller, hvis fodstykker af mursten er dækket af panel. Pillerne er som væggenes pilastre gråmalet, mens kirkerummet i øvrigt er hvidt. Hvælvene er smykket med prægtigt stukarbejde, udført 1694-96 af Christian Nerger; i korskæringen ses rigsvåbenet med Elefantordenens kæde samt Christian Vs kronede navnetræk, endvidere er hvælvingskapperne overdrysset med forgyldte stjerner.

Koret er hævet tre trin over skibets gulv; på korsranken, formet som en balustrade, er opstillet seks store engle af hvidmalet træ, skåret af Erich Warnheim 1732. Det store alter i italiensk højbarok, bestilt 1694 af Christian V hos Nicodemus Tessin d.y., er udført efter dennes model fra 1695; Tessin har som forbillede brugt Berninis alter i SS. Domenico e Sisto i Rom. 1697 blev kontrakten underskrevet med de to billedhuggere, Abraham Breusegem og Emanuel Cuckelaere, som begge var ansat hos Thomas Quellinus, der sikkert har modelleret tavlens figurer. Efterhånden som enkelthederne til den store tavle blev færdige opbevarede de i kirken, indtil billedhuggeren J.C. Heimbrod 1725 nøje gennemgik dem og udfærdigede en liste over deres mange defekter og mangler, men først 1732 kunne alteret indvies. En korintisk søjlestilling i rødflammet fransk marmor er bygget frem i rummet på et halvrundt fundament af italiensk marmor og danner tilsyneladende en niche. Mellem søjlerne er til højre anbragt en marmorfigur, der forestiller Fromheden, til venstre ses Retfærdigheden, begge symboliserende Christian Vs valgsprog. Tavlens halvrunde gavlf af gulmarmoreret træ er brudt af Jehovas navn i hebraiske bogstaver omgivet af lysstråler og skyer, hvori småengle svæver.

På blå baggrund ses hovedgruppen: Kristus, der i Getsemane trøstes af en engel, over denne marmorgruppe rækker en flyvende engel den gyldne kalk frem, denne hvidmalede træfigur er helt fornyet ved alterets restaurering 1955-56 af billed-

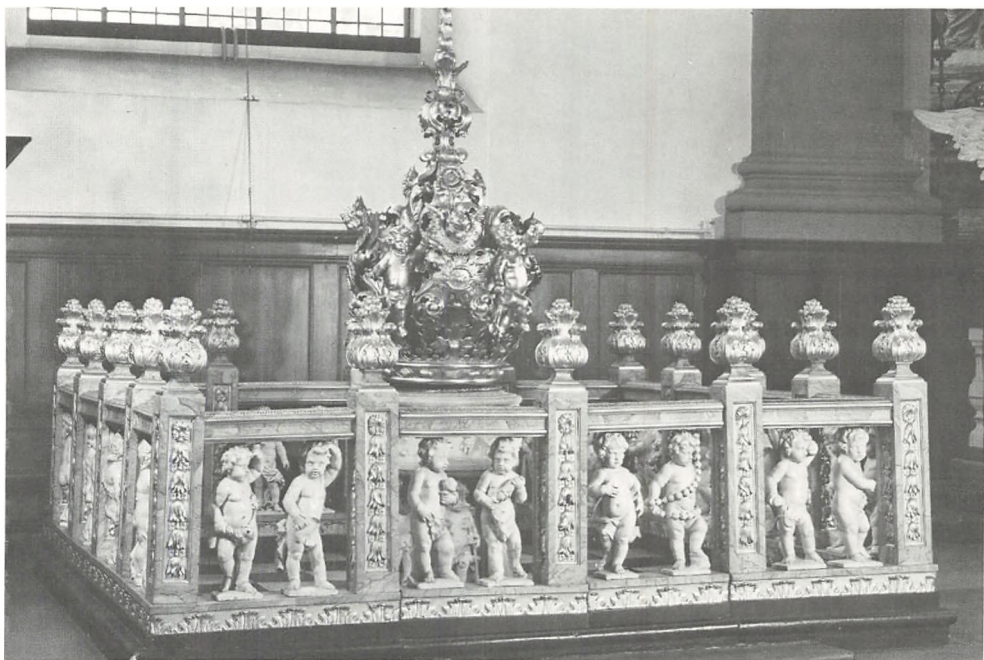

»Manden på Frelsers tårn« i nærbillede.

huggeren Aage Petersen. Ved denne restaurering afsløredes det, hvorledes de forskellige skulpturer, der oprindeligt var skåret i lindetræ, havde lidt ved opmagasineringen før alterets opstilling, således at Heimbrod har måttet tilføje fingre, vinger m.m., senere, antagelig 1875, er hvert af englebørnene blevet dækket af ståltråd hvorover et tykt lag gips er lagt; ved istandsættelsen 1955 fjernedes disse o.l. tilsætninger fra tavlen.

En alterkalk, der 1683 skænktes til kirken, er 1720 omstøbt; arkitekt Erik Hørløw har tegnet en kalk i anledning af kirkens jubilæum 1946; kande og oblatæske er fra 1825. Et par messingstager, 56 cm høje, skænket 1670, er overført fra den gamle kirke, mens et par 87 cm høje sølvstager fra 1695 er skænket ved kirkens indvielse af Christian V, hvis navnetræk de bærer. En messehagel med gamle broderier og galoner bærer årstallet 1697, en anden, ligesom den nævnte på nyt rødt fløjel, er fra 1747.

I nordre sideskibs østre fag er døbefonten anbragt, stukarbejde i hvælv over den viser sindbilleder fra Dåben. Den er skænket af Frederik IVs dronning til venstre hånd, grevinde Elisabeth Helene von Vieregk, der med sin spæde søn 1704 bisattes under tårnets søndre side; begravelsen er siden 1933 tilmuret. Døbefontens cy-

Over fontelukkelsen ses døbefontens kroneformede himmel.

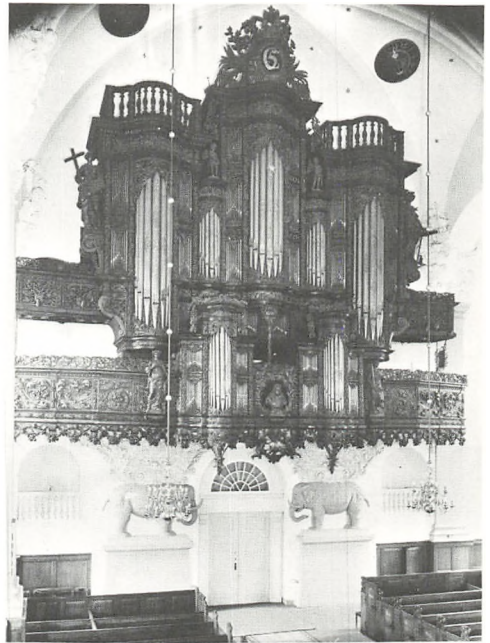
linderformede marmorkumme viser i relieffer scener fra Jesu liv; den hviler på et fodstykke støttet af fire putti med hver sit symbol. Fontelukkelsen af træ dannes af en firkantet, marmoreret og forgyldt balustrade opdelt på hver side i fire felter, med to hvidmalede putti i hvert; en overdådig udskåren, kroneformet fontehimmel er forgyldt. Det svære dåbsfad har på den brede kant drevne ornamentter og tre skjolde med indskrifter, der bl.a. oplyser, at fadet er skænket af Karen Salig Anders Mickelsens 1704; dåbskanden er fra 1731. I søndre korsarm hænger et krucifiks, antagelig anskaffet ved kirkens indvielse.

1773 udskiftedes endelig den midlertidige prædikestol fra indvielsen. C.F. Harsdorff, Johs. Wiedewelt og maleren Peder Als havde udfærdiget en model; det må være Harsdorff, der har stået for den arkitektoniske opbygning af den cylindriske prædikestol, hvis underbaldakin ender i en kogleformet knop. En bred relieffrise viser i midten de 12 apostle og adskilt af skriftsteder på hver side to af de fire store profeter; der er næppe tvivl om, at Wiedewelt har modelleret denne frise, der som opgangens balustre er hvidmalet, mens resten af stolen er marmoreret, og ornamenterne er forgyldt.

Stolestaderne, hvoraf størsteparten er fra 1696, er lukkede og har smukt forarbejdede beslag og låse, de udskårne barokgavle er udført på Chr. Nergers værksted. Fra samme værksted er også den prægtige orgelfacade, der bærer årstallet 1698. Denne facade er den ældste bevarede i sin slags i København og er bevaret i sin oprindelige form; den er opbygget i to stokværk over hoved-

indgangen, hvor to stukelefanter under rige akantusdekorationer tilsyneladende bærer det overdådige orgel. En buste af Christian V ses på underste pulpitur, mens hans kronede navnetræk står øverst; fire figurer i legemsstørrelse symboliserer Tro, Håb, Fromhed og Retfærdighed, endvidere ses englebørn, blomsterfester m.m. Værket er leveret af brødrene Johan Peter Botzen, og Peter Petersen Botzen, der var organister i henholdsvis Sankt Petri og Vor Frue Kirke. Af deres arbejde er bevaret alle facadens rigt ornamenterede piber af rent tin; orglet var på alle måder byens fineste. Reparationer og fornyelser er foretaget gennem årene, senest er orglet 1965 udbygget af orgelbygger Poul-Gerhard Andersen, så det består af fem værker; de gamle tinpiber, der siden 1889 har været sat ud af funktion, blev ved den lejlighed gjort klingende og ved at være et »mesterstykke af første rang«; det er forbundet med to urskiver over orglet, opsat samtidig med urværket; først 1744 opsattes tårnets urskiver mod nord og vest, den sidst opsatte mod øst var ikke på plads før 1896. Værket havde imidlertid været ude af funktion fra 1891 og kom først i gang igen 1920 på især tårnurfabrikant Julius Bertram-Larsens initiativ.

Fra den gamle kirke overførtes fire klokker, der er

Fine beslag og låse tillige med barokgavle pryder de gamle stolestader i Vor Frelsers Kirke. Ligesom stolestaderne er den prægtige orgelfacade fra Chr. Nergers værksted.

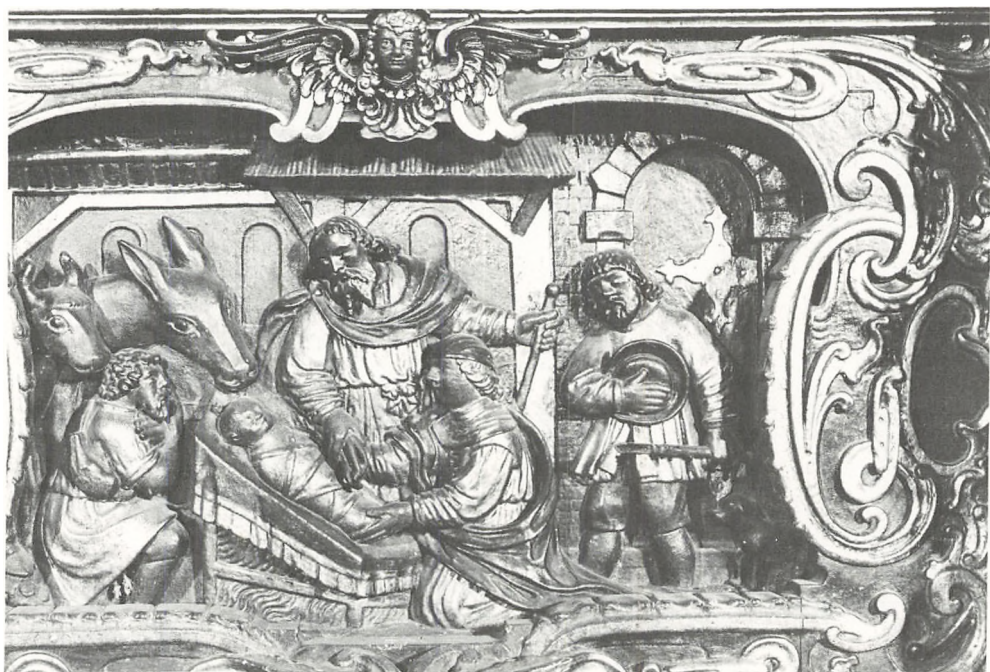
støbt om og hvoraf to er nedtaget, da et klokkespil blev ophængt. Af særlig interesse er den såkaldte Gyldenløves klokke, den erobredes i Skånske Krig og tilfaldt Ulrik Frederik Gyldenløve som ejendom, han forærede den allerede 1682 til den kirke, der på det tidspunkt endnu ikke eksisterede; den er omstøbt flere gange sidst 1922, derved er den oprindelig svenske indskrift blevet mer og mer fordansket. Den var kirkens største klokke, indtil klokkespillet, der har elektrisk urspil, ophængtes 1928-32, det er leveret af Jysk Klokkestøberi, Brønderslev og Smithske Jernstøberier, Ålborg; siden 1953 er der ialt 47 klokker, hvoraf den største vejer omkring 3600 kg.

I.B.-J.

Køge

Sankt Nicolai Kirke ligger lidt nord for byens torv på den nu nedlagte kirkegård, dens østgavl ligger direkte ud til Nørregade. Kirken, der er viet de søfarendes helgen, Sankt Nicolaus af Myra, kan ses vidt omkring, tårnet tjener som sømærke, og i østgavlen findes en tresidet karnap, kaldet Lygten, der ved hjælp af en tændt lygte har fungeret som fyr for skibsfarten. I sin nuværende skikkelse består kirken af et tårn fra 1300-tallets begyndelse med klokkestokværk der er ca. 100 år yngre, et treskibet, hvælvet langhus fra slutningen af 1400-tallet med et lidt yngre sakristi i nord og et kapel i syd. I tårnet indgår en senromansk enskibet kirkes vestgavl, hvilket viser, at tårnet har været bygget til denne kirke, som antagelig er fra sidste halvdel af 1200-tallet. I dette århundre-

de fik sundfiskeriet stor betydning ved de nordtyske byers anlæggelse, og både Køges byplan og kirkens stil viser kontakten med disse byer, især kan indflydelse fra pommersk arkitektur spores i kirken. Det anselige, noget fæstningsagtige tårn, der er af røde munkesten afstribet med ni kridtstensskifter, fik sit femte stokværk med de blændingsprydede, kamtakkeede gavle i 1400-tallet. I modsætning til dets strenge ydre er tårnets indre smukt og rigt udformet på en i Danmark helt usædvanlig måde ved, at det krydshvælvede tårnrum er korsformet, idet hver væg har dybe, brede nicher med krydshvælv. I tårnets andet stokværk er der også hvælv, her dog tøndehvælv i nicherne. Det treskibede langhus, der afsluttes af en lige østmur, har syv krydshvælvede fag i midtskibet, mens sideskibene, der er trukket frem langs tårnets sider, hver har syv fag; indtil 1794 dækkedes de tre skibe af ét stort tag. Sideskibenes facader deles af kraftige, teglhængte støttestøtter, hvorimellem er brede, spidsbuede vinduer; at høj-kirkemurene er uden vinduer tyder på, at man har villet opnå den rum- og lysvirkning, der kendes fra de nordtyske hallekirker. Omkring 1416 opførtes Vor Frue kapel, sikkert identisk med det kapel på kirkens sydside, der nu anvendes som våbenhus. I 1600-tallet kaldtes dette Fontehuset, da døbefonten stod her, det er delt ved en senere opsat indskudsmur og har to krydshvælv. I 1860erne anvendtes hvert år en fast sum til kirkens istandsættelse ved arkitekt H.S. Sibbern; H.B. Storck har senere sammen med arkitekt Martin Borch arbejdet på kirkens istandsættelse, der tilendbragtes 1905.

Lorentz Jørgensen har skåret altertavlen i Sankt Nicolai Kirke, Køge; i tavlens predella ses Hyrdernes tilbedelse.

Skibene adskilles ved murede ottekantede piller og spidse arkader, der bærer de blændingspydede højkirke-mure; kirkens indre er siden reformationen hvidkalket. Kun få kalkmalerier er fundet; i tårnbuen findes to dekorationer fra 1300-tallet, som er en efterligning af ungotiske rosevinduer, de er restaureret 1962. På en af arkadepillerne findes en restaureret ca. 2,20 m høj Kristus-figur med indskriften: »Denne højde er Frelserens«. I nordre sideskib blev 1933 fremdraget en Paulus-figur fra 1551 tillige med en lang indskrift.

Som plade på det murede alterbord tjener kirkens næstældste gravsten fra ca. 1400, den dækkes af et rødt alterklæde af fløj med broderet årstal 1724 samt kronede spejlmonogrammer, der henviser til borgmester Johan Jensen og hustru, som tillige har skænket en messehagel fra samme år. Billedskæreren Lorentz Jørgensen, Holbæk, er mester for den vældige barokaltertavle, opsat 1652. I det rige, elegant skårne bruskværk ses de fire evangelister, i midtfeltet Nadveren, herover Opstandelsen, i sidefelterne Korsfæstelsen og Gravlæggelsen, i topstykket Himmelfarten, øverst en oval med Frederik IIIs navnetræk. Stafferingens oprindelige farver er velbevarede. Alterkalk og disk er stemplet 1745, kanden fra 1500-tallet er skænket af borgmester Peder Pedersen og hustru, men ændret 1711; oblatæsen er fra 1605. De 56 cm høje stager fra omkring 1650 hviler på tre liggende løver. Døbefonten der er af sort marmor og rød porfy, er skænket 1613 af borgmester Claus Bagger, da den tidligere gotlandske kalkstensfont fra omkring

1250 var besudlet af en ung kvinde, der havde gjort en »slemme, uhørlige gærning« i den for derved at blive helbredt for en sygdom; dåbsfadet af sølv er fra Nürnberg, skænket 1635. Det lave korgitter består af 30 svære malmbalustre fra 1682 med givernavne, de har tidligere været indsat i panelværk; det oprindelige sengotiske korgitter er nu anbragt i nordre sideskib i ændret stand, bortset fra de helt bevarede fløjdøre, der foroven har slanke, snoede søjler, og hvis nederste fyldinger har fladt foldeværk; hele koret omgives af tilsvarende men enklere gitre. Figuren fra et krucifiks fra ca. 1300 er i Nationalmuseet, mens et mindre krucifiks fra slutningen af 1600-tallet, vistnok et sydtysk arbejde, hænger på en pille. Kirkens bedste billedskærerarbejde er prædikestolen i senrenæssance med enkeltheder i bruskbarok, skåret af Hans Holst, Køge. Felterne med mange figurer indrammes af lister med rankeslyng med påsatte rosetter og englehoveder, på hjørnerne er apostelhermer. Blandt engle- og draperihovederne ses et mandshoved med stor knebelsbart, det må antages at være et portræt af Hans Holst; den seksidede pagodeagtige himmel er i tre etager. Stolen står i træets farve med rigelig forgyldning, tilsyneladende aldrig malet om. Det velbevarede stoleværk har dele fra forskellig tid. Af de ældste nu restaurerede sengotiske stader er en række på syv gavle og fem døre med foldeværk og gotiske blade gjort af den snedker, der har udført den gotiske kordør, mens en række på 17 døre og 15 gavle med foldeværk og bomærkeskjolde er skåret af den såkaldte Pilemester. Kirkens barokstader fra 1624, helt ene-

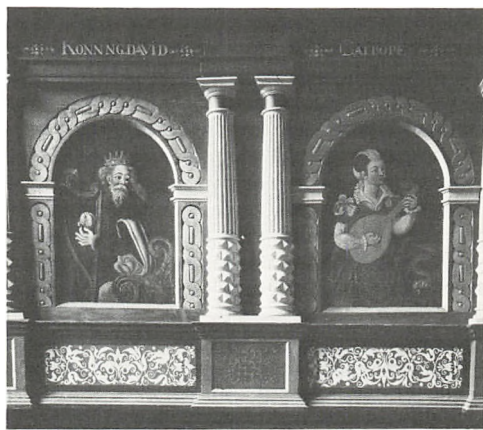
Til venstre fløjderne i det sengotiske korgitter; til højre et af prædikestolens felter, der viser Himmelfarten.

stående både hvad mængde, 104 gavle, og kvaliteten angår, er leveret af snedkerne Rasmus Henningsen og Jochum Holst. Midtskibets sydrække af disse stole afsluttes af Magistratstolen, hvis udsmykning er rigere end det øvrige stoleværks med bl.a. elegant intarsia i sort og gult træ. To degnestole i koret er 1630-31 leveret af Peter Snedker. På hver side af tårnrummets indgang under det nyere orgelpulpitur står det nu delte såkaldte sangerpulpitur fra ca. 1580 udført i højrenæssance. 1903 fremdroges under egetræsmaling en række usædvanlige malerier i storfelterne bl.a. Orfeus, kong David og muserne. Til pulpituret hører en række stolestader fra samme tid og

fra samme værksted. I søndre sideskib findes Gammel Køgegårds pulpitur opstillet af Christen Skeel og Birgitte Rud 1642. Marcussen & Søn, Åbenrå, opsatte 1968 et nyt orgel med facade af arkitekt Rolf Graae. Kirken har seks lysekroner, den største fra 1626 med 3 x 12 arme er skænket af Franztz Brunsten; endvidere seks lysearme fra 1600-tallet. I tårnrummet hænger en kvadratisk urskive fra 1589, den har indtil 1903 hængt over orglet. Af kirkens fem klokker er den ældste fra 1400, den hang i en 1794 nedbrudt tagrytter; en fra 1470 er støbt i Slagelse; en støbt 1553 i København; to støbt 1571 af Hans Klokkestøber; i kirkemuseet er en urklokke fra

Magistratstolens østpanel.

På sangerpulpituret ses bl.a. kong David og den episke digtnings muse, Kalliope.

1400-tallet.

Ikke alene på inventar men også på gravminder er Sankt Nicolai Kirke rig, den har 14 epitafier og 125 bevarede gravsten foruden talrige brudstykker og er således den kirke i Danmark, der efter Roskilde Domkirke rummer flest gravsten. At Køge har haft et velstående borgerskab ses af epitafierne, hvoraf det ældste er fra 1584-85, det yngste fra 1745. De mange gravsten er antagelig 1714 blevet forsynet med løbenumre; navne og årstal er optegnet og tilstillet rådstuen. Da flere indskrifter er udslidt har man takket være disse optegnelser kunnet identificere stenene, hvoraf mange, ifølge klokker Emil Beckers beskrivelse fra 1862 af inventar, er blevet optaget og flyttet 1851.

I.B.-J.

Lemvig

Lemvigs hvidkalkede kirke, der ligger på Torvet, har ved en ombygning og grundig istandsættelse 1933-35 ledet af arkitekt Hother Paludan, fået sit nuværende udseende; inden da havde den gennem årene gennemgået adskillige forandringer. Til en middelalderlig overhvalvet langhusbygning, der under ombygningen afslørede spor af en romansk kirke, slutter sig et sengotisk tårn i vest, omtrent samtidig med dette tilføjedes korsarme i syd og nord, opført næsten udelukkende af gule mursten. 1683 slog lynet ned i tårnets daværende høje spir, der brændte tillige med tårnets træværk; allerede året efter ramtes kirken igen alvorligt ved en bybrand, der bredte sig med rivende hast. Tårnet, som opførtes efter disse brande, måtte allerede 1788 til dels ombygges; 1867 ombyggedes det fuldstændigt, fik sadeltag og kamtakkede gavle. Kirken, der siden 1908 i anledning af Frederik VIIIs besøg har været hvidkalket, var allerede ved århundredskiftet i en slet forfatning, men først 1933 kom man i gang med ombygningen. Mod syd byggedes et nyt kapel med kamtakket blændingsgavl på hver side af den eksisterende korsarmsgavl, der samtidig fornyedes; mod nord opførtes et sakristi øst for korsarmen svarende til denne. Tårnets øverste del ombyggedes, og afsluttedes med et kobbertækket lanternespir. De nye udbygninger mod syd er forbundet i kirkens indre med det oprindelige kirkerum ved arkader; 26. maj 1935 kunne kirken indvies.

Interiøret præges af inventar fra rokokotiden. Alterbordet dækkes af et panelværk svarende til altertavlens rokoko-opbygning med et smukt snitværk; malerierne viser i midten Korsfæstelsen, på siderne Opstandelsen og Himmelfarten. Alterkalk og disk er skænket 1655 af Maren Skram men omdannet og gjort større 1794; alterkanden har en indskrift dateret 1665. På korets nordvæg hænger et sengotisk krucifiks. Prædikestolen svarer ligesom en del af stolestaderne og orgelpulpituret til altertavlen. Døbefontens

romanske granitkumme med tovsnoning hviler på en ny fod. Orglet er 1935 leveret af Th. Frobenius & Sønner. Af kirkens fem lysekroner er den ældste dateret 1661, to henholdsvis 1708 og 1731, to andre er udaterede. Den ældste klokke har en indskrift, der i versform omtaler lynbranden i tårnet, bærer årstallet 1686 og et C (hristian) V; den anden klokkes latinske indskrift oplyser, at klokken to gange er omstøbt, 1686 og sidst 1759 i Viborg af Caspar Kønig fra Danzig.

I.B.-J.

Løgstør

Løgstør Kirke ligger ved Rådhusgade, den er opført 1892-93 af røde mursten og i nygotisk stil efter tegning af arkitekterne O.P. Momme og L.F. Olesen. Det fire fag lange skib afsluttes af et tresidet kor, tårnet mod vest har to blændingspriede udbygninger mod nord og syd samt et trappetårn mod syd. Facaderne deles af stræbepiller, gavlene er kamtakkede og gesimserne har trappesfriser. Alle tage, også på det 46,5 m høje, ottesidede spir, er af skifer lagt i mønster. Skibet er dækket af et spidsbuet tøndehvælv med tre kapper i korets afslutning, tårnrummet har bjælkeloft. Vægge og hvælv er 1959 malet i lyse farver, korets hvælv er hvidtede; 1946 indsattes her fire glasmalerier af Jais Nielsen, som tillige 1953 har udført det glasmaleri, der er over tårnets vestdør.

Inventaret er hovedsagelig fra kirkens opførelse. Altertavlen, et maleri der viser Peters fiskedragt, er malet 1907 af Axel Hou. Alterbord og -skranke er af eg; altersølvet fra 1893 er skænket af distriktslæge P.M. Petrus. Døbefonten af sandsten har evangelistsymbolerne og bladværk i relief. Prædikestolen er af egetræ med årstallet 1893 skåret i relief. Orglet er sidst ombygget 1943. De to klokker er 1893 støbt hos B. Løw & Søn, København.

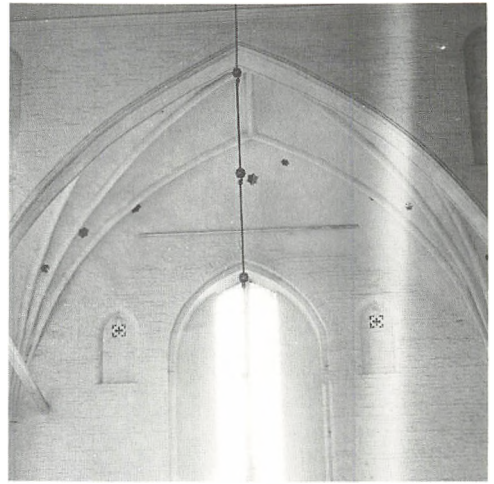
I.B.-J.

Mariager

Mariager Kirke, der ligger på et højdedrag i byens sydvestlige del er bygget i tilslutning til det dobbeltkloster, som var Danmarks andet og sidste birgittinerkloster, og som 1446 havde opnået pavenes anerkendelse, dvs. 30 år efter, at det danske kloster i Maribo var grundlagt. Arbejdet på kirken er antagelig begyndt 1450 eller lidt senere og er afsluttet omkring 1480. Den nuværende bygning er en korskirke, hvis arme i nord, syd og vest tillige med tårnet er en del af den tidligere klosterkirke, mens den østre korsarm: koret, opførtes 1931-33, da en gennemgribende restaurering ved arkitekt Mogens Clemmensen fandt sted. Kirken er pudset og hvidkalket, taget teglhængt, mens tårnets pyramidespir er blytækket. Klosteranlægget kendes fra gengivelser i bl.a. Resens Atlas 1677 og i Frederik Vs Atlas 1750;

Mariager Kirke set fra syd.

To af de bevarede blændinger med firkløvermønster.

fra de udgravninger arkitekt J.B. Løffler 1895 foretog og fra forskellige bøger, f.eks. arkitekturhistorikeren Vilhelm Lorenzens »De danske klosters bygningshistorie« ved man, at Mariagers klosterkirke i plantype var som kirken i Maribo, men at langhuset mere lignede langhuset i Vadstena kirke, hvis tre skibe var lige brede; her i Mariager er forskellen mellem skibene langt mindre end i Maribo. Der anvendtes let røde og gullige munkesten på et fundament af rå kamp til bygningen, hvis henvend 60 m lange og omkring 30 m brede skib havde næsten samme udstrækning som kirkens i Vadstena. De tre skibe havde hver fem hvælvingsfag, i midtskibet var krydshvælv, i sideskibene stjernehvælv. Trods en højdeforskel på henvend 9,50 m var skibene dækket af ét kraftigt tag støttet mod vest og øst af vældige kamtakkede blændingsgavle. Allerede tidligt har der til kirken været opført forskellige kapeller, det første omtales i slutningen af 1400-tallet.

Midtskibets spidsbuede arkader mod sideskibene hvilede på relativt lette ottekantede piller; på murene var fagdelingen markeret af udvendige stræbepiller, hvorimellem var høje spidsbuede vinduer. Et kor, med to krydshvælvede fag med hver et spidsbuet vindue mod nord og syd og af midtskibets bredde men væsentlig lavere, sluttede sig til dette mod vest. Mod forskrifterne men ligesom i Maribo var et kvadratisk tårn i fire stokværk opført vest for koret. Fra dette førte et par trin ned til tårnrummet, hvis krydshvælv var af samme højde som korets; en høj spidsbue mellem tårn og kor var tillige med disse to rums samme hvælvhøjde med til at gøre dem til en helhed; tårnrummet, som havde en dør mod syd, der førte til lægbrødrenes domæne, dannede forhal til vestkoret, der var munkenes, mens nonnernes kor var i skibets østlige ende; deres adgang til kirken var fra nord.

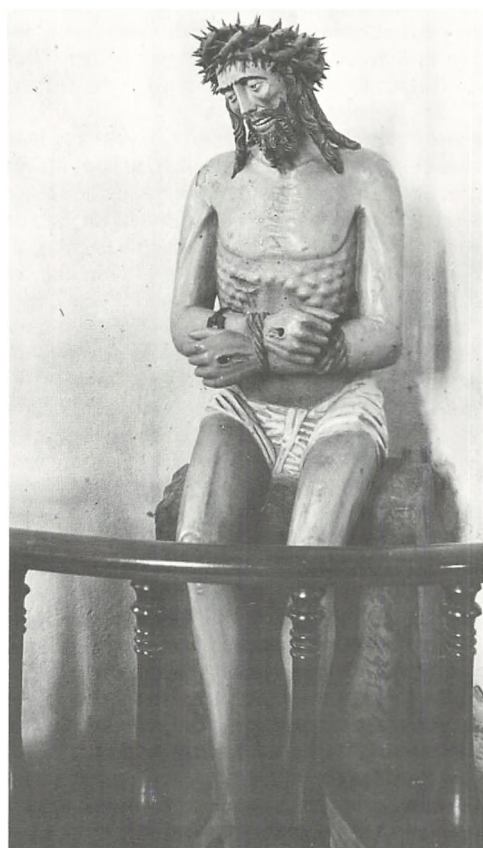
To hovedportaler i østgavlen ud for sideskibene

gav menigheden adgang til skibet, langs hvis sidevægge der ligesom i Maribo har været gallerier, der hvilede på piller og flade buer; på gallerierne kunne søstre og brødre færdes, thi reglerne fordrede: »... den skarpest mulige adskillelse mellem klosterfolkene på den ene side og lægfolket og de fremmede præster på den anden.« Af Mariager Kirkes særlige arkitektoniske dekoration, som ses oppe på sideskibenes mure, er endnu bevaret blændinger med firkløvermønster til lige med Kristus-hoveder i brændt ler, de sidste en sjælden forekomst af dekorativ brændtlersarbejde i dansk gotik.

Først 1588 blev klosteret nedlagt og kirken blev som sognekirke overdraget til byen, der af alle grunde havde vanskeligt ved at holde den store kirke vedlige; engang var der endda tale om at nedrive den og anvende materialerne til en ny og mindre kirke. Endelig i efteråret 1787 bestemtes det ved kongelig resolution, at alle landets kirker skulle yde tilskud til en ombygning. Denne foregik 1788-89 under Horsens-bygmesteren Anders Kruses ledelse og resulterede i en skamfering af en af Danmarks store og særprægede gotiske kirker. Skibets fire østlige fag blev nedrevet og i deres sted opførtes et beskedent kor, som sluttede sig til midtskibets tilbagestående fag, der sammen med sideskibenes efterladte fag danner den nuværende kirkes tværskib, mens langskibet udgøres af vestkorets oprindelige to fag. Man nedtog ca. 9,5 m af tårnets øverste del, og det daværende pyramidespir. De nye korsarme fik valmtag, og hovedindgangen flyttedes til den nordre, hvor en indskrift fortæller om denne sørgelige ombygning. Da kirken 1931-33 fik sit nuværende krydshvælvede kor, udskiftedes et i korsskæringen 1788-89 opsat fladt træloft med krydshvælv. På korets nordvæg blev ved denne lejlighed fremdraget et fragment af et kalkmalet korsgangs-billede fra omkring 1460; på en pille i nordre korsarm ses et ommalet og rekonstrueret

Korsegangsbilledet fra 1460 på korets nordvæg.

Kristus som smertensmand.

våbenskjold for Thord Degn til Bjerregård.

Af de mange altre, kirken må have haft, kendes foruden højalteret mod vest, der stod under triumfbuen og nonnernes alter mod øst, kun ét, omtalt 1494 som St. Karens alter; eksistensen af de 12 trappealtre, som reglerne fordrede, har ikke kunnet påvises. Den nuværende altertavle er et barokarbejde fra slutningen af 1700-tallet, i hvis store midtfelt et nadverbillede ses under et topstykke, hvor de 12 apostle er placeret omkring et krucifiks; tavlen er skænket af borgmester Hans Nielsen Drostrup og dennes svigersøn Nicolai Borberg, mens sognepræsten i Als, Niels Kall, 1694 har bekostet stafferingen. Kirken ejer fra sengotisk tid en træskulptur i legemsstørrelse af Kristus som smertensmand tillige med en »Kristi grav«: en kiste hvis låg bærer slægterne Munks og Juels våben, den rummer en træfigur af den døde Kristus; begge disse skulpturer er overordentlig realistiske; endvidere er der et stort sengotisk lægmandskrucifiks samt flere løse barokfigurer.

Døbefonten, der er af træ, er fra 1700-tallet og skænket af etatsråd Matthias de Thestrup til Mariager Kloster; dåbsfadet er et sydtysk arbejde, der viser Bebudelsen, har giverinitialer, dateret 1615, og -indskrift, dateret 1637: Borgmester Joh. Kall og Mergrete Jensdatter. Prædikestolen, der er et renæssancearbejde, har en firesidet himmel, stafferingen er 1724 bekostet af Severin Benzon og hustru til Havnø. Tre lysekroner er fra 1700-tallets slutning. Orglet, der var fra 1801, udskiftedes 1971, da orgelbygger Bruno Christensen, Therkesbøl, opsatte et nyt, hvis facade er tegnet af arkitekt Leopold Teschl, Frederiks-

Blandt Mariager Kirkes gravsten er Stygge Krumpens.

havn. Af kirkens tre klokker har den ene fra omkring 1300 en latinsk indskrift: Mester Niels gjorde mig.

Af epitafier kan nævnes: en lille rød granitsten fra slægten Krumpens begravelse med indskriften: »Her ligger thii Krumpens slecht«; for klosterets sidste abbedisser, Sidsel og Hilleborg Lykke, døde henholdsvis 1582 og 1584; Matthias Thestrup, død 1769. Blandt de ikke så få gravsten er Stygge Krumpens, han var Børglums sidste katolske biskop og døde i Asmild Kloster 1551; et mumificeret lig vistes i åben kiste som hans indtil 1873, da det nedsattes i en gravhvelving indtil 1931, hvor det begravedes i en fællesgrav på kirkegården; en figursten over rigsråd Otto Krumpen, død 1569, og hans to hustruer.

I.B.-J.

Maribo

Historie

Maribo Domkirke og købstad er snævert forbundne. I begyndelsen af 1400-tallet fattede dronning Margrete planer om på Lolland at lade opføre et kloster for Birgittinerordenen, som 1370 blev indstiftet i Vadstena i Sverige. Opretelsen af dette kloster i Maribo samt et tilsvarende i Mariager er ikke blot at betragte som et udslag af religiøsitet og naturlig tilknytning til en nyindstiftet klosterorden, men også som et udtryk for unionstidens nære relationer de nordiske lande imellem. 1408 skænkede dronningen borgen Grimstrup med tilliggende til klosteret, som blev anlagt i landsbyen Skimminge, der lå langs øens øst-vestgående landevej på tungen mellem Nør-

resø og Søndersø. 1416 og 1417 modtog stiftelsen, som var et dattersamfund af Vadstena, flere godsgaver samt kongelige privilegier bl.a. tilladelse til at grundlægge en købstad i Skimminge. 1418 fulgte den pavelige stadfæstelse og navnet Maribo (Marienbo) blev bekræftet. Købstadens opvækst skyldes altså klosteret, dens borgere var underlagt dette og skulle betale afgifter hertil. En del af borgerne har sikker været de håndværkere som var beskæftiget ved byggeriet af det store klosterkompleks, hvis opførelsestid ligger fra 1400-tallets begyndelse til ca. 1470.

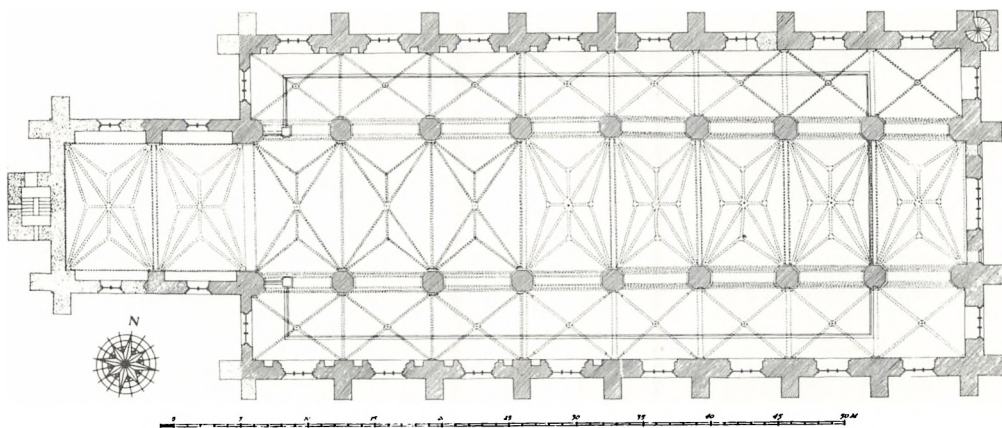
I overensstemmelse med ordensreglerne var klosteret et såkaldt dobbeltkloster, rummede både et munke- og et nonnesamfund. De to samfund holdtes skarpt adskilte, hvorfor de havde hver sit kor, munkene i kirkens vestende, nonnerne i østenden, ligesom de havde deres boliger henholdsvis syd og nord for kirken. Af disse klosterbygninger er intet bevaret.

Reformationen medførte i Maribo ikke straks de store ændringer, idet den katolske gudstjeneste fortsattes endnu en snes år. Da der stadig levede nonner ved klosteret, blev det 1556 omdannet til et adeligt jomfrukloster. 1596 måtte de adelige jomfruer dog dele deres kirke med byens borgere, fordi stadens kirke netop var brændt. Hermed blev klosterkirken købstadkirke, ved hvilket arrangement kirken deltes, således at østenden blev »byens kor« og vestenden fik det i forhold til den middelalderlige ordning noget misvisende navn »jomfrukoret«. Da jomfruklosteret ophævedes 1621 fik kirkens orgel plads på vestmuren af »jomfrukoret«, som i tiden efter 1685 blev benyttet som landemode-sal og en overgang som landstingslokale. Senere blev stiftsbiblioteket installeret her, ligesom rummet fungerede som sessionslokale. Ved restaureringer i 1860'erne og 1890-92 bragtes kirken tilbage til sin oprindelige skikkelse.

Bygning

I overensstemmelse med Birgittinerordenens regler lagdes kirkens hovedkor i kirkens vestende, hvorfor også byggeriet påbegyndtes her. Selv om hele kirken tilsyneladende projekteredes i ét stykke, adskiller koret og skibets fire vestre fag sig som værende ældst og smukkeste. Under koret findes en krypt, hvis funktion sikkert har været at hæve korets gulv seks trin op over skibets, således at man på trinene kunne opstille to gange seks altre for de 12 apostle.

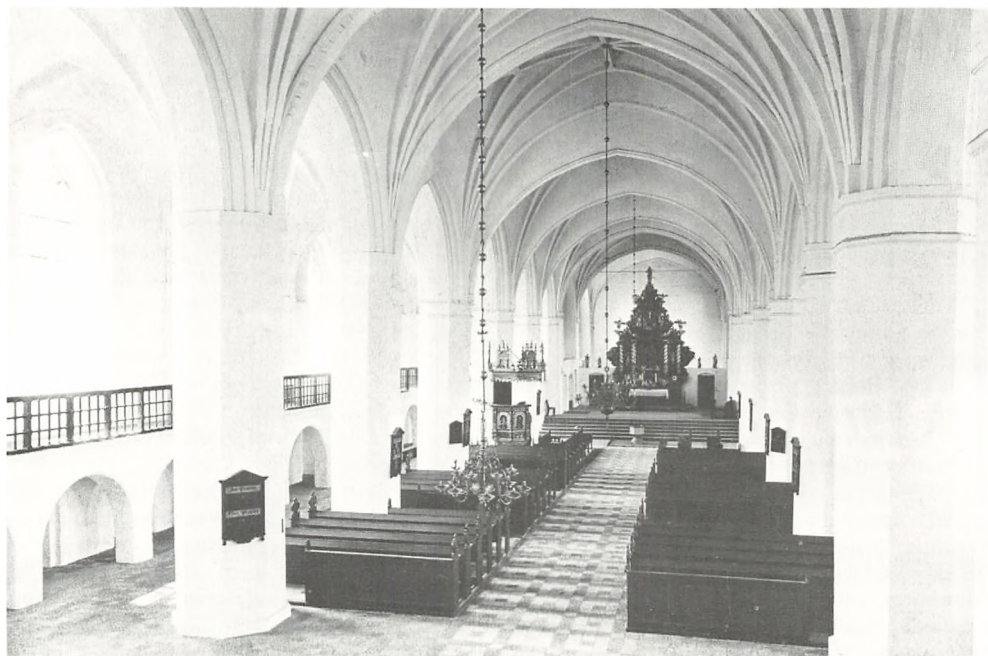
Koret er antagelig opført efter 1408 og havde måske oprindeligt fladt bjælkeloft. Skibets fire vestfag udgør næste byggeperiode. Denne afdeling af byggeriet er meget velproportioneret og anses for noget af det fineste i den senmiddelalderlige arkitektur i Danmark. Kort efter, i tiden op til 1470, blev skibets resterende fire fag opført. Dette vældige ca. 60 m lange skib på otte fag er af den såkaldte halletype, hvor midterskib og de to sideskibe er næsten lige høje, og hvor alle tre

Maribo Domkirkes grundplan.

skibe dækkes af ét stort tag. Midterskibet er adskilt fra sideskibene ved kraftige ottekantede arkadepiller ligesom i moderkirken i Vadstena. I hvert fag er der et stort profileret vindue, hvis nuværende stavværksinddeling skyldes kunsthistorikeren, professor N.L. Høyen. Fagene markeres også udvendigt ved de svære støttepiller, som på sydsiden viser middelalderligt murværk, hvorimod nordsidens støttepiller er omsat sammen med murens nedre del. Vinduet i nordsidens tredje fag fra øst er forholdsvis nyt; på dette sted var der oprindelig en godt 2 m bred port, som utvivlsomt har været »nådens og ærens port«, der ifølge ordenens forskrifter skulle danne forbindelsen mellem nonneklosteret og kirken. Vestligt på nordsiden vender en dør ud mod nonneklosteret, igennem hvilken

hver søster kun passerede to gange i sit liv: ved sin indvielse til ordenen og ved sin begravelse. Kirkens imponerende østgavl præges af støttepillerne ud for hjørnerne og arkademurene. Tæt op ad sidstnævnte støttepiller - ud for sideskibene - er anbragt lægfolks indgange til kirken, »syndsforladelsens porte«. Midt i østgavlen er nu anbragt et mærkeligt, sengotisk relief af granit, forestillende Kristus på korset omgivet af alle marterredskaberne samt Sol og Måne. Ud for Kristus-figurens højre side findes et rundt hul, som vistnok går tværs igennem stenen. Nogen sikker forklaring på dette ejendommelige arrangement kan ikke gives; måske har relieffet været anbragt i den »skriftemålsbygning« som oprindelig i overensstemmelse med forskrifterne fra Vadstena har været anbragt mellem koret og nordre sideskib.

Domkirkens indre set mod vest.

Skriftemål gennem en korsfæstelsesscene må have været betagende. Måske skal hullet ved Kristi højre side symbolisere den sidevunde, som Longinus påførte Kristus med sit spyd, og som senere den vantrø Tomas skulle lægge sin hånd ind i for at tro på Herrens tilstedeværelse. Har birgittinermunkene og -nonnerne her selv kunnet foretage samme handling?

Indvendig i kirken er midterskibet overdækket af elegant murede hvælve, som har form af ufuldstændige stjernehvælv, der er af samme type som hvælvene i Odense Sankt Knuds Kirke. Da hvælvene i Odense er ca. 100 år ældre skal denne kunstneriske påvirkning snarest ses som et udtryk for den stærke inspiration, der fra domkirkerne udgik til stifternes kirker.

Langs ydermurene er der indbygget smalle gallerier, som danner forbindelse mellem munkekoret og nonnekoret. Kun i østsiden har galleriet sin projekterede bredde, mens det i vest er forkert rekonstrueret og på langmurene ikke har fået sin fulde bredde, som har været det halve af sideskibet. Gallerierne har skullet tjene til at holde de klosterindviede afsondret fra lægfolk.

Tårnet stammer fra den store restaurering 1891. Det blev opført ved korgavlen, hvor der tidligere har stået et tårn, der formentlig er opført under påvirkning fra søsterklosteret i Mariager.

Kirkens mindste klokke er fra 1400-tallet og er således fra klostertiden; den næststørste bærer indskrift hvoraf fremgår, at den er støbt i Lübeck 1600; den største er skænket af en af byens borgere, hvis initialer står i indskriften, der tillige fortæller at klokken støbtes 1959 hos John Taylor & Co. i Loughborough i England.

Inventar

Altertavlen i bruskarok blev 1641 færdiggjort af den lokale billedsnider Henrik Werner. Den forgrovede tavle har i storstykket en fremstilling af Nadveren, som på begge sider flankeres af to dominerende søjler med volutkapitæler. Imellem søjlerne står evangelisterne Markus og Johannes. Fodstykket har et fremspringende trepasformet midtfelt med et relief af Jesus i Getsemane have. Topstykket indeholder et relief af Opstandelsen.

Fra et Augustinus-alter stammer et snitværkskab fra 1400-tallet. I skabet, som er nordtysk arbejde, står en udskåret Augustinus-figur i bispekrud. Såvel på skabsfløjenes inder- som ydersider har der været bemalinger, hvoraf kun få farvespor er tilbage. Skabet står nu i landemodesalen.

I et tarveligt, middelalderligt, men stærkt omdannet skab sidder et maleri, der anslås at være det ældste bevarede maleri på lærred i Norden. Billedet, som stammer fra slutningen af 1400-tallet forestiller en kvinde i en folderig dragt. Kvinden er blevet udlagt som Jomfru Maria fra en bebudelsesscene, men det er nok mere sandsynligt, at det drejer sig om Den hellige Birgitta. Maria har ganske vist i bebudelsesscener en - som regel oplået - bønnebog ved sig, men den her gengivne lukkede bog kan tænkes at rumme Birgittas åbenbaringer, der 1492 udkom i samlet udgave. Bebudelsesmotiverne har ganske vist også som regel en krukke med blomster, men det skal være liljer, der betragtedes som symbol på den jomfruelige renhed. De røde nelliker, som står ved kvindens højre side, er utvivlsomt symboler

Det sengotiske relief i domkirkens østgavl.

En af skibets fire vestligste piller.

Maleriet fra slutningen af 1400-tallet, som må antages at forestille Den hellige Birgitta.

på Kristi lidelser, der indgik som noget meget centralt i den birgittinske trosverden. Den koneagtige måde kvinden indhyller sit hoved på, er heller ikke typisk for Jomfru Maria. Da der tillige i Finland findes en fremstilling af Birgitta, der svarer til dette billede, taler meget for, at vi her står over for et maleri af Den hellige Birgitta. Blandt kirkens altersølv bør nævnes det såkaldte Margretebæger, en smuk forgyldt alterkalk fra begyndelsen af 1400-tallet. Kalken, på hvis fod er indgraveret seks passionsscener, kan således virkelig være skænket af dronning Margrete, som dog har lagt navn til så mange forskellige kunstgenstande. Vinkanden er et smukt renæssancearbejde fra 1606, hvilket år den skænkedes kirken af Margrethe Hardenberg og Alheed Wenstermand.

Alterskranken af smedejern er fra 1698, udført af Peder Urmager i Nykøbing Falster. Granitdøbefonten er fra 1865. Dåbsfadet er et sydtysk arbejde fra omkring 1575; i bunden ses Bebudelsen omgivet af hjorte og hunde. På altergavlen er anbragt et korbuekrucifiks fra slutningen af 1400-tallet. Kristus-skikkelsen har et forholdsvis lille hoved og en stor, stærkt udspilet brystkasse. Ved en reparation 1818 fandtes en samling relikvier med tilhørende sedler af pergament, som på dansk meddeler, hvilke relikvier det drejer sig om: en stump af eddikesvampen; af den gyldne port som Herren bar korset igennem; af det klæde som var om det hellige kors, som Marie Myntmesters gav hid; af det voksklæde som de 10.000 Ridderes helligdom lå i

Prædikestolen fra 1606 er i højrenæssance og udført af en mester, som har været virksom flere steder på Lolland. I arkaderne af nicheform står udskårne figurer af Kristus Salvator og de fire evangelister. Den sekskantede himmel med høje, dominerende topstykker er samtidig med prædikestolen. Stafferingen er fra 1893. De nyopmalede indskrifter fortæller, at »denne prædikestol er bekostet anno 1606 af ærlige og velb. Morten Wenstermand til Søholt og ærlige og velb. frue Anne Galt«.

Stolestaderne har bevaret en række gavle fra 1656, sikkert udført af Henrik Werner.

Epitafier

1) Omkring 1565 over Rasmus Hansen. Epitafiet, der er af grå kalksten er formet som en gravsten, i hvis midtfelt er en fremstilling af Treenigheden som Nædestol. I søndre sidegang.

2) 1584 opsat af Dorrite Skrifvers over hendes to mænd, to sønner og fire døtre. På vinduespille over nordre pulpitur.

Gravsten

1) 1585. Margrete Urne, abbedisse i Maribo Kloster i 20 år efter at hun havde været i klosteret i 40 år, datter af Knud Urne til Søgård på Fyn. I en arkadeniche står abbedissen i ordensdragt; i sin stramme udformning er stenen et smukt arbejde fra ungrenæssancen. I søndre gang.

2) Omkring 1610. Figursten i grå kalk. I midtfeltet står, noget udslidt, tre figurer under rundbuer,

Margrethe Urnes gravsten.

Gravstenen i Maribo Domkirke over Christopher Jacobsøn og hustru.

en mand i fuld rustning og to kvinder i struttende dragter. Sekundær indskrift over oberstløjtnant Georg Mathias Mohr. I nordre gang. 3) Omkring 1620. Fragment af figursten med afdøde stående i en stærkt forsænket, perspektivisk arkadeniche. Det plastisk gennemarbejdede ansigt forestiller sikkert afdøde, som kalder sig Georgius Christiernus Faxovius (Jørgen Christensen Faxe). I østkoret. 4) Omkring 1620. Figursten i grå kalk. Afdøde, Christopher Jacobsøn og hustru indtager frontal bedestilling. I nordre gang. 5) 1621. Frans Hansøn, rådmand i Maribo og hustru Margrethe Albresdatter. Stenen er fra samme værksted som nr. 4, dog er figurerne her mere sammentrykkede. I nordre gang. 6) 1621. Niels Lauridsøn. I rundbuet arkade står afdøde i en dragt fra omkring 1620. Stenen er fra samme værksted som nr. 4 og 5. I nordre gang. 7) Omkring 1642. Niels Nielsen og hustru Gese Hansdaater. Rødbrun kalksten, der er overfyldt med bruskarokke ornamenten og bevægede figurer i forskelligtformede felter. Over skriftfeltet et opstandelsesrelief. 8) Omkring 1698. Leonora Christine, som i sin sidste tid opholdt sig i Maribo Kloster. Stenen, der nu er indmuret ved vestenden af nordre gang, består af to rektangulære stykker, som er forkert sat sammen. Indskriften, der i nyere tid er opmalet, slutter med ordene: Herre havde dit ord ikke været min trøst, da havde jeg forgået i min elendighed. Hvis blot dele af hendes »Jammersminde« er sande, forstår man hendes ord.

A.B.

Marstal

Marstal Kirke ligger omgivet af kirkegården i den lille bys vestlige del. Den hvidkalkede bygning består af langhus, bygget 1737-38, våbenhus mod syd og mod nord en korsarm fra 1771, den såkaldte »nye kirke«; tårnet, der kaldes Fredstårnet, er 35 m højt, har et kobberklædt spir og er opført 1920. Langhuset, som afsluttes af det femsidede kor mod øst, er af gule mursten på en sokkel af kløvet kamp, det er indvendigt dækket af et buet, gipset loft.

Altertavlen er malet 1881 af Carl Rasmussen, Marstal, og viser: Kristus stiller stormen. Alterkalken er skænket af købmand Henrich Selck, Neumünster, 1742; de senbarokke alterstager fra 1783 er skænket af skipper Albert Hermansen. Den romanske døbefont af granit stammer fra Tranderup Kirke og har på foden mandshoveder af samme art, som dem der findes på fonten i Bregninge Kirke; dåbsfadet, et nederlandsk arbejde, er fra omkring 1650. Prædikestolen må antages at være samtidig med kirken. De to ældste af seks skibsmodeller er fra 1738 og 1778; to malmkroner er fra 1769 og 1798, en tredje skal være hjembragt fra Polen, endvidere har kirken en stor glaskrone. To store kinesiske tempelstager er 1925 skænket af Sophus Black, Peking. En jernbeslået pengeblok er fra 1746. Af de to pulpitter kaldes det i kirkens vestende »kommandobroen«. Den ene klokke er 1803 støbt i København, den anden 1920 i Ålborg. I tårnummet er der mindetavle over søfolk døde under 2. verdenskrig.

I.B.-J.

Middelfart

Middelfart Kirke, viet Sankt Nicolaus, ligger i byens vestlige del i den gamle bykerne på en skrænt umiddelbart ned mod havnen. Den middelalderlige, treskibede bygning, der er af murens isprængt enkelte granitkvadre, er siden slutningen af 1860'erne dækket af et sort glaseret tegltag. Den har antagelig siden 1670 haft sine nuværende dimensioner, men dens bygningshistorie er lang og endnu ikke ganske klarlagt. Det senromanske kor med hjørnelisener og rigt udformede gesims er tillige med skibets to gavle ældst. 1475 fik kirken tilladelse til at udstede afladsbreve for at skaffe sig penge, og det tredelte skib er antagelig opført for disse penge. Skibet deles af ottekantede piller, der bærer spidsbuede arkader; højirkemuren brydes over hver bue af fladbuede triforier. Koret omtales som overhvelvet 1588, men først i begyndelsen af 1600-tallet indlagdes hvælv i skibet, samtidig med at midtskibets mure byggedes højere; antagelig erstattedes tillige sideskibenes smalle vinduer med de nuværende store vinduer; tre af de oprindelige vinduer ses dog endnu på nordsiden. Til det romanske skib føjedes måske ca. 1350 et tårn i

vest, som formentlig byggedes højere samtidig med det nye skib og først efter reformationen fik sin nuværende højde. Tårnets sadeltag har mod vest og øst kamgavle, mod syd og nord små kvistgavle, på disse sad antagelig indtil 1800, tillige med et midt på taget, ialt fem høje, smalle spir. I tårnets to nederste stokværk er glugger, der minder om skydeskår, hvilket taler for, at det kan være opført med forsvar for øje. Femklokke-spiret, hvor messeklodden oprindelig hang, på skibets østlige ende, fik 1885 sit nuværende kobberklædte spir, da det erstattede et sengotisk, som var blæst ned. Sakristiet ved korets nordside er ligesom kapellet i syd sengotisk, det sidste med kamtakket blændingsgavl og stort dobbelt vindue. Våbenhuset er opført 1667, da det to år senere toges i brug, tilmuredes kirkens norddør. Skibets nordmur er støttet af svære piller, da den har været truet ved at Lillebælts stærke strøm har eroderet kirkebakken.

Alttertavlen er et rigt bruskbarokarbejde fra ca. 1650, antagelig skåret af Hans Nielsen »Bilthuger« Bang, Middelfart, skænket af borgmester Claus Madsen Bang. Alterbilledet, Jesus og barnet, malet 1842 af C.W. Eckersberg, opsat 1843, er skænket af Christian VIII. Alterets to svære malmstager er dateret 1564. Døbefonten, en marmorengel, der holder en muslingeskal, er modelleret af H.W. Bissen og skænket kirken 1845. Prædikestolen, et højrenæssancearbejde med nytestamentlige fremstillinger i felterne, er 1596 givet til kirken af brødrene borgmester Hans Nielsen Bang og rådmand Rasmus Nielsen Bang. Stolens trappe og dør er 1675 skåret af Hans Nielsen »Bilthuger« Bang, der har signeret dette ret grove arbejde, som han inden for sine ti sidste leveår skænkede kirken. Der findes velbevarede, lukkede renæssance stolestader, en del med ejerinitialer og årstallet 1636. De to forreste er højere end de andre og bærer Christian IVs monogram. Tre store lysekroner er skænket hen-

Detalje fra prædikestolen i Middelfart Kirke.

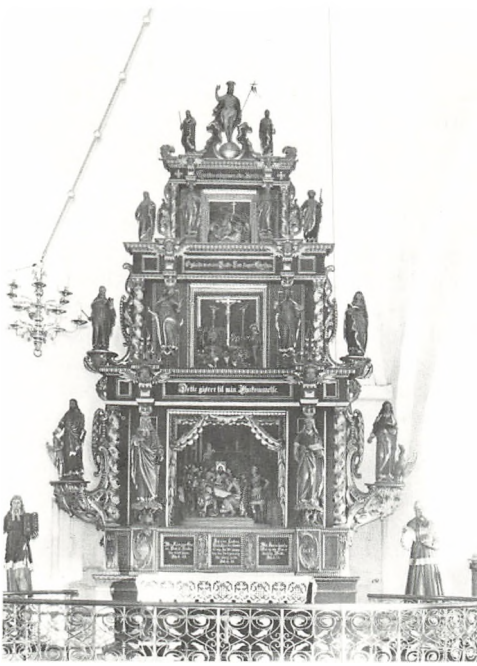
holdsvis 1680, 1701, 1709. Kirkeskibet »Neptun« er 1845 foræret af Marsvinejægerlavet, mens »Freia« er fra 1857. Størsteparten af kirkens mange gravsten blev 1900 taget op fra hovedskibets gulv og opstillet langs væggene. Den gravsten over borgmester Claus Matsøn og hustru, som tillige er mindsten for datteren og svigersønnen, sognepræst i Middelfart, Johan Gosman, er et særligt fremragende bruskbarokarbejde, opsat 1691. To klokker er støbt i Lübeck: Stormklokken 1723 og Lille ti 1727, de to andre: Domklokken og Gamle tolv i København. Kirkegården ved kirken er nedlagt; 1853 anlagdes Vestre Kirkegård vest for kirken.

I.B.-J.

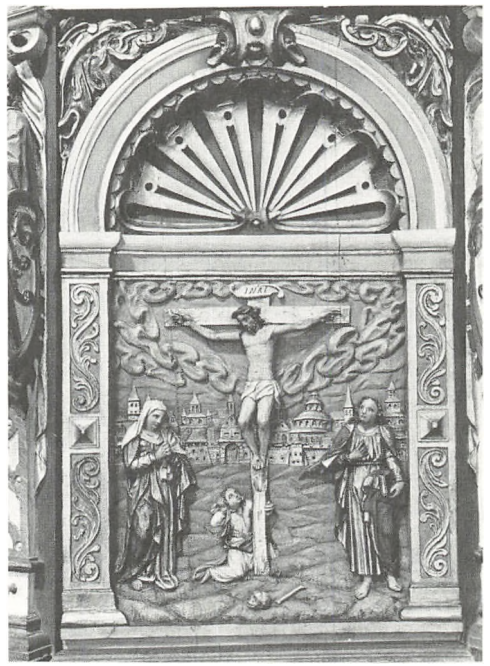
Nakskov

Nakskov Kirke, viet Sankt Nicolaus, ligger nord for Akseltorv i byens gamle del; den har en lang og kompliceret bygningshistorie. Oprindelig lå her en senromansk teglstenskirke, hvis kor og skib var fra begyndelsen af 1200-tallet; enkelte dele af skibet er bevaret i den sengotiske teglstensbygning, som man indledte arbejdet på i begyndelsen af 1500-tallet. Til den romanske kirkes vestende føjedes et bredere og højere treskibet anlæg over hvis vestligste midtskibsfag et stort tårn rejstes. Dette vestpartis sideskib forlængedes mod øst på begge sider af den gamle kirke, som således helt blev indkapslet. Utvivlsomt har det været planen herefter at erstatte den gamle bygning med et midtskib, svarende til det nyopførte i vest, men borgerne magtede ikke mere økonomisk, hvorfor de i mere end 200 år måtte leve med og i dette særprægede kirkerum. Først i midten af 1600-tallet fuldførtes det gotiske anlæg ved Christen murmester, som rev det romanske kor ned og gennembrød arkadåbninger i den gamle kirkes mure ind til de forlængede sideskibe. Spi-ret, som antagelig har eksisteret ved tårnets opførelse, gentagne gange er ødelagt af lynnedslag og en gang blæst ned i en stærk storm, er i sin nuværende skikkelse 40 m højt, sekssidet, kobberdækket og rejst 1906 ved arkitekt H.C. Glahn. Ved en stor reparation 1854-60 rensedes de siden 1746 brunkalkede mure for kalk og tagene dækkedes med skifer; samtidig flyttedes hovedindgangen til vestsiden i tårnet.

Kirkens indre er overalt hvidkalket, og de uensartede hvælv bæres af svære, firkantede piller med spidsbuede arkademure. Alttertavlen er et bruskbarokarbejde fra 1656, skåret af billedskæreren Anders Mortensen, Odense. Mellem snoede søjler, figurer af evangelister, apostle og øverst den opstandne Frelser, ses i storfeltet Nadveren, derover Korsfæstelsen og Korsnedtagelsen; på hver side står på gulvet samtidige figurer af Moses og Aron; den nuværende brogede staf-fering med megen forgyldning er fra 1896. En alterbordsforside fra 1633 med et allegorisk maleri er opstillet i koromgangen. Blandt alter-

Altartavlen i Nakskov Kirke.

Korsfæstelsesscene i et af prædikestolens felter.

sølvet er en kalk fra 1752, vinkande fra 1692 samt oblatæske fra 1696. To 50 cm høje alterstager med messingskjolde på skaftet har indskrift, der indeholder årstallet 1631 og givernavne: Mickel Matzen og hustru. To par broderede bryllupspuder med initialer, den ene fra ca. 1700, den anden med broderet årstal 1715 er i kirkens eje. Døbefonten af hvidt italiensk marmor er 1758 udført af billedhugger Simon Carl Stanley, har bægerformet kumme med akantusblade og kannelurer. Prædikestolen fra 1630 er udført af billedskæreren Jørgen Ringnis, hvis signatur findes i et af de syv fags relieffer, som alle viser bibelske scener; på fagenes hjørner står hermer af de 12 apostle. Det er et senrenæssancearbejde med enkeltheder i bruskbarok, malet og med rig forgyldning; på himlen er der portrætter af givernerådmand Tyge Sørensen og hustru; både himmel og stol har mange gyldne, malede indskrifter. 1864 flyttedes et pulpitur, som havde sin plads over korbuen, det anbragtes under orgelpulpituret. Jørgen Ringnis har 1631 skåret dette pulpitur, som bæres af fire joniske søjler og i nicheformede arkader har statuetter af Kristus, de 12 apostle og de fire evangelister; stafferingen, der er nyere, er overvejende i blå, gråt og guld. Orglets facade og pulpitur, som står i rensat egetræ, er fra 1648 og er skåret af Søren Ibsen fra Bremerholm, København. Værket er flere gange ombygget, sidst 1913 af I. Starup & Søn, København. En pengeblok fra 1573 med mange brede jernbånd og tre svære hængelåse står i skibets vestlige ende; ved korbuens nordside er på en sokkel anbragt en sprængt granat, som 1659 er

»indskudt af de Svenske og gjorde på Altartavlen stoer Skade«. Kirken har fem gamle lysekroner, de ældste fra ca. 1610 og 1651. Af bevarede epitafer kan nævnes et rigt stafferet træarbejde med maleri og familieportrætter over tolder og rådmand Niels Nielsøn; dette smukke bruskbarokarbejde, opsat 1646, kan utvivlsomt tilskrives Hans Gudewerth d.y., Eckernförde. Af kirkens tre klokker er de to støbt i København 1748 og 1749, den tredje er omstøbt 1850.

I.B.-J.

Del af orgelpulpituret i Nakskov Kirke, der ligesom prædikestolen er skåret af Jørgen Ringnis.

Neksø

Neksø Kirke er hvidkalket og ligger i byens sydlige del nær kysten på den gamle kirkegård, der er hegnet af en mur af stablede Neksø-sandsten. Kirken, som endnu 1569 kaldes Neksø Capell er viet Sankt Nicolaus. Ældst er det sengotiske skib opført i kløvet kamp, til dette er noget senere føjet tårnet mod vest. Det nu vinkelformede kirkerum dannedes ved, at der 1760 tilbyggedes en nordfløj. Syddørens våbenhus er antagelig senmiddelalderligt, men ombygget 1777; det nordre våbenhus er bygget i bindingsværk 1745, dets oprindelige dekorerede træloft er bevaret. I en forlængelse, der foretoges omkring 1800 af langhuset mod øst, er bl.a. sakristiet udvidet mod nord 1945. Klokkestokværket er af egebindingsværk, dets sadeltag bærer en tagrytter med kobberklædt spir opsat 1910; et tidligere spir er nedtaget 1797. Kirkens indre dækkes af en pudset flad trætondehvelving, for nordfløjens vedkommende fra kirkens opførelse, mens langhusets er fra 1800-tallet.

Altartavlen er et maleri efter Anton Dorphs: »Kristus i Bethania«. Den tidligere, en stor, men enkel senbarok altartavle fra 1735, opbevares ved kirken. Døbefonten fra 1784 er af Neksø-sandsten. Prædikestolen i enkel renæssancestil fra omkring 1600 er antagelig noget ændret. Orglet er fra 1828, men ombygget 1941.

I.B.-J.

Nibe

Nibe Kirke ligger ved Mellemgade i et lille anlæg, der har afløst den forlængst nedlagte kirkegård. Kirken var i katolsk tid kendt som valfartskirke viet den bretonske kongesøn og helgen Sankt Jost eller Jodosus; ifølge et sagn skal kirken være bygget af en lübsk skipper, der havde afgivet løfte derom, men ifølge skriftlig optegnelse er Sankt Jost kapel grundlagt af en præst, hr. Lokke, der var gildebror i Guds Legems Lav i Ålborg. Kirken er opført i munkesten antagelig i første halvdel af 1400-tallet, den er en langhusbygning med tresidet korafslutning, korsarm mod syd og mellem denne og skibet et lille våbenhus med pulttag, tårnet er mod vest; en nordre korsarm er nedrevet antagelig kort efter reformationen. Langhusets syddør er udvidet, den vinduesløse nordside, der er delt af fem lisener, har en dør i koret og en vestlig, nu tilmuret dør, med en gammel måske oprindelig dørføj; i våbenhuset er en bred, spidsbuet dør. De oprindelige spidsbuevinduer er bevaret bortset fra korets midtæg, der er blændet. Tårnets øverste del, med spidsgavle mod øst og vest, er ombygget 1733; på sydsiden danner jernankre bogstaverne E S (Ernst Schimmelmann). Bygningen er hvidkalket, og langhuset er tækket med bly, de andre dele med tegl. Mellem langhus og korsarm er i kirkens indre to ulige høje arkader, mellem korsarm og våbenhus en stor, spidsbuet åbning. Allerede ved opførelsen har kirken

Neksø Kirke set fra sydøst.

Nibe Kirkes prædikestol.

været overhælvket af krydshvælv. Istandsættelse af det indre har sidst fundet sted 1952 ved arkitekt Carl Einar Glahn og kirkemaler Einar V. Jensen. 1939 indrettedes et dåbsventeværelse i tårnummet, ved denne lejlighed fjernedes seks kister herfra, en marmoreret barnekiste med liget af Herman Ulfeld flyttedes til Ålborgs Historiske Museum. 1925 fandtes rester af kalkmalerier på arkadepillen mellem skibet og korsarmen, de var dog ikke bevaringsværdige og blev hvidtet over. Alterbordets malede fyrretræsforside er fra 1704 ligesom altertavlen, der er et rigt barokarbejde med Christian Gyldenløves og hustrus våben, den oprindelige staffering er afdækket 1952. Alterbilledet, der viser Kristus i Emmaus, er 1885 malet af Anker Lund; det tidligere alterbillede, Nadveren, hænger i kirken. Den senmiddelalderlige alterkalk har latinsk minuskelindskrift, der oplyser, at »kalken tilhører Sankt Jodocus i Nibe og er fremstillet for troendens almisser«. Alterstagerne er skænket i begyndelsen af 1700-tallet. Smedejernsalterkranken er fra 1727. Den romanske døbefont må have tilhørt en ældre kirke, hvilken vides dog ikke; messingfadet bærer givnavne og årstallet 1700. Prædikestolen er et barokarbejde fra 1706, foden er smykket med smukt skåren akantusornamentik; stolens rygskjold med givnavne, amtsforvalter Tyge Thomsen og hustru, sidder på arkadepillen, hvor stolen oprindeligt stod; den originale staffering er som altertavlens fremdraget 1952. På nordvæggen er et pulpituret skænket 1707 af birkefoged Knud Pedersen og hustru; det er i nyere tid ændret, bl.a. ved at 12 af de 31 felter er opsat på væg-

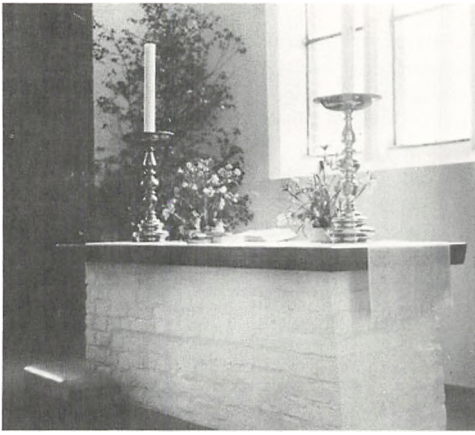
gen bag pulpituret; felternes malerier viser evangelisterne og lidelseshistorien. Foran orglet er et pulpituret med malerier af apostlene. En særlig interessant skibsmodel, skænket 1703, er en fladbundet båd, en sildekåg, med et fint skåret snitværk langs lønningen. De ældste to af kirkens lysekroner er skænket henholdsvis 1684 og 1705. Over orglet er på væggen anbragt en sengotisk Gudfader-figur fra en nådestolsgruppe, den er udstyret med klokke og hammer og har tidligere været forbundet med tårnets urværk. Af de tre klokker er to omstøbt 1646, den mindste er støbt 1736. På nordvæggen findes et lille epitafium over Herman Ulfeld, der 1661 døde som fireårig, endvidere er der flere andre epitafier tillige med delvis udslidte gravsten nedlagt i kirkens gulv. 1952 fandt man under korsarmens sydøstlige hjørne et gravkammer, hvis kister var fjernet, men på væggen findes naive malerier, Jesusmonogram og årstallet 1681; rummet fungerer nu som varmekælder.

I.B.-J.

Nyborg

Vor Frue Kirke ligger omtrent midt i den ældste del af byen ud mod Gammel Torv. Efter en meget hård restaurering 1870-71 ledet af arkitekt Vilhelm Tvede, står den røde munkestensbygning nu som et treskibet, overhælvket langhus under ét sadeltag med tårn i vest og to korsarmskapeller, der sammen med langhusets ydre er fra denne restaurering. Kirkens fire vestlige fag skal ifølge en præsteberetning fra 1623 være opført omkring 1388-89 af dronning Margrete, hvilket dog ikke har kunnet bevises. De to østlige fag må være »koret i det hellige hus«, der 1428 indviedes af biskop Navne i Odense til Jomfru Maria, St. Gertrud og andre hellige jomfruer. At langhuset er bygget i to perioder ses tydeligt af arkadepillerne, der mod vest er ottekantede med rundstave på hjørnerne, mens de i østafsnittets to fag er firkanter uden tværgående led. Langhusets vinduer, stavværket i østgavlens tre store spidsbuede vinduer, støttestykker og kamtakker stammer fra restaureringen 1870-71, mens blændinger og friser er gamle ligesom østgavlens lille ottekantede messekløkketårn, hvis løgformede spir er opsat år 1600. Det svære tårn i vest er opført 1581, mens det 40 m høje, slanke spir på grund af pengemangel først rejstes 1588-89, da måtte hver landsbykirke yde noget af sin indkomst til opførelsen. Nordre korsarmskapel fremkom ved, at Tvede ombyggede et gotisk kapel, der på Christian III's tid var udvidet i hele kirkens længde, så det fungerede som nordre sideskib; det søndre korsarmskapel dannedes ved, at han nedrev den vestligste del af kirkens to middelalderlige sydkapeller, det ene rejst 1425 af lensmanden på Nyborg Slot, Steen Basse.

Den nygotiske altertavle, der siden 1834 har stået i kirken, den har malerier af C.W. Eckers-

Det oprindelige, enkle alterbord i Vor Frue Kirke i Nyborg.

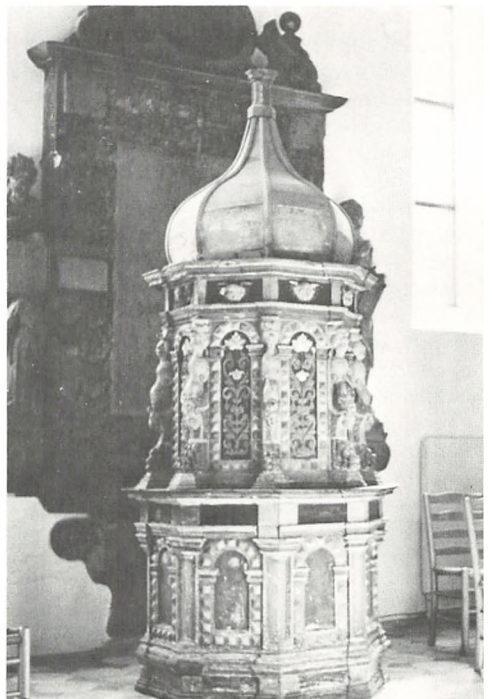
berg, er ved en restaurering 1971-73 flyttet til tårnrummet bag orglet, og det oprindelige alterbord er kommet frem. Kalk og disk er 1585 skænket af lensmand Laurids Brockenhuus og hustru Karen Skram; kande og oblatæske af deres datter, Birgitte, og svigersøn, lensmand Jacob Ulfeldt. Alterets malmstager er skænket 1649 af rådmand Niels Bosen og hustru og er indtil videre dets eneste pryde. Af et korgitter, udført 1655 af Odense-billedskæreren Anders Mortensen, også kaldet Anders Bildthugger, er der kun efter en restaurering 1834 levnet nogle figurer, bl.a. evan-

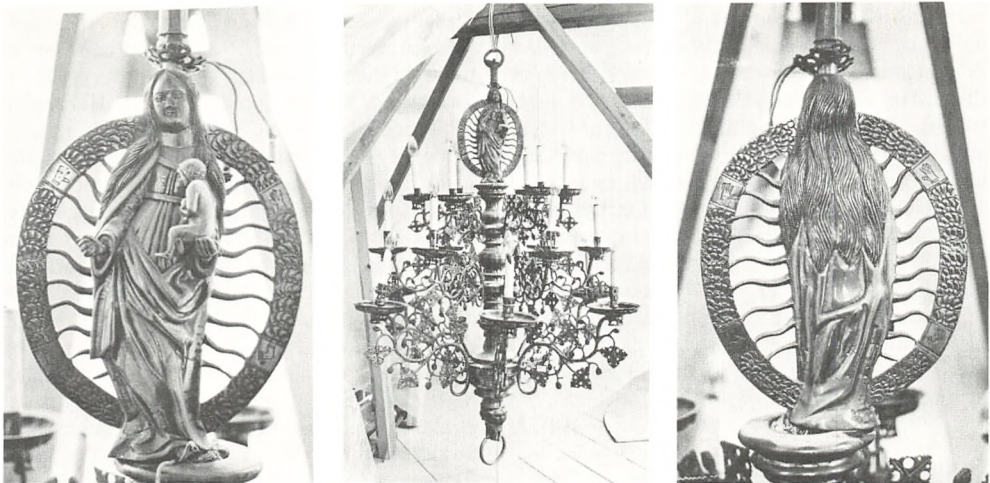
gelisterne David og Johannes Døberen. Et smedjernsgitter fra 1649 i søndre sideskib har oprindelig hørt til slægterne Friis', Krabbes og Rosenkrantz' begravelse; gitteret bærer disse slægters våben og initialer tillige med Christian IVs kunstsmed, Caspar Finckes mærke: krydslagt hammer og nøgle. En romansk granit døbefont, der 1900-1918 var i brug i Sankt Hans Kirke i Hjørring, står i koret, i sydkapellet står en ottesidet renæssancefont fra 1558 af træ med tilhørende himmel. Korbuekrucifikset er fra 1300-tallet, i korsets ender er der relieffer fra Gamle Testamente. Anders Mortensen har også udført selve prædikestolen, et prægtigt barokarbejde fra 1653, der er et af hans bedste; opgangen til stolen er derimod udført af en anden og ikke så dygtig billedskærer. Stolens seks felter, der har gennembrudte rammer og adskilles af snoede søjler, har livfuldt skårne relieffer. Ved kirkens restaurering 1971-73 flyttedes den til nordlige arkadepille nærmest alteret.

Kirken har rige lysekroner: en fin gotisk Maria-krone, der som topfigur har Maria i solgisel; ved sidste restaurering rensedes kronen og blev, som den oprindelig har været, indrettet til levende lys, den ophængtes lavt i nordrummets gjordbue. Apostelkronen har ligesom Maria-kronen 3 x 6 arme, den er kæmpestor og har Kristus med verdenskuglen som topfigur og de 12 apostle på prydamene; den er skænket af borgmester og tolder Peder Neelsøn og hustru. Kronen er nu

Til venstre: Caspar Finckes mærke, som ses i smedjernsgitteret i Vor Frue Kirke; til højre: renæssancedøbefonten, der står i kirkens sydrum.

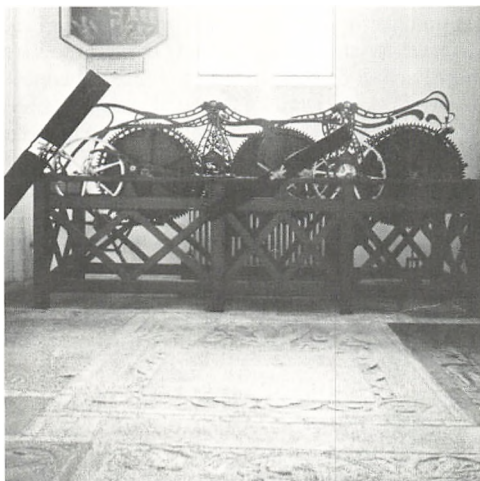
I midten ses den sengotiske Maria-krone, mens den var indrettet til elektricitet; til højre og venstre ses topperfiguren, Maria i solgisel, i nærbillede.

ligesom de andre kroner restaureret og ophængt i korets midte mellem to, der er skænket henholdsvis 1685 og 1728, de har begge 2 x 8 arme. Af de fire kirkeskibe er det ældste, «Staden Nyborg» fra 1774, det nyeste fra 1925.

Kirken har fem klokker, hvoraf den ældste fra 1450 har hængt i Nyborg Slot; Tolvklokken er fra 1480; Vægterklokken fra 1525 er støbt af Oluf Kegge; Stormklokken er støbt 1615 i Rostock, mens Tiklokken er støbt 1642 i Lübeck af Anton Wisen, med den ringes der hver aften kl. 21.45, denne ringning er kendt som »svenskeringningen«, der ifølge overlevering stammer fra svenskernes besættelse af byen 1658-59, borgerne skulle ved dette signal hugge indkvarterede svenskere ned. 1957 skænkede konsul Th. Andersen, Odense, et klokkespil på 13 klokker til kirken, det opsattes af J. Jermind Larsen, Odense.

Af kirkens 31 epitafier er de to ældste deponeret på Nationalmuseet, de er begge fra 1500-tallet; blandt dem, der findes i kirken, er endnu et arbejde tilskrevet Anders Mortensen, nemlig epitafiet fra 1656 over rådmand Jacob Lercke og hustru; maleriets ramme bæres af to store kvindefigurer, i billedets forgrund ses en talrig skare af familiens medlemmer, mens Korsbæringen ses bag dem og i topstykket Forklarelsen på bjerget; det er signeret H. Schütte.

Ved den nævnte restaurering 1971-73, der er foretaget under ledelse af arkitekt Marinus Andersen, fik kirken nyt varmeanlæg og ny belysning, som er anbragt i arkaderne. Af særlig interesse er et urværk af støbejern til kirkens tidligere tårnur, som 1847 udførtes af den alsidige og kendte urmager Henrik Kyhl. Værket har været gemt af vejen i kirkens tårnrum, men blev på Marinus Andersens foranledning gjort i stand

Til venstre ses værket fra det tidligere tårnur, det er opstillet i kirkens nordrum, hvor også gravsten, der 1972 blev fundet under skibets gulv, er anbragt. Til højre kirkens indre set mod vest.

og opstillet i kirkens nordrum. Uret er det første store tårnurværk udført i støbejern og antagelig det ældste bevarede danske urværk, som er disponeret »liggende« således, at det er let at reparere. I nordrummets gulv er de fleste gravsten, som ved restaureringen fandtes under gulvet, og som er i nogenlunde god stand, lagt ned.

Poul-Gerhard Andersen har opsat et nyt orgel, som toges i brug ved kirkens genindvielse 15. april 1973 efter at den havde været lukket fra 4. januar til 24. december 1972. Restaureringen er afsluttet, men vil blive fortsat med istandsættelse af korbuekrucifiks, inventar og epitafier m.m. Der arbejdes tillige med forslag til korets udsmykning.

I.B.-J.

Nykøbing Falster

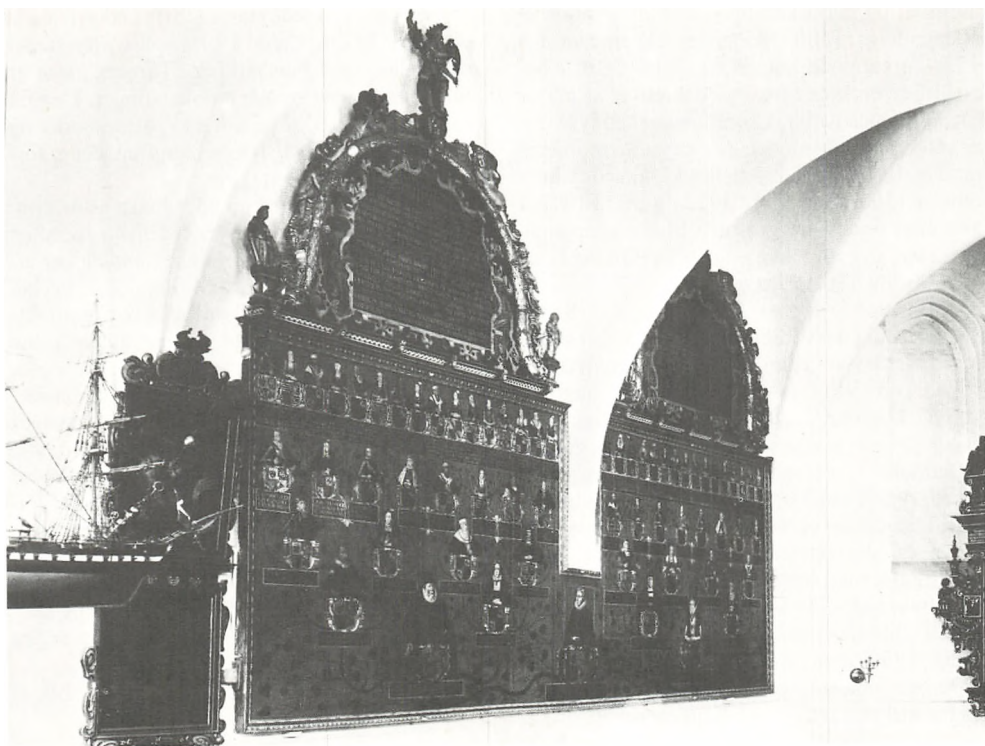
Nykøbing Kirke, der ligger i byens ældste del ved Store Kirkestræde og Klosterstræde, har dannet den søndre fløj i det franciskanerkloster, Erik af Pommern stiftede 1419. Af det firfløjede kloster er kun vestfløjen bevaret, den er sammenbygget med kirken og er nok noget ældre end denne. Efter reformationen har denne sengotiske teglstensbygning i to stokværk været anvendt på forskellig måde, den er nu bolig for sognepræsten. 1532 blev den tidligere klosterkirke overladt byen som sognekirke; denne enskibede langhusbygning, antagelig færdigbygget omkring 1500, er opført af munkesten, har en risedet korafslutning og blændingsprydede kantakkede gavle. Ydermurene har støttepiller, og vinduerne er spidsbuede; tårnet mod nord danner forbindelse

mellem kirke og resterne af klosteret, hvis vestlige korsgang siden 1766 blev inddraget som et toetages sideskib i kirken; ved restaurering 1874, forestået af J.D. Herholdt, ændredes forbindelsen fra dette sideskib til kirken fra brede arkader til smalle spidsbuede åbninger. Tårnet blev 1766 forhøjet og forsynedes med det løgformede spir, der er fornyet 1873. Murenes samtidige støttepiller tyder på, at kirken skulle have været overhjulvet ved opførelsen, dette skete dog først, da Frederik IIs dronning Sophie 1613-16 bekostede arbejdet; hun benyttede Nykøbing Slot som enkesæde 1588-1631.

Kirken er hvidkalket indvendig. Det middelalderlige alterbord, muret af munkesten, dækkes af et alterklæde, som stammer fra Nykøbing Slots kirke, og er smykket med Frederik IVs spejlmønogram, valgsprog, Elefantordenen og årstallet 1719 i guld- og sølvtrådsbroderi; selve klædet er delvis fornyet. 1618 skænkede dronning Sophie den store, rigt udskårne renæssancealtertavle, antagelig fra samme værksted som tavlen i Rødby. Mellem hovedstykkets korintiske søjler er et maleri, Korsfæstelsen, udført af Anthonius Clement, Odense; i de smalle sidefelter er malerier af Isaks ofring og Slangen i ørkenen. Blandt de mange rige udskæringer af figurer, relieffer og ornamenter ses det danske og det mecklenburgske våben og i topstykkets midtfelt de kronede initialer F (rederik) og S (ophie). Tavlen står i renset træ med forgyldning, mens de to våben er stafetferet i farver, og de gyldne indskrifter står på blå bund. Altersølvbet er fra 1500-1600-tallet, de to 49 cm høje alterstager af malm med snoet, sekskantet skaft er fra 1501, årstal og antagelig givernes navn er graveret i foden. Prædikestolen, der bæres af en mosesskikkelse, er et bruskarokarbejde skåret 1640 af Jørgen Ringnis fra Nakskov; han har leveret mange arbejder til Falsters kirker. I stolens fire fag er evangelisterne i nicher, på kanterne mellem disse er mindre nicher med evangelisternes symboler. Tre borgerlige våben og initialer i opgangens fyldinger henviser til givernes navne nemlig: Nickel Hansen Lundts tre børn, hvoraf den enes navn også findes på døbefonten. Denne er ottekantet og af malm og støbt 1648 i Lübeck; kummen er forgyldt og ligesom foden smykket med bruskarokornamenter; den bærer givener Karen Andersdatter Skyttes navn tillige med hendes afdøde mand Oluf Nickelsens og daværende mand Knud Bentzens navne. Dåbsfadet er et nederlandsk arbejde fra 1650. Et korbuekrucifiks fra ca. 1646 hænger på kirkens nordvæg. Kirkens lysekroner er fra 1600- og 1700-tallet, mens en lysearm ved prædikestolen antagelig er lidt ældre. De tre kirkeskibe er alle orlogsfregatter fra henholdsvis 1730, 1833 og, et skrueskib, 1891. En jernbunden pengeblok fra 1584 rigt beslået med pyntesøm og med stor trekantet hængelås står i vestgavlen. På korets nordvæg hænger dronning Sophies anetavle af træ, den er enestående både ved sin størrelse, 33 m²

Nykøbing Kirkes indre.

Dronning Sophies anetavle, der hænger på korets nordvæg i kirken i Nykøbing Falster.

foruden topstykkerne, og ved at vise dronningens forfædre i fem generationer, alle 63 personer som brystbilleder med navneplader og våbenskjolde. Dronningens portræt ses nederst i midten; de andre portrætter, der aftager i størrelse opefter er forbundet med en vinranke; bundfarven er brunlilla, indskriftene i guld mens dragterne er brogede; rammen er stafferet og forgyldt. Maleren, Anthonius Clement, Odense, begyndte arbejdet 1622; de stærkt udskårne topstykker var fuldført af billedskæreren 1626, og tavlen opsattes 1627; den er restaureret sidste gang 1943. Kirken har mange og smukke epitafier, hvoraf et fra 1650 over Anna Sophia Bunawin i bruskbarok-ramme har et velbevaret maleri indsat, malet ca. 1540 af Lucas Cranach d.æ., billedet viser Kristus som smertensmand. I vestfløjens nordgavl hænger en lille klokke, Tingklokken, støbt i Lübeck ca. 1330-50 af mester Gherard. Tårnets tre klokker er fra 1470, 1493 og 1634, et klokkespil fra Petit & Fritsen, Nederland, med 26 klokker blev 1969 skænket af købmand, frøken K. Joachimsen, Nykøbing Falster og installeret i løgkuplen, der åbner sig, når klokkerne lyder.

I.B.-J.

Nykøbing Mors

Nykøbing Kirke, der ligger ved Kirketorvets sydside, er opført 1890-91 efter arkitekterne O.P. Mommens og L. Olesens tegning. Den nygotiske,

røde murstensbygning består af hoved- og tværskib; koret i syd har tresidet afslutning, tårnet i nord har fire gavle og ottesidet, kobberdækket spir; til tårnet er mod øst og vest bygget henholdsvis sakristi og ligkapel. Samtlige gavle er kamtakkede og prydet med blændinger; forskelligtfarvede, glaserede sten er anvendt i mønstermurværk og i kamme og gesimser. Tagene er skifertækkede; over syd gavlen er en lille tagrytter.

Skibet dækkes indvendig af en tøndehvælving ligesom korsarmene; koret, der er hævet tre trin, har halvkuppelhvælving; tårnets udbygninger er dækket af fladt bjælkeloft. I tårnrummet er et freskomaleri af Johan Thomas Skovgaard. Maleren August Jerndorff har dekoreret koret og har 1892 malet fløjaltertavlen, der hviler på det sorte marmoralterbord; i tavlens midtparti ses Kristus som trøster, fire knælende engle ses på fløjene. Alterkalken fra ca. 1700 bærer Poul v. Klingenberg og hustrus våben og initialer; vinkanden er fra 1713. De 54 cm høje alterstager er fra begyndelsen af 1800. Professor J.H. Nebelong har tegnet den nygotiske egetræsfont med dåbsfad 1856; en romansk døbefont er deponeret i Lørslev Kirke. Prædikestolen, et renæssancearbejde fra 1605, står siden den 1890 restaureredes i mørk eg. Blandt stolestaderne er otte gavle fra omkring 1572 med udskårne bomærkeskjolde med initialer og forskelligartede rosetter. En gotisk korstol, dog stærkt fornyet, er antagelig fra Dueholm klosterkirke, dens latinske indskrift i

minuskler og majuskler oplyser bl.a., at koret er påbegyndt år 1500. Skibets lysekroner er fra 1952; korsarmene har to fra 1600-tallet, i ligkapellet er en krone fra 1679 skænket af major Bartholomæus Ritter. I koret hænger en lysearm fra 1600. En skibsmodel, en orlogsfregat, bærer årstallet 1803. Kirken har fire klokker fra henholdsvis 1300-tallet, to fra 1722 og en fra 1877. I ligkapellet findes fire gravsten bl.a. en romansk granitsten, der dog ikke er hel; i sakristiet er to fra 1700- og 1800-tallet.

Den nuværende kirkes forgænger, viet Sankt Klemens, lukkedes 1884 på grund af brøstfældighed og blev, da istandsættelse var opgivet, revet ned 1889-90. Det var en sengotisk langhusbygning, koret mod øst afsluttedes af en lige gavl, den havdetårn i vest og samtidigt sakristi og våbenhus mod nord; et smalt sideskib med store, kamtakkede gavle med seks rækker små fladrundbuede blændinger opførtes 1616 mellem disse udbygninger, der også havde kamtakkede, men mindre gavle med større og færre blændinger. Efter en bybrand 1748 ødelagdes tårnets tagværk, derefter gjordes tårnet lavere og smykkedes antagelig 1750 med svungne barokgavle. 1884 fremdroges enkelte og ikke betydelige kalkmalerier fra kirkens sengotiske byggeperiode.

I.B.-J.

Nykøbing Sjælland

Nykøbing Kirke ligger højt i byens nordøstlige del og kan ses vidt omkring. Den omgives af den ældste af Nykøbings to kirkegårde, der indhegnes af en næsten helt bevaret middelalderlig mur. Kirken, en senromansk teglstensbygning, består af skib, kor, et kapel mod syd og tårn mod vest; den har sit nuværende udseende efter omfattende restaureringer, 1880 af det indre ved J.D. Herholdt, af det ydre 1892 ved A. Clemmensen, 1956-57 ved arkitekt Rolf Graae, da et våbenhus, opført 1868, blev nedrevet. Kor og skib er ca. 1200-50 opført af munkesten, muligvis er koret, der er ældre end skibet, et ombygget endnu ældre kampestenskor. Skibets velbevarede vestgavl, der dækkes af tårnet og kun ses i mellemste tårnrum, har sildebensmønster bund i tre blændingsfelter og stigende rundbuefriser, der følger gavlens skrålinier; denne arkitektur viser indflydelse fra Roskilde Domkirkes gavle i korsarmene og daterer således Nykøbing Kirke. Både korets og skibets østgavle er ved istandsættelsen 1892 helt fornyet i denne stil. Omkring 1400 blev kirken overhælvvet, men da man ikke har evnet at spænde hvælv tværs over hele skibets bredde, måtte man dele dette ved tre piller, der bærer de otte hvælv; toskibede kirker er ret sjældne i Danmark. Nord for koret tilføjedes senere et overhælvvet sakristi, hvori er et lille, fladbuet vindue. Det sengotiske kapel mod syd fik hvælvinger og var forbundet med skibet ved to arkader, dets gavl prydedes med spidsbuede højblændin-

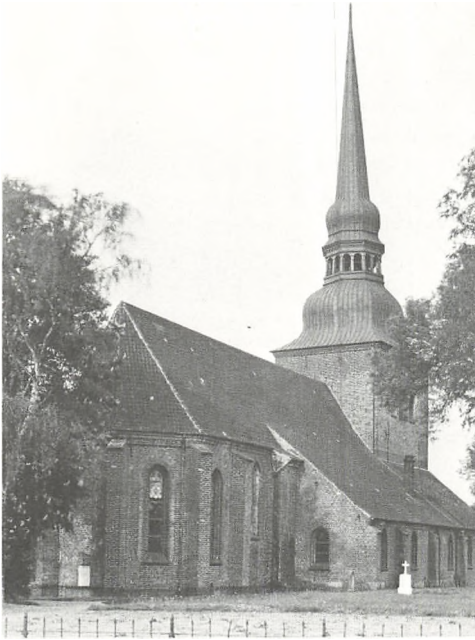
ger. Dernæst tilføjedes tårnet, hvis nederste rum, som nu er ligkapel, stod i forbindelse med skibet ved en lav, spidsbuet arkade. Tårnets gavle er kamtakkede med smalle højblændinger. Den nu tilmurede præstedør på korets sydside sidder på et ret stort fremspring fra selve muren, det er foroven afsluttet af kamtakker.

I kirkens indre er der kun lidt tilbage af den oprindelige bygning, udover ret tydelige spor af en del vinduer er det kun korben. I kapellet er afdækket kalkmalerier fra omkring 1520, de består af rankeslyng med blomster, hvorfra profetskikkelser hæver sig; den øvrige udsmykning stammer fra restaureringen 1880. På alterbordet står et krucifiks fra 1872; et tidligere alterbillede, signeret Lucie Marie (Ingemann) 1838, hænger på skibets vestvæg. Døbefonten er et ungotisk, gotlandsk kalkstensarbejde, et sydtysk dåbsfad fra omkring 1550 er skænket 1726, mens et tinfad er skænket 1620. Den stærkt fornyede prædikestols arkader og hjørnefigurer, Kristus og evangelisterne, er fra 1636. Kirken har tre lysekroner fra henholdsvis 1657, 1676, 1722 og seks lysearme fra 1600-tallet. De to klokker er fra 1786 og 1828.

I.B.-J.

Nysted

Nysted Kirke ligger næsten midt i byen lidt nord for Torvet omgivet af den indhegnede gamle kirkegård, der ikke er brugt til begravelser siden 1845, da den ny kirkegård blev anlagt øst for byen. Det ungotiske langhus fra ca. 1300 afsluttes mod øst af et tresidet kor, har et sengotisk tårn mod vest og et samtidigt sakristi mod syd; på skibets nordside byggedes 1643 et sideskib og på tårnets nordside 1782 et gravkapel. Et sakristi fra omkring 1650 på nordsiden af koret er ligesom et gravkapel fra 1706 på skibets sydside forsvundet. Skibet, opført antagelig i to perioder, er af lyse røde munkesten og har udvendige støttepiller og profileret sokkel. Af fagenes høje lancetformede vinduer er kun korets nordvindue som blænding bevaret i sin fulde højde. Den gamle vestgavl kan delvis spores i tårnet i tre spidsbuede blændinger, hvori bundene er dekoreret med buefriser af sortglaserede sten. Kirken er overhælvvet, antagelig er hvælvene dog ikke de oprindelige. Tårnet har næsten skibets bredde, dets nuværende portal mod vest er fra 1864. Ind mod skibet fører en spidsbue fra tårnrummet, der 1648 fik indbygget stjernehvælv. Det høje, smukke spir, bygget 1649-50, har form som en ottesidet lanterne med 16 bueåbninger over den klokkeformede nederste del, over bueåbningerne er en løgkuppel med en høj spids; i vindfløjen er Frederik IIIs navnetræk og årstallet 1650. Spiret har været dækket med skifer, senere med spån og fra 1935 med kobber. Sakristiet syd for kirken købt 1649 og ombyggedes til gravkapel af Ålholms lensmand Just Fr. von Pappenheim, her-

Nysted Kirke set fra nordøst.

om minder gavlens jerncifre 1649 over bogstavene IFVPRW; ligesom en bruskarok sandstensplade længere nede også bærer hans og hustruens initialer og våben. Kapellet blev 1793 overtaget af familien Raben; fra 1900 er det atter anvendt som sakristi. Kirkens sideskib mod nord har pulntag, granitkvadersokkel og murene har støttestøtter; i dets forlængelse mod vest opførtes 1782 af grev Otto Ludvig Raben et gravkapel, hvor fem marmorsarkofager er bevaret foruden 13 kister, hvoraf fire er barnekister. Under Vilh. Dahlerups ledelse foretoges 1864 en hovedrestaurering.

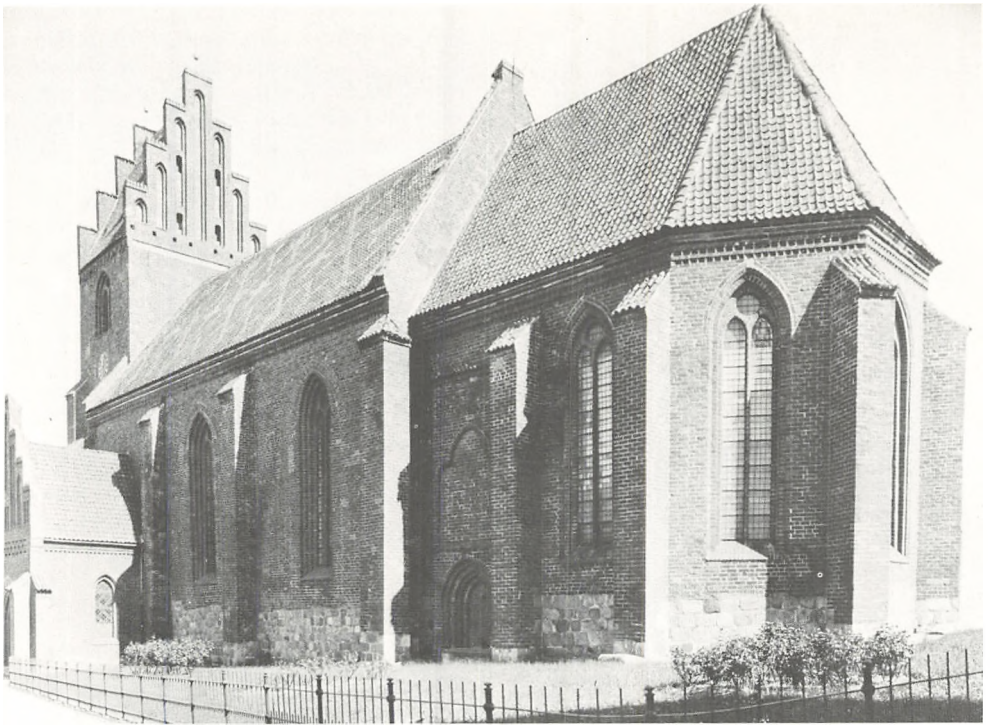
Kirkens indre er hvidkalket; 32, muligvis senmiddelalderlige, adelsvåben har været malet i kirken uden at man dog ved på hvilket sted. Altertavlen fra 1693 er skænket af amtsforvalter Fr. Suhr og hustru. Det er et arbejde i bruskarok med snoede søjler, figurer og bølgelister, i midtfeltet er Nadveren, i topfeltet Opstandelsen, tavlen er restaureret og stafferet med meget guld 1903. Altersølvet er fra 1600- og 1700-tallet; malmstagerne på alteret, 50 cm høje, har årstallet 1697 indgraveret. Den 103 cm høje bægerformede døbefont af bronze bærer årstallet 1697 og givernes navne, Paasche Jenssøn og Maren Jørgens Daatter. Et korbuekrucifiks fra 1350-1400 har visse fornyelser, bl.a. tornekrone, korstræ og staffing. Prædikestolen i højrenæssance har påmalet årstal 1605, den har fem fag og broget staffing, fornyet 1840; himlen bærer også årstallet 1605. I stolens arkadefelter er malede våbenskjolde med navne i guld på to lensmænd og deres

hustruer fra Ålholm, nemlig Anders Dreselberg og Knud Urne. En lysearm fra 1646 sidder ved prædikestolen. Orglet, med snitværksfacade og manual fra 1777, er fra 1857; værket er ombygget 1944 af Marcussen & Søn, Åbenrå. Af hovedskibets fem malmlysekroner er fire fra henholdsvis ca. 1600, 1639, 1650 og 1715, de tre sidstnævnte med inskriptioner, gives navne og årstal; den femte, ligesom sideskibets to, er nyere. Kun to epitafier er bevaret, begge dateret 1663, over slotsskriver på Ålholm Iver Nielsen med familie og sognepræst i Nysted Knud Lerche og hustru, de sidstnævntes gravsten står opad sakristiets sydgavl. 16 af de i 1761 nævnte gravsten findes ikke mere. Kirken har fire klokker, den ældste kaldet Femklokken er fra omkring 1300, Tolvklokken fra 1400-tallet, antagelig tysk støbt, har indskrift, tovsnoede hanke og gotiske blade mellem ordene; endnu en klokke fra 1400-tallet med indskrift og endelig en med gives navne og årstallet 1699, ifølge regnskaber støbt i Maribo.

I.B.-J.

Næstved

Sankt Mortens Kirke ligger sydøstligt i byens ældste del ikke langt fra Sankt Peders Kirke på den siden 1827 nedlagte kirkegård, hvis ringmur 1847 erstattedes af et lavt jerngitter. Kirken har navn efter sin værnehelgen S. Martin af Tours og omtales første gang 1292 i et testamente. Den er væsentlig mindre end Sankt Peder, men ligesom denne en gotisk murstensbygning, der består af kor, skib, et sengotisk tårn og to våbenhuse, opført ved en hovedstandsættelse foretaget 1857-59 af arkitekt V.T. Walther. Skibets og korets mure er i indtil nogle meters højde af granitkvadre blandet med enkelte kridtsten, hvilket tyder på, at en romansk kirke fra omkring 1200 har stået her, men muligvis er den aldrig blevet fuldført; munkestensmurenes ældste dele tilhører dog samme byggeperiode som granitmurværket. Den i 1292 nævnte kirke har været væsentlig lavere end den nuværende, men var af samme gotiske grundplan, og skibets tre fag markeres udvendigt ved støttestøtter, der på hjørnerne træder stærkt frem; i den nordvestre pille er indbygget en vindeltrappe, der fra kirkens indre giver adgang til loftet. Koret på to et halvt fag har tresidet afslutning, på dets sydside er fra unggotisk tid en rigt profileret, spidsbuet præstedør, hvorover er en stor trekløverblænding. Da kirken i begyndelsen af 1300 blev gjort højere, indsattes de slanke, høje gotiske vinduer, hvis stavværk er fornyet; hvælvene stammer fra denne ombygning, mens det lille spinkle tårn med stejle, syvtakkede gavle, der har spidsbuede blændinger, er bygget i 1400-tallet. Ved restaureringen 1857-59 fjernedes flere sengotiske tilbygninger: mod nord et trefags middelalderligt sideskib og et sakristi på to fag, mod syd et våbenhus på to fag. Ved en indre istandsættelse 1914 fandtes i skibets østre hvælv kalk-

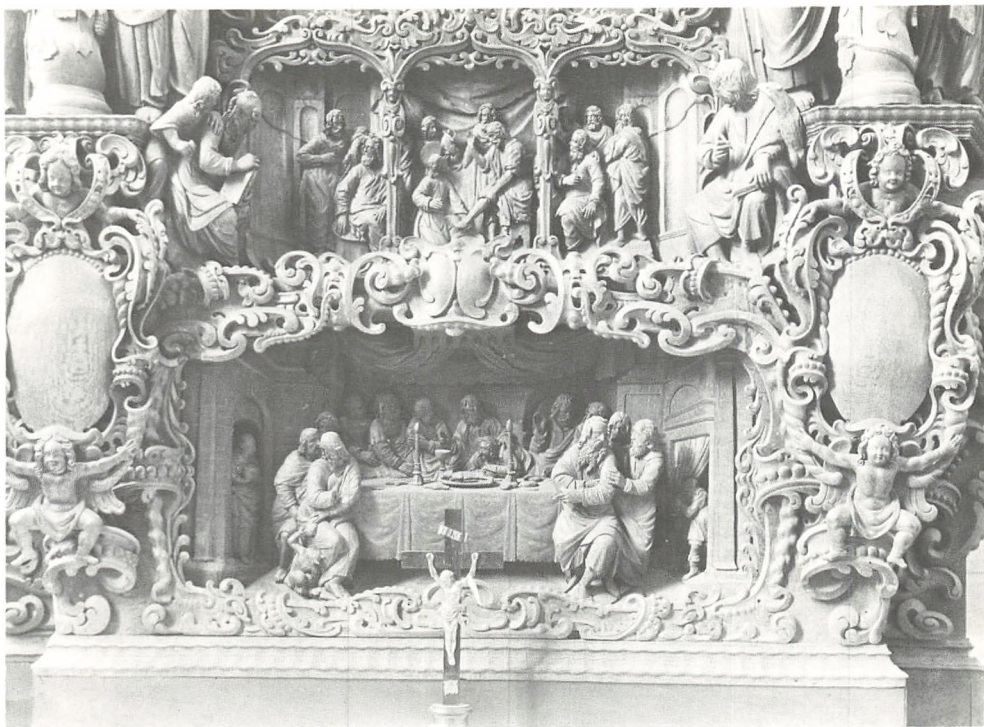
Sankt Mortens Kirke i Næstved set fra sydøst.

malerier, der restaureredes kraftigt af maleren K. Hansen-Reistrup, Næstved; maleriernes eneste figur forestiller kirkens værnehelgen Sankt Morten, hans dragt daterer billedet til omkring 1350. Altertavlen, antagelig fra 1664, er et af Abel Schrøder d.y.s betydeligste arbejder. Den er høj og slank, et fantasifuldt og overdådigt snitværk, hvis vilde bruskbarokornamentik næsten skjuler tavlens arkitektur. Tavlen minder om Præstøtavlen, men er betydelig højere. Reliefferne viser Nådveren, Fodtvætningen, Korsfæstelsen, Opstandelsen m.m., endvidere er der statuetter af evangelister og de 12 apostle. På korets nordvæg hænger en sidealtertavle fra 1526. I midtpartiet er malet den tronende Petrus med tiara, nøgle og patriarkkors, på fløjenes indersider er scener fra hans liv; på ydersiderne ses De 10.000 Ridders Martyrium, og på yderfløjene, der ikke kan lukkes, ses ærkeenglen Mikael som sjælevejer og biskop Nicolaus af Myra. Kalk, disk og oblatæske er fra 1680 med samme stempler men forskellige givnavne; kanden har graveret skriftbånd med givnavn og årstallet 1696. De 48,5 cm høje, svære alterstager er 1640 skænket af Hermand Busck og hustru. Korbuekrucifikset på skibets sydvæg er et sengotisk arbejde af høj kvalitet fra omkring 1520, måske fra et Næstved-værksted, ifølge kunsthistorikeren Francis Beckett skåret af den mester, der har leveret krucifiksgruppen i Store Fuglede Kirke, og hvis arbejder i øvrigt findes i egnen omkring Ringsted og Næstved. Malmfonten har en baljeformet kumme, som bæres af

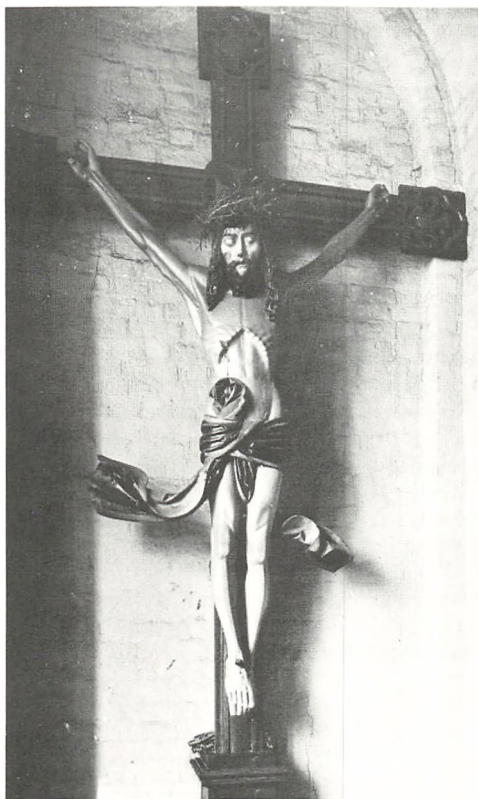
fire løver, der står på bagbenene; en latinsk delvis rimet indskrift oplyser om støbeåret 1515, da »Rasmus var abbed (i Storkloster) og Johannes var præst, mens Magnus Pors og Jonas bonde var kirkeværger«.

Prædikestolen i højrenæssance, der har malet årstal 1602, er antagelig skåret af Abel Schrøder d.æ. Det midterste stofelt bærer et kronet skjold med Christian IVs og dronning Anna Cathrines navnetræk over kongens valgsprog; hjørnerne bærer dydehermer, i felterne er evangeliststatuetter fra omkring 1640, antagelig fra Abel Schrøder d.y.s værksted. To herskabsstole med låger, reliefskærne våben og årstallet 1598 er de bedst bevarede af det i øvrigt mishandlede og ødelagte stovværk. De tre lysekroner er fra henholdsvis 1600, 1678 med indgraveret givnavn og ca. 1700. Af kirkens tre klokker er de to omstøbt, mens den latinske indskrift på den ældste oplyser om den nederlandske støbers navn og årstallet 1521. Af kirkens fire epitafier er ét signeret af Abel Schrøder d.y., mens de tre antagelig er fra hans værksted. Denne meget dygtige og flittige billedskærer var Sankt Mortens Kirkes organist i 42 år. I kirkens gulv ligger otte af de eksisterende 19 gravsten, hvoraf flere er i god stand, de fleste er fra 1600-tallet.

I.B.-J.

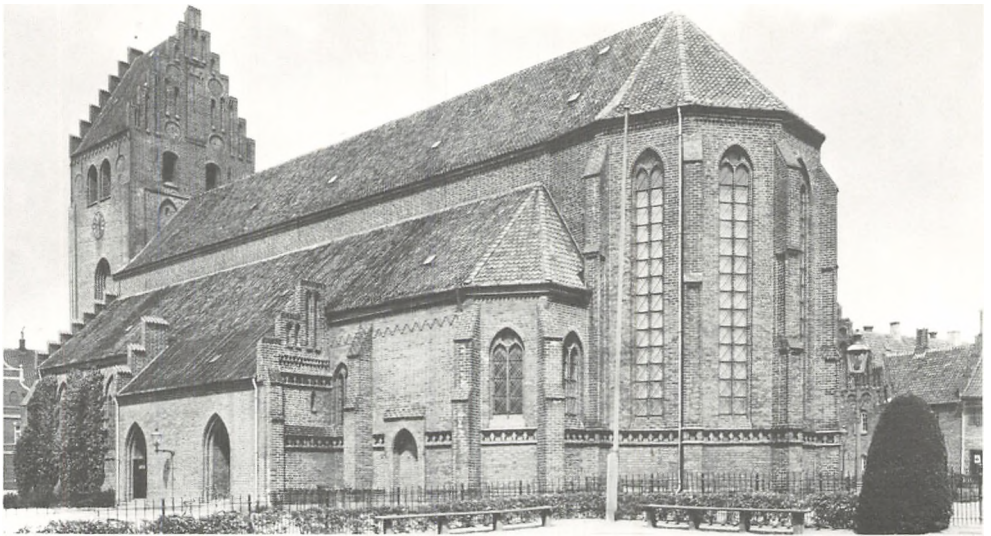

Detalje af altertavlen i Sankt Mortens Kirke; øverst ses Fodtvætningen, nederst Nadveren.

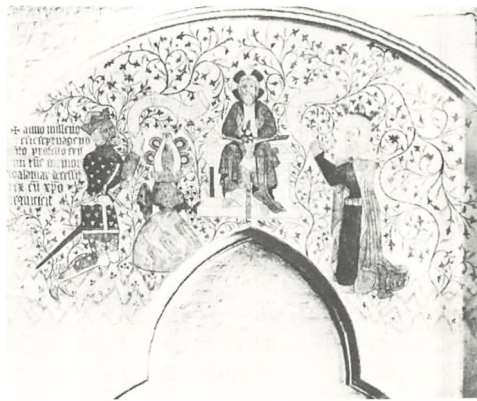
Det sengotiske korbuekrucifiks, der hænger på skibets sydvæg i Sankt Mortens Kirke.

Sankt Peders Kirke, der er en anselig gotisk muenkestensbygning, er 56 m lang, 20 m høj og har et tårn på 35 m; den ligger i byens ældste kerne og var til 1840'erne omgivet af den i 1820'erne nedlagte kirkegård; sammen med Sankt Mortens Kirke dominerer den Næstveds middelalderlige bydel. Der findes ingen spor af den kirke, der nævnes første gang 1135, da Peder Bodilsen skænkede den til et benediktinerkloster. Af en senromansk teglstenskirke fra 1200-tallets midte er derimod bevaret nogle få rester i den nuværende bygning, bl.a. vestgavlen der indgår i tårnets østmur. Omkring 1375 erstattedes koret på den senromanske kirke af et nyt, der er et af højgotikkens bedste bygningsværker i Danmark, stærkt påvirket af nordtysk arkitektur. Dette smukke treskibede kors midtskib afsluttes med fem-syv sider af en trekant, der flankeres af sidekorenes tresidede afslutning. Ved en hovedstandsættelse 1883-85 efter J.D. Herholdts udkast udført af arkitekt V. Ahlmann førtes koret tilbage til denne sin oprindelige skikkelse, som i sengotisk tid var ændret ved, at sideskibene var forlænget et par fag mod øst. Korets højde markeres af kraftige støttestøtter og høje spidsbuede vinduer, hvorunder en firkløverfrise af glaserede sten løber. De høje mure er opført i fuld mur, hvilket er usædvanligt i gotisk kirkebyggeri; samtidig med koret er på dets sydside opført et trappehus med muret vindeltrappe. I kirkens indre er der flere for danske kirker usædvanlige træk, f.eks. findes i korbypolygonen et muret prælatsæde samt i pillernes profil-

Sankt Peders Kirke, Næstved, set fra sydøst.

led små helgennicher prydet med kalkmalerier. Koret er krydshvælvet, dog findes i søndre kors skib et fuldt og et ufuldført stjernehvælv. Til det romanske skib har man, da koret var rejst, føjet tårnet, som var et stokværk lavere end nu og først omkring 1500 fik sit øverste klokkestokværk med de kamtakkede blændingsgavle. I første halvdel af 1400-tallet blev det romanske skib revet ned, og som forbindelse mellem det tidligere opførte højgotiske kor og tårnet opførtes det nuværende sengotiske skib, der byggeteknisk ikke står på højde med koret. Ved istandsættelsen 1883-85 fremdrog og restaurerede maleren J. Kornerup flere kalkmalerier, hvoraf det betydeligste må være udført kort efter Valdemar Atterdags død 1375. Billedet findes i koret og viser kongen og dronning Helvig knælende for Gud Fader, der foran sig holder den korsfæstede søn, omgivet af rankeværk; i en indskrift nævnes kongens død. Fra ca. 1425 er på

Kalkmaleriet, hvor Valdemar Atterdag og dronning Helvig ses knælende på hver side af Gud Fader.

skibets nordre arkademur en korsnedtagelses-scene, to noget yngre våbenskjolde findes på to arkadebuer. På en af korpillerne findes en kopi udført af Kornerup af et maleri, der blev ødelagt ved restaureringen, det var lidt ældre end kongebilledet og forestillede et messeoffer.

Kirkens altertavle, opsat 1885, er et maleri: Bjergprædikenen, udført 1880-82 af H. Olrik. Siden 1872 findes på Nationalmuseet en lille sengotisk, udskåret og forgyldt altertavle fra omkring 1500 med fremstillinger af Knud den Hellige. Kalken er fra 1679 med initialer og våbenskjolde, disken har givernavne og årstallet 1680, mens oblatæske og vinkande begge er fra 1699. Fra Abel Schrøder d.æ.s værksted i Næstved stammer korgitteret i højrenæssance, det er om sat og omplaceret 1883. En senromansk, næsten legemsstor krucifiksfigur, der indtil 1884 fandtes i Fodby Kirke, hænger på et nyt kors under billedet af Valdemar Atterdag. Den bærerformede malmfont er støbt 1502 og meddeler i en versificeret latinsk indskrift, at »borgmester Svend lod den forfærdige, da Olaf var forstander i Skovkloster og Jacob var sognepræst«. Det hånddrevne messingfad er ottekantet og prydet med dyr og blomsterranker samt givernavn. Prædikestolen i umalet eg er et bruskbarokarbejde skåret 1671 af Lorentz Jørgensen fra Holbæk. Mellem hjørnerne ni apostelstatuetter viser storfelternes reliefserie Adam og Evas historie; Kristus med verdenskulen danner topfigur. I begge sider af koret står en række korstole med syv sæder i hver fra omkring 1500. Næstvedsnedkeren, Hans Snedker, har 1579-80 udført stolestaderne i ungrenæssance; de to øverste bærer Frederik II's og dronning Sophies våben. Et orgel, der 1904-05 indbyggedes i et orgelhus fra 1583-86, er omkring 1960 udskiftet med et nyt fra Marcussen & Søn, Åbenrå. De tre lysekroner fra henholdsvis

Den enkle mindetavle over Abel Schröder d.y. og hans hustru, ophængt i Sankt Peders Kirke.

1630, 1631 og 1730 er skænket af borgere i byen. En pragtfuld, kraftig lysearm, afstivet af en smedejernsarm, har en graveret indskrift med givener Hans Hornemands og hustrus navne, samt årstallet 1696. Af tårnets tre klokker er den ene støbt 1488, mens de to andre er omstøbt flere gange. Kirken har 16 epitafier, som spænder fra en sortmalet trætavle med gylden indskrift over familieportrætter med Jerusalem som baggrund malet på træ, marmorplader i sandstensindramning til overdådige snitværksarbejder i bruskbarok og gennembrudt ornamentik. Udvendig på nordre sideskibs vestgavl har siddet en beskeden oval mindetavle af Ølandssten, nu i nordre sideskib, den er sat som minde over byens berømte billedskærer Abel Schröder d.y. og dennes hustru, han døde 1676 efter i 42 år at have været organist ved Sankt Mortens Kirke. De endnu bevarede 70 gravsten er 1883-85 omflyttet og ordnet, de værdifuldeste langs murene videst muligt i kronologisk orden. Ni af stenene er middelalderlige, fra tiden 1560-1600 er der godt og vel 20 sten, fra 1600-10 findes 18 sten, den yngste af de 70 er fra 1783.

I.B.-J.

Nørresundby

Nørresundby Kirke er muligvis viet Sankt Peder. Den hvidkalkede bygning ligger ved Nørregade og består af skib og kor, hvortil der er bygget et sakristi, tårn mod vest, en korsarm mod syd og en mod nord, til hvilken sidste en skriftestolsbygning er føjet; kun kor og tårn er oprindelige. Den romanske kirke, der nævnes første gang 1219, var opført af hugne granitkvadre og bestod af skib og kor, muligvis med apsis; på korets nordside findes et lille, nu tilmuret, romansk vindue. Det anselige tårn er bygget i slutningen af middelalderen, dets hvælvede underrum åbner sig mod skibet ved en spidsbuet arkade; omtrent på samme tid overhvæledes koret og et lille våbenhus, nu forsvundet, opførtes mod syd. Gentagne istandsættelser var nødvendige, bl.a. fordi kirken led skade under krigerne i 1600-tallet. En anselig sidefløj mod nord opførtes 1680, præsten

Knud Christensen Schott lod 1764 sakristiet ved koret opføre overvejende af hugne granitkvadre. I tidens løb har store ombygninger fundet sted, den mest gennemgribende foretoges 1897-98, ledet af kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann, for at skaffe mere plads. Ved denne lejlighed forsvandt det gamle skib med våbenhus og sidefløjen. Man opførte et skib, der var 7,5 m bredere end det tidligere og ligesom dette fik det bjælkeloft; endvidere rejstes korsarmene, der hver har tre sammenbyggede, kamtaktede blændingsgavle; i korsarmene, som i det indre forbindes med skibet ved tre rundbuer, opsattes pulpitter; ved den nordre korsarm opførtes skriftemålsbygningen med tresidet afslutning. Kirken har nu to indgange: i tårnets vestside og i den sydlige korsarm.

Altertavlen fra 1772, der står på et renæssancepanel, har et maleri der viser Kristus i Getsemane, malet 1898 af Frans Schwartz, København. Det tidligere alterbillede, Kristi himmelfart, malet 1772 af Laurids Weyse, Ålborg, er ophængt i kirken. K.C. Schott har skænket altertavlen og 1770 alterkanden; oblatæskan er 1694 givet af Sophia C. Truchsess v. Høfninge. Døbefonten af granit er ny, mens fadet er gammelt. Billedskæreren Hendrick Herman Fischer, København, har skåret prædikestolen, der er det eneste kendte arbejde fra hans hånd; den er et barokarbejde, der bærer Frederik IVs initialer og årstallet 1707 malet på. Den romanske korbue er bevaret og på væggen nord for den hænger et sengotisk krucifiks. En messinglysekroner bærer slægterne Bartholins og Bircherods våben samt bogstaverne J B og S B. Der er forskellige epitafier i kirken, ligesom flere ligsten er indsat i kirkemuren; i sakristiet er en ligsten over K.C. Schott, død 1770. Færgelavet har 1713 skænket kirkeskibet »Pax«, en fregat. Den ene af de to klokker fra 1507 er indviet til Kristus, Maria og Sankt Anna, den omstøbtes 1905, den anden er støbt 1697.

I.B.-J.

Odense

Fredens Kirke på Skibhusvej er opført 1916-20 efter tegning af P.V. Jensen Klint, der med dette forslag 1913 havde vundet 3. præmie ved en konkurrence om en kirke i Århus, han havde kaldt den Tveje Aars (navnet sigter til kirkens dobbelt-tårn). Den byggedes nu lidt mindre i mål »i Odense Sankt Hans landsogn - Sankt Hans Tveje kaldte jeg den. Siden fik den det kedelige navn - Fredens Kirke« har han selv udtalt. Den er et slags forarbejde til Grundtvigs Kirke i København og er som denne bygget af gule, håndstrøgne sten med tag af røde tegl. Det brede, kraftige tårn mod øst har tvedelt, kamtakket gavl med smalle, høje blændinger, der leder tanken hen på orgelpiber; de samme træk ses i våbenhuset foran tårnet og i tre kapelagtige udbygninger mod syd, disse inde-

holder menighedssal, der om nødvendigt kan fungere som sideskib. Det vestvendte kor har femsided afslutning og stråbepiller. Tårnrum, skib og kor er ud i ét og dækkes af fem krydshvælv, koret har ribbehvælv. Altertavlen er et farvelagt egetræsrelief: »Kommer til mig«, udført 1922 af billedhuggeren Axel Poulsen; den syvarmede alterstage er tegnet af P.V. Jensen Klint.

I.B.-J.

Munkebjerg Kirke, indviet 1961, ved Østerbæksvej i byens sydøstlige del, er første etape af et bygningsanlæg, der færdigt desuden vil indeholde menighedssal, mødelokaler, i kælderetagen lokaler for ungdomsarbejde m.m.; arkitekter er Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen. Indgangen til kirken er fra en sekskantet forgård, begrænset af kirke, kapelbygning og på de fire sider af hegnsmure. Klokketabelen, to fritstående jernbetonsøjler, hvorimellem de tre klokker hænger, er placeret i forgården. Anlæggets ydermure er af murværk, der er malet hvidt både udvendig og indvendig; kirkens sadeltag, der på indgangssiden er ført helt til jorden, er dækket med skifer; indvendig følger loftet taghældningen og er beklædt med plader malet i grå toner.

Det sekskantede kirkerum får lys fra den ene gavls vindue, der når fra loft til gulv samt fra et smalt vindue, der går fra loftet til ca. 2 m over gulvet i den anden gavl. Bag alterbordet er rejst et 2,5 m højt trækors; en lav glasvæg, afskærmet af fyrreplanker malet med lasurfarver, danner baggrunden for alteret. Døbefonten er ligesom alterbordet af granit, prædikestolen af træ; de 314 siddepladser er fordelt på faste fyrretræsbenke med hynder; alt inventar er tegnet af arkitekterne.

Kirkens moderne udseende er ret karakteristisk for en del af 1960ernes kirkebyggeri med dets traditionsbrydende tendenser. Det er ganske sigende, at opførelsen af en planlagt ikke så outreret kirke som den nuværende i 1942 måtte opgives på grund af lokal modstand.

I.B.-J.

Odense Domkirke

Historie

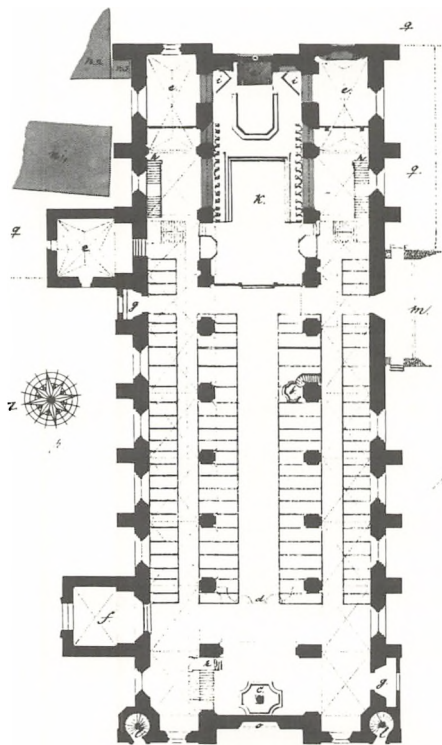
Odenses fortid er lige så spændende som den er dunkel. Byens navn viser hen til et hedensk kultsted for Odin: Odinsvi = Odense. Senere blev den centrum for dyrkelsen af vores eneste kongehelgen Knud den Hellige.

På flugt for oprørske undersætter blev Knud dræbt af disse i Odense 1086. Ikke i den ringborg, der som en parallel til Trelleborg og Aggersborg lå syd for åen på Nonnebakken. Kongen søgte beskyttelse det sikreste sted, nemlig i Guds hus, i den trækirke, hvortil han selv havde skaffet relikvier fra England af St. Alban. Mon kongen betragtede St. Alban, »som han elskede fremfor alle«, som sin personlige skytshelgen og derfor flygtede den lange vej ned gennem Jylland til Odense? At forøve vold, endsige dræbe, i en kirke

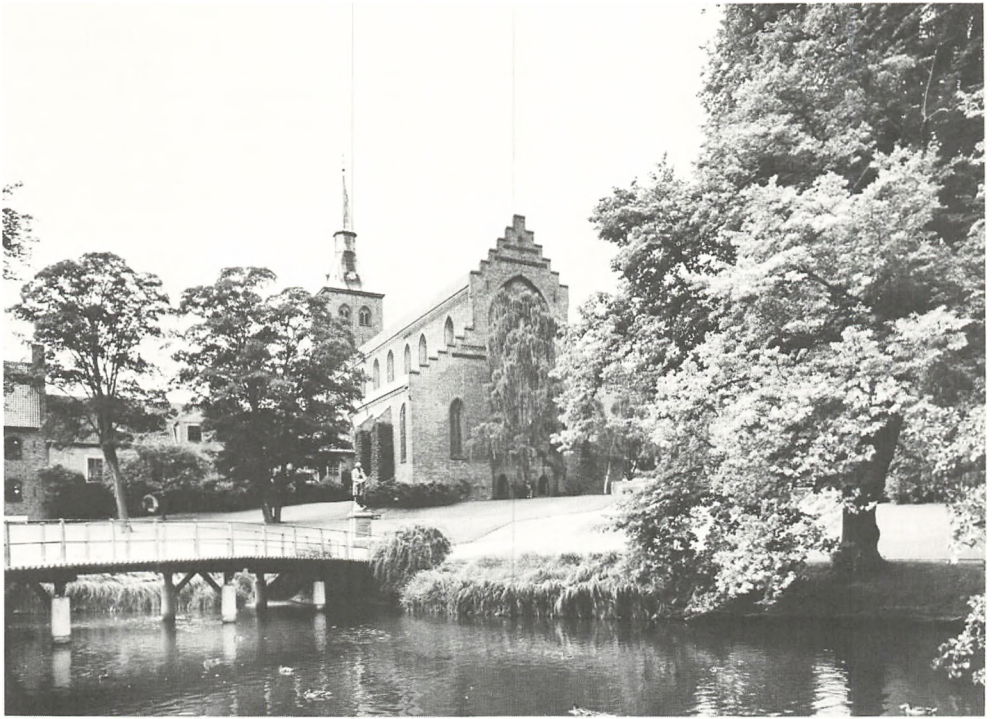
var den voldsomste krænkelse af Gud, men alligevel blev kongen dræbt i Sankt Albans Kirke, og dermed var grunden lagt til en begyndende dyrkelse af ham som den, der døde for Guds skyld - som en helgen.

1095 overførtes hans jordiske levninger til den frådstenskirke, som han selv skal have ladet påbegynde opførelsen af. 1101 blev han kanoniseret af paven, og hans lig blev lagt i et pragtfuldt helgenskrin. Sikkert i forbindelse hermed stiftede Knud den Helliges broder, Erik Ejegod, ved kirken et kloster for benediktinermunke, som kom fra Evesham kloster i Worcestershire, England. Hermed var der lagt op til at kirken - opkaldt efter den dræbte konge - skulle være centrum for en landsomfattende dyrkelse af et af kongeslægts medlemmer. Men det hele gik for hurtigt, de ubehagelige minder om den konge, man havde gjort oprør imod, var stærkere end de under, munke kunne påvise ved hans grav. Knud blev aldrig en populær helgen. De få under, han udførte, overgik ikke de småmirakler, som selv den ringeste lokalhelgen magtede. Når Knud i senmiddelalderen blev ophøjet til rigshelgen, skyldes det ikke Odense-kirkens initiativ, men en begyndende »nationalfølelse« i unionspolitikens kølvand.

Erik Lam opgav sin kongegerning for at blive munk ved klosteret, og han skal være blevet begravet i kirken, men domkirken i Odense opnåede aldrig status som kongelig gravkirke. Kong Hans og dronning Christine havde udset sig lejer-

Grundplan af Odense Domkirke.

Domkirken set fra øst.

sted i Odense - blot ikke i domkirken, men i gråbrødrenes kirke, hvor også deres søn Christian II blev begravet. På grund af utrolige forsømmelser forfaldt denne kirke, så den 1819 måtte nedrives, men den store altertavle, som på dronning Christines initiativ blev lavet i Claus Berghs billedskærerværksted til gråbrødrekirken, blev dog reddet og står nu i Sankt Knuds Kirke.

Den kirke, som Knud den Hellige lod påbegynde i Odense, var en anseelig frådstensbygning: det var en ca. 70 m lang treskibet korskirke med apsider på kor og korsarme, krypt under koret og tvillingetårne i vestenden. Af krypten er en lille rest bevaret. Ved kongens kanonisering 1101 blev kirken som nævnt indviet til ham, og den må da i det store og hele have været færdigbygget.

Denne kirke har sammen med Roskilde-bispens treskibede frådstenskatedral sikkert været den mest imponerende i Danmark ved århundredskiftet. I Lund, hvor ærkebispesædet samtidig indrettedes, var kirkebygningen tilsyneladende endnu ret undselig. I Jylland, hvor bispesæderne var ældst, kendes 1000-tallets kirker ikke med undtagelse af Århus, der havde en betydningsfuld, men kun ønsket frådstenskirke med krypt. Med forbehold over for datidens uensartede måleenheder er det interessant at bemærke, at Odense-kirken efter de bevarede opgørelser omkring 1180 kun ejede halvt så meget jordegods som Lund og Roskilde.

1157 hærgedes Odense-kirken af en brand og igen 1247, men først i sidste del af 1200-tallet igangsattes opførelsen af den store gotiske tegl-

stenskatedral til erstatning for den gamle bygning. Munkene ved kirken kom snart til i Odense stift at udgøre den vigtigste gejstlige organisation; den blev før 1139 anerkendt som »domkapitel« for Odense-bispen i voldsom strid med præstesketet ved Sankt Albans Kirke og især Vor Frue, som indtil da må have udgjort biskoppens råd. Middelalderen igennem ses først og fremmest provsten ved Vor Frue Kirke at have søgt at gøre sin indflydelse gældende ved bispevalg og lignende. Da knudsbrødrene som munkeviede var uegnede til at varetage flere af de forskelligartede funktioner, som sorterede under et domkapitel, fik stiftsadministrationen for Fyn og Øerne sit eget særpræg.

Knudsbrødrene var som nævnt et dattersamfund af det berømte Evesham-abbedi - et tegn på en stærk engelsk indflydelse, men kontakten var vanskelig at holde vedlige. Valget af en prior i Odense behøvede bispens og kongens billigelse, og kunne finde sted enten i Odense eller Evesham, men sidstnævntes abbed skulle foretage konfirmationen. Afstanden til England var dog for stor; forbindelsen svækkedes. 1174 stadfæstede kong Valdemar den Store klostrenes indbyrdes forbindelse, men det forblev et virkningsløst dokument.

Odense-munkenes status som et benediktinerdomkapitel var et ganske enestående fænomen i Europa uden for England, og deres indflydelse på de øvrige danske domkapitler spores ikke, hvori- mod der var en forbindelse til Ringsted Kloster og det ældste Sorø Kloster.

Bygning.

Hvor store ødelæggelser, branden 1247 forårsagede på Knud den Helliges frådstenskatedral, vides ikke, i hvert fald varede det måske et par århundreder inden den fuldstændig var blevet erstattet af den nuværende gotiske teglstensbygning. Selv om kirken er en af vore mest helstøbte og harmoniske købstadkirker, er den dog opført i tre tempi, hvert adskilt fra det følgende ved et længere spand af tid. Første byggefase omfatter teglstenskirken vestparti bestående af de fem vestligste fag. Det har erstattet menighedens afdeling i frådstenskatedralens midterskib og sideskibe og sluttede sig til dennes tværskib.

Herefter stod kirken en tid med romansk kor og tværskib i frådsten og gotisk hovedskib i teglsten. Denne nybygning er kirkens smukkeste del, og i modsætning til næsten al vor middelalderarkitektur er den dateret og signeret. Rundt om bygningen under sideskibenes gesims løber en latinsk indskrift, hvis store majuskler er formet i glaserede lerfliser. Begyndende østligt på nord-siden og med fortsættelse på den søndre side fortæller den, at: Dette værk rejste den fynske biskop Gisico, hvem ånden, ikke et ørkesløst indfald tilskyndede. Hvordan jeg end er, beskytter mig den i Himlen trygge, salige kronede martyr Knud, der her er stedt til fortjent hvile, og hans orden. Verdslig og læg vil her behøves, thi jeg vil falde og styrte sammen, om from omhu ophører. Hold aldrig op med at give, det sømmer sig af udstå straffen for begået synd ved dette rene, uforgængelige offer, som frelser fra mørke afgrunds grufulde fjender. Herrens år eet tusinde, ti gange tredive og eet er henrundet, da man har sørget for at den værdige bygning er taget i brug. Han efterlader sig et navn at mindes!

Biskop Gisico har stået som bygherre for dette i vor arkitekturhistorie så fornemme højgotiske bygningsværk. 1301, året efter hans død har det stået færdigt, og et finere eftermæle kunne han ikke efterlade sig. Her som ved andre domkirker ses bisperne ofte at lægge navn til om- og tilbygninger, hvor det derimod var kongerne, der stod som de oprindelige grundlæggere.

Ved opførelsen er benyttet mange mørktglaserede sten, der er indsat med stor regelmæssighed. Højkirken har i hvert fag store, rigt profilerede vinduer, hvilket gentages i sideskibene, der er opdelt ved kraftige stræbepiller. Den imponerende vestfacade var oprindelig uden tårn, og med en afslutning sikkert nogenlunde svarende til østgavlen. Facaden er lidt bredere end selve kirken, fordi den i hvert hjørne er udvidet med camouflerede trappetårne, men den domineres ganske af den høje, dybe spidsbueblending, hvori er anbragt et stort rigt profileret vindue over portalen. Sideskibene springer en smule frem for den egentlige gavlmur, hvilket måske skyldes hensyntagen til den tidligere kirkes vestfacade.

I katolsk tid nåede kirken ikke at få et tårn, men reformationskongen, Christian III, befalede

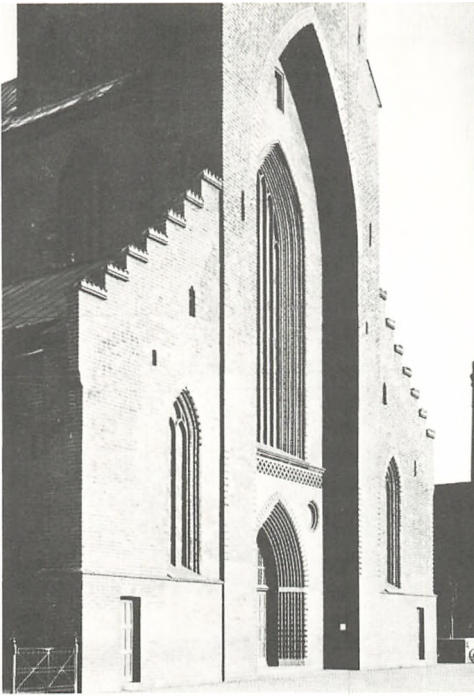
1558 prioren Chr. Poulsen at opbygge Sankt Knuds kirketårn således, at Stormklokken og de andre klokker kunne hænge deri. Materialerne fik prioren tilladelse til at tage fra den nedlagte Sankt Albans Kirkes tårn. Det nye tårn repræsenterer delvis en ny tids byggemåde, således er skiftegangen krydsskifte og ikke det middelalderlige munkeskifte. Andre enkeltheder har derimod haft gotisk præg, der er blevet understreget ved senere istandsættelser, og med et slankt mægtigt hovedspir flankeret af fire småspir har det fået sig smukt til den gamle kirke. Dette spir styrkede ned 1694 og genopsattes to år senere i ændret skikkelse. Da det små hundrede år efter atter var brøstfældigt, blev det 1783-85 erstattet af det nuværende.

Det indre af biskop Gisicos nybygning dækkes af fem højtspændte hvælv, der hviler på arkadepiller, hvis profiler helt igennem er murede af samme slags formsten. En del af formstensprofilerne bøjer sig ind i de elegante spidsbuede arkader, den midterste del af profilknippet fortsætter derimod ubrudt fra soklen op til hvælvingsskapitælerne, der er smukt udhugget med bladværk af forskellig art, og derfra videre ud i hvælvingssribberne. Mellem arkadebuerne og højkirkevinduerne er indsat brede, ligeledes overdådigt profilerede, spidsbuede åbninger til sideskibenes tagrum.

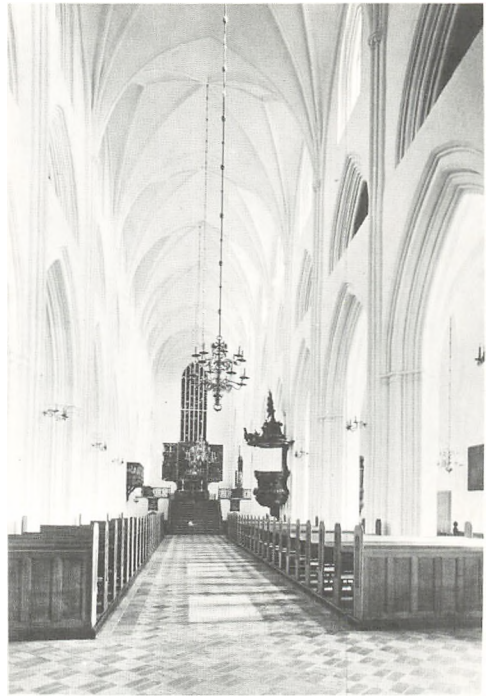
Gisicos bygmester har kendt de matematiske regler, som benyttedes i udlandets store gotiske bygningsværker. Arkitekt Knud Lehn-Petersen har gjort nogle iagttagelser, ifølge hvilke planen skulle være konstrueret ved hjælp af kvadrater og opstalten ved hjælp af trekanter. En skrålinie kan trækkes fra hvælvingstoppen i et fag ned til et af de nærmeste hvælvingsskapitæler videre til nabo-fagets arkadespids og derfra til soklen. Denne linie danner med gulvet en vinkel på $63^{\circ}26'$, dvs. efter det »gyldne snit«.

Hvor længe Odense-kirken har stået med et højgotisk vestparti i teglsten koblet sammen med et romansk østparti i frådsten vides ikke, men mange træk peger på, at næste byggefase falder længe efter 1301, sikkert sidst i samme århundrede. Frådstensafdelingens udformning i kor og tværskibe har formodentlig været årsagen til at dette næste byggeafsnit ikke blev en direkte fortsættelse af Gisicos bygning. Man sprang tværskibene over og opførte et nyt kor, de tre østfag, som sluttede sig til østsiden af frådstenskirken tværskibe. Koret har mange ligheder med vestpartiet, men er ikke så konsekvent gennemført, nichen, der omfatter det store østvindue er ikke så dyb (arkadebuerne har aldrig haft kapitælprofiler), og det »gyldne snit« blev ikke anvendt.

Den væsentligste årsag til de mærkelige spring i byggeriet har utvivlsomt været krypten under koret. Dennes udstrækning har været bestemmende for korets længde. Det er den gamle kirkes krypt, der blev helt omskabt i gotisk stil med otte krydshvælv, som hviler på tre runde piller i midtaksen. Krypten er ikke en fuldstændig underjor-

Vestfacaden med den høje spidsbuede blænding, hvori det store, profilerede vindue er anbragt.

Domkirkens indre set mod øst.

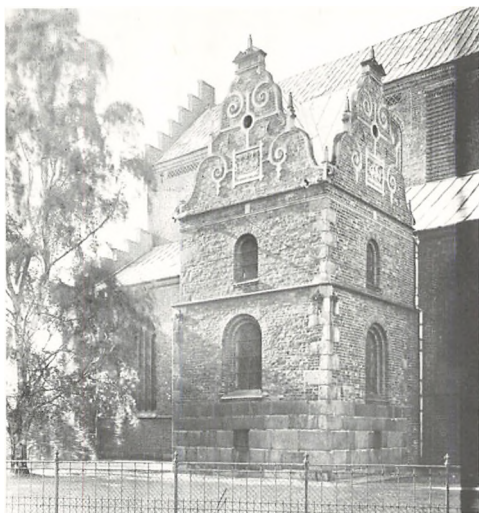
disk bygning, sideskibenes gulv er ført ned på niveau med gulvet i krypten, som adskilles fra sideskibene ved profilerede spidsbuearkader. På denne måde kommer gulvet i kirkens kor - oven over krypten - til at ligge højt hævet over menighedens afdeling, en ordning som ganske er i strid med gotikkens kirkeideal. På samme måde er forekomsten af en krypt i et sengotisk byggeri helt enestående, hvilket må skyldes særlige liturgiske forhold i Odense. Senmiddelalderens voksende interesse for Knud den Hellige kan have tilskyndet gejstligheden i Odense til at opretholde og forny den krypt, hvor Knuds helgenskrin vel altid har stået. Eller er det gejstlighedens dobbeltrolle som både munkesamfund og domkapitel der i kirkebygningen kræver en regulær og sekulær afdeling - en munkekirke og en bispekirke?

Efter reformationen var der ikke mere brug for krypten, og den forfaldt i en sådan grad, at den under ledelse af kansler Niels Kaas blev sløjft. Korgulvet sænkedes til omtrent samme plan som skibets gulv, og kryptens nuværende udseende skyldes en dygtig og vistnok meget korrekt, men noget glatpudset rekonstruktion fra kirkens restaurering 1868-74.

Den sidste byggefase, som vist ikke fandt sted før 1400-tallets midte, bestod i efter nedrivning af det romanske tværskib at forbinde øst- og vestafdeling, et arbejde, der har voldt mange bryderier og ikke er lykkedes på heldigste måde. Fortandinger på dette byggeafsnits nordside viser, at der her var planlagt et tårn over sideskibsfaçaden (ud for

det senere renæssancekapel), hvorfor højkirkevinduet er bortfaldet. Denne arkitektonisk set abnorme anbringelse af et tårn har sikkert aldrig været realiseret. Et paveligt afladsbrev af 1477 siger udtrykkeligt, at domkirken trænger til tårn og sakristi. Først under Christian III fik kirkebygningen som før nævnt et tårn over vestenden. Måske i forbindelse med det byggeri, der forbandt øst- og vestpartierne, lod biskop Mogens Krafse 1465 opføre et lektorium tværs over kirken mellem kor og skib. Sådanne lektorer, der ganske hindrede menighedens indblik i højkoret og foran hvilket lægmandsalteret normalt har stået, kendes fra andre dom- og klosterkirker; desværre har reformationens ændrede liturgi krævet lektoriernes i vore middelalderlige kirker fjernet.

Af middelalderlige kapeller kendes to, som ret hurtigt efter reformationen forsvandt. På sydsiden af biskop Gisicos bygning lå et St. Benedikts kapel, til hvis istandsættelse der 1357 gennem et særligt bispeaflad indsamledes gaver. Kapellet, der sprang frem i klostergården, var indviet til Benedictus (på dansk: Bendt); desværre kan det ikke afgøres om kapellets værnehelgen er benediktinermunkenes ordensstifter eller Knud den Helliges broder, som sammen med kongen blev dræbt af de rasende undersåtter. De ældste beretninger om kongens martyrium synes også at antyde, at de øvrige dræbte blandt kongens følge - og først og fremmest Benedikt - led martyrdøden. Dog høres der ikke senere

Henning Valkendorfs gravkapel på domkirkens nordside.

om »St. Bendt«, men den førmtalte øgede dyrkelse af Helligknud kan meget vel have skabt en fornyet interesse for Knuds broder Benedikt. Heroverfor kan det påpeges, at Sankt Bendts Kirke i Ringsted først i senmiddelalderen fik sit nuværende navn efter det derværende munke-samfunds ordensstifter Benedictus; kirkens oprindelige værnehelgen var Vor Frue.

Ved kirkens nordside lod biskop Mogens Krafse opføre et kapel, indviet til Trefoldigheden, Vor Frue, St. Knud og St. Bendt. Rangfølgen blandt kapellets værnehelgener peger på, at den sidste i rækken - Bendt, - må være kongens broder og ikke benediktinerordenens indstifter. Kapellet blev nedbrudt allerede 1582.

Ved kirkens store hovedstandsættelse 1868-74 ville arkitekt Johan Daniel Herholdt genskabe bygningens rene gotiske stil, og det blev på bekostning af andre tiders tilbygninger og inventar. Kun med nød og næppe frelstes Henning Valkendorfs gravkapel på nordsiden. Det er en pyn-telig renæssancebygning af røde mursten med sandstensornamenter fra 1631-34. Valkendorf, der som lensmand på Odensegård havde nær tilknytning til kirken, var den fynske adels tillidsmand over for Kronen.

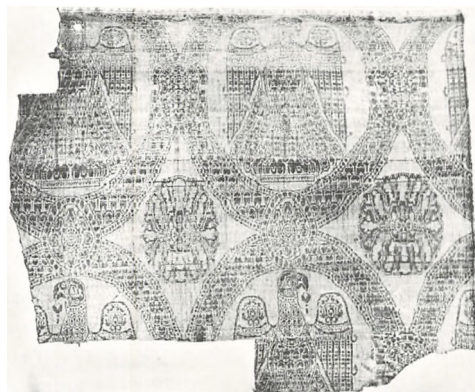
Inventar

En skildring af vore store kirkers middelalderlige inventar bliver et monotont mørkemaleri med kraftige anklager især mod kongemagten fra tiden kort før og efter reformationen. Dog var det ikke kun rigets mægtige, der plyndrede. Sankt Knuds prior, Christen Poulsen, blev 1533 af kongen anmodet om at hjælpe hr. Peder Svendsøn, som havde været munk ved klosteret, men priorren svarede, at han ville lønne hr. Peder med galge og stejle, fordi han havde stjålet en guldkalk og derefter var løbet af klosteret og blevet evangelisk prædikant.

Af kirkens bevarede inventargenstande er de to desværre stærkt ødelagte helgenskrin, der nu er opstillet i krypten, de mest spændende. De blev 1833 fremdraget af korets østmur tæt ved alteret, hvor de stod på højkant i en tilmuret niche, og hvor de vist var blevet anbragt 1582. Deres placering i den katolske tid er ganske uvis. Muligvis stod de indtil 1582 i St. Bendts kapel på syd-siden, men kan være blevet flyttet hertil efter reformationen. Det er det mest sandsynlige, at de to helgenskrin i middelalderen har stået i krypten og der været genstand for en særlig kult. Skrinene rummer betydelige rester af to mandsskeletter og dele af et tredje samt forskellige meget fine stoffer, men ved de mange omflytninger kan indholdet sagtens være blevet sammenblandet, således at man ikke med sikkerhed kan sige, hvad hvert af skrinene har rummet. Den nuværende fordeling bygges på et skøn fra restaureringen 1874, men fortolkningen af, hvem skrinene har rummet har været genstand for en diskussion, der blev livlig og fantasifuld på grund af det ringe kilde-materiale.

Helgenskrinene, der er af egetræ, bærer spor af en rig udsmykning med drevene forgyldte sølv- og kobberplader, som kendes fra vore gyldne aldre fra 1100-tallet. Der er meget stor sandsynlighed for, at det ene skrin har rummet St. Knud konges knogler, der ifølge helgenlegenden ved altersættelsen 19. april 1100 blev nedlagt - indsvøbt i fint silketøj - i et skrin smedet af guld og smykket med stene. Det vævede røde silketæppe med ørnemønstre, der er af byzantinsk oprindelse fra 1000-tallet, er højst sandsynligt en del af de gaver Knuds enke Edel, som anden gang var gift med hertug Roger I af Apulien, skænkede til skrinlæggelsen.

Knuds helgenlegende, som man ikke skal fæstne for megen lid til, fortæller at kongen umiddelbart før sin død blev ramt ved øjet af en sten, og det ene skelet bærer mærke af et slag ved tindingen. Disse skeletdele har man derfor identificeret med Knud konge, og de er nu lagt i skrinet med de rundbue-

Det røde silketæppe med ørnemønster fandtes i det helgenskrin, der antagelig har rummet Knud den Helliges knogler.

de arkader og snoede søjler. Silketæppet opbevares i en montre ved siden af.

Det er vanskeligere at klargøre, hvem der hviler i det andet skrin, der endnu har rester af metalbeslag. Der kan enten være tale om St. Alban, som Knud selv havde ført til Odense og som oprindeligt var kirkens værnehelgen, eller det kan være Knuds broder Benedikt, der faldt sammen med kongen i kirken og som helgenlegenden kalder martyr. Det vil formodentlig aldrig blive opklaret, hvem der ligger i det tidligere så fornemme skrin.

Domkirkens altertavle hører til de prægtigste i landet. Den er udført i Odense i Claus Bergs billedskærværksted på bestilling af dronning Christine, der skænkede den til gråbrøderkirkens kor, hvor den blev opstillet kort efter dronningens død 1521. Koret i gråbrøderenes (franciskanernes) klosterkirke var af kongehuset blevet indrettet som gravkor - en opgivelse af Roskilde Domkirkes traditionelle rolle som kongelig gravkirke, der sikkert skyldes dronning Christines interesse for Odense og for denne munkeorden.

Claus Berg, der stammer fra Lübeck, optræder 1507 som borger i Odense, hvor han ledede et stort billedskærværksted, vistnok som dronningens protegé. Fra dette værksted stammer en del altertavler og helgenfigurer, der hovedsagelig er anskaffet til fynske kirker.

Efter reformationen blev gråbrøderkirken overflødig, 1618 henvises menigheden til Vor Frue Kirke, mens koret skulle holdes tillukket for de kongelige begravelsers skyld. Kirken blev ikke vedligeholdt og var 1801 så forfalden, at man besluttede at rive den ned. 1806 holdtes auktion over kirkens inventar, hvorved altertavlen kom til Vor Frue Kirke, mens mange værdifulde ting ødelagdes. »Stolestader og prædikestol blev anvendt til plankeværker og stakitter, ligstenene op-huggede til trapper og brosten«. Vi skal helt hen til vor egen tid for at finde tilsvarende skandaløs optræden over for kulturhistoriske ting. 1885 flyttedes tavlen til Sankt Knuds Kirke.

Altertavlen er en knap 5 m høj sengotisk fløjaltertavle, hvis overordentlig figurrige komposition rummer mellem 200 og 300 udskårne skikkelser. Motivkredsen er en kombination af Kristi lidelseshistorie og en forherligelse af Maria. Fløjenes relieffer, der skal læses med udgangspunkt øverst fra venstre mod højre tværs over tavlen, er følgende:

Nadverens indstiftelse og fodvaskningen; Kristus i Getsemane; Kristus pågribes af vagten; Kristus for Kajfas; Kristus forhånes; Kristus piskes; Kristus tornekrones; Kristus fremstilles for folket; Pilatus vasker sine hænder; Kristus slæber korset til Golgata; Kristus nagles til korset; Kristus nedtages af korset; Kristus i underverdenen; Kristi opstandelse; Kristi himmelfart; apostlene og Maria forsamlet på pinsedagen.

I midtskabet ses Kristus korsfæstet til et træ, hvis

Claus Bergs prægtige altertavle.

stiliserede grene deler feltet i fire rækker. Det er en fremstilling, der går tilbage til skriftet »Livets træ« af gråbrøderenes kirkelærer Bonaventura. De to midterste rækker deles i fire felter af Den korsfæstede. I disse felter ses øverst til venstre Den gamle pagts mænd: Johannes Døberen, Moses, Abraham, kong David, Noah og profeterne. Øverst til højre findes Den ny pagts mænd: apostlene og evangelisterne. I feltet nedenunder ses til venstre: Franciskanerordenens (gråbrøderenes orden) stifter: den hellige Frans af Assisi, pave Clemens, biskop Dionysius, stridsmanden Mauritius, biskop Quirinus og yderst muligvis lægehelgenerne Cosmas og Damianus. I feltet til højre: pave Gregor den Store, kirkefaderen Hieronymus som kardinal, kong Ludvig den Hellige af Frankrig, den hellige Bernhard af Clairvaux, Bernhardin af Siena, biskop Blasius og muligvis Bonaventura.

I øverste række er det centrale emne - lige over Den korsfæstedes hoved - Marias himmelkroning foretaget af Gudfader og sønnen. På begge sider af Himmelkroningen bærer svævende engle marterredskaberne bort.

I den nederste række er den centrale gruppe - lige under Den korsfæstedes fødder - Anna selvtrødte: Marias mor Anna, Maria og Kristusbarnet her sammen med Den hellige Elisabeth af Thüringen. På begge sider af denne scene dominerer en del overdådigt klædte helgeninder, der i al deres verdslige pragt snarest ligner baldamer. Til venstre: Katharina af Alexandria, Barbara, Ursula og yderst en engel. Til højre: Maria Magdalene med salvekrukken og en ung helgeninde, muligvis Christina.

Bagved disse mange hellige skikkelser ses flere rækker af bipersoner, og overalt vrimler det med små englebørn i et bølgende skylag.

Som så ofte i middelalderlig kunst er mange af kompositionerne og enkeltmotiverne taget fra træsnit og kobberstik, og midtskabets særpræ-

På altertavlens predella er en Kristus-figur flankeret af kong Hans med sønnen, Christian II, og sønnesønner samt dronningerne Christine og Elisabeth og dennes datter.

gede opbygning er utvivlsomt, som påvist af kunsthistorikeren Viggo Thorlacius-Ussing, inspireret af et træsnit fra ca. 1515 af Lucas Cranach d.æ. forestillende Marias himmelkroning. I midten af predellaen står Kristus som Smerdensmand. Omkring ham knæler kong Hans og dronning Christine med deres børn. På Kristi højre side ses bag kong Hans, Christian II, prins Frans, der døde 1511, og bagest formodentlig Christians ældste søn Hans, født 1518. På modsatte side knæler dronning Christine, Christian IIs dronning Elisabeth (Isabella) og bagest Hans' og Christines yngste datter Elisabeth, der blev gift med kurfyrst Joachim I af Brandenburg. Kongehusets medlemmer er her anbragt som stiftere knælende omkring Kristus. Den fromme gerning at bekoste en altertavle til kirken skulle gerne virke til, at de for evigt skulle være i himmelsk selskab. Ved sammenligning med andre portrætter kan vi se, at hver person har fået en troværdig individuel karakteristik. Selv Claus Bergs spaghetti-lignende hår- og skægbehandling kan ikke bortlede opmærksomheden fra Christian IIs ansigtsudtryk, der afspejler hans voldsomme karakter.

Da Christian II gengives med krone på hovedet må tavlen have stået færdig før hans flugt 1523, og den meget knebne plads, der er blevet prins Hans til del, tyder på at predellaen før hans fødsel 1518 var nær sin færdiggørelse.

Før tavlen 1885 kom til Sankt Knuds Kirke var kirkens højalter prydet af en stor baroktavle af Odense-snedkeren Anders Mortensen. Tavlen, der var bekostet af Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo, er nu i byens museum.

På alterbordet, hvis forside er forsynet med malerier fra ca. 1700, står et par sølvalterstager i akantusbarok, der 1695 blev skænket af medicineren Chr. Henrik Luja og dennes hustru Abigail.

I koret står 14 (tidligere 18) stærkt restaurerede korstole, der formodentlig er kommet til, da biskop Mogens Krafse 1465 lod lektoriet bygge. Alterskranken af smedejern er 1694 givet af købmand Johannes Poulsen. Malmdøbefonten, der er bægerformet, er ifølge en omskrift foroven

støbt i Lübeck af Berent Bodeman 1620. På fonten findes Christian IVs kronede monogram samt indledningsbogstaverne til kongens valgsprog RFP foruden Jesu monogram IHS. Sølvdåbsfadet, der 1764 blev skænket af landsdommer Andreas von Bergen, er lavet af Abraham Bjørnsen Witsten.

Rokokoprædikestolen stammer fra en gennemgribende ændring af kirkens inventar 1751-54, der skyldes Frederik Vs utilfredshed med kirken under et besøg 1748. I den anledning skrev oversekretær Holstein til stiftsøvrigheden: »det ville geråde Hans Majestæt til allernådigst velgefal, at denne kirke, som er den fornemmeste i den hele province og hovedstad. . . også i sin prydelse nogenledes kunne anses derfor«. Ved den påfølgende restaurering forsvandt det gamle inventar med undtagelse af altertavlen, der blev istandsat, og det blev erstattet af nyt i rokokostil, af samtiden kaldt »den nuværende facon«. Den gamle spraglede staffing forsvandt under hvidmaling og forgyldning. Nyt stoleværk blev opsat samtidig med toetages pulpitter med vinduesrammer »efter engelsk model«; begge dele er nu borte. Et nyt, senere udvidet, orgelværk blev bygget af Kgl. majestæts privilegerede orgelbygger Am-di Worm, og orgelfacadens billedhuggerarbejde sendtes fra København.

Ved denne restaurering blev en mængde epitafier nedtaget og solgt og endnu flere ligsten blev ud-slebet og forsynet med nye, kortfattede og ofte forkerte indskrifter.

Kirken har otte store malmlysekroner, hvoraf tre 1695 blev skænket af landsdommer Jacob Bircherod og hustru, købmand Johannes Poulsen, der havde givet alterskranken, og rådmand Thomas Balthasar Freithoff.

En del malerier fra nyere tid især af bisper hænger i sakristiet.

Oven over døbefonten i skibets østlige arkade mod nord opsattes 1894 en kongestol tegnet af arkitekt Vilhelm Petersen.

I tårnet hænger fem klokker, hvoraf den ældste er fra 1300-tallets slutning. Dens uklare indskrift har man tidligere tolket som: at klokken var støbt år 1300 af støberen Adam, hvorved den ville

være Danmarks ældste daterede klokke. Det formodes nu, at klokken bærer prioren Adams navn. En anden klokke, Helligtrefoldighedsklokken, er støbt 1597 af Jens Hansen i Sørby. En tredje - Langeklokken - blev omstøbt 1767, og de to resterende er fra 1800-tallet.

I 300-året for Thomas Kingos fødsel 1634 skulle et klokkespil, der spiller melodier fra hans salmer, opsættes; det leveredes 1936 fra Brønderlev daværende klokkestøberi.

Mindetavler og epitafier

Da gråbrødrekirken blev nedlagt i begyndelsen af 1800-tallet overførtes de derværende kongelige begravelser til Sankt Knuds Kirke. Kong Hans, dronning Christine og deres sønner Frans og Christian II nedlagdes i en blykiste, der efter flere omflytninger nu findes i nordlige sideskibs østende. Elisabeth og hendes søn med Christian II, prins Hans, blev 1883 overflyttet til Sankt Knuds Kirke fra Sankt Petri klosterkirke i Gent, Belgien.

1) Over den kongelige grav i østenden af nordre sideskib er opsat et vældigt kalkstensepitafium over kong Hans, der døde 1513. Ligesom altertavlen er det udført i Claus Bergs værksted og hang oprindeligt i gråbrødrenes kirke. Til venstre på stenen står kongen med scepter og rigsæble i hænderne og krone på hovedet, til højre dronning Christine i enkedragt og foran dem prins Frans, der døde 1511. De står i et hvælvet rum, hvor kongens og dronningens fædre og mødrene våben, Danmarks og Brandenburgs, og Sachsens og Bayerns, er anbragt. Stenens brede ydre ramme udgøres af 32 våbenskjolde for kongeparrets aner. Under kongen er hans dødsår 1513 indhugget, stenen er sikkert lavet straks efter hans død.

2) Over gravene til venstre på den nordre mur hænger en ret primitiv mindetavle af træ over prins Frans, der døde 1511. Hvis tavlen er udført hos Claus Berg, må man indrømme, at billedskærerværkstedet forinden påbegyndelsen af den store altertavle har gennemgået en rivende udvikling.

3) Foran det Valkendorfske kapel i nordsiden er en rig smedejernsdør udført af Caspar Fincke med inskriptionen: Henning Valckendorf 1636. Kapellet, der opførtes af Valkendorf, blev senere overtaget af den tyske slægt Vittinghof. Et pompøst epitafium af sort og hvidt marmor med portrætmedaljon er opsat over friherre Fr. von Vittinghof, opretteren af stamhuset Scheelenborg og hustru Eleonora Marie Sehested - »et typisk eksempel på, hvorledes selv i døden den nye tyske adel fortrængte den gamle danske«. Sammen med deres tre børn ligger de begravet i sortbetrukne kister med forsøvede beslag.

4) Mod øst i søndre sideskib blev der 1701 indrettet et gravkapel for familien Ahlefeldt. Inde i kapellet står to ens marmorkister, hvori hviler Catharine Sehested og hendes mand Hans von

Det vældige epitafium over kong Hans, som ses tillige med dronning Christine og sønnen Frans.

Ahlefeldt, der i sine yngre dage havde deltaget i utallige krige, fra Trediveårskrigen til Københavns belejring. Hans personlige mod og dygtige ledelse var medvirkende til svenskernes nederlag i slaget ved Nyborg 1659. Ægteparrets søn Christian, og Hans von Ahlefeldts anden hustru, Anna Rumohr, som bekostede kapellet, ligger itoens, fantastisk prydede metalkister. Det store sort-hvide epitafium er udført af den nederlandske billedhugger Thomas Quellinus 1701. En portrætbuste af Anna Rumohr er flankeret af Hans von Ahlefeldt til venstre og sønnen Christian til højre. Oven over busten holder to engle en portrætmedaljon af Catharine Sehested, og mellem de parvis stillede pilastre er der en serie anevåbener. Ved siden af monumentet er der et gravharnisk, en kårde og en lanse. Også kapellets portal med smedejernsdør og anetavler er udført af Quellinus.

5) I koret på sydvæggen hænger et pragtfuldt sandstensepitafium udført af den nordtyske kunstner Willem van der Block. Det er opsat til minde om den tyske landsknægtsofficer, en af renæssancetidens condottierer, borggreven Christopher von Dohna. Han tjente Frederik II under Den nordiske syvårskrig, blev befalingsmand over Varberg efter erobringen 1569, hvorunder hærens leder Daniel Rantzau fik sit hoved knust af en kanonkugle. Feltherren, til hvem Frederik II havde søgt at knytte sin gamle kærlighed Anne Hardenberg, ses på epitafiet knælende i fuld rustning foran en bedeskammel. Til begge sider to kvindelige dydefigurer: Arbejde og Hvile, og

Det store marmorepitaflum i familien Ahlefeldts kapel.

Gravstenen over Margrethe Skovgaard i Odense Domkirke; på hver side ses otte anevåben.

ovenover en rytterfægtning i relief. Epitafiet krones øverst af en tredje kvindefigur: Udødeligheden.

6) I koret findes en figursten over jomfru Margrethe Skovgaard til Sanderumgård. Jomfru Margrethe, der siges at have danset sig ihjel ved et gilde, står i en brokademønstret dragt, som breder sig nedad, og på stenens langsider er der 16 anevåben. Den brogede staffering, der i lang tid har været overstrøget med sort, er senere gennemstillet. Signaturen på stenens underkant viser måske hen til Jørgen Stenhugger, som ved udformningen af jomfruens dragt og stilling røber nærrejysk påvirkning; han er derfor blevet betegnet som en af de »forjydskede Fynboer« (Chr. Axel Jensen).

7) Over indgangen til Valkendorfs kapel hænger et epitafium fra 1640 over rådmand Jørgen Mortensen (Krag) og hustru Dorothea Nielsdatter Foss. Det er ligesom domkirkens tidligere altertavle skåret af Odense-snideren Anders Mortensen; hans energiske bruskarokke stil findes i flere fynske købstadkirker. Epitafiets portrætter er vist nok udført af Odense-maleren Hans Schütte. Efter Jørgen Mortensens bisættelse tiltalte købmandslauget de laugsbrødre, der ikke fulgte hans lig, og enken måtte betale 100 rigsdaler, fordi hans ligkiste imod købmændenes forordning kun var beslået med fortrinnet jern. På

epitafiets portræt ser hun også ud til at have sans for økonomiske besparelser, og manden kunne jo af gode grunde ikke protestere.

8) Over prins Frans' mindetavle på nordvæggen ved krypten hænger et epitafium over Ebbe Munk til Fjellebro, lensmand på Antvorskov, og hustru Sidsel Høeg, der lod det opsætte i en 1627 indrettet begravelse. Det er af malet og forgyldt sandsten og med knælende figurer.

9) I nordre sideskibs østligste fag er et epitafium over biskop Hans Mikkelsen og hustru Catharina Henriksdatter. Hans Mikkelsen kom som ung til Ellen Marsvin på Lundegård, hvor han underviste datteren Kirstine Munk i fremmede sprog. 1615 blev Kirstine gift med Christian IV; allerede året før var hendes lærer blevet slotspræst og 1616 biskop på Fyn. Præstens jordiske forbindelser hjalp ham til gode embeder. I stortfeltet ses ægteparret knælende ved Den korsfæstedes fødder.

10) På vestvæggen nord for hovedindgangen hænger et smukt epitafium med glimrende portrætter, der sikkert er malet af Hans Schütte. Malerierne forestiller Hans Nielsen Chulenbrun og hustru Maren Poulsdatter. Chulenbrun, der oprindeligt havde været ridefoged og senere hospitalsmester, var en af de første, der i Odense trængte igennem købmændenes monopol på borgmesterembederne, idet han 1634 opnåede

denne værdighed. I storfeltet er malet profeten Ezekiels syn og i topfeltet Kristi himmelfart.

11) I sydlige sideskib over indgangen til konsistorialesalen ses et epitafium over Peder Pedersen Lerche og vistnok hans tre hustruer: Anne Jacobsdatter Hasebart, hvis første mand, Knud Lauridsen Seebled, mindes i inskriptionen, Sophie Pedersdatter, og Dorthe Nansen, en datter af Københavns kendte borgmester Hans Nansen. Lerche, der var rådmand i byen, arbejdede sig op til at blive assessor i Højesteret og direktør i Det Vestindiske Handelskompagni.

12) På vestvæggen syd for hovedindgangen er et storslået barokepitafium over Thomas Brodersen Risbrich og hustru Birgitte Ottesdatter Seebled. Inden for den markante stenramme med korintiske søjler er et maleri af ægteparret med deres fem børn. Thomas Brodersen arbejdede sig op fra stillingen som skriver på Odensegård til rigens skriver og borgmester i Odense, hvor han sammen med Hans Nielsen Chulensbrun repræsenterede den ny tids mænd inden for bystyret.

13) På den brede pille over korrampen mod syd er et epitafium malet på kobber med gode portrætter af stiftsskriver Rasmus Andersen og hustru.

14) En flad sten med inskription over Købmand Christen Lauridsen Lee og hustru er anbragt på sydvæggen i tredje fag fra øst. Lee var en af de få købmænd, der formåede at klare den økonomiske nedgang ved 1600-tallets midte; et skifte efter hans død viser, at han efterlod betydelige mængder sølv i løsøre.

15) En stentavle med tre våbenskjolde øverst over borgmester Willum Jensen Rosenvinge og hustru (eller hustruer?) Kirsten Pedersdatter (Balslev) og Birgitte Jacobsdatter Bircherod. Den hænger i koret på midterpillen mod syd.

16) Epitafium over Thomas Balthazar Freithoff og hustru Magdalene Jacobsdatter Holst med et glimrende billede af Bespottelsen. Freithoff var udvandret fra Westphalen til Odense, hvor han optrådte som vinhandler og året før sin død udnævntes til rådmand. I det sydlige sideskib, sjette fag fra vest.

17) I en sort stentavle over jomfru Anna Brahe er en indlægning af hvidt marmor, der viser Kristus på korset. I hjørnerne ses våben for slægterne Brahe, Gøye, Gyldenstjerne og Bille. Det var jomfru Annas berømte søster Karen Brahe, der 1716 stiftede Odense Adelige Jomfrukloster. Hendes bibliotek, der siden 1907 er i landsarkivet i Odense, går i sin grundstamme tilbage til den lærde adelsdame, moderens faster Anne Gøye og rummer mange sjældenheder. Tavlen hænger vestligt i søndre sideskib.

18) Vestligt i nordre sideskib er i nichen indmuret en stor mindetavle over Købmand Peter v. Westen Eilschou og hustru Marie Beckers. Ægteparret ydede en stor pengehjælp til det nuværende spirs opsættelse 1783, og i deres testamente bestemtes, at den af Eilschou købte »Sankt

Knuds Klosters Lade« skulle indrettes som fribolig for enker og jomfruer. Den klassicistiske tavle er i sort og gråt marmor.

Blandt *gravstenene* kan nævnes:

1) Jørgen Jensen Sadolin, som var den første evangeliske biskop - superintendent - på Fyn. Han kom 1532 fra Viborg til Odense efter sigende for at være den udvalgte biskop Knud Gyldenstjernes prædikant, men han prædikede Gyldenstjerne fra Fyns stift og sig selv ind i stedet. Stenen, med relief af bispen i hel frontal figur, blev overført fra gråbrødrekirken. Den er indmuret i søndre sideskib.

2) I nordre sideskib mod vest ligger en gravsten over Gert Rantzau til Botkamp. Den holstenske adelsmand ses stående i fuldt harnisk, og fra en sky dukker en arm ud og stikker et sværd ind i hans side. Billedet hentyder til, at Gert under den store lensmodtagelsesfest i Odense 1580 blev stukket ihjel på gaden om natten, hvorover Frederik II og de sønderjyske hertuger blev meget fortørnede. Stenen lå oprindeligt i gråbrødrekirken.

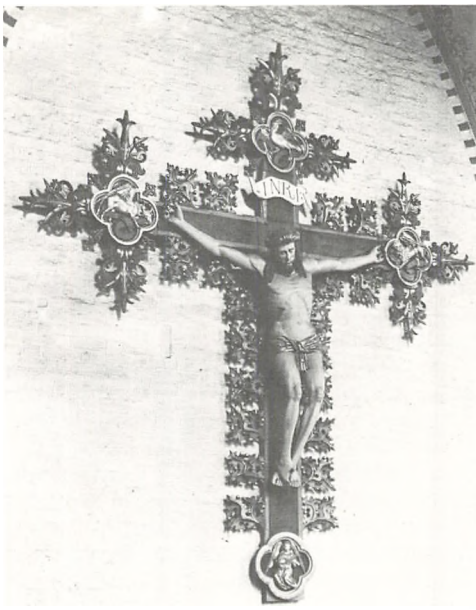
Mange kendte og fremtrædende personer vides at være begravet i kirken, men deres gravminder er forsvundet. Blandt disse kan nævnes kirkens store bygherre, biskop Gisico, de tyske grever Johan af Hoya og Nicolaus af Tecklenburg, som faldt ved Øksnebjerg 1535 og historikeren Cornelius Hamsfort.

Kirsten Munk døde 1658 af et slagtilfælde på Boller og blev bisat med pomp og pragt i det af svenskerne besatte Odense, men hendes begravelsessted kendes ikke; en læderbetrukken kiste i domkirken blev længe antaget for hendes, men den indeholder Anna Brockenhuus. Muligvis blev Kirsten Munk ikke begravet i domkirken. I hvert fald afslog Fyns biskop Lauritz Jacobsen Hindsholm at tale over hende.

Kirkens lyse rum er trods en langvarig og kompliceret bygningshistorie 1300-tallet igennem det bedste eksempel på højgotikkens fornemme bygningskunst herhjemme. Dets enestående karakter ligger nu nok også deri, at der her i landet ikke blev bygget ret meget i samme århundrede. Kirkerummet i Odense fortæller os, hvor megen fin arkitektur, vi dermed er gået glip af.

A.B.

Sankt Hans Kirke, der tillige var viet Sankt Mikael, har været johanitterklosterets kirke. Den har mod sædvene ikke været en fløj i klosteranlægget, det nuværende Odense Slot, men har været forbundet med dettes østfløj med en lang, muret gang; kirken strækker sig hen til Nørregade, hvis retning har forårsaget korgavlens skrå afslutning. Kirken har fået sit nuværende ydre ved en restaurering 1878-80 og består af et højt, langt kor, noget længere korsarme, kapeller, der er indtaget som sideskibe og et lavt tårn fra omkring 1500 mod vest; dens komplicerede bygningshistorie kendes ikke i alle detaljer. De to korsarme,

Det sengotiske krucifiks i Sankt Hans Kirke, Odense.

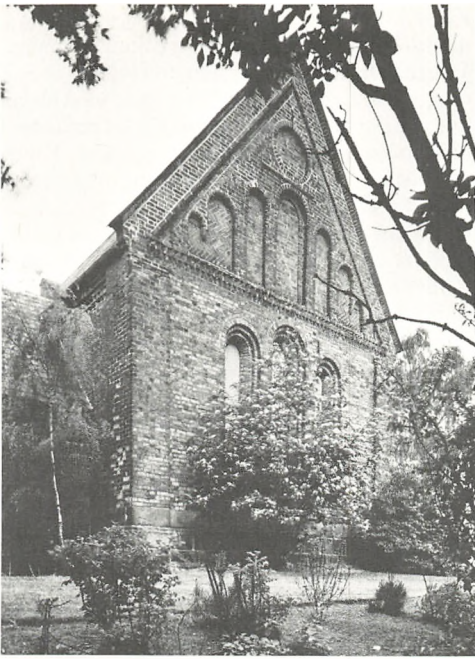
der tilsyneladende er levn af en romansk enskibet bygning, som har været lavere end den nuværende, er ældst. Ved gravninger har man fundet fundamenter fra små kapeller på korsarmenes østmure. Antagelig opførtes i slutningen af 1300-tallet et dobbeltkapel dækket af to krydshvælv på skibets sydside. I dette sideskibs sydvestlige støttepille findes en udvendig prædikestol, den har en næsten kvadratisk åbning ca. 2,5 m oppe på pillen og er forbundet med kirkens indre ved en lille gang. Fra denne prædikestol har der været prædiket og antagelig været fremvist relikvier. I begyndelsen af 1400-tallet er det romanske skib tilsyneladende forlænget mod vest med to fag. Koret er opført senest 1450, det dækkes af tre krydshvælv, som bæres af slanke søjler. Den ydre mur er vekslende stribet af gule og røde munkestensmure; under de høje, spidsbuede vinduer, der har profilerede karme, er dekorative friser; på nordsiden, der er uden vinduer, er en stor cirkelblænding med relieffkors, her er tillige et sakristi fra 1880 bygget på et fundament fra middelalderen. Da koret var fuldført, blev korsarmene gjort højere og skibet omdannet til en hal med ottekantede piller, der erstattede det romanske skibs mure; som sideskibe anvendte man en serie af adelige kapeller, som i løbet af 1400-tallet var blevet føjet til den gamle kirkes skib. I 1617 befalede Christian IV alle Kronens kirker på Fyn at yde bidrag til den da brøstfældige kirkes istandsættelse; 1749-50 restaureredes kirken, man afvalmede korsarmenes tage og samlede kapellerne under fællesgavle. Arkitekterne L.A. Winstrup og Carl Lendorf ledede restaureringen 1878-80; ved denne fjernedes de to yderste kapel-

ler på nordsiden, alle gavle blev kamtakkede, korsarmene fik nye hvælv og kirkens indre dekoreredes med kalkmalede ornamentter.

Billedhuggeren Michael Tuisch, født i Riga, har 1715-17 skåret den senbarokke altertavle, der har søjler og flankeres af en Aron- og en Mosesfigur; maleriet viser Kristus i Getsemane, malet 1879 af Carl Bloch. Alterklædet bærer årstallet 1719 og Frederik IVs monogram. Et par malmstager er fra omkring 1550, et par sølvstager er 1721 skænket af stiftsbefalingsmand Chr. Lente. Granitdøbefonten er romansk. På korets nordvæg hænger et stort, sengotisk krucifiks med rigt ornamenterede korsender. Prædikestolen fra ca. 1650 er formentlig skåret af Anders Mortensen, Odense; i reliefferne ses scener af Kristi liv, den har samtidig himmel og på opgangspanelet ses de kloge og de uforstandige jomfruer. Christian VIII har 1841 skænket et orgel, der er anbragt på et pulpitur med forpanel fra omkring 1650; et nyt orgel blev opsat 1964 på nordre sidepulpitur, der tidligere havde fungeret som kongestol. Den ældste af kirkens seks lysekroner fra omkring 1600 er skænket 1730 af borgmester Thor Hansen og hustru, en anden 1651 af Hans Christensen Ridefoged og hustru. Af de tre klokker er den ældste og mindste fra 1300-tallet. Tolvklokken fra 1496 er støbt i Flensburg. Blandt kirkens epitafier er de fleste udført i kalksten, dog er et, udført 1727, et overdådigt stugarbejde, af den italienskfødte billedhugger og stukkatør Carlo Enrico Brenno, som minde over stiftamtmand, admiral Fr. Eiler Giedde, død 1717. Af de 22 gravsten, hovedsagelig fra 1500-tallet, er 17 anbragt op ad væggene og fem i gulvet.

I.B.-J.

Vor Frue Kirke, der ligger østligt i den ældste del af byen tæt ved åen og omgivet af et anlæg, der er den tidligere kirkegård, står som en korskirke med et trefags skib og et lige afsluttet tofags kor med et samtidigt men delvis fornyet sakristi ved dets sydside og et kraftigt tårn mod vest. I de røde munkestensmure ses fra en tidligere kirkebygning talrige granitkvadre og sokkelsten; den enskibede kirkes ældste dele: kor og korsarme, er antagelig fra 1200-tallets begyndelse. På en høj sokkel af profilerede kvadre fra den ældre bygning hviler den smukke korgavl, der ved restaurering 1865-67 på grundlag af sikre spor er delvis rekonstrueret; gavlen har senromansk vinduesgruppe med stærkt profilerede karme med glaserede formsten; gavlfeltet er prydet med senromanske blændinger. Mens korsarmenes ydre er ændret flere gange, sidst i 1800-tallet, er deres indre ligesom korets hvælv senromanske; de vægfaste korsskæringspiller har indfældede søjleskafter, kendt fra bl.a. kirkerne i Kalundborg, Ringsted og Sorø, samt i en rigere udførelse fra Dalum Kirke. Antagelig i 1467 overhævedes skib og korsarme med henholdsvis kryds- og stjernehvælv. På et tidspunkt har kirken været

Vor Frue Kirkes smukke korgavl, Odense.

gulkalket udvendig og gavlene har haft renæssanceafslutninger. Under krigen 1848-50 benyttedes kirken som depot og den ændrede udseende ved den derpå følgende istandsættelse 1851-52 ledet af bygningsinspektør Carl August Møller. Arkitekt Carl Lendorf ledede den omhyggelige restaurering 1865-67, da kirkens senromanske arkitektur genskabtes i det ydre, og hvor gavlene på korsarme og tårn ændredes til trappegavl; 1897 kalkedes kirken hvid indvendig.

Vor Frue Kirke har ejet Claus Bergs store altertavle, der var udført til Gråbrødre klosterkirke, da denne kirke 1805 blev nedlagt købte Vor Frue tavlen ved en auktion, den var indtil 1885 i Vor Frue Kirke, da den blev afgivet til Sankt Knuds Kirke. I den nuværende altertavle er et maleri, der viser Korsfæstelsen, signeret A. Dorph 1885. En prægtig alterkalk med reliefmedaljoner på foden er fra 1300-tallet, dog er bæggeret fornyet. Foruden et par gotiske malmstager har kirken to alterstager af sølv, skænket 1784. Døbefonten er af træ, et barokarbejde fra omkring midten af 1600-tallet med bibelske scener malet på den sekskantede kumme; dåbsfadet er sydtysk og fra omkring 1550. I nordlige sideskib hænger et barokt krucifiks; i koret er to rækker sengotiske korstole. Prædikestolen, med samtidig himmel, der er skænket 1639, er et barokarbejde, som tilskrives billedskærer Anders Mortensen i Odense; i felterne viser relieffer begivenheder i Kristi liv, endvidere ses figurer af evangelisterne og Kristus foruden givener, jomfru Ide Skinkels 16 anevåben. Orglet fra 1756 har rokokofacade. Kirkens ældste lysekroner er skænket 1660, en anden 1733. I sakristiet står et sengotisk skab, hvis

fyldinger er prydet med foldeværk. Den ældste af kirkens tre klokker er 1493 støbt i Flensburg. Af gravminder er der i kirken fire epitafier fra 1600- og 1700-tallet og i tårnrummet en del gravsten indmuret i vægge og gulv.

I.B.-J.

Præstø

Præstø Kirke ligger omgivet af kirkegården ved Algades østlige ende på den såkaldte Kloster-nakkens sydlige del. Kirken er viet Vor Frue; den nuværende bygning, hvortil tårnets nederste del har hørt, havde en forgænger, som kun kendes gennem dokumenter. 1470 skænkede Christian I Præstøes daværende sognekirke som klosterkirke til Antoniterordenen; klosteret fik pavelig stadfæstelse 1474, men blev 1563 brudt ned, og kirken blev igen sognekirke. Denne bygning er et sengotisk munkestens langhus med en femsided korafslutning, tårn mod vest og tre kapeller mod syd, der danner et sideskib, bredere og højere end hovedskibet og forbundet med dette ved fire spidse arkadebuer. Kirkens ældste del er korpartiet, antagelig opført omkring 1450, mens den tidligere kirke endnu stod; det består af korpolygonen, der på samme måde som i Sankt Peders Kirke i Næstved udgør fem sider af en tikant, dette kendes ikke i andre danske kirker. Alle polygonens udvendige hjørner har støttepiller og vinduerne er spidsbuede; hvælvene er seksribbede og en fladrundet jordbue af kridtkvadere forbinder langhus og korpolygon; korfaget har krydshvælv. Straks efter korets bygning må den ældste kirke være nedrevet og det nuværende femfags skib være opført, det fik hurtigt efter fuldførelsen krydshvælv. Den gamle kirkes tårn, hvis nederste dele af munkesten med bæltter af kridtkvadere antagelig stammer fra første halvdel af 1400-tallet, blev ved ombygningen fuldført. De tre omkring 1510-20 opførte kapeller mod syd, hvis tage står vinkelret på langhusets, har kamtakke-gavle med hver sit smukke blændingssystem; facaden her har seks støttepiller og lige så mange spidsbuede vinduer samt en lille dør i fjerde fag fra øst. Efter reformationen flyttedes alteret til denne søndre udbygning, mens det gamle kor ved en mur skiltes fra skibet for at anvendes som sakristi, indtil en hovedrestaurering 1904-06, ledet af arkitekt H.B. Storck, da bl.a. denne skillemur blev nedrevet.

I kirken, der indvendig er hvidkalket, findes i det søndre skib nogle få kalkmalerier, disse stammer fra bygningens opførelse og er fremdraget og opmalet ved kirkens restaurering. De består af ornamenter, dyr og fugle, samt ved trækhullerne karikerede ansigter, fra hvis munde der springer dyr. Den del af kirken, der nu anvendes ved gudstjenesten er det oprindelige skib, hvis alter er et nyt bord med et krucifiks over et fodstykke med malerier. Opad sideskibets østvæg står den gamle altertavle, der er et bruskarokarbejde af Abel

Schrøder d.y. fra Næstved, den har årstallet 1657 og giverne, borgmester Lauridtz Nielsen og hustrus navne på malet. Den store tavle er i tre etager, rig på figurer, ornamentter og snoede søjler; midt-feltternes relieffer viser Nadveren, Korsfæstelsen, Opstandelsen og øverst Himmelfarten. Et 34 cm højt krucifiks på det nye alter er af forsølvvet bly fra ca. 1700; alterstagerne er sengotiske og 35 cm høje. Døbefonten, et senrenæssancearbejde i eg med syvkantet kumme, er 1621 skænket af borgmester Jacob Christophersøn og hustru; stafferingen er ny og fonten erstattede 1908 et tidligere romansk vievandskar af én granitsten, der i 1800-tallet anvendtes som font. Dåbsfadet er 1621 givet sammen med renæssancefonten; en dåbskande af tin er fra 1800-tallet. Prædike-stolen i renæssance er antagelig også fra Schrøders værksted, en indskrift oplyser at den 1631 er skænket af Chr. Grubbe til Lystrup og hans hustru Jytte Gyldenstjerne, hvis våben tillige med hendes første mand Peder Juels findes skåret i arkadefelterne. Mellem stolens syv fag findes på hjørnerne dydehermer; stolen, der har oprindelig himmel, men en ny opgang, står i renset eg med nyere staffering. Stoleværket stammer fra tiden omkring 1580 til ca. 1656 men blev i 1800-tallet gjort ensartet; i hovedskibets vestfag står en faderstol med et tysk vers malet indvendig på døren. En ottearmet lysekrone har i hængeskuglen en gravskrift over Hans Erichsen Marup, død 1740, kronen er dog ca. et århundrede ældre; to andre kroner er fra 1650-1700 og 1711. Af fire lysearme fra 1600- og 1700-tallet har de tre indgraverede gravskrifter. Kirken har tre klokker, den ældste fra 1490erne har indskrift, et rundt pilgrimstegn og antoniterkorset; den anden klokke har latinsk indskrift samt årstallet 1519; den tredje er 1654 bekostet af borgmester Lauridtz Nielsen og menigheden og støbt af Claves van Dam. Blandt kirkens seks epitafier er et fra ca. 1615 over døbefontens givere Jacob Christoffersen Viborg og hustru samt hendes første og tredje mand. Rammen, et højrenæssancesnitværk, er måske af Ejler Schrøder, bror til A. Schrøder d.y.; storfeltets maleri forestiller Kristus på korset omgivet af de afdødes portrætter. Epitafiet over borgmester Lauridtz Nielsen og hustru, den gamle altertavles givere, er antagelig ligesom denne skåret af Abel Schrøder. Det er et pompøst, figurrigt snitværk med Korsfæstelsen i midtrelieffet flankeret af store figurer af Moses og Johannes Døberen; et lille maleri på træ viser den knælende familie på 14 personer. Kirken har 22 gravsten alle af kalksten, hvoraf størsteparten ligger i gulvet; flere af dem er figursten.

I.B.-J.

Randers

Sankt Clemens Kirke, Park Boulevard, er resultat af en arkitektkonkurrence i 1958 vundet af arkitekterne Inger Exner, Johannes Exner og

Knud Erik Larsen. Kirken er opført i 1963. Bygningen er placeret på en stejl sydvendt skråning i Vestparken. Skrænten er udnyttet således at bygningen i den ene ende er i to etager, med kirken øverst og mødelokaler af forskellig art herunder, i den anden ende er indgangen placeret. Kirkerummet er en langstrakt pentagon, på tværs af højdekurverne og med koret som yderste og højeste vinkelspids. Dette giver bygningen et karakteristisk ydre. Den rejser sig ud og op af bakken. Til kirkens eksteriør hører også et sæt terrasser, som giver solbeskinnede læpladser, samt et klokketårn, der sammen med kirkebygningen danner en portal for en krummet trappeforsynet sti, der forbinder den nedre og øvre bydel. Fra stedet er der en enestående udsigt over Gudendalen. Dette er udnyttet i kirkens interiør, idet man fra kirkerummet ser ud over dalen gennem det høje korvindue bag alteret. Vinduet består af et antal høje murede teglstenspiller, hvorimellem er anbragt klart glas.

Interiøret er i øvrigt præget af gule teglsten, der er anvendt til vægge, gulv og bænkenes bæringer. Alteret er af norsk marmor og udsmykket med en mosaik af Knud Lollesgaard. Prædikestolen er en rustfri stålkonstruktion behængt med tre tekstiler udført af Grete Balle. Døbefonten er en gammel middelalderfont nu anbragt på en moderne stålkonstruktion. Orglet er udført af orgelbyggerfirmaet Frobenius & Sønner, København. På alteret står et alterkurs udført af arkitekterne og guldsmedene Helga og Bent Exner. Korset bærer på den ene side en Kristus-figur. »Bagsiden« er udført af små emaljearbejder. Arkitekterne har med denne detalje som i flere andre løsninger villet understrege, at alteret ikke har nogen bagside og at rummet ikke har »kroge« men er lige værdifuldt overalt.

1962-63 opsattes et klokkespil på tre klokker fra John Taylor & Co., Loughborough, England.

J.E.

Sankt Mortens Kirke, opført af røde munkesten, er den eneste bevarede af byens mange middelalderlige kirker; den har haft en forgænger, der nævnes allerede 1346, og denne må have haft forbindelse med byens helligåndshus, hvor man tog sig af gamle og syge. Øst for den nuværende kirkes kor, er fundet sikre spor af en kirkegård og i Torvegade er begravelser fundet under et hus fra ca. 1460, hvilket kunne tyde på, at den ældste Sankt Morten har ligget meget nær den nuværende; muligvis stammer granitkvadrene i dennes sokkel fra den gamle kirke. Kong Hans overlod denne første Sankt Morten til det kloster, Helligåndsklosteret, som helligåndshuset var omdannet til, efter at det 1485 var lagt under Ålborgs Helligåndskloster. Klosteret havde ved overtagelsen af kirken forpligtet sig til hver uge at holde sjælemesse for kongen og hans slægt. Snart efter begyndte klosteret opførelsen af en ny kirke, der tillige skulle fungere som sognekirke; op-

førelsen må være begyndt omkring 1490 og afsluttet omkring 1520.

I korets østligste hvælv har dette klostres første prior, Jens Mathisen, ladet en latinsk indskrift meddele: »Prior J., eller rettere Gud, først byggede dette 1494«; dette viser, sammenholdt med en nu forsvunden indskrift, der omtaler indvielsen af kirkens første altertavle år 1500, at koret i dette år har været fuldført til brug; omkring 1519 har det tredelte skib tilsyneladende fået størsteparten af sin maleriske udsmykning, der med ganske få undtagelser bestod af indskrifter, navne og årstal, antagelig minder om klosterets velgørere. Heraf er kun bevaret en del i hvælvet i det såkaldte Kong Hans' kapel, hvor det danske våben ses foruden en latinsk indskrift i minuskler, der i oversættelse lyder: »Johannes (Hans) af Guds nåde konge til Danmark, Norge og Sverige, og som først har grundlagt dette sted, og som er død i Herrens år 1513, 20. januar, han hvile i fred«. Desuden ses adelige våbenskjolde og dertil hørende navne. I vinduernes ruder var adelige og gejstlige våben, sikkert tilhørende dem, der havde skænket disse glasmalerier.

Ændringer i den oprindelige byggeplan samt senere tilføjelser er for en stor del skyldt i bygnings ikke særlig harmoniske ydre. Det lange kor, hvis indvendige mål er 20 m, har tresidet afslutning mod øst; det syner lavt mod det slanke 31 m lange midtskib, som derimod er kommet til at virke for kort, efter at et kraftigt tårn 1795 opførtes over dets vestligste fag. Søndre sideskib ender mod øst i Kong Hans' kapel, hvis gavl springer godt 2 m frem foran sideskibets mur, hvorved det i det ydre kan ligne en korsarm; kapellets gavl prydes af cirkelblændinger under det vældige spidsbuede vindue, og gentages på hver side af dette; skråtstillede stræbepiller rejser sig på gavlens hjørner i to afsæt.

Skibets kamtakkede østgavl bærer spor af, at korets tag har været højere, ved en omlægning af taget 1826-28 ændredes samtidig højden. Ved denne gavl er et lille trappetårn og på korets nordside et sakristi, som er opført 1850. Murene fagedes af retkantede stræbepiller, hvorimellem store spidsbuede vinduer hæver sig, de har en for enkelte sengotiske bygninger karakteristisk hul-kantsprofil, den ses i bl.a. Assens Kirkes tårn og i Århus Domkirke.

Midtskibets rektangulære hvælv har samme højde som Kong Hans' kapels næsten kvadratiske hvælv, nemlig 18,6 m; korets tre hvælv er 11,9 m, det sydlige sideskibs fire hvælv 8,7 m, mens det nordlige sideskibs fem hvælv er 7,4 m høje. Alle hvælv er krydshvælv bortset fra kapellets, der er stjernehvælv, og derved gør dette til en selvstændig og fornemmere del af kirken.

Skibets gesims hviler på en bort af flade rundbuer, mens korets er helt enkel. I nordlige sideskibs ydermure ses trykkeljerne til hvælvinger i en projekteret buegang hørende til en klostergard, der aldrig blev udført. Dette viser tillige med side-

skibenes forskellige højde kirkens tilhørsforhold til klosteret, hvoraf helligåndshuset, antagelig opført omkring 1500, øst for kirken er en rest af dette engang betydelige kloster, der ophævedes 1532.

Det hvidkalkede treskibede kirkerum virker lyst og betagende på grund af det lange kor i midtskibets bredde og de spidse buer, der bæres af ottekantede piller mellem midt- og sideskibene; til dette indtryk medvirker også den slanke bue, der åbner sig mod det høje, lyse Kong Hans' kapel, som afslutter søndre sideskib mod øst. Det nordre sideskib har været planlagt med to etager, og som følge deraf været uden vinduer, de nuværende er først indhugget senere. Den øverste etage skulle være over hvælvene og ved buer have forbindelse med midtskibet, først i nyere tid er disse tilmuret og fremtræder som blændinger, der svarer til søndre sideskibs blændinger, som altid har været lukkede. Til denne etage skulle det lille vindeltrappetårn i sideskibets sydøstre hjørne have givet adgang fra den del af klosteret, som aldrig blev virkeliggjort.

Om klosterets bygninger ved man kun lidt, men man mener dog, at det overhvævede sakristi, der indtil 1700-tallets slutning lå nord for koret med en endnu bevaret »præstedør« i dets nordvæg, har været en del af det aldrig fuldførte kloster. Dette sakristi afløstes af det såkaldte kalkhus, hvor bl.a. blypladerne til kirkens tag støbtes; det nuværende sakristi ligger på dets sted. Videre ved man, hvor den ældste nu helt forsvundne latinskeole har ligget nordøst for koret; den eneste bevarede bygning opført samtidig med kirken er det såkaldte helligåndshus, hvad det har været anvendt til er i øvrigt ikke kendt.

Dronningborg Slots lensmand, den stenrige Eske Brock, der bl.a. ejede Gl. Estrup, fik 1615 skøde på en byggegrund syd for kirkens kor. Da Brock døde 1625 betalte hans svigersøn Jørgen Skeel til Sostrup grunden, og med billedhuggeren Henrik Henriksen var der sluttet kontrakt om opførelse af et kapel, hvortil familien skulle levere materialerne. Da Skeel døde 1631 fandt hans enke kapellet for beskedent, og 1639 sluttedes kontrakt med den kgl. bygmester Jørgen Schöffel om nedrivning af det eksisterende og opførelse af et nyt og større kapel, der fik to overhvævede rum, hvoraf det underste var gravkælder, og det øverste rummede Brocks epitafium. Dette kostbart udsmykkede kapel stod kun til 1801, da det på grund af forfald solgtes ved offentlig auktion til nedbrydning; kisterne begravedes i bygnings grund. En tavle opsat 1807 i korets søndre mur og en tilmuret dør i nærheden af tavlen er de eneste synlige minder om det Skeel'ske gravkapel. 1795-97 opførtes kirkens tårn af små sten over midtskibets vestligste fag; det afløste det gamle, stærkt forfaldne klokketårn på Rådhusortvet fra Vor Frue Kloster; dette tårns klokker, der nu overførtes til det nye tårn, havde tjent kirken og været byens stormklokker; af disse er Tiklokken

Koret i Sankt Mortens Kirke i Randers.

fra 1637 og Stormklokken fra 1721 bevaret. 1814 købtes en klokke, støbt 1761, fra den nedrevne Gråbrødrekirke i Viborg. I etagen over klokkerne havde vægterne et kammer, her oppe fra kunne byen overskues og eventuel ildløs ses. Christian Mørup fra Ødum, der byggede byens rådhus, var mester for tårnet og det løgformede spir, hvis form var kendt gennem mange år fra Jyllands kirker, og som Mørup havde anvendt ved opførelsen af Granslev Kirke syd for Randers.

Sankt Mortens Kirke var 1632 stærkt forfalden og 14. november styrtede korets vestligste hvælving ned, hvorved triumfbuen blev ødelagt; ved den efterfølgende istandsættelse, afsluttet 1634, ved Jørgen Schøffel, gjordes buen lavere end før; over den maledes Christian IVs og den 1612 afdøde dronning Anna Cathrines våben samt begyndelsesbogstaverne, RFP, i kongens valgsprog, derunder har kirkens store velgører, Peter von Spreckelsen, Dronningborg, ladet sit våben male.

1699 udskiftedes tegltagene med blytage; foruden mindre istandsættelser fandt større restaureringer sted 1826-28, 1869 og 1949. Udover omlægningen af korets tag ved restaureringen 1826-29 tømtes kirkens gravkældre, den sidste begravelse havde fundet sted 1803, gulvet planeredes, stolestaderne fornyedes, pulpiturene ombyggedes. 1869 ledede arkitekt Fritz Uldall restaureringen, hvorved bl.a. kirkerummet førtes tilbage til sin oprindelige stil, alle pulpiturene undtagen det nuværende orgelpulpitur fjernedes og inventaret blev istandsat og renset for gamle stafferinger, så det fik egetræets farve eller det maledes i denne farve. 1949 stod Ejnar Packness for istandsættelsen, ved denne lejlighed blev bl.a. gulvet lagt om, stolestaderne fornyet, kirkerummet kalket, så kun de gamle kalkmalerier bevarede.

Kirkens første altertavle, indviet 1500, hvis komposition i afgørende hovedtræk ligner Bernt

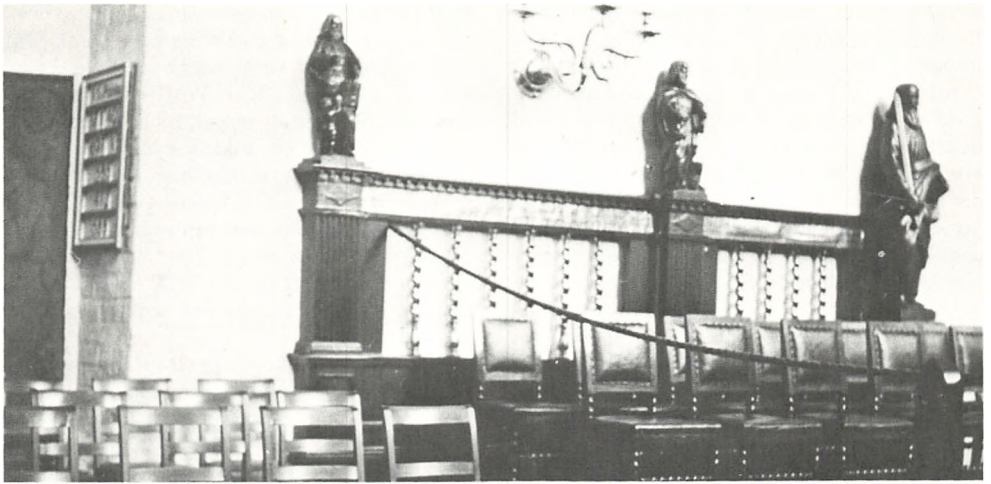
Notke-tavlen i Århus Domkirke, tilskrives den såkaldte Imperialissima-Mester, som har fået sit navn efter en del af denne tavles indskrift: Imperialissima virgo Maria. 1765 købtes den til opstilling i Hald Kirke af dennes ejer Ditlev Mortensen Kirketerp og hustru. På tavlen ses blandt mange figurer, Sankt Morten, den eneste gengivelse kirken har ejet af sin værnehelgen. Den velhavende handelsmand Niels Brock, der født i Randers, stiftede store legater i denne by og i København, skænkede kirken den nuværende altertavle, som var »opsat og forfærdiget« af hans svoger viceborgmester Søren Simonsen. Det ret pompøse billedskærerarbejde i senbarok er formet som en portal i marmoreret træ, der danner ramme om et stort maleri af Jesus i Getsemane. Mellem korintiske søjler og pilastre står to store figurer: Troen og Bønnen; på predellaen er relief'er, på topstykket ses Frederik Vs og hans to dronningers initialer under Jehovas øje i stråleglans. En lille æske med en pose med relikvier, røgelseskorn og en pergamentsseddel blev 1948 fundet inden for alterets bagklædning; et notat oplyste, at æsken havde været åbnet 1706 og 1765; alt blev atter lagt på samme sted.

En meget smuk alterkalk, nu i Randers Museum, har på foden graverede billeder af bl.a. St. Martinus (Morten); en latinsk minuskelindskrift lyder i oversættelse: »Denne kalk tilhører Randers Helligåndskloster ved Sankt Morten, gjort i Horsens for deres almisser i Herrens år 1490«; kun denne ene ting af det oprindelige kirkesølv er bevaret.

Borgmester Niels Jacobsens datter Maren betkostede 1685 et korgitter over sine forældres gravsted, antagelig en afløser for korets lektorium, som man dog intet sikkert ved om. Korgitteret har messingbalustre og udskårne evangelistfigurer, i en ret jævn udførelse; 1826-27 fjernedes den nederste del af det oprindelig 4 alen (ca. 2,5 m) høje gitter, der siden 1949 er opsat på korets sidevægge, hvorved det har mistet sin funktion.

Prædikestolen er ifølge sin indskrift fra 1686 og skænket af borger og handelsmand i Frederikshald, Norge, Søren Simonsen, søn af »fordum rådmand i Randers« Simon Sørensen; stafferingen er 1723 betkostet af handelsmand Mikkel Justesen. Det er overvejende sandsynligt, at stolen i hvis fyldinger ses relieffer af Kristi lidelsehistorie flankeret af apostelfigurer, er et arbejde fra samme hånd som prædikestolen i Budolfi Kirke i Ålborg, der er signeret: »Lauridtz Jensen i Essenbeck kloster ved Randers, bilthugger«.

Købmand Christen Nielsen og hustru indrettede 1695 Kong Hans' kapel til dåbskapel og skænkede en ny døbefont, der stod i kapellet til 1827, og det tilhørende dåbsfad af sølv, som er omgjort 1771; endvidere har de givet den »fontelukkelse« (fontelukkelse), der skilte dåbskapellet fra den øvrige kirke, og som er bevaret på stedet dog i ændret og reduceret skikkelse; et arbejde

Det tidligere korgitter fra 1685 er siden 1949 opsat på korets sidevægge.

der uden tvivl også er Lauritz Jensens og hvis indskrift fortæller om de 900 slettedaler, givnerne har anvendt på deres gave. I gitterets panel er relieffer, der viser scener, som angår dåben, de ni har bibelske motiver, mens det tiende viser en dåbs-scene, hvor personerne bærer tidens klæde- dragter. Kirkens nuværende døbefont, der opstilledes i koret 1951, er et keramikarbejde udført af Jais Nielsen.

Af kirkens oprindelige tre hovedindgange havde vestportalen en dobbeltdør, der er bevaret, mens sydportens enkeltør kasseredes 1827. Det er billedskærerarbejder af Lauritz Jensen. Enkelt- døren er havnet i Randers Museum i en ynkelig tilstand efter en tilværelse i en baggård; en Kristus-figur flankeres af Aron og Moses og under et relief, der viser Jacobs drøm, er en indskrift med givernavnene købmand Hendrich Johansen Coep og hustru, samt årstallet 1688. Døren i vestportalen, der kun åbnedes ved begravelser og derfor kaldtes ligporten, er det bedste af Lauritz Jensens arbejder. Blandt denne dørs relieffer ses en scene, hvor personerne ligesom i fontelukkelsens relief er i tidens dragter: en begravelsescene, hvor ligbærerne, der er iført dragter som omkring 1700 anvendtes i Randers, bærer kisten på skuldrene; en indskrift oplyser også her om givnerne, der er købmand Jens Anckersøn og hustru, samt årstallet 1700.

Endvidere er det eneste bevarede af kirkens pulpitter, hvorpå orglet 1751 opsattes, Lauritz Jensens arbejde. 1693 lod Peter von Spreckelsen det opsætte og 1708 udførtes stafferingen af hans søstersøn, Jobst v. Overbeck. På orglets smukke rokokofacade fra 1751 prises på flere sprog dens fremstiller, Søren Simonsen, der også er mester for altertavlen. Orgelværket udskiftedes 1918, 1943-46 og restaureredes 1951-52.

Byens borgere har gennem tiderne skænket kirkens 14 malmlysekroner, den ældste givet 1605 af rådmand Laveritz Jacobsen knustes, da hvælvingen 1632 styrtede ned; 1641 lod Jacobsens

søn, Jesper Laveritzen og dennes hustru, en ny ophænge som erstatning for den ødelagte; i sideskibene er syv malmlampetter. Fra samme givner er den ældste af kirkens tre skibsmodeller, nemlig orlogsskibet »Randers« fra 1632, der skal være det ældste bevarede kirkeskib i Danmark; de to andre er fra henholdsvis 1804 og 1806.

I Sankt Mortens Kirke er ikke så mange epitafier bevaret, som man kunne vente sig i betragtning af borgerskabets interesse for kirken, her skal nævnes nogle få. I søndre sideskib hænger det eneste kunstværk fra højrenæssancen, epitafiet over Bendt Hansen, død 1622, og hans to hustruer. På et maleri ses afdøde med familie i forgrunden under et krucifiks, i billedets baggrund ses Kristus på Oliebjerget og Gravlæggelsen; maleriet er flankeret af to par søjler, hvorimellem er figurerne: Kærligheden og Klogskaben. En mindetavle over Sophia Magdalene von Folsach, død 1794, er antagelig et arbejde fra Johannes Wiedewelts værksted. I dette sideskib hænger også epitafiet over Peder Estrup, død 1818, der 1788 blev

På Bendt Hansens epitafium ses dette maleri med ham selv, hans to hustruer og hans børn.

skolens rektor, men fra 1803 var sognepræst i Sankt Mortens Kirke. Marmorrelieffet, der viser præsten knælende, er et arbejde af Hermann Ernst Freund. I koret er bl.a. et epitafium opsat 1668 over borgmester Mikkell Thygesen Hviid, død 1672, og hustru, død 1680, med et maleri af Hans Schütte, der viser de afdødes portrætter under en kopi af Rubens' billede: Nedtagelsen fra korset, som findes i katedralen i Antwerpen; epitafiets snitværk må tilskrives Peder Jensen Koldings betydeligste elev, Arent Slache, Horsens.

Fra første halvdel af 1700-tallet findes planer over begravelser i kirken, fra disse er dog kun få ligsten af kunstnerisk betydning bevaret; ni tildels slidte sten er 1906 opstillet i kirken langs væggene. Tæt ved vestgavlen i søndre sideskibs mur er et beskedent gravminde dog bevaret intakt, idet der i muren er indridset: »Her leger Hans Groffve, som døde den 19. februar anno 1576«.

I.B.-J.

Ribe

Ribe Domkirke, Vor Frue Kirke.

Historie

På nudansk område er Ribe det sted, hvor der tidligst byggedes en kirke. Kort efter midten af 800-tallet fik Ansgar af en jysk konge tilladelse til at bygge en kirke i byen på en plads, som kongen vistnok selv skænkede til formålet. Om det har været en slags sømandskirke eller en missionskirke, ved vi ikke, men byens mange handelskontakter til kristne lande har sikkert bevirket, at der allerede i 800-tallet var en del døbte Ribe-borgere. Det er uvist, om denne kirke fortsat fik lov at fungere, men ca. 100 år senere, 948, oprettedes en bispestol i Ribe (Slesvig og Århus), og hermed blev der lagt fast og varig grund for Ribes centrale plads i Danmarks kirkehistorie.

Om den første biskop, Leofdag, fortæller en gammel bispekronike, at han blev dræbt af de vantro, men at hans lig af de troende blev begravet på Vor Frue kirkegård; senere blev liget flyttet ind i kirken og begravet nord for koret. Desværre ved vi intet om denne kirke - udtrykket nord for koret kunne tyde på, at det var en anselig bygning. De næste efterretninger om kirkebyggere stammer også fra bispekroniken, der fortæller, at biskop Thure, der døde under slaget ved Fotevig 1134, efter at have været biskop i 30 år, som den første begyndte at grundlægge Ribe-kirken »med tavleværk af sten«. Når man tager egnens fattigdom på sten i betragtning, betyder beretningens ud-sagn vel, at der forud for Thures bispetid havde stået en trækirke.

Da kong Erik Emune 1137 blev dræbt i eller ved Ribe, blev hans lig efter sigende begravet i domkirken, der således - ligesom biskopskirkerne i Roskilde og i Odense - blev kongelig gravkirke. Den forhadte konges knogler findes ikke mere,

men det er utvivlsomt denne kong Erik, for hvem der daglig holdtes sjælemesse i domkirken. Nogen fordel har værtsskabet for Erik Emune vist aldrig været for Ribe Vor Frue.

Om en af de følgende bisper, Elias, beretter krøniken, at han ved at holde sig til stormændene blev biskop, hvilket skaffede ham mange fjender, hvorfor han i lang tid måtte holde sig skjult oven over domkirkens kor. Hvis oplysningen, der som hele bispekroniken er fra 1200-tallets begyndelse, er sand, må det betyde, at Thures kirkebyggeri var så langt fremme, at koret stod under tag i 1140'erne.

Biskop Radulf lod knoglerne fra Ribes første biskop, Leofdag, lægge i et skrin, som blev anbragt på alteret, men en efterfølgende brand, der 1176 opstod i byen, ramte kirken og lagde Leofdags ben i aske. Forsøget på at skaffe sig en lokal helgen mislykkedes i Ribe. Radulf blev efter sin død 1171 begravet midt i kirkegulvet foran helligkorsalteret.

De oplysninger, som det historiske kildemateriale, dvs. først og fremmest krøniken om Ribebisperne, kan give os om kirkebyggeri i Ribe kan resumeres således: Ansgar fik tilladelse til at bygge omkring 860. Leofdag blev efter 900-tallets midte begravet på Vor Frue kirkegård, hvilket indicerer, at der også har været en til kirkegården hørende kirke. I denne kirke, som muligvis var af træ, blev Leofdag senere - hvornår ved vi ikke - begravet nord for koret. Biskop Thure begyndte efter 1114 opførelsen af en stenkirke, der i 1140'erne var så langt fremskredet, at biskop Elias kunne skjule sig oven over koret. 1171 blev biskop Radulf begravet i midtskibet foran helligkorsalteret, dvs. lægmandsalteret, som har stået lige vest for korsarmene. Når lægfolket har haft deres alter, må midtskibet formodentlig have stået under tag senest ved Radulfs død.

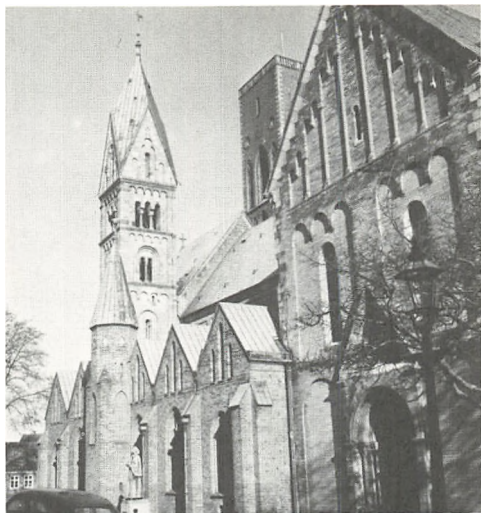
Det er dog et omdiskuteret spørgsmål, om den store katedral, vi ser i dag, er den af biskop Thure påbegyndte. Flere træk peger på, at kirkens ældste parti, tværskibet med tilstødende apsis ikke kan være ældre end ca. 1150-75. Til en bedømmelse heraf vil det være nødvendigt med en beskrivelse af kirkens oprindelige udseende, sådan som man kan forestille sig den, når man ser bort fra de yderste sideskibe samt det kæmpemæssige murstenstårn.

Bygning

Bygningen bestod oprindeligt af apsis, som var knyttet direkte til et tværskib, hvorfor kirken mangler et egentligt kor, og vest for tværskibet et treskibet langhus af basilikatype med midskibet ragende op over sideskibene. Disse var planlagt som to-etages bygninger, men blev uvist hvorfor i første omgang kun opført i ét stokværk. Mod vest afsluttedes kirken af et lille tårn, Mariatårnet, ud for søndre sideskib; måske opførtes et tilsvarende tårn ud for nordre sideskib, der hvor nu teglstenstårnet rejser sig. Hertil var muligvis

Ribe Domkirke set fra øst.

Domkirken set fra syd.

planlagt et stort tårn over midterskibets frem-springende vestende, men det blev aldrig udført. I det indre stod det høje midterskib og korsarmene med fladt træloft, hvorimod sideskibene var over-hvælvede. Forbindelsen mellem midterskib og sideskibe bestod af en rundbuet arkaderække, hvorover løb et triforiegalleri, der skulle have ført ind til den planlagte øvre etage i sideskibene, og oven over hver galleriåbning et vindue, der for-modentlig var af samme type som vinduerne i korrundingen. I østmuren i hver korsarm er der en alterniche, som ikke har noget fremspring i ydermurene, og som ind mod kirken dækkes af baldakiner. Disse hviler på søjler, hvis kapitæler i detaljerne slutter sig nøje til kapitælfomerne ud-vendig på kirkens østende. Tværskibets murflader var oprindelig forsynet med blændinger sva-rende til det ydre blændingssystem, men de senere indsatte hvælv lader kun det nederste af gavlenes blændinger stå synlig.

På trods af senere tilbygninger og ændringer ses store dele af den oprindelige domkirke endnu i dag.

Materialevalget til bygningen fortæller en del om Ribes betydning som handelsby. På grund af egen-s fattigdom på sten måtte man indføre bygge-materialer udefra, og i stedet for at transportere granitblokke fra andre dele af den jyske halvø im-porteredes den gulgrå vulkanske tuf fra brudde-ne i Eifel-bjergene ved Andernach syd for Köln. Tonsvis af sten blev sejlet ned ad Rhinen og der-fra videre til Ribe og et halvt hundrede andre kir-ker inde i stiftet, hvilket jo forudsætter at den dan-ske søhandelsby havde varer at bringe den anden vej, først og fremmest fisk, heste og okser, men også egetømmer.

Den gullige tuf ejer ikke den lød, som giver vore jyske granitkirker deres særkende, men at sige, at stenene råber: »made in Germany« (den svenske kunsthistoriker Johnny Roosval efter den store

restaurering omkring 1900), er en overdrivelse. Danmark har altid importeret råstoffer, men for-stået at forarbejde dem efter hjemligt behov.

Tufsten er hovedmaterialet i kirkens østende, apsis og tværskib, hvorimod kirkens vestende domineres af den rødlige Weser-sandsten, der hentes fra Porta Westfalica; i denne kirkens yngre del er der oppe i tagrummene desuden an-vendt munkesten, hvilket utvivlsomt må have billiggjort byggeriet. Leret kunne graves op af jorden de fleste steder i landet og brændes til teglsten på selve byggepladserne.

Denne oprindelige kirke, der i sin grundplan her-hjemme er enestående ved sin t-form med tilslut-tet apsis, har en rig og smuk ydre dekoration. Apsiden prydes af en firdobbelt sokkel af profile-rede kvadre, hvorover der findes en blændings-udsmykning i tre etager med vinduer i den mid-terste. Den nederste, en arkaderække med dob-belte rundbuer, består af syv blændinger, hvori-mod rækken ovenover deles af ni enkelte blæn-dinger af en slankere type. Herved opstår der en ejendommelig mangel på symmetri, som enten kan skyldes ændringer i den planlagte udsmyk-ning eller måske forsøg på hermed kraftigere at markere de vandrette bånd på bekostning af de lodrette linier, som på denne måde er blevet brudt. Den øvrige del af kirken har ligeledes blæn-dinger - nu næsten kun synlige på tværskibets mure - men kun i to etager; nederst enkle lisén-blændinger, øverst rigere men igen brydende de vertikale linier, og i korsarmenes gavle de liv-ligste udsmykninger.

Til denne særprægede, rigt udsmykkede kirke, hvis nærmere datering skal omtales nedenfor, må henregnes søndre korsarms portal, den såkaldte Kathoveddør, eller snarere dens nedre parti, fordi det store trekant-formede relief i gavlen er senere indsat. Den oprindelige portal omgives af fire søj-ler med bladkapitæler som på apsis; den yderste

Kathoveddøren i søndre korsarm.

Vestsidens pragtiportal.

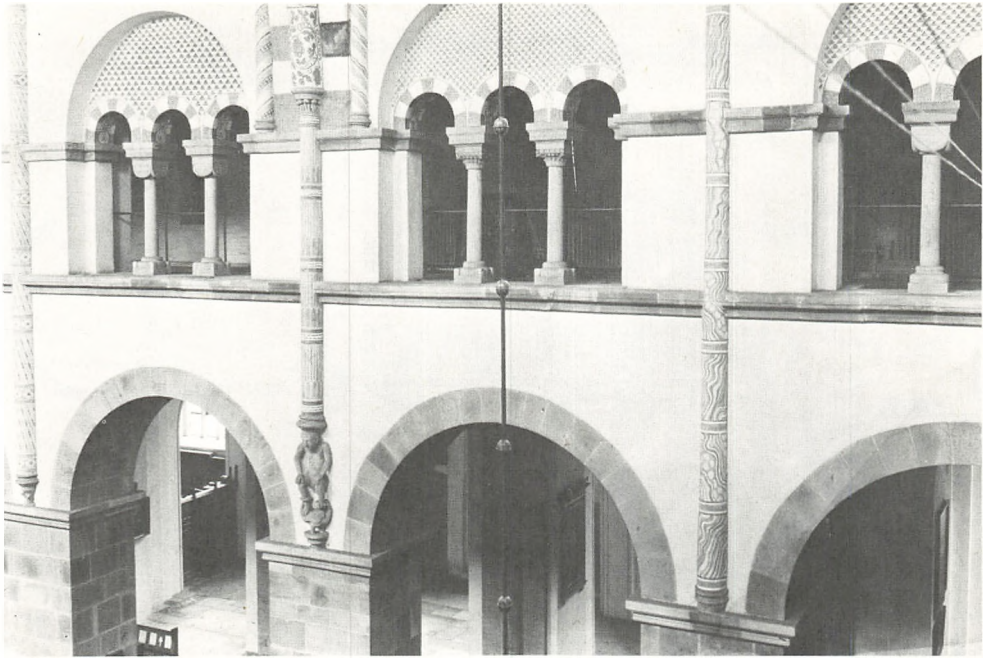
søjle i hver side hviler på en løve, der er i færd med at æde et menneske. Indgangsdøren kronet af et granittympanon, hvis relieffremstilling af Korsnedtagelsen er et af de mest gribende kunstværker i Danmark. Dette mægtige billede, som er 2,5 m bredt, er desuden et af de største romanske granitrelieffer, der overhovedet eksisterer. Den døde kronede Kristus støttes af Josef af Arimatæa, mens Nikodemus med sin ene hånd holder Kristi venstre arm og med den anden trækker naglen ud af Ferlerens venstre fod. Flankerende denne gruppe står den sørgende Maria med sønnens højre hånd ved sin kind, og yderst til højre står Johannes, der løfter en hånd til ansigtet som udtryk for sin sorg. Den måde hvorpå personerne sprænger feltets halvcirkulære grænse og dog er indpasset herefter, og Kristi store svajende, tunge afsjælede krop giver scenen en følelæsspænding af overordentlig stor kunstnerisk kvalitet. Uden om relieffet er der en inskription, der på halvcirkelfeltet fortæller hvem, der står nenedunder: St. Maria - Josef - Nikodemus - og St. Johannes. Det vandrette skriftbånd under cirkelslaget er delvis ødelagt, men kan nu genfremstilles ved hjælp af en fjern spansk parallel. Teksten lyder oversat: »kongen dør, hun græder, den kære sørger, den ufrome beder«. I Sandomingo-kirken i Silos i Nordvestspanien, ikke langt fra den store valfartskirke Santiago di Compostela, findes et relief fra 1000-tallets slutning, som ligeledes forestiller Korsnedtagelsen med de samme deltagende personer. Her findes i cirkelslaget oven over scenen nøjagtig samme indskrift. En oplysning fra omkring 1200 fortæller, at man fra Ribes travle havn bl.a. kunne komme til St. Jakobs grav

i Spanien (Santiago di Compostela). Man må formode at forfatteren til inskriptionen i Ribe, som jo ikke behøver at være identisk med billedhuggeren, har været på pilgrimsfærd til St. Jakob og der rejst lidt omkring - til Silos.

Selve relieffet, der er blevet karakteriseret som lombardisk påvirket, kan måske som påpeget af den svenske kunsthistoriker William Anderson også være samhörig med den nordspanske/sydfranske skulptur fra tiden omkring 1100. Tidsmæssigt passer relieffet over Kathoveddøren på den kirke, som biskop Thure påbegyndte.

De her skitserede historiske oplysninger om kirkebyggeriet, Kathoveddørens samklang med billedhuggerkunst fra 1100-tallets første årtier samt kirkens t-formede grundplan peger på, at Vor Frue i Ribe blev påbegyndt og stod delvis færdig i løbet af århundredets første tre fjerdedele.

Men andre træk taler herimod. En stor del af kirkens formsprog f.eks. langhussystemet med triforiegallerier viser en påvirkning fra Rhinlandet, hvilket er ganske naturligt, da jo kirkens materialer hentedes herfra. St. Ursula med flere kirker i Köln, domkirken i Bonn og benediktinerklosterkirken i Brauweiler lige vest for Köln, er stilmæssige forbilleder og de er alle opført eller ændret i tiden 1150-1200. Domkirken i Ribe kan ud fra disse stilmæssige overensstemmelser tidligst være påbegyndt i tiden efter 1100-tallets midte. Under antagelse af denne opfattelse formodes det, at de af Thure påbegyndte mure er indkapslet nederst i murværket på den nuværende kirke. Hertil kan føjes, at den vestlige pragtiportal, der hører til det sidst opførte af kirken og

Til venstre ses en af konsollerne, formet som en menneskeskikkelse, hvorpå hvælvkappernes halvsøjler hviler.

som i sine enkeltheder er udført i overgangsstil mellem romansk og gotisk, peger på en afslutning af byggeriet, der falder omkring 1225.

Som slutbemærkning til disse tilsyneladende modstridende oplysninger om kirkens alder kan tilføjes, at hvis byggeriet først er påbegyndt efter 1100-tallets midte, er det højst mærkeligt, at man i Ribe ikke har benyttet teglsten som byggemateriale således som i det store tårn. Mon en grundig undersøgelse af kirken kan give os et endeligt svar?

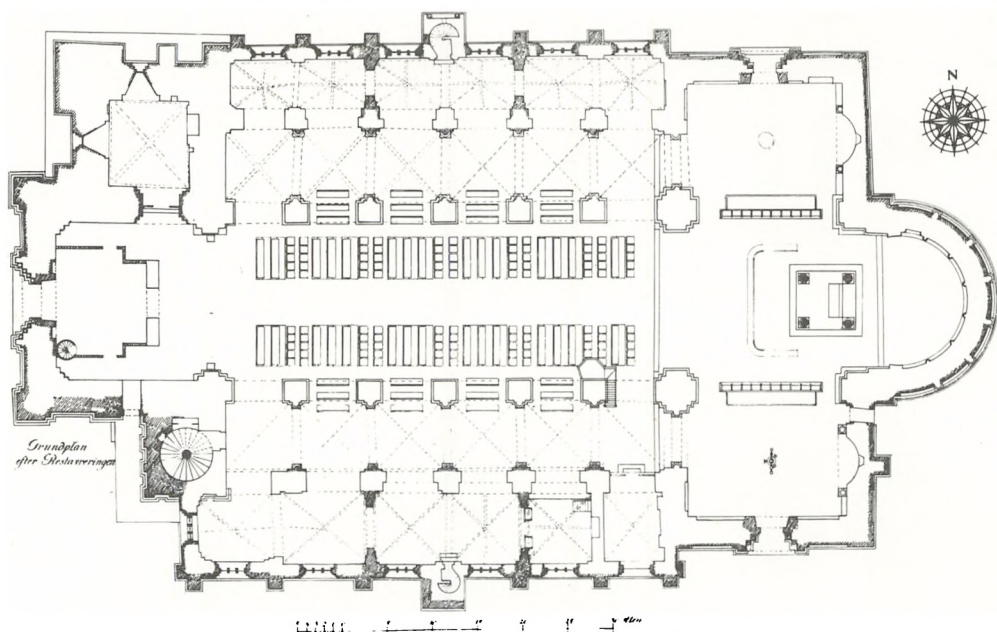
Den første fase af byggeriet stod ikke urørt længe. Som tidligere omtalt var sideskibene planlagt i to stokværk, men kun de to østligste fag af søndre sideskib blev opført som påtænkt. Omkring 1200 fik de resterende fag af dette sideskib den øvre etage, der forsynedes med et rundbuet vindue i hvert fag, hvorved galleri-etagen blev oplyst. Det nordlige sideskib blev først forsynet med den øvre etage adskillige år senere - først efter opførelsen af det store teglstenstårn i vest. Disse arbejder danner blot fuldførelsen af kirken som den oprindelig var planlagt.

Bygningens korsarme og midterskib stod fra først af med flade trælofter. Omkring 1225 tog man fat på at udskifte disse med hvælvinger, således som det skete på denne tid i så mange af vore store kirker. Ganske enestående er korsskæringens 21 meter høje kuppel, der er opbygget over pendentiver, dvs. krumme murflader, der formidler overgangen fra kvadratet til kuplens cirkel. Det store fjerne forbillede for denne form for overdækning er Sofiamoskeen i Istanbul; de mere direkte inspirationskilder er i tidligere litteratur om Ribe Domkirke søgt i vestfranske kir-

ker; senest er som den sandsynligste påvirkning af Elna Møller peget på kirken St. Gertrude i Nivelles i Belgien, et land hvormed Ribe havde mange kontakter. Fra de samme kanter har bygmestrene sikkert også lært opbygningen af de store ribbehvælv over korsarmene og midterskibet. Til støtte for kappernes vægt måtte man indhugge de halvrunde søjler, der brydende igennem de vandrette bånd hviler på konsoller, hvoraf nogle er formet som særprægede menneskeskikkelser. Halvsøjlerne afsluttes foroven af smukke kapitæler. Samtidig med hvælvslagningen fik overkirken nye store, spidsbuede vinduer. Hermed blev kirkerummet omskabt til det lyseste rum i vore domkirker.

I løbet af middelalderen blev der føjet flere kapeller til kirken. Især langs sydsiden føjedes bygning til bygning, men disse private stiftelser blev i sidste halvdel af 1400-tallet slået sammen og omdannet til endnu et sideskib, sikkert for at afstive hele bygningen, som man hele middelalderen igennem havde problemer med at afstive. På samme måde opførtes et nordligt sideskib, der blev smallere og mere ensartet, vistnok på grund af, at der kun var ét kapel her at tage hensyn til. Med disse nye sideskibe er Ribe Vor Frue Kirke Danmarks eneste femskibede gudshus.

Foruden de bygninger, som indgår i de nye sideskibe, havde kirken adskillige andre tilbygninger i form af kapeller og våbenhuse, men de er nu forsvundet ved de groft sparsommelige reparationer af kirken som var nødvendige i 1700-tallet. I vest var kirkegavlen præget af to tårne på hver side af et fremspringende midterparti. I syd Mariatårnet, der efter at være blevet revet ned i

Den femskibede domkirkes grundplan.

1700-tallet blev genopført på grundlag af de efterladte rester under den store omfattende restaurering i 1890'erne under ledelse af H.C. Amberg.

Svarende til Mariatårnet stod sikkert mod nord på vestfacaden et lignende tårn, men det blev tidligt erstattet af det nuværende store tårn, Stormklokketårnet. 1283, juledags morgen, styrtede det nordlige tårn ned, hvorved mange mennesker dræbtes, men det er ikke klart om det var det oprindelige tårn eller det nuværende. Dette sidste er præget af unggotikken og må stamme fra 1200-tallets sidste halvdel. Det er opført af røde tegl med indramning af granitkvadre og Weser-sandsten. Udvendig markerer en vandret inddeling tre høje stokværk, som svarer til to indvendige etager. Tårnet er foruden ved sin størrelse enestående ved at have været byens tårn, således som dets navn også angiver: Væbnertårnet, Stormklokketårnet, Borgertårnet. Det har været vagt- og forsvarstårn og her hang byens klokker. I Danmark kender vi ellers ikke til at byens tårn var anbragt ved kirken men i de lande, hvormed Ribe stod i kontakt, var det almindeligt. »Kirkens store tårn er så nederlandsk, som var det flyttet derfra«. I tårnets to nederste etager blev der indstiftet kapeller til henholdsvis St. Lucius, værnehelgen for Roskilde Domkirke, og de 11000 jomfruer, hvis gravplads man mente at have fundet ved Köln. Adgangen til kapeller og tårnets øvre etager sker ad en spindeltrappe i den kraftige nordvestre hjørnepille.

I forbindelse med bygningen må også omtales den store gavltrekant oven over Kathoveddøren i søndre tværskib. Denne gavl, som er indsat senere end det tidligere omtalte granitrelief af Kors-

nedtagelsen, er af Weser-sandsten. Den er helt udfyldt af et relief, der vrirler med hoveder. Øverst engle med skriftbånd og omkransende en inskription: CIVITAS HIERUSALEM (byen Jerusalem). Herunder er anbragt Maria og Jesus, til hvem tre personer neden under henvender sig. Den midterste af disse er kronet og rækker et kors op til Maria. Det har ikke manglet på tolkninger og gætterier når det drejede sig om at identificere de tre skikkelser. Blandt de foreslåede er Erik Eje-god, Knud Lavard, Ansgar og Ribe-bispen Leof-dag, hvortil nu er føjet, at den kronede person skulle være Valdemar II Sejr, der beder om salighed for sin og dronning Dagmars søn Valdemar, der døde ved et vådeskud 1231. Skikkelsen, som Kristus holder i hånden skulle være den unge Valdemar, som Herren trækker op til sig. Under Valdemar ses hans afdøde dronning Dagmar, bag ham dronning Bengerd, og bag hende den 1232 kronede Erik II Plovpenning. Nogen endegyldig

Afstøbning af midtpartiet i gavltrekanten over Kathoveddøren.

forklaring på, hvem de afbildede skal forestille og om det overhovedet drejer sig om repræsentanter for kongehuset, får vi formodentlig aldrig. Døren under de storslåede relieffer kaldes Kat-hoveddøren. Denne betegnelse, som i hvert fald går tilbage til 1500-tallet, er opstået på grund af dørringen med et løvehoved, der er omgivet af fire små drager. Figurerne blev mistolket til at være en kat og nogle små mus. Hovedet har fremkaldt et sagn om en Ribe-borger, som ved en kat skulle være kommet til stor rigdom.

Kalkmalerier

Kun meget få af en sikkert oprindelig stor skat af kalkmalerier er bevaret. Ældst er et lille billede på nordvæggen i nordre korsarm. Det forestiller en mand med armene i vejret. Han er blevet tolket som var han i færd med at anråbe om Himlens hjælp, men mere spændende som var han sat til at støtte hvælvingen på sine oprakte arme: en atlant, som bærer hvælvet? Fra 1530'erne stammer billederne på de to vestligste arkadepiller i nordrækken. Som det eneste sted i landet er billederne, Maria med barnet og to apostle, malet direkte på kvadrene uden bindemiddel. Hvælvedekorationerne blev nymalet omkring 1900. Efter reformationen gik bygningen i hurtigt forfald, stærkt hjulpet af vestenstormene og stormfloderne. Således var vandstanden høj inde i kirken under uvejret 1632. På prædikestolspillen blev den afmærket i ca. 2,3 meters højde. 1701 faldt et stykke af søndre korsarms vestmur ned da korsangenen begyndte. Noget lignende skete 1712 med vestgavlen. 1717 var det så galt med byens tårn, at klokkeren måtte flytte fra sin bolig ved tårnets fod af sikkerhedsmæssige grunde. Således fortsatte forfaldet, og de omtalte reparationer i samme århundrede føjede snarest nye ulykker til. Først under H.C. Ambergs restaurering i 1890'erne sikredes kirken, og det var kun ved pastor Jacob Helms' energiske indsats, at det lykkedes at redde de yderste sideskibe fra nedrivning. Restaureringsprincipperne i forrige århundrede gik snarest ud på at søge genskabt bygningernes oprindelige udseende.

Inventar

Det kan dokumenteres at kirken ejede uendelig meget inventar i middelalderen, men reformationens fjendtlige holdning, Christian III's tomme finanskasse og almindeligt sløseri samt utrolig fattigdom har fjernet det meste. Således kan nævnes, at en stor Kristoforus-figur af træ blev brugt som brændsel af blystøberne under reparationerne i 1790. Kun ganske få genstande, alle fra sengotisk tid, er bevaret: kannikestolene, en kandelaber, et korbuekrucifiks, en krucifiksgruppe, en St. Jørgensgruppe, døbefonten og en trædør. I forbindelse med restaureringen 1882-1904 tegnede H.C. Amberg et ciboriaalter, der med en kæmpe overbygning strakte sig højt op i luften. I forbindelse hermed blev planlagt en apsisud-

En af de engle, der tillige med løver bærer døbefontens kumme.

smykning af Joakim Skovgaard. I 1973 indsatte i apsidevinduerne glasmalerier udført af Paul Høm. Rester, nemlig materialerne fra en ældre tavle fra 1597, er nu i præsteværelset i søndre sideskib. Kannikestolene blev bekostet af biskop Iver Munk, men kun de egentlige stole med klapsæder og dyrehoveder samt nordrækkens vanger er oprindelige.

I koret står også en sengotisk kandelaber, der er 2,5 meter høj. På dens stamme er påsat en bogstol i messing; det gennembrudte mønster forestiller to engle med et skjold, hvorpå er graveret St. Katharina med sværd og skjold.

Døbefonten af malm er et sengotisk arbejde fra 1400-tallets midte. Den kæmpemæssige kumme bæres af seks figurer, skiftevis engle og løver og dens sider har relieffer af Marias himmelfart, Johannes Evangelist, Nådestolen og krucifiks foruden Danmarks løver, domkapitlets og formodentlig giverens våben- og bomærke. Den oprindelige gotiske bemaling er endnu som noget sjældent i Danmark bevaret. Dåbsfadet, et nederlandsk arbejde fra omkring 1650, har i midten en fremstilling af Maria i solgisel.

I kirken er der tre krucifikser. Det ældste, fra omkring 1400, indgår i en korsfæstelsesgruppe med Maria og Johannes. Vestligt i nordre sideskib. Østligt i samme sideskib hænger et godt krucifiks fra omkring 1500. Oprindeligt var det opsat foran lægmandsalteret vest for korskrucifiksen. I nordre korsarm hænger det tredje krucifiks, som er fra 1500-tallet. På vestvæggen i nordre sideskib er opsat resterne af et St. Jørgens-alter. St. Jørgen til hest støder lansens i dragens gab og prinsessen knæler i bøn.

Prædikestolen på den østligste pille i midtskibet er udført 1596 af Odense-snedkeren Jens Asmusen. Dette år sluttede lensmanden på Riberhus en kontrakt med snedkeren om at levere en præ-

Prædikestolen fra 1596.

Domkirkens indre set mod vest.

dikestol til Ribe Domkirke; i aftalen stod, at den skulle gøres endnu skønnere end den, han havde gjort udi Sankt Knud i Odense, om det stod til at gøre. I stolens fyldninger findes dybtliggende relieffer med bibelske scener: Syndefaldet, Isaks ofring, Kongernes tilbedelse, Kristus på korset, Opstandelsen og Himmelfarten. Den velproportionerede opbygning har fine trekoblede søjler. Himlen er lidt ældre, hvorimod opgangen er fra omkring 1900.

Stolestaderne stammer fra restaureringen i 1890-erne. En smuk gotisk fyrretræsdør er anbragt ved trappetårnet i nordre sideskib. Den er delt i kvadratiske felter med fantasifulde sprinkelværk og i midten biskop Iver Munks våben med de tre roser. Oprindeligt har den siddet i korskrankenmuren ud til søndre korsarm.

I søndre sideskib sidder for trappetårnet en smukt udført dør fra begyndelsen af 1700-tallet. Begge de her omtalte døre mangler desværre farverne. De nuværende lysekroner er i nyere tid skænket af købmand Andreas Hansen og hustru. Fra ældre tid er bevaret fem lysearme: 1) skænket 1619 af rådmand Niels Griisbæk, på skibets vestligste pille mod nord; 2) skænket 1626 af den rige købmand og rådmand Magnus Grave, samme sted som 1; 3) skænket 1655 af Mette Christensdatter. Indskriften rummer en forbandelse over den, som ikke vedligeholder lysearmen med lys eller bruger pengene til andre formål, på skibets næststøstligste pille mod syd; 4) skænket 1729 af købmand Peder Jensen Baggesens enke, til minde om hendes afdøde mand, samme sted som 3. Med hver af lysearmene, som er af malm, blev der skænket 200 rigsdaler; af renterne skulle bestoendes vokslys; 5) skænket 1637 af borgmester Hans Nielsen Friis, sidder endnu på prædikestolen, hvortil den var bestemt.

Allerede omkring 1300 havde kirken et orgel. Måske var det dette orgel som siden blev skænket til Sankt Catharinæ Kirke, hvor det fungere-

de uændret til 1885. Senere anskaffedes et orgel i 1634-35. Mens selve værket flere gange er blevet fornyet, sidst i 1937 af Th. Frobenius & Sønner, er facaden, som blev udført af »Jens Billedsnider« i det store og hele i behold. Underdelen er tegnet af H.C. Amberg og udført af Hans Chr. Berg.

Malerier

I nordre korsarm flankerende nichen findes to billeder af henholdsvis Erik Emune og Christoffer I. Billederne blev udført kort efter 1500-tallets midte på foranledning af kgl. historiograf og dekan Hans Svanning.

Over søndre tårntrappedør hænger et billede af den mand, der frem for nogen reddede kirken fra misforståede indgreb i forrige århundrede, pastor Jacob Helms.

I kirken er der en lang række bispemalerier, som ikke alle er lige lette at bestemme. Billederne, hvoraf der er 25, rækker lige fra Hans Tausen til Morten Christian Lindegaard.

Klokker

1) 1300-tallet, en skriftløs klokke; nu i Mariatårnet. 2) 1436, Mariaklokken, støbt af Hinrik Dobbran; nu i det store tårn. 3) 1599, Stormklokken, støbt af Melchior Lucas, Husum, af en klokke fra 1333 som blev ødelagt ved nedstyrtning 1594; i det store tårn. 4) 1770, støbt af Joh. Nic. Bieber i Hamburg; i tagrytteren. 5) 1858, omstøbt af en klokke fra 1477; i Mariatårnet. 6) 1869, en mindre klokke i tagrytteren.

Gravminder og begravelser

Blandt kirkens interessanteste gravminder er nichegraven i nordre korsarms nordmur. Da graven i 1830 åbnedes ved at man fjernede dækstenen, en kantprofileret rød sandsten, fandt man i en uregelmæssig fordybning menneskeben »af mindst to personer«. På tre små vedlagte blypla-

der var indgraveret navnene på de gravsatte: biskop Odinkar d.y., der skal have foræret store formuer til kirken, Notulf og Asser. Disse bisper er blevet overført til denne kirke fra en ældre kirkebygning, således som det også kendes fra Roskilde Domkirke.

Som omtalt blev Erik Emune begravet i domkirken. Endnu en konge kom kirken til at huse, men heller ikke denne gang var det en fyrste, som ved sin popularitet eller eventuelle mirakelgøringer gavnede kirken. 1259 kom Christoffer I til Ribe, hvor han pludselig døde. Efter nogles udsagn blev han forgivet af abbed Arnfast i Ry Kloster, der endog skulle have kommet gift i alterets sakramente. På trods af interdikt over hele landet blev Christoffer begravet af domkapitlet midt under den store kuppel. Hans ligsten findes ikke mere.

Blandt de mange, som i løbet af middelalderen fandt lejersted i kirken kan nævnes ridder Hans Limbek og Juta Limbek. Over deres grav blev lagt en messingplade med mands- og kvindefigur indgraveret. En gammel beretning siger, at pladen 1588 blev sat i en træramme for at kunne tjene som kirkedør i domkirken i Viborg.

Epitafier

1) omkring 1578. Marie Hansdatter Svanning. Den lille bronzetavle, der er opsat af hendes mand Anders Sørensen Vedel, har smukke, gyldne bogstaver, der fortæller at hun døde kun to dage efter ankomsten til Ribe 16½ år gammel. Foroven to fine profilportrætter af ægteparret. I nordre korsarm.

2) slutningen af 1500-tallet. Hans Tausen og hustruer. En trætavle, opsat af svigersønnen biskop Hans Laugesen. I søndre korsarm.

3) omkring 1610. Hans Jessen Søhane og hustru Karine Nielsdatter. Maleri på træ forestillende borgerfamilien i andagt foran en bibelsk scene; fem afdøde børn med kors over hovederne ses på begge sider af ægteparret. Vestligste pille i nordre sideskib.

4) omkring 1635. Magnus Grave og hustru Gunnel Lambertdatter. Ægteparret er fremstillet med Gravlæggelsen som baggrund. Vestligste pille i søndre sideskib.

5) omkring 1639. Kirkens fornemste og desværre eneste bevarede adelige stormandsbegravelse over lensmand på Riberhus, rigsråd Albert Skeel og hustru Berthe Friis. I midten en stor indskriftstavle omgivet af anevåben; til begge sider knæler ægteparret på puder. Han i fuld rustning, hun i stadstøjet. I Bethlehemskaapellet østligst i søndre sideskib. Smedejernsgitteret er fra 1627.

6) 1644. Samuel Møller, svensk oberstløjtnant ved infanteriregimentet i Wittenberg, som 1644 var indkvarteret i Ribe; druknet under forlis ved kysten under rejse til Holland for at hverve folk. Rund trætavle i det nordlige sideskib.

7) mellem 1636 og 1650. Borgmester Hans Nielsen Friis og hustru Lene Kjeldsdatter. Maleriet,

der er en rest af et større epitaf, har to smukke - sikkert nederlandske - portrætter af ægtefællene. Vestligste pille i søndre sideskib.

8) omkring 1650. Lauge Andersen Vedel og familie. Maleriet, der er en rest af et større epitaf, har et dommedagsbillede samt portrætter af Vedels store familie.

9) omkring 1659. Jørgen Pedersen, slotsskriver, Carsten Tønnesen og deres hustru Mette Christensdatter. Sandsten med portrætmalerier, der viser fru Mette med en vidunderlig hovedbeklædning på sit glatragede stramt udseende hoved. I søndre korsarm.

10) omkring 1679. Matthias Worm, præsident for Ribe og hustru Margrethe de Hemmer. Sandstensepitaf med to gode ovale brystbilleder af ægteparret og med vers af Niels Seerup. På vestmuren i søndre sideskib.

11) omkring 1710. Jens Lauridsen Baggesen, råd- og handelsmand og hustru Susanne Pedersdatter Vedel. Sandstensepitaf i akantusbarok. Ved orglet.

12) omkring 1720. Mads Pedersen Frisch, råd- og handelsmand, handelsmand Peder Jensen Baggesen og begges efterladte enke Sophie Dorthe Bruun. Sandstensepitaf i akantusbarok med alexandrinervers.

I domkirkens søndre sideskib findes denne fine sten, hvor biskop Iver Munk ses i fuld ornat.

13) omkring 1760. Ancher Anchersen, »Doctor medicinæ, Landphysicus og Provincial Medicus, Stads Physicus« og hustru Ingeborg Kirstine Fridsch. Den smukke marmortavle, som fru Ingeborg lod udføre, er i ren klassicisme. På vestmuren i nordre sideskib.

Som en blanding af et epitafium og en gravsten er biskop Iver Munks 333 cm lange sorte kalksten af form som en gravsten. Bispen må have ladet stenen udføre, før han 1532 blev fordrevet fra bispestolen under reformationen, for han er afbildet i fuldt biskoppeligt ornat med krumstaven og en broderet mitra. Hans behandskede hænder er fyldt med fingerringe. Det smukke arbejde tilskrives Claus Berg. Vestligt i søndre sideskib.

Gravsten

Selvom utroligt mange gravsten er gået tabt i tidens løb ejer kirken stadig en betydelig samling, hvoraf de vigtigste her skal nævnes.

1-2) to romanske gravsten med buet overside og henholdsvis kors og spiralornamenter. De har næppe dækket grave i selve kirken. I det sydvestlige hjørne af søndre sideskib.

3) omkring 1500 med tilføjelser fra omkring 1565 efter at stenen blev genanvendt. Oprindeligt lagt over magister Jens Pedersen. Relieffet viser en halvt forrådnede dødning, som slanger og øgler er ved at fortære, et tidstypisk *memento mori*. Relieffet er indhugget omkring 1565 sammen med en sekundær indskrift over Jens Pedersen Grundet, kannik ved kirken og dennes søn Jens, der begge døde nævnte år. Søndre sideskibs vestmur.

4) omkring 1559. Anders Nielsen, stud. lib. artium. Blåsort skifermarmor, formentlig import fra Nordvesttyskland eller Nederlandene. Søndre sideskib mod vest.

5) omkring 1567. Biskop Poul Madsens to hustruer Dorothea, død 17 år gammel, og Catarina, død 19 år gammel. To sidestillede skrifttavler under en hermebåret fladbuet ungrenæssan-
cearkade. Vestligt i søndre sideskib.

6) efter 1588. Hans Svanning »kong Frederik den II høyloflig ihukommelse hans tuchtmester« siden domdegn og kannik og »Danmarckis Rigin Historichus«, og hustru Marine »s. Søren Iacobsons fordom borgmesters datter« og 15 børn. Vestligt i søndre sideskib ved Mariatårnet.

7) 1627. Ægidius Lauritzsøn, ærkedegn og hustru Marine »Anders Vedels, fordom domdegn her samested og hans datter«. Stenen har relieffer af Kristus og Ecclesia. Østligt i søndre sideskib.

8) omkring 1653. Søren Andersen Vedel, rektor på Sorø og kannik i Ribe og hustru Susanne Pedersdatter. Det voluminøse ægtepar er afbildet i trekvartfigur. På den vestligste arkadepille i nordre sideskib.

9) 1663. Hans Tausen, den berømte reformator og senere biskop i Ribe. Mindestenen blev opsat af dr. med. Ludvig Pouch, hvis hustru var Anders

Sørensen Vedels datter, og dermed Hans Tausens datterdatters datter. Stenen er ret slidt, da den oprindelig lå over Hans Tausens grav i midtskibet ud for prædikestolen. Nu findes den vestligt i søndre sideskib.

10) omkring 1689. Jørgen Hansen, »efter 16 års ostindiske rejse omsider rådmand« og hustru Johanne Pedersdatter Baggesen. På stenen er ægtefolkene afbildet som et solidt borgerpar. På nordmuren i nordre sideskib.

11) omkring 1681. Peter Kragelund, biskop i Ribe og hustru »Helena Filomæa«. Stenen rummer et hyldestvers på dansk. Vestligt i nordre sideskib.

12) omkring 1738. Peter Terpager, en af Ribes mange, lærde beskrivere, conrector, lector theol. og hustru Maren Friisdatter samt flere andre. Terpager har blandt andet skrevet »Ripæ Cimbricæ« 1736. Vestligt i søndre sideskib.

Ribe var i middelalderen Danmarks vigtigste forbindelse til Europa, et forhold, der har præget domkirken i en sådan grad, at den på mange områder adskiller sig fra sine danske søskende. Materialet er møjsommeligt fragtet langvejs fra, grundplanen, hvor et egentligt kor mangler, kendes ikke på hjemlig grund undtagen her i Ribe. Korsskæringens kuppel er enestående i hele Norden. Det store tårn tilhørte byen og ikke kirken. Med disse særpræg står kirken som det fineste minde om vesterhavsbyens mange udadrettede aktiviteter og åbenhed for fremmede impulser.

A.B.

Sankt Catharinæ Kirke ligger i den østlige rand af byens gamle del, den er omgivet af den tidligere kirkegård, der 1807 blev nedlagt og omdannet til anlæg. Kirken har hørt til og dannet nordfløjen i det dominikanerkloster, der stiftedes 1228 og hvoraf en del endnu består; det er efter Karmeliterklosteret i Helsingør, det bedst bevarede klosteranlæg i Danmark. Sankt Catharinæ er foruden domkirken den eneste tilbageblevne af byens tidligere kirker: fire klosterkirker og seks sognekirker; den nuværende bygning har haft to forgængere på samme sted.

Opførelsen af klosteranlæg og kirke er antagelig begyndt snart efter 1228; fra klosterets dødebog kender man oplysningen: »broder Bjørn, første opbygger af dette hus«, der var en ønsket ca. 40 m lang munkestensbygning på fire fag dækket af krydshvælv; fra det østligste af disse fag førte en rundbuet dør til den ældste klosterfløj, østfløjen, hvoraf der i 1600-tallets slutning kun eksisterede en lille del, som ødelagdes i en storm. Dele af den bedst funderede mur, sydmuren, i denne første kirke, er bevaret i den nuværende kirkes mur i søndre sideskib. Kun denne mur, der hvilede på en sandfyldt grav, holdt til hvælvenes pres, mens resten af bygningen allerede i slutningen af 1300-tallet på grund af den ustabile, fugtige jordbund var i så slet en stand, at en ombygning var nød-

Østfløjen i det relativt velbevarede klosteranlæg ved Sankt Catharinæ Kirke; i midten ses en vandpost i sydfløjen og til højre nordfløjens klostergang.

vendig. Man opførte nu en højgotisk kirke, overhvælv et som dens forgænger, dog med udeladelse af dennes vestligste fag og dermed henved 10 m kortere. I pavelige afladsbreve omtales 1392 og 1401, at kirken var »ligesom et offentligt sted og totalt øde« og i 1433, at den er ødelagt af ild; derefter er opførelsen af den tredje og største kirke begyndt. I denne sengotiske, treskibede basilikale kirke på seks fag, bevarede som nævnt den tidligere sydmur og endvidere dele af vestgavlen; midtskibet løfter sig kun ubetydeligt over sideskibenes tage og er derfor uden vinduer; lyset kommer nu kun fra vinduer i nordre sideskib og fra midtskibets to høje, smalle vinduer i østgavlen, da man har tilmuret vestgavlens vinduer senere. Midtskibets østgavl har over vinduerne en enkel savskiftedekoration, mens sideskibenes gavle har stigende blændinger. Den røde munkestensbygning hviler på en sokkel af granitkvadre og har udvendige støttepiller, den østligste på nordsiden er meget svær og rummer en spindeltrappe. Kirken var ved opførelsen uden tårn, men havde et lille klokkespir over østgavlen. Forbindelsen til klosteranlægget er tre døre i sydsiden, mens en dør i søndre sideskibs gavl fører til det fri; i nordre sideskibs vestfag er spor af en dør. Ho-

vedindgangen har været i vestgavlen. Kirkens indre, hvor midtskibet åbner sig mod sideskibene ved arkadebuer, der hviler på svære, firkantede piller med profilerede kragbånd, synes påvirket af domkirken. Over de svagt tilspidsede buer er i højkirkemurene triforieåbninger under spidsbuede blændinger; små teglstensrelieffer ses over pillerne og i triforierne, de viser Kristus-hoveder, mens en trolld eller djævel med korslagte arme ses på nordmuren i tårnet. Hele kirken overhvælvedes, men af de originale hvælv er kun søndre sideskibs bevaret.

Ved reformationen inddrog klosterets ejendomme under Kronen og 1543 besluttede kongen, at bygningerne skulle indrettes til hospital, samtidig overlodes kirken til borgerne som sognekirke. 1593 var kirken meget forfalden, klokkespiret var bl.a. ødelagt, antagelig ved en bybrand 1580; ikke desto mindre begyndte man 1617 opførelsen af et tårn i vest, årstallet står i murankre på vestsiden af tårnet, der skal have været 32,6 m højt. Det var så dårligt funderet, at det allerede 1665 var i en slet forfatning og 1745 var det nødvendigt at nedtage tårnets øverste del til midtskibets tag og føre dette hen over den tilbageværende del af tårnet. Der opsattes en ny

Sankt Catharinæ Kirke set fra øst.

Kirkens indre set mod vest.

Sankt Catharinæ Kirkes døbefont.

vestportal med Christian VI's navnetræk og årstallet 1746. Hele kirken var allerede 1665 så brøstfældig, at reparation var nødvendig, og 1673 befalede kongen, at Sankt Peder, byens ældste kirke, skulle nedbrydes og materialerne anvendes ved Sankt Catharinæ Kirke. 1685 fik kirken tilladelse til at købe yderligere materialer fra Riberhus' ruin, men først 1743 begyndtes den store reparation, hvortil hver jysk landsbykirke måtte yde 1 eller 2 rigsdaler; det er antagelig ved denne lejlighed, at midtskibets og nordre sideskibs hvælvinger måtte nedtages og at man opsatte flade, gipsede lofter i stedet.

Trods en restaurering 1837-38 forfaldt kirken, der var funderet bedre end de to foregående, men ikke godt nok, thi den bløde engbund gav efter for murmassernes pres. Selv om der i slutningen af 1880'erne var udarbejdet en plan for den nu stærkt påkrævede istandsættelse af kloster og kirke, varede det helt til 1917 før den daværende domkirkearkitekt, Harald Lønborg-Jensen, kunne begynde på de nødvendige sikringsarbejder, der måtte gå forud for den endelige restaurering, der med visse afbrydelser varede til 27. november 1932, da kirken genindviedes.

Nordmuren hældede ved arbejdets begyndelse 60 cm, og Lønborg-Jensen udførte den vanskelige opgave ved en ikke tidligere anvendt teknik med assistance af statikerne, professor G. Schönweller. I løbet af seks dage lykkedes det ved hjælp af donkrafte og kiler ganske langsomt at vippe de uhyre murmasser i lodret stilling på nye betonfundamenter. Den videre restaurering fortsattes

ved arkitekt C.M. Smidts bygningsarkæologiske medvirken. Også tårnets fundamenter sikredes og dets overdel førtes op over skibets tagryg og afsluttedes med et teglhængt pyramidespir. Kirkens indre var blevet hvidtet og de manglende hvælv genopført; af udsmykning er kun fundet et nu overhvidtet kalkmaleri, et indvielseskors, i koret, og i det mindste i ét vindue et glasmaleri, som heller ikke eksisterer mere.

Udover syv enkle munkestole i hver side af koret er intet af det middelalderlige inventar bevaret. Den store udskårne alttavle er opsat 1650, hovedfeltets maleri: Nadveren, omgives af Kristi dåb, Kristus i Getsemane og Korsfæstelsen; topstykket bærer Frederik III's navnetræk. Grev Otto Diederick Schack har 1678 skænket alterkanden af sølv og 1683 de smedede støtter i alterskranken; to malmstager har tolderne Marturin du Pont og hustru skænket 1670. I den middelalderlige granitdøbefont anvendes et gammelt dåbsfad af messing, mens dåbskanden er fra 1951. Prædikestolen med tilhørende himmel er fra 1591, arkadefelternes relieffer viser scener fra Kristi barndom. I søndre sideskib er to malerier, det ene fra 1694 viser Korsfæstelsen, det andet, malet af Jørgen Roed omkring 1850, viser Kristi vandring til Golgata. Kirken har tre lysekroner fra 1703, 1705 og 1722, foruden to lysearme i koret og tre i våbenhuset, alle fra 1600-tallet. Omkring 1649 skænkede domkirken et orgel til Sankt Catharinæ, det udskiftedes 1885, 1932 fornyedes dette orgel samtidig med at pulpituret udvidedes. Kirkeskibet, fregatten »Rota«, er fra 1930. Kirken har to klokker, den ældste og mindste bærer i en indskrift oplysning om, at dens navn er »Sancta Katerina«, og at den støbtes 1477 af Peter Hanssen, Flensburg, til Sankt Nikolai Kirke der.

Der er kun bevaret fire epitafier, der alle ligger i kirkens kælder og venter på istandsættelse. Af 20 bevarede gravsten er de 19 opsat i sideskibene; den ældste er fra 1583, den yngste fra 1791, mens resten er fra 1600-tallet, ligesom en dobbeltsten i østmuren bag alteret.

I.B.-J.

Ringkøbing

Ringkøbing Kirke, der ligger bag byens rådhus, er en rød murstensbygning, hvis overhvælvede langhus fra 1400-tallets begyndelse afsluttes af et tresidet kor. Denne del af den nuværende kirke hviler på en granitsokkel, der for visse deles vedkommende muligvis er ældre end teglstensbygningen. Det svære vesttårn med indgang til kirken er bygget før den nordre korsarm, kaldet korskirken, der tilføjedes 1592-93; en søndre korsarm opførtes 1934-35 ved en stor istandsættelse forestået af Hother Paludan. Kun den nordre korsarm er dækket med tegl, den øvrige del af kirken er blytækket. Tårnet, der er kendeligt bredere opefter, har på sydsiden en trapezfrise og kir-

kens eneste urskive; mellem fire gavle med glanhuller rejser sig et firesidet spir, denne tårnafslutning er opført 1866 af professor V. Th. Walther over de tidligere lignende men lavere gavle, der antagelig har været influeret af de tørninglenske fra Sønderjylland. På skibets vestligste støttepille mod syd anbragtes 1728 et solur, hvorefter sejerværket reguleredes.

Altartavlen ramme er fra 1934-35, mens maleriet, Bjergprædiken, opsat 1851, er malet 1848 af maleren Sophus Schack. Kirkens ældste kalk er fra 1694; en oblatæske fra 1777 er tillige med en kande, der nu er på byens museum, udført af guldsmeden Matthias Clausen, der 1775-82 arbejdede i Ringkøbing og derefter i Randers. En kopi i bronzeret zink af Thorvaldsens dåbsengel står i koret; på museet findes en fontehimmel fra 1600-tallet, der har hængt over en gammel granitfont. Prædikestolen, et renæssancearbejde fra slutningen af 1500-tallet, har indtil 1931, da konservator Peter Kr. Andersen fra Nationalmuseet afdækkede dens farve fra 1733, været grå- og senere egetræsmålet; i fyldingerne ses scener fra Jesu liv og evangelisterne; på døren til det lange opgangspanel er et morsomt billede af en præst, der prædiker for sin menighed.

Pulpituret i korskirken og i skibets vestlige ende, hvor orglet er opsat, er smykket med billeder af henholdsvis de 12 små profeter og apostlene. Den ældste af kirkens lysekroner er 12-armet og skænket omkring 1640 af borgmester Jens Olufsen. Kirken ejer et lille krucifiks fra 1500-tallets begyndelse. To glasmalerier, skænket af fabrikant H.L. Hansen og hustru, opsattes 1951 i koret, de er udført af maleren Harald Borre. Præsten Jens Iversen Bork har opsat et epitafium over sin hustru, der døde 1641, det viser den da afdødes og præstens portrætter, over hvilke der til venstre står en lang latinsk indskrift, til højre står den i dansk oversættelse; i indskriften taler den afdøde 28-årige hustru til sin mand, der svarer hende og til slut nævner deres 10 børns navne. Kirkens andet epitafium viser i en brukbarok ramme et maleri af præsten magister Hans Hansen Kjær, død 1652, med hustru og 12 børn, skønt indskriften oplyser, at præsten havde 11 børn. Kirkens to klokker fra 1728 og 1755 er støbt i henholdsvis Hamburg og Viborg.

I.B.-J.

Ringsted

Sankt Bendts Kirke, hvis svære tårn kan ses på lang afstand ligemeget fra hvilken side man nærmer sig byen, ligger i dennes vestlige udkant omgivet af et anlæg, der tidligere var kirkegård.

I Ringsted lund lå det fornemste samlingssted, landstinget, for hele det daværende sjællandske retsområde og i hedensk tid var det et kultsted på linie med Odense og Viborg; det er derfor sandsynligt, at stedet allerede tidligt har fået en trækirke, der er dog hverken spor af eller efter-

retninger om en sådan. Derimod har man 1902 fundet rester i den nuværende kirkes gulv af en frådstenskirke, som man ved, at Roskilde-bispen, Svend Nordmand, omkring 1080 opførte. Foran højalteret i denne kirke, der var viet Vor Frue, blev Knud Lavard 1131 begravet, og her udstedte hans bror, Erik Emune, fire år efter et indstiftelsesbrev for et munkesamfund, der udviklede sig til det senere så indflydelsesrige benediktinerkloster. I 1146 fjernede Knuds søn, Valdemar og Erik Emunes søn, Svend, egenmægtigt hertug Knuds levninger fra graven, hvor der ifølge rygter skete mirakler, og skrinlagde dem trods ærkebiskop Eskils protest; men ham blev det, der 25. juni 1170 måtte foretage den officielle helgenkåring, som ved pavens bulle i november året før var vedtaget. Denne vigtige begivenhed fandt sted i den nuværende teglstenskirke, der var påbegyndt af Knuds søn, Valdemar den Store i 1160-erne, og hvis østparti i hvert fald stod færdigt, således at helgenskrinet med gyldne plader og indeholdende Knuds jordiske rester kunne anbringes på højalteret her. Kong Valdemar lod ved samme lejlighed ærkebispens salve og krone sin syv år gamle søn, Knud, som sin efterfølger, hermed fandt den første kirkelige indvielse af en kongestue i Danmark.

Kirken kaldtes Vor Frue eller Knud Martyrs Kirke og fik først senere sit nuværende navn efter klosterets værnehelgen. Denne kirke, der dannede klosterets nordfløj, var kongehusets gravkirke fra 1182 til 1341. Efter reformationen blev klosteret 1592 kongeligt len; bygningerne, der allerede tidligere havde gennemgået flere ændringer, ødelagdes 1806 af en brand og blev derefter nedrevet. Frådstenskirken bestod af apsis, kvadratisk kor og et langt skib, antagelig med et tårn over vestenden. Den nuværende kirkes midtskibs sidemure følger frådstenskirkens ydermure, mens vestgavlen ligger samme sted som den tidligere kirkes; dennes apside har ligget umiddelbart vest for den nuværende korsskæring. Frådstenskirken stod, indtil man efter det nye østpartis opførelse, vel omkring 1170, begyndte opførelsen af den nye kirkes skib. Kong Valdemar havde allerede tidligere, f.eks. ved bygningen af Dannevirke, anvendt det nye byggemateriale, tegl, der fra Norditalien var kommet til Danmark. Som ved det næsten samtidige kirkebyggeri i Sorø har der antagelig også her, i det mindste i en periode, været indkaldt en bygmester fra Lombardiet; stil og murteknik viser hen mod norditaliensk bygningskunst. Det har været væsentligt for Valdemar at støtte munkene i dette kolossale byggeforetagende, da han derved fik opfyldt ønsket om en kirke, der var værdig som hvilested for hans far, og som gravkirke for ham selv og hans slægt. Ringstedtavlen, der kan ses i kirkens museum og er klosterets fortegnelse over kongelige begravelser, kalder da også Valdemar »denne kirkes udvider«, ikke desto mindre har han ifølge samtidige oplysninger

Sankt Bendts Kirke, Ringsted, set fra øst.

Kirkens indre set mod øst.

været ret tilbageholdende med hensyn til gaver til klosteret.

Den nuværende kirkes romanske del er: kor med absis, de to korsfløje der mod øst har hver to kapeller med halvrunde apsider og et treskibet langhus; hertil er der i middelalderens slutning mellem nordre korsfløj og skibet føjet et trappeshus, i 1500-tallet endvidere et tårn over korsskæringen; 1791 opførtes ved trappehuset en lille udbygning, der rummer gravmælet for Jens Bruun Neergaard. Kirkens grundplan peger frem mod gotikken ved at være konstrueret over rektangler, i modsætning til samtidigt kirkebyggeri, der er formet over kvadrater. Efter den tids skik er hvert byggeafsnit gjort færdigt i højden, før man fortsatte, derfor har man under byggeperioden, der varede til omkring 1200, kunnet foretage visse ændringer, f.eks. har det treskibede langhus oprindeligt været planlagt længere end det er nu; det virker kort i forhold til hele bygningen, der er 66 m i udvendigt mål, da østparti, kor og korsfløje udgør lige ved halvdelen heraf. På samme måde ændredes planerne for kirkens hvælv, man besluttede sig til straks at overhvælve sideskibene, da de var under bygning, som man havde gjort det i de to østkapeller og disses apsider, mens midtskib, tværskib og kor med absis, der i tiårene efter 1170 var bygget højere, dækkedes af flade trælofter. Kloster og kirke hærgedes 1241 af en brand og først ved istandsættelsen, der fulgte denne, erstattedes trælofterne af ribbehvælv; det varede helt til 1268 før kirken kunne genindvies. 1475 rejstes over korsskæringen en tagrytter, der i 1500-tallets sidste halvdel erstattedes af det nuværende tårn; vistnok samtidig blev tværskibskapellernes apsider nedrevet, og kapellerne blev parvis sat i forbindelse med hinanden; 1584 blev det nordre af disse nu kun to kapeller efter kongelig ordre indrettet for landstinget, mens det

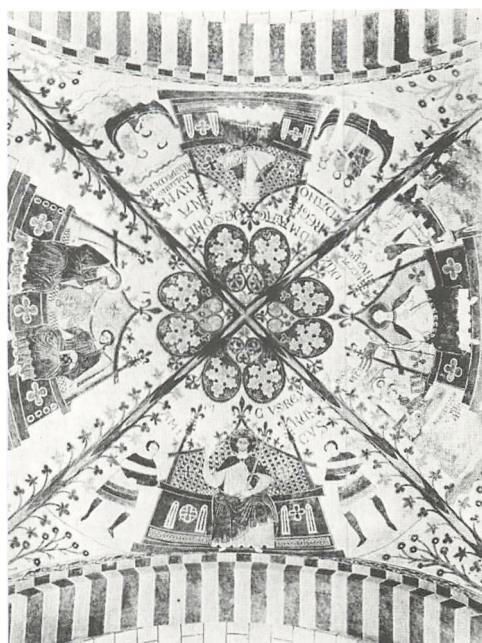
søndre senere anvendtes som latinskole. Ved istandsættelsen 1816-17 efter en brand 1806 blev begge kapeller nedrevet; samtidig blev skibets vestligste fag nedrevet, en ny vestfacade i empirestil og med valmtag opførtes, mens tårnets spir erstattedes af en flad hat med en kugle og derover et jernkors. Højkirkenes vinduer tilmuredes og et fællestag lagdes over midt- og sideskibe. Således stod kirken indtil en nødvendig men lidt omfattende istandsættelse fandt sted under arkitekt Christian Hansens ledelse 1868-69; kirken fik ved denne lejlighed atter sit tredelte tag. Det blev dog først ved restaureringen 1900-09, ledet af H.B. Storck og efter hans plan, at kirken så vidt muligt genskabtes i sin oprindelige skikkelse. Tværskibskapellerne med apsider genopførtes, skibets vestfag genopbyggedes med en gavl i stil med tværskibets bevarede oprindelige nordgavl. Romanske vinduer indsattes i sideskibene og i tværskibets sydgavl; hvælvene i skib og kor ombyggedes og tårnet fik pyramidespir. Pudslag og overhvidtning fjernedes både ude og inde, så de røde teglstensmure står som ved opførelsen; kobbertækningen er fra 1951.

Ligesom i Sorø er der i Sankt Bendts Kirke fundet middelalderlige, glaserede fliser; de ældste fra omkring 1200 svarer til Sorø-fliserne, mens nogle af engelsk-fransk type fra omkring 1300-1350 er karakteristiske for Ringsted. Fliser fra omkring 1600 med fragmenter af gravskrifter er fundet, og på kirkegården har der været en grav dækket af delvis forvitrede indskriftsfliser, med årstallet (15)84 indrammet af liljedekorerede fliser, de kan nu ses sammen med andre fund i kirkens museum i sydligste tværskibskapel.

Kirkens kalkmalerier er fra forskellige perioder; de blev bortset fra skjoldefrisen overkalket efter reformationen, inden da var de flere gange malet op; de middelalderlige billeder hører til landets

rigeste og værdifuldeste, dog har en del lidt under at være blevet genopfrisket såvel i middelalderen som i renæssancen, samt hårdhændet restaureret 1901-09. 1868 kom korets billeder for dagen, og 1880 istandsattes de af Jacob Kornerup; resten afdækkedes ved Storcks restaurering og istandsattes af Mads Henriksen. I korrundingen findes fire store figurer antagelig fra tiden omkring 1268, da kirken genindviedes efter den store brand. De viser fra venstre en helgeninde, Maria med barnet, antagelig Knud Lavard, figuren er dog blevet overmalet af et våbenskjold for Frederik II's dronning Sophie af Mecklenburg og længst til højre Erik Plovpenning. Allerede omkring 1300 påbegyndtes mindefriser over konger og dronninger, der begravedes i kirken. Der er således på korets sydvæg en kongefrise, der fra venstre må antages at vise: Valdemar den Store, Knud VI, Valdemar Sejr og dennes søn Valdemar den Unge; alle er begravet i kirkens gulv. Det samme gælder Erik Menveds svoger, kong Birger af Sverige, der var flygtet til Danmark og døde her 1321.

På nordvæggen ses en tilsvarende dronningefrise, af denne er dog kun bevaret en enkelt skikkelse, men i 1500-tallets midte har man malet rækken af de middelalderlige dronninger (man aner navnet Berengaria) oven på den ældre frise; disse dronninger fremtræder i typiske renæssancedragter med pufærmer og høj krave. Korsskæringens prægtige udsmykning er fra omkring 1300 med oplysende indskrifter; billederne, der er malet over stedet, hvor Erik Plovpenning oprindeligt begravedes, er til hans forherligelse. Mod øst ses Marias himmelkroning, mod syd Erik Plovpenning på sin trone, mod vest den helgenkårede Knud Lavard, mod nord Erik Glippings dronning, Agnes. På de to sidstnævnte billeder ses foruden hovedfiguren situationen fra kong Erik Plovpenning's »martyrdød«. Korsarmenes blomsterdekorationer er sengotiske; i nordre korsarm er ligesom i midtskibet en skjoldefrise bestående af ca. 100 skjoldemærker, der hovedsagelig kan henføres til dem af den sjællandske lavadel, der begravedes i kirken og skænkede den og klosteret gaver. Frisen er antagelig påbegyndt omkring 1300 men ommalet og restaureret så ofte, at kun ét originalt våben er at se på krydshvælvets nordøstlige pille, det tilhører ifølge teksten hertug Knud af Estland, en illegal søn af Valdemar Sejr. I museet findes dog endnu et originalt våben fra omkring 1400 for slægten Krumpen; det måtte tages ned ved restaureringen, da Storck med bistand fra heraldikeren A. Thiset anså det for nødvendigt at genfremstille den i forvejen så hårdhændet behandlede frise højere oppe på de romanske mure, som man ønskede skulle stå blanke. På midtskibets østlige pille mod syd ses »Frelserens højde« fra ca. 1400; den dag man så dette billede skulle intet ondt vederfares en. Ud for dronning Dagmars grav ses kirkens yngste kalkmaleri, et billede af den knælende

Korsskæringens prægtige kalkmaleri.

dronning, malet 1916 af Joakim Skovgaard. Altartavlen, et arbejde i brukbarok, bærer på fodstykket årstallet 1699; ifølge traditionen er den skænket af kirkens præst, magister Christen Blichfeldt. I storvingerne ses figurer af Johannes Døberen og Moses. Over storfeltet, hvis maleri, Nadveren, flankeres af snoede søjler, er en kronet kartouche med et reliefskåret C 5. Endnu en kartouche, der indrammer et relief af Kristi dåb, danner topstykket, der bærer en strålesol med Jehovas navn. Ved den store restaurering flyttedes tavlen fra korsskæringen til sin nuværende plads; flere af dens tidligere figurer findes nu i kirkens museum, ligesom et relief, pieta, fra en nu forsvunden sengotisk altartavle fra omkring 1475, findes der. En verdslig klædekiste fra omkring 1600, der tidligere stod i museet og er et arbejde fra Hinrich Ringerincks værksted i Flensburg, anvendes nu som alterbord ved skriftemålstjene-

Et gammelt korstolesæde, der i oplået stand viser et smukt udskåret lille sæde, som kunne benyttes, hvis det blev for trættende at stå.

Udsnit af korstolens fint skårne relieffer i baldakinen.

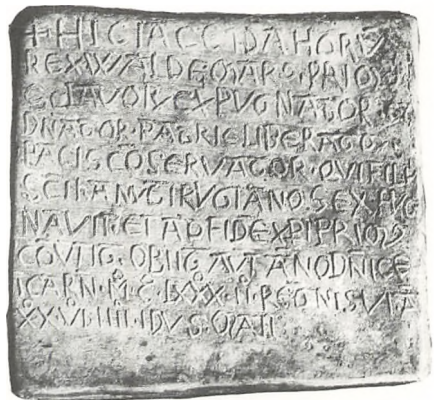
sten i det sydlige korsarmskapel. Alterkalken er et Næstved-arbejde fra 1679 og disken samtidig med den. Oblatæskan er fra 1624; alterkanden er et københavnsk arbejde fra 1694, dog senere »omgiort og forbedret«. De to barokalterstager er ifølge indskriften foræret af magister Christen Blichfeld og hustru 1698. Christian III's bibel fra 1550 er skænket kirken 1920 af C.P. Dyrhaug og hustru. Et alterkrucifiks fra ca. 1650 med figur af malm på kors af messingblik er i nyere tid fæstnet på et trækors. En rød fløjlsmessehagel fra 1690 anvendes ved store højtidere, men opbevares i museet; ved almindelige gudstjenester anvendes en messehagel også af rødt fløj fra 1775. Den romanske døbefont af gotlandsk sandsten er et arbejde af stensemester Sighraf fra midten af 1100-tallet. I kummens felter er scener fra Jesu barndom, mens foden har dyrehoveder på hjørnerne; fonten var kasseret og har indtil 1850 stået i en af byens haver. Fadet fra omkring 1650 er nederlandsk, i bunden ses Adam og Eva. Prædikestolen er et højrenæssancearbejde fra omkring 1609, der står kongestolen i Roskilde Domkirke nær. Otte dydehermer adskiller felterne, hvis relieffer viser de fire elementer: ild, luft, vand, jord og de fire evangelister; på den ottesidede himmel ses årstallet 1699, der refererer til en istandsættelse. Langs højkorets nord- og sydvægge står gotiske korstole lig dem i Roskilde Domkirke; enkelte af sæderne er nye, mens de andre har tilhørt stole fra omkring 1300 eller måske tidligere. De høje rygpaneler afsluttes med en skråtstillet baldakin smykket med relieffer; på nordsidens stole er scener fra Gamle Testamente, på sydsidens fra Ny Testamente; gavlene mod vest er rigt udskåret på både ud- og indvendig side. De mange navne, det ældste er fra 1588, som ses på stolene, er skåret af latinskolens disciple. En del af kirkens lukkede stolestader i højrenæssance er fra 1591, årstallet ses i en af sydsidens døre; andre er dog fornyet men i samme stil.

Orglet er opsat 1970 af Poul-Gerhard Andersen, København, mens facaden er tegnet af arkitekt Marinus Andersen.

I de to nordkapeller hænger 37 trætavler med navne, våben og data for landsdommerne ved Sjællandske Landsting i årene 1580-1785. To malmlysekroner er fra begyndelsen af 1700-tallet, begge har indskrifter med givernavne. Af

kirkens tre klokker er de to fra 1816, den tredje, der hænger i nordre korsarms gavlvæg, er fra 1336 og omstøbt 1833; den bar oprindelig en majuskelindskrift med oplysning om, at den var støbt til ære for »den salige Erik«, antagelig Erik Plovpenning.

Foruden de 20 navne, der står på Ringstedstavlen over medlemmer af Valdemarernes slægt, der begravdes foran alteret gennem de 150 år, kirken var kongeslægtens gravkirke er der fundet mange adelige, gejstlige og borgerlige personers grave, hvilket fremgår af de mange gravsten i kirken. I slutningen af 1500 var kongegravene blevet dækket af ligsten, der lå indtil 1855, da de stærkt slidte sten erstattedes af de nuværende granitsten; kun kong Birgers sten er bevaret på stedet, alle andre gamle sten blev lagt på gravene, men under gulvet. Før de nye sten placeredes, undersøgte gravene under Frederik VII's ledelse. Her skal blot nævnes visse ting om disse grave, hvoraf flere var ødelagt. Valdemar den Stores lig var svøbt i læder, der også dækkede hovedet; bag dette stod en blyplade med latinsk indskrift på begge sider; den længste indskrift er den seneste, men begge berømmer kongen; pladen ses i kirkens museum. I dronning Dagmars stærkt ødelagte grav skal det såkaldte Dagmarkors, nu i Nationalmuseet, være fundet; dette byzantinske emaljearbejde fra omkring år 1000 indkom 1695 til Det Kgl. Kunstkammer. Erik Plovpenning's grav kunne først 1901 udgraves, da alteret, der havde stået i vejen for en undersøgelse, flyttedes

Blypladen med den latinske indskrift, som fandtes i Valdemar den Stores grav.

Dagmarkorset, som nu er i Nationalmuseet.

mod øst. Kongen, der døde 1250, førtes 1258 fra Slesvig by til Ringsted. Den ødelagte grav viste sig at bestå af en under- og en overgrav; dette sanctorium, som er fra kirkens genindvielse 1268, og har stået frit over gulvet muligvis smykket med et monument, har været væsentligt ved dyrkelsen af kongen; det fjernedes dog ved denne undersøgelse. Allerede 1520 havde biskop Lage Urne tømt undergraven og ladet en egekiste med kongens ben indmure i korets vægpille, dækket af en plade med latinsk indskrift; pladen er senere anbragt højere oppe end oprindeligt på pillen. Stenen fra 1600-tallet på Knud Lavards grav flyttedes til nordre sideskibs væg, dens latinske ind-

skrift forkortedes på den nye sten. Udover stenen på kong Birgers grav er kun endnu én middelalderlig gravsten bevaret i gulvet; det er mindestenen for Erik Menved og dronning Ingeborg, den ligger dog ikke over deres grav, men er ved en eller anden lejlighed flyttet til koret. Dette prægtige minde er det eneste af sin slags i Danmark og er antagelig et flamsk arbejde fra omkring 1325. På den store, rektangulære sorte kalksten er lagt en graveret messingplade af mange stykker, fastholdt ved beg. Kongeparret, hvis ansigter er udført i alabast, der dog er fornyet, bærer kroningsdragter; mens kongen ved sine fødder har to løver, tapperhedens symbol, har dronningen troskabens symbol, to hunde. I de arkitektoniske gotiske rammer, der omgiver figurerne, ses evangelister, apostle, gammeltestamentlige konger og profeter foruden jagtscener, engle m.m. I den latinske majuskelindskrift, der er suppleret efter gamle afskrifter beder: »Jeg Erik fordem konge i Danmark i 33 år. . . . alle dem, som jeg måtte have gjort noget imod, at de af deres godhed vil tilgive mig og bede for min sjæl. . . .«, ligesom: »Jeg Ingeborg, svensk af fødsel, fordem dronning i Danmark beder alle dem, som jeg mod min vilje måtte have gjort noget imod, at de af deres godhed vil tilgive mig og mindes min sjæl. . . .«
På korets nordvæg er et epitafium fra 1575 over Oluf Mouritsen Krognos til Bollerup, Bregent-

Epitafiet over Oluf Mouritsen Krognos, opsat af hans hustru, Anna Hardenberg; her ses ligesom på deres gravsten, begge ægtefæller.

Fra samme værksted som epitafiet er gravstenen over Oluf Mouritsen Krognos og Anna Hardenberg; den findes i nordre korsarms kapel.

ved og Clausholm, død 1573, der blev gift med Frederik IIs ungdomskærlighed, Anne Hardenberg. Hun opsatte det pompøse minde af alabast og gråblå kalksten, da hendes mand døde efter et halvt års ægteskab; i en arkitektonisk ramme med søjler og trekantsgavl og prydet med dydefigurer og våben, knæler ægteparret. Deres gravsten, der er fra samme værksted som epitafiet, er i nordre korsarms kapel; i kirkemuseet er deres kisteplader og en gravkârde, som 1901 blev taget op fra gravhvelvingen. Stenen er fra omkring 1553, antagelig udført af Morten Bussert, den er af gotlandsk sandsten og Danmarks største adelige ligsten. Over befalingsmand på Ringsted Kloster, Iver Berthelsen, død 1583, er omkring 1630 opsat et epitafium, en sort marmortavle i sandstensramme nær prædikestolen. På midtskibets østligste pille mod nord er et barok-epitafium fra 1681 over sognepræsten, magister Christen Blichfeld, som ses afbildet med sin hustru og søn. I søndre korsarm er gravstenen over præsten, død 1717, og hans to hustruer. På nordsiden mod vest i midtskibet er endnu et barokarbejde fra 1683 med maleri af borgmester Mads Lavridtzsøn knælende med sin hustru, desuden ses to døde børn. Parrets gravsten, der er den største borgerlige ligsten i Danmark, er rejst på nordre korsarms nordvæg. På midtskibets sydvæg ses i en stor barokramme et portrætmaleri, signeret M. Cardes, af by- og rådstueskriver Jørgen Nielsen Rothenburg, død 1737, med to hustruer og fem børn; i søndre korsarms gulv er den tilsvarende gravsten. Ved prædikestolen ses endnu et epitafium over en sognepræst, magister Erich Christian Lemwich, død 1679, og hans to hustruer. I skibets nordside er endvidere mindesmærket, udført 1775 af C.F. Stanley, over krigsråd Peter Johansen Neergaard, død 1772, og hustru. Den lyse plade af norsk marmor flankeres af figurerne Vindskibehighed og Moderkærlighed, nederst er portrætmalinger af ægteparret. Af norsk marmor er også det store gravmæle, udført 1791 af Johs. Wiedewelt i nordre sideskibs mur. I to sarkofager, hviler Jens Bruun Neergaard til Svenstrup, død 1788, og hustru under en pyramide med parrets portrætmalinger og våben.

Af de mange gravsten skal kun yderligere nævnes kirkens ældste fra 1381; den er lagt i søndre korsfløj over adelsmanden Jakob Jensen Skave og hustru.

1928 opsattes en tjekkoslovakisk mindetavle med tjekkisk indskrift over dronning Dagmar.

I.B.-J.

Roskilde

Roskilde Domkirke

Historie

Kirken er et kæmpekompleks med sine mange tilbygninger. Næsten alle stilarter er repræsenteret i denne bygning, der gennem århundreder har

Roskilde Domkirke set fra syd.

været et centrum i vort kirkelige og kulturelle liv. Den nuværende bygning, som blev påbegyndt sidst i 1100-tallet, har haft flere forgængere. Den første kirke - af træ - blev opført af kongemagten, muligvis under Harald Blåtand, der på Jellingstenen roser sig af at være den, der kristnede danskerne. men snarest er det hans søn Svend Tveskæg, der er bygherren; kirken, der var indviet til Treenheden, blev opført ved en kongsgård på bakken oven for byens havn.

Kongemagtens tilknytning til kirken var stærk i den følgende tid. Ca. 1026 lod Knud den Store sin svoger Ulf Jarl dræbe, vistnok i selve kirken, hvorpå Ulfs hustru Estrid, kongens søster, gav ham en fornem begravelse og lod opføre en stenkirke i stedet for trækirken. Estrids kirke, som måske var ønsket, er det første kendte eksempel herhjemme på byggeri med sten. Yderligere gav hun til Roskilde-kirken meget store godsbesiddelser (50 bol). Også Harald Héns dronning Margrethe skænkede gods til kirken og dens kapitel, dvs. det samfund af præster der var knyttet til bispekirken.

På samme tid byggede biskop Svend Nordmand en ny kirke i stedet for Estrids, vel finansieret af dronning Margrethes midler. Denne bygning var en treskibet frådstenskirke, og den havde en fornemt udstyret vestfacade med to eller tre tårne. Bag facaden har der utvivlsomt været et galleri for kongen, således som det kendes fra tyske kejser- og fyrstekirker. En efterligning i landsbykirkeformat af denne kirke findes i de sjællandske kirker, som blev forsynet med tvillingtårne, og hvoraf Tveje Merløse er det bedst bevarede eksempel. Galleriet i denne kirkes vestende har været forbeholdt bygherren og ejeren, sikkert et medlem af Hvide-slægten.

Under Svend Nordmands episkopat havde Roskilde den rigeste kirkelige institution i Danmark og den fornemste kirkebygning, hvor også kongen Svend Estridsen og hans moder blev begravet. De forhandlinger, der førtes i 1070erne

med paven om et selvstændigt nordisk ærkebispesæde, må utvivlsomt have forudsat Roskilde som dets centrum. Først 1085 skabtes der med Knud den Helliges gavebrev til Lundekirken økonomisk basis for kirkebyggeri dér, men ikke i samme format som Svend Nordmands treskibede basilika, selv om det bør bemærkes, at der måske omkring 1050 i Lund stod en Sankt Laurentius-kirke, der ejede godsbesiddelser. Da ærkesædet endelig oprettedes 1103 blev Lund alligevel foretrukket, hvilket kan forklares ved at lundebispen Asser af format og gennem slægtsforbindelse var den bedst egnede til at lede en selvstændig kirkeprovins. Som sæde for ærkebispen var Helligknuds kirke for lille, og den blev erstattet af den pragtfulde romanske domkirke i Lund.

Med Lunds pludselige førerstilling ser det ud til, at kongemagten for en tid mister tilknytningen til Roskilde Domkirke. Knud den Hellige blev myrdet i Odense 1086 og fandt naturligt sin grav dér, og det blev således Odense, som drog fordel af denne konges kanonisation (helgenkåring) - vistnok til stor fortrydelse for gejstligheden i Roskilde.

Efter mordet på kongætlingen Knud Lavard 1131 søgte hans indflydelsesrige venner og slægtninge at få ham begravet i Roskilde, men vovede det ikke, muligvis fordi de blev forhindret af kong Niels og måske også af ærkebispen i Lund, så da Knud endelig blev helgenkåret i 1169, var det Sankt Bendts Kirke i Ringsted, der blev centrum for kongehusets interesse, og den forblev dets gravkirke indtil midten af 1300-tallet.

I 1100-tallet synes Roskilde-kirken således ikke at kunne hævde sig, og dets berømte biskop Absalon plejede, bl.a. i Sorø, andre interesser end sin egen bispekirke. Den gamle frådstenskirke var blevet forældet og Absalon tog initiativet til

et nyt storslået byggeri, men det kom kun langsomt igang, og meget mere end korrundingen var næppe opført, førend han måtte opgive bispestolen i Roskilde 1191. Først under Absalons slægtning, Peder Sunesøns episkopat kom der fart over byggeriet, som blev ændret under indtryk af den nye gotiske arkitektur, der hastigt bredte sig i Nordfrankrig. Kirken blev opført uden om den gamle, for at man kunne vedligeholde de kirkelige funktioner, og formentlig 1225 kunne det nye pragtfulde kor indvies. Dette år må bispen Niels Stigsen nemlig love sit domkapitel, at han og hans efterfølgere vil forsyne kirken med alterklæder, klokker m.m. Henimod 1300 stod bygningen i det store og hele færdig som tidens fornemste monument i Danmark.

Valdemar Atterdag viste kirken interesse ved at lade sin søn Christoffer begrave i højkoret, men selv blev han bisat i Sorø Klosterkirke af datteren dronning Margrete, som valgte sit eget gravsted samme sted. Tanken om at Roskilde skulle være kongehusets gravkirke var dog ikke opgivet, og Erik af Pommern samt biskop Peder Jensen Lodehat lod med magt dronningens lig føre til Roskilde - meget mod Sorø-munkenes vilje. Roskilde ville ikke mere stå i anden række, og da Christian I opførte Helligtrekongers kapel omkring 1460, hvori han selv, hans dronning og deres sønner valgte deres lejersted, blev domkirken kongehusets officielle gravkirke, hvilket i høj grad præger bygningen både ind- og udvendig med hensyn til kapeller og gravmæler. Siden da er kun tre konger begravet andetsteds: Hans og Christian II i Odense og Frederik I i Slesvig. Kirken var i middelalderen landets rigeste gejstlige institution bl.a. takket være de mange gaver den modtog, i form af jordegods, for til modydelse at holde sjælemesser over giverne. Derved kom kirken til at rumme over 70 altre, hvorfra der dagligt, ugentligt eller med større mellemrum læstes messer og brændtes vokslys. Alt dette har sammen med de faste messer der blev sunget i højkoret fået kirken til at minde om en summende bikube, hvori der altid færdedes gejstlige af forskellig indvielsesgrad. Selve domkapitlet, som var kirkens fornemste organisation, bestod af ca. 40 kanniker, dernæst var der omtrent samme antal korvikarer og formentlig endnu flere såkaldte »evige vikarer«, som skulle læse messer ved de mange altre.

Reformationen bragte stilhed. Sidealtrene nedlagdes. Hele byen, der tidligere var ganske domineret af kirker og klostre, sygnede hen. Kun domkirkens position som kongelig gravkirke forårsagede, at der undertiden byggedes nyt f.eks. de elegante spir og Frederik Vs kapel.

At bygningens position som majestæternes gravkirke var betydningsfuld, gives der udtryk for, da man efter Københavns bombardement 1807 beslaglagde den afsidesliggende Sankt Ibs Kirke til anvendelse som krudtmagasin, idet amtmanden ikke kunne finde et andet sted i Roskilde by, hvor

Aftryk af domkirkens ældste segl, som er skåret i hvalrostand; det viser frådstenskirkens vestfacade og pave Lucius.

ammunitionen kunne opbevares uden risiko for de kongelige begravelser.

Perioden kort før og efter reformationen tærede stærkt på kirkens enorme beholdning af kostbart inventar, som fromme givere i tidens løb havde skænket til de forskellige altre. Både Frederik I og Christian II havde borttaget værdigenstande, og kapitlet måtte 1534 sende grev Christoffer af Oldenburg bl.a. 16 sølvkalk. Frederik II truede endog kannikerne med at lægge dem på strækkebænken og gøre dem en fod længere, end de var, hvis noget blev holdt skjult, idet han havde en mistanke om, at faderen Christian III ikke havde fået tilranet sig alt. Intet under at kannikerne havde indbygget hemmelige rum til kostbarhederne (se Kapitelhuset).

Bygning

Den teglstensbygning, som blev påbegyndt under Absalon, var i sin plan imponerende: treskibet langhus med kraftigt fremspringende korsarme, der ligeledes var treskibede; desuden en apsis som sluttede sig direkte til korsarmene, og over skæringspunkterne skulle et tårn rejse sig på hver side af koret. Apsiden blev forsynet med en i Danmark enestående omgang, hvorover der er et galleri ligesom i sideskibene. Forudsætningerne for denne plan skal søges i Nordfrankrig, hvor Absalon personligt kan have orienteret sig under sit studieophold i Paris i 1150'erne. De ældste detailformer i apsidens nederste parti viser slægtskab med Sorø cistercienserkloster, der blev indstiftet 1162 af Absalon.

På grund af byggeriets træghed blev denne plan med rødder i 1000-tallets romanske arkitektur opgivet. Forandringen i byggeriet er sikkert foretaget af den følgende biskop Peder Sunesøn, der som Absalon havde studeret i Paris. Her havde han knyttet venskab med abbed Stephan, der 1192-1203 sad som biskop i Tournai, hvis domkirke på flere områder viser slægtskab med Peder Sunesøns. Den væsentligste ændring var opgivelsen af korsarmene og kortårnene samt indførelsen af tidens nye stilart: gotikken. Resultatet blev, at der i den bygning, der i løbet af 1200-tallet blev så godt som færdig, findes både romanske og gotiske former. I sideskibenes galleri-etape kan man fra øst mod vest se, hvorledes gotikken fra fag til fag gør sig stærkere gældende.

Omkring 1300 har kirken stået som en lang, overhjulvet treskibet bygning, hvor sideskibene fortsatte rundt bag koret, og hvor de påbegyndte korsarme var blevet reduceret til et tværskib, hvis gavle flugtede med sideskibsmurene. Det var en plan, der adskilte sig meget fra de ældre domkirker i Lund, Viborg og Ribe. Trods romanske detaljer var Roskilde Domkirke en ny stilperiodes bygning, rustet til at genindtræde i den førende rolle, som landets rigeste bisppestol måtte kræve af den.

Det helstøbte bygningskompleks - tårnene manglede dog spir - blev snart ændret ved de mange til-

bygninger, der som knopskydninger voksede ud fra moderkirken. De nu eksisterende tilbygninger er kronologisk ordnet følgende:

- 1) Absalonsbuen, omkring 1210-20;
- 2) Kapitelhuset, forskellige byggeperioder;
- 3) St. Andreas' kapel, sidst i 1300-tallet;
- 4) Oluf Mortensens våbenhus, omkring 1450;
- 5) Helligtrekongers kapel, omkring 1460;
- 6) Sydvestre våbenhus, omkring 1460;
- 7) St. Birgitte kapel, omkring 1470;
- 8) Nordvestre våbenhus, omkring 1470;
- 9) Christian IVs kapel, 1614-40;
- 10) Frederik Vs kapel, påbegyndt 1772;
- 11) Christian IXs kapel, 1917-24;
- 12) hertil kan føjes tårnspirene, omkring 1635. (Se grundplan side 197).

1) Absalonsbuen er en lukket gang, båret af en stor, spidsbuet arkade, mellem koret og den 1732 nedrevne bispegård, der blev afløst af det nuværende palæ, tegnet af hofbygmester Lauritz de Thurah. Buen er af frådsten, et materiale der omkring 1200 var gået af brug, men som utvivlsomt stammer fra den domkirke, der var blevet opført af biskop Svend Nordmand, og som på det tidspunkt var under nedrivning. Denne overdækkede forbindelsesbygning, hvortil der ved Århus Domkirke fandtes en parallel, hævdede bispen op over de andre gejstlige, fordi han ikke behøvede at benytte samme indgang til kirken som disse.

2) Kapitelhuset er en langstrakt bygning på korets sydside, opført i mange tempi. Da man besluttede at opgive de planlagte treskibede korsarme, hvoraf den sydlige var påbegyndt, måtte man lukke for de store arkader til korsarmens sideskibe, og foran den østlige opførtes da en lille sandsynligvis åben forhal. Hertil føjedes omkring 1225-50 en lidt større kvadratisk forhal, som nu er sakristi. Denne forhals oprindelige højde afsløres af den lille gesimsfrise udvendig på østmuren. Allerede inden branden 1282 føjedes endnu en forlængelse hertil mod syd. Samtidig hermed opførtes langs hele vestsiden af den nu ret lange bygning en smal halvtagsbygning, senere afkortet med ca. en tredjedel, som må have tjent som forbindelsesled mellem kirken, Kapitelhuset og bygninger syd for dette. Det egentlige Kapitelhus forhøjedes omkring 1400 med en etage, og senere fik den smalle sidebygning en tilsvarende forhøjelse, men det var først langt senere, at den blev inddraget under samme tag. Under gulvet i Kapitelhusets øvre etage fandtes i begyndelsen af dette århundrede flere hemmelige rum, der alle var tomme; de er sikkert blevet indrettet i katolicismens sidste dage som gemmesteder for kirkens mange kostbarheder, der var stærkt eftertragtede af kongerne.

3) St. Andreas' kapel ligger ud for nordre sideskib mellem Christian IVs og Sankt Birgitte kapel; men da det opførtes omkring 1395 fandtes de nævnte bygninger endnu ikke, og kapellet flankemure forsynedes med indvendig rigt pro-

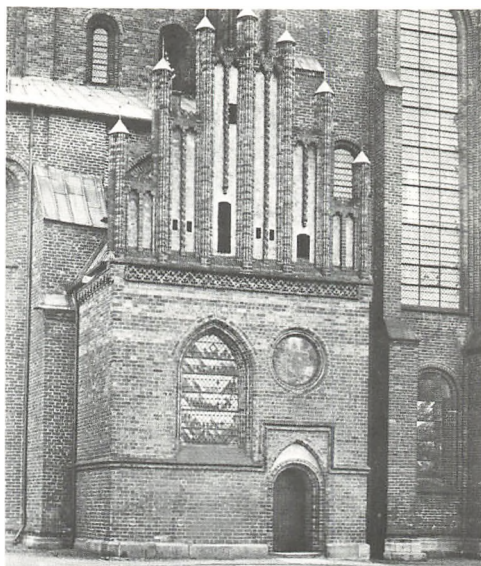
flerede vinduer, som siden blev blændet. Kapellet havde sin egen gavl ligesom de senere opførte tilbygninger vest herfor, men i 1670 blev denne gavlrække afløst af et fælles halvtag til stor skade for kirkens arkitektur. Den bevarede del af kappellets nordre facade har en rig dekoration. Øverst fem slanke spidsbuede blændinger flankeret af to skråtstillede skjoldblændinger; forneden et ejendommeligt vinduesparti: et stort spidsbuet vindue med en lavere spidsbuet blænding; disse blændinger er forbundet med hinanden ved en flad spidsbue, der hæver sig op over midtvinduet forbundet hen over dette af en stærkt fortrykket spidsbue.

Kapellet blev indstiftet af den adelige slægt Lunge, en af tidens mægtigste, som et begravelseskapel med tilknyttet evigt vikardømme, hvortil rettighederne forblev hos Lunge'rne og siden slægtens arvtagere, Billeættten.

4) Oluf Mortensens våbenhus ligger på kirkens nordside ud for højkoret. Ingen årstal knytter sig til bygningen, men traditionen har opkaldt det efter biskop Oluf Mortensen. Våbenhusets hvælving er helstens tyk, hvilket er ganske usædvanligt i sengotisk byggeri, og det kan sikkert kun forklares på baggrund af den store brand, der 1443 hærgede domkirken og en del af byen. Ihukommende brandens ødelæggelser har man villet gøre denne nye tilbygning ekstra brandsikker med det kraftige hvælv. Formodentlig har Oluf Mortensen allerede som ærkedegn i domkapitlet ladet dette våbenhus opføre straks efter branden, ligesom han gjorde med ærkedegneboligen, fra hvis køkken den ulyksalige ildsvåde opstod. Våbenhuset er måske ærkedegnens - meget smukke - bod for de ulykker hans husholdning medførte. Bygningen hører ved sin arkitektur og sit rige teglstensmateriale blandt dansk gotiks allerfineste repræsentanter. Den asymmetrisk opbyggede, men om midteraksen afbalancerede gavlfacade, det glaserede teglstensmateriale og den kunstfærdige pinakelgavl peger meget stærkt mod nordtysk arkitektur, og formodentlig kommer bygmesteren fra en af Østersø-kystens hansestæder. I cirkelblændingen over døren er et næsten fornyet maleri, forestillende kirkens værnehelgen St. Lucius og sikkert opsat under biskop Johan Jepsen Ravensberg.

5) Helligtrekongers kapel er bygget omkring 1460-64 ud for sydsidens andet og tredje fag fra vest. 1457 blev Christian I af Danmark og Norge kronet til konge af Sverige, og to år efter lovede han at opføre et kapel til ære for Den hellige treenighed, Jomfru Maria, St. Anna og De hellige tre konger i særdeleshed. Kongen over de tre nordiske riger lod her opføre et pragtfuldt kapel for De hellige tre konger, der altid optrådte samlet. Der kan ligge en politisk manifestation bag kongens forkærlighed for de ovennævnte kongelige værnehelgener - de tre rigers enighed fik dog ikke noget evigheds skær over sig.

Kong Christian og dronning Dorothea ud-

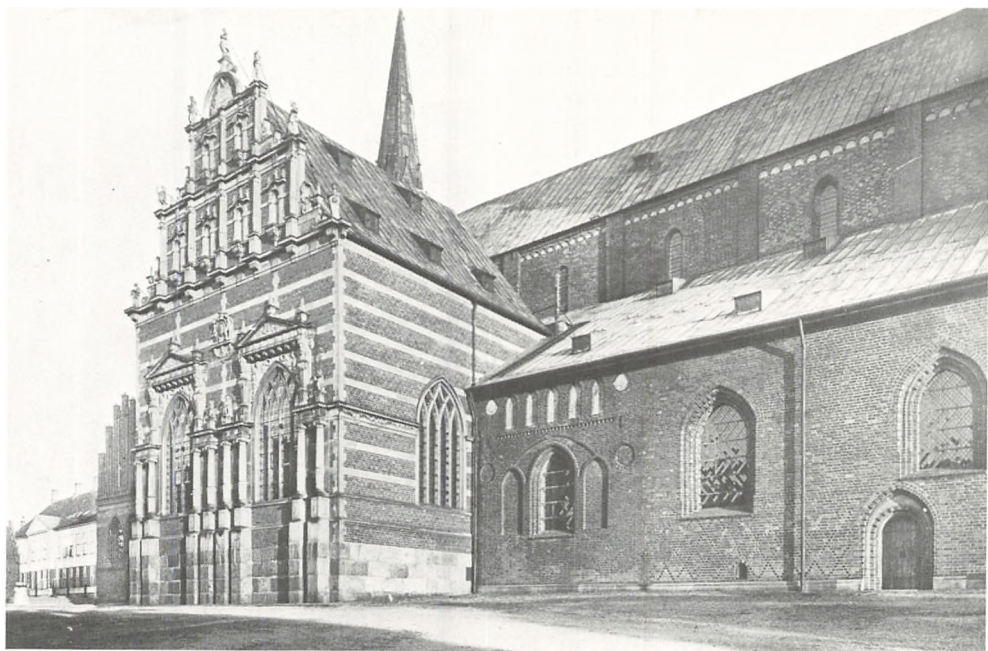

Oluf Mortensens våbenhus.

styrede kapellet med tre altre, der blev forsynet med kalk og disk, messeklæder, andre ornamenter og relikvier, bl.a. St. Annas underkæbe. Ligesom de forbeholdt sig patronatsretten til kapellet, således nøjedes de med at deponere Annas kæbeben. Det var værdifuldt at eje et så fornemt relikvie. I kapellet knyttedes et kannikedomme til hovedalteret, der var indviet til De hellige tre konger, og to evige vikardømmer til de andre altre, viet Treenigheden og St. Anna.

Kongen havde tidligere indstiftet et broderskab, der var opkaldt efter Den hellige treenighed, Vor Herre Jesu Kristi lidelse og Jomfru Maria. Det er karakteristisk, at den første medlemsoptagelse, vi kender til, sker i Stockholm straks efter indtagelsen af Sverige. Da kapellet i 1460'erne blev opført, indrettedes det øverste stokværk, »ridder-salen«, til samlingssted for broderskabet, hvis ordenstegn menes at være spiren til Elefantordenen.

Kapellet er en kvadratisk bygning på to stokværk med pinakelprydet dobbeltgavl, der desværre er urigtigt rekonstrueret i forrige århundrede. Spor i murværket har vist at facaden havde en højere rejsning med 14 pinakler og ikke som nu kun 12. I det indre støtter en centralsøjle i understokværket fire høje, fint formede hvælv, og rummet oplyses af tre, oprindelig fem, store spidsbuede vinduer, hvilket tilsammen skaber et meget smukt rum. Søjlen er af poleret granit og sammensat af to romanske søjleskafter, og søjlebasen er dekoreret med et smukt palmetornament, der må tilhøre tiden omkring påbegyndelsen af domkirkens østparti, altså sidste fjerdedel af 1100-tallet. Søjlebasen er overordentlig nært beslægtet med en tilsvarende base i Vordingborg Slotskirke, og selve palmetfrisen viser stor lighed med en kalkmalet frise i Jørlunde Kirke, samt

Christian IVs kapel.

døbefonten i Kalundborg og granitrelieffer i Haderslev.

Søjlen er i årenes løb blevet anvendt til højdemåling af fyrstelige personer, dog skal de ældste mærker betragtes med skepsis. Således sidder øverst målet for Christian I, der ikke har været så kæmpemæssig, idet hans skelet måler omtrent 188 cm. Derunder står:

	cm
Czar Peter den Store af Rusland	208,4
Kong Christian X	199,4
Prins Georg af Grækenland	195,6
Prins Axel	193,6
Kong Frederik IX	192,5
Arveprins Knud	192,2
Kong Konstantinos af Grækenland	190,0
Hertugen af Gloucester	188,6
Hertug Philip af Edinburgh	188,2
Kong Gustav VI Adolf af Sverige	188,0
Czar Alexander III af Rusland	187,3
Kong Christian IX	184,0
Prins William af Gloucester	183,0
Dronning Margrethe II	182,5
Prins Valdemar	182,3
Kong Georg I af Grækenland	180,3
Kong Frederik VIII	178,9
Kong Olav af Norge	177,0
Kong Frederik VII	176,9
Kong Edward VIII	173,1
Kong Frederik VI	170,9
Kong Chulalongkorn af Siam	165,4
Kong Christian VII	164,1
Kong Bhumibol af Thailand (Siam) ...	164,0

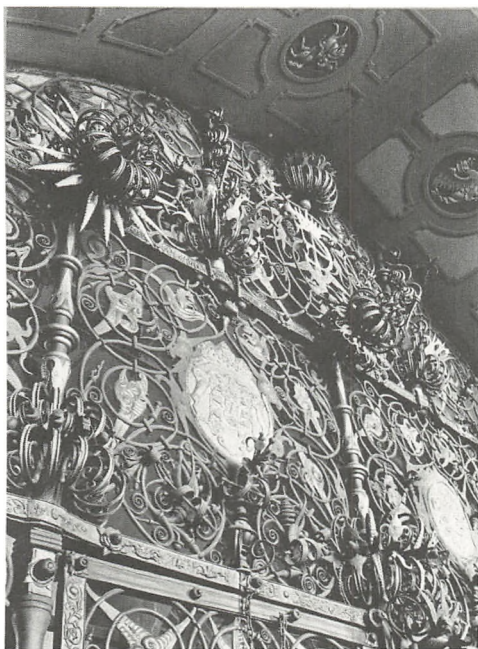
Riddersalen optager kapellets øverste stokværk og har navn efter Christian Is førnævnte broderskab. Selve rummet har samme opdeling som understokværket men er lavere. Midtersøjlen, der kun er 166 cm høj, har en senromansk kapitæl, som i det fint gennemførte stenhuggerarbejde viser hen til rhinsk arkitektur. (Se under Kalkmalerier for hele domkirken).

6) Sydvestre våbenhus er opført sammen med Helligtrekongers kapel under biskop Oluf Mortensen. Det havde oprindeligt en gavl mod syd, sikkert prydet med pinakler, men under senere reparationer ændredes dets udseende radikalt. 1672 erstattedes gavlen af det triste flade tag samtidig med at hvælvingen i øvre stokværk nedtoges og etagens to vinduer tilmuredes. Omkring 1858 fik hele sydfacaden en ny beklædning og det originale vindue afløstes af et rundt, hvilket motiv er hentet fra Oluf Mortensens våbenhus.

7) Sankt Birgitte kapel ligger umiddelbart vest for St. Andreas' kapel. Det stiftedes omkring 1470 af biskop Oluf Mortensen, der også blev begravet der. Det havde oprindeligt en trekantgavl, der 1670 sløjfedes, og kapellet inddroges under sideskibstaget (se St. Andreas' kapel). Bygningens ydre murværk, der er stærkt restaureret, viser ligesom krydshvælvet stort slægtskab med Helligtrekongers kapel. (Se under Kalkmalerier for hele kirken).

8) Nordvestre våbenhus er bygget samtidig med og vest for St. Birgitte kapel, men ved opførelsen af Christian IXs kapel blev det inddraget som forhal til dette.

9) Christian IVs kapel blev påbegyndt kort efter dronning Anna Cathrines død 1612 men først

Til venstre ses øverste del af Caspar Finckes gitter foran Christian IV's kapel; til højre viser en detalje det fine smedejernsarbejde.

fuldført omkring 1640. Det ligger på nordsiden umiddelbart øst for St. Andreas' kapel, hvor der stod to middelalderlige kapeller, som måtte rives ned. Christian IV ansatte Lorenz van Steenwinckel til at opføre bygningen, som skulle være kongeligt gravkapel efter en tegning, kongen selv leverede. Efter Lorenz' død 1619 pålagdes det broderen Hans van Steenwinckel at fuldføre byggeriet. De to brødre, der var af nederlandsk afstamning, havde som unge studeret arkitektur hos Amsterdams berømte stadsbygmester Hendrick de Keyser, hvis nederlandske renæssancestil præger kapellet. Kun de spidsbuede vinduer minder om den forlængst svundne gotik, hvilket sikkert skyldes en traditionsbundet følelse af en kirkebygnings samhörighed med gotikken.

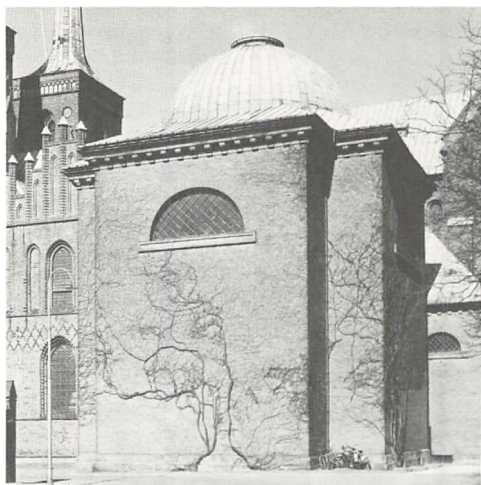
Gavlkompositionen er strengt opbygget både i det vandrette og det lodrette plan med rige sandstensornamenter, der som murværket stammer fra en fornyelse 1895. Det indre dækkes af et hvælv, der er det største i nogen dansk bygning. De to store arkader, hvormed kapellet åbner sig mod skibet, er udfyldt af overdådigt fantasifulde smedejernsgitre, der ifølge Lauritz de Thurah er »så kunstigt og net udarbejdet, at den gemeene mand endog vil forsikre, at Fanden selv har gjort dem«. På dørløjenes nederste rammestykker ses dog, at den kunstfærdige smed ikke var underverdenens herre, thi her står den berømte signatur: »Caspar Fincke bin ich genant. Diser Arbeit bin ich bekant«. Med rette er Caspar Fincke stolt af sit arbejde.

Det er måske karakteristisk, at Christian IV, der i sin initiativrige regering både på det politiske og kunstneriske plan slog mangt et stort brød op,

men efterlod landet i smuler, aldrig fik et gravmonument. Kongen har utvivlsomt planlagt et gravmæle, og en tradition fortæller, at han lod det forfærdige på Tøjhuset, hvor det blev ødelagt ved en brand 1647. Traditionen siger videre, at kunstneren skal være død af sorg over monumentets ødelæggelse. Et desværre ret molesteret alabasthoved på Nationalmuseet stammer muligvis herfra. Det giver en skarp karakteristik af den endnu unge konge, der ses med den berømte fletning, som han skar af 1617.

Mange af de efterfølgende konger interesserede sig for at give Christian IV et passende mindesmærke i kapellet, men det blev aldrig rigtig til noget. Nu eksisterer kun Thorvaldsens bronzestatue fra 1840 af kongen stående med hatten i hånden, idet planen var, at han med blottet hoved i ærbødighed skulle se mod kapellets alter. Statuen viser 1800-tallets manglende forståelse for at karakterisere 1600-tallets energifyldte, blodrige mænd med de store ølmaver.

Resultatet af de langvarige forhandlinger om kapellets dekoration blev: 1) Heinr. Eddeliens blå stjernebestrøede hvælv og kalkmalede frise med portrætter af kendte mænd fra Christian IVs tid, malet 1845-51, 2) Wilhelm Marstrands to store oliemalerier. Det ene, på østvæggen, forestiller kongen på skibet »Trefoldigheden« i slaget på Kolberg Heide ved Fehmarn 1644 i det øjeblik, hvor han efter at være blevet såret i øjet med høj røst befaler mandskabet at kæmpe videre. Vestvæggens maleri viser kongens dom over Christoffer Rosenkrantz til Høgsbro, som 1610 blev dødsdømt, fordi han havde forfalsket bl.a. kongebreve for vindings skyld. Malerierne blev fær-

Frederik Vs kapel.

dige 1866 altså i »det historiske århundrede par excellence«. 3) Heinrich Hansens storslåede, malede renæssancerammer omkring Marstrands malerier er udført 1866. De er så virkelighedstro, at domkirkens fortjenstfulde vægge, Steen Friis engang skrev: »at de vantrø Beskuere føle sig for på hvert Stykke på den flade Væg, for at overtøye sig om, hvorvidt de som Stuk malede Decorationer ere Skuffelser eller ikke«. (Om sarkofagerne se Gravminder).

10) Frederik Vs kapel ligger på kirkens sydside lidt øst for Helligtrekongers kapel. Initiativet til opførelsen af denne bygning udgik vistnok ikke fra kongehuset, men fra arkitekten C.F. Harsdorff. Harsdorff var af det nylig oprettede kunstakademi sendt på en flerårig studierejse til udlandet - et udtryk for 1700-tallets store interesse i at støtte kunsten økonomisk - og fra Rom sendte han 1763 tegningerne til et kongeligt gravkapel til Danmark. 1768 godkendte Christian VII udkastene til dette kapel, der i sin rene, fornemme klassicisme betegner et virkeligt brud med tidens herskende rokokostil. Enevældens fyrster så ofte deres fordel i at identificere sig med de nye stilretninger - et lærerigt eksempel for vor tid. Økonomiske vanskeligheder samt Struensees kortvarige regeringstid forårsagede imidlertid, at arbejdet først kom i gang 1774; da begyndte man at nedrive et Vor Frue kapel dér, hvor Harsdorffs bygning skulle stå. 1777 stod bygningen under tag, hvorefter byggeriet lå stille i 43 år. 1825 blev det endelig fuldført af C.F. Hansen, hovedsagelig efter Harsdorffs tegninger.

Det store kapel, der er Harsdorffs mesterstykke og et af vor arkitekturs hovedværker, er en korsformet, kuppeldækket centralbygning, hvis strenge ydre kun brydes af et højtstående halvcirkulært vindue i hver korsarm. Den fine måde, hvorpå den klassicistiske bygning følger sig ind til den romansk-gotiske kirke, vidner om Harsdorffs store evner. Først en senere tid mente at kirkebygninger og kapeller skulle opføres i en

fantasifuldt romansk eller gotisk imitation. (Om sarkofagerne se Gravminder).

11) Christian IXs kapel er opført 1917-24 ud for nordvestre våbenhus, der kom til at tjene som forhal. Efter vedtagelsen af den nye grundlov 1915 besluttedes det i henhold til Christian Xs ønske at hædre kongehuset ved at opføre et nyt kapel efter tegninger af Andreas Clemmensen. Den korsformede centralbygning, der er afdækket af en citronformet kuppel, er ikke til stor hæder for Roskilde Domkirke.

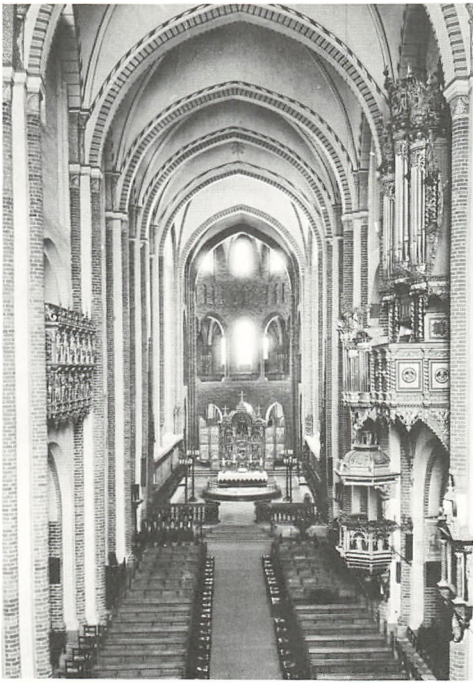
12) De to tårne mod vest var næppe færdigbygget inden branden 1282, og om deres øvre afslutning vides intet sikkert, men de har formodentlig siden branden 1443 blot været forsynet med sadeltag og kamtakkede gavle, mere passende for en landsbykirke end for en domkirke. Christian IV lod 1635 denne simple afdækning erstatte med de nuværende slanke, elegante spir udført af den københavnske bygmester Witt. Det vides ikke, hvem der har udkastet tegningerne til spirene, men Christian IV må prises for det lykkelige initiativ.

På kongens foranledning blev kirkens vestportal samtidig fornyet ved stenhuggeren Geerd Borckman, men måske efter tegninger af Hans Steenwinckel d.y. Da denne portal i 1800-tallet var forfalden og ikke faldt i tidens smag, blev den 1871 foræret til Holmens Kirke, hvor den endnu pryder bygningen. I stedet opførtes den nuværende portal efter forslag af Johan Daniel Herholdt, om hvem en samtidig dom udtrykte: »Den gamle sokkelsten tåler ikke en så smålig, raffineret, vammelsød og slikket kunst ved siden af sig«. (Steen Friis).

Tagrytteren over korsskæringen, det såkaldte Margretespir, er en rekonstruktion skabt af Mogens Koch efter en brand 1968, hvor også tagene over kor og korsskæring fortæredes af ilden. Spiret, der er fornyet flere gange, rejstes måske i forbindelse med dronning Margretes gravlæggelse i koret 1413.

I bygningens indre udgjorde hele arealet fra apsisen i øst til og delvis med første midtskibsfag i liturgisk henseende koret, som altså optog ca. halvdelen af kirken. Koret var opdelt i højkor, kannikekor, med korstolene, og et retrochorum, et »bagkor«, umiddelbart vest for kannikekoret, alt skarpt adskilt fra den øvrige del af kirken ved mure, hvoraf den nordlige og sydlige er bevaret. I tårnernes nederste etager blev der i middelalderen indrettet kapeller. Det nordlige oprettedes 1405 for St. Sigfred af biskop Peder Jensen Lodehat, som blev begravet her. St. Sigfred, der sjældent optræder herhjemme, var værnehelgen i Växjö, hvor Peder Jensen tidligere havde været biskop.

1411 stiftede dronning Margrete et Bethlehems kapel i det sydlige tårnrum. Hermed indfrieede hun et løfte til sin vistnok pålidelige og nyttige lensmand, den fabelagtig godsrige Abraham Brodersen, som hun 1410 lod henrette, anklaget

Domkirkens indre set mod øst.

for bl.a. voldtægt under en erklæret landfred, hvilket skaffede kronen en stor godsforøgelse. Kapellet skulle vies »Vor Frue og hendes søn, som i Bethlehem føder var, til lov og ære, og fornævnte hr. Abrahams sjæl til ro og nåde«. (Se også under Kalkmalerier og Gravminder: Trolles og Krags kapel).

Kalkmalerier

Ligesom man i Estrids stenkirke i Roskilde har det tidligste vidnesbyrd om byggeri med sten, således hører vi også her i domkirken om de ældste udsmykninger, idet Roskildekroniken beretter, at biskop Arnold omkring 1100 fornyede kirkens kalkmalerier. Herudfra kan vi slutte, at frådrenskatedralen fra 1070erne vel straks blev dekoreret, men denne udsmykning gik tabt med kirkens nedrivning, da den nuværende bygning rejstes.

Efterhånden som teglstenskirken byggedes færdig, smykkedes den med billeder og ornamentter, men fra romansk tid er kun bevaret et majestatsbillede på nordre korsarms gavlvæg. I hvælvenes toprosetter, hvoraf flere er meget raffinerede og smukke, kan man følge stiludviklingen nogenlunde svarende til kirkens opførelsestid: i østpartiet fra omkring 1250, måske lidt tidligere, i vestpartiet fra 1200-tallets slutning.

Rundt om på piller og vægge er der i de følgende århundreder malet andagtsbilleder, hvoraf kan nævnes et højgotisk altermaleri fra sidste halvdel af 1300-tallet på pillen ved opgangen til koret fra søndre sideskib. Billedet er sikkert sat til minde om biskop Henrik Gertsen eller Niels Jacobsen,

med den pågældende biskop omgivet af Kristus som smertensmand, den treenige Gud, St. Olav og kirkens særlige værnehelgen St. Lucius. På prædikestolspillen en tronende Kristus med to helgener.

Tredje pille fra vest i nordre arkaderække har et billede af Maria som en fattig, barfodet kone med sit barn på armen.

Der er ikke vidnesbyrd om noget monumental-maleri i domkirken, før det 1464 indviede *Helligtrekongers kapel* fik sin pragtfulde, fuldt bevarede udsmykning. Afdækningen af disse billeder blev påbegyndt 1826 som det første forsøg her i landet på at fremdrage kalkmalerier, der var skjult bag senere tiders hvidte kalk. Billederne er malet af en formentlig nordtysk mester, der også har arbejdet i Vordingborg Vor Frue og Tyrstrup. Denne mester har man villet sætte i forbindelse med Bernt Notke, om hvem der imidlertid kun vides meget lidt. I de fire hvælvingsfag har kapperne en let og elegant dekoration af grene og pragtblomster. De to østlige kapper har figurbilleder: korsfæstelsesgruppe mod syd; Dommendag med Kristus tronende på regnbuen mod nord. I sydkapperne er der i blomsterbægre anbragt musicerende engle og lige over for indgangen en nar med fløjte og tamburin.

Vægmalerierne er fordelt i tre striber over hinanden. Nederst er der rankeværk. I næste stribe er der store helgenfigurer samt på østvæggen Christian Is og dronning Dorotheas våben. Syd for disse våben står negerhelgen Mauritius i ridderdragt. Derefter på sydvæggen: St. Jørgen stødende sin lanse i dragen, Johannes Døberen, Laurentius med sin rist og Erasmus. På vestvæggen: Antonius i munkedragt, Clemens med sit anker, Cornelius med et drikkehorn og, nærmest kirken, den hellige Christoffer bærende Jesusbarnet.

I den øverste stribe findes på sydvæggen - altså over for indgangen til kapellet - hovedbilledet, forestillende De hellige tre konger, til hvem kapellet er indstiftet. Længst mod øst sidder Maria; kongerne er ikklædt tidens moderne dragter, og især Melchior i hjørnet til højre har en modebevist påklædning med opskårne ærmer og spidse træsandaler. På vestvæggen ses to nordiske kongehelgener, Olav den Hellige af Norge med sin langøkse og Knud den Hellige af Danmark. På nordvæggen over arkadebuerne ind til kirken findes mod øst Den hellige familie, og mod vest en pragtfuldt opbygget korsgangsscene, hvor Kristus, bærende på korset, stemmer sin fod mod arkadebuen top. På østvæggen er der fire helgener, regnet fra nord: St. Barbara (?) med tårn, Dorothea med kurv, Johannes med giftbæger og Bartholomæus med kniv. Anbringelsen af disse sidstnævnte helgener er måske ikke tilfældig. Dorothea er malet lige over dronning Dorotheas grav, og dronningens mor og far hed henholdsvis Barbara og Johan(nes).

I blændingen over indgangsdøren til *Oluf Mortensens våbenhus* ses en korsfæstelsesgruppe, der

De hellige tre konger på sydvæggen i Helligtrekongers kapel.

i sin nuværende skikkelse skyldes en opmaling i 1940.

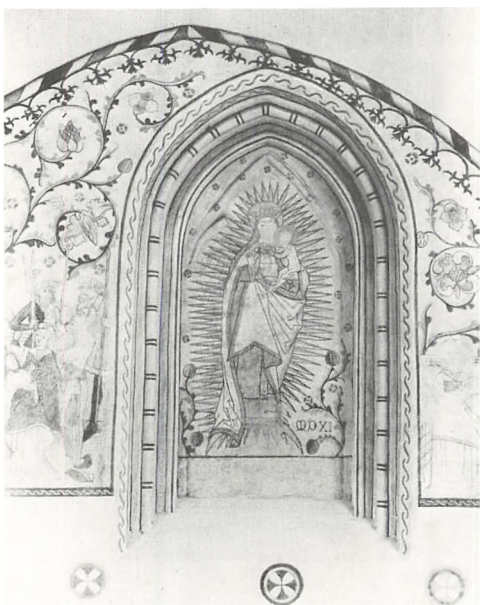
St. Andreas' kapel fik 1511 en udsmykning, der kun er delvis bevaret. I vestvæggen måtte det rig profilerede vindue blændes, da nabokapellet, *St. Birgitte*, opførtes, og i blændingen er malet *Maria i solgisel*; ved hendes fødder årstallet 1511. Uden om blændingen er to scener af *Johannes Døberens* historie. På østvæggen står *St. Andreas* med sit kors.

St. Birgitte kapel fik kalkmalerier samtidig med *St. Andreas' kapel*, og sikkert af samme maler, men i en langt rigere udformning. Midt i kapperne, der helt dækkes af et tæt grønt rankeværk, står de fire latinske kirkefædre: I østkappen *Gregor*; i sydkappen, over arkadebuen ind til skibet, står *Ambrosius*, og på begge sider af ham ses i kappens flige henholdsvis *Paulus* og de 10.000

ridderes martyrium, de spiddes på torne. Under de 10.000 riddere ses en djævel, der skriver (oversat): »Jeg noterer dem op, der kommer for sent og driver rundt med tom sank«. Denne latinske formaning, at Djævelen snupper dem, der ikke passer deres pligter har ikke været rettet mod lægfolket, der jo ikke forstod sproget, men har vel snarest været en påmindelse til de altevikarer, der forrettede sjælemesse i kapellet. I vestkappen står *Augustinus* med et brændende hjerte i hånden; på begge sider af ham ses mod syd formentlig *St. Ursula* med nogle af sine 11000 jomfruer, og mod nord *St. Birgitta* til hvem kapellet var indviet. I nordkappen ses den sidste af kirkefædrene, *Hieronymus* i færd med at trække en torn ud af poten på en løve; henholdsvis vest og øst for ham står *Margaretha* med sværd og *Laurentius* med sin rist.

På kapellets vestvæg findes flere malerier fra samme tid. I den spidsbuede vinduesblænding er et billede af *Kristoffer* som bærer *Jesusbarnet* over floden, hvori nogle svaner svømmer; ved flodbredden står *eremitten*, der indsatte *Kristoffer* som færgekarl. Øverst til venstre for vinduesfeltet knæler *Bernhard af Clairvaux*, *Cistercienserordenens* reorganisator, i så inderlig from andagt foran den korsfæstede, at denne bøjer sig ned og kysser ham. Nedenunder beværgtes *Jesus* med to disciple hos *farisæeren Simon*, mens en synderinde salver hans fødder. En lille smart page i sribede bukser varter op. Til højre på samme væg træder *St. Lucius*, *kirkens værnehelgen*, på en drage, og et skriftbånd fortæller (oversat): »*S. Lucius* år 1511 er dette kapel malet«.

Nedenunder er der en sær frise med kæmpende vildmænd og fantasivæsener (en lignende frise findes på altertavlen i *Coimbra-katedralen* i Portugal fra omkring 1505); i midten *Oluf Mortensens våben* med skriftbånd: »Våben for den ærværdige fader hr. *Oluf Mortensen*, biskop i *Roskilde*, grundlægger af dette kapel, hvis sjæl måtte hvile i *Kristi fred*«. På nordvæggen findes mod vest *Maria i solgisel*, samme motiv som i

Maria i solgisel i *St. Andreas' kapel*.

Andreas-kapellet. Herunder er sikkert Oluf Mortensens fædrene og mødrene våben. Til højre et stort billede af apostlen Johannes med giftbæger. Helt foroven på østvæggen er en fremstilling af Den hellige familie.

Begge tårnkapeller i vest har en dekorativ udsmykning fra 1400-tallets begyndelse, måske af Morten Maler, der har gjort sig kendt for eftertiden i Gimlinge Kirke.

I hjøkkoret bag alteret er der malet legemsstore billeder af domkirkens stiftere og ældste velgørere. I nordsiden på vestre pille ses Harald Blåtand («Harald konge af Danmark, England og Norge (en flot udvidelse af Haralds kongedømme), denne kirkes første grundlægger»). På østre pille »Margrethe, kaldet Estrid, Danmarks dronning« - enten Svend Estridsens moder eller Harald Héns dronning Margrethe. I sydsiden på østre pille står Svend Estridsen («Svend den Store, konge af Danmark, England og Norge» (samme overdrivelse som ved Harald Blåtand - eller er det i virkeligheden Svend Tveskæg, der jo vandt sig Norge og England?)). På den vestre pille »Wilhelm, biskop af Roskilde«. Billederne er sikkert fra sidst i 1500-tallet, men flere gange siden op- og ommalet, og de er udtryk for tidens antikvariske interesse. Vistnok om disse billeder har en tysk diplomat omkring 1592 udtalt, at det er ejendommeligt, at se malerier af danske konger i så dårlige klædedragter, sådan som man brugte dem i gamle dage.

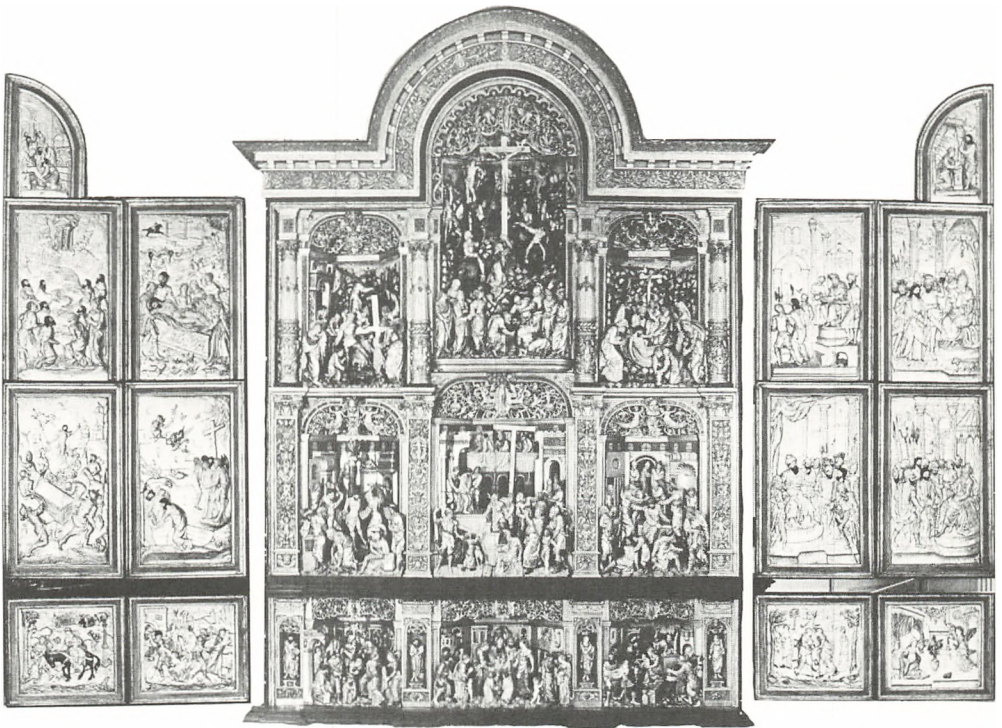
Også apostelfrisen oppe i korrundingen har været genstand for mange op- og tilmalinger.

Inventar

Af kirkens ufattelige rigdomme på kostbart inventar i sølv og guld - det har drejet sig om hundreder af alterkalke og -diske, relikvieskrin o.l. - er kun meget lidt bevaret. Især kongerne tiltrængte sig værdierne. Mere forståeligt, men lige så beklageligt, er tabet af de mange undergørende relikvier, som i den middelalderlige kirke betød så meget, f.eks. St. Maria Magdalenes hånd, der var tilført kirken af Erik af Pommern, men ved blivende tilhørte kronen. Hånden opbevaredes i en forgyldt monstrans besat med kostbare stene og anbragt på en stor, forgyldt fod, der vejede 7 lødige mark sølv.

Domkirkens middelalderlige højaltertavle har kun efterladt sig spor i et par unøjagtige skriftlige beretninger. I tavlens nicher »siges at have været de 12 apostles lignelser gjort af sølv, hvilke siges at være bortkomme udi Erik af Pommerns tid«. Ved alteret var to hoveder af træ fastnaglede, »de kunne bevæges ved hjælp af en anbragt ståltråd, og i de katolske tider tilnikkede de almuens syndsforladelse«. Denne stærkt protestantisk farvede beskrivelse giver indtryk mere af overlæst forgyldt fantasi end af inderlig kunst.

Den nuværende altertavle dateres til 1550'erne med oprindelsessted i Antwerpen, fordi den er meget beslægtet med altertavlen i den belgiske by Bouvignes, som bærer Antwerpens mærke og sandsynligvis er udført kort efter 1556. Da man efter branden i Roskilde Domkirkes østparti 1968 nedtog tavlen, der i sin art er en af de fornemste, for at restaurere den, fandt man også her

Altertavlen fotograferet efter restaurering 1973.

Antwerpens mærke - en afhugget hånd med udspilede fingre. Slægtskabet med Bouvignes-tavlen er hermed yderligere bestyrket. Begge tavlers slanke skikkelser med fodlange kaftan-lignende dragter er sat i forbindelse med en række skulpturen i Amsterdam, som tilskrives Joost Janszoon, der ellers er mest kendt som arkitekt. Der foreligger en mulighed for at Janszoon en tid omkring 1550 har været knyttet til et af de ansete billedskærverværksteder i Antwerpen.

Derimod vides det ikke, hvornår tavlen er kommet til kirken, blot at den var der 1623, da fyrst Christian den Yngre af Anhalt besøgte Roskilde. Han noterede sagnet om at spanierne »for år siden« ville bringe tavlen fra Danzig gennem Øresund, men da kongen erfarede, at de satte dens værdi meget lavt for at den ikke skulle vurderes for højt i told, købte han den til den anslåede sum. En anden kilde siger 1654, at tavlen først stod i Frederiksborg Slotskirke, men blev skænket til Roskilde af Christian IV.

Dette sidste er lidet sandsynligt. Kirkefløjen på Frederiksborg var under opførelse i 1600-tallets første årti. Gavlen bærer årstallet 1606, og samme år blev kirkens altertavle signeret af Jacob Mores. Denne tavle er utvivlsomt sammen med prædikestolen blevet bestilt i Jacob Mores' hamburgske værksted med henblik på opsættelse i slotskirken, og dermed har der aldrig været brug for Roskildes store altertavle i Frederiksborg.

Det er heller ikke acceptabelt, at spanierne skulle have bragt denne tavle med sig fra Danzig, selvom vi ved, at kongerne benyttede sig af en påstået »forkøbsret« til varer, der blev fragtet gennem Øresund. Kan det mon tænkes, at tavlen er blevet indkøbt i Antwerpen samtidig med leveringen herfra af Christian IIIs gravmonument 1579? Først da blev kongens lig overflyttet til Roskilde fra Odense gråbrødrekirke.

I sin opbygning følger tavlen de flamske skabsaltertavler fra sengotikken, men ornamentikken er renæssancens. Den rummer en storslået kom-

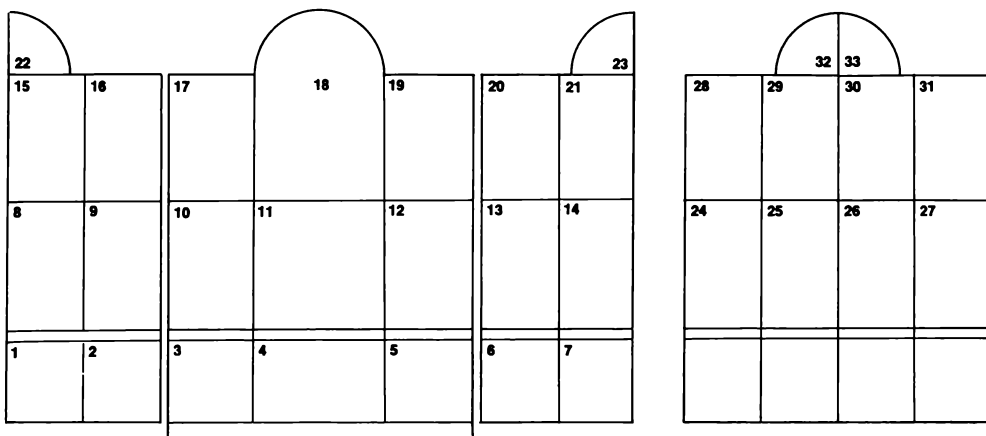
position, hvor selve midterskabet med predella indeholder scener i næsten rundskåret relief og perspektivisk opbygget som teateroptrin, hvori-mod fløjenes motiver står i basrelief. Detailrigdommen findes både i snitværk og i stafferingens overflod på farver og poleret guld. Alt er minutøst gengivet med en fornem sans for akkurate-se. Scenernes indhold med et myldrende liv og mange små enkeltheder danner alligevel en helhed. Den nederste billedrække i predellaen med fløje gengiver Kristi barndomshistorie. Venstre fløjs fire felter forestiller forskellige scener, hvor Kristus dømmes. Midtskabet illustrerer den egentlige Lidelseshistorie. Højre fløjs fire felter skal utvivlsomt illustrere Opstandelsen. Bagsidens billedfelter rummer motiver fra Kristi gerninger og underværker.

Tavlen åben: 1) Bebudelsen, 2) Besøgelsen, 3) Hyrdernes tilbedelse, 4) Omskærelsen, 5) De hellige tre konger, 6) Barnemordet i Bethlehem, 7) Flugten til Ægypten, 8) Kristus for Pilatus, 9) Kristus for Herodes, 10) Hudflettelsen, 11) Ecce homo, 12) Tornekroningen, 13) Dødsriget, 14) Opstandelsen, 15) Kristus for ypperstepræsten, 16) Kristus dømmes af Pilatus, 17) Korsedragningen, 18) Korsfæstelsen, 19) Nedtagelsen af korset, 20) Gravlæggelsen, 21) Himmelfarten, 22) Kristus viser sig for Maria Magdalene, 23) Fodtvætningen.

Tavlen lukket: 24) Hovedhjørnesteinen, 25) De kloge og de dårlige jomfruer, 26) Indtoget i Jerusalem, 27) Kristus renser templet, 28) Kristus og de skriftkloge, 29) Kristus helbreder den blindfødte, 30) Skattens mønt, 31) Kristus og høvedsmanden, 32) Lazarus' opvækkelse, 33) Getsemane.

På alterbordet er to par stager: et par, 52 cm høje, barokke fra 1675-1700 på kugleagtige ben og et par, 74 cm høje, fra 1910, tegnet af kirkens daværende arkitekt Hans J. Holm.

Kannikestolene langs korets syd- og nordside er med deres berusende billedrigdom et enestående kunstværk, dengang - som så megen god kirkelig

Til venstre ses tavlen åben, til højre lukket.

Relieffer på kannikestolene mod syd. Fra venstre: Noahs ark, Isaks ofring, Davids sønner, Salomos dom.

kunst - bekostet til Guds ære og de fornemme kannikers glæde.

Omkring 50 skarpt skårne scener foroven på stolene meddeler os middelalderens fastlagte teologiske verdenssystem. En karakterfuld, stærkt udtalt realisme bringer her et forfriskende pust i billedskærerkunsten, men det bør erindres at den markante knivføring aldrig har været beregnet til at skulle ses men som underlag for den endelige staffering, der nu mangler. Billedskæreren sikrer sig for detaljer giver en rigdom af kulturhistoriske oplysninger fra hans egen tid, især hvad angår klædedragter og rustninger. Men selvstændigt har han ikke arbejdet, han har haft faste forlæg; billedseriens idé at sammenstille gammeltestamentlige parallelsteder til nytestamentlige scener er et lån fra »Biblia Pauperum« - en i utallige variationer kopieret billedbibel.

Stolene er bekostet 1420 af biskop Jens Andersen Lodehat i forbindelse med en omdannelse af koret på grund af anbringelsen af dronning Margretes sarkofag. Foroven er på stolene som en slags baldakin anbragt den skråt fremoverhældende billedfrise, der krones af en indskrift, som for sit interessante indhold gengives i sin helhed (oversat): »til ære for den hellige og udelelige Treenhed og den salige pave og martyr Lucius, denne højhellige kirkes beskærmer, og på foranstaltning, og også på bekostning, af den ærværdige fader og herre i Kristus, hr. Jens, af Guds nåde biskop af Roskilde, er dette kor blevet fuldført år 1420 fra Herrens kødblivelse, i det fjerde år af hans pontifikat, til frelse for sjælene af hans højt berømmelige dronning, fru Margrete, hele den gejstlige stands velynderinde, som her ligger begravet, samt af hans højtelskede farbroder hr. Biskop Peder, hans forgænger, ærværdig ihukommelse; thi mens denne dronning regerede, var der overalt held og lykke for rigernes indbyggere. Held derfor for hende, og held for enhver, som skulle ønske os held«. Man erindrer sig, at Roskilde-bispen blot få år forinden med magt havde fjernet dronning Margretes lig fra Sorø klosterkirke.

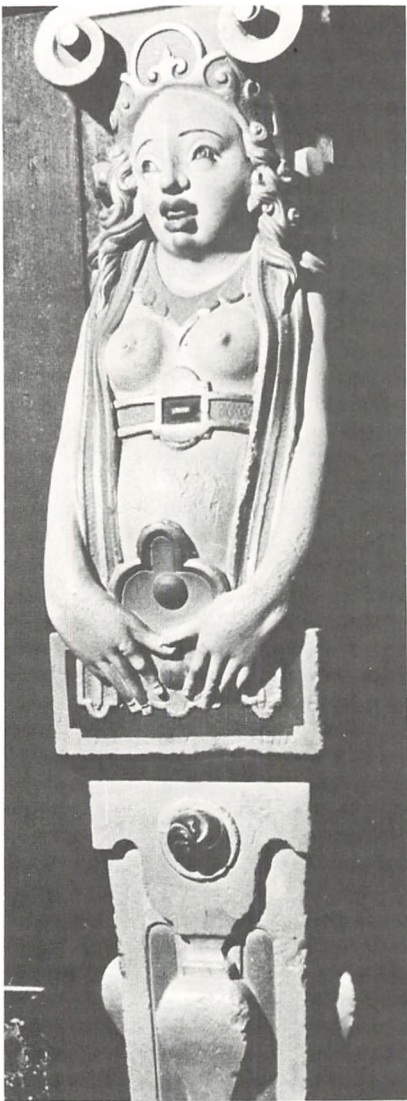
Sydsidens relieffer på stolene står i firkantede felter uden særlig indramning. Regnet fra øst er følgende gammeltestamentlige scener fremstillet: 1) Himmelskabelse, 2) Evas skabelse, 3)

Kain, 4) Noahs ark, 5) Isaks ofring, 6) Jakob, 7) Josef, 8) Moses, 9) Israelitterne og guldkalven, 10) Israelitterne og kobberslangen, 11) Samson, 12) Saul og David, 13) Davids sønner, 14) Salomos dom, 15) Elias og Elisa, 16) Judith og Holofernes, 17) Ester og Ahasverus, 18) Job, 19) (dette brede felt er sammenstykket af to stykker, der har dannet de to hjørnefelter i søndre side): a) Daniel i Løvehulen, b) Jonas, 20) Makabæernes kamp, 21) Johannes Døberens fødsel, 22) »Se det Guds lam«.

Nordsidens relieffer med scener fra Ny Testamente er omgivet af firpasformede rammer, og uden om er i hjørnerne anbragt profeter og konger med svungne skriftbånd, hvorpå er malet citater fra Gamle Testamente, hvis indhold betragtedes som analogier til de skårne scener. Regnet fra vest er følgende motiver fremstillet: 1) Jesu fødsel, 2) De hellige tre kongers tilbedelse, 3) Fremstillingen i templet, 4) Barnemordet i Bethlehem, 5) Jesus i farisæerens hus (det er interessant at sammenstille denne scene med det tilsvarende motiv blandt kalkmalerierne i St. Birgitte kapel), 6) Lazarus' opvækkelse, 7) Indtoget i Jerusalem, 8) Uddrivelsen af templet, 9) Nadveren, 10) Getsemane, 11) Tornekroningen, 12) Korsetragningen, 13) Korsfæstelsen, 14) Gravlæggelsen, 15) Nedfarten til Helvede, 16) Opstandelsen, 17) Kristus som urtegårdsmand, 18) Den vantro Tomas, 19) Himmelfarten, 20) Pinsefesten, 21) Marias himmelkroning, 22) Dommedag. Til stolene slutter sig gavlstykker, hvoraf de vestlige oprindelig var anbragt anderledes. I sydsiden ses på den vestlige gavl pave Lucius på ydersiden og Jesu dåb på indersiden; den østlige gavl har på ydersiden Syndefaldet (foroven) og Uddrivelsen af Paradis (forned), på indersiden Moses. Nordsidens gavle viser mod vest Knud den Hellige udvendig og Mikael som dragedræber indvendig; mod øst henholdsvis Kristoffer med Jesusbarnet og evangelisten Johannes.

Læsepultene, der støttes af nogle yndefulde evangelistsymboler i højt relief, er sikkert fra samme værksted som kannikernes stole.

Degnestolen er moderne, men med et smukt, sengotisk gitterværk af forskellige, rigt udskårne balusterhalvsøjler. (En sengotisk stol er i St. Birgitte kapel).

En af kvindehermerne på prædikestolen.

Korskranken mellem kannikekor og hovedskib er fra begyndelsen af 1700-tallet. Den blev opsat i tilknytning til højkorsets omdannelse til et kongeligt gravkapel 1689-94, og hver af fløjdørene har Frederik IVs spejlmonogram.

Døbefonten, som er af malm, bærer årstallet 1602 og et ukendt støbermærke. Den består af en flad, rund kumme på et rigt profileret skaft og en fod, der hviler på fire evangelistfigurer.

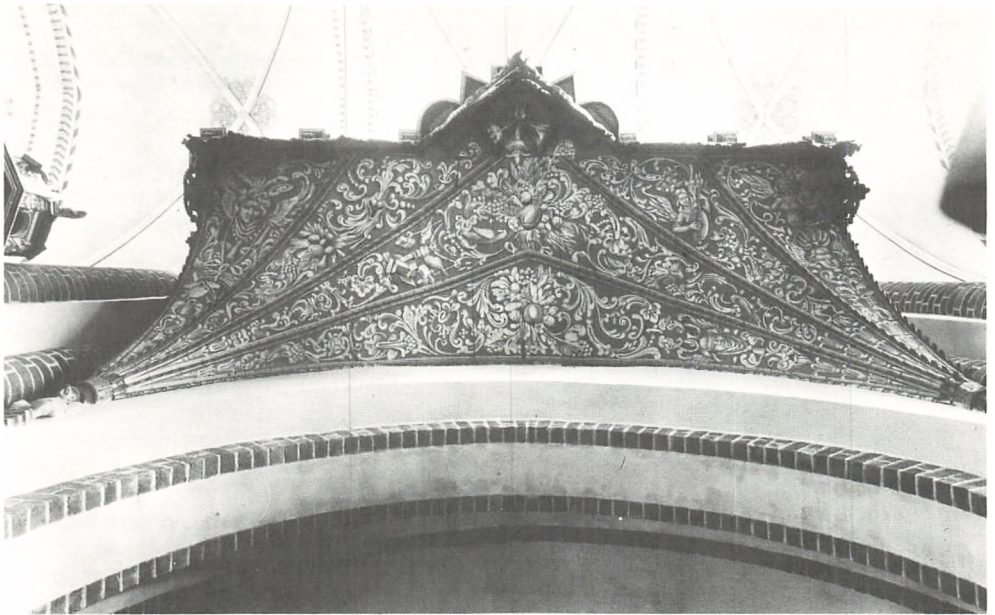
Prædikestolen i senrenæssance fra 1609 er af sandsten med skulpturer af alabast og arkitektoniske detaljer af hvidt marmor og Belge-noir. Den er udført af den københavnske billedhugger Hans Brockmann og blev stafferet 1613 af Peter de Meyer d.y.; den nuværende farvegivning er fra 1844. Selve stolen - på fire fag - har i storfelterne statuetter af de fire evangelister. Rygskjoldet indeholder rigsvåbenet, og portalen op til stolen har

på posterne to udfordrende kvindehermer. Stolestaderne er fra 1866, tegnet af Christian Hansen. Rester af det ældre stoleværk er i sakristiet.

Kongepulpitret, »Christian IVs stol«, er nu opsat i skibets fjerde gallerifag fra øst, over for orgelet. Facaden mod midtskibet er delt i to stokværk, hver med seks arkader. Felterne i nederste række indeholder fra øst (højre): 1) evangelisten Lukas, 2) det danske rigsvåben, 3) Christian IVs navnetræk, 4) Anna Cathrines navnetræk, 5) Brandenburgs våben (hvorfra Anna Cathrine stammede), 6) evangelisten Markus. Arkaderne adskilles af dydehermer. Det øvre stokværk har samme fagdeling og i andet og femte fag ses kongens og dronningens navnetræk; alle fagene i dette stokværk kan åbnes. I facadens postamentfelter ses dronningens og kongens valgsprog. Da denne kongestol bærer dronning Anna Cathrines navnetræk må den være lavet inden 1615, da kongen, tre år efter dronningens død, lod sig vie til Kirstine Munk. Den store forskel i udførelsen af de to stokværk viser, at to snedkerværksteder må have haft arbejdet i entreprise. Den nuværende staffering er fra 1861-62.

Orglet, som er anbragt over for Christian IVs stol, stammer hovedsagelig fra kirkens første efterreformatoriske orgel 1554 og fra en stor ombygning 100 år senere. Men allerede 1464 omtales »den som på orgelet skal lege i de store højtider«, og ved en hovedreparation 1955-57 opdagede man rester af et gotisk brystværn og tillige nogle værdifulde fragmenter af forskellige middelalderlige håndskrifter. Dette brystværn samt den elegante underbygning, der hvælver sig over arkadeåbningen som en halv gotisk stjernehvælving, blev sikkert opført allerede til dette middelalder-orgel. Det er dog ikke helt klart, om det 1464 omtalte orgel var anbragt i selve kirken eller i det nyopførte Helligtrekongers kapel. I sidstnævnte tilfælde må domkirken have haft mindst to senmiddelalderlige orgeler. I januar 1555 var et nyt orgel afleveret og efterprøvet til domkapitlets største tilfredshed, »idet der nu ikke findes bedre og mærkeligere orgel i Danmark«. Orgelbyggeren var nederlænderen Herman Raphaëlis og snedkeren mester Peyter, der sikkert til dels har forfærdiget ungrenæssancebrystværnet med de fremspringende menneskehoveder, men han stak af under arbejdet. Derimod er alt snitværk i selve hovedorglets facade af barok karakter og stammer fra Caspar Lübrikes værksted; af det malede årstal i frisefelterne fremgår, at ombygningen fandt sted før 1654, mens til ligeledes malede våbener og navne formodentlig viser, at Niels Trolle og Hille Rosenkrantz var donatorerne. Flere senere ombygninger har fundet sted.

Kirkens ret store samling af malede bispeportrætter har sin oprindelse i de 13 billeder, som biskop Peder Hersleb lod ophænge 1753. De i tid følgende portrætter er lige op til nutiden tilkom-

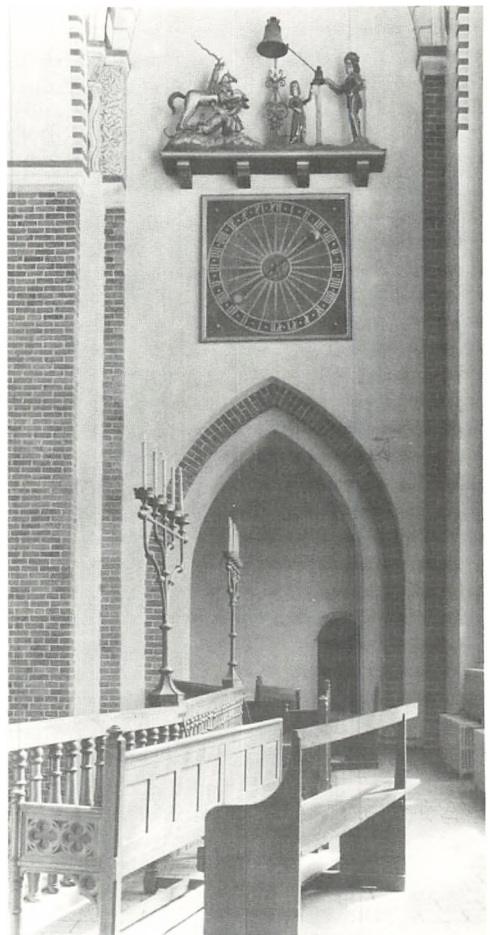

Orglets underbygning.

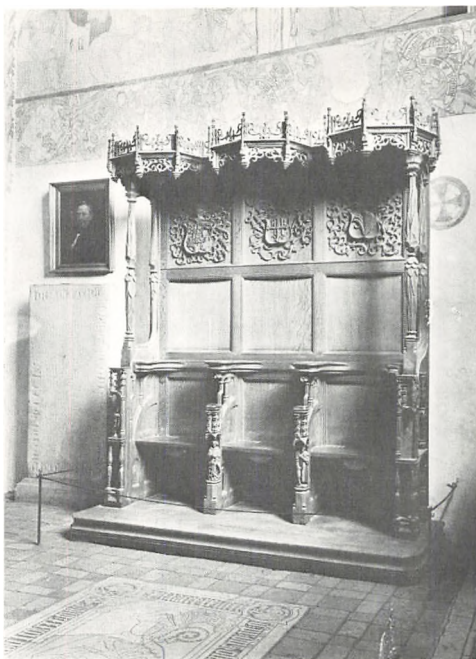
met enkeltvis og er gennemgående originalmalerier. Billederne er i kronologisk orden efter personernes levetid følgende:

1) og 2) Ansgar, 3) Absalon, 4) Peder Jensen Lodehat, 5) Peder Palladius, 6) Hans Albertsen, 7) Poul Madsen, 8) Peder Jensen Vinstrup, 9) Hans Poulsen Resen, 10) Jesper Brochmand, 11) Hans Hansen Resen, 12) Laurids Mortensen Scavenius, 13) Hans Svane, 14) Hans Wandal, 15) Hans Bagger, 16) Henrik Bornemann, 17) Christen Worm, 18) Peder Hersleb, 19) Ludvig Harboe, 20) Nicolai Edinger Balle, 21) Friederich Münter, 22) Peter Erasmus Müller, 23) Jakob Peter Mynster, 24) Hans Lassen Martensen, 25) Juul Bruun Fog, 26) Thomas Skat Rørdam, 27) Peder Madsen, 28) Harald Ostenfeld, 29) Henry Fønnesbech-Wulff, desuden er der billeder af Morten Luther, Johannes Bugenhagen, Hans Tausen, Christian III. Billederne hænger i koromgangen; to andre findes i St. Birgitte kapel. Bortset fra lysearmen ved prædikestolen er hele kirkens belysning af nyere dato. I Svend Nordmands frådrenskatedral ophængtes ifølge Saxo en med kunst og flid smedet lysekroner, anskaffet for Knud den Helliges penge. Den har sikkert svaret til kronen i Dalby Kirke, Skåne, eller Jerusalems-kronen i Hildesheim, Tyskland, der måler ca. 20 m i omkreds.

Højt i kirkens vestende er anbragt det kendte middelalderlige urværk fra omkring 1500 med de mekaniske figurer St. Jørgen med dragen og Kirsten Kimer og Per Døver. Ved hver fulde time stejler St. Jørgens hest og tramper på dragen, der brøler højt; Kirsten Kimer slår kvarterslagene på en lille klokke og Per Døver timeslagene på den store klokke. Den store urskive af træ, der vistnok er fornyet i renæssancen, viser kun timerne.

St. Jørgen med dragen og Kirsten Kimer og Per Døver.

Lage Urnes stol i St. Birgitte kapel.

I skibets sydvestre hjørne er anbragt en begravelsesrustning tilhørende overhofjægermester Vincens Joachim Hahn, død 1680, »der med den fint udviklede sans for Hjorte, Piger og god Vin var som skabt til Ven for den unge Konge« (Christian V). Københavnerne delte ikke kongens begejstring for Hahn, således skrev Erik Bircherod om: »den glæde, som mange haver formedelst Ober-Jægermester Hahns dødelige afgang, så som man haver holdt hannem for en skadelig minister for dette rige«.

St. Birgitte kapel rummer forskellige smukke minder, især fra den katolske tid: fra svundne altre er kun skånet to figurer, en apostel fra omkring 1510-20, ca. 120 cm høj, og en 193 cm høj Johannes-evangelist fra omkring 1500, et arbejde der er henført til både Bernt Notkes og Henning von der Heides nordtyske værksteder. Begge figurer, der står ved indgangen til kapellet, er ukomplette, da de er rensset for farver. Længs kapellets vestvæg er anbragt en tresædet celebrantstol, kaldet Lage Urnes stol, fordi han skænkede den til kirken som et led i sine store bestræbelser på at udsmykke koret. Den stod oprindeligt syd for højalteret og var til rådighed for den, der celebrerede messen og hans to hjælpere. Det er et fint skåret sengotisk arbejde fra omkring 1520 udført af samme kunstfærdige snedker, som har lavet dørløjen i Haraldsted Kirke. I rygbrættets øverste fyldinger under baldakinerne ses fra venstre rigsvåbenet, stiftsvåbenet og biskop Lage Urnes våben.

Over for celebrantstolen står en smuk sengotisk degnestol fra omkring 1490. Pulten er indrettet som et skab, og i gavlene ses henholdsvis stifts-

våbenet og Skave-slægtens våben, der henviser til biskop Niels Skave.

Kapellets nordvæg dækkes næsten helt af domkapitlets store brevsfabrik fra 1473. Det består foruden af tre dobbeltfag og foroven af seks enkelt-skabe. Skufferne, som er simple firkantede kasser, har efter indskrifterne, med gylden fraktur fra omkring 1600, været beregnet til at indeholde to brevgrupper, ordnet efter kapeller, altre, præbender o.l.

I kapellet er der to billeder: Frederik III på lit de parade, signeret Heinrich Ditmars fecit (har udført det) 1670 og stiftsskriver Steen Friis, malet 1864 af Wilhelm Marstrand. Som domkirkeens værge, 1854-75, udrettede Steen Friis uendelig meget for kirkens restaurering.

I sakristiet er som panel opsat gavplanker fra kirkens tidligere stolestader. Det smukke og velbevarede stoleværk er fra omkring 1575 og sikkert fra Oluf Nielsen Krogs Roskilde-værksted; det er nærbeslægtet med staderne i Svogerslev og Glim kirker. Uden for sakristiet står en sengotisk, meget hårdt restaureret kirkekiste.

Klokker

Den såkaldte Margreteklokke fra 1100-tallet blev ødelagt ved branden 1968, der helt fortærede Margretespiret, hvori klokken hang. Af bevarede klokker findes: 1) 1508, støbt af Hans Jensen, i det søndre tårn, 2) 1511, støbt af Johannes Fastenowe. Den største bevarede middelalderlige klokke i Danmark, kaldet Stormklokken, med en indskrift, som viser en klokkes betydning dengang (oversat): »Jeg priser den sande Gud, jeg kalder folket, jeg samler præstesketet, jeg begræder de døde, jeg dyrker helgenerne, jeg pryder festdagene, min røst er en skræk for alle onde ånder, Johannes af Fastenowe gjorde mig 1511«, i nordre tårn, 3) 1511, også støbt af Fastenowe, med indskriften: »Denne basun mildner alle folks sind«, 4) 1594, støbt af Borchart Quellichmeier, begge sidstnævnte i søndre tårn.

Kongelige begravelser

Fra og med reformationskongen Christian III rummer kirken en ubrudt række af kongebegravelse lige til vore dage. Men også før reformationen begravedes medlemmer af kongefamilien i domkirken (se Historie). Allerede kirkens forgænger fra omkring 1070 indeholdt konge- og bispegrave, og da denne kirke blev nedrevet overførtes de vigtigste af lignene til den nye bygning, hvor de indmuredes i højkorets piller i små nicher, hvorover der langt senere maledes kalkmalerier af disse velgørere og stiftere. Der er imidlertid nogen usikkerhed vedrørende de begravedes identitet. På den vestre af nordsidens piller ses Harald Blåtand, men under hans billede findes overhovedet ingen pillegrav. Den østre pille rummer »Margrethe, kaldet Estrid, Danmarks dronning«; det kan enten være Knud den Stores søster Estrid, som dog ikke var dronning, eller Harald Héns dron-

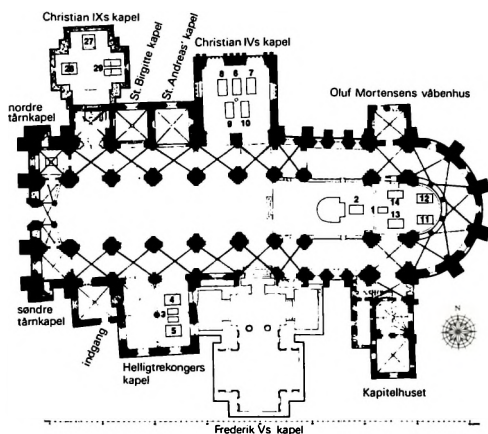
ning Margrethe, som de overleverede kilder aldrig kalder Estrid, eller - mere usandsynligt - kong Niels' dronning Margrethe. Sydsidens østre pille gemmer »Svend den Store«, som normalt identificeres med Svend Estridsen, der blev begravet i den gamle kirke, men muligvis er det Svend Tveskæg, om hvem et par højmiddelalderlige kilder siger, at han blev begravet i Roskilde, og en beretning fra omkring 1040 at han jordfæstede i en trefoldighedskirke. Sydsidens vestre pille rummer biskop Vilhelm; i denne grav er der også knogler af en anden mand, formodentlig bisp Asser, død 1158.

Dækladerne for disse pillegrave er af travertin, en stenart som er dannet i romerske vandledninger og sikkert stammer fra gravminder i den gamle domkirke.

Foruden de i hjøkkorets pille bisatte kongelige personer har før reformationen kun Valdemar Atterdags søn, hertug Christoffer, dronning Margrete, Christoffer af Bayern, Christian I og dronning Dorothea fundet lejersted i kirken. Fra reformationen har bygningen været eneste kongelige gravkirke, og ialt 20 konger af Danmark, 15 dronninger samt en kejserinde af Rusland er bisat i domkirken.

Da Valdemar Atterdag mistede sin søn hertug Christoffer 1363 lod han ham stede til hvile i Roskilde, hvorimod han selv ønskede at blive begravet i Vordingborg Slotskirke. Kun Christoffers alabastfigur er bevaret i koret; og en sarkofag er sikkert aldrig blevet udført (planen nr. 1). Han er iført fuldt krigsudstyr med en ringbrynje under en køllert, hvorpå ses syv lindorme i relief - om portrætlighed er der på dette tidspunkt i middelalderkunsten ikke tale. Figurens ikke alt for store kunstneriske kvalitet har bragt flere forskere til den slutning, at denne »Alabast-Sprællemand« skulle være hjemligt arbejde, hvorimod hans stridsdragt kan pege på Mellemeuropa som oprindelsessted.

Dronning Margretes sarkofag står midt i koret (planen nr. 2). Hendes lig blev som tidligere nævnt 1413 - året efter hendes død - ført fra Sorø til denne kirke, og erhvervelsen af unionsdronningen bragte domkirken stor fremgang. Ville det blive et helgenlig, kirken kom til at huse? »Relikvier fremskaffedes. Myterne trivedes«. Op-hængningen af dronning Margretes kjole, hat, forklæde og sadel samt hvæssestenen og vad-melsfanen, som den svenske kong Albrecht sendte hende til spot, var i hvert fald en stor »turistattraktion«, indtil svenskerne fjernede de højt ærede genstande i 1659. Dronningens sarkofag er i sin nuværende skikkelse en moderne rekonstruktion, som skyldes billedhuggerne Frederik Gottlieb Hertzog og Carl Aarsleff. En sammenligning med de bevarede figurfragmenter fra det oprindelige monument viser, at denne fuldstændige restaurering på forhånd var dømt til at mislykkes. På sarkofagen hviler dronningens alabastfigur, delvis fornyet. Efter middelalderlig

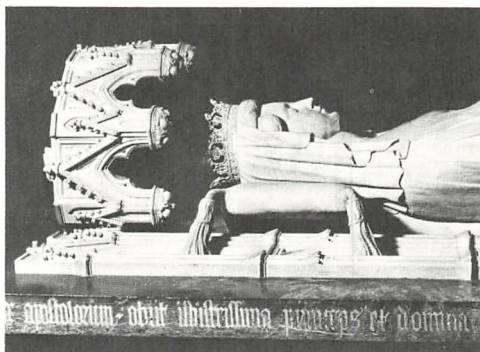
Domkirkens grundplan.

skik er hun fremstillet som på samme tid stående og liggende. Dronningens frisure er kunstfærdig, kjolen dybt nedringet og fra bæltet hænger fem lange lænker med bjælder ned. Hendes ansigtsformer er meget smukke, men om portrætlighed kan der ikke være tale; ansigtet er en yngre kvindes og Margrete var nær de tres, da hun døde. Skulpturens oprindelsessted har været genstand for mange teorier; de seneste forskninger peger mod Lübeck; i museet dér findes en ufuldendt alabastbuste, som viser påfaldende lighed med Margrete-skikkelsens øverste parti.

Christoffer af Bayern blev efter sin død 1448 begravet i hjøkkoret, men end ikke en gravsten er bevaret.

Christian I og dronning Dorothea må regnes til domkirkens store velgørere som stiftere af det smukke Helligtrekongers kapel, men noget gravmonument fik de ikke. Selve kapellet er dog et fint monument over det kongelige stifterpar. Deres grave blev 1870 betegnet ved sten og indskrifter i kapellets østside (planen nr. 3).

Christian III's monument i Helligtrekongers kapels nordøstre hjørne (planen nr. 4) er udført 1574-75 i italienserende renæssance af den nederlandske billedhugger-arkitekt Cornelis Floris de Vriendt i Antwerpen. Det tempelformede

Detalje af dronning Margretes sarkofag.

Christian III's monument i Helligtrekongers kapel.

monument, der er af sort belgisk skifermarmor og let gullig alabast, er en pompøs opbygning, der i hjørnerne vogtes af fire romerske soldater med det danske rigsvåben. Under tempelopbygningen, der er rigt udsmykket med kartoucher og fantasivæsen, hviler kongens ca. 180 cm lange gravstatue i rustning med hjelm og stridshandsker ved siden. Det stærkt idealiserede hoved er ikke noget portræt. Oven på monumentet afbildes kongen mellem fire putti knælende med en hermelinskatte over rustningen og med blikket hævet mod et højtstående krucifiks - middelalderens tradition gør sig her gældende. Det storladne monument er det eneste fra Cornelis Floris' værksted af denne »sacellum«-type, der efter at være skabt i Italien blev den yndede form for de franske kongers gravmæler i St. Denis-kyrken i 1500-tallet. I modsætning til de franske forbilleder er der i Christian III's gravmæle ingen minder om dronningen.

Frederik II's monument (planen nr. 5) står ved siden af faderen, Christian III's gravmæle og er en måske lidt fersk efterligning af dette. Det er udført 1594-98 af nederländeren Gert van Egen, der 1591 nævnes som borger i Helsingør. Fire drabanter vogter gravtemplet, hvor kongens 203 cm lange statue ligger i rustning med hjelm og jernhandsker ved hovedgærdet. Hovedet med de lukkede øjne virker mere portrætagtigt, måske fordi der blev taget dødsmaske af kongen. Også på taget her knæler kongen ved en bedepult. På soklens smalsider er der latinske citater, mod øst af Esajas 26, og mod vest en lovprisning af kongens lykkelige regering. Soklens langsider fyldes

af interessante alabastrelieffer, der forestiller seks scener af kongens krig mod svenskerne. Rækken begynder på sydsiden med slaget i Ditmarsken 1559, og derefter slagene ved Elfsborg, (Ålvsborg), Halmstad, Bohus, Akershus, og ved Varberg. Mens Ditmarsken-slaget er ganske ukorrekt, tilstræber de øvrige slagscener historisk og topografisk nøjagtighed. De historiske relieffer røber at Gert van Egen har haft kendskab til lignende fremstillinger i St. Denis og på Maximilian-gravmælet i Innsbruck.

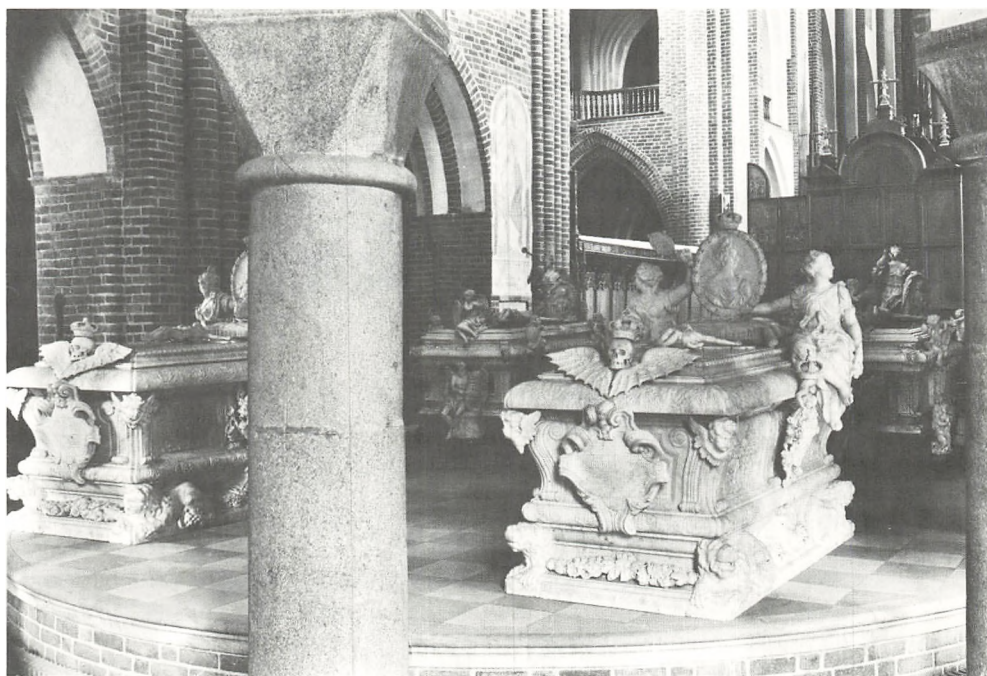
Trods mange overensstemmelser med Cornelis Floris-stilen røber flere detaljer nye barokke træk, f.eks. kvindernes frisurer.

Hverken Christian III's dronning Dorothea eller Frederik II's dronning Sophie har fået plads på gemalernes gravmonument. Begge dronninger var selvbevidste og egensindige, og uoverensstemmelser mellem dem og rigsrådene kan være årsager til, at de nu savnes ved kongernes side. Kongernes og dronningernes kister står i krypten under kapellet.

Med de to store monumenter var der ikke mere plads i Christian Is Helligtrekongers kapel, og Christian IV lod da opføre et kapel, der under sin enorme hvælvning nok skulle kunne rumme et kæmpemonument for kongen, men det er gået tabt. Nu står Christian IV's, dronning Anna Cathrines og den udvalgte prins Christians kister, som alle var beregnet til anbringelse i krypten nedenunder, på kapellets gulv i nordsiden (planen nr. 6, 7 og 8). Prins Christians uegnethed som kongsemne har sikkert ikke fremmet eftertidens lyst til at sætte ham et becosteligt gravmonument.

I samme kapel står i sydsiden Frederik III's og dronning Sophie Amalies polerede kobbersarkofager (planen nr. 9 og 10). Begge kister, der næsten er ens i form og størrelse, er udført 1685-87 af guldsmedene Küblich, Kohlmann og de Moor efter tegninger af kongens generalbygmester Lambert van Haven. Lange svulstige latinske indskrifter - kongens gravskrift er forfattet af Griffenfeld - hylder parret som jo er vores første enevoldsmajestæter; for enden af kisterne ses kongens og dronningens buster, og her er der ikke tale om idealiserende portrætter som hos forgængerne, men om virkelighedsnære gengivelser.

Hermed opgives Christian IV's kapel som gravplads for majestæterne. 1689-94 omdannes selveste højkoret til lejersted for de kongelige. Christian Vs sarkofag, der står i korets sydøstre hjørne (planen nr. 11), er udført i hvidt, italiensk marmor. På kistens langsider er der relieffer, der gengiver scener fra Den skånske krig. Motiverne her til er hentet fra Rosenborg-tapeterne, hvis kompositioner er fulgt ret nøje: (på sydsiden) 1) indtagelsen af Wismar 13. dec. 1675, 2) indtagelsen af kastellet i Landskrona 2. aug. 1676. På nordsiden: 3) slaget i Køge Bugt 1. juli 1677, 4) slaget ved Öland 1. juni 1676. Ved kistens hovedende

Kongelige sarkofager i højkoret.

ses rigsvåbenet og ved fodenden en gravskrift. På lågets kant sidder to smukke allegoriske figurer: Justitia (Retfærdighed) og Pietas (Fromhed); de illustrerer kongens valgprog: »Pietate et Justitia«. Kvinderne holder en medaljon med portræt af kongen som romersk imperator; forbilledet hertil er sikkert relieffet af Christian V i ridder salen på Rosenborg.

Charlotte Amalies sarkofag (planen nr. 12) er udført som en pendant til kongens, og står ved siden af denne. De fire relieffer refererer til dronningens liv og virke. På sydsiden: 1) Frugtbarheden; 2) Uddeling af lægemidler. På nordsiden: 3) Andagt eller Gudsfrygt; 4) Gavnildheden. De to allegoriske kvindefigurer på låget forestiller Medlidenheden og Klogskaben. Kvinderne holder en medaljon med dronningens portræt. Ved hovedenden af sarkofagen er det danske og det hessiske rigsvåben i ét skjold; ved fodenden gravskriften.

Først efter Charlotte Amalies død blev kongens og dronningens sarkofager udført af Johan Christopher Sturmberg, Andreas Gercken, og efter hans død 1717, Didrik Gercken. Det kunstneriske ansvar for de to pragtfulde baroksarkofager ligger muligvis hos generalbygmester Wilhelm Friedrich von Platen.

Frederik IVs sarkofag står også i højkoret øst for Christian Vs gravmæle (planen nr. 13). På langsidernes midte er rigsvåbenet anbragt flankeret af relieffer med fremstillinger af begivenheder i kongens regeringstid. På sydsiden: 1) rytterskolerens oprettelse, 2) landmilitsets oprettelse. På nordsiden: 3) »En sejr vinding til lands og til

vands«, 4) vordenskabets ophævelse. Ved fodenden holder Tiden, en langskægget olding, et skjold med gravskrifter. På låget knæler Fama, det gode ry, en rigtdraperet kvinde, der blæser i trompet, samtidig med at hun holder en portrætmedaljon, hvorpå kongen er afbildet i brystharnisk, smykket med Elefantordenen.

Dronning Louises sarkofag svarer til kongens og står ved denne (planen nr. 14). Reliefferne forestiller på sydsiden: 1) Ædelmodigheden, 2) Godgørelheden. På nordsiden: 3) Verdensforagt, 4) Gudfrygtigheden(?).

Kongens og dronningens sarkofager er udført 1736-42 af Didrik Gercken, men tegningerne hertil er formodentlig udført af hofbygmester Lauritz de Thurah.

Østligst under højkoret indrettedes efter kongelig ordre 1689 en stor krypt, kaldet Kongebørnernes krypt. Her står nu foruden én sarkofag ni kister. Sarkofag: 1690. Christiane Charlotte. De fine sølvbeslag er fra Ferdinand Küblichs værksted. Kister: 1) 1599. Frederik, søn af Christian IV og Anna Cathrine. Beslag af Dirich Fyring. 2) 1605. Sophie, datter af Christian IV. Beslag og krucifiks af Niels Truidsen. 3) 1634. Ulrik, dræbt ved et baghold 1633, søn af Christian IV. Udsmykningen af guldsmed Christian Thomsen. På kisten Ulriks kårde. 4) 1652. Frederik, næstældste søn af Frederik III. 5) omkring 1658. Dorothea Juliana, datter af Frederik III. 6) Omkring 1662. Uden kisteplade; sandsynligvis Magnus, Christian IIIs søn, død i Kurland 1583, liget overførtes til Roskilde 1662. 7) 1673. Christian Wilhelm, søn af Christian V. Beslagene af Ferdi-

Afstøbninger af reliefferne på sydsiden af Frederik IV's sarkofag. Til venstre: rytterskolernes oprettelse; til højre: landmilitiets oprettelse.

mand Küblich. 8) 1682. Unavngiven datter af Christian V. Død ved fødslen 1682. Beslagene af Küblich. 9) 1868. Uden kisteplade eller beslag. Rummer sikkert Elisabeth, datter af Christian IV. Ved en omflytning 1868 blev en ny kiste forfærdiget. Efter rigsråden Niels Trolles forslag indrettedes krypten under St. Birgitte kapel til begravelse for Kirstine Munks børn med Christian IV.

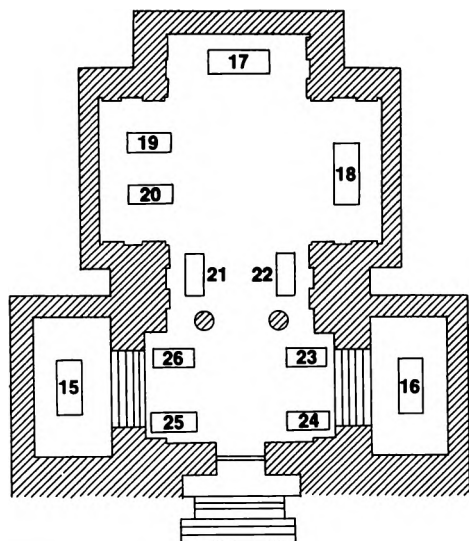
Det nordre af tårnkapellerne var 1405 blevet indrettet som et kapel for St. Sigfred. 1644 fik Niels Trolle det overdraget til begravelseskapel. 1743 solgte kirken kapellet til kongen, der benyttede det til begravelsesplads for dronning Anne Sophie og tre af hendes børn. I midten dronningens sarkofag flankeret af to mindre sarkofager, der i syd rummer Christiane Amalia, og i nord Carl og Frederik Christian. Gravminderne er i sort marmor med hvide dekorative detaljer. Tegningerne hertil er utvivlsomt lavet af Lauritz de Thurah, der 1743 sluttede kontrakt med Didrik Gercken om udførelsen.

Ved kapellets indretning til begravelse for Niels Trolle sattes der for åbningen til nordre sideskib en tofløjet smedejernsdør, der ganske domineres af slægtsvåbnets store trold. De to gitre i lukkemurens øvre spidsbue mod øst og syd er udført af Casper Lübbecke 1655. Gitrene er udskåret i træ, men efterligner smedejernsarbejde, og motivvalget viser, at Caspar Finckes gitter foran Christian IVs kapel har været inspirationskilden. Kapellets smedejernsdør mod syd stammer fra et 1868 nedlagt nabokapel og må være lavet omkring 1714. I krypten står nu Trolle-slægtens kister.

Med Frederik IV's og dronning Louises sarkofager var højkoret nu helt fyldt med kongelige gravmæler. Efter Christian VI's død 1746 blev hans lig i en foreløbig trækiste hensat i Christian IV's kapel. Johannes Wiedewelt udarbejdede tegningen til en sarkofag, som approberedes 1760, men hvor skulle den stå? Harsdorffs tegninger til et nyt kongeligt gravkapel kom tilpas. Wiedewelt udfærdigede 1768 sarkofagen, som først blev opstillet i det nye kapel 1777 (se planen nr. 15). Den hviler på to søjner og har to langsiderelieffer: 1) kongen, klædt som romersk imperator, godkender planen af Christiansborg Slot, 2) i midten

tre krigere, der symboliserer Rusland, Storbritannien og Sverige, en hentydning til forskellige forbundstraktater i Christian VI's tid. For enderne af sarkofagen sidder Sorgen og Fama, det gode ry, som holder kongens portrætmedaljon. Sophie Magdalenes kiste står over for kongens sarkofag (planen nr. 16). På hver langsideses det danske og det brandenburg-culmbachske våben under fælles krone; uden om er påsyet bånd, der imiterer riflingen på antikke sarkofager. Dronningen, der kom fra et ubetydeligt tysk fyrstendømme og aldrig blev populær, fik ikke nogen sarkofag.

Frederik Vs pragtsarkofag, udført af Johannes Wiedewelt, står midt for kapellets sydvæg (planen nr. 17). På hver side af plinten sidder en sørgende kvinde symboliserende til venstre Danmark og til højre Norge. Sarkofagens forsiderelieffer af fire allegoriske kvindeskikkelser: Freden, Klogskaben, Standhaftigheden og Århundredets Lyksalighed. Bag sarkofagen rejser sig en søjle, hvorpå der er en portrætmedaljon af kongen i antik dragt. Allerede i projektet af 1763 til gravkapellet havde Harsdorff indtegnet kongens gravmæle, og det er formentlig i samarbejde med Harsdorff, at Wiedewelt har udført sarkofagen.

Grundplan af Frederik Vs kapel.

Tre krigere på Christian VI's sarkofag symboliserer Rusland, Storbritannien og Sverige.

Forsiden af Frederik Vs sarkofag med de fire allegoriske kvindeskikkelser.

Dronning Lovises sarkofag står i kapellets vest-niche (planen nr. 18). På sarkofagens forside er der relief af apostelen Peters opvækkelse af Tabita, om hvem det siges: »Hun var rig på gode gerninger og gav mange almisser«. Bagsidens relief viser kronprinsesse Lovises modtagelse ved ankomsten fra England. Kronprinsen, den senere Frederik V, og Lovise rækker hinanden hånden over et alter. Kisten flankeres af to kvindeskikkelser, der symboliserer til venstre Religionen, som holder dronningens portrætmedaljon, til højre Barmhjertigheden. Allerede 1763 havde Harsdorff indtegnet dronningens sarkofag i sit projekt til det nye kapel, måske i samråd med C.F. Stanley, hvem den endelige udførelse skyldes.

Dronning Juliane Maries kiste står mod syd i kapellets østniche (planen nr. 19). Den er udført efter tegning af Joseph Christian Lillie straks efter dronningens død. Hverken Frederik V eller folket satte hende særlig højt, og efter Guldbergtidens ophør kom hun i opposition til regeringen og sin stedsøn, kronprins Frederik. Var det derfor, hun måtte nøjes med en kiste?

Det havde været Harsdorffs tanke, at dronningen skulle have en marmorsarkofag over for Lovises, og at der ikke skulle stå flere gravmæler i kapellet end de her nævnte fem, der alle skulle have været udført i hvidt marmor. Var Harsdorffs tanke blevet realiseret, ville det meget smukke rums karakter komme til sin fulde ret. Efterhånden fyldtes rummet til bristepunktet med kister, men 1951 omflyttedes de, således at rummets harmoni nu delvis er genoprettet.

Ved siden af Juliane Maries gravmæle står Christian VII's kiste (planen nr. 20), der er udført efter tegninger af C.F. Hansen. Hverken tiden eller kongens person dannede baggrund for en lang, svulstigt gravskrift. På kistens ene ende står: »Christian den Syvende«, på den anden: »Fød. den XXIX. Ianuarii. MDCCXLIX. død. den. XIII. Martii. MDCCCVIII«.

Frederik VI's kiste (planen nr. 21) står ved den østre søjle. Den er lavet efter tegninger af hofbygmester Jørgen Hansen Koch; de ornamentale dele blev støbt af Jørgen Dalhoff efter fortegninger af G.F. Hetsch og modeller af H.W. Bissen.

Dronning Marie Sophie Frederikkes kiste står ved den vestre søjle (planen nr. 22) og er en tro kopi af kong Frederik VI's.

Christian VIII's kiste mod vest i kapellets forhal (planen nr. 23) er udfærdiget efter Jørgen Hansen Kochs forslag og ornamenterne forfærdiget af Jørgen Dalhoff.

Dronning Caroline Amalies kiste står ved siden af kongens (planen nr. 24) og er en tro kopi af denne.

Frederik VII's kiste mod øst i forhallen (planen nr. 25) har på langsiderne relieffer: 1) Danmark sørgende ved kongens død. 2) En allegori over kongens valgsprog »Folkets kærlighed, min styrke«. Tegningerne til kisten skyldes arkitekt Theodor Zeltner.

Landgrevinde Louise Charlottes kiste står ved siden af Frederik VII's (planen nr. 26); hun var datter af arveprins Frederik. Det vides ikke hvem, der har tegnet denne kiste.

Kongerne Christian VII, Frederik VI, Christian VIII, og Frederik VII måtte alle nøjes med træ-kister. Pladsen i kapellet egnede sig just ikke til store sarkofager, og statsbankerotten 1813 var heller ikke fremmende for bekestelige gravmonumenter, men den havde vel ikke følger helt til 1863? 1800-tallet - det historiske århundrede - havde mere interesse i fordums konger end i samtidens.

I krypten under Frederik Vs kapel er der gravmæler over: 1) 1737. Sophia Christiana, Sophie Magdalenes mor, 2) 1764. Sophia Carolina, enkefyrstinde af Ost Friesland, 3) 1782. Charlotte Amalie, datter af Frederik IV, 4) 1794. Sophia Friederica, arveprinsesse til Danmark og Norge. Tegningen til kisten er udført af Nicolai Abildgaard, 5) 1805. Frederik, arveprins til Danmark og Norge, søn af Frederik V. Tegningen til kisten udført af Abildgaard, 6) 1834. Friederich Wilhelm Carl Ludwig, prins til Hessen. Kisten udført efter tegning af Jørgen Hansen Koch, 7) 1850. Juliane Sophie, prinsesse af Danmark. Kisten er en kopi af Friederich Wilhelms, 8) 1863. Frederik Ferdinand, arveprins til Danmark. Kongen skal have bestemt »formen og beskaffenheden« af kisten. 9) 1881. Caroline, arveprinsesse til Danmark. Kisten er en kopi af arveprinsens, 10) 1893. Wilhelm, Christian IX's

broder, 11) 1911. Hans, Christian IXs broder, 12) 1909. Marie, prinsesse af Danmark. Marmorsarkofag, tegnet af arkitekt Carl Brummer, 13) 1939. Valdemar, prins af Danmark. Sarkofagen svarer ganske til prinsesse Marias, 14) 1950. Erik, prins af Danmark. Kisten er udført som en kopi af prins Wilhelms (nr. 10), 15) 1964, Axel, prins af Danmark.

Christian IXs kapel blev opført som en hædersbevisning til kongehuset efter 1915, men da kunne Frederik Vs kapel heller ikke rumme én konge til.

Christian IXs og dronning Louises dobbeltsarkofag (planen nr. 27) er udført af billedhuggeren Edvard Eriksen og den italienske professor Alessandro Lazerini i samarbejde med arkitekt Hack Kampmann. En 1908 udskrevet konkurrence til en dobbeltsarkofag resulterede kun i forslag, der ikke tilfredsstillede konkurrencekomiteen.

Frederik VIIIs og dronning Louises dobbeltsarkofag (planen nr. 28) er udført af billedhuggeren Einar Utzon-Frank i nøje overensstemmelse med de ønsker, der fremsattes af Christian X og enkedronningen.

Christian Xs og dronning Alexandrines sarkofager (planen nr. 29) er udført efter tegning af arkitekterne Kaare og Naur Klint.

Frederik IXs kiste, står, dækket af Kongeflaget, midt i kapellet.

Christian IX, Frederik VIII og Christian X har fået sarkofager, der i alle tre tilfælde skyldes private komiteers initiativer. Vi er langt fra Enevælden.

I kapellets krypt står kister, hvori hviler: 1) kejserinde Dagmar af Rusland, 2) prins Gustav, søn af Frederik VIII, 3) prinsesse Thyra, datter af Frederik VIII, 4) prins Harald, søn af Frederik VIII.

Adelige, gejstlige og borgerlige begravelser

Gennem udgravninger og undersøgelser, der dog ikke alle steder har været lige grundige, er man kommet til kendskab om ca. 100 middelalderlige grave, hvilket utvivlsomt langt fra dækker det oprindelige antal af gravlagte. Det kan betragtes som ret sikkert, at der ikke har fundet begravelser sted syd og vest for kirken. Langt de fleste grave er mandsgrave, hvilket formodentlig viser, at hovedparten af gravene har været forbeholdt domkirkens gejstlige.

Mindetavler og epitafier

1) I Kapitlhuset sidder en mindetavle fra 1100-tallets første halvdel - nu i kopi efter den delvis ødelagte original. Tavlen har den ældste daterede gravskrift i Danmark (oversat): »Søndag d. 11. november år 1128 efter (Herrens) kødblivelse, døde kong Niels' råd Helge, som gav denne kirke mange gaver og afrydede den kongelige rets åg, som havde været pålagt denne kirkes kanniker af nogle af kongernes råder«. Hvad kannikerne er blevet belemret med vides ikke med

sikkerhed, men Erik Ejegod har formodentlig været en af plageånderne, hvis man skal dømme efter det dårlige skudsmål, han får i Roskildekrøniken fra 1100-tallets midte.

2) 1500-tallet. Saxo Grammaticus. En simpel trætavle, der gengiver den forvirrede tradition om Saxo, der herskede i Roskilde i 1500-tallet. Tavlen indskrift lader Saxo dø 1190 samtidig med, at den forveksler ham med en provst Saxo, der døde omkring 1206. I nordre korsarm.

3) omkring 1512. På tredje arkadepille i midtskibets nordside hænger et ejendommeligt pergamentsepitafium over biskop Johan Jepsen Ravensberg. Indskriften er en lang rosende omtale af hans studierejse i Tyskland, hans udnævnelse til kongens førstesekretær og hans sendefærd til England og Skotland, hvor han forsonede de to folkeslag med hinanden på trods af, at de havde deres hære i alarmberedskab.

4) omkring 1590. En støbt kobberplade i vestenden af midtskibet over Elias Eisenberg, Frederik IIs sekretær, der bl.a. foretog to vanskelige diplomatiske rejser til zar Ivan den Skrækkelige.

5) omkring 1601. Barbara Andersdatter. Tavlen af Belge-noir med topstykke af sandsten hænger i nordre korsarm.

6) omkring 1606. Hans Hartmann, borgmester i Flensburg. Den enkle renæssancetavle, hvor indskriften fylder hele storfeltet, hænger i søndre sideskib øst for indgangsdøren.

7) 1620-25. Renæssance. Jonas Charisius, »sendemand til det romerske kejserriges fyrster og stæder, til kongerne af Spanien og Storbritannien, til Nederlandenes stænder...«. Epitafiet, der er af marmor og alabast, krones af en portrætbuste. Det er sikkert lavet i Nederlandene af en elev af Hendrik de Keyser (om denne se Bygning: Christian IVs kapel). I midtskibet vest for orgelet.

8) 1622. Senrenæssance. Christian Gyldenstjerne til Restrup og hustruerne Dorothea Rud og Karen Krafse. Epitaf af træ, sikkert af Anders Nielsen Hatt, med storfeltet vandret delt og foroven maleri af Christian Gyldenstjerne og hans anden hustru. I søndre sideskib.

9) omkring 1640. Bruskbarok. Susanne, datter af biskop i Lund Mads Jensen Medelfar; Ole Worms anden hustru. Det lille sandstensepitafium, der er opsat af Ole Worm, har et meget smukt portræt af hans unge kone, der døde under pestepidemien. På koromgangens nordligste arkadepille.

10) 1644. Barok. Augustinus Sandt, bl.a. Christian IVs feltpræst. Under storstykket er der et maleri af Sandt og hustru, Anne Rhimann. Epitafiet er fra samme værksted som nr. 11, men er strammere udformet og har endnu bevaret en rest af den arkitektoniske opbygning.

11) 1645-50. Barok. Gert Schrøder, byens borgmester. Epitafiet er typologisk yngre end nr. 10 og har mistet den arkitektoniske udformning, der tidligere var typisk for epitafier. Under topstykket

ket glimrende portrætter af Schrøder og hustru, Kirstine Albrechtsdatter. Det religiøse motiv, Kristi opstandelse, mellem de afbildede er en fortsættelse af den på renæssancens epitafier traditionelle kirkelige fremstilling.

12) 1655. Barok. Hans Andersen Guntzow, borgmester i Halmstad og hustru, Boel Mogensdatter. Epitafiet er helt uden personalindskrifter. Stenhuggerarbejdet ligner epitafiet, fra omkring 1653, over Hans Høyer i Borup Kirke, Roskilde amt, og stammer som dette formodentlig fra Henning Selgens værksted i København. I stofeltets maleri ses over helvedsflammer alle personer i liglagner - sikkert hele borgmesterv familien. I koromgangen mod nord.

13) 1656. Bruskbarek. Ove Skades tavle om erhvervelse af hans begravelse. Ved siden af epitafiet hænger hans lille, elegante jernskårne kårde fra omkring 1660. I nordre korsarm på korskrankenemuren.

14) omkring 1709. Charlotte Amalia Krabbe. Den lange indskrift er på en cirkelrund marmorplade. Midtskibets nordvestre pille.

15) omkring 1715. Barok. Just Juel, Frederik IVs viceadmiral »fordum overordentlig Ambassadør hos Czaren af Rusland, faldet under Søslaget ved Rygen . . . ramt af en Kanonkugle, da han havde set Fjenden berede sig til hovedkuls Flugt«. Skrifttavle af sort marmor, hvorunder hænger den tolvpundige lænekugle, med hvilken han dræbtes. I nordre korsarm på korskrankenemuren.

16) omkring 1720. Barok. Otto Krabbe, Ridder af Elefanten, gehejmeråd, etats- og justitsråd, »tjente tro og uplettet tre konger, Frederik III, Christian V og Frederik IV«, og modstander af vornedskabets ophævelse. Det store epitaf er af sort kalksten med skulptur og ornamentik af hvidt marmor. I midten en buste af Otto Krabbe med allongeparyk flankeret af slanke kvinder: Fama med to hvidmalede træbasuner og Pallas Athene med ægideskjold. Epitafiet er udført i Johan Christopher Sturmbergs værksted, men i hvert fald ikke af den samme mester, som har lavet kvindefigurerne på Christian Vs og Charlotte Amalies sarkofager. Epitafiet er anbragt i midtskibets nordvestlige hjørne, hvor Krabbe-slægtens gravkapel tidligere var indrettet.

Gravsten.

I og ved domkirken findes omkring 180 gravsten, og man har oplysninger om endnu ca. 100 sten, som er forsvundne. Det kan endog med sikkerhed forudsættes, at der har eksisteret langt flere gravsten; de endnu bevarede eksemplarer strækker sig fra romansk tid til 1870. Yderligere må det betænkes, at de fleste, der blev begravet i eller uden for domkirken, var folk, der på et eller flere områder havde gjort sig bemærket, og at deres gravsten ofte repræsenterer det bedste inden for stenhuggerkunsten. Et udvalg må foretages, hvor svært og ufyldestgørende det end må

forekomme og et vist hensyn må tages til de mange, der skjules under bl.a. stolestaderne.

1) omkring 1250, senromansk, genanvendt omkring 1450 med yngre minuskelskrift: Olav, kantor i Roskilde. Stenen er kiste- eller lågformet. Nu i St. Birgitte kapel.

2) omkring 1250, senromansk, af gotlandsk kalksten, med et smukt livstræk-kors. Nu i St. Birgitte kapel.

3) »Saxos sten«, blågrå, ölandsk kalksten, med helt udslidt indskrift. En tradition fra 1500-tallet har udnævnt stenen til gravsten for Saxo, men intet har kunnet bekræfte denne antagelse. I nordre korsarm. (se Mindetavler og Epitafier nr. 2).

4) »Helhestens sten«, meget smal, uden indskrift. Et sogn beretter, at en helhest er begravet under den, og flere iagttagelser er tidligere gjort, at folk spyttede på stenen. En undersøgelse omkring 1860 viste, at graven indeholdt skelettet af en mand, der havde fået hovedet hugget af. I koromgangen.

5) omkring 1416, gotisk. Peder Jensen Lodehat, biskop i Roskilde. På den store sten ses en med fine linier indristet tegning af bispen i fuldt ornat. Det livfulde portrættagtige i tegningen fremhæves ved at bispen er gengivet i trekvart profil, men om et egentligt portræt er der sikkert ikke tale. Nu østligst i koromgangen.

6) omkring 1480, gotisk. Jakob Hansen (eller Jensen) evig vikar. I stenens midtfelt en kalk, hvorover en velsignende hånd. I koromgangen.

7) omkring 1485, gotisk. Oluf Mortensen, biskop i Roskilde. Midtfladen optages af det indristede billede af biskoppen i fuld figur og streng frontal stilling. 1856 blev stenen, der manglede to stykker suppleret op. I St. Birgitte kapel.

8) omkring 1500, gotisk. Otto Hansen (eller Jensen) Foged. Uden om reliefindskriften er en slank bølgeranke og i midtfeltet et indristet våben for slægten Foged. Kun nederste halvdel delvis bevaret. I midtskibet.

9) omkring 1512, gotisk. Johan Jepsen Ravensberg, biskop i Roskilde. Stenens oprindelige randindskrift har ladet den nederste fjerdedel stå åben, hvor der kort efter er føjet en gravskrift over broderen Joachim Jepsen. Ved tredje arkadepille i midtskibet (se Mindetavler og Epitafier nr. 3).

10) omkring 1527, gotisk. Ole Andersen, kannik ved kirken. Gravskriften løber som en randskrift, og i midtfeltet har der været en religiøs inskription på et slynget bånd, hvorpå er anbragt tre skjolde. I søndre sideskib.

11) omkring 1531, gotisk. Kunibert Jakobsen, provst i Roskilde. Midt på den smukt bevarede sten ses et hjelmet våben. Nu i søndre sideskib.

12) omkring 1550, ungrenæssance. Jep Heye, kirkens kantor, »som gik bort ved en pludselig og uforudset død«. Stenen er fra Hans Malers værksted. Nu i søndre sideskib.

13) omkring 1552, ungrenæssance. Johannes Madsen, vikar ved kirken. Stenen er sekskantet,

idet overdelen er hugget som en gavltop. Fra Hans Malers værksted. Nu i nordvestre våbenhus.

14) omkring 1553, renæssance. Franciscus Hispanier, Christian III's herold. I den for indskriftsrammen er en portal, hvor den velbyrdige herold står i hel figur. Fra Hans Malers værksted. I midtskibet.

15) omkring 1556, ungrenæssance. Stig Pors, ærkedegn. I midtfeltet står afdøde med fladpuldets grydehat over det halvlange hår. I koromgangen syd for højkoret.

16) omkring 1561, ungrenæssance. Jens Rosen-gaard. I den for en rundbueportal står afdøde hjelmklædt i fuld rustning, der ganske svarer til nr. 14. Fra Hans Malers værksted. I søndre korsarm.

17) omkring 1562, ungrenæssance. Hans Henriksen, kannik og Duebrødrekløsterets økonom. Portræthovedets mund er lukket med en hængelås - tavshedens symbol, der viser, at han i sine betroede stillinger har vist den fornødne diskretion. Men hængelåsen i munden gav anledning til mange historier: »bemeldte Canik havde for Regjæringen aabenbaret de geistliges feede Præbender her i Byen, og derfor til Straf for sin Aabenmundethed blev efter Døden forestillet med Tømme paa Tungen«. Fra Hans Malers værksted. I koromgangen.

18) omkring 1563, ungrenæssance. Kirstine Huitfeldt. I en portal står afdøde i en elegant modedragt med dobbelt guldhalskæde. Fra Hans Malers værksted. I midtskibet.

19) omkring 1564, ungrenæssance. Søren Olsen, kannik. Stenen er en af de bedst bevarede og samtidig finest komponerede fra Hans Malers værksted. I gavlfeltet ses en benrad omslynget af en slange. Herom berettes senere følgende legende: Her skulle være begravet en kanniks datter, som, da hendes far rejste udenlands og havde leveret hende en liden kapital, der skulle udsættes på rente til fattige, ifald han kom noget til ude, lod efter hendes fars død gøre sig en guldkæde derfor, hvilken straks, da den blev svøbt om halsen, forvandlede til en slange, og fortærede alt, hvad hun bragte til munden. . . så hun efter nogle dages forløb døde af hunger. I nordre korsarm.

20) omkring 1565, ungrenæssance. Axel Valkendorf. 1565 »blev ærlig og velbyrdig A.V. til Glorup slagen udi det slag på Falkenberg hed«. Det var i dette slag at danskerne under Daniel Rantzaus ledelse påførte svenskerne et knusende nederlag, hvor omkring 4000 svenskere omkom. Afdøde, der står i fuld rustning, er meget lig ridderen på Franciscus Hispaniers sten (nr. 14). Fra Hans Malers værksted. I midtskibet.

21) omkring 1570, renæssance. Klaus Rosen-gaard, kannik. På den velbevarede sten står kanniken i tidens modedragt med højkravet slag, pludderhoser og fladpuldets hat. Fra Hans Malers værksted. I koromgangen syd for højkoret.

22) omkring 1575, renæssance. Andreas Barby,

»kongelig majestæts kansler, udvalgt biskop i Lybæk. . .«. Det vides ikke, hvem der har ladet stenen lave over Barby, der døde 1559; han var ikke kongens kansler - det var Johan Friis - men »kun« tysk kansler. Christian III satte denne indvandrede brandenburger højt, fordi han var en ægte fyrstetjener, hvorfor han da ikke var vellidt blandt sine ligemænd og undergivne, som senere om ham sagde: »Han kom som en ulv, levede som en løve, og døde som en hund«. I nordre sideskib.

23) omkring 1576, højrenæssance. En lille dreng, Poul Madsen, ses i fuld figur iført en lang kjole med pufærmer. Han står i en enkel arkade med kanelerede pilastre, hvorover der i buesviklerne er englehoveder. Det er domkirkens ældste eksempel på det arkademotiv, der gennem de næste mange årtier skulle blive højrenæssancens foretrukne type både i sten- og træskulptur. I søndre korsarm.

24) omkring 1578, højrenæssance. Maren Laurids Bangsdatter. Under en rundbuet arkade står den 24-årige Maren i fodsid kjole og med konehue. I nordre korsarm.

25) omkring 1579, højrenæssance. Mads Poulsen Riber, »from og lærd, kyndig i mange ting og nationer«. Den 47-årige kannik ved kirken står under en portal med korintiske halvsøjler iført fladpuldets hat og knælant slag. I søndre korsarm.

26) omkring 1584, højrenæssance. »Anne, M. Morten sogneprestis dotter, som døde . . . 1584 findes alders 7. aar«. Den lille pige står i en fodlang kjole med en blomst i hånden. I bueslaget er et citat fra Mattæus: »Pigen er icke død«. I søndre sideskib.

27) omkring 1593, renæssance. Christoffer Rosengaard. I en indrammet portal står Christoffer i fuld rustning. Langsiderne prydes af 16 hjelmede aneskjolde. Ved udgravninger til varmeledninger 1867 fandt man bl.a. hans sværd, der nu er ophængt på væggen nord for gravstenen. I koromgangen syd for højkoret.

28) omkring 1598, højrenæssance. »Monument over Christoffer Knopf og arvinger«. Kun indskriftfeltets øverste halvdel er udfyldt, idet Christoffers egen gravskrift aldrig er blevet tilføjnet. Righoldig kartoucheramme med frugtklaser og små symboler på døden. Tidligere i det nu nedlagte Vor Frue kapel, der kaldtes Knophs kapel; nu i midtskibet.

29) omkring 1600, højrenæssance. Niels Hemmingsen, »der som den første drev studier over de frie videnskaber og sprog ved Københavns Universitet. Som professor i teologi kastede han ved metodisk korthed og klarhed et sådant lys over profetiske og apostoliske skrifter, at han vakte beundring ikke blot hos vore, men hos alle Europas lærde. Mod forventning indviklet i skæbnsvange teologiske stridigheder viste han sig retskaffen. . .«. Den strid, som den latinske indskrift omtaler, var et voldsomt teologisk opgør

om nadverlæren, hvor Niels Hemmingsen, en af 1500-tallets største danske videnskabsmænd, erkendte at have nærmet sig Calvins opfattelse. 1579 blev han afsat som professor, men fik et kannikeembede ved Roskilde Domkirke, hvor han levede resten af sit liv. På den nedslidte stens øverste halvdel ses afdøde på sin lærestol omgivet af disciple. I midtskibet.

30) omkring 1617. Christian Gyldenstjerne til Restrup og hustru Dorothea Rud til Herlufstrup. Begge står i fuld figur i et rektangulært felt omgivet af ialt 32 aneskjolde (se epitafium nr. 8). I midtskibet.

31) omkring 1622. Christen Jensen Guldager, der avancerede til Christian IVs hofpræst. I midtfeltet holder en stor, matronelignende engel to ovale skrifttavler. I midtskibet.

32) omkring 1643, barok. Gert Schröder, borgmester i Roskilde, og hustru Kirstine Albrechtsdatter. Gravskrift dels på latin dels på tysk; langsiderne indeholder forkrænkelighedssymboler: timeglas, kranium, korslagte knogler, spade og hakke, fakkel og sæbebobler, samt fides (tro) og spes (håb), (se epitafium nr. 11). I koromgangen.

33) 1655, barok. Christoffer Urne og Sophia Lindenow. Christoffer Urne var statholder i Norge indtil 1642, senere rigets kansler. Den meget smukke sten, i hvis hjørner der er elegante symmetriske dekorationer med engle, stammer formodentlig fra Lorentz Jørgensens billedskærerværksted. Stenen lå oprindeligt i kannikekoret, men flyttedes i begyndelsen af 1900-tallet til Oluf Mortensens våbenhus.

Domkirken har haft mange gravkapeller og krypter, der ikke eksisterer mere, dels fordi de er blevet erstattet af nyere begravelsessteder, dels fordi de er blevet nedlagt. Af de bevarede krypter og kapeller kan nævnes: 1) Ove Gieddes krypt, østligst under kannikekorets nordside, rummende kister med rigsadmiralen Ove Giedde og hustru Dorthe Urne. 2) Peder Wibes krypt, midt under kannikekorets sydside, indrettet på begæring af rentemester Peder Wibe. 3) Ove Skades krypt, næstøstligst under kannikekorets nordside, rummende såvidt det kan ses 14 kister, hvoriblandt findes admiral Christian Bjelkes barokkiste. 4) Christoffer Urnes krypt, under kannikekorets sydside. Krypten rummer bl.a. Christoffer Urnes og Sophia Lindenows kiste (se Gravsten nr. 33). 5) Krag's kapel og krypt i det tidligere Bethlehems kapel i det søndre tårnrum. Til de to øvre spidsbuede åbninger lavede Roskilde-mesteren Casper Lübbecke 1633-64 trægitre, der viser stor lighed med gitrene i Trolles kapel. I østgitterets midtfelt ses et skåret dobbeltvåben for Otte Krag og hustru Anne Rosenkranz. Den dobbelte smedejernsdør mod øst fra omkring 1700 stammer fra jomfruklosterets kapel, hvorfra den kom til domkirken 1827. Dobbelt døren mod vest kommer fra det 1868 nedlagte Hahns kapel.

Inde i kapellet er to store anetavler af træ med års-

Christoffer Urnes og Sophia Lindenows gravsten i Roskilde Domkirke.

tallet 1666. Hver tavle har 16 reliefskærne anevåben for ægteparret. Kapellet rummer tre sarkofager og to kister: 1) 1666. Rigsråd Otte Krag. Kiste, på hvis låg ligger en kårde. Otte Krag, der var en af arveregeringens voldsomste modstandere, er bedst kendt for sit møde med Københavns borgmester Hans Nansen på adgangsbroen til Københavns Slot. Stemningen mellem adelen og borgerskabet var på kogepunktet, og Krag skal have peget på det berygtede fængsel Blåtårn og sagt: Ved du, hvad der er dér?«. Hans Nansen skal have peget på Vor Frue Kirkes tårn med byens stormklokker og spurg: »Ved du, hvad der er dér?«. 2) 1688. Trapezformet kiste rummende Anne Rosenkrantz. 3) 1713. Barok sarkofag rummende Otte Krag's søn, gehejme-, etats- og justitsråd Niels Krag »af den gæveste adel her i riget«. 4) 1714. Trapezformet sarkofag af sort marmor med Otto Christoffer Krag, søn af Niels Krag. 5) 1722. Trapezformet sarkofag af sort marmor med hvidt låg, rummende Sophia Juel, datter af »dend kiecke Siøehelt« Niels Juel og gift med Niels Krag.

Roskilde Domkirkes mange epitafier og gravsten er som en righoldig kunsthistorisk og biografisk bog, men med det fortrin, at de personal- og kunsthistoriske oplysninger findes på det sted, hvor de hører hjemme, i landets traditionsrigeste kirke.

A.B.

Sankt Ibs kirkebygning er opført af frådsten i begyndelsen af 1100-tallet, den bestod af skib og et kor antagelig uden apsis; i 1200-tallet tilføjedes tårn mod vest og våbenhus mod syd; omkring 1300 overhævedes skibet med tre fag ribbehvælv. Kirken, der ligger mellem fjorden og den egentlige bybebyggelse, lå indtil begyndelsen af 1800-tallet ret ensomt, men er nu omgivet af villa-bebyggelse. 1808 nedlagdes kirkens sogn og bygningen indrettedes som lazaret for danske soldater senere for de spanske soldater, der da lå i kantonement i byen. Allerede i 1574 skulle kirken ifølge et kongebrev nedbrydes, men menigheden forhindrede det. 1815 solgtes den da medtagne bygning ved auktion til en købmand, der året efter brød kor, tårn og våbenhus ned, mens skibet indrettedes til pakhus; hvælvene sløjfedes, mens der i tårnarkaden og i triumfbuen indsattes bræddeporte for ind- og udkørsel af vogne. 1884 overtoges denne romanske ødekirke og kirkegård af Sjællands Stiftslandsbykirker, der eksisterede fra midten af 1700-tallet indtil 1950. Først 1922 istandsattes bygningen ved Mogens Clemmensen, og den står nu kun som et minde om en af Roskildes ældste kirker, og med svage meget spændende rester af romanske kalkmalerier, fra to forskellige perioder. Ved udgravninger 1959-60 har man fundet spor af en tidligere bygning antagelig en trækirke samt adskillige begravelser, der må være ældre end den nuværende kirkebygning.

I.B.-J.

Vor Frue Kirke er ifølge Saxo opført af Svend Nordmand, der var Roskildes bisp 1073-88; på kirkegården, der omgiver den, fandt man 1838 et gravoffer bestående af mønter, hvoraf de ældste var fra tiden før 1035; heraf kan man næsten med sikkerhed slutte, at der har ligget en kirke her, før biskop Nordmands. Omkring 1160 oprettedes et nonnekloster af Benediktinerordenen til kirken, der dog vedblev at fungere som sognekirke. Kort efter at Absalon blev biskop over Sjælland overlod han Vor Frue Kloster visse indkomster, der blev begyndelsen til klostrets og kirkes velstand; omtrent samtidig overgik dette nonnekloster til Cistercienserordenens regler. Klostergodset blev 1523 af Frederik I overdraget til Henrik Krummedige som kongeligt len; så sent som 1563 omtales nonner i klosteret, der antagelig først 1571 blev nedbrudt, mens kirken bevaredes som kron-gods.

Kirken ligger ved Fruegade i den sydlige udkant af den middelalderlige del af byen og er i sin nuværende skikkelse en mishandlet rest af den oprindelige bygning, der er en af landets ældste stenkirker. Den består af et højt, mod øst afkortet hovedskib med lave sideskibe, et våbenhus mod nord og et tårn mod vest. 1856 begyndtes udgravninger og undersøgelser af murværk for at udrede kirkens bygningshistorie. Steen Friis og Jacob Kornerup tog først fat nogle år, fulgt af J.B.

Løffler 1871 og 1933-34 af Carl Georg Schultz for Nationalmuseet. Af den oprindelige kirke, der har været en treskibet frådstensbygning med halvrunde apsider på både de lave sideskibe og det næsten kvadratiske kor, er bevaret det meste af murene i nordre sideskib og visse partier af midtskibets mure, der oprindeligt blev båret af rundbuede arkader med rektantede piller. Frådstenene i væggene over buerne var overvejende lagt i sildebensmønster; da væggene altid har været pudset, må det have været for bedst muligt at udnytte de tyndt tilhugne frådsten. I første halvdel af 1100-tallet opførtes et våbenhus mod nord, og i takt med klosterets stigende velstand ombyggedes kirken; omkring 1200 nedbrød man de tre apsider og koret, der genopførtes i midtskibets bredde, men uden apsis, endvidere forlængedes sideskibene; til fornyelserne anvendtes munkesten og kridt. Det nye kor var usædvanligt ved at være opført toskibet, dvs. at det var dækket af fire hvælv i to rækker, de støttedes af en søjle eller pille midt i rummet og af en tilsvarende i selve triumfbuen. Ikke længe efter begyndte en ombygning af kirkens vestlige del, man opførte et kraftigere tårn med svære stræbepiller mod vest, hvoraf den nordre rummer en vindeltrappe, og man forlængede samtidig nordre sideskib mod vest, så det flugtede med tårnet; til dette byggearbejde anvendtes munkesten udvendigt og til indervæggene næsten udelukkende kridtkvadere. Et halvt hundrede år senere overhævedes tårnrummet med et krydshvælv med trekløverformede ribber og dværgsøjler i hjørnerne. For at overhævling af skibene kunne foretages omkring 1300 var det nødvendigt at gøre langmurene højere, sideskibene forhøjedes ca. 80 cm og højkirkevæggene ca. 3,5 m; kun i nordre sideskib er hvælvene fra denne store ombygning bevaret; ved samme lejlighed ombyggedes arkaderne mellem hovedskibet og sideskibene bortset fra det vestre buepar, der ved tårnets opførelse var fornyet; de oprindelige vinduer blændedes og tre par gotiske vinduer indsattes i højkirkemurene. Omkring 1400 forlængedes koret henved 12 m og overhævedes med antagelig to fag. Ved middelalderens slutning har tårnet fået et nyt klokkestokværk, så det passede bedre i højde til det forhøjede midtskib; gavlene fik højblændinger og kamtakker.

Ifølge Resens bykort har kirken allerede i 1600-tallet været stærkt reduceret; man har fundet spor af en brand, muligvis er det bybranden 1599, der har ødelagt kirkens østlige dele, hvorefter man nedbrød kor, skibets østlige fag samt det søndre sideskib. Kirkens nuværende østgavl, opført af munkesten med et stort nu blændet fladrundbuet vindue, er da antagelig opført kort efter 1599. Atter i 1800-tallet reduceredes den da meget brøstfældige bygning. Det romerske våbenhus erstattedes af et nyt ved arkitekt H.S. Sibbern; 1865 søgte man tilbage til kirkens romanske oprindelse ved bl.a. at gøre de spids-

buede højkirkevinduer rundbuede og nedbryde midtskibets hvælv og lægge et bjælkeloft »i basilikastil«. Arkitekt J.D. Herholdt lod 1887-88 opføre et søndre sideskib, en tro kopi af det nordre, dets østligste del udskiltes dog til sakristi. Ved en istandsættelse 1950-51 er det lykkedes arkitekt Helge Holm at afbøde nogle af de tidligere begæede fejltagelser. Højkirken er blytækket, mens de andre tage er hængt med vingetegl.

På de oprindelige partier af midtskibets vægge afdækkedes 1864-65 svage spor af romanske kalkmalerier; Jacob Kornerup har nymalet kopier af to indvielseskers i tårn og midtskib.

1. april 1951 overtoges kirken af Roskildes domsogn; siden 1907 havde den, da en ny Vor Frue Kirke var opført ude i sognet i Kamstrup, ikke været sognekirke men kun været benyttet ved begravelser på kirkegården. 1. april 1965 toges den i brug som midlertidig sognekirke for søndre sogn. Af kirkens inventar er en del 1907 flyttet til den nye Vor Frue Kirke.

Den rigt skårne altertavle er et senrenæssancearbejde fra tiden kort efter 1620 og sikkert udgået fra Roskilde-mesteren Brix Michgells værksted. Den høje tavle har fire korintiske søjler, mange figurer og ornamenter på såvel vinger som topstykke, der på den splittede gavl krones af den opstandne Frelser. I storfeltet er et maleri af Nadveren, i topfeltet Vandringen til Emmaus, begge indsat 1866 og begge udført af Constantin Hansen; 1872 indsattes i sidefelterne de fire evangelister signeret F.C. Lund 1871. Alterskranken af smedejern er fra 1700-tallet.

Det benyttede altersølv tilhører Roskilde Domkirke og er skænket 1960 fra Tøndsberg i anledning af domkirkens 1000-års jubilæum. Døbefonten, en romansk granitkumme på ny fod, har tidligere stået i Vindinge Kirke sydøst for Roskilde. Fra Brix Michgells værksted er også den smukke prædikestol med samtidig himmel, stolen bærer et malet årstal 1623; i felterne er bibelske scener, i et dog Christian IVs kronede monogram. Stol og himmel er tillige med altertavlen istandsat 1866-67 med sparsom staffing, overvejende guld, på det blanke egetræ. Stolestaderne er udført af snedker Caspar Lübbecke i Roskilde, de, der står mod syd er fra 1649, de mod nord fra 1657.

Af kirkens to klokker har kun den ene indskrift, der på tysk oplyser, at den 1761 er støbt af M.C. Troschell i København.

Blandt kirkens gravsten er den ældste, en romansk granitsten fra 1100-tallet uden indskrift, indmuret i våbenhusets østvæg og måler 80 x 41 cm, den er prydet med kors og plantemotiver. En gotlandsk kalksten fra omkring 1350 har en latinsk indskrift, der i majuskler oplyser, at den har dækket graven, hvori lå vekselerer Ditmar og hans søn præsten Detmar, den er indmuret i nordre sideskibs østvæg. Af gotlandsk kalk er også en sten, nu i nordre sideskibs vestvæg, hvis indskrift på latin fortæller, at den har dækket graven

Vor Frue Kirke i Roskilde set fra nord.

med klosterets forstander, den adelige væbner Ever Grubbe, der døde 1492; den prydes af firpas, evangelistsymboler, våben m.m.

1910 overførtes fra domkirken kister fra Hahn'ernes og Krabbe'ernes kapeller til Vor Frue, og 1914 indrettedes i sideskibene mod vest kapeller, der lukkedes med lette jerngitre, som tilhørte kapellerne, men havde stået på domkirkens loft. I Hahn'ernes kapel i nordre sideskib bag et gitter med en rød hane står en læderbetrukken egetræskiste med rige messingbeslag, hvori Fride-rich Hahn hviler, død kun 17 år gammel; Vincens Joachim Hahn ligger i en kiste særdeles rigt smykket med kobberbeslag; hans anden hustru, Ida Hedewich Rumohr hviler i en kobberklædt kiste, overdådigt beslæt med relieffer, våben, monogrammer m.m. Her står også kisten med Vincens Joachim Hahns datter Susanne, gift med Otte Krabbe, hun døde knap 19 år gammel; hendes fløjlsbetrukne kiste stod i domkirken i Krabbe'ernes kapel, herfra stammer tillige kistelåg og -plader fra kister tilhørende to døtre og en søn af Otte Krabbe.

I Krabbe'ernes kapel i søndre sideskib står to marmor-sarkofager med våben og initialer, heri hviler Otte Krabbe og hans tredje hustru, Birgitte Skeel.

I og omkring kirke og kloster er ved de forskellige udgravninger fundet mange romanske grave, enkelte muret helt eller delvis af frådsten, men flest af munkesten; i flere fandtes små trebenede lerpotter. 1934 har man i korets gulv fundet et signet, der har tilhørt ridderen Hemming Pedersen Snubbe, død 1326.

I.B.-J.

Rudkøbing

Rudkøbing Kirke, der ligger nær Torvet i byens gamle del, er en rød munkestensbygning. Det senromanske langhus viser i det ydre ingen adskillelse mellem kor og skib, i det indre ses dog spor af

en triumfmur. Bygningen er antagelig rejst midt i 1200-tallet og hviler på en kampestenssokkel, der er fra to til fire meter høj; en sengotisk korsarm er tilføjet mod nord og over dennes nordvesthjørne er 1621 rejst et tårn, der bærer et slankt, ottesidet, kobberdækket spir. I skibets nordvæg er ligesom i korets sydside spor af en tilmuret rundbuedør. I østgavlen genåbnedes 1896 tre slanke, rundbuede vinduer, hvoraf det midterste er højest; gavlen er yderligere prydet af dobbelte, høje rundbueblændinger. Samtidig med korsarmens opførelse fik kirken fem krydshvælv, de tre vestligste erstattedes dog senere med en tøndehvælving. Ved en hårdhændet restaurering 1835 blev det kraftige tårns renæssancegavl omdannet, men da korets hvælv var delvis nedstyrtet måtte endnu en restaurering gennemføres 1896, ved denne lejlighed og under arkitekt Hector Estrups ledelse, førtes gavlene tilbage til deres oprindelige skikkelse.

Ved restaurering 1956 hvidkalkedes kirkens indre. Alteret med et forgyldt krucifiks er fra 1904; en altertavle fra 1612 er i Langelands Museum, mens maleriet, Kristus i Emmaus, 1838 malet af H. Eddelien, hænger i kirken. Døbefonten af kunststen er 1836 skænket af amtsprovst H.P.E. Lund, kirkens sognepræst 1812-33; dåbsfadet er et sydtysk arbejde fra ca. 1575. Prædikestolen, et højrenæssance-snedkerarbejde, er fra 1608; Kaare Klint har tegnet korets stoleværk fra 1950. I kirken hænger fire malmkroner og to skibsmodeller. Den største af klokkerne Stormklokken, er fra begyndelsen af 1400-tallet. Tiklokken er fra 1768 og Tolvklokken fra 1863. Der er kun få gravminder i kirken, da der ved restaureringen 1835 solgtes en del epitafier og gravsten.

I.B.-J.

Rødby

Rødby Kirke ligger omtrent midt i byen ved Vestergade på en ret snæver, indhegnet kirkeplads. Det senromanske skib af hvilket kun lidt er bevaret, er bygget af munkesten og har i sengotisk tid fået et tårn i skibets bredde tilføjet; vestportalen er dog ny. Det nuværende slanke spir er opsat 1858, men et spir er allerede omtalt 1586; det kobberdækkede tag fra 1948 er omlagt 1952. Det oprindelige kor erstattedes 1632 af det nuværende, der har tresidet afslutning og valmet tag; på korets sydside findes Christian IVs monogram og årstallet 1632. Kun koret har krydshvælv fra 1690, mens skibet har bjælkeloft. Nordfløjen, der bærer Frederik IVs monogram og årstallet 1728, er opført af slotsmuremester Chr. Fritsker (Friedscher). Ved en hoveddistandsættelse 1889 fornyedes våbenhuset og ensartede vinduer indsattes overalt.

Altertavlen er et billedskærerarbejde fra 1610-20 af ukendt kunstner men må antages at være fra samme værksted som tavlen i Nykøbing Fal-

sters kirke, skønt udførelsen er ringere. Storstykkets tre felter er flankeret af dydehermer; to storsøjler, der bærer gesimsen har korintiske kapitæler og prydbælter i hvis kartoucher to svulmende damer, der symboliserer Klogskaben og Styrken er anbragt. Storfeltets maleri er 1893 malet af A. Dorph og viser Kristus, Martha og Maria; tavlens oprindelige maleri, Nadveren, malet på træ, er i en samtidig ramme ophængt i nordfløjen. I den 24,5 cm høje alterkalks indskrift oplyses, at den er »omgiort Ao 1769«; oblatasken fra 1714 er skænket af Peter Gise og hustru. Alterstagerne af malm er 44 cm høje, de er fra ca. 1600, har stærkt profileret skaft og indskrift på foden. En sandstensdøbefont er fra 1858, mens en anden af træ, vaseformet og staf-feret med grå og gul marmorering, er anskaffet 1830. Et dåbsfad fra omkring 1575 er et sydtysk arbejde; et andet, nyere, er af tin. Prædikestolen er et ungrenæssancearbejde fra omkring 1580, hvis fire fag flankeres af spinkle søjler. Orglet fra 1858 er 1947 restaureret af Marcussen & Søn, Åbenrå. Af tre klingpunge er en af rødt fløjlm med sølvtrådsbroderi og perlestikning, initialer, monogram og årstallet 1722 er broderet; to andre er af sølv med indskrift og årstal henholdsvis 1725 og 1752. Den ene af kirkens to lysekroner har 2 x 12 arme, indskrift med givernavne og årstallet 1681; den anden er mindre og ifølge indskriften skænket 1733 af seks skipper i Rødby. To kirkeskibe, fregatter fra henholdsvis 1650 og 1741, er 1969 restaureret og ført tilbage til oprindelig stand. I kirken er to epitafier, det ene fra 1621 over tolder Erick Jensøn med maleri på træ, der forestiller Kristus på korset. Det andet fra

Altertavlen i Rødby Kirke.

1653, en oval messingplade, er over sognepræst i Rødby Knud Knudsen Nebbelundt. To gravsten fra 1670 og 1741 findes udenfor på tårnets sydside. Begge kirkens sengotiske klokker er uden datering.

I.B.-J.

Rønne

Rønne Kirke, der ligger højt i byens vestlige del midt for havnen, er viet Sankt Nicolaus; den antages at være grundlagt i 1200-tallet som en senromansk bygning bestående af skib og kor i kamp og kalksten. Omkring 1350 forlængedes den lille kirke mod vest, denne udvidelse kan ret sikkert dateres efter et møntfund gjort i 1916; 5 af 61 fundne mønter kan ses indmuret i norddørens lysning. I sengotisk tid afløstes det oprindelige kor af et, der mod øst er tresidet afsluttet.

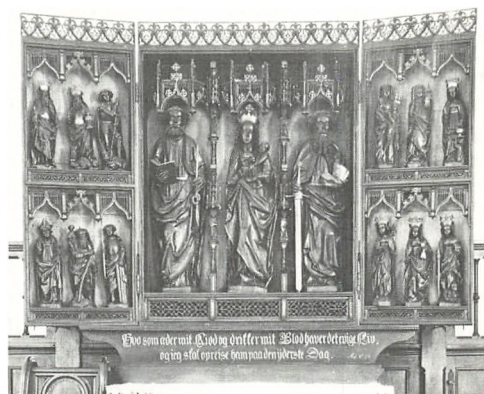
I 1500-tallet fik kirken et vesttårn med klokkestokværk i bindingsværk og et ottesidet spånklædt spir. Da kirken 1797 udvidedes med en korsarm mod nord nedrev man to våbenhuse fra 1600-tallet. Ved en gennemgribende ombygning, 1915-18 ved arkitekt Hans Chr. Steen, blev den søndre halvdel af kirken hvori tårnet indgik nedrevet, kor og skib gjordes bredere og en korsarm mod syd tilføjedes. Den hvidkalkede kirke har dog i det store og hele bevaret den gamle kirkes ydre.

Skibet er af otte meget slanke granitsøjler delt i to smalle sideskibe og et bredt midtskib. Ligesom skibet er koret dækket af hvælv, mens korsarmene har træloft. Ved ombygningen afdækkedes rester af kalkmalerier fra 1500-tallet på den senromanske nordvæg, antagelig en del af en apostelrække, hvoraf nu kun ses Judas Taddæus og lidt af endnu en figur. Endvidere flyttedes alteret, der var sammenbygget med prædikestolen og siden 1797 havde stået på sydvæggen, til koret. Altertavlen med en kopi, udført 1885, af Carl Blocks maleri: Kommer hid til mig, indsattes i ny ramme over alteret, der er fra 1918. Alterkalken fra 1625 er lübsk sølvsmearbejde. Den gotiske døbefont er udført i gotlandsk kalksten. 1721 skænkede rønneboen Mikkel Nielsen Pax, som var udvandret til Pommern, et pulpitur, hvis forside med malerier fra Lidelseshistorien er bevaret i nordre korsarm. 1961 opsattes et orgel bygget af Th. Frobenius & Sønner, København, i samarbejde med arkitekt Marinus Andersen. 1954 indsattes i vinduerne i kor og skib glasmalier udført af Kræsten Iversen. Af kirkens tre klokker er den ældste, der bærer Sankt Nicolaus' navn, antagelig fra 1433.

I.B.-J.

Sakskøbing

Sakskøbing Kirke, viet til Sankt Peter og Sankt Poul, nævnes første gang i skriftlige kilder 1420. Den ligger midt i byen mellem Torvet og Vester-

Den sengotiske altertavle i Sakskøbing Kirke.

gade på en ikke ret stor kirkeplads, mens den var omgivet af en stor kirkegård indtil 1808, da denne sløjfedes. Kirkens senromanske kor med tresidet apsis er lidt ældre end skibet, begge dele fra 1200-tallet, og ligesom det sengotiske tårn bygget i røde munkesten. Gennem årene har kirken gennemgået ombygninger og ændringer; en ret håndfast restaurering 1864, der lededes af Vilh. Dahlerup og Ove Petersen »førte kirken tilbage til den oprindelige stil«, hvorved mange enkeltheder gik tabt, f.eks. blev sakristiet på korets nordside nedrevet, hvælvene fornyedes i apsis og kor og nylig afdækkede kalkmalerier huggedes ned. Tårnet, som har et trappetårn mod syd og ved siden af dette et stort, spidsbuet vindue har også gennemgået ændringer, f.eks. er vestportalen fra 1836 udvidet 1864. Spiret blev senest fornyet 1852 efter tegning af Jacob Kornerup, mens topkorset udskiftedes 1944.

Altertavlen fra omkring 1500 er af sengotisk skabstype, antagelig et lübsk arbejde. I midtskabet er figurer af Maria, Peter og Paulus, i hver af fløjene seks mindre figurer i to rækker, der forestiller helgener og helgeninder. Tavlen har få farver, noget guld og gylden indskrift. Bagsidens malerier er kopier af originalerne, som er i Stiftsmuseet i Maribo. Altersølvet er nyere, mens de 50 cm høje barokstager bærer årstallet 1685. Ved udgravning i kirken 1944 fandtes den nederste del af kummen fra en gotlandsk døbefont fra omkring 1300, den er nu opsat nord for kirken. Døbefonten i kirken er fra 1865; dåbsfad af messing er 1681 givet af Thomis Jørgensen. Et højgotisk korbuекреucifiks fra 1300-tallet er 125 cm højt, mens figuren er 58 cm, der er kun få farver på det ellers rensede træ. Prædikestolen fra omkring 1620 er i højrenæssance, 1865 ombyggedes den således, at den fra oprindelig at have haft fem felter fik fire, ligesom himlen forandredes. Den ene af kirkens to lysekroner er et renæssancearbejde fra 1626, den anden et barokarbejde, efter indskriften skænket 1699 af Peder Hendrihsen Bert og hustru. Kirkeskibet »Quintus« fra 1762 er en fregat med to kanondæk. Af de tre klokker er en

fra 1422 prydet med indskrift, tovsnoninger og gotiske blade, en fra ca. 1500, den tredje omstøbt 1852 på »Frederiksværk«. I kirken er seks bevarede gravsten; en nu forsvunden sten dateret 1408 er 1765 undersøgt og aftegnet af Søren Abildgaard, den er den ældste kendte gravsten med dansk indskrift.

I.B.-J.

Silkeborg

Silkeborg Kirke, der ligger ved Torvets østlige side, er opført 1875-77 efter tegning af arkitekt H.S. Sibbern. Den er opført af røde mursten i romansk stil; skibet har to korte korsarme, korafslutningen er tresidet, tårnet er ottekantet foroven og afsluttes af et kobberdækket spir; kirken har været skiferdækket indtil 1970, da arbejdet med at lægge kobbertag afsluttedes. 1940-44 ombyggedes kirken en del ved arkitekt H. Lønborg-Jensen, den fik da udvendige stræbepiller, samtidig overhævedes kirkens indre bortset fra koret, der havde halvkuppelhvælv.

På alteret står Thorvaldsens Kristus-figur i bronzeret zink og en syvarmet lysestage, skænket til kirkens 25 års jubilæum. Maleren Sigurd Olrik har 1915-16 udført korvinduernes to glasmalerier: Den gode hyrde og Sædemanden. Den middelalderlige granitdøbefont menes at stamme fra kirken i Them. 1965 opsattes et klokkespil på 42 klokker, leveret af Petit & Fritsen, Nederland; den største klokkes indskrift oplyser, at den er skænket af og til minde om kømandsslægten Jones, der i mere end 100 år har boet i Silkeborg.

I.B.-J.

Skagen

Skagen Kirke ligger omgivet af et lille anlæg omtrent midt i byen; den afløste Skagens gamle kirke, som ligger 2-3 km sydvest for byen. Denne betydelige kirke, der ansås for at være Vendsyssels længste, var en gotisk langhusbygning, viet til St. Laurentius. En vældig nordøsten storm i 1775 var begyndelsen til denne kirkes ødelæggelse, idet sandet lagde sig tæt om bygningen. Efter års håbløs kamp mod sandet rev man kirken ned bortset fra tårnet, som bevarede som sømærke. Man benyttede et kapel som sognekirke, indtil den nye kirke stod færdig. Denne opførtes 1839-41 som en treskibet langhuskirke efter tegning af C.F. Hansen; 1909-10 ombyggedes den dog helt af arkitekt Ulrik Plesner, der opførtes et stort sakristi, to apsislignende udbygninger mod syd og nord i bygningens vestlige del samt et delvis indbygget tårn med lanternespir, som 1970 kobberdækkedes. Den enkle bygning er gulkalket og dækket af et rødt tegtag.

Før sin død 1908 havde Th. Bindsbøll udarbejdet skitser til kirkerummets udsmykning; det lyse rum er holdt i en hvidgrå farve. To pulpiturer hviler på firkantede, riflede træsøjler; kirken er uden

egentligt kor, en fem trins trappe, som fører op til alteret, flankeres af to glatte, runde marmorsøjler med forgyldte kapitæler. Altertavlen, der viser Jesu fødsel, er malet 1910 af Joakim Skovgaard og skænket af Ida Suhr. Fra den gamle kirke stammer kalk, disk, omgjort 1732, samt et par malmstager, skænket 1598 af sognepræst Poul Nielsen Guldsmid; oblatæskan fra 1916 har Christian X og dronning Alexandrine givet. Prædikestolen af udskåret eg med metalornamenter er fra kirkens ombygning og står på gulvet foran trappen til alteret. Den ældste af kirkens tre klokker fra slutningen af 1300-tallet er fra det i 1785 nedrevne Østerby kapel, de andre er fra 1886 og 1910.

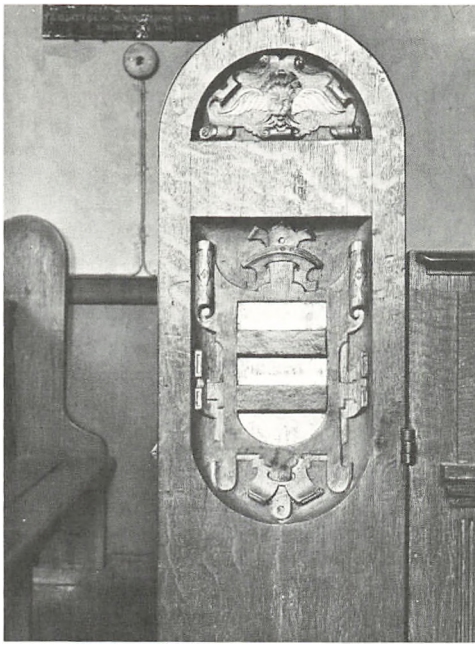
I.B.-J.

Skanderborg

Skanderborg Slotskirke er den eneste synlige del af det slot, Frederik II lod opføre i årene omkring 1570 ved at udbygge den middelalderlige borg, der lå på en holm i Skanderborg Sø. Kirken indrettedes i slottets nederste etage i hovedfløjens sydlige ende, hvortil et rundt tårn, det nuværende kirketårn, sluttede sig. 1767 solgtes slottet ved auktion til en af byens borgere, Hans Lauritzen; Christian VII underskrev skødet 1770. Slottet blev nedbrudt med undtagelse af tårnet og kirken, som byens borgere siden 1699 havde haft tilladelse til at benytte og hvis indre reparation, de fra nu af skulle bekoste.

De røde murstensmure er overvejende fra omkring 1561, mens der i granitsoklen ses romanske, profilerede kvadre, der stammer fra det tidligere cistercienserkloster i Øm, som under navnet Emborg anvendtes af Frederik II som residens, indtil han 1561 lod det nedrive. Under kirkerummet var oprindelig slottets vinkælder, der nu indrettedes til åbne begravelser; kælderen blev senere ligkapel. Til tårnet føjedes et våbenhus, over dets dør er anbragt en sandstensplade med rigsvåben, Frederik IIs navnetræk og årstallet 1571, den er flyttet hertil fra sin oprindelige plads over slottsporten. I slotskappellets nordende var der ved alteret adgang fra de kongelige gemakker til kongestolen ud for det sydvestre vindue og over for prædikestolen, der var anbragt ved det nordøstre vindue; lukkede loger til adel og hoffolk var i den sydlige del af rummet, der ellers var fyldt af bænkerader.

Omkring 1800 fik billedhuggeren Jens Hiernøe, Horsens, overdraget ledelsen af kirkens indre restaurering, ved hvilken lejlighed den i det store og hele fik sit nuværende, særprægede udseende. Hiernøe lagde et bræddeloft, så rummet blev ca. 80 cm højere; da brødrene Pultz skænkede kirken et orgel, lod Hiernøe dette anbringe mod syd på et rundt fremspringende pulpitur forbundet med to lukkede stole, en på hver side af orglet; disse og orglets facade er smykket med Louis seize-ornamenter. 1801 ændredes kirkens nordre ende

Stolestadegavl i Skanderborg Slotskirke.

passende til den sydlige, så rummet fremstod som et samlet hele. Af renæssanceinventaret, der oprindeligt skulle have været kasseret, måtte en del af sparsommelighedsgrunde anvendes; derved har vi fået kendskab til det fine inventar fra Frederik IIs slotskapel. Hiernøe døde i november 1801, og hans projekt fuldførtes af bygmester Anders Kruuse. Prædikestolen, hvis dør bærer årstallet 1572, fik sin plads på en panelvæg over en ny altertavle; på langvæggene opsattes lukkede pulpiturer i to etager; i disse som i prædikestolen genfinder man slotskapellets fine renæssancesnitværk; alt træværk maledes perlegråt og stafferedes med guld, blå, rødt og grønt. Arkitekterne Harald Lønborg-Jensen og Helge Holm stod for den store istandsættelse, der i årene 1942-49 foretoges af kirkerummet. Ved denne lejlighed blev loftet fornyet og fik en stukdekoration lig den, der smykker Holmens Kirkes renæssanceloft; i det store og hele blev dog Hiernøes indretning bibeholdt. Døbefonten er 1850 tegnet af Gottlieb Bindesbøll; dåbsfadet er af kobber og fra omkring 1700. Stolestadernes udskårne egetræsgavle er fra 1572, de står siden Lønborg-Jensens restaurering uden den oprindelige bemaling.

1966 fik kirken et nyt tag og 1968-69 restaureredes kapellet, slottets vinkælder, ved arkitekterne Aage C. Nielsen og Poul Andersen, Århus og billedhuggeren V. Foersom Hegndal, Risskov. 1971 opsatte Poul-Gerhard Andersen et nyt orgel, mens arkitekt Poul Andersen ledede istandsættelsen af kirken; samtidig udskiftedes alterbilledet fra 1866, der var malet af Christen Dalsgaard; et korsfæstelsesbillede malet af Jens Nielsen, Holstebro, blev ophængt på prøve, op-

hængningen godkendtes inden kirken jubileum 1972.

I.B.-J.

Skanderup Kirke ligger højt på en bakke vest for Nørregade, hvorfra der er udsigt over Skanderborg Sø; den er antagelig opført før år 1100. Til den romanske frådstensbygning, der består af: apsis, kor, skib og den underste del af et tårn, er mod vest føjet en gotisk forlængelse, og i middelalderens slutning til denne et tårn; omkring 1650 opførtes et sideskib mod syd.

Den hvidkalkede kirke, der nu er omgivet af bymæssig bebyggelse, er Skanderborgs ældste bevarede bygning; indtil 1962, da det af middelalderarkæologen, professor Olaf Olsen påvistes, at kor og apsis er bygget samtidig, har man formodet, at apsis var ældre end koret, da dette ikke har samme særprægede udsmykning: pilastre under en rundbuefrise; pilastrene deler muren i syv felter, hvoraf tre af disse har små runde vinduer. Den oprindelige apsisbue er gjort lavere, antagelig ved altertavlens opsætning. Korbuen er bevaret, men er tillige med den søndre vange blevet ommuret i midten af 1800-tallet, da kirken var slemt ødelagt af tyskerne i 1849; muligvis er buen ved denne lejlighed gjort lavere og muligvis har koret samtidig fået sit nuværende tøndehvælv. I buens vanger findes tilmurede bomhuller, hvori korbuebjælken har hvilet; denne, en lang profilet egetræsbjælke, som man fandt i trinnet mellem skib og kor, er nu i Nationalmuseet; de tre tapuhuller, der findes i den, viser næsten med sikkerhed, at den har båret krucifiks med sidefigurer. 1961-63 foretoges en hovedrestaurering ved arkitekt Strange Nielsen, hvorved man fremdrog flere ikke kendte ting, bl.a. fandt man i korets nordre væg et romansk vindue med træramme. Også i skibets nordvæg bragtes et romansk vindue, der stod som indvendig blænding, for dagens lys. Det romanske tårn, hvis nederste del indgår i det nuværende skib, har på hjørnerne haft kraftige lisener, der er bedst bevaret mod nord, her er der fundet spor af en portal, som har været eneste nordindgang. Da kirken i 1400-tallets slutning skulle udvides, blev tårnets øverste del nedrevet, skibet forlængedes og fik en kamtakket gavl mod vest; det nu ganske anselige skib overhvalvedes af fem gotiske krydshvælve. Ved vestgavlen opførtes senere et nyt tårn, der, som mange andre af denne periodes østjyske kirketårne, oprindeligt har været stultet, dvs. været åbent mod vest under en høj rundbuet arkade; da denne senere lukkedes, kunne tårnrummet benyttes som våbenhus. 1741 fik tårnet sit løgformede spir, der ender i en slank kegle; givener var Hans Folsach til Gjessinggård, kirkens daværende ejer. Den næste udvidelse fandt sted omkring 1650, da sideskibet mod syd opførtes af materialer fra den kirke, som hørte til det benediktinske Ring nonnekloster. Sideskibet, der har trappegavl prydet med cirkelblændinger, er bygget af mun-

kesten og er forbundet med skibet ved en rundbuet arkade; en periode har sideskibet haft forskellige funktioner, men er ved restaureringen 1961-63 atter inddraget i kirken.

Nationalmuseets konservatorer Egmont og Gregers Lind har ved den sidste restaurering efter de nyeste principper afdækket og konserveret kalkmalerier, der stilistisk kan henføres til tiden 1200-1250. På skibets nordvæg vest for det romanske vindue ses Peter, Paulus og Simon Mager, der trods sin påstand om at kunne flyve, får den sørgelige skæbne, nedstyrtning, som billedet viser; øst for vinduet ses Peters korsfæstelse med hovedet nedad, hvilket han som tegn på ydmyghed havde bedt om. Under skibets andet hvælv ses ifølge Egmont Lind atter Peter, Paulus og Simon Mager ved en diskussion i Rom, der fortælles om i *Legenda aurea* (gyldne legender). På korets nordvæg er omkring det romanske vindue en række skikkelser, der alle undtagen én er uden hoved; en person ved en læsepult er formentlig Peter, der prædiker for romerne. Der findes ikke andre romanske billeder i Danmark af denne legende om Peter. På skibets nordvæg under den korsfæstede Peter ses en kampscene med krigere ikklædt ringbrynjer, hjelme med næseskinner og store, sømbeslæde og malede trekantede skjolde; tydningen af dette billede er vanskelig, men billedet er af stor værdi, da det viser kampklædte krigere fra 1200-tallet.

Til kirkens senere ombygningsarbejder har disse romanske kalkmalerier ikke passet, hvorfor de blev overkalket, således at væggene kunne smyk-

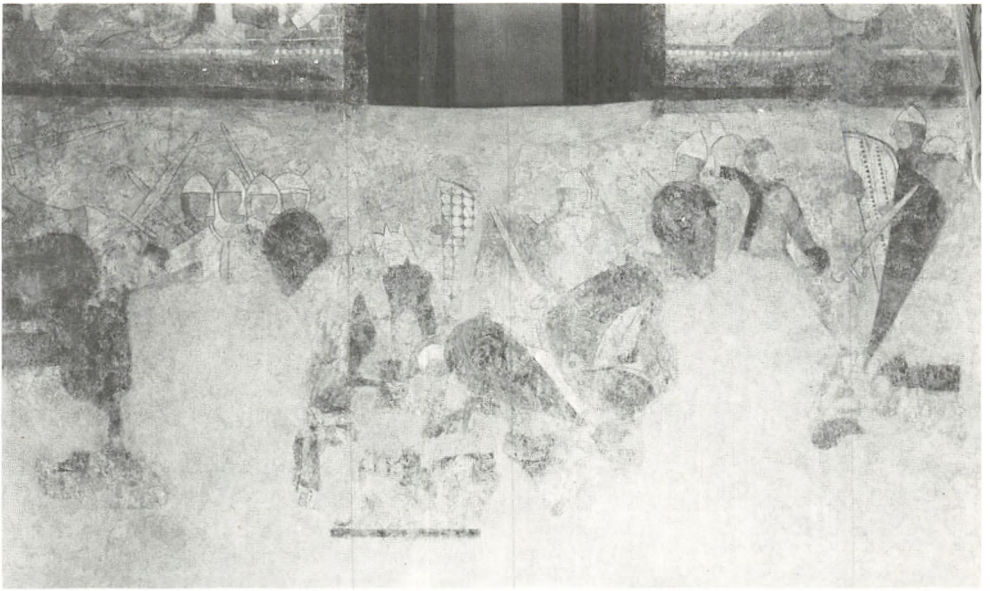
kes på ny; dog er kun et af denne senere tids billeder bevaret, da de øvrige måtte ofres ved afdækningen af de romanske; på tredje pille fra øst på nordvæggen ses Kristus som smertensmand, malet ca. 1500. Omkring 1520 er hvælvenes ribber smykket med lette ranker og sildebensmønstre i røde og grå farver. Billedernes farver er noget blegere, end man er vant til, men dette tillige med, at de flere steder kun står som fragmenter af en større helhed viser, at de er konserveret uden, at noget er føjet til det fremdragne.

Over det gotiske alter af munkesten hænger altertavlen, et arbejde i Peder Jensen Koldings stil, skænket af Peder Pedersen Borum »Gud til ære, kirken til beprydelse og andre til et godt eksempel«. Det oprindelige maleri findes der kun rester af malet på træet; det nuværende nadverbillede er indsat 1849, afløst 1880 af en tysk kopi, der viste Jesus og Maria Magdalene og genindsat 1963. Amtsskriver Clemen Clemensen skænkede 1653 kirken en ny prædikestol, mesteren for dette smukke billedskærerarbejde kendes ikke. Mens stolen ved kirkens sidste restaurering flyttedes fra skibets nordvæg til dets sydvæg, opsattes lydhimlen, der er fra 1700-tallet i sideskibet. Døbefonten, en romansk granitfont, har forsænkede rudefelter på kummen.

Kirken har to epitafier fra 1600-tallet, fine billedskærerarbejder, hvoraf det ældste fra 1637 over Peder Pedersen Borum, skriver på herregården Åkær, muligvis er udført på Peder Jensen Koldings værksted, hvorfra altertavlerne i Falling, Gosmer, Gylling og Odder kirker, der ligger i

Skanderup Kirke set fra nordøst.

Den kalkmalede kampscene på skibets nordvæg i Skanderup Kirke.

Åkærs omegn, er udgået; maleriet viser Jesus, der stilner stormen, på bagsiden står: Copi efter billede af Simon de Vlieger i Universitetsgalleriet, Göttingen. På Clemen Clemensens epitafium fra 1653 ses Troen og Håbet og på en kobberplade portrætter af Clemensen og hustru. Under orgelpulpituret hænger et epitafium fra 1741 over krigsråd Christian Knudsen Gyberg og hustru, der som indskriften oplyser, har skænket et dåbsfad og en lysekrone. Kirken har haft endnu to epitafier fra 1600-tallet, der tillige med andet inventar er brændt, da tyske soldater, de berygtede kurhessere, hærgede kirken i 1849: ni uger varede besættelsen, hvor de ikke alene ødelagde inventar, men oprød gravstederne i kirken og stillede skeletterne langs kirkemuren.

1963 afløste et klinkegulv det tidligere trægulv og en egetræsvæg opsattes under orgelpulpituret, så der kunne indrettes et våbenhus.

I.B.-J.

Skive

Skive Gamle Kirke er en kvaderstenskirke, der i 1300-tallets begyndelse omtales som viet til Vor Frue. Til det romanske kor og skib er i middelalderen føjet en korforlængelse, et tårn mod vest, en korsarm mod syd og senest et våbenhus mod nord. En af de få bevarede oprindelige enkelt-heder er en korsrydet tympanon, der sidder indvendig over kirkens norddør.

Da kirken i sengotisk tid ombyggedes blev kor-buen udvidet og det forlængede kor fik en tresidet afslutning, udvendig prydet med lisener og en buefrise, på østsiden er en antagelig romansk gravsten indmuret; denne korpolygon har formentlig altid været adskilt fra kirken som sakristi. Ved udvidelsen indbyggedes to ribbehælv

koret og tre i skibet. Dernæst opførtes tårnet, der har gavle mod syd og nord, den sidste med oprindelig blændingsdekoration, den søndre, der er delvis ombygget, er glat. Korsarmen, som har bjælkeloft, har ved en nu tilmuret bue stået i forbindelse med skibet; den anvendes som ligkapel. Nordsidens lille våbenhus fik ved en restaurering i 1700-tallet en svungen barokgavl, der sammen med portalen vidner om, at det må være et arbejde af bygmesteren N.H. Rieman, Skive.

Det, der især er af interesse i denne gamle kirke, og som er en af grundene til, at den er bevaret, er de kalkmalerier, man fandt i 1887. Foruden slægten Høgs våbenskjolde findes årstallet 1522, hvoraf man må kunne slutte, at udsmykningen er færdiggjort i dette år og bekostet, i al fald delvis, af den daværende lensmand på slottet Skivehus, Niels Høg. Billederne dækker alle otte kapper i hver hvælving og viser bl.a. Treenigheden, Jomfru Maria, Maria Magdalene, apostlene og Den hellige familie, endvidere martyrer, hvoriblandt ses Knud den Hellige, Knud Lavard, Olav den Hellige og Thomas af Canterbury; blandt helgener ses St. Ansgar, St. Kjeld af Viborg, St. Thøger af Vestervig og St. Vilhelm af Æbelholt. I en yndefuld blad- og rankedekoration er det, som om de afbildede vokser op af de store blomsterkalke, de sidder i; skriftbånd omkring dem bærer deres navne. Konservator Eigel Rothe restaurerede kalkmalerierne 1903, og 1948 istandsattes de af maleren Harald Borre.

Da kirken omkring 1880 var blevet for lille, og man på grund af kalkmalerierne ønskede at bevare den, opførtes 1896-98 Skive Nye Kirke på Kirkebakken ikke langt fra den gamle, som derefter, istandsat under Hack Kampmanns ledelse, fungerede som begravelseskapel, indtil begyndelsen af 1930'erne, da man allerede havde for

Blandt de mange kalkmalerier i Skive Gamle Kirke ses dette af St. Thøger af Vestervig.

lidt plads i den nye kirke. Efter en hovedreparation under Ejnar Packness' ledelse tog man 1936 på ny den gamle bygning i brug til alle former for kirkelige handlinger; begge kirker er sognekirker med samme præster.

Altartavlen, et anseligt renæssancearbejde, er skænket omkring 1600 af den daværende lensmand på Skivehus, Jacob Høg, hvis navn og fædrenevåben ses på den ene vinge, mens hans første hustrus navn, Eelisabet Maltesdatter (Sehested), og fædrenevåben ses på den anden. I storfeltet er tavlens oprindelige maleri, Korsfæstelsen, der 1936 stærkt restaureret genindsattes, over dette ses Opstandelsen og i topstykket Korslammet. Alterstagerne er fra omkring 1650, de flyttedes tilbage fra den nye kirke, hvortil de var overflyttet tillige med altersølv, døbefont og prædikestol. Den gamle kirkes altersølv er fra 1936, det er tegnet af Arno Malinowski ligesom døbefonten, der er udført i fransk travertin, samt dåbsfadet af sølv. Den hvidkalkede prædikestol, tegnet af arkitekt Hans Toft Hansen, er muret af munkesten. En af kirkens tre lysekroner fra 1600-tallet blev ikke flyttet til den nye kirke og efter den er to nye, der 1936 skænkedes kirken, støbt. I den håndmedede alterskranke, der er udført af smedemester Knud Ejbye i Odense, går kalkmaleriernes rankemotiver igen.

Den ældste klokke, støbt af Peter Hanssen, Flensburg og oprindelig ophængt 1511, er 1936 ført fra den nye kirke og genophængt i Vor Frue, som samtidig fik skænket en ny, der er støbt i Ålborg.

1965 fik kirken et nyt orgel, bygget af Poul-Gerhard Andersen, der også har givet tegning til facaden, hvis farver maleren Paul Høm har afstemt efter kalkmalerierne.

Da Skivehus omkring 1660 overgik til privateje,

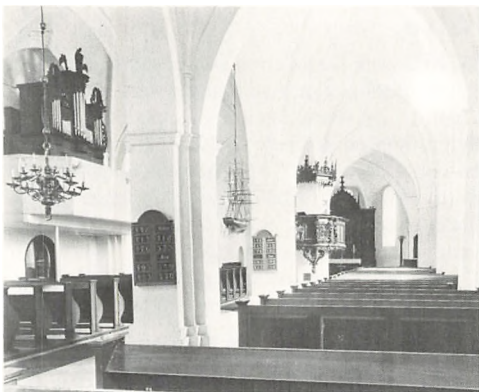
modtog kirken ikke flere gaver fra adelen, og de fire epitafier fra 1600- og 1700-tallet, der findes i kirken, er da også minder over borgere i byen, det samme gælder de to gravsten i våbenhuset.

I.B.-J.

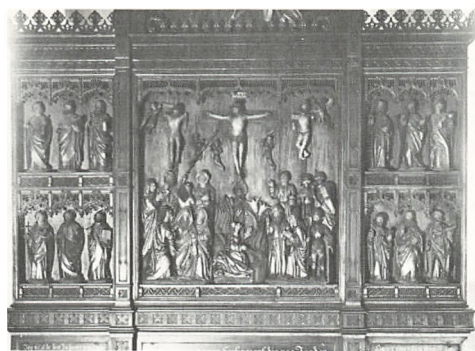
Skælskør

Skælskør Kirke, viet til de søfarendes helgen, St. Nicolaus, består af et senromansk skib og kor, som apsiden slutter sig til mod øst, hertil er, antagelig omkring 1500, føjet et våbenhus foran den oprindelige syddør, et sakristi og to sammenbyggede kapeller mod nord samt et spinkelt vesttårn med to sideskibe. Grundplanen er for den tid ejendommelig ved, at skib og kor er af samme bredde; der har oprindeligt været en triumfmur mellem skib og kor, den er dog nedtaget på et tidligt tidspunkt. Den romanske del af kirken, der er fra begyndelsen af 1200-tallet, er opført af rå og kløvet kamp foruden af munkesten. På korets sydøsthjørne er byens vartegn, »en stiv sjællandsk alen og et skæppemål« indhugget i en granitkvader. Allerede i gotisk tid er skibets norddør tilmuret, mens syddøren er omdannet 1854. Af romanske vinduer er nogle bevaret i skib, kor og apsis, dog tilmurede eller i ændret stand. Den smukke romanske vestgavl, der dækkes af tårnet, er bemærkelsesværdig især ved galvfeltets blændingsdekoration: en korsblænding mellem to smalle rundbuede blændinger, indrammet for nederen af et savskifte og langs gavlkammene af stigende rundbuefriser.

Omkring 1300 indbyggedes krydshvælv i kirken; over koret spændtes én stor hvælving, mens skibet, der deltes på langs af svære firkantede piller, dækkedes af fire hvælv i hver af de to derved fremkomne lige brede skibe; kirken er således, ligesom kirken i Nykøbing Sjælland, blandt de få danske toskibede kirker. Sakristiet på korets nordside dækkes af et halvtag i forlængelse af korets, og gavlene mod øst og vest har blændingsdekoration; det hvidkalkede indre dækkes af to krydshvælv. De to kapeller på skibets nord-

Skælskør Kirke, der er blandt Danmarks få toskibede kirker.

Den gotiske altertavle i Skælskør Kirke.

side har hver sin blændingsprydede gavlj; disse kapeller har indtil 1574 fungeret som kirker for Omø og Agersø; det vestre (Omøs) benyttes som konfirmandstue og gennem en dør under orglet er der adgang til kirken; til det østre (Agersøs), der er ligkapel, er der kun adgang udefra; begge rum er dækket af krydshvælv. De buer, der tidligere har forbundet de to rum med hinanden og med kirken, er i nyere tid tilmuret. Våbenhuset på skibets sydside er siden 1959 lukket, da hovedindgangen flyttedes til tårnet; her danner tårnrummet nu et stort og smukt våbenhus, der er særpræget ved at være forsynet med to sideskibe, der tilsammen har den toskibede kirkes bredde. Tårnet, som tidligere har haft spir, har takkede blændingsgavle mod øst og vest. Støttepillerne på skib og apside er fra nyere tid, kun den mellem nord-sidens to kapeller er samtidig med disse.

Den gotiske altertavle, en trefløjet skabstave fra omkring 1475, er i en ramme fra 1849; i midtskabet ses Korsfæstelsen, i hver af fløjene seks apostle. De 40 cm høje alterstager er sengotiske; den overvejende del af kirkens altersølv er fra 1700-tallet; et lille forsølvet krucifiks er fra 1600-tallet. Døbefonten fra omkring 1300 er af gotlandsk kalksten, over den hænger en fontehimmel af træ fra 1700-tallet; dåbsfadet er et Nürnberg-arbejde fra omkring 1575. Prædikestolen er fra 1630-31, i fagene ses scener fra Kristi liv; den seksidede himmel i bruskarok bærer Christian IV's navnetræk; både stol og himmel står nu ege-træsmalet. I koret er tre gotiske korstole, den ene har haft en nu forsvunden indskrift, dateret 1503. Orglet fornyedes 1964 af Th. Frobenius & Sønner, København. Mellem kor og sakristi er en ege-træsdørløjt, antagelig samtidig med sakristiet. Et kirkeskib, »S. Nicolai« er ophængt 1855. To lysekroner er fra henholdsvis omkring 1625 og 1702. Af kirkens tre klokker er den ældste fra 1516 og ifølge indskriften støbt af Johannes Fastenowe; den anden er fra omkring 1520 og efter støbemærket Lavres Hansens arbejde; den tredje fra 1562 kaldes i den franske indskrift: Amandus og er støbt af Martin Heuwin. Af gravminder er der kun bevaret en del gravsten, hvoraf den ældste er fra 1584.

I.B.-J.

Slagelse

Sankt Mikkels Kirke ligger på den høje kirkebakke i byens centrum; af den tidligere omliggende kirkegård, hvor den seneste begravelse fandt sted 1858, er kun en del syd for kirken bevaret men omdannet til anlæg. Kirken er viet til ærkeengelen Michael. I Roskildekrøniken, skrevet omkring 1140 ved bispesædet i Roskilde, nævnes stedets tidligere kirke som opført af Svend Nordmand, der var biskop i Roskilde ca. 1074 og til sin død 1088. Da Jakob Erlandsen 1249-52 var biskop samme sted, lagde han 1256, trods kongens protest kirken under Roskilde domkapitels provsti, hvor den forblev indtil 1670, da Slagelses borgmester, Jens Ebbesøn, overtog vedligeholdelsen.

Svend Nordmands kirke måtte vige for den nuværende bygning, der i 1300-tallet opførtes som et treskibet gotisk anlæg, hvortil der i 1400-tallet er føjet et tårn mod vest; to våbenhuse, mod nord og syd, tillige med et sakristi i nord er tilføjet samtidig med, at en stærkt tiltrængt, men desværre hårdhændet istandsættelse fandt sted 1873-76 under Harald Drewsens ledelse.

I den gotiske, røde munkestensbygning, der har ydre støttepiller ved hvert fag, er der ikke nogen skarp overgang mellem kor og skib. Grundplanen, der kendes fra kirkerne i hansestæderne Rostock og Stralsund m.fl., er sjældent i Danmark; den er ejendommelig ved sin store bredde i forhold til længden og i særdeleshed ved, at sideskibene har næsten samme bredde som midtskibet; sideskibenes fem fag svarer til midtskibets og alle tre skibe afsluttes med hver sin polygon mod øst. Med de brede sideskibe kunne man vente en hallekirke med næsten lige høje hvælv overalt, men her er, som det var sædvanen i romansk stil, sideskibene kun godt og vel halvt så høje som midtskibet, hvilket medfører, at dette virker sammentrængt af de brede sideskibe. Da midtskibet i det ydre ikke hæver sig meget over sideskibenes tage og tillige er uden vinduer, vil det sige, at det får lys især på langs i rummet gennem de omkring 8 m høje østvinduer. I højkirkenes vægge mellem arkader og hvælv er der store spidsbuede triforieåbninger, der ved restaureringen 1873-76 blændedes. Sideskibenes vinduer er nymurede og formentlig gjort større, mens østvinduerne tillige med midtskibets store vestvindue, der fremdroges 1928, antagelig har deres oprindelige form.

En væsentlig forskel i enkeltheder gør sig gældende mellem kirkerummets øst- og vestparti, og i østpartiet kan man yderligere tale om et vandret skel, der viser sig i pillerne, hvis nedre dele er forfinede og lette, mens de øvre dele er enklere og mere kompakte; dette kunne tyde på, at bygearbejdet er kommet under en ledelse, der ikke har haft samme erfaring i nordtysk højgotik, som den oprindelige bygmester. I søndre sideskib fandtes ved restaureringen 1873-76 i buen mellem første

Sankt Mikkel's Kirkes indre set mod øst.

og anden hvælving en nu opmalet indskrift: »I det Herrens år 1333 er denne hvælving fuldført«; antagelig har de øvrige østlige fag været færdige omkring dette tidspunkt, mens resten af kirken er færdiggjort i 1300-tallets sidste halvdel.

Den nederste del, ca. 3,5 m, af det svære vesttårn fra 1400-tallet er af rå og kløvet kamp, hvormellem der findes sten af mere end 2 m's længde, resten er opført af munkesten. Det høje tårnrum har fra begyndelsen været planlagt som kapel, antagelig dåbskapel; hvælvingen, der er af samme højde som midtskibshvælvene, blev dog først indbygget 1928, samtidig med at vestvinduet genåbnedes; i sidevæggene er høje, spidsbuede blændinger. Det middelalderlige trappehus på sydsiden er bevaret, mens tårnets øverste del og det nuværende skifertækkede pyramidespir med blændingsgavl og små hjørnespir er fra Drewsens restaurering. På tegninger fra 1600-1700-tallet ses kirken at have haft et pyramidespir, der ved en hårdhændet istandsættelse begyndt 1803, hvor man bl.a. gjorde tårnet ca. 2,5 m lavere, udskiftedes med en lav kornissvungne hætte, som skyldes møllebyggeren Hans Abelin Schou. Man ved, at der på kirkens sydside har været et højt våbenhus, antagelig senmiddelalderligt ligesom det noget højere St. Anne kapel, der lå øst for våbenhuset. Midt- og sideskibe har uden tvivl oprindelig haft selvstændige tage, men på de ældste afbildninger ses skibene under et fælles sadeltag; dette forlængedes ud over St. Anne kapel, da man 1761 på grund af brøstfældighed måtte fjerne dettes gavl; 1803 nedrev man dog kapellet helt, da det ikke benyttedes til kirkelige formål, det kaldtes på det tidspunkt »brændevinsgangen«. Muligvis var det ved samme lejlighed, måske tidligere, at søndre sideskibs østlige afslutning blev nedrevet og erstattet af en lige mur, mens korvinduerne delvis tilmuredes for at spare på rudeglasset. Ved Drewsens restaurering genopførtes dog sideskibets polygonale afslutning, korvinduerne fik deres oprindelige størrelse, og kirkens nuværende selvstændige tage på midtskib og sideskibe afløste det store fællestag. Kampestenene i tårnets nederste del dækkedes af cement, hvori der blev udskåret fuger i murstens størrelse, samtidig fjer-

nedes systematisk alle kampesten, der fandtes i de middelalderlige mure. Endvidere fjernedes i kirkens indre puds og kalk på buer og piller, så de røde sten blev synlige, således stod kirkerummet indtil 1961, da det hvidkalkedes overalt. Under Mogens Clemmensens ledelse foretoges 1928 visse ændringer i kirkens vestparti, bl.a. fjernedes cementen fra tårnets nederste del, en uheldig vestportal fra Drewsens tid ændredes, vestvindue og hvælving er nævnt ovenfor.

1970 var det nødvendigt at udskifte gulvet. Ved denne lejlighed fik Nationalmuseet i nogle få uger mulighed for at søge efter Svend Nordmands frådstenskirke, som man tidligere uden held havde forsøgt at finde fundamenter fra; kun stumper af frådstenskvadre var man stødt på nogle få steder i flydjoorden. Middelalderarkæologen, professor Olaf Olsen forestod arbejdet, som vanskeliggjordes af umådelig mange grave; det anslås, at der gennem tiderne må være foretaget langt over tusind begravelser under kirkens gulv. Olaf Olsen kan dog konkludere: »Svend Nordmands kirke har haft en bred vestfront med tvillingetårne (hvilke kan ses på Slagelses ældste bysegl). Antagelig som følge af utilstrækkelig fundering er denne vestfront snart blevet så ustabil, at man har valgt at rive den ned - hvis den da ikke ligefrem er faldet af sig selv. I stedet rejste man et svært tårn af tegl ved kirkens vestende, og denne gang tog man ingen risiko. Fundamenterne for det nye tårn var op til 4 m brede og 180 cm dybe«. Ud over vestpartiets fundament er kun ét fundament bevaret over en længere strækning, dog med talrige afbrydelser; dette fundament kan følges, fra det man kan antage har været det sydlige tvillingtårn, 20 m østover. Kun hvis en fuldstændig undersøgelse af jordlagene under kirken gennemføres, kan der være en mulighed for at påvise om Svend Nordmands kirke har været en- eller treskibet.

Foruden hovedalteret, der var viet St. Michael,

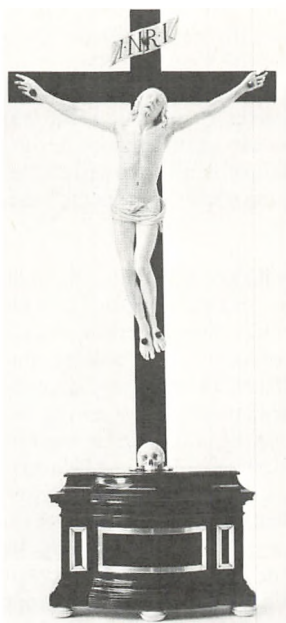
Slagelses bysegl fra 1519.

havde kirken mange altre; en fløjaltertavle, et billedskærerarbejde fra 1515, var til stede 1755, men er siden forsvundet. 1876 fjernedes en altertavle, hvis nadverbillede, signeret Fridrich Hollm pinxit 1720, nu er ophængt på korets nordvæg. Kirken var uden altertavle indtil 1941, da et stentøjsarbejde af maleren Poul Henrik Jensen opsattes, dette udskiftedes 1961 med et stort egetræskors, der blev alterets eneste pryddelse; korset er fremstillet af træer fra Antvorskov. Alterkalken er fra 1592, dog er skålen yngre, den seks-tungede fod har foruden graveringer giverindskrift med årstal. Disken bærer årstallet 1749 og Slagelse-guldsmeden Jørgen Iversens mestermærke; oblatæskan har giverindskrift med årstallet 1653; vinkanden er fra 1611 og bærer flere givers navne. Et alterkrucifiks fra omkring 1700 af elfenben og ibenholt er fra »Museet for Nordiske Oldsager« 1858 givet i bytte for et relikviegemme, et emaljearbejde fra 1300-1350 som tilhørte kirken; endnu et emaljearbejde, to alterstager fra 1300-tallet fremstillet i Limoges, findes i Nationalmuseet. På alteret ligger siden 1905 Frederik IIs bibel fra 1589, den blev fundet i alteret og er indbundet i nyt bind.

Et egetræstopstykke fra et forsvundet vægskab med reliefskåret minuskelindskrift fra 1400 er opsat på korets sydvæg; indskriften lyder: »Ærkeengel Michael! Jeg Herren har indsat dig til fører for alle sjæle, der skal optages (i Himlen)«. På samme væg hænger et sengotisk korbuokrucifiks fra omkring 1525. Døbefont med tilhørende fontehimmel er et billedskærerarbejde fra 1600-1610; dåbsfadet er af messing fra omkring 1700. På prædikestolen, der er et højrenæssancearbejde, antagelig af en Slagelse-snedker, ses i felterne scener fra Bibelen; stolen bærer givernes, lensmanden på Antvorskov Ebbe Munks og hans hustru Sidsel Høgs våben, og indskriften deres navn og årstallet 1614; til stolen føjedes to fag 1873-76, mens opgangspanel og underbaldakin fornyedes 1933 samtidig med, at den oprindelige staffing blev fremdraget og genfremstillet.

Marcussen & Søn leverede 1961 et nyt orgel, samtidig opsattes en ny facade tegnet af Poul-Gerhard Andersen, den er ligesom alterets kors af træ fra Antvorskov. To lysekroner er fra henholdsvis 1603 og 1709, den ældste med latinsk, den yngste med dansk indskrift. I nordre sideskib hænger et kirkeskib med malet indskrift: »...bygget og skenket her til Kirken af mig som er Blind, Johannes Rasmussen Smed 1860«.

Kirken har fire klokker, hvoraf den mindste bærer klokkestøberens Olaf Henriksen Kegges signetaftryk, han virkede omkring 1350-75; en noget større fra omkring 1450 har en rimet, plat-tysk indskrift, der ender: »...Støbt i Stralsund af mig Jacob Jode. Amen«; Lavres Hansen, der omkring 1500-24 arbejdede i Sydsjælland, har støbt den tredje klokke; den sidste klokkes latinske indskrift oplyser, at den, som er viet til Sankt Mikkels Kirke, revnede ved sørgeringningen for

Alterkrucifikset af elfenben og ibenholt i Sankt Mikkels Kirke, Slagelse.

Christian IV, at den blev sat i stand 1651 og at Claus vam Dam støbte den.

Kirkens ældste epitafium, der hænger i søndre våbenhus, er over rådmand i Slagelse Erik Knudsen, død 1652, han var køkkenskriver på Sorø, kornmåler og ridefoged på Antvorskov Slot; epitafiet, der har sandstensramme, er opsat af hans hustru, begge ses på storfeltets maleri. På korvæggen i søndre sideskib er flere mindetavler: en sandstensplade med latinsk indskrift over rektor i Slagelse Clemen Clementin, død 1707; en sortmalet trætavle over sognepræst Diderich Top, død 1796; en empiretavle af sandsten og marmor over rektor Peder Wøldike, død 1811. I nordre sideskibs kor ses en empiretavle af norsk marmor over kommerceråd William Hammond, begravet 1787, og hans anden hustru, nedlagt her 1801; samme sted er en sort stentavle over købmand Anders Cabel, død 1774. Ifølge præsteindberetning 1773 har der været mange andre epitafier, dog ødelagt af ældre, endvidere en del faner under hvælvingerne såvel som sværd og sporer; 1874 solgte kirkeinspektionen fire epitafier fra 1600-tallet.

Af kirkens 18 gravsten er tre fundet ved Olaf Olsens undersøgelse, de er 1971 opsat i sideskibene. I nordre sideskib ses den smukkeste og bedst bevarede af disse sten, den har ligget over Michel Christensøns og hustrus grav; hans dødsår, 1625, er anført, mens hendes mangler, begge ægtefæller er portrætteret øverst på stenen over en lang indskrift, i hjørnerne ses de fire evangelister. Ved samme undersøgelse fandt man bl.a. 239 mønter, henved halvdelen af dem var slået før 1330; fundets ældste var en af Svend Estridsens

runemønter fra 1070; endvidere fandt man ni sjældne mønter, hvoraf en af hidtil ukendt type, antagelig slået for Valdemar Sejr.

Vest for kirken ligger den gamle kirkelade af munkesten, den er fra omkring 1500 og kun de to blændingsgavle er så nogenlunde bevaret i deres oprindelige skikkelse. Efter en restaurering 1962-65 fungerer kirkeladen som menighedshus.

I.B.-J.

Sankt Peders Kirke ligger højt i den vestlige del af den gamle by omgivet af en tidligere kirkegård, nu omdannet til anlæg. Legenden om Hellig Anders, præst ved kirken, der æredes som en helgen, men aldrig blev kanoniseret, er knyttet til kirken. Ifølge traditionen førtes han af en rytter i løbet af få timer hjem fra Det Hellige Land, hvor han var på pilgrimsfærd, og vågnede op på Hvilehøj; han skal være begravet i kirken efter sin død 1205. Han skal også være den, der skaffede Slagelse dens store bymark, da kong Valdemar lovede byen den jord, Hellig Anders kunne omride på et ni dage gammelt fæl, mens kongen var i badstue; Hellig Anders mindes ved et krucifiks på Korshøj.

Kirkens romanske skib og kor, hvoraf hovedsagelig langmurene er bevaret, er af rå og kløvet kamp, i fugerne mellem disse er småsten og skærver, som det endnu kan ses over våbenhusets loft. I 1300-tallets begyndelse forlængedes koret, hvortil man anvendte teglsten; samtidig indsattes to hvælv i det forlængede kor og tre i skibet, hvilket medførte at sidemurene forhøjedes, hertil anvendtes også tegl; indvendig ændredes den romanske korbue til en bred, gotisk spidsbue. Af de romanske døre og vinduer er kun spor. Straks efter udvidelsen af koret opførtes ud for dette først et kapel i nord og dernæst et i syd, begge overhvælvet og forbundet med koret ved spidsbuede arkader; dermed omdannedes kirken til en korskirke. I det søndre kapel ses tre konsolhoveder, deraf to mandshoveder, hvorpå hvælvrribberne hviler; det tredje af disse hoveder, et kvindehoved, har en pipet paryk, der kendes fra 1300-tallets slutning. Et våbenhus med kamtakket gavl med blændinger er fra 1400-tallet, mens sakristiet, ligeledes med kamtakket blændingsgavl, er fra 1500-tallet. Kirkens tårn blæste ned 1660, muligvis findes der dog rester af dette i det nuværende tårn, der i murankre bærer årstallet 1664 og Frederik IIIs navnetræk. Dette tårn opførtes af Hans Spirhuger, født i Wien og død 1683 på Antvorskov Slot; hans gravsten ses i tårnrummet. Man måtte på grund af kirkens brøstfældighed i 1818 bl.a. nedtage spiret og dække tårnet med et mansardtag; 1871 opsattes det nuværende skifertækkede pyramidespir mellem fire kamtakkede gavle, der ligesom sydkapellets gavl skyldes Christian Hansen.

Ved en restaurering 1879 af kirkens indre fremdrog man på korets østvæg en kalkmalet krucifiksgruppe, som istandsattes af Jacob Korne-

Den fine træfigur i Sankt Peders Kirke, Slagelse, af St. Dionysius, der i hånden holder sin afhuggede isse dækket af en mitra.

rup; samtidig dekoreredes ribber og buer med ornamenter, men ved en restaurering, der afsluttedes 1956, kalkedes kirkens indre hvidt overalt. I det murede alterbord fandt man i slutningen af 1700-tallet en blyæske med »et par stumper ben og et stykke rødt silketøj«, samt en seddel med romerske tal, der dog var ulæselige; æsken indsendtes 1809 til Oldsagskommissionen. Altertavlens tre malerier er fra 1882 og malet af August Jerndorff. I korets blændede nordvindue ses en 91 cm høj, fint skåret, træfigur af den franske helgen St. Dionysius, den har hørt til en nu forsvunden sidealtertavle fra omkring 1300. Dionysius står med sin afhuggede isse, dækket af en mitra, i hånden. Kalk og disk er fra 1694, oblatæskan fra 1687; en vinkande fra 1610 er skænket 1696, samme år fik kirken endnu en kande foræret. Døbefonten fra omkring 1200 af granit er i to dele; den ottetekantede kumme er smykket med relieffer, der viser stiliserede planter; den stammer fra Antvorskov Kirke og da klosteret ikke havde dåbsret, må den have været anvendt til andet formål; et messingfad, antagelig fra 1600-tallet, svarer nøje til kummen. Prædikestolen fra omkring 1630 er et senrenæssancearbejde; i storfelterne, der har rammer med intarsia, ses Kristus og

evangelisterne. Efter at stolen med tilhørende himmel 1880 blev erstattet af en ny og lagt på kirkeloftet, er den igen, dog uden himmel, opsat, og den oprindelige staffing fremdraget og istandsat. I koret står to højgotiske munkestole, de hidrører antagelig fra Antvorskov. I foråret 1974 opsattes et orgel på 20 stemmer af Poul-Gerhard Andersen, København. Begge kirkeklokker, fra 1500- og 1600-tallet, er omstøbt 1907.

I våbenhuset findes tre gravsten fra 1300-tallet, alle af kalksten med majuskelindskrifter; en figursten fra 1630 over Johanne Riber viser en stående kvinde, på hendes venstre side ses tre barnehoveder, måske hendes børn; endvidere er der et renæssancearbejde, en reliefprydet sten med rester af en senere indskrift: Hans Christ (ensen), død 1745. I tårnrummet er som nævnt Hans Spirhuggers sten.

I.B.-J.

Sorø

Sorø Kirke, der i længde kun overgås af domkirkerne i Roskilde og Århus, har dannet nordfløjen i Absalons fir-længede klosteranlæg omkring Fratergården, men er ikke den første på stedet. I 1140'erne havde Asser Rig og hans to brødre anlagt et benediktinerkloster på en holm mellem Sorø Sø og Tuel Sø; dette klosters kirke har ligget sydvest for den nuværende, det nøjagtige sted kendes dog ikke, men at den har eksisteret endnu 1285 ved man, da medlemmer af den mægtige Hvideslægt, der var begravet her, dette år flyttedes til den nye kirke. Klosteret var allerede i 1150'erne forladt af munkene, men Assers søn, Absalon, genskabte det, da han blev biskop i Roskilde, som cistercienserkloster; munke fra denne strengere orden hentedes af Absalon til Sorø fra klosteret i Esrom, der var stiftet for benediktinerne, men 1153 omdannet til et cistercienserkloster, og det hedder om 13. juni 1161: »Fra den dag gav Gud dette kloster sin velsignelse...«. Kirken, der som alle kirker tilhørende denne orden, var viet Vor Frue, må være påbegyndt snart efter af munkene, og den blev nordfløjen i klosteranlægget, begge dele opført for de store gaver, Absalon og hans slægt overlod brødrene. Efter reformationen fungerede klosteret, hvor munkene måtte blive, hvis de ønskede det og ville gå til evangelisk gudstjeneste, som »et munkeasyll, en skole, et alderdomshjem, et sindsygehospital og et fængsel«. Allerede før reformationen var der skole i klosteret; 1586 udstedte Frederik II en fundats, hvorved klosteret helt afløstes af en skole; kongens sønner Christian (IV) og Ulrik havde en kort overgang få år tidligere været på denne skole. 1623 oprettede Christian IV »det kongelige og adelige ridderakademik«, men økonomiske vanskeligheder og især svenskekrigene var årsag til dets stille død i 1670'erne. Klosterets skole gik bedre og trods årenes mange

omskiftelser og alvorlige vanskeligheder, en overgang endda fuldstændig lukning, må den siges at være begyndelsen til den nuværende Sorø Akademis Skole.

Sorø Kirke er i det store og hele opført i overensstemmelse med Cistercienserordenens byggeskik, dvs. at pragt og overdreven kunstudfoldelse er bandlyst. Det ses især i den romanske, treskibede korskirkes ydre, der er præget af en strenghed, der kun brydes få steder og kun i detaljerne. Koret har lige afslutning og til hver af de enskibede korsarms østside slutter sig to kapeller, hvor brødrøne holdt sjælemesser for de begravede; kapellerne havde tøndehvælv og sadeltag, senere fik de to og to fælles skråtag. Et nordvestkapel, der må være samtidig med kirken, er indskudt mellem nordre korsarm og nordre sideskib; muligvis er et lille våbenhus, der lå ved nordre sideskibs vestgavl og blev nedrevet omkring 1770, også samtidigt. Et tårn var imod reglernes, så klokkerne hang i tagrytteren, der gennem tiderne er ændret flere gange, men som altid har været placeret over korsskæringen. Sorøkirken er i sin grundplan klart præget af klosterkirken i Fontenay i Bourgogne, der er det ældste bevarede eksempel på Cistercienserordenens byggeskik; Bernhard af Clairvaux, der stiftede ordenen i 1098, har muligvis overvåget denne kirkes opførelse. Byggematerialet, tegl, som kirken i Sorø ligesom den næsten samtidige i Ringsted er opført af, var nyt i Danmark; kunsten at brænde og anvende tegl kom fra Lombardiet, og italienske teglbrændere og murere er rimeligvis indkaldt som læremestre; at teglene er brændt nær byggepladsen vidner en teglovn fra 1200-tallet om, den er fundet i 1960. Af dekorative detaljer i bygningens ydre kan nævnes højkirkens nu fornyede smukke gesimsfrise; den stigende rundbuefrise, der også kendes fra Ribe; på nordre korsarms gavl; vestgavlens runde vindue, der antagelig er et oprindeligt rundbuet vindue om-muret til en rose, over to rundbuede vinduer, samt denne gavls øverste del, muret i sildebensmønstre. Mod nord har højkirkens østligste fag et dobbeltvindue med halvsøjler, hvis østligste del er tilmuret, det står dog udvendig som blænding. Skibets nordside har sokkel med rundstave og dværgsøjler, der er rekonstrueret efter en bevaret del af soklen på nordre korsarms vestmur, der ses i kæderen under det nordvestre kapel; et motiv som atter og atter går igen i kirkens indre og er særegent for Sorø. Kirkens døre er eksempler på det fint udførte teglstensbyggeri; to mod nord ud til kirkegården er stadig i brug, mens to i søndre sideskib, der førte ud til klosterets korsgang, forbeholdt munke og lægbrødre, og én i nordre sideskibs vestgavl, anvendt af lægmænd og senere af byens borgere, står nu som blændinger ind mod kirken; de er alle tilmurede, den sidste 1772, da en portal, der blev kirkens hovedindgang, indsattes i vestgavlens; den nuværende portal er dog fra 1870-71.

Selv om kirken er opført uden synderlige afbrydelser, ses det dog i de arkitektoniske detaljer, der fra øst, hvor man er begyndt, mod vest ændres til større enkelhed, mens det håndværksmæssige, behandlingen af det nye byggemateriale, bedres og udfolder sig helt i den skønne vindeltrappe i søndre sideskib. Korsværningsens fire store piller, der må høre til de først opførte dele af kirken, viser ved deres indbyrdes forskellighed, at bygmesteren har været usikker, sandsynligvis på grund af ukendskab til byggematerialet, som han har måttet eksperimentere med, hvilket igen kan tydes: at han har været dansk; usikkerheden spores andre steder i kirkens ældste dele. Kapellerne mod øst på hver side af det i middelalderen og sidst i 1868 ombyggede højkor, har fra første færd haft to tøndehvælv, de to sydligste dog ommurede; korsarmenes krydshvælv, det nordre delvis ommuret, må tilhøre tiden før branden 1247. Nordskibets samtidige støttepiller viser, at sideskibenes hvælv har været planlagt fra begyndelsen og er bygget tidligt, hvilket underbygges af, at der på lofterne over disse hvælv er fundet klumper af smeltet bly fra kirkens tag, de stammer fra den brand, der 1247 ødelagde klosteret. Efter denne blev midtskibet, der havde fladt loft, overhvælvet, hvert af midtskibets fem fag svarer til to af sideskibenes; fra klosterets gavebog vides, at Esbern Snares datter, Ingeborg af Kalundborg, 1250 skænkede midler »til hvælvingernes opførelse«.

De svære piller, der bærer de høje, rundbuede arkader, som åbner sig fra midtskibet til sideskibene, er værd at tage nærmere i øjesyn. De er af vekslende udformning og når i nordre sideskibs østlige del et højdepunkt i deres rige leddele. I søndre korsarm ses den smukke, romanske, men senere indbyggede, munketrappe, der har ført fra munkenes sovesal i klosterets østfløj, så forbindelsen herfra har været bekvem, når nattens bønner skulle læses i kirken. I de to rum bag trappen er der foruden de søjler, som er opstillet på kirkegården, bevaret rester af klosteret, der blev nedrevet efter en brand 1813. Det østlige af disse rum, Ramel-Sehesteds kapel, anvendtes som sakristi, det vestlige, Just Høgs kapel, som

liberi, hvor messebøgerne opbevarede.

Gennem middelalderen var kirken genstand for visse ændringer, i 1400-tallet fik gavlene kamtakker, højkoret ombyggedes og dets senromanske vinduer omdannedes til høje spidsbuede med stavværk. 1625 udskiftedes tagrytteren med en højere og prægtigere, dens spir lig de slanke spir på Roskilde Domkirke; dette spir måtte 1766 nedtages, resten af tagrytteren fjernedes 1785, hvorefter klokkerne ophængtes i et klokkehus ved det nordligste af østkapellerne. Våbenhuset ved nordre sideskib var fjernet allerede i 1770-erne. Efter reformationen nedbrød man de mure, der adskilte de forskellige kor inde i kirken, den sidste faldt 1641, herved vandt man plads til indbyggerne i den by, der efter akademiets oprettelse 1623 voksede op uden for klosterets port. Disse kor var: højkoret længst mod øst, munkekoret, der strakte sig et stykke ind i skibet og lægbrødrenes kor, som fyldte resten af skibet undtagen det vestligste fag, som var forbeholdt verdslige besøgende.

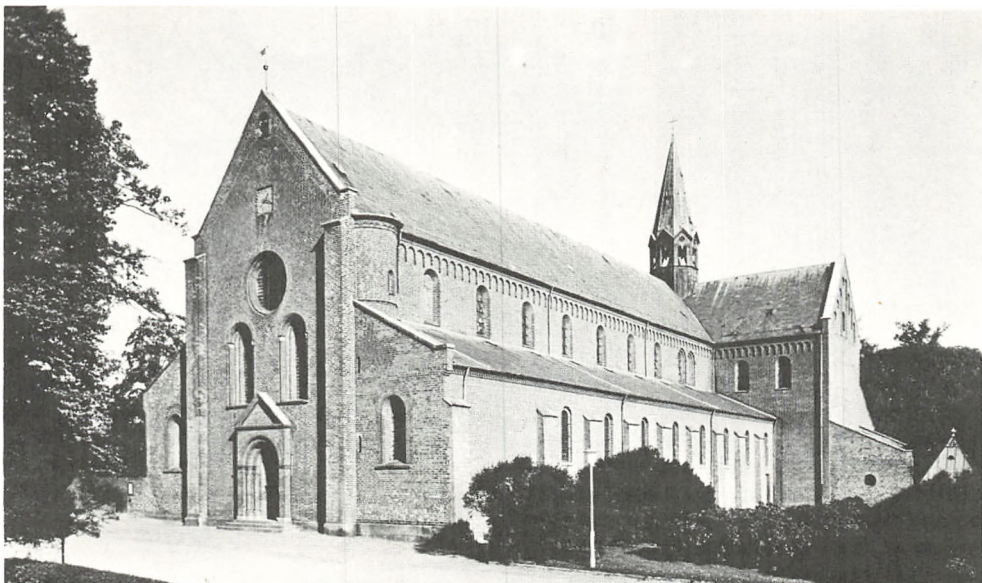
Direkte ødelæggelser af den brand, der 1813 hærgede og ødelagde Absalons kloster, der efter branden 1247 var genopbygget, og som Lauritz de Thurah havde moderniseret i 1740'erne for at akademi og skole kunne huses deri, skånedes kirken for, men brandens følger var bl.a., at den nordre klostergang 1827 blev nedrevet. Akademiets bygmester, Peder Malling, har ansvaret for dette, ligesom for søndre sideskibs rundbuede vinduer og sydmurens lidet flatterende skalmuring; det samme kan siges om det skifertag, der 1859-60 erstattede kirkens tegltag, som 1794 havde afløst det gamle blytag. 1864 opførtes på kirkegården et ligkapel, der bar et klokketårn, hvortil klokkerne flyttedes.

Sit nuværende udseende fik kirken ved den restaurering, der sattes i gang 1867 under bygningsinspektør Christian Hansens ledelse og efter hans plan; restaureringen fortsattes af Johan Daniel Herholdt og derefter af Frederik C.C. Hansen. Koret ombyggedes, tagrytteren på korsværningen opsattes, den nuværende vestportal opførtes, på højirkens nordside rekonstrueredes rundbuefrisen, der var bevaret spor af 51 af frisens 56 søjlestave; sydsiden og søndre korsarm fik gesims som nordsidens, og sidst fik nordre sideskib søjlestavssokkel. Kirkens gulv, der gennem tiderne på grund af de mange gravkældre var hævet betydeligt over det oprindelige niveau, blev afgravet, hvorved de rige pillesokler atter kom helt til syne.

Der er i kirken fundet mange middelalderlige fliser af glaseret og ornamenteret tegl, smykket på en for Midtsjælland karakteristisk måde, der ikke kendes fra udlandet. 1827 fandtes under gulvet en belægning af ornamenterede fliser, der markerede Absalons grav; de er nu dels i Nationalmuseet og dels i det rum, der kaldes Saxos celle i den stærkt restaurerede Klosterport, som fører ind til Akademiet. Fliserne, som ikke kendes uden

Den romanske munketrappe i Sorø Kirkes søndre korsarm.

Sorø Kirke set fra sydvest.

for Sorø, Ringsted, Herlufsholm og nogle midtsjællandske landsbykirker, må være fremstillet i Sorø, hvor man nær nordre korsarm har fundet både ufærdige fliser og hulforme.

Ved restaureringen i 1800-tallet fandtes under hvidtekalken spor af tidligere udsmykning, og på basis af spor af senromansk rød- og hvidstribet dekoration skabte Kornerup den udsmykning, der nu ses i kirken. Denne form for udsmykning kendes fra Lombardiet, hvor det anvendte byggemateriale, romerske murstensbrokker, således dækket kunne illudere som ensartet. Romanske kalkmalerier, kendt fra andre midtsjællandske kirker, findes ikke i Sorø, da Cistercienserordenen ikke tillod kunstudfoldelse. Fra den senere del af middelalderen, tiden omkring 1410-25, er der i kirken kalkmalerier formentlig fra Morten Malers værksted. På 1. pille fra øst i nordre arkaderække ses en lille munk med hænderne løftet

til bøn, på samme pille ses en korsfæstelsesscene; på 5. pille fra øst er øverst en korsfæstelsesscene og derunder ses en biskop, antagelig Erasmus, der føres frem for en konge; sandsynligvis har kirkens Erasmus-alter, der kendes fra en gammel beskrivelse, stået her. I søndre sideskib er kirkens smukkeste kalkmaleri, et sengotisk korsegangs-billede, hvoraf kun en del er bevaret, det er 1927 restaureret af Egmont Lind. Over munketrappen i søndre korsarm ses et billede af Maria i stråleglans, der 1836 omtales som meget gammelt, men hvis alder ikke kan bestemmes, da det er helt overmalet af Jacob Kornerup. Det var under hans ledelse, man 1869 begyndte undersøgelse af, hvad der måtte findes af udsmykning under væggenes hvidtekalk. Den betydeligste udsmykning er den frise af ca. 150 våben- og indskriftskjolde, der strækker sig gennem det meste af kirken. Frisen er begyndt

Et par af de middelalderlige fliser, der 1827 fandtes under gulvet, hvor de markerede Absalons grav.

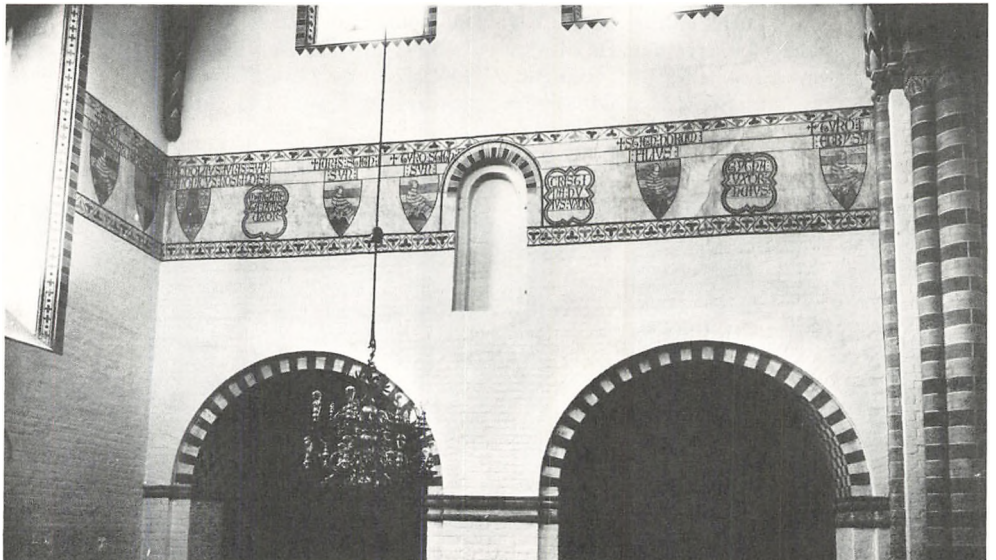

Til venstre ses kalkmaleriet af den lille munk på den nordre arkades første pille fra øst; til højre korsegangsbilledet i søndre sideskib.

allerede i slutningen af 1200-tallet for at mindske klosterets velgørere, medlemmer af Hvideslægten, der også var begravet i kirken; frisen er gennem årene suppleret med nye skjolde. En indskrift, der indtil 1871 var at se i midtskibets vestende, oplyste, at frisen af klosterets sidste katolske abbed, Henrik Tornekran, der lod kirken restaurere 1515, blev ommalet i tidens stil; denne ommaling kendes fra Søren Abildgaards tegning fra 1756. Frisen overmaledes flere gange siden, sidst i årene 1845-46, hvorved fejl og misforståelser øgedes. Kornerup søgte derfor at føre den tilbage til dens oprindelige skikkelse, hvilket ikke lykkedes trods grundige undersøgelser og studier. Skjoldene på nordre korsarms østvæg, som Kornerup fandt under mange lag hvidte-kalk, og som han kun gav en »lempelig opfrisk-

ning«, har muligvis undgået også Tornekran's opmaling. Af frisens navne kan læses ikke alene en del af Danmarks historie, men også klosterets »politik« med hensyn til at skaffe sig gods på forventet efterbevilling, man malede simpelthen skjolde tilhørende slægter, man gerne ville hædre, og af hvem man derfor kunne vente eventuelle gaver.

Alterbordet fra 1654 er muret af små røde sten; en knæeskammel af eg er fra samme år ligesom også altertavlen. Kirkens altersølv er fra 1600- og 1700-tallet. Altertavlen er et bruskarobarbejde, hvis ramme med snoede søjler er udført af Maribo-billedskæreren Henrik Werner, antagelig efter tegning af en anden kunstner; tavlens figurer: på storgesimsen Moses og Kristus, på topgesims og øverst Tro, Håb og Kærlighed, er

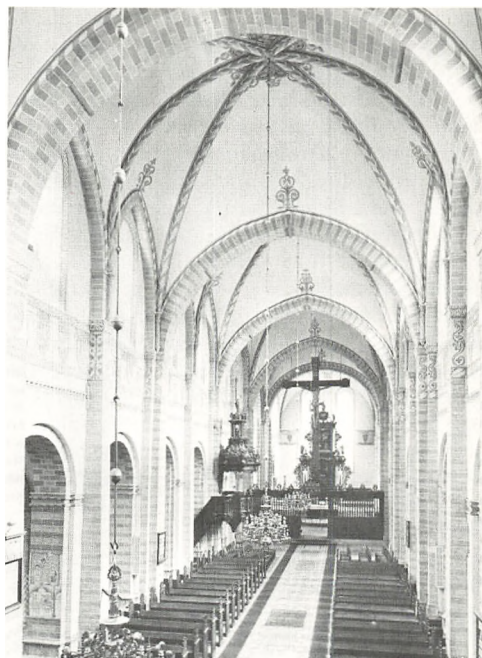

Del af skjoldefrisen i nordre korsarm.

arbejder af Lorentz Jørgensen, Holbæk; årstallet for den oprindelige stafferings udførelse, 1656, ses på gesimsen, den er foretaget af maleren Hans Olufsen Schütte. Malerierne er malet af ridderakademiets »ridsemester«, tegnelærer, hollænderen Abraham Wuchters. Øverst ses Kristus i vinpersen, i storfeltet Nadveren; ifølge kunsthistorikeren, professor Else Kai Sass ses ridderakademiets hofmester Jørgen Rosenkrantz t.v. på billedet, mens hun tilbageviser antagelsen, at billedet skulle være efter et arbejde af Rubens.

Prædikestolen bærer Frederik III's og Sophie Amalies navnetræk samt årstallet 1650, den er skåret af Henrik Werner, og han har levet op til, hvad han forpligtede sig til ved bestillingen, bl.a.: »så godt billedsniderarbejde, som nogetsteds gøres kan af nogen i dette rige Danmark« og »dens lige . . . ikke skal findes i nogen af de fire hovedkirker i København«. Den står i blankt træ og de snoede og dobbeltsnoede søjler er sorte desuden er den overdådigt smykket med brusk-slyng foruden andre ødsle bruskbarokke former; den store himmel er et endnu rigere og mere prangende billedskærerarbejde end selve stolen, der i billedfelterne har relieffer fra Lidelseshistorien. Korgitteret fra omkring 1653 er Werner også mester for; dette er som de andre af hans arbejder i rig bruskbarok, bemærkelsesværdig er især de to gennembrudte søjler, der flankerer kordøren, de er skåret i ét ud af hver sin hele blok. Bag dette gitter indrettedes 1658 et rum, ligesom munkenes tidligere kor afskærmet mod korsarmene af paneler, for akademiets elever, disse skulle to gange daglig »søge koret«; her har de i stolene, der er fra 1658, skåret figurer og navnetræk, det ældste dateret 1662. Werner har 1649 fået bestilling på en døbefont, den er antagelig ødelagt, da korbhvælv under en restaurering 1651 styrtede ned. Den nuværende font er et bruskbarokarbejde i sandsten, leveret 1655 af den københavnske stenhugger Henning Salling; tre børn bærer den trekløverformede kumme; fadet af messing har kummens form, dets tyske indskrift indeholder givernavn og årstallet 1662. Fonten har oprindelig stået i nordre korsarm, derfor er der den smukke fontelukkelse, en dobbeltdør, mellem korsarmen og nordre sideskib. Dette prægtige bruskbarokarbejde er skåret af Caspar Lübbecke 1657, ifølge hans kontrakt »efter den manér, som udi hr. Niels Trolles begravelse gjort er i Roskilde«, dvs. et træskærerarbejde udført så det ligner et smedejernsgitter.

Kirken ejer to korbuekrucifikser; det ældste, der nu er ophængt i nordre korsarm, er ungotisk og antagelig fra tiden lige efter branden 1247, det er 5,5 m højt og enestående her i landet ved, at figuren er skåret i ét med korset, dette tillige med andre detaljer taler for, at kunstneren kan have haft et emaljekrucifiks fra Limoges som forbillede. Det andet krucifiks er et arbejde af Claus Berg, Odense og er med sine næsten 8 m landets høj-

Kirkens indre set mod øst.

ste; på bagsiden er malet en Kristus-figur, derunder ses Henrik Tornekrans' våben og : Omnia in laudem dei 1527, dvs. Alt til Guds ære; bagsiden har kunnet ses af munkene, da krucifikset indtil 1641 hang ved munkekorets vestende. Forsidens udskårne figur, en realistisk skildring af den døende Kristus, er malet i naturalistiske farver. Ved evangelistsymbolerne på korset ses relikviegemmer dækket af bjergkrystal, de indeholder Kristi hår, Pauli tænder etc.; nederst på korset ses Roskilde-bispen Lage Urnes våben og: »xps vi(n)ci 1527«, dvs. jeg Kristus sejrede. Lage Urnes våben ses også på et relikvieskab igen sammen med abbed Tornekrans' og også Absalons, de to bispers med bispehue og -stav som hjelmtegn. Skabet, der er af sydtysk type fra omkring 1525-30, er indmuret i korets nordvæg; en indskrift oplyser, at det har indeholdt rester af martyren Victor og »møen Sabina«. De nederste to af skabets fire døre har sengotisk foldeværk, de øverste renæssancesnitværk, der er beslægtet med det, der ses på pilastrene på Absalons gravsten.

I Tornekrans' tid fik kirken et orgel, hvoraf der er bevaret dele i det nuværende; værket fornyedes 1627-28 af orgelbygger Johan Lorentz, København, som tillige opsatte rygpositivet; Henrik Snedker i Pedersborg udførte snedkerarbejdet og Peter Jürgensen, Næstved, det ret omfattende billedskærerarbejde. Orgelbygger Kretzschmer ombyggede 1773-74 orglet, som ved denne lejlighed fik en rokokofacade, der bevaredes, trods en ombygning 1846, indtil 1942-44, da en gennemgribende restaurering foretoges af Marcussen & Søn, Åbenrå, i samarbejde med Kaare Klint, der

sammen med maleren Erik Pedersen søgte at genskabe den facade, orglet havde på Christian IVs tid. Foruden nogle piberør hidrører flere andre dele fra det oprindelige orgel. Rygpositivet, der siden 1846 ikke havde været anvendt, og hvori man fandt fire barokke topstykker gemt, istandsattes, mens topstykkerne kom på deres oprindelige plads. Reliefferne på søjlerne, der bærer rygpositivet, viser scener fra Samsons historie, de er også skåret 1628 af Peter Jürgensen.

Blandt kirkens talrige gravminder er der mellem de ældste mange over medlemmer af den store Hvideslægt, for hvilken kirken var opført som gravkirke, faktisk imod Cistercienserordenens regler, der i ordenens kirker kun tillod begravelser af konger, dronninger og bisper. Ifølge en gravfortegnelse, som 1524 af munkene blev udarbejdet efter ældre optegnelser, har medlemmer af Hvideslægten allerede i 1100-tallet fået lejersted i kirken.

Da Absalon 1201 døde, begravedes han foran højalteret, der i 1650 er flyttet, så graven nu findes bag alteret. Graven dækkedes af et gravmæle af træ, indtil dette på abbed Tornekran's foranledning afløstes af den nuværende figursten, som Christian IIIs bygmester, Morten Bussert har udført. Absalon ses på den prægtige sten i bispeskrud og med korsstav i venstre hånd, den højre er løftet til velsignelse. I ornamentikken ses den gryende renaissance udfoldet, mens figurerne ved Absalons fod, hans slægtninge Århus-bisperne Peder og Skjalm Vognsen, er gotiske ligesom majusklerne i den latinske indskrift, der oplyser, at Absalon er begravet her 1201, stenen hugget 1536, og at de nævnte bisper også hviler her; med hensyn til Peder Vognsen er det ikke rigtigt, da hans grav er fundet i Århus. Ved hvert af stenens hjørner står som oprindelig en sengotisk lystestage, hvoraf den ene dog er fra 1952. Graven har været åbnet tre gange: 1537 i Christian IIIs nærværelse, 1827 på Frederik VI's tilskyndelse og 1947, da Nationalmuseet foretog en undersøgelse. Absalon er gravlagt i en blykiste i fuldt ærkebiskoppeligt skrud med mitra, bispestav af halvrostand, bispering med en safir, og i de sammenlagte hænder en sølvkalk. Rester af en blyplade, hvis indskrift fortæller, at Absalon hviler her, blev tillige med andre dele 1827 taget op af graven og opbevares i et skab i korets nordmur. Det endnu 1947 ret godt bevarede skelet viser, at han har været 179 cm høj.

Fra den nævnte gravfortegnelse ved man, at Absalon lod flytte Skjalm Hvide og hans søn Toke fra Fjenneslev Kirke, deres ben indmuredes i væggen mellem de to sydlige østkapeller, markeret på arkadepillen ved en marmortavle med latinsk indskrift. Graven har været åbnet flere gange, sidst 1947 da man fandt to blyskrin med hvert et skelet. Absalons forældre, Asser Rig og fru Inge, er blandt dem af Hvideslægten, der 1285 flyttedes fra benediktinerkirken; det er sandsynligvis deres murede grav med to skelet-

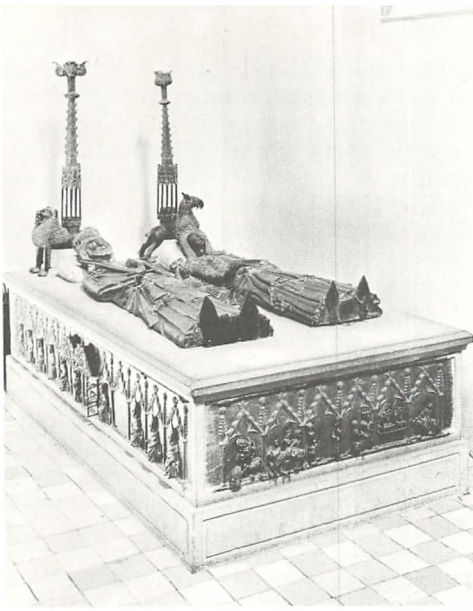
ter, man 1947 fandt syd for Absalons. Foran højkorets trappe er ifølge gravkataloget Esbern Snare, død 1204, og ved hans side sønnerne Niels Mule, Johannes Marsk og Absalon Bælg begravet, samt Niels Mules søn Esben Snerling. Da kirkens alterskranke 1968 skulle fornys undersøgte disse grave, det foreløbige resultat er ifølge Hans Stiesdal i »Skalk« 6/1968, at gravkatalogets oplysninger er pålidelige, selv om Absalon Bælgs grav var fjernet, muligvis for at give plads til nogle børnegrave, mens der i Esbern Snares blykiste, aldeles overraskende fandtes to skeletter, hvoraf det ene lå i kistens fodende, bortset fra kraniet, der lå i kistens hovedrum, således at der her lå to kranier.

At kirken efterhånden har været fuld af grave vidner gravkataloget om, og dette bekræftedes 1951, da varmeanlægget repareredes; måske har mange af disse grave aldrig haft gravsten, i hvert fald er ingen bevaret; den ældste bevarede sten har ifølge sin form antagelig ligget på kirkegården, den ses nu mod vest i nordre sideskib.

Den sidste katolske abbed, 1508-38, Henrik Tornekran, der arbejdede så utrætteligt for kirkens udsmykning, begravdes i koret syd for Absalon. Hans gravsten blev 1947, da man undersøgte graven, indsat i korets sydmur for at bevares mod slid; stenen er udført af den såkaldte Initial-Mester. Blandt de syv gravsten over abbeder er det værd at lægge mærke til to sten i midtskibet over klosterets to første protestantiske abbeder, Niels Jespersen og Oluf Lauridsen.

I korets østende er de kongelige gravmæler opstillet 1776-77. I 1300-tallet blev kirken gravplads for kongeslægten, hvoraf de første der begravdes var Erik Menveds brødre Valdemar, død 1304, og Christoffer II, død 1332. Valdemar Atterdag, der efter eget ønske var begravet i Vordingborg, flyttedes med pavens tilladelse af dronning Margrete til Sorø; 1387 lod hun sin søn, kong Oluf III Håkonsson begrave i kirken; hun selv bisattes 1412 også her i kirken, men året efter lod Roskilde-bispen, Peder Jensen Lodehat, hendes kiste med magt føre til Roskilde.

Oprindelig var monumentet, en tumba, over Christoffer II anbragt nord for Absalons grav, hvor kongen og hans familie var begravet. Det ses især på reliefferne, at dette gravmæle gennem årene har lidt betydelig skade. De to figurer af kongen og den pommerskfødte dronning Eufemia er omkring 2 m lange, mellem dem ligger en 75 cm lang figur af en af deres døtre. Ved hovedenden står to kandelabre, der bæres af en løve og en grif, dyrene, der også pryder dronningskjole, er Danmarks og Pommerns våben dyr. Oprindelig må der have været endnu en række relieffer foruden dem, der nu ses langs siderne på sandstenssoklen, yderligere mangler der figurer hist og her i de i visse tilfælde ejendommelige scener. På kortsiden ses bl.a. Samsen i Dalilas skød, og da han vælter templet, endvidere Aristoteles med hetæren Fyllis, der an-

Christoffer II's og dronning Eufemias gravmonument.

vender ham som ridehest, scener, der viser det skadelige ved kvindernes magt over mændene. På Valdemar Atterdags sorte marmorsarkofag, der blev ødelagt da korbhvælingen 1651 styrtede ned, er der næsten intet tilbage af den oprindelige og prægtige alabastudsmykning, der kendes fra et primitivt stik fra 1600-tallet. På dette ser man en alabastfigur af kongen i fuld rustning, mens siderne af sarkofagen prydes af alabastrelieffer, hvoraf et, der viser en sørgende biskop, findes i Nationalmuseet. Sarkofagen stod oprindeligt i munkenes kor ved korsskæringspillen, hvor man nu ser kongens våben og en latinsk indskrift. I 1756 åbnedes sarkofagen, og man fandt rester af guldbrokade, af et sværd og af et skelet; en trækiste var for længst smuldret bort, det fundne blev alt lagt i en blykiste; sarkofagen er åbnet flere gange, sidst 1969. På korets østvæg er i slutningen af 1700-tallet opsat en tavle med navnene på de kongelige personer, der er begravet i kirken. Her er også den smukke, men stærkt beskadigede ligsten med indskrift og den norske løve, over kong Oluf; stenen er fra omkring 1525 og antagelig fra Tornekrans' tid. Olufs grav i korsskæringsstenen er dækket af en sten, der blev lagt efter Frederik VII's undersøgelse af graven. På nordvestre korsskæringspille hænger et tohåndssværd fra omkring 1400, det er 1873 fundet i korsskæringsstenen og kan have tilhørt Valdemar Atterdags drost, Henning Podebusk; sværdet er nu anbragt under hans våbenskjold. Han begravdes efter sin død omkring 1388 ved hovedenden af kongens sarkofag, og hans grav har nok været vest for det sted, hvor sværdet fandtes.

Det lille kapel mellem nordre korsarm og nordre sideskib blev 1625 overladt Christian IV's kansler, Christen Friis til Kragerup. Friis døde 1639, hans hustru lod 1648 et stort epitafium opsætte, her ses det knælende ægtepar, der mellem sig har en tavle med latinsk indskrift, der i sin nuværende form stammer fra en restaurering, som sønnen, Hans Friis, lod foretage 1694 samtidig med, at han lod det fint smedede jerngitter opsætte foran kapellet.

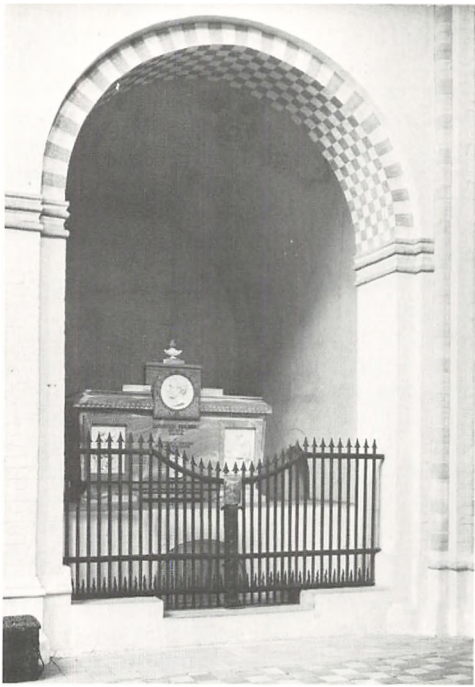
I det tidligere liberi bag og vest for munketrappen hviler rigskansler, hofmester for Christian IV's adelige ridderakademi, Just Høg, død 1646. Under trappen står to kister, her hviler forstanderen for Sorø Skole, Laurids Foss, død 1703, og hans attenårige datter, Catharina Margareta. I det østlige kapel bag munketrappen er der begravelse for slægten Ramel-Sehested; den senest begravede er kammerherre Chr. Fr. Sehested, der bisattes 1876, han er den sidste, der er begravet i Sorø Kirke. 1891-92 flyttedes fire kister med Ove Ramel og medlemmer af hans familie fra dette kapel til det sydligste kapel ved søndre korsarm. I kapellet nord herfor hviler overhofmester ved det nye ridderakademi, der var oprettet 1747, W.V.C. v. Reitzenstein og familie; 1778 havde han ladet dette kapel indrette som arvebegravelse.

Ridderakademiet sidste hofmester, Jørgen Rosenkrantz, død 1675, er bisat i kælderens i korets søndre side; bevarede rester af hans epitafium ses nu i nordre korsarm, det var ved hans død taget i pant for hans gæld til kirke- og fattigkassen; han havde utrættelig, men forgæves arbejdet for genoprettelse af akademiet efter svenskekrigene; det er hans portræt, der ifølge Else Kai Sass ses på altertavlen, hvor hans slægts våben ses i søndre topvinge.

På korets nordvæg, ved siden af skabet med de forskellige dele der er fundet i Absalons grav, er et epitafium over rigsråd Mogens Høg, død 1661, samt dennes to hustruer. Dette usædvanlige minde er et aneligt arbejde af drevet messing; over et stort skriftfelt ses Opstandelsen og tre anevåben, under feltet Gravlæggelsen og på siderne engle m.m.

I det sydligste kapel ved nordre korsarm står Ludvig Holbergs sarkofag. Han havde 1747 testamenteret sine godser til akademiet, hvorfor kongen havde bevilget ham fri begravelsesplads i kirken; han bisattes 1754 i et særligt gravkammer i højkoret indtil 1780, da det nuværende gravmæle opsattes; det bærer signaturen: »I. Wiedewelt fec.«. Den grå marmorsarkofag bærer en portrætmedaljon af hvidt marmor ligesom de to relieffer, der viser to musere; mellem disse er en latinsk indskrift, der oplyser, at Sorø Akademi 1780 satte mindet for sin store velgører, derunder ses Holbergs våben.

Kapellet nord for Holbergs blev 1771 overladt statsminister, greve Otto Thott til Gavnbø, død 1785; her hviler han og hans hustru i marmor-

I det sydligste kapel i Sorø Kirkes nordre korsarm står Ludvig Holbergs marmorsarkofag.

sarkofager, mellem disse står historiens genius, der bærer signaturen: C.F. Stanley, denne kunstner har tillige udført sarkofagernes relieffer.

Den kendteste blandt de udenlandske videnskabsmænd, Christian IV kaldte til Sorø, var hollænderen Johannes Meursius, der var professor i historie og statsvidenskab. Han døde 1639, og i midtskibet er hans gravsten, ligesom hans epitafium ses på den vestligste pille på sydsiden; på maleriet her knæler han med hustruen og de tre børn, de sidste tilføjet senere, antagelig af Abraham Wuchters.

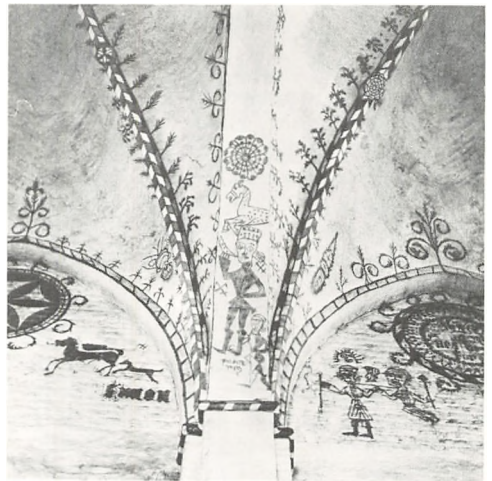
I nordre sideskib er et epitafium over de norske brødre Bent og Niels Andersen, der 1654 flygtede fra København til Sorø på grund af pesten, her døde de dog af sygdommen 17 og 20 år gamle med blot én dags mellemrum.

Foruden de ovenfor nævnte er der begravet endnu mange flere mere eller mindre kendte mennesker i kirken. Af begravede på den gamle kirkegård nord for kirken skal kun nævnes historikeren C. Molbech, død 1857, hvis far boede i »Molbechs hus«, den sydvestlige af de professorboliger, der 1738-40 var opført af Thurah, samtidig med at klosteret moderniseredes for at kunne rumme akademi og skole; endvidere B.S. Ingemann, død 1862, der beboede »Ingemanns hus«, den sydøstlige af disse smukke pavilloner.

I.B.-J.

Stege

Sankt Hans Kirke, hvis værnehelgen har været Johannes (om det har været apostelen eller Døberen vides ikke), ligger på den nu nedlagte kirkegård ikke langt fra havnen. Den nuværende kirke er en gotisk murstensbygning med kor fra omkring 1525 med tresidet afslutning og et meget langt, tredelt skib, hvis østre del har samme bredde som koret og som muligvis er fra 1400-tallets første halvdel, mens den vestre, bredere del er ombygget tidligere end 1494, hvilket ses af de daterede kalkmalerier, som findes her. Mod vest er et omtrent samtidigt tårn, på korets nordside et sakristi opført ved en hovedrestaurering ledet af arkitekt H.B. Storck 1907-09. Væsentlige levn af en romansk munkestensbygning fra 1200-tallets første halvdel indgår dog både i tårnet og i skibets vestlige del. Måske har Jacob Sunesen af Hvide-slægten bygget denne toskibede kirke, mens han i Valdemar IIs tid indtil sin død 1246 styrede Møn. Dens romanske vestgavl er helt skjult, da der hurtigt efter skibets fuldførelse er opført et tårn, hvis øverste del sikkert har været tvillingdel, som i Hvideslægtens kirker i Tveje-Merløse og Fjenneslev; rester af dette tårn er indbygget i det nuværende sengotiske, hvis murværk har bæltter af kridtsten, og som har pyramidespir. Det gamle kor blev nedrevet muligvis 1457, da en del af kirkens indre skal være brændt; det nye kor byggedes betydelig bredere end det gamle skib og blev tredelt med lige høje skibe, som en hallekirke; i hvert af dets tre fag, der adskilles af udvendige støttepiller, er der smalle, spidsbuede vinduer. Kirkens indre deles af 2 x 2 ottekantede arkadepiller, de tre skibe dækkes hver især af krydshvælv. Det romanske skib ombyggedes herefter, murene gjordes højere, de tre rækker hvælv forsvandt, sideskibe, der fik fire hvælv, rejstes, mens midtskibet dækkedes af tre krydshvælv; i hovedskibets langmure blev brudt tre arkader til side-

Nogle af de ejendommelige kalkmalerier i Stege Kirke.

Kirkeskibet, det fuldriggede lineskib »Justitia«, i Stege Kirke.

skibene; denne vestre del af kirken dækkedes af ét stort tag. Umiddelbart før reformationen tilføjedes det treskibede kor med den tresidede afslutning, hvis tag næsten dækker den smukke blændingsprydede tidligere østgavl; denne nye tilbygning er i det indre forbundet med det ældre kor ved, at der i dettes østmur er hugget spidsbuede arkader.

Fra flere forskellige perioder findes kalkmalerier, der 1892-93 blev fremdraget og restaureret under maleren Jacob Kornerups ledelse. De ældste i koret er antagelig fra ca. 1400; i højkirken er der nogle meget ejendommelige og uforklarlige malerier fra 1494. Alterbord, predella og krucifiks er fra 1909. Alterkalk og disk er skænket 1727, oblatæskan 1697, den smukke vinkande 1699 af ritmester Georg Mohr. De kraftige senbarokke alterstager har årstallet 1698 indgraveret og hviler på tre løver, der er fornyet i 1800-tallet. Sandstensdøbefonten fra 1625 har tre kridtstensrelieffer indfældet på kummens ene halvdel; stenen er gråmalet og forgyldt; sølvdåbsfadet fra 1721 er givet af amtmand C.G. Moltke og hustru. Prædikestolen i bruskarok er fra 1630-32, den står i rensat træ med sorte og forgyldte lister, og der ses svage rester af farver; i en nu forsvunden indskrift har stået: Frants Ranzov, Rigens Hovmester; 1629-32 var F. Rantzau lensmand på Stegehus. Mellem felternes relieffer med evangelisterne og motiver fra Kristi liv er på hjørnerne dydehermer, rygskjold og den samtidige himmel har intarsia; underbaldakin, støttesøjle og hængeornamenter er nye. En lysekroner med 2 x 9 arme er fra 1650-1700, en mindre med 2 x 8 arme er 1798 skænket af apote-

ker R. Smith og hustru. Et fuldrigget lineskib, »Justitia«, med tre rækker kanoner skal være fremstillet af Hans Larsen Bergen, der i slaget ved Rügen 1715 var matros på flagskibet »Justitia«; hvert tiende år nedtages og efterses skibet, hvilket fremgår af et bånd med udsyet årstal på agterstavnen. Blandt kirkens malerier er på nordre korvæg et fra en tidligere altertavle, det viser Korsfæstelsen og er en kopi fra 1700-tallet, efter italieneren Domenichino. I korets østvindue indsattes 1935 et glasmaleri, udført af Kaj Louis Jensen, med motiver fra Johannes' Åbenbaring. Kun tre epitafier og fire gravsten er bevaret i kirken. I nordre sideskibs vestfag er det Moltkeske gravkapel, oprettet 1721, her er to sarkofager: en kobberklædt og en af gråflammet marmor, hvori hviler henholdsvis etatsråd og amtmand C.G. Moltke og hustru. I søndre sideskibs vestfag er det Hageske gravkapel, her står en marmorstele med relief af H.W. Bissen, rejst 1852 for Johannes Hage, der 1837 er begravet i Roskilde. Kirken har fire klokker, hvoraf de to er omstøbt i 1800-tallet.

I.B.-J.

Store Heddinge

Store Heddinge Kirke, der ligger omgivet af den ældste af de to kirkegårde i byens nordøstlige del, er en af vore mest egenartede kirker, til trods for at hårdhændet istandsættelse har udslettet mange enkeltheder. 1466 henlagde Christian I kirken, der må have hørt under Kronen, til sit gravkapel i Roskilde Domkirke. Den nuværende kirkes kor og skib er fra romansk tid, tårnet er sengotisk, våbenhuset senere og en korsarm på skibets nordside er fra 1853-54. Den romanske kridtkvaderbygning fra sidst i 1100-tallet med det ejendommelige koranlæg og det for Danmark helt enestående ottekantede skib, der nok som forbillende må have haft Karl den Stores slotskapel i Aachen, har træk der giver den karakter af en borgkirke. Skønt bygget samtidig hører skib og kor ikke sammen arkitektonisk, det sidste er sikkert udformet efter orientalsk-byzantinske motiver, der hist og her ses rundt om i Vesteuropa. Kun kirkens kor er bevaret, så det giver et indtryk af dens oprindelige arkitektur; dets plan er karakteristisk ved, at der inden for den lige østgavl er bygget en halvrund apsis, således at der mellem dennes runding og ydermurene findes flere mindre rum. Over det egentlige kirkerum er en øvre etage omgivet af ydre omgang, antagelig bygget med forsvaret for øje. Omgangen har to triforieåbninger på alle bygningens sider med to fritstående søjler, hver af én sten, i hver åbning og med murede halvsøjler på siderne. Ved en nænsom istandsættelse 1894-95, ledet af arkitekt H.B. Storck, blev de anselige vinduer i nord og syd rekonstrueret, mens et rundbuevindue, der har haft søjler, er fremdraget 1947-50; over sydvinduet sidder en kvader med et naivt skåret, skægløst

Omgangen i Store Heddinge Kirkes kor med de søjledele triforieåbninger; til højre koret set fra nordøst.

mandshoved. Koret, der i det indre åbner sig mod skibet med en korbue, har fladt kuppelhvælv. Mod nord i apsisbuen er der adgang til en trappe, der fører til et rum, efter folketraditionen »Klintonkongens kammer«, i korets sydøstlige hjørne, det har antagelig været skjulested for kirkens kostbarheder. I korets to vestlige hjørner findes vindeltrapper til de 70 cm brede gange bag triforieåbningerne; herfra er adgang til en række små rum over apsidens. Kun de tykpuksede mure af kridtkvadere er bevaret i skibet, hvis hvælvning har været båret af otte murpiller, der tillige bar et ottekantet centraltårn, som hævede sig over et ret fladt tag, og har været kronet af et ottekantet spir. I første halvdel af 1400-tallet opførtes af munkesten og kridtkvadere korets gotiske, kamtakkede gavle, hvoraf den østre har syv dybe, tvillingdelte højblændinger; vestgavlen, der næppe har været udsmykket, er 1853 ombygget. Noget senere end korgavlen er det sengotiske vesttårn bygget af overvejende kridtkvadere dog med munkestenskamgavle, der er nitakkede og med ni spidsbuede blændinger. Kirkens nuværende våbenhus syd for skibet har måske i sine pudsede mure rester af en sengotisk udbygning. Efter et lynnedslag i 1670erne stod kirkens skib endnu 1680 »nedfalden og ruineret«. Ved en nødtørftig reparation forsvandt ottekantens overbygning og piller; over rummet lagdes et fladt loft båret af fire træsøjler og herover rejstes et spidst ottekantet blytag. 1823 foretoges en reparation i »middelalderlig« stil; en hårdhændet hovedstandsættelse, ledet af arkitekt N.S. Nebelong, fandt sted 1853-54, bl.a. rejstes kamtakkede gavle foran kryd-

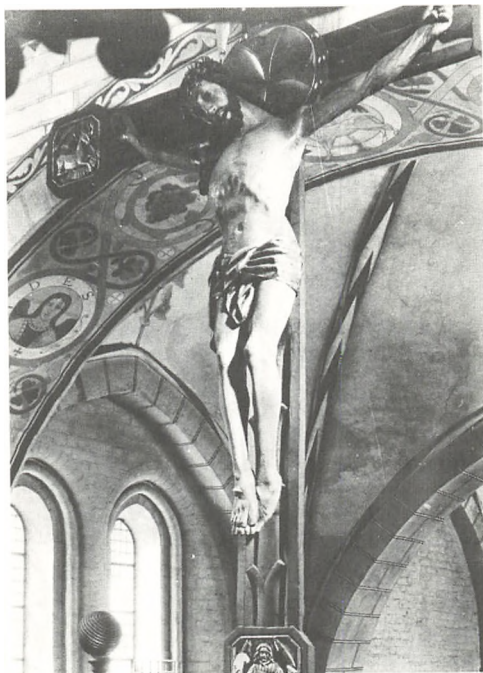
sende sadeltage over oktagonens seks frie sider. Kirken dækkedes ude og inde af ensartet, glat puds; et træhvælv, nærmest som en paraply, opsattes og store terrakottarelieffer, der forestiller evangelisterne, indsattes i højde med bygningens fire runde vinduer. Da H.B. Storck 1894-95 restaurerede kor og tårn, ændredes intet ved skibet. Ved en istandsættelse 1949-50 ved arkitekt Marinus Andersen blev et sakristi, opført 1845-47 øst for koret, nedrevet således, at det oprindelige vindue i denne gavl kunne rekonstrueres. 1897 fandtes i apsis rester af ungotiske kalkmalerier kun tre, antagelig apostelhoveder, er bevaret. Kun få dele af kirkens inventar er gammelt. Altertavlens maleri er signeret J. Lund 1836 og viser Kristus og kvinderne ved graven; altersølvet er nyere, mens et par barokke malmstager, der hviler på løver, er fra ca. 1650, et par sølvstager er fra 1874. Døbefonten er en figurgruppe støbt 1867 efter model fra 1866 af J.A. Jerichau. Prædikestol og stoleværk er fra 1853-54; i korbuen står en sengotisk, tresædet korstol, fra omkring 1520, antagelig fremstillet på et Køge-værksted. Stolens høje rygpanel har 3 x 3 felter, hvoraf de nederste er glatte, de mellemste skåret i foldeværk, de øverste ligesom baldakinen i rigt, gotisk, gennembrudt rankeværk. De to lysekroner er fra omkring 1650 og fra ca. 1600, sidstnævnte dog med kun to oprindelige arme af ialt otte. Af de fire klokker er to fra 1300-tallet uden indskrift, den tredje fra 1457 har indskrift og bomærke for støber Johannes Nicolai, den fjerdes indskrift oplyser: støbt af D.C. Herbst, hofklokkestøber i København år 1791.

I.B.-J.

Stubbekøbing

Stubbekøbing Kirke, der ligger ved byens torv på den gamle kirkegård, som 1862 blev nedlagt, består af et romansk skib, kor i overgangsstil, samt sengotisk sakristi, kapel mod nord og vesttårn. Der er anvendt kridtsten med dekorative detaljer af tegl til kirkens romanske dele, mens resten er af røde munkesten. Den oprindelige kirke, formentlig opført i sidste halvdel af 1100-tallet, fik omkring 1250, muligvis efter en brand, et nyt kor opført i munkesten; dets flade loft blev snart efter overhælvvet med to fag krydshvælv med ribber båret af dværgsøjler. Noget senere udvidedes skibet ved, at en ny vestgavl i midtskibet opførtes ca. 1 m vest for den tidligere; nordre sideskibs mur blev også nedrevet og en ny mur opførtes ca. 2,50 m uden for den tidligere; af disse mure eksisterer kun et kort stykke mellem kirke og kapel; en planlagt overhælvning af kirken blev aldrig gennemført. Senere rejstes et svært tårn af munkesten 1,5 m vest for skibet og blev forbundet med dette; endvidere byggedes et kapel, viet St. Anna, på skibets nordre side, det fik kamtakkede blændingsgavle mod øst og vest. 1633 ombyggedes tårnets øverste del, igen 1790 ændredes dets afslutning, 1852 fik det lavt pyramidetag med et kors, endelig rekonstrueredes et middelalderligt sadeltag ved restaureringen 1881-82, som blev ledet af H.B. Storck. Kirken var da så forfalden, at man havde overvejet at nedrive den, men man besluttede en gennemgribende istandsættelse, som i visse retninger blev ret hårdhændet. Det romanske skib rekonstrueredes på de oprindelige fundamenter, hvorved det nordlige sideskibs nordmur flyttedes tilbage på sin oprindelige plads med det resultat, at St. Anna kapel nu mangler forbindelse med kirken. De middelalderlige dele af kirken skalmuredes, vinduer rekonstrueredes eller fornyedes, den brede korbue blev ombygget, tårnrummet blev overhælvvet og adskilt fra skibet. I middelalderen har kirkens mure været kalkede udvendig, de står nu blanke; sideskibene er tækket med kobber, resten af kirken med munketegl.

Af kirkens oprindelige kalkmalerier, de ældste fra 1250-1300, er en del forsvundet ved restaureringen, en del er overmalet eller stærkt restaureret af Jacob Kornerup. I skibet er en række kalkmalede dekorationer udført efter restaureringen 1882. Det middelalderlige, murede alterbord dækket af et renaissancepanel fra omkring 1625. Altertavlen fra 1618 er et højrenæssancearbejde med lavt, tredelt storstykke med fire søjler; topstykket er delt i to dele; udskårne engle, løvehoveder og spir pryder tavlen, der i felterne har samtidige, malede indskrifter, det danske og det mecklenburgske våben og Christian IVs og hans moder dronning Sophies valgsprog. En alterkalk fra 1699 og samtidig disk har begge mestermærke for Anders Jensen Scheel, Nykøbing. En middelalderlig oblatæske er på låg og hængsler

Korbuekrucifikset i Stubbekøbing Kirke.

stemplet »Maria« med minuskler; en 13 cm høj vinkande er skænket 1674 og bærer givernes navn. De 39 cm høje alterstager er middelalderlige. Et alterkrucifiks fra omkring 1700 har nyt korstræ og ny staffering. Døbefonten, af norsk marmor, er med tilhørende dåbsfad af tin skænket 1798 af Peder Wiborg; kirken ejer endnu et dåbsfad af sølv, skænket 1778, endvidere to dåbskander, den ene af disse fra 1699 er af messing, har indgraveret en bladranke og givernes initialer; den anden af sølv har årstallet 1778 og giveren Christian Samuel Kaalunds navn indgraveret. Korbuekrucifikset fra omkring 1520 er sengotisk, et udtryksfuldt nordtysk arbejde. Kirkens korgitter fra omkring 1620 er et højrenæssancearbejde; i brystningspanelet er arkadefyldingerne adskilt ved kannelerede pilastre, derover er slanke, drejede balustre; stafferingen er stærkt opmalet og ligner altertavlen. Prædikestolen er et af Jørgen Ringnis' mange arbejder i Falsters kirker, den har fem fag, men er ellers meget lig stolen i Nykøbing Kirke. I fagenes nicheformede arkader står udskårne figurer af Kristus og evangelisterne, de sidstes kendetegn ses i hjørnernes mindre nicher. Underbaldakinen er svungne bøjler, der samler sig om en kugle. Stafferingen er nyere med en del guld og hvidt; i dørens frise er årstallet 1634 malet; på rygpanelet findes oprindelige malerier og indskrifter samt to portrætter og giverne borgmester Lauritz Pedersen Mønboes og hustrus navne. Indmuret i korets østvæg er et monstransskab fra ca. 1400; på grå bund er på forsídens to låger malet to engle, på bagsíden af den øverste låge er på rød

Det indmurede monstransskab i korets østvæg i Stubbekøbing Kirke.

bund med gyldne stjerner malet en knælende præst, der holder et skriftbånd; forsidens staffering er fornyet. To malmlysekroner fra henholdsvis 1611 og 1670, der bærer givernavne og årstal hænger i skibet, en tredje i sakristiet er fra 1700-tallet, den er af glas med prismes. En særpræget lysearm ved prædikestolen oplyser på indskriftskjoldet om giverens navn og årstallet 1698. Af de fire klokker bærer den såkaldte Femklokken eller Tiklokken latinsk indskrift; den såkaldte Pinkeren fra omkring 1500 er uden indskrift ligesom den samtidige, såkaldte Seigeren, hvis navn viser, at den har haft forbindelse med sejerværket (urværket). Tolvklokkens lange latinske indskrift fortæller, hvem der var øvrighed, kirkeværger etc., da den 1665 støbtes af Hans Hynemøder i Lübeck. Kun en blytavle er bevaret fra et epitafium fra ca. 1723 over Rasmus Scharvin. Derimod findes der ialt 33 gravsten både i kirken, på kirkegården, foran kirkedøren og indmuret i kirkegårdsmuren.

I.B.-J.

Svaneke

Svaneke Kirke ligger omgivet af kirkegården 18 m over havet på en af de kuller, hvorpå byen er bygget. 1569 nævnes kirken endnu som Svaneke Capell. Af det oprindelige sengotiske skib af kløvet kamp står kun vestgavlen og en del af syd-muren efter en ombygning ved arkitekt Mathias Bidstrup 1881. Skibets forlængelse mod øst afsluttes af en halvrund apsis. Kampestenårnet er antagelig fra 1500-tallet; klokkestokværket er i egebindingsværk og dets spåndækkede spir, hvis vindfløj er byens kronede svane, rejstes 1789. To

bindingsværks våbenhuse blev 1837 nedrevet og kirkens hovedindgang flyttet til tårnets nordlige side. Altertavlen, et maleri fra 1882 af Anton Dorph, viser Kristus og synderinden. Prædikestolen er udskåret i barokstil med løgformet underbaldakin, udført 1683. Byens borgere skænkede 1955 et nyt orgel, samme år maledes kirkens træværk i forskellige farver. De to klokker er støbt henholdsvis 1701 og 1913. Gravsten fra 1600-1800-tallet er bevaret i kirken og på kirkegården.

I.B.-J.

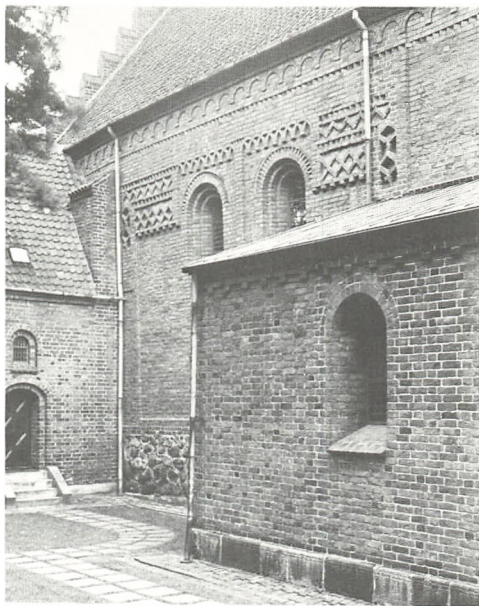
Svaneke Kirkes kampestenårn med det spidse spåndækkede spir.

Svendborg

Sankt Nicolai Kirke er Svendborgs ældste kirke og er i sin art: en bred og kortskebet kirke, den bedst bevarede i Danmark; den bærer præg af teglstenskirker i Holsten og Lauenburg i byer som Eutin, Altenkrempe, Mölln og især af domkirken i Lübeck. Kirken ligger i Gerritsgade og har ved opførelsen i første halvdel af 1200-tallet rejst sig på et lavt terræn nær stranden. Den senromanske bygning er opført af røde munkesten, skibet hviler på en sokkel af granit og i de nederste dele af korets mure ses partier af kampesten, måske rester af en ældre eller en blot påbegyndt kirke. Den ældste del af den treskebete kirke er korets vestlige fag; yngre er det brede, basilikale skib, fra sidste halvdel af 1200-tallet korets østlige fag, i hvis gulv der er fundet rester af en apsis; sakristi på korets nordside og tårn er fra middelalderens slutning. Det oprindelige kor har et kvadratisk hvælvingsfag, og af samme størrelse er skibets to otterribbede, kuplede hvælv, til hvert af disse svarer to fag ribbeløse krydshvælv i sideskibene. I det ydre har skibet en muret gesims og derunder en buefrise, i modsætning hertil er korets vestlige fag, der har to vinduer i hver side, prydet med mangfoldige former af romansk mønstermurværk. Mod nord er her i koret en nu tilmuret præstedør, hvis smukke portal har udhakkede kanter, foruden at der flere steder er anvendt rundstave. Høj Kirkens vinduer er samlet to og to i hvert fag, mens sideskibenes sidder med lige stor afstand; i nordre sideskib er mod øst et lille firkløverbuevindue.

I det indre aftager hvælvene i højde fra vest mod øst, hvilket giver et måske tilsløget indtryk af, at rummet er længere end det faktisk er. Midtskibet åbner sig mod sideskibene ved kraftige arkadebuer, der hviler på lave, kraftige piller af vekslende form. Sideskibene, der udvendig afsluttes retliniet, har indvendig alterniche, hvor alteret i det nordlige sideskib var viet St. Gertrud, i det sydlige St. Birgitte, her er et muret alterbord rekonstrueret på de oprindelige fundamenter; over dette alter ses Birgitte i vinduets glasmaleri, et af Kræsten Iversens arbejder.

Til denne del af kirken føjedes endnu i 1200-tallet et rektangulært fag mod øst, som muligvis erstattede den omtalte apsis. I den lige gavl mod øst er der et vinduesparti, som kendes fra Lollands teglstenskirker, det dannes af tre høje, slanke romanske vinduer, hvoraf det midterste er højest. Sakristiet, der er overhvalvet, har mod nord blændingsgavl og en lav spidsbuet dør. Tårnet har mod vest spidsbuede vinduer og en dør, der dog er indsat senere; lanternespiret er fra 1763. Ved en gennemgribende restaurering 1892-94 under H. B. Storcks ledelse førtes kirken så nogenlunde tilbage til sin oprindelige skikkelse, f.eks. fjernedes puds og hvidtekalk fra mure og vægge. Over korets søndre vindue fandtes ved denne lejlighed fem af de såkaldte lydpotter, man

Romansk mønstermurværk i korets vestlige fag i Sankt Nicolai Kirke, Svendborg.

fandt også spor af kalk- og glasmalerier; Kræsten Iversen har udført de glasmalerier, der nu smykker vinduerne, de er som meget andet af det nyere inventar skænket af bankfuldmægtig Knud Jølver.

Joakim Skovgaard har 1894 udført alterudsmykningen, der erstattede altertavlen, hvis maleri, Opstandelsen, er malet 1835 af Heinr. Eddelien, tavlen skænkedes af kronprins Christian (VIII), den er nu ophængt i sakristiet. Skovgaards arbejde består af den malede alterbordsforside og af udsmykningen af udskåret og polykromt malet træ over alterbordet: seks apostle på hver side af Kristus og derover et krucifiks. Den romanske døbefont af granit, der nu står nedenfor prædikestolen, har tidligere stået i søndre sideskib omgivet af et tralværk, hvorpå kirkens 12 første præster efter reformationen har været malet. Prædikestolen, et renæssancearbejde dateret 1585, fik 1892-94 stafferinger afstemt efter den nye alterudsmykning. I korbuen anbragtes et sengotisk krucifiks, som man havde fundet på kirkens loft.

Det nuværende orgel er fra 1969, opsat af Marcussen & Søn, Åbenrå. I koret bag prædikestolen hænger en lille messeklokke, støbt af nederlænderen Hinric de Campen. I tårnet er der blandt klokkerne to senmiddelalderlige, den ene er støbt af Johannes Fastenowe.

I tårnrummet hænger et maleri af den lærde Peder Jensen Lucoppidan med sin store familie, han var præst på Tåsinge og døde 1717. Der er kun bevaret få gravsten af de mange, der har dækket begravelse i kirken; i tårnrummet er opstillet en romansk sten med et kors, endvidere en figursten

over Inger Valkendorf, død 1555, hustru til Knud Urne, Søgård.

I. B.-J.

Vor Frue Kirke hæver sig i modsætning til Sankt Nicolai Kirke, der ligger lavt, på toppen af en bakke nord for Torvet. Af den oprindelige senromanske teglstenskirke er der kun levnet rester i skibets sidemure, som hviler på en profileret granitsokkel. Kirken har fået sit nuværende udseende dels ved en senmiddelalderlig udvidelse, hvor korsarme mod nord og syd og det nuværende ligkapel opførtes, og især ved professor Ove Petersens istandsættelse 1884, som udslattede de fleste spor af kirkens oprindelige udseende; således blev fire romanske vinduer, der ved denne lejlighed blev fremdraget, fuldstændig dækket. I den senere middelalder blev langhuskoret nedrevet, den nye korgavl blev afsluttet lige, korsarmene opførtes og kirken overhvalvedes; på sydsiden opførtes et våbenhus og endelig tårnet, der står skævt for vestgavlen; 1768 opsattes på tårnet et pyramidetag med afskårne hjørner og øverst et dobbelt lanternespir. Tårnrummet var fladloftet og uden forbindelse med kirken indtil 1884, da det blev overhvalvet og omdannedes til forhal; det tidligere våbenhus blev samtidig omdannet til ligkapel; det nuværende sakristi er fra denne restaurering og erstattede et senmiddelalderligt. Ligesom i Sankt Nicolai fandt man i Vor Frue Kirke lydpotter i korets vægge, her både mod nord, syd og øst.

Kirkens indre er hvidkalket med dekorationer fra 1930 i gotisk stil på hvælvrubberne. Altertavlen er et renæssancearbejde fra omkring 1600 med maleri, der viser Kristus i Getsemane, signeret E(ckersberg) 1824, skænket af kronprins Christian (VIII); topstykkets maleri viser Opstandelsen. Alterstagerne af sølv er skænket 1723 af Heinrich Fich Bager og hustru. Døbefonten af marmor er fra 1884; fra samme år er figurerne af Kristus og evangelisterne på den smukke prædikestol, der bærer årstallene 1597 og 1599 og er et højrenæssancearbejde. I nordre korsarm er et relief: Johannes prædiker i ørkenen, udført 1874 af billedhuggeren Carl Rohl Smith. Et nyt orgel er 1958 opsat af Troels Krohn, Hillerød.

Af gravminder er i tårnrummet to indmurede sten, hvoraf den ene er en billedsten fra 1618, der viser ejeren af Møllegård i Vejstrup, Ole Gaas og hustru; den anden er en lille kvadratisk sten med våben i hvert hjørne, mens resterne af en slidd indskrift kan skimtes. Kirken ejer to kirkeskibe, det ældste er fra 1910 og en tro kopi af fregatten »Jylland«, bygget af skibsreder Hans Iversen; det andet er fra 1951.

Af kirkens tre klokker er de to fra middelalderen, heraf er den mindste, Stormklokken, fra 1505, mens den anden er udateret. 1958 skænkede konsul Th. Andersen, Odense, et klokkespil på 27 klokker, leveret af Petit & Fritsen, Nederland.

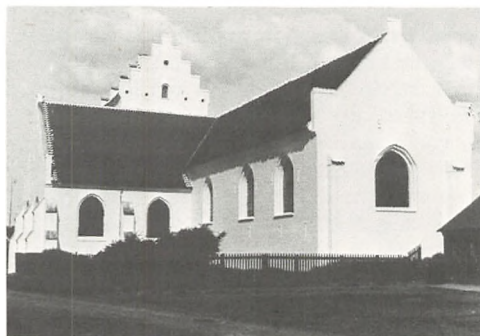
I. B.-J.

Sæby

Sæby Kirke er viet til Vor Frue og er det eneste, der er tilbage af det karmeliterklosteranlæg, hvortil den dannede sydfloj. Klosteret anerkendtes af paven 1475, men det er antagelig oprettet allerede i 1460erne; tilladelsen blev givet 1462 og stærkt anbefalet af den daværende Børglum-bispe Jep Friis. 1400-tallets Børglum-bisper var interesseret i at få egen havneby, som deres travle skibe, der fragtede varer til og fra bispestolens mange ejendomme, kunne anløbe, og Sæby var velegnet, bl.a. fordi der i 1450erne var bygget en kirke omkring den lille fiskerby ved Sæby Ås udløb i havet. Denne fiskerby har antagelig haft forbindelse med den bondeby, der lå nogle kilometer længere inde i landet omkring Sæbygård, der ejedes af Børglum bispestol.

Munkene, som kom til Sæby, fik af ærkebiskoppen i Lund tilladelse til at overtage kirken, der dog stadig skulle fungere som sognekirke. Den var fra begyndelsen viet Vor Frue, hvad der passede hvidebrødrene, som de kaldtes i Danmark, da deres særlige opgave var at lære befolkningen at ære og dyrke »Guds allerhøjeste moder, den herligste jomfru... som har skabt Karmeliterordenen«; byens navn ændredes af denne grund til Mariested. Hurtigt blev kirken for lille til at tjene de to formål: at være klosterkirke og vedblive at være sognekirke, hvilket sidste kunne medføre besværligheder for brødrene, og det er ganske naturligt, at de snarest søgte at få en større og til formålet bedre egnet bygning.

I Strandgade ikke langt fra havnen ligger kirken, der i sin nuværende skikkelse består af et langhus med lige afsluttet østgavl, et tårn i skibets bredde mod vest, og mod syd et kapel. Af langhusets syv fag er de fire vestligste bygnings ældste del, der hviler på et fundament af rå kamp; murene af røde sten har været smykket med lisener, hvoraf der endnu ses fire på nordsiden og en på sydsiden; to spidsbuede døre er tilmuret og af de tre vinduer, der har været i hver side, er der kun spor. Denne ældste del af den nuværende bygning, som har haft lavtspændte hvælv, må ifølge visse kendetegn, f.eks. rester af sengotiske kalkmalerier malet på det første kalkpuds, være opført om-

Sæby Kirke set fra nordøst.

Kalkmalerier i koret viser i første fag Marias forældre, Anna og Joakim, der velsignes af en en bisp; nedenunder forenes Adam og Eva af Gud, endvidere ses to af de ialt 24 karmelitermunke i hver sin blomsterkalk.

kring 1450-60. Men de af munkene igangsatte udvidelser begyndte allerede henimod 1500 ved, at man skaffede sig et rummeligere kor. Man opførte i forbindelse med og øst for de oprindelige fire fag tre fag, der var betydelig højere, derefter forhøjedes skibet og der indbyggedes fire hvælv til korets; senere tilføjedes tårnet, hvor hovedindgangen er, og hvor det lyse, overhængende tårnrum danner forhal; tårnets gavle er kamtak-kede. Det smukke kapel mod syd er sidste del af udvidelsen; det høje, smukke rum dækkes af fire kvadratiske hvælvinger, der hviler på pillefrem-spring på ydervæggene og en ottesidet murstens-pille i kapellets midte. Seks spidsbuede vinduer, to i hver ydermur, lader lyset vælde ind i rummet, der ved to brede, spidsbuede arkader forbindes med skibet; en fladbuget dør mod syd er fra nyere tid. Kapellet har i en periode været benyttet som sprøjtehus, men ved en restaurering 1887 åbnedes de lukkede arkader ind til skibet samtidig med, at vinduerne, der havde været ændret, fik deres oprindelige skikkelse. Under ledelse af arkitekt Vilhelm Ahlmann restaureredes kirken gennemgribende 1905-06, ved denne lejlighed opførtes yderligere stræbepiller på nord- og syd-mur, alt murværk blev istandsat og hvidtet og tegltaget erstattet af et blytag, der er omstøbt ved en restaurering 1961-63. Ved istandsættelsen 1905-06 fandt man spor af kalkmalerier, som af-dækkedes; de stammer fra tre perioder og er ud-ført af tre forskellige malere.

De ældste er som nævnt i skibets ældste del, her

ses på nordvæggen scener fra Jesu liv tilligemed to rækker adelsvåben; på sydvæggen ses tre våben tilhørende tre vendsysselske herremænd fra 1460erne og 1470erne. Korets kalkmalerier er interessante især ved, at man gennem disse billeder har kunnet fastslå, at Mariested var et karmeliterkloster. Ikke alene ved den udførlige fremstilling af den ret ukendte legende om Marias fødsel, men fordi der i kapefligene er malet 24 karmelitermunke siddende i blomsterkalk; alle bærer de ordenens særlige hovedbeklædning og hver holder i hånden en latinsk tekst med sit navn, fødested og sin akademiske grad; emnevalget er enestående i dansk middelalderlig kunst, og det viser, at Karmeliterordenen »i særlig grad var den lærde orden i 1500-tallets Danmark«. Sydkapellets rankedekorationer dateres til 1520erne af to våbenskjolde, som de indrammer, nemlig Niels Rosenkrantz' og Stygge Krumpens, Børg-lums to sidste katolske bisper. Kalkmalerierne i-standsattes 1961-63 af Nationalmuseet ved kon-servator Olaf Hellvik.

Af inventar fra før reformationen er bevaret bl.a. en Maria-figur, korstole og altertavle. Borg-mester Christen Lauridsen Rhuus, en af byens fremtrædende skikkelser i 1600-tallet, fortæller i sine optegnelser, der stammer fra 1694, at den tre-fløjede altertavle ifølge et vandresagn er fundet på stranden af en blind mand; tavlen er et neder-landsk sengotisk arbejde fra omkring 1520. I midtfeltet ses Maria med barnet omgivet af svæ-vende engle; Maria står på Jesu stamtræ, der strækker sig op langs siderne og udgår nederst i feltet fra den liggende Isaajs bryst; stafferingen er i flere farver med meget guld; på predellaen er en

Midtfeltet i Sæby Kirkes sengotiske altertavle.

gengivelse af Marias død; hendes og englens hoveder er ligesom visse af apostlenes, der ses på predellaen, udsøgt billedskærerarbejde. I sidefløjene er malerier af Jesu fødsel; i 1700-tallet erstattedes de af kopier, mens originalerne 1829 blev overgivet til Nationalmuseet, der 1938 gav dem tilbage, så de kom på deres oprindelige plads, mens kopierne ophængtes i kirken. Sidefløjene bærer de to ovennævnte bispers våben til lige med to andre giveres, tilhørende familierne Rosenkrantz og Gyldenstjerne. På alterbordets forside er malet årstallet 1697 og våben tilhørende Holger Pach, Sæbygård, og Lisbeth Bille; deres våben ses også på oblatæskan fra 1698. Alterkalken er fra 1579 og malmstagerne fra 1586. En granitdøbefont fra 1906 erstattede en træfont fra 1645. Kirken har tre sengotiske krucifikser og en ligeledes sengotisk figur fra omkring 1520 af Maria med barnet stående på en halvmåne, den er skåret i Claus Bergs stil. Fra omkring 1500 stammer 20 munkestole, der står i koret; på de høje rygpaneler er en minuskelindskrift, der dog nu er ufuldstændig. Stolene har sikkert tjent som adskillige mellem munkenes kor og den øvrige kirke, og to, der har høje reliefprydte gavlstykker, står antagelig på deres oprindelige plads mellem kor og skib. Prædikestolen er et arbejde i ungrenæssancestil, der bærer givernes bomærker, mens der på lydhimlen står, at rådmand Mikkel Nielsen Snor 1577 alene har bekostet den. Orgelpulpitret er fra 1604 og er 1691 istandsat af ovennævnte borgmester Rhuus; hans navn er knyttet også til andre dele af kirkens inventar, bl.a. en skibsmodel fra 1694, endvidere oplyser en indskrift på to trætavler, at han har bekostet opgangen til tårnet; på en tavle opsat 1698 er hans og hans hustrus donationer til kirken nævnt; på epitafiet over dem ses deres portræt, begge tilhørte gamle, kendte Sæby-slægter. Foruden epitafier over byens gode borgere i 1500-1700-tallet er der opsat en tavle over navne på ofrene fra besættelsen 1940-45. Den ældste af kirkens gravsten er dateret 1595, de andre er hovedsagelig fra 1600- og 1700-tallet; i flere tilfælde er der både epitafium og gravsten over de samme mennesker. I kirkens regnskabsbog 1629-1764 er der anført mere end 100 begravelser i kirken, ingen er dog begravet her efter 1800.

I.B.-J.

Sønderborg

Sankt Marie Kirke fik sit nuværende navn 1957, da var byen blevet delt i to sogne og Christianskirken indviedes. Kirken ligger mod vest i byen på Als-siden, på et plateau, der hæver sig over kystbebyggelsen langs Alssund. Dens oprindelige navn var Sankt Jørgens Kirke, og den var knyttet til en Sankt Jørgensgård som kapel og senere som sognekirke. Byggearbejdet var i gang 1595, men først 1599 undertegnede hertug Hans (den yngre) kontrakt med bygmesteren Peter de

Castella om at bygge en ny kirke, således at den gamle kirke kunne indgå i den nye, der skulle være dobbelt så stor som den middelalderlige bygning. Castella fuldførte dog ikke byggeriet, i sommeren 1600 lededes arbejdet af »Buwmeister« Jacob, der antagelig har kunnet slutte det i samme år.

Den tidligere kirkes kor med polygonal afslutning blev nedrevet, og det nuværende kvadratiske slutter sig til det treskibede langhus på seks fag, hvor den ældre kirkes mure indgår i de nederste dele af sideskibenes vestre fag. Kirken opførtes i røde munkesten, efter tidens skik rødkalkedes murene, mens fugerne blev trukket op med hvidt; midtskibets vestfag var planlagt som nederste del af et tårn, der dog ikke fuldførtes på dette tidspunkt; over skibets andet fag fra øst var en tagrytter med sekskantet lanterne og slankt sekskantet spir. Til trods for at langhuset har været afhængig af den tidligere kirkes fagdelling og støttepiller, er det lykkedes bygmesteren at tilpasse det renæssancens byggestil, mens det meget smallere kor, som var ønsket således af bygherrerne, virker gammeldags. I det ydre har det tilsyneladende haft en vælsk gavl, hvilket udsmykningen med pilastre og tværbånd stadig bærer vidne om, dvs. at den har været i tidens stil. Denne ses også i korets fladrundbuede østvinduer, der tilmuredes 1924, i arkader og hvælvbuer, og i tagrytteren m.m. Korets hvælv er otte delte ligesom midtskibets, mens de små sideskibes langagtige hvælv er seksdelte.

Tårnet, der hviler på særlig kraftige arkadebuer, fuldførtes først 1883, det fik fem spir, efter tegning af arkitekt A.W. Prahle, Flensburg. Dette spir stod til den store istandsættelse 1960-62, ledet af arkitekt Helge Holm, da tårnet ombyg-

Nadverbilledet i Sønderborg Sankt Marie Kirke.

Den klokkeformede bronzefont, støbt år 1600.

Dommedag er gengivet i et af prædikestolens felter.

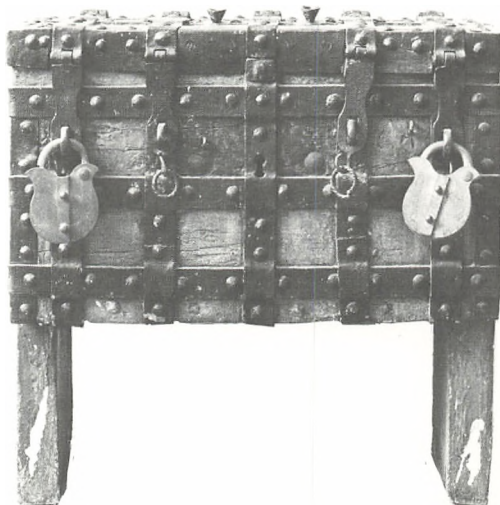
gedes og de fire hjørnespir fjernedes. Samtidig genåbnedes indgangen i tårnets vestmur og tårnrummet indrettedes som våbenhus. 1706 opførtes mod nord mellem kor og langhus et sakristi, der 1734 blev gjort højere, samtidig med at et trappehus byggedes øst for sakristiet. Her er ved den seneste istandsættelse indrettet præsteværelse m.m.

Fra den tidligere kirke findes en del inventar, men gennem årene er dog noget udskiftet og nyt anskaffet. Den høje renaissancealtertavle med det malede årstal 1618, kan tilskrives billedskæreren Niels Tagsen, Sønderborg, hvis svende 1619 har indsat tavlens malerier. I storfeltet, flankeret af to korintiske søjler, ses et nederlandskpræget nadverbillede af høj kvalitet, i topfeltet ses Opstandelsen, i gavlstykket den velsignende Gudfader, i sidetopstykkerne profetportrætter. Tavlens vinger er fra 1925 og afløste to ældre men ikke oprindelige vinger. Blandt altersølvet er en kalk, skænket 1606, oprindelig fra omkring 1500, men senere ændret. En anden er 1657 skænket til kirken, men en kalk, hvis fod er fra 1500, er skænket til St. Jørgens hospital (antagelig identisk med St. Jørgensgård'en, som kirken hørte til); alle tre kalke bærer givernavne og årstal. Af de fire diske er en skænket 1636, mens en er fra omkring 1700; oblatæskan er skænket 1730 af kirkens værge; to par malmstager er sengotiske.

Den klokkeformede døbefont af bronze er støbt år 1600 af Melchior Lucas i Husum og skænket af rådmand Hans Matzen og hustru. Kummen, der hviler på fire evangelistfigurer, har under den lange tyske giverindskrift, der oplyser at Sønder-

borgs rådmand Hans Matzen og hustru har skænket fonten, arkader med relieffer af apostlene; under disse ses støberindskriften. Dåbsfadet, et sydtysk arbejde fra 1500-tallets sidste halvdel, har giverindskrift med årstallet 1602. Et sengotisk krucifiks er fra begyndelsen af 1500-tallet.

Den store, rektangulære prædikestol med karnap er fra 1599, vist den ældste daterede fra Hinrich Ringerincks værksted i Flensburg. I storfelterne ses relieffer med bibelske scener, som kendes fra andre prædikestole udført på dette værksted. Den var oprindelig udført til kirken i Egen på Als, men blev herfra ført til Sønderborg. Den er tillige med

Den senmiddelalderlige jernbunde kiste.

Gravsten over Ditlev Brockdorff i Sankt Marie Kirke, Sønderborg.

den samtidige, store himmel istandsat 1960 og er nu anbragt frit i kirken. Stolestaderne, også fra dette år, er tegnet af arkitekt Helge Holm. Kirken ejer to kister, den ene senmiddelalderlig af den jernbundne type, der kendes i Sønderjylland, den anden, »Offerladen«, er anskaffet 1630. Et vægskab fra 1400-tallet er indmuret i korets nordmur; indvendig er de gamle farver bevaret, og her ses på døren Kristus som smertensmand. Omkring 1625 lod hertug Hans' tredjeældste søn, Alexander, den såkaldte Hertugstol opsætte i søndre sideskibs østligste fag; det tilhørende udvendige trappehus er bevaret mellem kor og sideskib. Stolen, der kan henføres til Niels Tagsen og oprindeligt bestod af otte arkadefag under seks fag med gitre eller vinduer, består nu både oppe og nede af seks fag mod midtskibet, et mod koret og to mod sideskibet. På pilastrene mellem fagene er relieffigurer af Frelseren og apostlene.

Den nuværende kirkes første orgel stod færdigt 1606, det har haft flere efterfølgere og det sidste er opsat 1962 af Marcussen & Søn, Åbenrå. Af de fem lysekroner er tre fra 1600-tallet ligesom kirkens lysearme, hvoraf kun to er opsat. Kirkeskibet »Triton« er fra 1880 og »Virginia« fra ca. 1900. Kirkens ældste klokke fra 1682 er siden 1957 ophængt i stabel på den nye kirkegård; i klokkestokværket er den ældste af de fire klokker fra 1763. Da tårnuret 1961 fik et nyt værk op-

sattes samtidig et klokkespil fra Petit & Fritsen, Nederland.

Af de mange mindetavler og epitafier, der 1864 har fyldt kirken, er kun få tilbage; af de eksisterende seks epitafier er fem restaureret hos konservator Mogens Larsen, som har restaureret andet af kirkens inventar. 1973 kom de fem af epitafierne på plads i kirken. Det ældste, som er minde om hofbarber Hans Goldbeck og hustru og formentlig fra Ringerincks værksted, har malet årstal 1624 og malerier, Kristus på korset og Opstandelsen, udført 1621 af Hans Schmidt, Tønder; på storfeltets maleri ses begge ægtefæller afbildet. Fire barokarbejder kan henføres til samme billedskærer, antagelig en flensburger, nemlig epitafiet over amtsforvalter Hans Jebsen og hustru, 1650, over byfoged Ernst Baltzar og hustru, 1653, over købmand Jürgen Brandt og hustru, 1654, og over kammertjener og hofskrædder Jens Jørgensen og hustru, 1657. Et epitafium fra 1626, nu uden personalia, kan efter stilen henføres til Niels Tagsens værksted.

Formentlig har kirkens gulv så godt som overalt været dækket af gravsten, hvoraf mange er blevet solgt 1841, da gulvet skulle repareres. 1924 afdækkedes 63 murede begravelser, uden tvivl anlagt ved kirkens ombygning 1595-1600. Kun i én begravelse er fladt tøndehvælv, der oprindeligt har dækket dem alle, bevaret; hvælvet skulle ifølge en licitation fra 1841 tillige med begravelserne planeres og udfyldes. En stor figursten i ungrænssance fra 1538 viser den rustningsklædte amtmand Ditlev Brockdorff med fjerprydet baret og sværd i hånd; stenen tilskrives Morten Busserets værksted. Endnu en sten fra 1500-tallet er bevaret, det er en lille kalksten over Maren Matzen, død 1570, en datter af døbefontens givere. Et bogskab fra 1629, nu på museet i Sønderborg Slot indeholder kirkens bogsamling på 61 bind, hvoraf det ældste er trykt 1569, det yngste 1692.

I.B.-J.

Thisted

Thisted Kirke, der muligvis oprindeligt var viet til Vor Frue, ligger mod vest i byens ældste del; syd for den hvidkalkede, blytækkede kirke breder sig et anlæg, den tidligere kirkegård. Den sengotiske bygning er opført i 1500-tallet som et langhus med sideskib mod nord og tårn mod vest; 1863 ombyggedes sideskibets øst- og vestfag og udvidedes med henholdsvis sakristi og våbenhus. Hovedskibet er 38,5 m langt og 10 m bredt, mens sideskibets tilsvarende mål er 25,5 m og 4 m. En ret anselig romansk kirke har ligget på dette sted og en del granitkvadre fra denne indgår i den nuværende kirkes mure, der er opført af store, overvejende gule munkesten. Ikke alene profilerede sokkelsten og krumhugne apsiskvadre men også billedkvadre er anvendt; i østgavlen er fem af de sidstnævnte samlet i en række; på den midterste træder et karakterfuldt mandshoved stærkt

Thisted Kirke set fra nordøst.

frem, mens de andre, der er 53 cm høje, i basrelief viser en romansk løve på de to og bladrossetter på de to, rosetter, der kendes fra den type af døbefonte, der er karakteristisk for Vestjylland. Alle ydermure har støttepiller med undtagelse af sideskibets, der leddes af pilastre. Hele kirken er, bortset fra sakristiet, overhvalvet; koret, der er ældst, dækkes af to ottedelte hvælv, de fem vestlige hvælv er seksdelte, mens sideskibet, der ved spidsbuede arkader åbner sig mod hovedskibet, er dækket af krydsdelte hvælv.

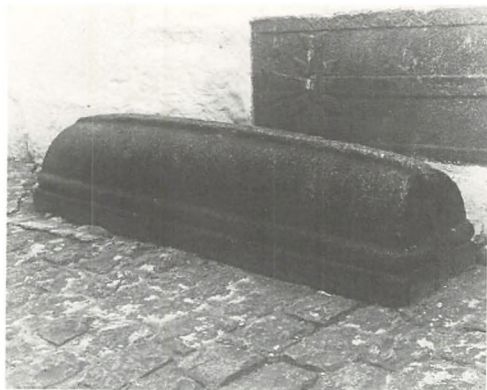
Tårnet har fire blændingsgavle og prydes af et 44 m højt spir over tagskæringen; ifølge en nu forsvunden indskrift er tårnet fornyet af Frederik IV i 1706. Tårnrummet, dækket af et ottedelt hvælv, forbindes med skibet ved en flerfalsset bue. Da Th. Frobenius & Sønner 1972 opsatte et nyt orgel, anbragtes klaviaturet i denne bue samtidig med, at tårnrummet, der har været delt i to etager, fik sit nuværende udseende; denne og andre ændringer er foretaget af arkitekt Poul Hansen. En hoved-

istandsættelse af kirken 1863 lededes af arkitekt Henning Wolff, mens Fritz Uldall 1884 istandsatte spiret og 1891 det Berregaardske kapel.

Et maleri, der viser Kristus og den samaritanske kvinde, er kirkens altertavle, det er sign.: A. Dorph 1890, Joh. 4. En tidligere altertavle er bevaret, den skal gennemgå en restaurering og derefter atter opstilles ved alteret. Det er en sengotisk fløjtavle fra omkring 1520, i hvis midtskab, der er tre store figurer: Maria med barnet mellem apostelen Paulus og Maria Magdalene; i fløjene ses de 12 apostle. Ved en istandsættelse 1717 indsattes der i midtskabet et nadverbillede malet på træ og sign.: J.J. Trane A(nn)o 1717 d. 22. Sept., ved denne lejlighed er tavlens gotiske ornamentik gået tabt, ligesom stafferingen fornyedes. Efter at tavlen 1890 udskiftedes med Dorphs maleri indsattes de tre figurer i stedet for Tranes maleri. Både alterkalk, disk, vinkande og oblatæske bærer indskriften: »Bekostet af Legati Berregaardiani Renter Ao 1792«. To alterstager af sølv

De fem billedkvadre i Thisted Kirkes østgavl.

Thisted Kirkes sengotiske fløjaltertavle. Til højre ses to af de romanske gravsten uden for kirken, den ene formet som et gravtræ, den anden indsat i tårnets mur.

er skænket 1781 af »Madame Margrethe Sophie Zitscher Salig Her Claus Ursins«. Arkitekten V. Koch har tegnet de to store kandelabre fra 1892, der står i koret. Den romanske granitdøbefont er af den såkaldte Thybo-type, der er almindelig i Vestjylland; fadet er fra 1860. Et korgitter fra 1631 fjernedes 1863, dog er midtpartiets fløj-døre bevaret og opsat inden for skibets syddør, ligesom der på vægpanelet i koret ses figurer og snitværk fra dette gitter.

Fra Mikkel van Groningens værksted i Hornslet stammer prædikestolen med samtidig himmel. Der er et smukt udført billedskærerarbejde i renæssance med årstallet 1594 malet over det tredje fag. Da den 1917 istandsattes og den oprindelige staffing genfremstilledes fremdrog man det eneste af felternes malerier, der er bevaret uforandret, det viser den opstandne Frelser, der træder en djævel under føde; de andre felter er malet i 1830'erne. Stolestaderne er fra 1863, dog er gavlene fornyet 1936. Tre år senere fornyedes orgelværket, mens rokokofacaden fra 1768 er bevaret; øverst på denne mellem Christian VII's og Caroline Mathildes navnetræk ses Jyllands våben: de vender løve.

Af kirkens tre lysekroner er de to fra 1600-tallet, den tredje er 1769 skænket af altersølvets giver, her kaldet Margaretha Sophia Ursin. To af kirkens tre klokker er støbt henholdsvis 1493 og 1497 af Peter Hansen i Flensburg, den tredje og største er omstøbt 1874 for tredje gang; dens ældste kendte indskrift oplyser på latin at: »... Matthias Benninck i Lübeck gjorde mig i det Herrens år 1576«.

I kirkens ældste epitafium, et højrenæssancearbejde over borgmester Anders Morsing, død 1597, og hans to hustruer, spores billedskæreren Mikkel van Groningens omhyggelige udførelse; på epitafiets maleri ses borgmesteren knælende ved den korsfæstede Kristus. Et senrenæssancearbejde fra 1632 over sognepræsten Sveder Povlsen Kitting er udført af »Aalborg-epitafieme-steren«; maleriet viser præsten, hans hustru og dens anden mand; bag figurerne ses Opstandel-

sen. Epitafiet over rådmand Peder Nielsen Griis er meget lig det foran nævnte og fra samme værksted; på maleriet, der er malet af samme kunstner, som det i Kittings epitafium, ses den afdøde sammen med sin hustru knælende under en gengivelse af Gravlæggelsen. Et vesttysk arbejde i brusksbarok er fra 1684, det ganske pompøse, men ret grove billedskærerarbejde har bl.a. bomærkeskjolde med initialer over maleriets portrætfigurer: Enevold Berregaard, hans hustru og dennes første mand. Billedet, malet på kobber, er en kopi af det originale, der 1765 leveredes til afdødes søn. Tre skrifttavler i barokramme fra omkring 1705 er minde om Thomas Grauersen, død 1712, og hustru. 1717 er en sort marmor-tavle opsat over rådmand Povl Jacobsen og hustru. Berregaards kapel i sideskibets næststøstligste fag blev, som indskriften på tavlen over indgangen oplyser, indrettet 1798 af Enevold Berregaard som familiebegravelse; i dørråbningen er et tofløjet smedejernsgitter; gulvet dækkes nu af sorte og hvide marmorfliser. I kapellet hænger et epitafium, et barokarbejde fra omkring 1720, i indskriften mindes Enevold Berregaard, død 1731, hans hustru Anne Søe, død 1736, samt forskellige af deres familiemedlemmer.

På den tidligere kirkegård er flere romanske gravsten, hvoraf to er indsat i tårnets mur; begge er prydet med kors og den ene med en runeindskrift på den højre langside; en tredje er en hvælvet sten, formet som et gravtræ, med et ophøjet bånd på langs ned ad stenens midte. Blandt de få bevarede gravsten er digteren J.P. Jacobsens, et monument med en portrætmedaljon i bronze.

I.B.-J.

Tønder

Kristkirken opførtes, hvor sognekirken, den middelalderlige Sankt Nicolai Kirke, lå; denne blev nedrevet på grund af brøstfældighed, dog bevareredes tårn og vestgavl, hvortil den nye kirkebygning føjedes. 1593 lod sognepræst Andreas Thomæus en tavle ophænge i den nye kirke med

en latinsk indskrift, der i oversættelse lyder: »Her, på den tidligere snævre og faldefærdige kirkes plads, begyndte man i Kristi år 1591, dagen før første maj, fra grunden at bygge denne nye (kirke) op til det gamle tårn, og dels ved gunst og gavmildhed af den ærværdige og berømmelige fyrste, hr. Johan Adolf, ærkebiskop af Bremen, biskop af Lybæk, arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve af Oldenburg og Delmenhorst, dels ved denne bys bevillinger og arbejder blev den fuldendt 25. juli 1592 og 4. oktober højtideligt indviet til Kristus vor frelser og til hellig brug«. Hertil er føjet: »1. september år 1686 blev tårnets øverste spids ved Guds vredes lyn nedstyrtet i otte alens højde, men ved sammes nåde lykkeligt genrejst den næstfølgende måned.« Tavlen hænger, efter en istandsættelse 1941, i nordre sideskib. På et stik fra 1588 i Braunius ses den gamle kirke med det tårn, antagelig opført i 1520'erne, som i det store og hele står i dag. Det er bygget af røde og gule munkesten lagt i bæltter, mod nord er der et samtidigt trappetårn, og det afsluttes af et uforholdsmæssigt højt, spåntækket spir med et særpræget lanterneagtigt parti i øverste halvdel; tårnrummet fik, da den nye kirke overhvalvedes, en hvælvning placeret 1½ m højere end en tidligere hvælvning, hvoraf der ses spor.

Pladsen, der omgiver kirken, har antagelig samme størrelse som den første kirkegård har haft; i slutningen af 1700-tallet ophørte begravelserne og kirkegården er nok sløjftet omkring 1823. Den del af den nuværende kirke, der tilsluttedes det 60-70 år gamle tårn og stod færdig 1592, er

Kirkens indre set mod øst.

det korte, tresidet afsluttede kor, der har samme bredde som midtskibet og det tredelte, basilikale skib, begge dele overhvalvet og dækket af et fælles tag. I sidste halvdel af 1700-tallet føjedes her til vindfang foran sideskibenes døre i nord og syd, de to vindfang i syd er fjernet, det samme er to gravkapeller fra 1624 og 1687 henholdsvis syd og nord for koret; ved en istandsættelse 1941-46, ledet af arkitekt Holger Mundt, opførtes her mod syd det nuværende ligkapel og mod nord det nuværende sakristi. Stort set virker Kristkirken som en senmiddelalderlig kirke; det tresidede kor med de høje spidsbuede vinduer, murenes stråbepiller og det store fællestag giver indtryk af en gotisk kirkebygning men en af detaljerne, der daterer kirken, er munkestensmurenes krydsskifte, som hører renæssancen til; denne spores i det indre i de flade buer og lavstammede piller. Renæssancen nåede Danmark omtrent samtidig med reformationen, der i sit følge havde nedlæggelse, ombygning og kun ganske få opførelser af kirker, dette er årsagen til, at der i Danmark ikke er udviklet en særlig kirkearkitektur i denne periode.

Kristkirken er en af de kirker i Danmark, der er rigest på gammelt inventar, og det tager sig prægigt ud i det smukke hvidkalkede kirkerum. Fra Sankt Nicolai Kirke stammer døbefont, tre middelalderlige krucifikser, et epitafium og en del af stolestaderne. Hele inventaret blev 1941-45 grundigt istandsat af kirkemaler Peter Kr. Andersen. Altertavlen er skænket 1695 af borgmester Friderich Jürgens og hustru, formentlig som minde om deres unge, afdøde datter, hvis smukke, usigenerede portræt ses på tavlen under forældrenes våben. Den meget store tavle er et arbejde i akantusbarok antagelig fra Peter Petersens snedker- og billedskærverværksted i Tønder. I det store og hele står tavlen med sin oprindelige staffing og kun få dele er fornyet. Foruden snoede søjler, evangelist- og dydefigurer er der engle og putti overalt; øverst står Kristus med sejrspanen, som her er Dannebrog. Postamentfeltets maleri viser Getsemane, storfeltets, signeret H. C. Wil-

Kristkirken i Tønder set fra vest.

rich 1695, viser Nadveren og topfeltets Korsbæringen, det sidste efter et stik af den flamske maler Marten de Vos. Denne altertavles forgænger fra omkring 1475, et senkatolsk triptykon, er omkring 1700 anbragt i kirken i Fahrtoft syd for grænsen. Den ældste alterkalk med tilhørende disk er antagelig erhvervet kort efter kirkens indvielse; kirkens anden kalk er fra omkring 1600, mens den tredje fra 1690 med samtidig disk er overladt til bedehuset i Emmerske i Tønder landsogn; den ældste af kirkens to sygekalker er fra 1435. Oblatæsken har indskrift med givernavn og årstallet 1758; to alterkander fra henholdsvis 1646 og 1690 har begge indskrift med givernavn og årstal. Altersølvet opbevares i et møbel med to skuffer, på dets overside står i indlagt træ at læse: Altar-Gefässe 1799. Det ene af to par alterstager er fra 1600-25, det andet par er købt 169 i i Hamburg. Alterskranken er ny, men der er bevaret to knæleskamler, som bærer årstallet 1794; de stod på hver side af alteret og her modtoges brødet ved den nordre, hvorefter man gik bag om alteret for at modtage vinen ved den søndre skammel.

Et stort gotisk korbuekrucifiks er fra omkring 1350; et andet fra omkring 1425-50; muligvis et processionskrucifiks, med en 44 cm høj figur, hænger ved sakristiets dør; kirkens tredje sengotiske krucifiks fra begyndelsen af 1500 med en 88 cm høj figur er ophængt ved døbefonten; i sakristiet findes et krucifiks, antagelig fra 1700-tallet. I midtskibets østligste fag står det såkaldte sangerpulpitur, der skiller koret fra skibet, dvs. at gejstligheden skiltes fra menigheden i skibet, en ka-

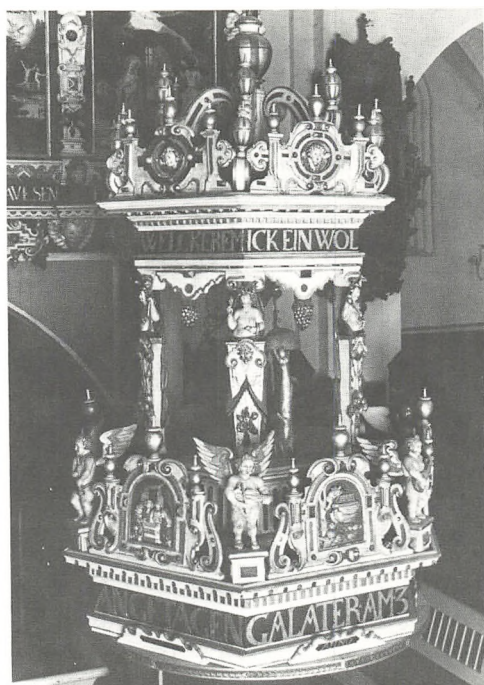
Sangerpulpituret, der skiller koret fra skibet.

tolks skik der er bevaret i denne kirke, selv om den er opført efter reformationen; oprindeligt har der mellem de korintiske søjler, som pulpituret hviler på, været et gitter. Fra kirkens regnskaber vides, at dette renæssancepulpitur er fra omkring 1623, da Peter Petersen fik betaling for snedkerarbejde og Hans Schmitt for malerarbejde, der dog ikke var fuldt betalt så sent som 1631; pulpituret har fra første færd muligvis haft læsepulte som et lektorium. 18 religiøse malerier, udført efter traditionelle stik, ses i de 12 felter mod hovedskibet og i de tre på hver smalside; de viser scener begyndende med Marias bebudelse og sluttende med Dommedag, mod nordre sideskib ses endvidere Evas skabelse og Syndefaldet. Felterne adskilles af hermer og kartoucheformede hængestykker bærer våben og navne tilhørende giverner, der for de flestes vedkommende tilhørte byens bedste borgerskab. I felterne, som vender mod koret, ses kvindeskikkelser, der symboliserer dyder og årstider. Af en inventarieliste fra 1800 og fra årstal skåret indvendig i panelet fremgår det, at pulpituret har været anvendt til kort efter 1800 af latinskolen drengekor.

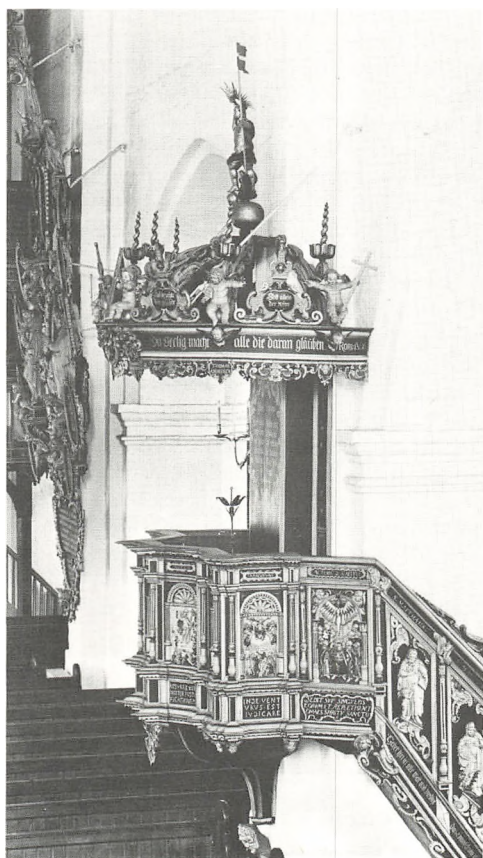
Døbefontens ottekantede kumme er af sort marmor og formentlig indført, ligesom andre af egnens fonte, fra Namur i Belgien. Den må antages at være fra omkring 1350 og prydes af fire mandshoveder; kummen hviler på en renæssancefod fra 1619, den er af sandsten og antagelig anskaffet samtidig med fontehimmelen. Menighedsrådet i Sæby på Sjælland har skænket dåbsfadet, et sydtysk arbejde fra omkring 1575, det bærer to våben og initialer for Erik Hardenberg, død 1604, og for Anne Rønnow Eilersdatter, død 1609; dåbskanden fra 1942 er af messing og tegnet af Holger Mundt. Fontehimmelen, der bærer det reliefskårne årstal 1619, er et renæssancearbejde i slægt med sangerpulpituret og antagelig som det fra et Tønder-værksted. Himlen er dannet som en lanterne med rigt udskåret baldakin, der bæres af dydehermer; inde i lanternen under baldakinen ses Jesu dåb; nederst står musicerende små engle, imellem disse er relieffer med scener fra Jesu liv. Indtil 1943 var fonten omgivet af en fontelukkelse fra omkring 1650, denne flytte-

Altertavlens øverste del, hvor portrættet af Friderich Jürgens datter ses under hendes forældres våben.

Til venstre døbefonten, hvis sorte marmorkumme er fra omkring 1350, mens sandstensfoden er fra 1619. Til højre den rigt udskårne fontehimmel, som bærer årstallet 1619.

Prædikestolen fra 1586.

des nu til nordre sideskibs vestende og fonten, der havde været ude af brug, anvendes igen. Fontelukkelsen består af et højt panel, der bærer korte balustre under en blomsterranke; 1943 rensedes lukkelsen og står nu med oprindelige farver og staffing; muligvis er den skænket af brandenburgske officerer, som under krigen 1657-60 måske har fået børn døbt i kirken, i hvert fald er der på fontelukkelsen bevaret, i mer eller mindre god stand, nogle få malede navne med våben og angivelse af rang i kurfyrstens regiment.

Prædikestolen er fra 1586 og overført fra Sankt Nicolai Kirke; den havde i sin oprindelige skikkelse kun syv fag med relieffer, der viser Bebudelsen, Jesu fødsel, Jesu dåb, Korsfæstelsen, Opstandelsen, Himmelfarten og Dommedag; ved flytningen til Kristkirken tilføjedes Syndefaldet og 1663 er der yderligere tilføjet himmel og opgang samt det fag, der viser Pinseunderet. På midtfaget ses navnene Andreas og Ingeborg Carstens, den oprindelige stols givere; hvem der har udført dette renaissancearbejde vides ikke, men dens forbillede kan ses i Sankt Nicolai i Flensburg, hvor lübeckeren Hinrich Mattes prædikestol fra 1570 findes. 1942 fremdrog man den staffing, der 1663 var bekostet af rådmann Hinrich von Hatten. Om ændringerne foretaget 1663 fortælles der på tysk på en trætavle ophængt vest for prædikestolen.

Stoleværket er fornyet 1894, dog er der fra det første stolesæt bevaret ni reliefprydede studegavle øverst i kirken for prominente personer, over de tre par af disse gavle er smukke smede-

To reliefprydede gavle fra kirkens ældste stolestader.

jernsbuer; endvidere er der mod sideskibene endnu 34 gavle fra kirkens ældste stoleværk.

Den nye kirke fik sit orgel 1596 hos Matthias Mahn i Buxtehude; 1630 ombyggedes og udvidedes værket samtidig med, at de to pulpiturer tillige med det meste af det nuværende orgelhus blev bygget; først 1635 leveredes de ni topfigurer. Gennem regnskaberne kan orglets lange historie følges, her skal kun få træk anføres. 1701 ændrede Peter Petersen, den yngste Tønder-billedskærer af dette navn, facadens senrenæssancedekoration til barokudsmykning med store akantusblade; kejser Wilhelm II's monogram, opsat på rygpositivet, udskiftedes 1945 med Christian X's. Orgelværket er gennem årene ombygget mangfoldige gange, indtil det 1946 erstattedes af et nyt, leveret af Th. Frobenius & Sønner, København; samtidig istandsattes facaden hvorfra mange farvelag fjernedes, herved afdækkedes stafferingen og malerierne i pulpiturernes felter. De bedste og mest livfulde af malerierne, Frelseren og apostlene, er ligesom stafferingen fra 1653, mens de langt stivere figurer, der symboliserer sanserne, må antages at være en snes år ældre.

To pengekister, en kirkeblok og en fattigblok, fra 1700 står inden for vestdøren; på den sidste hviler en træfigur af en tigger, kun iført lændeklæde. Til hver af disse blokke hørte en klingpung. I fontelukkelsen opbevares to ens klingpunge skænket 1687, ring, skaftholder og klokke er af sølv med reliefbroderet pose af rødt fløjel; i pungenes ringe er givernes navne graveret.

På vestligste arkadepille i syd ind mod midtski-

bet hænger en stor og fornem præsterækketavle med navnene på de første præster efter reformationen; tavlen er efter al sandsynlighed skænket af Stephan Kenkel og hans søn Bernhard, der var kirkens præster samtidig 1686-91. Øverst i den prægtige akantusbladramme er et reliefskåret portræt af Luther under en krone støttet af engle, på kronen står den opstandne Kristus. I nordre sideskib hænger et maleri af »Salmedigteren Hans Adolph Brorson... Tredie og dansk præst i Tønder 1729-37....« Billedet er en kopi fra 1923 ved Karl Jensen efter Johan Hörners maleri fra 1756 på Frederiksborg Slot.

Kirkens ældste lysekrone fra 1594 er en pragtfuld renæssancekrone, der hænger i tårnrummet, den er skænket af Behrendt Münden; de fire andre lysekroner er elegante barokkroner skænket af følgende med hustruer: Behrendt de Behr 1622, Hans Thomsen 1650, Claus Hansen Laurtrup 1651 og af Hans Nummesen 1654; samtlige gives navne findes på kronerne. Fire lysearme er fra 1600- og 1700-tallet, mens de øvrige er fra 1928-29. I tårnrummet er to ligbåre, den ene stafferet i forskellige farver og med årstallet 1752 malet på.

Kirken har tre klokker dateret henholdsvis 1650, 1705 og 1722, to er fra genforeningen 1920; en stål klokke i spiret er uden datering.

Kristkirken er ikke alene rig på inventar men tillige på gravminder, hvoraf de fleste af de mange epitafier er af meget høj kvalitet. Det samme gør sig gældende for gravstenenes vedkommende, til trods for deres i det store og hele medtagne tilstand tyder det fint udførte arbejde på, at de fle-

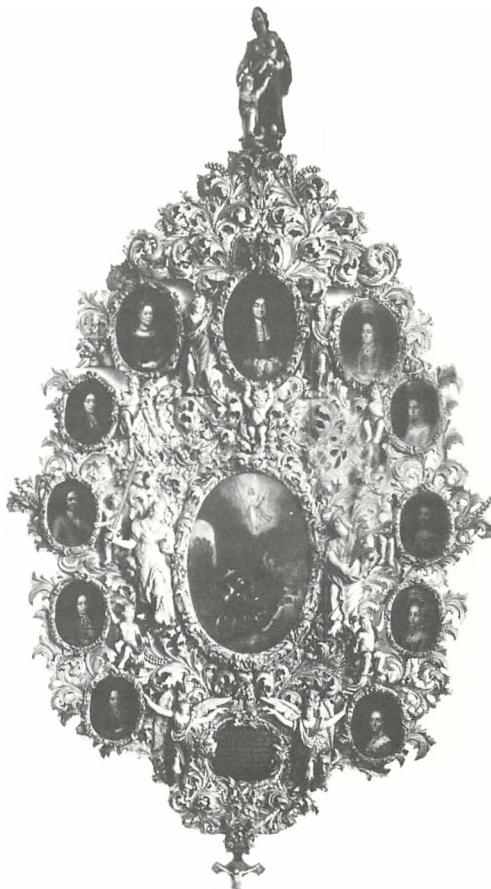
Som alt af Kristkirkens inventar er også orgelfacade og -pulpitur overdådigt udsmykket.

ste er udgået fra Flensburgs stenhuggerværksteder.

Foruden i de ovenfor nævnte to gravkapeller, har der næsten overalt under kirkegulvet været begravelser indtil de grave, der endnu ikke var sløjfet blev nedlagt 1893-94. Døren til det Tych'ske kapel på korets nordside er dog bevaret, den er indrammet af storbladet akantus og på en marmorplade over den kan læses på tysk, at Nicolai Tychs og arvingers gravkapel er opført 1687. Kirkens største epitafium er det, der 1695 opsattes for Nicolai Tych over døren, der dengang førte til familiens gravkapel. Tych, der døde 1696, var amtsforvalter og overinspektør for grevskabet Schackenborg. I den vældige, forgyldte ramme i vilter og svulmende akantusbarok er omkring det ovale midterbillede, Opstandelsen, sign. H. C. Wilrich, indsat 11 familieportrætter i ovale rammer, de er muligvis malet af Husum-maleren Johan Ayerschöttel. Et andet lignende epitafium fra 1665 i bruskbarok over amtskriver i Tønder, Lucas Preuss og hans to hustruer, har også 11 portrætter indsat omkring midterbilledet, der viser De hellige tre konger; epitafiet er løst i kompositionen og må siges at være kirkens ringeste. Af de ialt 14 epitafier er det ældste fra 1586 opsat over borgmester Carsten Andersen; rester af den oprindelige indskrift afdækkedes ved en restaurering 1943, den afsluttedes med det malede årstal, der afslører at epitafiet har hængt i den gamle kirke; både vinger og hængestykker er gået tabt. Gennem de næste 100 år har Tønders velstående borgerskab opsat epitafier i kirken, her ved gives mulighed for at følge epitafiets udvik-

ling gennem disse år fra højrenæssance over bruskbarok og til den svulmende akantusbarok; det må antages, at arbejderne i det store og hele er udgået fra henholdsvis Hinrich Ringerincks billedskærverksted i Flensburg og det Peter Petersen'ske i Tønder. Udover billedskærverarbejdet har epitafiernes mange portrætter interesse ved deres personalhistoriske værdi, mens malerierne med scener fra Bibelen i visse tilfælde er af høj kunstnerisk værdi. Det, der ved sin raffinerede farveholdning og hele udførelse rangerer højest, er maleriet i epitafiet dateret 1686 over borgmester Lucas Ambders og hustru. Det viser Fremstillingen i templet; kunstneren kendes ikke men må antages at være flamsk. De afdødes portrætter ses i barokrammens øverste kant, ved en istandsættelse 1941 viste det sig, at Ambders hustru oprindelig har båret et andet hovedtøj »lige så udførligt malet som det, der nu ses«.

Kun to af de mange gravsten skal nævnes her, de er begge indmuret i søndre sideskibs østmur og bemærkelsesværdige, da de er meget smukt udført; i modsætning til de fleste andre af kirkens gravsten er den ene relativt velbevaret, den er fra 1770'erne og lagt over Iacob Richtsen og hustru; på den anden fra omkring 1746 over Johann

Kristkirkens største epitafium, opsat 1695 for Nicolai Tych og familie.

Mundt og hustru ses et vindfad omgivet af en vinranke med drueklaser.

I kirkemuseet, oprettet 1957, opbevares bl.a. inventar, der har tilhørt den tidligere kirke.

I. B.-J.

Varde

Sankt Jacobi Kirke, der ligger vest for Torvet og er opført omkring 1100-tallets midte, bestod oprindeligt af romansk skib, kor og apsis, hvortil er anvendt granitkvadre; tårnet er sengotisk og op til taghøjde også opført af granitkvadre, resten er af munkesten og nu hvidkalket. Efter tre brande 1439, 1551 og 1590 forandredes ved de derpå følgende istandsættelser meget; f.eks. indsattes stenal i korrundingen efter den sidste af disse brande, hvor kirkens østre ende ødelagdes.

1806 bestemte kongen, at byens anden, den noget yngre kirke, Sankt Nicolai, der ligesom Sankt Jacobi var i dårlig stand, skulle nedlægges samtidig med, at den sidstnævnte udvidedes ved tilbygning af to korsarme. Bygmester Mikkel Stobberup ledede ombygningen 1809-12 og anvendte hertil visse materialer fra Sankt Nicolai. Korsarmene opførtes af overvejende røde mursten og forsynedes ligesom skibet med flade tøndehvælv, mens en blytækket trækuppel afsluttede tårnet. Professor Laurits Albert Winstrup indsatte 1857 nye rundbuede vinduer og pudsede kirkens indre; 1869 ombyggedes tårnet efter hans tegning, så det fik det ottesidede spir, der rejser sig mellem tårnets fire gavle; det var købmand Ole Palludan og hustru, der skænkede kirken spiret; 1887 gav han et nyt tårnur fra urmager Bertram-Larsen. Hovedindgangen på tårnets vestside fik

Malmdøbefonten i Sankt Jacobi Kirke i Varde er smykket med relieffer, gengivelse af såkaldte pilgrimstegn, en slags souvenirs, der i middelalderen forhandlede ved den katolske kirkes valfartssteder. Her ses således på kummens øverste kant St. Birgitta, som nedskriver sine åbenbaringer, og til højre for et af fire modellerede mandshoveder en munk i fuldt ornat og to knælende pilgrimme ved hans fødder.

1904 en nyromansk portal, der udskiftedes, da arkitekterne Kaare Klint og Rolf Graae istandsatte kirken i 1949-51 under Richard Aas' daglige ledelse af arbejdet. 1965 måtte tårn og spir gennemgå en større istandsættelse, hvorved træværket fornyedes eller forstærkedes for at bære den ny blytækning, der afløste den defekte skifertækning, hvortil nyt materiale ikke kunne skaffes.

Kirkens altertavle, et anseligt renaissancearbejde skænket 1616 af borgmester Otto Rasmussen og hustru, har malerier i felterne, der er yngre end tavlen, de oprindelige kendes ikke. Maleren Hans Poulsen, Ribe, malede 1711 tavlens otte billeder, som efter en overmaling 1828 af maleren Peder Ussing er blevet fremdraget og restaureret. I årene 1877 til 1918 var otte andre malerier, udført af David Monies og C.A. Schleisner, indsat foran Poulsens billeder, indtil altertavlen under Nationalmuseets tilsyn restaureredes af maleren Chr. Due, der 1916 havde istandsat prædikestolen; i de følgende halvt hundrede år var Ussings malerier igen alterbilleder i den gamle tavle; da de trængte til restaurering valgte man at lade overmalingen fjerne og således kunne Poulsens malerier indsættes i tavlen i restaureret stand 1967.

Døbefonten af malm er meget særpræget. På en ring står fire menneskefigurer, der bærer den dekorerede kumme; en latinsk indskrift i to linier rundt om kummen oplyser, at den 1437 er støbt til ære for Jomfru Maria og den hellige apostel Jacob i kirken i Varde af Niels Klokkestøber. Mellem indskriftens ord er relieffer ligesom i bladranken øverst på kummen. En søskendeflok Mathiesen fra Varde har 1952 skænket et sølvfad og kande; i fadet er Jesu Døb fremstillet efter den franske grafiker Gustave Doré's illustrationer til Bibelen fra 1865; en af givnerne, guldsmed i Horsens, S.H. Mathiesen, udførte fadet.

Til venstre for koret nær døbefonten ophængtes 1963 en vævning: Kristi dåb, udført af væversken Kirsten Østergaard efter forlæg af hendes mand maleren Niels Østergaard, Allinge.

Den smukke barokprædikestol fra midten af 1700-tallet er i felterne smykket med alabastre relieffer, der viser scener fra Lidelseshistorien. Reliefferne er antagelig ældre end stolen og må formodes at være blandt de ikke få arbejder af den slags, der kom til Danmark fra England og Nederlandene. Felterne skilles af evangelistfigurer, endvidere ses apostlene Peter og Paulus. Mesteren for det prægtige billedskærerarbejde kendes ikke; siden 1916 stråler stolen i guld og mange farver. Himlen, der krones af den sejrende Kristus, bærer sammen med stolen i skriftfelterne på 12 sprog skriftstedet: »Fra solens opgang til hendes nedgang er Herrens navn lovet«. Endvidere er der her ligesom på stolen forskellige Varde-borgeres bomærker, skjolde og initialer, bl.a. initialerne I.W.P., der dog først er tilføjet 1916 for bankdirektør J.W. Palludan, der

Prædikestolen fra 1700-tallet i Sankt Jacobi Kirke har i felterne fine alabastrelieffer.

bekostede stolens istandsættelse.

Kirkens største lysekrone er af malm, den har 20 arme, der bæres af mandshoveder, og den er op-hængt i korsskæringen. Den bærer et tvedelt skjold, årstallet 1642 og initialerne I.W. og H.S. for Iver Wind og hustru Helvig Skinkel, ejere af Nørholm med tilhørende bøndergods på Varde-egnen. I sydlige korsfløj hænger en 12-armet krone, antagelig fra 1660erne; skjold og initialer peger på muligheden af, at kirkens sognepræst 1653-94 provst Niels Hansen Arnsberg og hustru Ingeborg Nielsdatter Hebo var giverne, som man mener har skænket den til Sankt Nicolai Kirkes sydlige fløj. I nordlige korsfløj hænger en ottearmet krone skænket 1684 af Maren Pedersdatter Graafod, enke efter Mads Hansen. Grosserer Andreas Mathiesen, Odense, har 1951 ladet en krone støbe med den 20-armede krone som forbillede, den er dog noget mindre og hænger vestligst i skibet og afløste en krone til 24 gasblus, der nu hænger bag orglet.

Et epitafium fra Sankt Nicolai Kirke blev i 1860-erne ophængt på skibets nordmur i Sankt Jacobi. Maleriet fra 1677 viser Peder Nielsen til Lundrup med familie. På to sorte marmortavler i skibets syd-mur mindes henholdsvis provst og sognepræst i Varde 1748-67 Wilhelm Fabricius og hustru og storkøbmanden, kirkeværge m.m. Rasmus Øllgaard og hustru.

Over korbuen hænger et antagelig sengotisk krucifiks, som efter mange år på kirkeloftet blev restaureret og genophængt 1900.

Kirken fik sit første orgel 1620, som 1857 afløs-

tes af et nyt, der 1905 udskiftedes med et bygget af organisten og klokkenisten P.S. Rung-Keller, gift med giveren J.W. Palludans sønne-datter. Marcussen & Søn, Åbenrå, opsatte 1952 kirkens nuværende orgel, der indviedes 1953, et bemærkelsesværdigt instrument, som tiltrækker mange musik- og orgelkyndige fra både ind- og udland. Arkitekt Rolf Graae har tegnet facaden, hvor lange, blanke, såkaldte spanske trompeter, repræsenterer rørstemmegruppen, bygget tillige med orglets øvrige rørstemmer af orgelbygger Poul-Gerhard Andersen, født i Varde.

Ved orglets opsætning måtte nogle af orgelpulpi-turets malerier fra 1600-tallets midte flyttes, de havde ligget på loftet, men var 1905 indsat i pulpitoret; tilbage her er 12 malerier, mens fem an-bragtes i søndre korsarm.

Kirkens mindste klokke er fra 1565 oplyser en indskrift, der lyder: »Alting må forgå, Guds ord vil evig bestå«; endvidere står støberens navn: Hans Altena. En klokke fra samme århundrede, støbt af Gert de Mervelt er omstøbt 1823 og 1891. Den største klokkes indskrift oplyser, at borgmester og kirkeværge Anders Olufsen 1561 lod den støbe hos Hans Altena; på den ses tillige initialer, et krucifiks m.m. samt årstallet 1556. 1964 indviedes en testamentarisk gave fra hotel-ejer Christian Pedersen og hustru, et klokkespil på 42 klokker leveret af Petit & Fritsen, Neder-land; et af de største klokkespil dette firma har leveret; det kan betjenes både automatisk og af klokkenist.

Fra Sankt Nicolai Kirke er også en gammel døbe-font, der efter en omtumlet tilværelse i 1943 skænkedes til Sankt Jacobi Kirke af gårdejer Mads Sand, Mejls, efter at den havde fået ny fod; den anbragtes uden for kirken, men flyttedes 1970 ind i den sydlige korsarm.

Kirken har to vindfløje, den ene med årstallet 1748, samt byens våben, den anden med årstallet 1795; en af dem, antagelig sidstnævnte, stammer fra Sankt Nicolai Kirke.

I.B.-J.

Vejle

Sankt Nicolai Kirke ligger på det højeste punkt i byens ældste del. Den oprindelige kirke fra 1200-tallets sidste del har været et rektangulært senromansk skib; af dette er kun levnet nordmuren fra nordre korsarm til tårntrappen i nordvestlige hjørne. Denne røde munkestensbygning er senere udvidet, blevet treskibet, har fået korsarme og fået sit nuværende kor og tårn henholdsvis 1855-56 og 1887-88. I 1300-tallet overhvelvedes skibet, der, på grund af sin store bredde, fik to gange fem krydshvælv bæret af fem runde søjler i skibets midtakse. Om det oprindelige kor vides intet, men omkring 1400 opførtes et kor i skibets bredde, dækket af to otterbædede krydshvælv; dette kor, der stod indtil 1855, havde i østmuren på hver side af en rundbuet blænding to brede, fal-

Det indre af Sankt Nicolai Kirke, Vejle, set mod øst.

sede vinduer. I sidste halvdel af 1400-tallet opførtes et tårn af munkesten, det stod indtil det nuværende tårn rejstes. Omkring 1500 tog man fat på en udvidelse ved at føje et sideskib til kirken mod syd; man gennembrød langmuren her med spidsbuede arkader og fik derved en treskibet hallekirke; kor og tårn kom derved til at ligge skævt for skibet. Allerede 1518 opførtes mod syd et kapel, Hellig Trefoldighedskapellet, der efter en nu forsvunden latinsk og dansk indskrift på hvælvingen opførtes af borgmester Niels Jonsøn, der døde 1528 og gravsattes her. Den nordlige korsarm rejstes antagelig også som begravelsesplads, hvilket fremgår af, at ikke hele rummet er hvælvet og af, at vinduet ikke er anbragt midt i gavlen mod nord. I denne er udvendig indmuret 23 kranier, som ifølge sagnet har tilhørt en flok røvere, der fangedes nord for byen og henrettedes; en anden overlevering oplyser, at der nord for kirken har stået et benhus, hvorfra kranierne skulle stamme.

Især i 1500-tallet hjemsogetes byen af ødelæggende brande, og i 1584 hærgede pesten; der var derfor ikke penge til kirkens vedligeholdelse og den forfaldt, men i 1594 fik kirkeværgerne overladt byens skat i to år til istandsættelse; 1604 befalede de kirker i Koldinghus len, der havde råd til det at hjælpe den stadig brøstfældige kirke. Under Trediveårskrigen led byen stor skade, og kirken blev af Wallensteins tropper tillige med rådhuset inddraget i et befæstet område. I kirkens våbenhus og tårn huggedes skydeskår i murene, resultatet var foruden andre ødelæggelser, at en pille og fire hvælv i kirkens nordre del var styrtet ned efter troppernes tilbagetrækning. Brande, pest og krige plagede byen, kirken forfaldt, da borgernes henvendelser til kongen om hjælp var resultatløse; 1676 overgav Christian V kirken til Københavns Universitet, som derefter skulle stå for dens vedligeholdelse. Først 1744 istandsattes tømmer og tag, og 1781 blev kirken tilbagegivet til Vejle. Bygmester Anders Kruuse fra

Horsens ledede en stor reparation 1790-91, hvorved »kirken blev udvidet ved epitafiernes, begravelsesne og de indelukkede stoles borttagelse«, endvidere fandt andre ændringer i kirkens indre sted. I 1855-56 ombyggedes midtskibets østgavl, og det nuværende kor opførtes. 1862 tog man fat på kirkens indre, og ved denne restaurering, der lededes af arkitekt Carl Lendorf, vistes som ved de tidligere kun liden forståelse for kirkens arkitektur, f.eks. dækkedes hvælvene af et tykt lag puds, de runde piller mellem midtskib og nordre sideskib ommuredes, så de blev firkantede, og uden forståelse for senere tiders interesse blev grave tilkastet og epitafier og gravsten fjernet. Endelig blev det gamle tårn 1887 nedrevet og det nuværende nygotiske tårn opført midt for hovedskibet af arkitekt Ludvig A. Petersen. Tårnet flankeres af ligkapel og tårnopyngar hver dækket af et halvtag; på tårnets hjørner er aftrappede stræbepiller, endvidere er vinduer og glamhuller spidsbuede; en gesimsfrise afslutter tårnet, som bærer et ottesidet spir, der ligesom fire små hjørnespir er kobbertækt.

Maleren Carl Petersen dekorerede 1901 korets hvælv og vægge med kalkmalede motiver fra Gamle Testamente, de bevarede til en istandsættelse 1965-66, der lededes af arkitekt Helge Andreassen, som lod dem overhvide. Snart efter at koret var blevet udsmykket indsattes glasmalerier, udført af Christen Nielsen Overgaard, disse er, ligesom kalkmalerierne var, skænket af fire af byens borgere.

Den smukke altertavle er fra 1791 og udført af billedskæreren Jens Hiernøe, Horsens. I storfeltet, der flankeres af korintiske søjler, er 1966 genindsat tavlens oprindelige maleri, der viser Opstandelsen, det er signeret af maleren Carsten Bræstrup fra Horsens. I årene 1930-66 var et maleri med samme motiv malet af Niels Skovgaard indsat i altertavlen, billedet var en anonym gave. Over tavlens gesims ses mellem to vaser Jahves navn omgivet af skyer, englehoveder og lysstråler.

Et par apostelfigurer på hovedskibets nordvæg er antagelig fra en sengotisk altertavle; kirken havde indtil reformationen i alle fald seks altre. En alterkalk med sekstunget fod og tilhørende disk bærer indskrift, der oplyser, at salig Peder Jensen Hovers arvinger har »foræret« disse til kirken 1681. Hans Jeremieson-Wolf har 1677 skænket oblatæskan, mens kammerherre Søren Fogh har givet vinkanden fra slutningen af 1800-tallet. Alterets ældste stager er fra 1592, og skænket af borgmester Hendrich Dyttmer og hustru. Døbefonten er en romansk granitfont; dåbsfadet af messing, der bærer givernes initialer, er et nederlandsk arbejde skænket 1692; den meget slidte dekoration viser et svagt omrids af en rytter og to skikkelser, det er muligvis en fremstilling af fortællingen om Heliodorus, der findes i Anden Makkabæerbogs tredje kapitel. Prædikestolen med samtidig himmel er et smukt udført sned-

kearbejde i renæssance; den er 1915 restaureret af Chr. Due og står på nær nogle få undtagelser i sin oprindelige skikkelse. Indskriften oplyser, at Clement Sørensen 1576 har bekostet stollen, og at den år 1600 på lensmanden »Caspar Marckdaners befaling forandrit till dete sted af han Efterladne Hustru... oc hans« (børn).

Man ved fra regnskaberne, at kirken har haft et orgel 1570, siden da har der fundet flere fornyelser sted, og det nuværende orgelværk er fra 1969 og opsat af Th. Frobenius & Sønner, København. Kirkens ældste lysekrone er ophængt 1707, de andre er fra 1800-tallet og senere. Kirkeskibet »Dorthea Marie« er skænket anonymt 1938. To malerier, der forestiller henholdsvis Luther og Melanchton er 1585 skænket af præsten Niels Madsen Bucks enke, han var død af pest året før. Foruden et billede af Peder Christensen Riber, præst her 1603-10, ejer kirken et billede af Anders Sørensen Vedel, der var født i Vejle, malet 1860 efter et stik fra 1690 af Jørgen Roed og skænket af Orla Lehmann m.fl. Kirken har 1720 modtaget et messingbækken og en skovl til jordpåkastelse af Johanne Marie Mestings. Bækkenet bærer et bomærke og bogstaverne M. T. og A. F. D., initialer for Mads Tordsen og Anne Finds Datter, om hvem man ved, at deres navne tillige med årstallet 1586 har stået på en nu forsvunden altertavle. Et alterbordsforhæng med broderier, nu ophængt i søndre korsarm, har kirken fået 1692 sammen med dåbsfadet. Det er antagelig af fransk eller engelsk oprindelse og har tilsyneladende været anvendt som kjole eller nederdel; Nationalmuseet fik overladt to af de fem 52 cm brede stykker stof, som forhænget bestod af; alterbordsforhænget omtales 1793. I nordre korsarm hænger et antependium af mørkt blåt fløjel, skænket 1840 i anledning af Christian VIIIs kroning, af apoteker Havemans enke født Winding. Det er prydet med kongens og dronningens monogrammer i hånddrevet sølv ligesom giverinitialer og dato, mens årstal og egelev er broderet i sølvtråd.

Over gitterdøren til det såkaldte de la Mares kapel er anbragt to figurer, der har tilhørt en korsfæstelsesgruppe, hvortil det lille sengotiske krucifiks antagelig også har hørt. To jernbeslåede kirkeblokke er begge udhulede egestammer; 1923 fandtes 24 småmønter gemt i indvendige revner, de bar årstal fra tiden 1608-1812. Omkring 50 mønter er ved restaureringen 1965-66 fundet under gulvet, heraf er to fra Erik Glippings tid. Af kirkens tre klokker er den ældste og største støbt 1633 i Lübeck af Anton Wisen, som indskriften oplyser; på den næstældste og mindste står: »HANS PICHMAN ANNO 1642«; den yngste er støbt i København 1844 af Gamst & Lund. Et klokkespil på 12 klokker fra B. Løw & Søn, København, er skænket anonymt i 1939. Kun få gravminder er bevaret, som nævnt forsvandt epitafierne efterhånden ved de forskellige restaureringer, men en del gravsten fra 1400-

1600-tallet er dog bevaret. Det søndre kapel indrettedes 1704 som familiegrav for oberstløjtnant Kai de la Mare til herregården Aggersbøl; 1862 flyttedes kisterne til kapellet i nordre korsarm, som oprindelig tilhørte slægterne Suhr og Feveje. Her står nu fem kister, hvoraf de tre rummer de la Mare og hans to hustruer; hvem der hviler i den fjerde kiste vides ikke, men den læderbetrukne kiste åbnedes ved sidste restaurering og i den var et velbevaret kvindeligt iført klæder fra 1600-tallets midte. Den femte kiste indeholder et lig, der 1835 blev fundet i Haraldskær Mose vest for Vejle, og som man fejlagtig antog var liget af den norske dronning Gunhild gift med Erik Blodøxke.

I. B.-J.

Viborg

Søndre Sogns Kirke, der ved genindvielsen 1728 efter en brand fik dette navn, havde indtil 1529 under navnet Sortebrødre Kirke, hørt til det dominikanerkloster, der omtales 1246, men sandsynligvis er bygget en snes år tidligere i Byens sydøstlige del på bakkeskråningen ned mod Sønderø. Den nuværende kirke er treskibet med lige afsluttet kor mod øst, sideskib mod nord og syd, samt tårn mod vest; heraf er midtskib og kor ældst og opført på et fundament af rå kamp, ofte uden bindemiddel. I denne del, der klart skiller sig ud som en selvstændig bygningsdel og er den oprindelige klosterkirke, indgår så uensartet byggemateriale, dog overvejende munkesten af varierende størrelse og farve, at det er nærliggende at antage, at munkene har anvendt materiale fra en nedbrudt kirke, hvorfra den megen tilhugne granit stammer, der flere steder i de nederste partier er anvendt som beklædning og desuden ved vinduer og portaler. Bygmesteren af denne kirke, der er fra 1200-tallets slutning, kendes ikke, men det må antages, at han har været professionel bygmester, siden han har været i stand til at bygge så moderne, at man kan tale om en bygning med fine detaljer fra overgangstiden mellem den romanske og den gotiske stil, dog med overvejende gotiske træk. Denne langhuskirke på fem fag har øjensynlig fra første færd haft fladt loft, men det har næppe været længe før hvælvene, der hviler på brede vægpiller, er indbygget; heller ikke stræbepillerne er bygget fra begyndelsen. Gavlene mod øst og vest fik, som det endnu ses mod øst, en vinduesgruppe bestående af tre høje, smalle vinduer, der går igen i flankemurene; resten af kirken har kun et vindue i hvert fag. Den meget smukke østgavl, der 1728 i stedet for en sikkert blændingsprydet gavltrekkant fik et afvalmet tag, er af halvsøjler delt i fem fag, hvoraf de midterste optages af vinduerne, mens de ydre fornedet har siksakmønstreret murværk og foroven afsluttes af et rundt buestik. Vestgavlen har over vinduesgruppen et delvis bevaret blændingsgalleri med spidsbuede arkader

under en buefrise, der følger gavlens kamtakker. I sydfacadenes andet fag fra øst er en tredelt vinduesgruppe rekonstrueret efter sikre spor, mens de øvrige, der kun var delvis bevaret, er angivet ved udhugning i væggene. I vestgavlen var hovedindgangen, en smukt profileret, spidsbuet portal; de spidsbuede, profilerede portaler i det vestlige fag i nord- og sydfacaderne er begge afdækket ved en istandsættelse 1912-18, det samme gør sig gældende for den enkle dør, der findes i korets sydside.

Det må antages, at klosteret 1529 må have været midlertidigt forladt, da kongen dette år overgiver byen dette klostres kirke tillige med det forladte gråbrødre kloster som sognekirker. Efterhånden blev kirken for lille som sognekirke, og man inddrog 1576-77 to tidligere opførte, sengotiske overhængede kapeller mod nord som sideskib ved gennembrydning af muren mellem dem og af kirkens nordvæg. Vest for dette sideskib opførtes et nu nedrevet benhus; en tavle, som har sidet over dets dør, har en indskrift, der oplyser, at Viborg-borgeren Christen Hjarbek og hustru 1634 bekostede dette benhus. Det søndre sideskib, der er en del af det ellers forsvundne klostres nordre korsgang, indrettedes antagelig noget senere end det nordre sideskib. Et spåndækket spir opførtes 1605 over midtskibets vestende men blev flammernes bytte ved en brand 1615. Det meget smalle, ca. 23 m høje tårn rejstes i årene 1696-1701, delvis bekostet af præsten Christen Eriksen og hustru, herom er antagelig en romansk døroverligger, der bærer ægteparrets initialer og årstallet 1697, et minde; den er nu indmuret ved kordøren mod syd. Året efter, 1702, fik tårnet et spir tækket med bly og af næsten samme højde som tårnet; mere end halvdelen af udgifterne til spiret betales af Christen Eriksen. 1726 lagde en voldsom brand en stor del af byen i ruiner, og Sortebrødre Kirke gik det så alvorligt ud over, at det ved kongelig resolution bestemtes at sogn og kirke skulle nedlægges; resolutionen blev på menighedens anmodning trukket tilbage og allerede 1728 kunne kirken indvies; ved denne lejlighed var det, at korets nedstyrtede hvælv erstattedes med en træhvælvning og taget blev afvalmet. Genopbygningen lededes af Claus Stallknecht fra Altona, han var bygningskyndigt medlem af den kommission, der tog sig af genopførelsen af byens offentlige bygninger, der var ødelagt ved branden.

Istandsættelserne var gennem årene mange, da man kun havde råd til at gøre det nødvendigeste; først 1875-77 restaureredes kirken og især tårnet gennemgribende. H.B. Storck, der ledede arbejdet, lod tårnet skalmure og udskiftede dets pyramideformede tag med et sadeltag og trappegavle, men det lykkedes ikke at skabe harmoni mellem tårn og kirkebygning. I samarbejde med Nationalmuseet gennemførtes en istandsættelse 1912-18 ledet af arkitekt Helge Bojsen-Møller; kirkens daværende udseende bevaredes i

det store og hele, og der rådedes bod på de værste fejltagelser, der gennem årene var begået, f.eks. fik koret igen et muret hvælv og tilmurede døre og visse vinduer genåbnedes. Langs sydturen fandt udvendig en større udgravning sted, således at de spidsbuede arkader, hvoraf der kun sås spor, afdækkedes i hele deres højde; ved dette arbejde fandt man rester af klosterets fundamenter mod øst og vest, men havde ikke midler til videre undersøgelse. Ved den indre restaurering ryddedes de endnu eksisterende begravelser under gulvet og inventaret istandsattes.

Bag alteret, der er placeret langt fremme i koret, er et panel med messingbalustre, som adskiller sakristiet fra koret. Ved kirkens genindvielse 1728 skænkede Frederik IV den sengotiske altertavle fra kirken i Københavns Slot; det prægtige arbejde er utvivlsomt fra et nederlandsk værksted, udført i 1500-tallets begyndelse. På den trefløjede skabstavle er udvendig malede gengivelser af Brylluppet i Kana, Gregor den Stores Messe og Nadveren; når fløjene er åbne ses på disse fra venstre: Kristus i Getsemane, Kristus for Pilatus, Opstandelsen og Himmelfarten. Mens malerierne er af vekslende kvalitet, er billedskærerarbejdet overvejende ypperligt. I den nederste del af det høje midterfelt ses bag fire profeter Isaj, af hvis bryst en vinstok (Jesu stamtræ) udgår og deler sig i to og således danner ramme om det øvre midterfelt, der viser Korsfæstelsen. Til venstre herfor ses Korsbæringen og under denne Bebudelsen og Tilbedelsen af barnet; yderst til højre ses øverst Gravlæggelsen og derunder Fremstillingen i templet; alt er malet, og der er anvendt mange farver og forgyldning.

Alterkalken er skænket 1728 af byens handske-
magere, disken er 1778 skænket af borgmester Niels Mogensen Høeg som erstatning for en, der sammen med andre ting, var blevet stjålet. Alterstagerne af malm er dateret Lübeck 1729, og den tyske indskrift oplyser, at de er skænket af Laurits Nielsen Krämer og hustru. Da Nørre Sogns Kirke var nedlagt solgtes inventaret 1813, og nogle af Viborgs borgere købte da et krucifiks, der havde hængt i kirken siden 1674 og skænkede det til Søndre Sogns Kirke.

Døbefonten, der opstilledes 1907, består af en ny granitkumme, der hviler på en romansk granitfod; en træfont fra 1728 anvendes ikke mere. Prædikestolen er opsat 1732, den er marmoreret og smykket med malet og forgyldt billedskærerarbejde og Frederik IVs og Christian VI's navnetræk. Maleren Mogens Thrane har foruden et stort maleri, der viser Korsfæstelsen, malet de mere end 200 billeder på panelerne og stolestadernes døre; de viser bibelske scener, pietistiske allegorier og topografiske motiver, hvoriblandt det ældste autentiske billede af kirken ses, malet 1736. Orglet er sidst ombygget 1965, mens facaden er tegnet af Storck. Fire lysekroner er ifølge indskrifterne skænket til kirken, to af dem 1729, de andre henholdsvis 1732 og 1736.

Altartavlen i Søndre Sogns Kirke i Viborg; det storartede billedskærerearbejde er utvivlsomt nederlandsk.

Også klokkerne blev ødelagt ved den store brand og blev 1728 og 1729 omstøbt af Caspar Kønig, den førstnævnte har i årene 1926-71 været erstattet af en ny klokke, da den var revnet, men er altså nu repareret og igen på plads i tårnet. Ved korets nordvæg er rejst en gravsten over borgmester Morten Hegelund, død 1574, yderligere bevarede sten er alle meget slidte.

I.B.-J

Viborg Domkirke

Historie

Viborg har det tilfælles med Odense, at bynavnene begge steder viser en kontinuitet i kultsted fra hedenskab til kristendom. Viborg er afledt af Vibjerge dvs. de hellige bjerge. Uden at man nærmere kan sige noget om den førkristne kult, kan man slå fast, at der her i centrum af Jylland ved den nord-sydgående vej - Okse- eller Hærvejen - har været behov for gudsdyrkelse. Dette hænger sikkert nøje sammen med stedets betydning som landsting for hele Nørrejylland.

Viborg hører ikke til blandt de ældste bispestæder, som allerede nævnes 948 i Slesvig, Ribe og Århus, men i første halvdel af det følgende århundrede blev stedet - mere eller mindre varigt - sæde for en biskop, og ved stiftsindelingen omkring 1060 udpegedes Viborg naturligt til en fast biskopby.

Hvor bispem i begyndelsen havde sin kirke vides ikke, men muligvis har der på den nuværende kirkes grund ligget en kirke, formodentlig af træ, som har gået forud for den i forrige århundrede nedrevne granitkirke. Hvornår denne bygning, der blev indviet til Vor Frue, og som var en af Europas største kvaderstenskirker, opførtes, kan man ikke sige med sikkerhed, men meget tyder på, at den blev påbegyndt omkring 1130 under biskop Eskil og fuldenet under biskop Niels. Det var en basilika med to tårne i vest og ligeledes to

småtårne på nord- og sydsiden af koret ved apsisen.

I løbet af middelalderen føjedes tre kapeller til den romanske kirke. Et kapel indviet til St. Kjeld var formodentlig det ældste og stod måske færdigt 1189, da kirkens lokale helgen St. Kjeld blev helgenkåret. Mens dette kapel var anbragt ved skibets nordside, lå de to andre, St. Anna og Vor Frue kapeller på sydsiden. Sidstnævnte blev 1393 indstiftet af dronning Margrete. Det meget store kapel har i opbygning mindet en del om det yngre Helligtrekongers kapel ved Roskilde Domkirke.

Almindeligt forfald, ødelæggende brande og derpå følgende mangelfulde istandsættelser bevirkede, at bygningen hensygnede stadig mere, og i en sådan grad, at man efter midten af forrige århundrede besluttede at rive den ned og bygge en ny, som efter tidens opfattelse skulle være en rekonstruktion af den oprindelige kirke »mere romansk end 1100-tallet selv« (den svenske kunsthistoriker Johnny Roosval). 1864 påbegyndtes opførelsen med nedlæggelse af den første sten i søndre korsfløj; 1876 indviedes den nye kirke. Arbejdet lededes af N.S. Nebelong - bistået af Julius Tholle - og efter deres død i 1871 af H.B. Storck. En beretning fra nedrivelsen mere end antyder, at nedrivning desværre nok var den eneste løsning: »Man kunne med hænderne eller i det mindste med skovle uden vanskelighed føre store dele af murenes og pillernes indre bort. Man fandt de ved ildsvåderne smeltede tagdækkers metal flydt ned mellem løst grus og rullesten. Man fandt grundvoldene forvitrede, granitten skørnet, hvælvingernes buer åbnede, revner hist og

Viborg Domkirkes krypt, det eneste der står tilbage af den oprindelige kirke.

De to fine løverelieffer på domkirkens apsis.

her, skævhed og faldefærdighed alle vegne. Det var en lykke, at kirken ikke var faldet ned af sig selv engang under gudstjeneste før den lukkedes«.

Bygning

Af den oprindelige kirke er alene krypten bevaret. Den strækker sig under kor og apsis og er delt i tre lige brede skibe, der er dækket af 12 ribbeløse krydshvælve af frådsten. Frisøjlerne i rummet har firskårne terningkapitæler og runde baser med kraftige knopper. De to midterste af søjleskifterne er af rød porfyr, de øvrige af granit. Udvendig på apsisen er der en kraftig attisk profileret sokkel, hvorover tre vinduer ned til krypten er anbragt; to af vinduerne - det midterste og nordøstligste - har rundstav langs kanten. Det midterste vindue er flankeret af to meget fint udformede løverelieffer, som hører til blandt jysk granitskulpturs smukkeste eksempler.

Domkirken set fra vest.

Flere gamle billedsten er indmuret i den nuværende kirke. I nord et tympanon med to løver, som stammer fra den nedbrudte gråbrødrekirke, og i syd et tympanon med Kristus der velsigner, fundet 1834 under planering af arealet nord for kirken.

Den nuværende kirke er en meget fri rekonstruktion af den ældre. Mange enkeltheder kunne man ikke få rede på, hvorfor man ofte skelede til domkirken i Lund som et beslægtet monument. Resultatet er blevet karakteriseret som »Lundadomen i miniatyr« (Johnny Roosval).

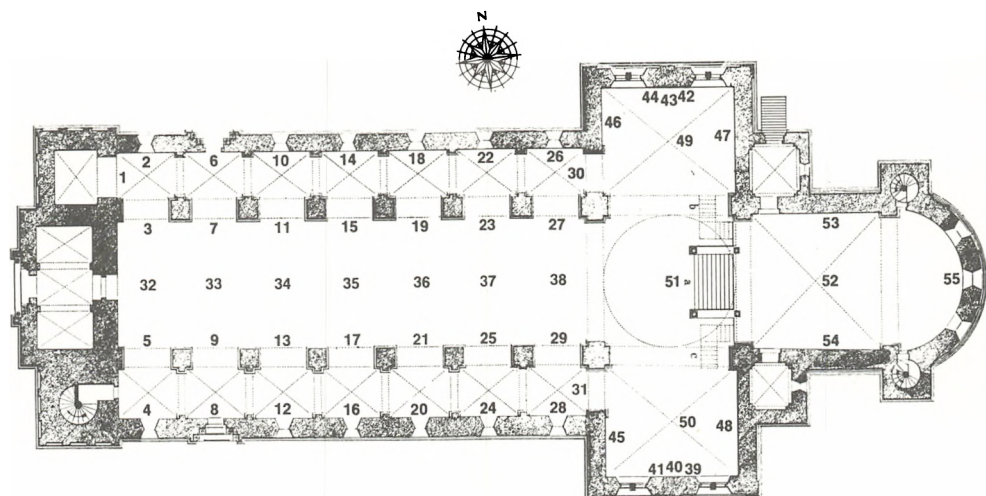
Bygningen er en fladloftet basilikakirke, bestående af apsis, kor, korsarme og treskibet langhus. Materialet er hovedsagelig grå, ensfarvet granit fra Uddevalla med delvis indblandet jysk granit.

1899 blev det overdraget Joakim Skovgaard at dekorere kirken; han valgte at udsmykke sideskibenes og tværskibenes mure med freskomalerier. 1906 var billederne fuldført, men 1911-13 arbejdede Skovgaard igen i kirken med loftets udsmykning, denne gang i oliemaleri. Joakim Skovgaard, som havde mange glimrende medarbejdere, bl.a. Niels Larsen Stevns, har skabt en serie markante billeder, hvorom meningene er stærkt delte: en protestantisk billedbibel, enstående i sin art, som atter har gjort kirken til valfartssted for tusinder - en mægtig, trofast religiøs forkyndelse, en dansk grundtvigiansk Biblia Pauperum, som er alt for berømt - en gave til Guds ære fra det tyvende århundrede.

Sideskibene og langskibets triforiefelter har betretninger fra Gamle Testamente; tværskibets billeder fortæller om Jesu liv, koret om hans opstandelse og ophøjelse. Planen for billedernes indhold er udarbejdet i samråd med biskop H.J. Swane. Nedenfor er angivet alle billedrækkerne med numre, der henviser til hosstående grundplan.

Billeder i sideskibe og triforiefelter

- 1) Adam giver dyrene navne; 2) Evas skabelse;
- 3) Torne og tidsler skal jorden bære dig;
- 4) Syndefaldet; 5) Eva med Kain og Abel;
- 6) Uddrivelsen af Paradis; 7) Abels begravelse;

Tallene på grundplanen angiver, hvor Joakim Skovgaards billeder er placeret.

8) Kains og Abels offer; 9) Kvindens sæd skal knuse slangens hoved; 10) Syndfloden - Noahs offer; 11) Duen kommer tilbage til Noah; 12) - Herren gæster Abraham, Abrahams bøn for Sodoma og Sodomas ødelæggelse; 13) Abrahams sæd skal blive talrig som havets sand og himmelens stjerner; 14) Isaks ofring på Moria Bjerg; 15) Elieser ved brønden; 16) Jakobs drøm og Jakobs kamp med englen; 17) Esaus og Jakobs møde; 18) Josef udtyder Faraos drømme - Josef modtager sine brødre; 19) Josefs blodige kjortel; 20) Overgangen over Det røde Hav; 21) Moses tages op af Nilfloden; 22) Jøderne ved Sinai Bjerg; 23) Moses ved den brændende tornebusk; 24) David danser for arken; 25) David spiller for Saul; 26) Elias og kong Akab og baalpræsterne - I Nabots vingård; 27) Ravnene bringer Elias føde; 28) Johannes Døbers liv: Johannes døber ved Jordan - Salomes dans - Henrettelsen; 29) Daniel i løvekulen; 30) Jøderne ved Babylons floder; 31) Jøderne genopfører Jerusalems mure.

Hovedskibets loftsbilleder

32) Moses og David, (kobberslangen i ørkenen); 33) Marias bebudelse; 34) Marias og Elisabeths møde; 35) Jesu fødsel; 36) Fremstillingen i templet; 37) Jesu dåb; 38) De fire store profeter. På begge sider af loftets midterfelter de tolv små profeter.

Tværskibets billeder

39) Jesu fristelse; 40) Den fattige enkes skærv; 41) Jesus velsigner de små børn; 42) Tempelrensningen; 43) Den blodsottige kvindes helbredelse; 44) Jesus helbreder en værkbruden; 45) Indbydelsen til det store gæstebud; 46) Jesus hos Marta og Maria - Lazarus' opvækkelse - Indtoget i Jerusalem; 47) Nadverens indstiftelse og Jesus i Getsemane have; 48) Korsfæstelsen; 49) Herrens stridsengle; 50) Herrens sendebud; 51) De tolv apostle og de fire evangelister.

Korets billeder

52) De syv engle med dommedagsbasuner og en ofrende engel; 53) Jesu opstandelse og Jesu tilbagekomst fra De dødes rige; 54) Himmelfarten; 55) Den velsignende Kristus omgivet af de saliges skarer. («Den store, hvide flok»).

Inventar

Næsten alt inventar stammer fra kirkens genopførelsestid, altså slutningen af forrige århundrede, og kun meget lidt fra ældre tid er bevaret. Alterudsmykningen er af forgyldt metal efter tegning af Storck (nærmeste forbillede er det gyldne alter i Sahl Kirke, Ginding herred). Fra et ældre

Indbydelsen til det store gæstebud, et af Skovgaards billeder i Viborg Domkirke.

alter stammer det højbarokke maleri af Korsfæstelsen, udført af Hendrik Krock, som findes i nordre sakristi.

I det sydlige sakristi findes dele af en middelalderlig alterudsmykning: Maria og Gud Fader med Den korsfæstede. De blev på domkirkens indvielsesdag skænket af sognepræst A. Kall-Rasmussen, Finderup.

I midtskibet på den østligste af nordpillerne hænger et sengotisk krucifiks, som ikke oprindeligt var hjemmehørende i kirken.

Døbefonten er af granit. Prædikestolen, som er af bremer-sandsten, er modelleret af H.W. Bissen. Den hviler på tre polerede granitøjler.

Ved opgangen til koret står en 2,8 m høj syvarmet lysestage (lyskloven), som er en af de fornemste af vore store stager. Ifølge en inskription er den lavet i Lübeck af Didrick Kron og 1494 skænket kirken af kanniken Peder Povlsen. Under branden 1726 blev den delvis ødelagt og derpå restaureret af Caspar Kønig omkring 1730.

I hver af korsarmene hænger en lysekrone med giverinskriftion: Peter Jessen og Dorothea Ostenfeldt samt årstallet 1781.

Otte anselige lysebærere i form af engle, modelleret af Skovgaard, findes i midtskibet.

Begravelser

Der er kun bevaret en lille del af de mange kister, gravsten og epitafier, som i tidens løb havde hobet sig op i den gamle kirke. I lange perioder var kirken et yndet begravelsessted hos den jyske adel, men kun få vidnesbyrd minder herom.

1663 blev det Sehested'ske gravkapel indrettet i forhallen mellem vesttårnene, men 1869 flyttedes det ned i en dertil opført gravkælder under samme forhal. Her står kister med bl.a. Malte Sehested til Rydhave og hans hustru Margrethe Reedtz; Frederik Sehested og hans to hustruer Else Margrethe Rothkirch og Sophie Birgitte Sehested; oberstløjtnant Jens Sehested i en stor granitkiste, der blev udført 1796. Under det nordre tårn står kister med rektor Peter Jessen og hustru Dorothea født Ostenfeldt. I det nordlige vesttårn er der 1665 indrettet gravrum med smedejernsdør. Her står kister indeholdende Kjeld Krag til Trudsholm og hustru Sophie Krabbe; Hans Juul til Stårupgård og hustru Elisabeth Krag; Ivar Krag til Trudsholm, der som ritmester faldt i Den skånske krig.

I det søndre sakristi står to metalkister med generalmajor Gregers Daa til Hald, der faldt som ryttergeneral i slaget mod svenskerne ved Gadebusch 1712, og hustru Jeanne Marie Rüse.

Epitafier

Et pompøst epitafium er anbragt over døren til det sydlige vesttårn over Malte Sehested, der i polsk tjeneste havde kæmpet mod bl.a. tyrkerne, og hustru Margrethe Reedtz.

Gravsten

1) 1498. Viborg-biskop Niels Glob; bispefigur i fuldt skrud og med krumstav. Den store sten er slidt og ildskørnet. I nordre korsarm.

2) 1506. Franciskaner-guardianen Johannes Knudsen; inskriptionen står på rundbuen over portrætfigurens hoved. Stenen, der imod tidens sædvane er af granit, stammer fra franciskanerklosteret. I nordre sideskib.

3) 1557. Mester Niels Friis, Cantor, »kaldet af Herren 1557« og hustru Anne Høeg. Portrætfigurer af ægteparret, han med en bog, hun med smykker. Den ret tarvelige sten er beslægtet med andre gravsten, som stilistisk af Chr. Axel Jensen er samlet i »Østjysk fusergruppe«. Søndre sideskib.

4) 1603. Lektor, magister Peder Johansen Høeg og hustru Anne. Søndre korsarm.

5) 1612. Kjeld Krabbe til Brusgård, »lensmand for denne by og borg«. Gravskrift af hans hustru Christence Juel. Søndre korsarm.

6) 1673. Biskop Peder Villadsen, der var den gejstlige stands sekretær under stændermødet 1660. Søndre sideskib.

7) omkring 1677. Borgmester Claus Christensen, Reenberg'ernes stamfader, og hustru Mette Pedersdatter. Søndre korsarm.

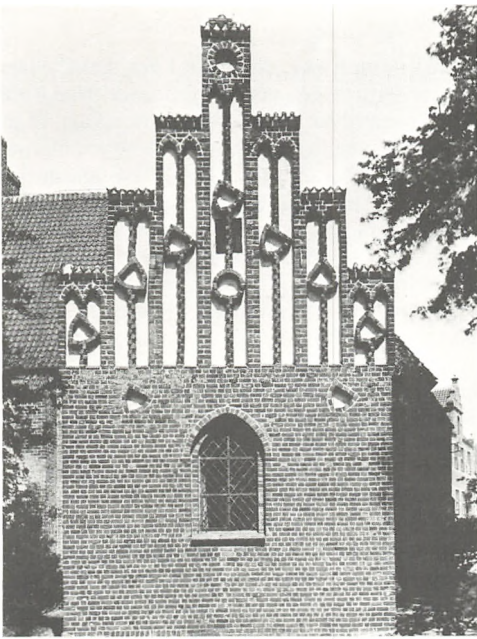
8) 1693. Biskop Søren Glud, som formodentlig opnåede bispesædet gennem sin kones søster, Christian Vs elskerinde Sophie Amalie Moth. Søndre sideskib.

Blandt de historiske personer, som blev begravet i domkirken bør nævnes kong Erik Glipping, der efter mordet 1286 blev begravet i koret foran højalteret. En indskriftsten i korgulvet betegner stedet. Kirkens måske fornemste begravelse fandt sted, førend bygningen stod færdigopført. Domprovst Kjeld, som døde 1150, blev helgenkåret 1189 og bisat i et 1 m langt skrin med forgyldte messingbeslag og dragehoveder samt lænker, beregnet til skrinets ophængning. I stil med de andre jyske domkirker fik Viborg således også sin egen lokale helgen. Desværre gik skrinet tabt ved branden 1726.

Viborg Domkirke udtrykte, da den i 1100-tallet blev opført, kvintessensen af de jyske granitvaderkirker. Dens sørgelige forfald afspejler tydeligt de efterreformatoriske tiders misrøgt. Og den genrejste kirke i »ren romansk stil« er et markant eksempel på forrige århundredes restaureringsprincipper. A.B.

Vordingborg

Vor Frue Kirke, beliggende på den nu nedlagte kirkegård sydvest for Kirketorvet, vides der ikke noget om med sikkerhed før 1432, da paven tilstod den aflad, den var på det tidspunkt ved at styrte sammen, og må således allerede have eksisteret en længere årrække. Ærkebispens af Nidaros kundgjorde 1434 siddende foran højalteret

Den smukke sydgavl i Vor Frue Kirkes sakristi, Vordingborg. Til højre et af korets kalkmalerier, der afdækkedes 1932; her ses *Bebudelsen*.

om et bispevalg i Bergen, koret må altså på dette tidspunkt have været brugeligt; dette har antagelig hørt til en nu forsvundet enskibet langhusbygning. Det har en tresidet afslutning med valmtag og er bygget af overvejende gule munkesten, der i bæltet er iblandet røde sten. Støttepillerne, der markerer fagene, har en nedre afsats, hvori der på hjørnepillerne er en lille firkantet blænding; under østvinduet er en laveresiddende, større trekløverbuet blænding. Korrummets hvælv er næppe samtidige med ydermurene, men indbygget ca. 1470, hvad kalkmalerierne her vidner om. Det tredelte skib med kun fire fag må, også ifølge kalkmalerier, være opført efter 1432 og fuldført henimod 1475; det dækkes af ét stort sadeltag og har støttestæder, der på hjørnerne er skråtstillede. Tårnet, som i forhold til det brede skib virker slankt og spinkelt, må antages at være bygget i to perioder; nær syvtakkede gavle har hver syv højblændinger. Våbenhuset udfor kirkens syddør er ligesom tårnet af munkesten, det samme gælder sakristiet, hvor især sydmuren har et mønster af sortbrændte sten. Den smukke søndre, kamtakkede gavl har syv tvillingdelte højblændinger, der brydes af skråtstillede skjolde og en enkelt cirkel; nær sydmurens østhjørne er muligvis i 1600-tallet indridset et solur med romertal. I kirkens indre adskilles de tre skibe ved ottekantede piller, hvorpå falsede, spidsbuede arkader hviler; overmurene prydes af spidse blændinger, som mod syd opdeles af stavværk. Det mærkelige forhold mellem det lave, brede kor og det høje, smalle midtskib virker særlig påfaldende inde i kirken; midtskibets østligste (bærende) bue er udformet som korbue til et aldrig opført

højere kor. Denne bue er lukket af en blændmur, der dækkes af et kalkmaleri fra ca. 1470, der viser Maria og Jakob samt Johannes og Andreas som sidefigurer til et udskåret lægmandskrucifiks, der i sin nuværende udførelse er fra 1882. Ved Jakobs højre skulder står: »Anders Smed lod det male«; i koret er 1932 afdækket malerier af samme maler, som menes at være Helligtrekongerskaps Mester, der i 1460'erne udsmykkede Christian Is kapel (Helligtrekongerskapel) i Roskilde Domkirke. I koret findes tillige en karikatur af en drikende mand med en spids hue, der i virkeligheden er et bomærke, hvorunder ansigtet og indskriften »Jeppe murer« er malet; i samme kappe er en inskription, der oversat lyder: »Anders smed, han lod disse hvælvinger male og hvælv. Bed for ham til Gud«.

På det fritstående alterbord står den pompøse altertavle skåret af Abel Schrøder d.y., Næstved, et arbejde med bruskarokke ornament, dog i sin opbygning senrenæssance. De seks tunge storsøjler, hvorimellem de anselige evangeliststatuetter står, giver tillige med det lave topstykke en breddevirkning, der passer til korets dimensioner. I fodstykket ses Nadveren, i hovedfeltet en korsfæstelsesgruppe, hvor Schrøders initialer er skåret i et skjold, en kriger støtter sig mod; topstykkets skjold bærer et kronet C (hristian) 4. Våbenskjolde med underskrifter for lensmanden Fr. Reedtz og hustru S. Høg samt initialer for borgmester Erik Nielsen, findes på top- og storvinger. Til den i ny tid opmalede staffering er anvendt meget guld. I søndre sideskib hænger en sengotisk sidealtertavle, hvis midtskab indeholder en udskåret gruppe af Anna selv tredje, mens

fløjenes indersider viser legendariske scener fra Jomfru Marias historie. Alterkalken, der er sengotisk, har en stor kumme, der i 1700-tallet er fornyet, den ottedelte fod med et gennembrudt ornament bærer indskriften: »givet af Tuve Jacobsen for hans synder«. Den ovale oblatæske med landskab, Guds lam og indskrift på låget er fra 1688. Et par sengotiske, meget svære alterstager er ca. 55 cm høje, et par fra 1600-tallet er ca. 25 cm. Korgitteret fra omkring 1640 er rigt på ornamenter delvis skåret i gennembrudt arbejde vistnok af Abel Schrøder. Sidestykkerne, der flankerer midtportalen, har drejede balustre, svær tredelt gesims kronet med topstykker og spir; som på altertavlen findes våbenskjolde for Reedtz og Høg. Døbefonten i senrenæssancestil er af sandsten, dens indskrift beretter, at sognepræst Simon Nielsøn har foræret den »til en ihukommelse efter hans dødelige afgang 1612«; fadet, et sydtysk arbejde, er 1627 givet kirken af Anders Jørgensøn og Cæcil Nielsdatter. Den smukke prædikestol fra 1601 er udført i højrenæssancestil af snedker Bertel G. i Vordingborg; mod sædvane er dens fem fag firdelte. Den står i røset eg med staffering fornyet på grundlag af den oprindelige. I en svungen smedjernsarm med en figur af en engel er ved prædikestolen anbragt fire timeglas. Lensmanden Palle Rosenkrantz og hustru Elisabeth Rosenspar har ifølge en udskåret frise 1626 bekostet et pulpitur, et rigt barokarbejde, hvis syv fag adskilles af vingede karyatider, det tjener nu som orgelskranke. 1960 opstillede Marcussen & Søn, Åbenrå, et nyt orgel, hvis facade er tegnet af arkitekt Aage Herløw. Et billede malet i begyndelsen af 1600-tallet må være hjembragt fra et katolsk land, det er malet på træ og viser et Kristus-hoved på blå bund samt en 17,5 cm lang rød streg. Indskriften fortæller, at dette er en sand fremstilling af Jesus Kristus, og at stregens længde er 1/10 af Frelserens sande længde. Af de fire lysekroner, alle fra ca. 1650-1700, bærer den ene, der på ophængstangen er udsmykket med en smukt skåret barnefigur af træ, en lang rimet indskrift med givernavn. Tårnets urværk er fra 1792; den ældste af de fire klokker bærer årstallet 1465, den yngste afløste 1894 en revnet klokke fra 1497, der nu er i Nationalmuseet. Fra Abel Schrøders værksted er også et af kirkens 11 epitafier; det er opsat 1640 over borgmester Erik Nielsen og viser Opstandelsen i storfeltet, der er omgivet af figurer og en overdådig bruskbarok-ornamentik; familieportrætter malet på træ er indsat under storfeltet. Et portræt fra 1633 af digteren og sognepræsten Anders Arrebo hænger i nordre sideskib; mod korets sydvæg står en gravsten fra 1637 over ham og hans hustru. 18 andre mere eller mindre udslidte gravsten findes i eller nær kirken. Nordøst for den står et monument, sat i Paris med dansk og fransk indskrift over P.A. Heiberg, død 1841, det overførtes til Vordingborg 1909.

I.B.-J.

Ærøskøbing

Ærøskøbing Kirke, der ligger i den smukke lille bys sydøstlige del, gør sig gældende blandt de lave huse ved sit hvidkalkede ydre og det 16 m høje tårn med det næsten lige så høje lanterne-spir. Kirken er bygget 1756-58 og afløste en kampestensbygning; den 44,5 m lange og 16 m brede bygning hviler på en sokkel af rå, kløvet kamp. Apsis, der er noget smallere end skibet, har seksidet tegltag og indvendig muret halvkuppel; skibet har siden 1894 været dækket af en tøndehvælving af træ.

Altertavlen fra 1821 har korintiske søjler, og en kopi af C.W. Eckersbergs maleri i Vor Frue Kirke i Svendborg, det viser Kristus i Getsemane, mens malerierne på hver side viser Troen og Håbet. Alterstagerne er af sølv i Louis-seize-stil. Den romanske granitdøbefont i ét stykke, har arkadeprydet kumme. Den rigt udskårne prædikestol fra 1634 i renæssance bærer navnene på hertug Philip af Slesvig-Holsten-Glücksborg og hustru Sophie Hedevig, et minde om Ærøs tilhørsforhold til hertugdømmerne. I kirken hænger tre malmysekroner samt fire skibsmodeller. De to klokker er fra henholdsvis slutningen af 1300-tallet og 1747.

I.B.-J

Åbenrå

Sankt Nicolai Kirke, der ligger nord for byens ældste del og på dennes højeste sted, er omgivet af en åben græsbeklædt plads, her var den gamle kirkegård, indtil den sløjfedes 1838; begravelserne var allerede ophørt 1826, da den nye kirkegård toges i brug. Ifølge optegnelser fra 1635 har kirkegården uden for byens vold været omgivet af »en vold og en grav. . . af hvilken spor endnu kan tages i øjesyn. . . i borgmesterens humlehave«. Den senromanske, enskibede og overhvælvede korskirke er opført i to tempi, begyndt 1250-60 og afsluttet omkring 1300. Af korsarmenes apsider mod øst er den søndre rekonstrueret 1952, mens korets forsvandt ved dettes forlængelse 1641; igen 1758 forlængedes koret og fik sin nuværende størrelse og lige afslutning i stedet for den polygonale fra 1641. Nord for koret er et sengotisk sakristi, der senere er udvidet mod øst. På nordre korsarmsgavl er en lille udbygning til urets lodder. Tagrytteren over korskæringen er en rekonstruktion fra 1953.

Den nuværende bygning er resultatet af en gennemgribende restaurering 1949-56 ved Kaare Klint, fuldført af sønnen Esben Klint; restaureringens hovedformål var så vidt muligt at gengive kirken det udseende, som gennem årene ved hårdhændede ændringer og istandsættelser var gået tabt. De røde munkestensmure hviler, med undtagelse af vestfløjens, på en kampestenssokkel; ende- og hjørnelisener begrænser deres blændingsfelter, disse afsluttes på alle flankemure op-

Sankt Nicolai Kirke i Åbenrå set fra syd.

efter af savskifte og gesims. De to korsarmes gavle har over døren tre dybe, faldede rundbueblændinger med vindue i den midterste og siksakmuret bund i de to andre; begge taggavle prydes af en høj blænding, bemærkelsesværdig ved at være spidsbuet blandt kirkens ellers udelukkende rundbuede åbninger. Kirkens vinduer er samlet to og to, mod nord i koret de oprindelige, de andre rekonstrueret eller fornyet på rester af de ældre. Ud over andre reparationer foretaget 1813-16 udskiftedes hovedskibets to vestlige brøstfældige hvælv med en tøndehvælving af træ. Arkitekt Laurits Albert Winstrup udarbejdede en plan for videre restaurering, der med afbrydelser gennemførtes i årene 1869-1900. Denne hårdhændede istandsættelse fulgtes 1908 af Kiel-arkitekten C. Vosz' tårn med trappegavle og tagrytter, placeret i korsskæringen i stedet for en tagrytter, der var opsat før 1755; det er med denne som forbillede, Kaare Klint tegnede kirkens nuværende tagrytter, der erstattede det uheldige tårn.

I det indre fjernedes tøndehvælvingen og to hvælv indsattes i stedet; væggene kalkedes hvide og gulvene dækkedes af gule fliser. Kaare Klint har tegnet stolegavlene, mens Esben Klint sammen med Mogens Koch har tegnet facaden til et nyt orgel, der 1956 leveredes af Marcussen & Søn, Åbenrå. På alterbordet, der antagelig er fra korudvidelsen 1758, står altertavlen fra 1642; postamentfeltets latinske indskrift oplyser, at den er skænket af amtsforvalter Joachim Danckwerth og hustru, hvis våben ses på tavlen, mens deres portrætter, der tidligere har siddet i to felter øverst på tavlen, nu hænger på korets sydvæg. Den høje,

slanke tavle udmærker sig ved en vilter barok i billedskæreren Gudewerths stil med bruske de vinger, englebørn og -hoveder m.m. Storfeltets maleri, Kristus på korset, der er kopi af et stik efter et Rubens-maleri, flankeres af snoede korintiske søjler og figurer af Moses og Aron, mens topstykkets billede, der viser Kristus bundet til en ambolt før hudstrygningen, flankeres af korintiske søjler, fornyet 1758 og figurer af Petrus og Paulus. Den ældste alterkalk er fra omkring 1600 dog med en gotisk fod fra 1466, hvorpå en krucifiksgruppe er loddet og indskrift med årstal graveret; en tilhørende disk er fra 1466; en kalk fra 1740 med tilsvarende disk er et Åbenrå-arbejde, kalken solgtes 1883, sås derefter hos antikvitets-handlere i England og Sverige og generhvervedes 1946 af kirken; endnu en kalk fra Åbenrå er fra 1751. To oblatæsker fra henholdsvis 1714 og 1716 bærer by- og mestermærke fra Åbenrå. Døbefontens nye granitkumme hviler på en romansk fod smykket med dyrefigurer; foden, der indtil 1956 stod i en have i Stoltelund, Tinglev Sogn, er muligvis fra den nedbrudte kirke i Bjerndrup. Prædikestolen, et ungrenæssancearbejde, er ifølge en forsvunden indskrift fra 1565, den bærer Sehesteds og Rantzaus våben, 1641 er stolen udvidet; himlen er udført 1626, hvilket fremgår af topstykkets lange indskrift.

I korets nordvæg, muligvis fra dettes udvidelse 1758, er to lukkede stole med indgang fra sakristiet gennem smukke barokdøre. Hvad der i tidens løb har været af lukkede stole og pulpitter i kirken er fjernet. I sakristiet står et standur antagelig fra 1744, udført af Åbenrå-urmageren Peter Green. Kirkens smukke lysekroner er alle

Til venstre detalje af prædikestolen; til højre en af de smukke barokdøre til de lukkede stole.

fire fra 1700-tallet, til dem alle leveredes lys ifølge inventarieliste for 1798 af visse af menighedens medlemmer. I nordre korsarm hænger et kirkeskib, en fregat med to lag kanoner. Tårnurets slagklokke er støbt 1613 af Melchior Lucas i Husum; i tagrytteren er to klokker som

minde om Genforeningen, opsat 1921, de er udsmykket af P.V. Jensen Klint.

I nordre korsarm er en mindetavle over faldne i krigen 1870-71, i søndre korsarm en over faldne i »Verdenskrigen 1914-18«.

En gravsten over Hinrich von Günderoth og hustru er kirkens eneste bevarede; tilsyneladende er andre sten solgt til omkringboende; på kirkepladsen ses store, nu udslidte sten, mens andre ituslæde har været anvendt som kantsten om pladsen, hvor de dog nu er samlet ved mindesmærket over faldne i 1. verdenskrig.

I.B.-J.

Sankt Nicolai Kirkes svært armerede kirkeskib.

Åkirkeby

Å Kirke, som ligger i byens vestlige del, er ikke opført på byens grund, da det store Åker sogn netop, hvor kirken er bygget, kiler sig ind i byområdet. Kirken er den største af Bornholms romanske kirker. I dens nærhed afholdtes fra ældgammel tid øens landsting: lørdagen før Sankt Hans holdtes tinget under åben himmel og havde karakter af en folkesamling. Kirken var viet til St. Johannes, antagelig Johannes Døberen, som ses på kirkeseglet fra 1597; indtil freden i Roskilde 1658, da Danmark mistede Skåne, tilhørte kirken domkapitlet i Lund.

Sandsynligvis er Å Kirke øens første stenkirke, påbegyndt omkring 1150 og fuldført i hastigt følgende byggeperioder. Kor og apsis er ældst, opført af en lys og en mørk grønsandsten, der antagelig begge er hentet fra brud ved Grødby Å.

Den lyse sten er anvendt til bl.a. hjørner, rundbuefriser og sokler, mens den mørke, skifrede stenart, rått tilhugget, er anvendt i murfladerne; til resten af kirken er anvendt den bornholmske silurkalk, den såkaldte cementsten. Det lidt yngre skib var i det indre indtil en hårdhændet restaurering 1874 opdelt på en ejendommelig måde ved to skillemure båret af runde bueslag på firkantede piller. Den ene af murene, en tværmur ca. 2,6 m fra vestgavlen, har skilt et smalt rum fra, der fungerede som dåbskapel, i senere tid kaldet baptisteriet. Fra tværmurens midterste pille strakte en længdemur sig mod øst og delte rummet i to skibe hver på 4 m. Antagelig har man ikke kunnet overhvelve det brede skib, hvorimod det var muligt at indbygge tøndehvælv i de to smallere skibe. Disse hvælv blev dog ikke virkeliggjort ligesom koret heller ikke overhvelvedes, før man et par århundreder senere kunne anvende de lettere munkesten til formålet; apsis derimod har altid været overhvelvet. Længdemurens østligste pille var rejst foran men ikke indbygget i korbuen, hvilket viser, at disse mure, der på et tidligt tidspunkt rejstes i skibet, ikke har været med i den oprindelige plan.

Kirkens første tårn er der fundet rester af, og en tidlig lukket og overpudset åbning i vestvæggen viser, at dette tårn har været uanseligt og muligvis rundt som visse skånske kirketårne, den sidste antagelse sandsynliggøres ved fundet af krumhugne sten. Det nuværende romanske tårn er opført i to omgange, idet den østre del er en rest af et bredt vesttårn med smalle gavle i nord og syd. Antagelig har dette tårn senest omkring 1200 fået en kvadratisk grundplan ved at vestfacaden er flyttet, hvilket ses i tårnets trapper. Fra samme tid er de nederste stokværks tøndehvælv, som hviler på piller og deler tårnet i brandsikre etager. Det oprindelige tag kendes ikke men har muligvis været et pyramidetag; allerede i 1600-tallet har kirken haft det dobbelte sadeltag med de

Å Kirke i Åkirkeby set fra nord.

kamtakkede tvillinggavle, som gør dette tårn til det ejendommeligste af øens romanske kirketårne. Omkring 1200-25 opførtes et kuppelhvælvet våbenhus af kamp foran skibets syddør, det er Bornholms ældste bevarede romanske våbenhus, ikke alene derfor er det bemærkelsesværdigt, men i sig selv er romanske våbenhuse sjældne. Den smukke portal har en glat kalkstenstympanon, hvis konsoller er hugget som løvehovede; portalen flankeres af to lysåbninger, hver delt af en lille søjle med smukt udformet kapitæl. Den omtalte restaurering lededes af arkitekt Emil Blichfeldt; kirkeministeriet godkendte, efter indhentede erklæringer fra Johan Daniel Herholdt, de ændringer som nu må anses for overordentlig hårdhændede. En romaniserende vestportal indsatte i tårnet, og over denne et rundt vindue, tårnrummet indrettedes til forhal og kun i kor og apsis bevaredes de originale vinduer på rette plads og i rette antal. Med nedrivningen af skibets særprægede arkademure forsvandt kalkmalerier fra 1571, der i et billedtæppe på arkademure og ydervægge skildrede Kristi liv. Ved en overfladisk undersøgelse fandt man kun et billede af romansk karakter, nemlig af en helgen. Blandt rankeværket, der prydede bueslagenes underside, sås staden Lübecks våben tillige med våben tilhørende nogle af de lübske høvedsmænd, som i 1500-tallet styrede Bornholm. Det smukke alterbord, et renæssancearbejde fra 1608, er af egetræ og skåret, ligesom altertavle og prædikestol af den skånske billedskærer Jacob Kremberg. Altertavlen fra 1600 er et arbejde i højrenæssance og bærer i det tredelte topfelt et relief af Kristi dåb flankeret af medaljoner med en rist og St. Laurentius med risten, der er Lunds domkapitels våben. I storstykkets fire felter, delt af korintiske søjler, er der bibelord ligesom på alterbordets forside, hvor tre felter adskilles af dydehermer.

Altersølvet er fra nyere tid bortset fra en kalk fra omkring 1500, hvis bæger dog er senere. Et par 40 cm høje alterstager af messingblik er fra omkring 1625, mens en enkelt senmiddelalderlig 27 cm høj stage opbevares i præstegården.

Kirkens prægtige romanske bøjfont fra 1100-tallets sidste halvdel er den gotlandske stenmester Sighrafs signerede hovedværk. På kummen ses 11 relieffer fra Nye Testamente i reliefhugne arkader på hvis bueslag en lang runeindskrift på gutnisk - en gammel gotlandsk dialekt - forklarer billedernes indhold; indskriften slutter med mesterens signatur. Foden er dekoreret med ormslyng mellem et vædder-, et mands- og to løvehoveder. Fontens plads var i det tidligere baptisterium, indtil den 1874 flyttedes til koret.

Jacob Krembergs tredje arbejde er prædikestolen i højrenæssance; dens lydhimmel bærer det danske rigsvåben for Christian IV og det brandenburgske for dronning Anna Cathrine, som døde 1612 og er Krembergs seneste arbejde i Å Kirke. Stolens fem fag smykkes af scener fra Kri-

Mester Sighrafs hovedværk, den prægtige døbefont i Å Kirke.

sti liv skåret i højt relief. Stafferingen er antagelig bekostet af hofpoeten Willich von Westhofven, da opgangspartiet bærer hans og hans hustrus våben samt årstallet 1623; han var kirkens patron og kannik i Lund. Ved prædikestolen er opsat et timeglas fra 1600-tallet; fire glas sidder på et bræt, der nederst har en kalenderskive og øverst en urskive, hvorunder der er malet: *Jacobus Hartman Sanduhrmacher in Leipzig.*

Et sengotisk krucifiks fra omkring 1500 kun 54 cm højt er anbragt på altertavlens midtsøjle; dets ringe størrelse tyder på, at det er et alterkrucifiks. Af kirkens tre klokker er to omstøbt i 1800-tallet, mens den tredje er støbt 1584 af Matthias Benninck. Et klokketårn på kirkegården, der første gang er nævnt 1663, husede klokkerne, indtil det 1874 blev revet ned, klokkerne flyttedes da til kirketårnet.

I våbenhuset hænger et beskedent epitafium med en malet korsfæstelsesgruppe og den samlede familie, det er sat som minde over, bekostet af Jens Hansøn 1652. En gravsten fra omkring 1572 findes også her; det er en ret primitivt udført figursten over den lübske Schweder Kettingk, som ses mellem sine to hustruer, han var øens hovedsmand 1556-73.

Omkring 1960 blev kirken istandsat ved arkitekt Hardie Fischer.

I.B.-J.

Ålborg

Vor Frue Kirkes nuværende bygning er opført 1878 efter tegninger af arkitekt J.E. Gnudtzmann. Dens forgænger har været en meget interessant kirke såvel i arkitektonisk som historisk henseende.

Det vides ikke med bestemthed, hvornår og af hvem kirken blev opført, men et til kirken hørende nonnekloster stammer utvivlsomt fra første halvdel af 1100-tallet. Klosteret, der var grundlagt enten af kongemagten eller af Viborg bispestol var for nonner, der formodentlig tilhørte Benediktinerordenen. Men foruden at være klosterkirke var Vor Frue også sognekirke for Ålborgs østligste halvdel. Denne sjældne dobbeltrolle peger på, at sognekirken er den primære bygning, hvortil siden føjedes et kloster.

De enkelte spor, der endnu findes af den ældste kirke, tyder på, at det har været en énskibet korskirke med smalt kor og apsis opført af veltilhugne granitkvadre på en meget smukt profileret sokkel. Det forhold, at de kapelagtige korsarme ikke har haft apsider og at skibet har strakt sig videre øst for korsarmene, tydes som et engelsk-normannisk træk, lidt i stil med Veng Klosterkirke, hvis korsarme dog har apsider.

Da den engelske påvirkning er påviselig også i bygningens skulptur, må man formode, at kirken har en høj alder, vel opført omkring år 1100.

Fra vikingetiden har Limfjorden været af stor betydning for Danmarks kontakt med England - en kontakt, som gradvis mindskedes i løbet af 1100-tallet, først og fremmest fordi vore forbindelser nu gik mod syd og sydvest. Ålborgs domkirke har den engelske St. Botulf som værnehelgen, Vor Frue har lånt stærke inspirationer fra Botulfs hjemland, og begge kirkers oprindelige anlæg går langt tilbage i tid.

I senmiddelalderen ændredes den gamle kvadestenskirke til en toskibet overhvælvet teglstensbygning, der i vest fik et tårn. Tidligt blev der gjort forsøg på fra kongehusets side at få kirken fjernet. Valdemar Atterdag søgte 1361 pavens tilladelse til at nedrive nogle klostre - heriblandt Vor Frue - som lå kronens fæstninger for nær. I fjenders hånd kunne Vor Frue true Ålborghus. Tilladelsen blev givet, men kongen brugte den ikke. 1554 skriver Christian III, at kirken er meget brøstfædig og »står vort slot der sammesteds meget ubelegen«. Kongen vil have kirken fjernet, men sognefolket gør indsigelse, og året efter får de lov til at beholde deres kirke, men tårnet skal rives ned. Som så ofte før og siden er kongelige befalinger ikke blevet efterkommet, og tårnet sløjfedes ikke - måske fordi kongen selv havde lidt den tort at se sit nyanlagte Ålborghus som komplet uegnet til forsvarsbrug, da der ingen vand var at skaffe på slottet.

Holdt sognets folk af deres kirke, så var kærligheden ikke hindring nok for kirkens fortsatte forfald, der 1877 havde nået det stadium, at en fuldstændig ombygning måtte foretages.

Ålborg har til alle tider været et af landets største forbindelsessteder til Norge, hvilket tydeligt ses i Vor Frue Kirkes historie. To norske kongsemner skal efter kildematerialets udsagn være blevet begravet i kirken. Sigurd Slembe efter drabet på ham 1139 og Olaf Skafhoug efter at han

som flygtning døde i byen 1169. Der er dog ikke fundet spor efter de norske tronprætendents begravelser.

Den kendteste person, der har været ved kirken, var provst Kjeld, der på grund af chikanerier fra Viborg-kannikernes side tog til Ålborg for at blive præst ved Vor Frue Kirke. Kjeld tog siden tilbage til Viborg, hvor han døde 1150. På grund af sit fromme levned blev han helgenkåret 1189, men det blev Viborg, der fik glæden af at huse denne lokale helgen. Når en norsk krønike siger, at de danske holdt den ovenfor omtalte Olaf Skafhoug for en helgen, så ligger der heri måske en antydning af, at man i Ålborg havde erkendt, at Kjeld var tabt til Viborg, og at man - omend forgæves - søgte at skaffe sig en anden helgen.

Bygning

Den røde teglstenskirke, der indviedes 1878, er en treskibet bygning i romansk stil. Den gamle kirke var da så forfalden, at den blev revet ned med undtagelse af tårnet og det Skeel'ske kapel på nordsiden. Begge disse bygningsdele indgår i den nye kirke, men med en ydre skalmuring.

Ved hovedindgangen mod vest anbragtes den ældste kirkes nordportal samt nogle relieffer i granit. Portalen, der sidder i et fremspringende parti, afsluttes foroven af to rundbuer, hvoraf den inderste består af 19 kileformede sten, der er tilhugget således, at de danner en dobbelt zig-zag linie. Den yderste bue består af korte rundstave (roll billets). Disse buer er udpræget engelsk-normannisk stenhuggerkunst ligesom stilen i figurbillederne. Dekorationer med roll billets kendes bl.a. i en anden engelsk påvirket limfjordskirke: Lime.

Det er tvivlsomt, om reliefferne er anbragt rigtigt i forhold til portalen, hvis søjleskafter og tympanonfelt er nye. Lige til venstre for portalen sidder en kvader med et relief af Herodes. Store finthug-

gede bogstaver øverst angiver, at det er Herodes, der under et bueslag sidder på en tronstol med et sværd hen over benene. På begge sider af kongen ses to personer, der utvivlsomt skal skildre begivenhederne i St. Stefans historie i nordisk udformning. Til højre ser han Bethlehem-stjernen, og til venstre stenes han til døde. I de nordiske lande og delvis i England skete der en sammenblanding af Steffen Stalddreng og St. Stefan, der blev stenet til døde. Navneligheden har her forenet de to personer.

Ovenover portalens buer ses i midten Kristus i en kantet formet mandorla omgivet af evangelistsymbolerne. Jesu hoved har et af de markanteste ansigter i dansk romansk kunst. Til venstre herfor er et ejendommeligt relief, hvis tydning volder vanskeligheder. Fire personer står uden om en lille skikkelse, der ligger indsvøbt i brede bånd. Tolkningmulighederne er legio, men mest sandsynlig er nok den seneste tydning: scenen forestiller Lazarus' opvækkelse; person nummer to fra venstre kan kun være Kristus med korsglorie, og hermed bortfalder de fleste af de øvrige fremsatte forslag som f.eks. Kongernes tilbedelse.

På den anden side af den tronende Kristus ses et relief forestillende Flugten til Ægypten, og i tympanonfeltet er indsat St. Peder, der står med en mægtig nøgle i venstre hånd. Blandt de øvrige granitrelieffer ved portalen ses løver, drager og en kentauer, samt en fantasifuld udsmykning af søjlernes kapitæler og baser.

Disse stenhuggerarbejder antyder, hvilken fornem kirke, der har stået på den nuværendes plads. Alttertavlen er fra 1908. Rammen af snitværk er udført efter tegning af H.B. Storck og malerierne er malet af Frans Schwartz. I yderfelterne ses Maria - til venstre modtagende bebudelsen og til højre sorgende over sin søn, der står tornekronet i midtfeltet.

Kirken har haft mindst to ældre efterreformato-

Nordportalen i Vor Frue Kirke, Ålborg.

Et af nordportalens fine søjlekapitæler og til højre herfor relieffet med en kentauer.

riske altertavler. En inskriptionstavle i korets sydvæg fortæller, at 1582 lod Bjørn Andersen til Stenholt og Bjørnsholm og høvedsmand på Ålborghus bekoste altertavlen, og samme år hjalp han med at gøre det store orgelværk.

Bjørn Andersens altertavle blev 1621 erstattet af et vældigt snitværk af egetræ, der var omtrent otte meter højt og over fire meter bredt og indeholdt en rigdom af skårne figurer, som hævede den op blandt de fornemste senrenæssancetavler. Ved et uheld brændte denne interessante tavle 1902.

Varmen fra branden var så stor, at orgelpiberne i kirkens vestende krøllede sammen, og de to store malmalterstager, der 1730 blev skænket af Morten Jensen og Anna Hansdatter, smeltede. Stagerne, der var formede som engebørn med krans og palmegren i hænderne, blev siden genskabt og står nu på alterbordet.

Den prægtige og sjældne malmdøbefont af form som en kæmpe-alterkalk, blev 1619 skænket til kirken af Ane Maltesdatter Sehested, enke efter Ove Lunge. På kummens sider er der relieffer af Jesu dåb og opstandelse. Det samtidige fontelåg, på hvis kant er anbragt de fire evangelistsymboler, kan ved en kæde, der står i forbindelse med en kontravægt på kirkeloftet hæves og sænkes. Dåbsfadet af sølv er fra 1717 og kanden fra 1936. I korbuen hænger et stort, smukt skåret krucifiks fra omkring 1500. Krucifikset, som er helt afrenset for farver, er sammen med kisten i forhallen kirkens eneste inventarstykke fra tiden før reformationen.

Prædikestolen er skænket kirken 1581, altså et år før end lensmanden Bjørn Andersen bekostede altertavlen. En inskription nederst på prædikestolen fortæller, at »Poel Popp ock Maren Poppis hans hestro kerre lode meg opsette Guds ordt til erre, som de gerne horre ock lere«. Årstallet 1581 ses på bagklædningen. Poul Popp var først rådmann og siden borgmester i Ålborg. Møn det er Poul Popp, hvis borgerlige bomærke ses nederst på prædikestolen, og hans gave til forkyndelsen af Guds ord, der har været årsagen til at adelsmanden til Stenholt og Bjørnsholm lod en altertavle bekoste?

Prædikestolen har seks skårne felter som forestiller Jesu fødsel, Jesu dåb, Korsfæstelsen, Opstandelsen, Himmelfarten og Jesu genkomst. Felterne er adskilt ved seks apostelfigurer; de øvrige seks apostle ses på prædikestolens opgang, som er fra 1601, og oven- over døren fra 1603. De skårne apostle menes at stamme fra et korgitter, der 1623 skænkede kirken.

Inskriptionstavlen i koret fortæller, at Bjørn Andersen også skænkede et orgel til kirken. Det er for længst gået tabt. Den orgelfacade, som i dag ses i vestenden stammer fra 1749, hvorimod rygspositivet er fra 1937. Øverst på den elegante orgelfacade i senbarok ses Frederik Vs og dronning Lovises initialer. Selve orgelværket - fra 1961 - er det største i Ålborg.

Kirken har en del store messinglysekroner, der - som ved næsten alle kirker - er skænket af trofaste sognebørn. Ældst er nummer tre fra øst i skibet; den er givet 1694 af garver Jacob Miller. Den første krone i skibet er en gave fra købmand Henrik From 1718, og den vestligste lysekrone, der hænger under orglet, er skænket 1734 af Peder Christensen Holst.

I forhallen til kirken er der på vestvæggen en lysearm fra 1707, som forestiller en engel, der i hver hånd holder et lys. Over for denne står en senmiddelalderlig jernbeslået kiste med tre sprækker til penge førende ned til hver sit rum.

I tårnet hænger to klokker, hvoraf den ene måske er fra 1100-tallets anden halvdel og dermed hører til blandt landets ældste klokker. Den anden er ifølge en ældre inskription fra 1518, men er flere gange siden blevet omstøbt.

Kirken er rig på epitafier, der alle i nyrestaureret stand hænger langs ydervæggene. Flere af storfelternes malerier er signeret med et H.K., men forsøg på at identificere kunstneren er endnu ikke lykkedes.

1) ældst er det østligste epitafium i søndre sideskib. Det er uden tekst og indeholder kun et maleri af Himmelfarten med den døde familie knælende nedenunder.

2) ved siden af nr. 1 er et epitafium over Severinus Olai (Søren Olsen). Tavlen er i renæssance med et maleri i storfeltet af Kristi dåb med afdødes familie knælende i forgrunden.

3) vest for nr. 2, et epitafium over Kongelig majestæts tolder Jacob Nielsøn Quist, og hans hustru. I storfeltet, der er omgivet af to parvis stillede korintiske søjler, er malet en dommedagsscene med familien knælende i forgrunden.

4) i næste fag mod vest hænger et renæssance-epitafium uden inskription, men med signaturen H.K. 1609 i storfeltets maleri.

5) længst mod vest hænger nederst et ret lille træ-epitafium over ridefoged på Ålborg Slot Peder Holst og hustru; det har guldbogstaver på sort grund.

6) i nordre sideskib er det tredje epitafium fra øst sat over kongelig tolder og rådmann Hans Wandel og hustru. Storfeltet er et maleri af Dommedag med familien knælende foran.

I koret på nordvæggen hænger bag døbefonten tre 1700-tals sandstensepitafier. Fra øst mod vest:

a) Henric Christian, der mindes som givener af 400 rigsdaler til de fattige.

b) negotiant og handelsmand Christen Heüg.

c) magister Poul Jensen Mørck, som i 49 år var kapellan ved Vor Frue. Herunder er anbragt to små mindetavler.

Den gamle i 1870erne nedbrudte kirke rummede tre gravkapeller, hvoraf det ene, det Skeel'ske er bevaret i den nye kirkes nordre korsarm. Det blev indrettet 1612 af Ane Maltesdatter Sehested, som også skænkede kirken den særprægede døbefont.

I kapellet er der tre store imponerende pragtepi-

tafieri i renaissance over 1) lensmand Ove Lunge til Odden og hustru Ane Sehested. 2) Jørgen Lunge til Odden og hustru Sophie Brahe med flere. 3) Henrik Lindenov til Gavnø. I 1700-tallet gik kapellet over i Skeel'ernes eje, og i de to store marmorsarkofager ligger Holger Skeel til Birkelse og hustru Regitze Sophie Gyldenchrone. Hele kapellet med inventar har i begyndelsen af 1970'erne gennemgået en omfattende restaurering.

Inventaret i de to øvrige kapeller i den gamle kirke blev indsat i den nye kirkes sydvestligste hjørne, det Pentz'ske kapel. Her findes fra det ene af kapellerne to marmorsarkofager over stiftamtmand Gotfred von Pentz og hustru Maren Grotum, samt to egetræskister med commercedirektør Hans Glerup og hustru Johanne Trap. Fra det andet nedlagte kapel stammer epitafiet over rigsråd Jens Høeg til Vang. Omkring storfeltet på dette enorme barok-gravminde ses to kvindelige dydefigurer samt evangelisterne Mattæus og Johannes. Fra det Høeg'ske gravkapel stammer også den fine smedejernsdør med årstallet 1641 samt bogstaverne I H - M H for Jens Høeg og Margrethe Holck.

Kirken havde oprindelig utallige gravsten, men kun få er bevaret, nu indsat i murene i forhallen mod vest. Blandt de tilbageværende sten, som er ret nedslidte, kan nævnes to: over købmand Erik Jensen og familie og over borgmester og købmand Søren Sørensen Wulff.

Vor Frue Kirkes historie kan resumeres op i tre hovedpunkter. Kirken var oprindelig en stærkt engelsk-påvirket granitkvaderbygning fra tiden omkring 1100 med dobbelt funktion som såvel kloster- som sognekirke.

Dens beliggenhed snært op ad kongens slot førte først til forsøg på fra kongehusets side at få den revet ned; da dette ikke lykkedes, satte naboskabet med slottet sit præg på kirken ved at Vor Frue - og ikke Sankt Budolfi - blev det gudshus, kongens lensmænd søgte og berigede, hvilket ses af epitafier og altertavle.

Kirkens sidste fase indtræder med ombygningen omkring 1878. Den står nu som en »romansk« bygning i en levende bydel med småhuse tæt op under sig og med enkelte minder om fortidens storhed.

A.B.

Ålborg Domkirke, Sankt Budolfi, har en historie, der må søges langt nede i jorden. Under den hvidkalkede gotiske teglstensbygning fandt man ved udgravninger i begyndelsen af 1940'erne rester af ældre bygninger, der hermed pludselig vendte op og ned på kirkens formodede alder. Fra at være blevet bedømt som en gotisk opkomling blandt langt ældre søskende må Budolfi Kirkes ældste forgænger nu betragtes, som byens første gudshus.

Udgravningerne afslørede først fundamenterne til en romansk apside, men fundamenterne hvilede

på omtrent en meter opfyldning fuld af ældre begravelser, der sine steder blev sporet i op til fem lag. Herudfra kan man slutte, at der før den romanske apsides anlæggelse har været begravelsesplads i måske 100 år, og andre fund godtgjorde da også, at apsiden er sekundær i forhold til en kvaderstenskirke, hvis kor var lige afsluttet i øst, men som til gengæld har haft apsis mod vest - et sjældent forhold, der også fandtes i den omkring 1100 opførte Sankt Margrethe Kirke i Asmild, der ligger i Viborg stift, som Budolfi Kirke dengang også gjorde. Denne meget gamle ålborgensiske stenkirkes dobbeltsokkel har profiler omtrent som den nærliggende kirke i Nr. Tranders, der formodentlig blev opført af kongen. Uden at lade sokkelprofiler bære nogen bevisbyrde kan man måske alligevel formode, at også Budolfi Kirke som valdherre havde kongehuset, der ifølge Kong Vghermars Jordebog fra omkring 1230 ejede store arealer ved Ålborg. Det forhold, at kirken tilsyneladende først blev sognekirke omkring 1440 kunne tale for, at den var opført som kapel til kongsgården, hvis ældste beliggenhed ikke kendes. Indtil 1400-tallets midte må den omkring 1540 nedrevne Sankt Peders Kirke have været sognekirke for hele byens vestligste område.

Inden for den primære stenkirkes kor fandtes ved udgravningerne en ramme af kampesten, der var for let til at kunne have båret en stenbygning, og som derfor sikkert må tolkes som fundament for en endnu ældre trækirke.

Hvis denne bygningsmæssige rækkefølge bagud i tid er korrekt, har der i 1000-tallet stået en kirke i byen, hvilket ikke kan undre, da Ålborg allerede under Hardeknud var møntsted. Kirkens værneshelgen er den engelske St. Botulf, sikkert et vidnesbyrd om, at kirken blev opført endnu mens kontakten med England var stærk.

Samtidig med Budolfi Kirkes nye værdighed som sognekirke blev den gamle granitkirke nedrevet og erstattet af den nuværende teglstenskirke. Sognedelingen og kirkens fornyelse hænger sikkert sammen med Ålborgs stærke vækst i første halvdel af 1400-tallet. 1431 stiftedes helligåndshuset, der kort efter omdannedes til Danmarks første helligåndskloster. I de samme år fik staden sin første befæstning, sine »Bysens Planker«, der lukkede Sankt Peders Kirke ude af byen. Og samtidig med helligåndshusets oprettelse indstiftedes det berømte købmandsgilde Guds Legems Lav - bedre kendt som Papegøjegildet - i hvilket både adel og gejstlighed søgte optagelse. Købmandsgildet indstiftede sit eget alter i Budolfi Kirke, hvor der ugentlig blev læst sjælemesser for levende og afdøde gildebrødres sjæle. Omkring 1450 er Budolfi Kirke blevet et nyt centrum i byen og derfor værdig til en fornyelse i bygning. 1554 blev den Ålborg stifts domkirke.

Bygning

Den treskibede gotiske kirke, der er bygget af gule munkesten omkring 1400-tallets midte, har undergaaet store ændringer i tidens løb. Den består af et tresidet afsluttet kor, højt midterskib flankeret af lavere sideskibe og i vest et tårn, hvortil på sydsiden slutter sig et våbenhus. På henholdsvis skibets syd- og nordside findes et ligkapel og et sakristi.

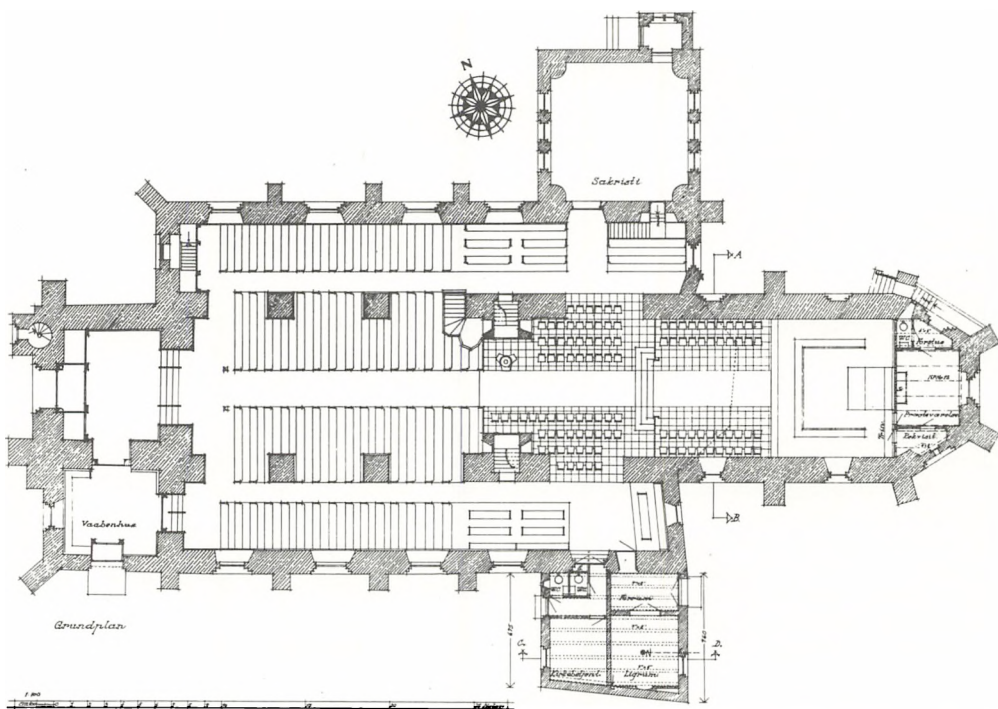
Til den oprindelige gotiske kirke hører skibene, tårnet og våbenhuset. Det ca. 11 meter høje midterskib har stjernehvælvinger, mens de kun godt halvt så høje sideskibe har krydshvælvinger.

Tårnet blev ødelagt ved en voldsom brand 1663, hvorved klokkerne smeltede. Det blev igen istandsat på bekostning af købmand Christen Hansen Seillægger, men næppe 100 år efter indtraf endnu en katastrofe. Ved et jordskælv 1759 styrtede de to kamgavle ned, og endnu en gang var det rige privatfolk, der finansierede en genopbygning. De to søskende Elisabeth - gift Kynde - og Jacob Himmerig skænkede henholdsvis 4000 og 10.000 rigsdaler til tårnet og kirkens ydre prydelser. 1779 var det nye gennembrudte barokspir opført af tømmermester Laurids Lienberg efter model af det tidligere rådhus-tårn i København. Lienberg, der 12 år forinden havde rejst et nyt spir på Vor Frue Kirke, lod sine stolte følelser få luft i et digt, der viser, at han stod sig bedst ved tømmerfaget:

Men see! - her reiser sig et meget større Spiir,
Der paa Budolphi Taarn skal være Sognets Ziir...
Gid dette Herrens Huus og Helligdom maae staaar
Til hele Verden skal omkastes og forgaae!

1934 blev spiret fornyet men med bibeholdelse af de gamle former. Det store klokke i tårnet har en inskription, der fortæller dens historie. Efter branden 1663 blev den omstøbt af Baltzer Melchior; mistede sin lyd 1686 og blev omstøbt af Rudolf Melchior; revnede 1765 og omstøbtes af Caspar Kønig; revnede endnu engang og blev omstøbt 1892 af B. Løw & Søn, København. Stormklokken har en inskription, der fortæller, at den smeltede ved branden og blev støbt af Rudolf Melchior: »Durch das Fewr bin ich geflossen, Rudolf Melchior hat mic gegossen. Anno 1681«. Den mindre klokke blev 1663 støbt af Baltzer Melchior. I december 1970 indviedes et klokkespil på 48 klokker, leveret af Petit & Fritsen, Nederland, som erstatning for kirkens første klokkespil på 18 klokker.

Våbenhuset på tårnets sydside var oprindeligt et lektorium og kan vel betragtes som en slags forløber for byens katedralskole. Katedral blev Budolphi først 1554, da den udskiltes fra Viborg stift og overtog Børglums gamle rolle. I våbenhuset er der godt bevarede kalkmalerier fra 1400-tallet. I hvælvingskapperne ses de fire evangelistsymboler: i syd Lukas, i vest Markus, i nord Mattæus og i øst Johannes. På sydvæggen står St. Katharina med sine attributer, et sværd og det sønderbrudte hjul. Under hende ses en kentauer, som er i kamp med en bueskytte, der sidder i et blomsterbæger. Bueskytten er malet på vestvæggen, og oven over ham sidder pave Gregor den Store og kirkefaderen Augustin. Oven over disse hellige mænd ses det danske kongevåben. På nordvæggen er der en fremstilling af Abraham, der ofrer

Ålborg Domkirkes grundplan.

Domkirken set fra nordøst; fotografiet er fra 1961.

Lauridtz Jensens barokaltertavle fra 1689.

Isak og af Flugten til Ægypten: en dadelpalme bøjer sine grene ned for at Den hellige familie kan nå frugterne.

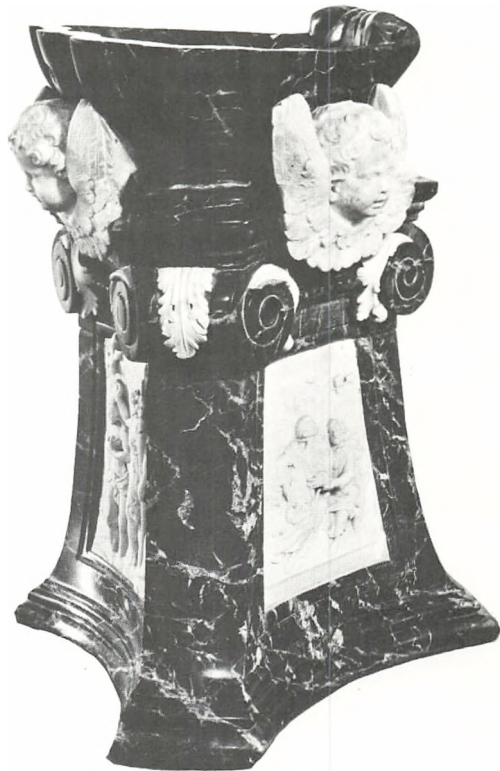
Kirkens oprindelige kor blev 1941-43 ombygget med en 14 meters forlængelse, der i det indre er hævet fem trin over skibets gulv. Ved ombygningen frilagdes kirkens østparti for nærtliggende bebyggelse, hvorfor det nye tresidede kor fremtoner mægtigt og lidet klædeligt for kirken. Under koret opførtes en krypt med forsamlingsal. I krypten kan man se resterne af den ældste kirkes apsisokkel.

Sakristiet mod nord er en tilbygning i gotiserende stil fra en omfattende restaurering 1899-1900, ved hvilken inventaret blev restaureret og fik de oprindelige farver afdækket efter fjernelsen af et ensartet farvelag fra midten af 1800-tallet. Ved en ombygning 1860 indsattes i sideskibene store rundbuede vinduer for at give mere lys til kirken. Behovet for bedre lysforhold i de middelalderlige kirker har sjældent kunnet forenes med de gamle kirkers fine balance mellem mur og lysåbning.

Inventar

Altertavlen er en stor barok opbygning, givet til kirken 1689 af lægen dr. Niels Jespersen og hustru Margaretha Erichsdatter. Den er signeret af Lauridtz Jensen »i Essenbeck Kloster ved Randers, Bilthugger«, som var en dygtig elev af Peder Jensen Kolding. Tavlen viser nogle af passionens begivenheder; den domineres af fire kraftige, snoede søjler, der adskiller midtpartiet - et stort krucifiks - fra fløjene med Johannes Døberen i skindkappe og Moses med stentavlerne. Topstykket har en fremstilling af Jesu gravlæggelse og i predellaen er en fint skåret nadver-scene samt givernes våben: en hund snusende til

et pindsvin og en due med et olieblad. Alterets to stager er af malm og formet som engle, der på hovedet bærer lysene. De særprægede engle er skænket 1686 af Jens Christensen Wefver og hustru Mette Bering. Døbefonten er af mørkt, flammert marmor; den

Døbefonten af mørkt, flammert marmor med lyse alabastrelieffer.

har en tresidet fod, som bærer en muslingeskal. På fodens tre sider er der relieffer i lys alabast forestillende Jesu dåb, Nikodemus hos Jesus og Jesus velsignende de små børn. Den italiensk virkende font er skænket 1727 af Maren Grotum. Hun gav dette år 500 rigsdaler til en ny font, »hvilket den salig Frue endog med større Bekostning har ladet indrette«. Et dyrt, fremmed kunstværk har den været.

Prædikestolen er lavet i samme værksted som altertavlen, nemlig hos Lauridtz Jensen, men i forhold til den barokke altertavle virker prædikestolen gammeldags renæssanceagtig, men med markant billedskærerarbejde. Kan forskellen mon skyldes givernes ønsker? I så fald har apoteker Johannes Friedenreich og hustru Magdalene Calor været af mere konservativ observans; men mester Lauridtz viste, at han kunne skære hvad man forlangte. Prædikestolens mange skårne scener skildrer ligesom altertavlen Passionshistorien. 11 apostle adskiller de rundbuede felter med følgende fremstillinger: Jesus i Getsemane; Jesus forrådes; Jesus for ypperstepræsten; Hudstrygningen; Tornekroningen; Pilatus vasker sine hænder; Jesus segner under korset; Korsfæstelsen; Gravlæggelsen; Opstandelsen. Opgangen til prædikestolen i nordre sideskib er derimod i en kraftig barok med svære, snoede søjler på hver side af døren. På selve døren er malet en hånd med en hammer, der slår på et hjerte, og nedenunder et hjerte, som opvarmes på en rist.

I skibets østligste fag er der et pulpitur i henholdsvis syd- og nordsiden. Pulpituret i syd-kongepulpitret - stammer fra 1766 og bærer Christian VII's og Caroline Mathildes navnetræk samt Danmarks og Englands våben. På hver side af disse findes i fyldingerne kvindefigurer symboliserende Barmhjertigheden, Magten, Retfærdigheden og Sejren. Det er vel de kongelige velsignelser, der skal tilflyde folket? Bag kongepulpitret ud mod søndre sideskib er en pulpituretfacade med malede billeder i bueslag. Billederne, der gengiver optrin fra Jesu lidelseshistorie, og

som er fulde af liv, er: Jesu indtog; Tempelrensningen; Fodtvætningen; Nadverens indstiftelse; Getsemane; Jesus forrådes; Jesus for ypperstepræsten; Jesus for Pilatus; Hudflettelsen; Tornekroningen; Korsfæstelsen; Gravlægningen; Opstandelsen. Under billederne er navne og bomærker for kendte Ålborgfolk fra tiden omkring 1660. Over for kongepulpitret findes kirkeinspektionens pulpitur, som foroven bærer »det alseende øje«. I pulpiturets brystværn er der ligesom på kongepulpitret malede felter fra 1700-tallet fremstillende Faldet og Frelsen: Adam og Eva og deres fordømmelse samt Kristi død og opstandelse. På bagsiden af kirkeinspektionens pulpitur ud mod nordre sideskib er der en pulpituretfacade i ungrenæssance med en lang række malede scener: Kristus, seks apostle og de ti bud. Under malerierne er der navne og bomærker for kendte borgere fra omkring 1575. Disse billeder overgår i kvalitet langt malerierne på pulpiturets forside.

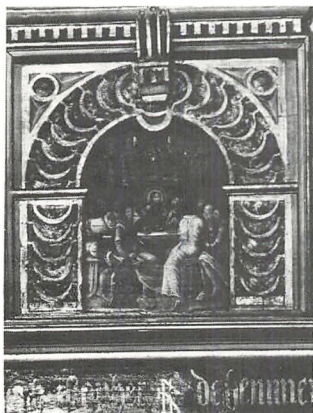
I skibet er der fire lysekroner fra 1600- og 1700-tallet. Østligst hænger den største og smukkeste, givet af 31 borgere 1679; i 2. fag fra øst er en krone, skænket af handelsmand Anders Madsen Klestrup og hustru Agnete Wirkmester 1706; i 3. fag en, skænket af Christen Lav og hustru 1718 og i 4. fag en, skænket af biskop Matthias Foss 1682, den bærer bispens bomærke: en siddende ræv. Før han blev biskop, havde Foss været Leonore Christines skriftefader, mens hun sad i Blå-tårn.

Orglet i skibets vestende har facade og pulpitur fra 1749, hvorimod selve værket er helt fornyet 1959.

Epitafier

Kirken er meget rig på epitafier og mindetavler, hvoraf mange er lokalt snedkerarbejde, som kendes fra mange kirker i omegnen samt fra panelværker i købmandsgårdene.

1) 1583. »Ao (15)83 den 24. september døde Arnt Snedkers hustru salig Karine Hansdatter«. Mester Arnts ungrenæssance epitafium hører til

Tre af billederne bag kongepulpitret: Nadverens indstiftelse, Getsemane, Tornekroningen.

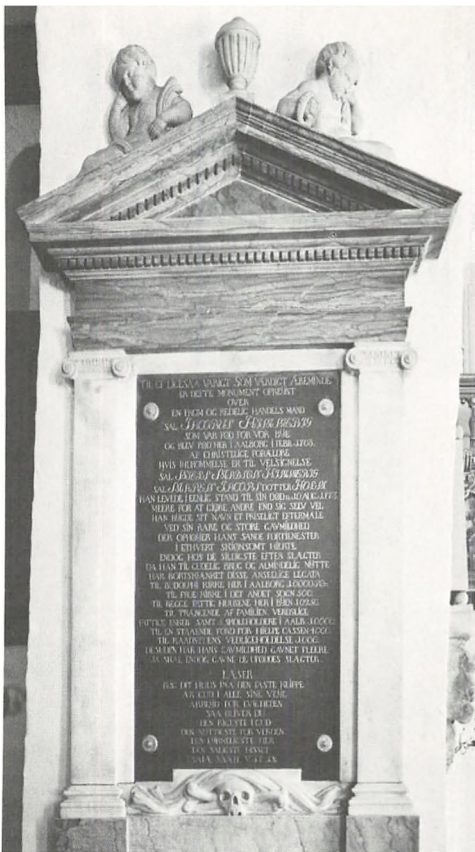
Skibets største og smukkeste lysekroner fra 1679.

Epitafiet over Karine Hansdatter, som var Arnt Snedkers hustru.

blandt kirkens smukkeste. På tredje pille fra øst i skibets nordside. 2) 1604. Peter van Achen. En lang latinsk indskrift fortæller, at Peter van Achen som ung kom fra Rostock til Ålborg, hvor han giftede sig med Anna Gerhardsdatter, hvis far var en kendt guldsmed. På den enkle renæssancestavle er hele midtfeltet udfyldt af inskriptionen. På søndre sideskibs sydvæg. 3) Biskop Jakob Hansen Holm. Stort renæssanceepitaf med et billede af Kristus, der prædiker for skarerne, og i forgrunden biskop Jakob med en talrig familie. I skibets andet fag mod syd. 4) Borgmester Niels Iversen Skriver og hustruer Gertrud Justdatter og Anna Jensdatter. Borgmesterens rigt skårne epitaf, der er kirkens største, har et livligt malet billede af Korsfæstelsen og i forgrunden Niels Iversen med hustruer. Under inskriptionen findes årstallet 1618. På anden pille fra øst i midtskibets nordside. 5) Kirkens præst gennem 27 år Thøger Pedersen og hustru Jacobe Bentzen. Stort rigt skåret barokepitaf med malet billede af Kristi gravlæggelse og i forgrunden portrætmaleri af sognepræsten og hustru. I skibets andet fag mod nord. 6) Borger Niels Nielsen og hustru Anna Christensdatter. Barokepitaf med billede af Kristi himmelfart og i forgrunden Niels Nielsen med hustru og børn. På korets sydvæg. 7) Biskop Christen Hansen Riber satte dette epitaf 1631 over sin første hustru Mette Mathiesen og sønnen Matthias. På det barokke epitaf er malet Kristus på pinebænken og i forgrunden bispen med hustru og barn. På anden pille fra øst i midtskibets sydside. 8) Biskop Henrik Bornemann. Mindetavle i sandsten opsat over Borne-

mann, der havde været rektor for Metropolitan-skolen i København, professor i logik, stiftsprovst over Sokkelund herred, biskop over Ålborg stift fra 1683 og fra 1693 Sjællands biskop og dekan ved Universitetet. Bornemanns største lokale fortjeneste var, at han havde skaffet ålborgbisperne en bolig. På korets nordvæg mod vest. 9) Klokker Søren Hassel »som har givet Gud igen det guld hans klokkerembede havde givet ham«. Mindetavlen, der er en genanvendt renæssancestavle, opregner Søren Hassels mange gaver til velgørende formål. På korets nordvæg mod øst. 10) Klokker Niels Dalgaard, marmormindetavle. »Efter at have aflagt det dødelige for at kunne overgive de kommende slægter et dødeligt navn, hviler her den i Gud salige olding Niels Laurentsen Dalgaard«, som skænkede store summer til godgørende formål. »Lykkelig er du, gamle Dalgaard, nu er du indbygger i himlen«. Dalgaards velgerninger har åbenbart sikret ham en god plads, nu hvor han »triumferer ovenover stjernerne«. Det barokke epitafium, der blev opstillet 1719, hænger i søndre sideskib, første pille. 11) Marmortavle over negotiant Søren Sørensen Cortsen og hustru Margarete Sørensdatter. Inskriptionstavlen er indsat i en smuk sandstensramme. Hænger ved siden af nr. 13. 12) Mindetavle over hospitalspræst Anders Matthiesen, oprejst ved biskop F. Thestrups omsorg 1713. Nordre sideskib, 2. pille fra øst. 13) Kapellan Mogens Dyr og hustru Sara Rabaskovskiy. Sandstenstavle med tre ovale inskriptionsfelter af en type, som også findes i Ålborg Vor Frue Kirke. I søndre sideskib, første pille fra øst. 14) »Ligele-

Det fine klassicistiske epitafium over Jacob Himmerig.

des hvile her tvende velgørende søskende« Jens Wahre til Faddersbøl og Nørhå og Anne Wahre, hvis mange gaver til kirker og fattige opregnes på den enkle mindetavle af marmor. Lige under nr. 10. 15) Handelsmand Niels Sørensen og hustru Anna Pedersdatter Cortsen, samt hendes anden mand Søren Bertelsen Juul og deres børn. Tavlen, der er af sandsten med sort inskriptionsfelt, er opsat 1769. I søndre sideskib, vestligste pille. 16) - Handelsmand Jacob Himmerig, som gav 10.000 rigsdaler til kirken. Det fine klassicistiske epitafium har joniske pilastre og en dominerende trekantgavl. Første pille i skibets sydside, på vestsiden. 17) Elisabeth Himmerig og ægtefælle, handelsmand Peder Nielsen Kynde. Elisabeth Himmerig skænkede store summer bl.a. til kirken nye spir. Anden pille i skibets nordside, på vestsiden.

1899 blev de bedst bevarede af ligstenene taget op af gulvet og senere anbragt indvendig i det nye kors mur.

Kirkens bygningshistorie, dens nuværende omgivelser, samt dens rige efterreformatoriske inventar viser, at Sankt Budolfi på godt og ondt altid har ligget i en by, hvis hovedinteresse ikke er stille gudshengivelse, men aktiv handelspolitik.

A.B.

Århus

Lisbjerg Kirke, der i middelalderen var indviet til Treenigheden, var oprindelig en landsbykirke, den ligger nord for Århus ved hovedvej A 10, men er nu helt indesluttet af byen.

De oprindelige bygningsdele, lige afsluttet kor og skib, er formodentlig opført tidligt i den romanske periode. Materialet er frådsten, det samme byggemateriale, som anvendtes i den gamle Vor Frue Kirke i Århus. Nogle steder er der også anvendt limsten og rå kamp, men alle byggematerialer er skjult bag hvidtekalken. Fra den romanske kirke er bevaret korets fem rundbuede vinduer samt norddøren og et vindue i skibets sydmur; de to sidstnævnte vinduer er som korets romanske østvindue tilmuret. Den oprindelige kirke, som har stået med fladt træloft, blev overhjulvet i 1400-tallet. Efter overhjulvingen forsynedes kirken med tårn i vest og våbenhus i syd. Det lave tårn er nu afsluttet af et pyramidetag fra 1884. Våbenhusets gavl har rige blændinger, der er etagedelte, hvilket peger hen på middelalderens slutning, som opførelsestidspunkt. De store gabende vinduer stammer fra 1860'erne.

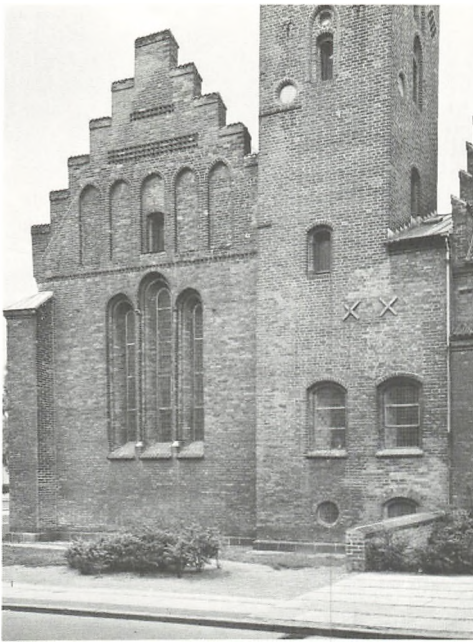
Kirkens vægge har i romansk tid været prydet med kalkmalerier, hvoraf rester er bevaret over de senmiddelalderlige hvælvinger. 1935 fandt man på hvælvene rester af gotiske kalkmalerier med blandt andet Århusbispen Jens Iversen Langes våben.

Alttertavlen udgøres af et maleri fra 1867 af Jørgen Roed; det forestiller Opstandelsen. Oprindeligt havde kirken som alterprydelse et endnu næsten komplet »gyldent alter« fra omkring 1150. Dette meget fine romanske arbejde findes nu på Nationalmuseet, der i 1860'erne fik det overladt mod at give kirken Jørgen Roeds maleri. På det tidspunkt havde man i sognet som i det hele taget over det ganske land ingen interesse i de gamle alters udsmykninger, hvorfor man foretrak et maleri fra samtiden. Malmstagerne på alterbordet skænkedes kirken 1705 af Peder Jensen Bunde. Døbefonten er et enkelt romansk granitarbejde. Dåbsfadet kom sikkert til kirken 1594, jævnfør årstal, men det er ældre. Prædikestolen og stolestaderne er fra 1871, og orglet fra 1914.

I våbenhuset er en indmuret romansk gravsten med et senere indhugget årstal: 1782.

A.B.

Vor Frue Kirke danner sydfløjen i det til dels bevarede firfløjede klosteranlæg, det nuværende Vor Frue Kloster, som dominikanermunkene opførte i 1200-tallet; klosteret omtales første gang i 1246 men er antagelig stiftet allerede 1227. Den kirke, munkene fik overladt, var Sankt Nicolai Kirke, en frådstensbygning, der nu kan dateres til slutningen af 1000-tallet, efter at dens krypt 1955-57 blev udgravet. Munkene begyndte straks en fornyelse og ombygning af kirken, der

Vor Frue Kirkes østgavl, Århus.

indtil omkring 1200 var stiftets domkirke, se: Århus Domkirke, historie. Den nuværende kirke er et femfags langhus opført af munkesten; ældst er de to østlige fag, koret, hvortil et lidt yngre sakristi slutter sig på nordsiden; omkring 1400 er hovedskibet fornyet, mens sideskibet mod syd er senmiddelalderligt ligesom tårnet øst for sakristiet; tårnets øverste del er dog ændret muligvis i

1600-tallets slutning, på hvilket tidspunkt det fik det smukke løgformede spir med lanterne. Denne gotiske teglstensbygning er, som den står i dag, i det store og hele dominikanermunkenes værk.

Ved en istandsættelse, der indledtes i begyndelsen af 1950'erne, af kirke og kloster, og som leddes af arkitekt Aksel Skov, fandt man under kirkens kor velbevarede rester af en krypt. Museumsinspektør C.G. Schultz forestod udgravningen og istandsættelsen af krypten, hvor en mindetavle er ophængt over ham ved hans død 1958. Man havde afsløret et anlæg fra middelalderens Danmark, der ellers kun kendes fra bevarede krypter i domkirkerne i Lund og Viborg og fra den ombyggede krypt i Odense; af disse fire er Århus-anlægget det ældste. Denne underjordiske kirke er fem fag lang og tre fag bred; mod øst afsluttes hvert af de tre fag af en apsis, hvoraf den midterste er den dybeste. Disse apsider dækkes af tønde- og kvartkuglehvælv, mens resten af kryptens 15 hvælv er grathvælv, der er genopbygget ved istandsættelsen. Denne frådstenskrypt blev stik imod dominikanernes byggetraditioner bibeholdt hele middelalderen ud, og har måske huset de sognekirkeforpligtelser, som hørte til kirken, før munkene overtog den. Efter reformationen sløjfedes krypten, og dens hvælv blev nedbrudt og hele rummet fyldt med jord. Fundet af krypten tillige med forekomsten af forskellige døre og vinduer har revideret den tidligere antagelse: at frådstenskirken har været en romansk kirke af ret beskedne dimensioner. Den har derimod haft næsten Vor Frue Kirkes længde, og har antagelig haft små sidetårne på korets

Den middelalderlige frådstenskrypt.

Det søndre sideskibs tre blændingsgavle, Vor Frue Kirke i Århus.

nord- og sydside; mod vest er der fundet rester af et stort tårn, og der har været afsat plads til to korsarme, der dog aldrig er blevet opført.

Som nævnt er den nuværende kirkes ældste del koret, der opførtes i samme bredde som fråd-stenskirkenes skib; hermed havde man fået en én-skibet langhuskirke, som det var Dominikaner-ordenens sædvane. Bortset fra korets østfag mod nord, der fik en rigt profileret dør, som skulle føre til det planlagte sakristi, fik de øvrige fag tillige med østgavlens slanke, spidsbuede og profilerede vinduer i grupper på to eller tre; vinduerne adskiltes af fine halv søjler med kapitæler og baser af kridt. Profilgesimsen på langmurene må sammen med østgavlens fem slanke, spidsbuede blændinger anses for at være oprindelige, mens de to stjernehvælvede med udvendige støttepiller antagelig tidligst i 1400-tallet er indsat i stedet for et fladt loft. Sakristiet, der kun er lidt yngre end koret, er i to etager, den underste dækket af fire krydshvælv, som hviler på en søjle i midten, den øverste af en ottedelt hvælving. I sin ældste skikkelse var sakristiet fritliggende mod øst og vest, men da klostergangen opførtes på kirkens nordside, blev en vinduesgruppe på tre i sakristiets vestmur tilmuret. Mod nord var bygningen blevet dækket af klosterets østfløj og mod øst dækkedes den senere af tårnet; til dettes tøndehvælvede under-rum blev der i sakristiets østmur brudt en stor, senere ommuret arkade. Aksel Skov afsluttede kirkens og klosterets istandsættelse ved 1961 at give sakristiet dets nuværende skikkelse; et menighedslokale indrettedes i underste etage og visse tilmurede vinduer åbnedes eller rekonstrueredes og fremtræder nu som blændinger.

Tidligst omkring 1400 har fornyelsen af skibet fundet sted; det vides ikke om krydshvælvene indsattes samtidig eller om årstallet 1490 på gjordbuen mellem kor og skib hentyder til, hvornår overhvælvingen fandt sted. Skibets tre fag, der har udvendige støttepiller, fik i syd hvert et spidsbuet, profileret vindue; antagelig har nordmuren været uden vinduer, da korsgangen, hvoraf fem fag er bevaret, skulle opføres her. Ved istandsættelsen i 1950erne fandt man mod vest i nordmuren skjult af puds en tilmuret bred, rundbuet portal, en processionsdør, med bue af fråd-sten, døren hørte til den gamle kirke; yderligere fandtes i nordmurens østende en lav, spids åbning, der viste sig at føre til krypten. Under den smukke blændingsgavl mod vest var hovedindgangen gennem en spidsbuet portal. Sideskibet i syd må være fra 1400-tallets slutning og er opført i to gange, den østlige tredjedel først; i det ydre fremtræder sideskibet som tre kapeller med hver sin prægtige blændingsgavl; midt- og vest-partiets vinduer har store, hulede karme kendt fra flere kirker fra 1400-tallet; østpartiets vindue er enkelt profileret. I 1860-70erne blev ved en restaurering, forestået af bygningsinspektør V.Th. Walther, den vestlige del skilt fra som våbenhus, samtidig ombyggedes flere hvælvkapper tillige med gjordbuen i skibet.

Blandt kirkens mange afdækkede kalkmalerier er de ældste i koret fra 1300-1350, det er skjold- og våbenfriser; yngre er indskriften på gjordbuen mellem kor og skib, her står på latin: »I det Herrens år 1490 gjorde den ærværdige prior, broder Thomas Johannis, dette arbejde«, det vides ikke om årstallet gælder udsmykningen eller hvælve-

ne; endvidere er der i koret en Laurentius-figur fra 1500-tallet. Sideskibet er også smykket med kalkmalerier fra 1500-tallet, både våbenskjolde og helgenfigurer ses i hvælv og på sydvæggen. Den store, sengotiske fløjaltertavle viser i midtskabet en næsten vilter korsfæstelsesscene skåret i den manieristiske stil, der var tidens; arbejdet er unuanceret skåret, men tilsyneladende udført under påvirkning af Claus Bergs værksted. I fløjene ses apostlene og foruden kirkens værnehelgen, St. Nicolaus, tre dominikanerhelgener. Når fløjene er lukket ses på disse malerier med Kristus og Maria som himmeldronning, Johannes Døberer og Maria Magdalene, Anna selv tredje samt helgener og helgeninder; på predellaens fløje ses dominikanerhelgener. Tavlen er sidst istandsat 1939-40.

Døbefonten er et smedjærnsarbejde fra første halvdel af 1600-tallet, den har en glat malmskål. På det store korbuekrucifiks ses Gud Fader i skyer øverst, på korsets bagside står: Johannes Åbenbaring 22,12-14,20-21; det er istandsat 1957, ligesom altertavlen af Nationalmuseets konservator N.J. Termansen. Prædikestolen, der er fra 1598, står i blank eg; arkadefelterne, der er smykket med relieffer med bl.a. en korsfæstelsesscene og Opstandelsen, adskilles af dobbeltsøjler. Kirkens ældste lysekroner er fra omkring 1500, har 12 arme og en figur af St. Jørgen og dragen; fem andre lysekroner er fra 1600-tallet ligesom to lysearme.

Kirken har mange gravminder, af epitafier og mindetavler er de fleste fra 1600- og 1700-tallet og til minde om borgere og øvrigheds personer. Ved hovedistandsættelsen i 1860'erne fjernedes mange gravsten, da begravelserne under gulvet ryddedes; da Aksel Skov istandsatte kirken fjernedes yderligere adskillige sten fra kirke og våbenhus, af disse blev flere anbragt i korsgangen; en romansk granitsten med processionskors sidder i kirkens vestgavl.

I.B.-J.

Åby Kirke. 1872-73 opførtes efter tegning af arkitekt V. Th. Walther den nuværende langhusbygning, der har tresidet korafslutning mod øst og tårn mod vest; man har anvendt røde og gule mursten, der danner striber tillige med granitkvadre fra den romanske kirke, som den nuværende har afløst. Den gamle kirke har været uden tårn, men tilsyneladende har der været underdel til et enten nedrevet eller aldrig færdigbygget tårn. I den nuværende kirke er skibet, der ved to rundbuer er delt i tre afsnit, dækket af et træloft; i korbuen er indsat nogle ejendommelige kragsten fra den gamle kirkes korbue; deres ornamentik er formentlig påvirket af de gamle, nu forlængst forsvundne trækirkers udsmykning. 1938 udskiftedes altertavlen fra 1873 med en ældre, der havde ligget på kirkens loft; den er et snedkerarbejde fra renæssancen, i hvis midtfelt et sengotisk krucifiks og figurer af Maria og Johan-

nes er indsat, mens sidefelterne har malerier fra 1700-tallet; en malet indskrift oplyser, at Hans Persen, der var kirkens sognepræst og kannik i Århus, 1598 lod tavlen opsætte. Den romanske døbefonts kumme er prydet med palmetter; dåbsfadet er skænket 1693. Billedhuggeren N.W. Fjeldskov har udført figurerne på prædikestolen fra 1873 efter Thorvaldsen-motiver.

Fra kirken stammer det ældste i Danmark eksisterende krucifiks fra ca. 1100, som nu er i Nationalmuseet.

I.B.-J.

Århus Domkirke

Historie

Lokaliteten Århus nævnes første gang allerede i 948, og det oven i købet som sæde for en biskop Reginbrand, der sammen med bisperne af Ribe og Slesvig deltog i et kirkemøde i Tyskland. I årene 965 og 988 udstedte den tyske kejser privilegier til bl.a. Århus-bispen, men sidstnævnte år blev bispesædet i Århus nedlagt ifølge oplysninger hos Adam af Bremen, som skrev små hundrede år senere. Adams notits kan dog ikke kontrolleres; i hvert fald blev byen centrum for det omkring 1060 oprettede Århus stift, på hvilket tidspunkt hele Jylland fik sin endelige stiftsdeling, der i det store og hele uændret varede ved, indtil oprettelsen af Haderslev stift 1920.

Arkæologiske udgravninger viser spor efter en beboelse helt tilbage til 900-tallets begyndelse. Disse fund er gjort omkring det nuværende domkirkeområde, der således må karakteriseres som den ældste bebyggelse. Dette er så meget mere bemærkelsesværdigt, som den ældste påviselige domkirke lå uden for denne gamle vikingetidsbebyggelses voldanlæg. Om de i 900-tallet nævnte bisper har været i Århus, og om de overhovedet har haft nogen kirke i byen vides ikke, men i den nuværende Vor Frue Kirke er der bevaret rester af en meget gammel frådstenskirke, som dateres til 1000-tallets sidste halvdel, og som, viet til Sankt Nicolaus, var byens domkirke indtil Sankt Clemens omkring 1200 blev opført.

Århus stift fik som nævnt sin endelige afgrænsning omkring 1060, men det varer længe før de skriftlige kilder omtaler kirkebyggeri. Da man kan regne med, at ingen bosiddende biskop var uden kirke - for kun i en indviet kirke kunne han udøve alle sine funktioner - har der givetvis været ældre midlertidige kirkebygninger i byen. Sankt Nicolai Kirke, der fra tiden efter stiftsinddelingen fungerede som domkirke, er ikke omtalt i samtidige kilder. Men med biskop Peder Vognsen (1191-1204) får vi besked, hvilket utvivlsomt skyldes, at han omorganiserede domkapitlet, hvorfor dette ikke havde nogen interesse i at bevare gamle med organisationsændringen forældede dokumenter. Derfor står Peder Vognsen nedstammende fra den berømte Skjalm Hvides slægt - som den store kirkebygger i Århus. Bisp Peder henvendte sig til pave Celestin III for at få

hjælp til kirkebyggeriet, hvilket resulterede i, at alle, der økonomisk eller på anden måde hjalp til med opførelsen af den nye Sankt Clemens Kirke fik 40 dages aflad. Hermed hører vi for første gang om byggeriet af den store teglstenskatedral, som i modsætning til Sankt Nicolai Kirke blev placeret i den gamle bys midte.

Det er ganske usædvanligt, at biskop og domkapitel flytter fra en kirke til en anden. I Århus kan årsagen hertil have været enten, at den gamle kirke var blevet for lille, men i så fald ville det være naturligt at rive den ned og erstatte den med en ny, eller at det var gunstigere at få katedralen flyttet ind i byen. I denne forbindelse spiller det en rolle, at byen havde en lokal helgen, der tilsyneladende havde valgt sit gravsted, hvor Sankt Clemens blev rejst.

Kongeætlingen Niels, søn af Knud Magnussen, der er bedst kendt som den Knud, der under kampene mellem Svend, Knud og Valdemar blev myrdet ved blodbadet i Roskilde, havde levet et meget fromt liv og ønskede ved sin død i 1180 at blive begravet i trækapellet ved havet. Da forskellige underer godtgjorde, at det var ulykkebringende at flytte hans lig til den daværende domkirke, og da folk i store skarer valfartede til trækapellet for at lægge offergave ved graven, kan biskop Peder Vognsen og hans domkapitel have fundet det fornuftigst at forlægge deres domkirkeresidens til Niels' grav. Offergaverne til Niels blev i hvert fald brugt til bl.a. at bekoste opførelsen af den nye kirke.

Hvis det tendentiøse kildemateriale, der i stor udstrækning hviler på så farvet et grundlag som Niels' helgenlegende, er rigtigt tolket, så begyndte biskop Peder omkring i 1191 opførelsen af en ny domkirke, der fra begyndelsen var indviet til Sankt Clemens. Kirken, som var opført i tegl-

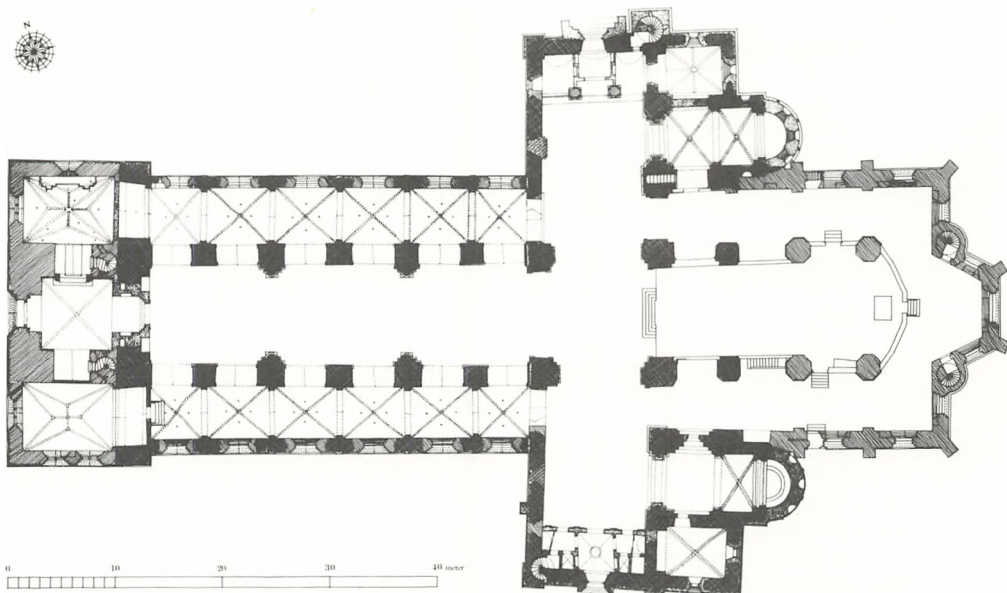
sten, så dog anderledes ud end den meget lange gotiske bygning, der i dag dominerer Store Torv.

Bygning

Den kirke, som sidst i 1100-tallet blev påbegyndt i byens midte står delvis bevaret i de store gotiske byggeforetagender, der blev påført bygningen i løbet af 1400-tallet. Kirken bestod af et etskibet kor, der formodentlig havde absis, enskibede, meget lange korsarme, som hver især på østsiden var forsynet med hele tre kapeller, og et treskibet langhus, der i vest skulle have været afsluttet med to tårne.

I korsarmenes kapelrække er de midterste længere end nabokapellerne og forsynede med apsider, som blev genskabt i forrige århundrede efter sikre spor. De to kapeller, der har ligget i hjørnerne mellem korsarmene og koret - og som nu indgår i den senmiddelalderlige koromgang - er så kraftige i murværket, at man må formode, at der over disse har været opført to kortårne. Spor i murværket viser, at de to kapeller i hvert fald - i modsætning til de fire øvrige kapeller - havde en overbygning, der i højde har svaret til korets og sikkert også været endnu højere, altså som to selvstændige tårne.

Det meget lange tværskib må karakteriseres som værende forældet inden for kirkearkitekturen på opførelsestidspunktet for Sankt Clemens; således opgav man på samme tid de planlagte korsarme i Roskilde Domkirke. Opbygningen af et tværskib med seks østkapeller er et træk, der forbindes med cistercienserklosterkirker, i særlig grad det nedrevne Esrom, og flere dekorative elementer, først og fremmest de forsænkede halvsøjler i nordre korsarm, viser stor lighed med cistercienserkirken i Vitskøl og benediktinerkirkerne i Ringsted, Sankt Bendt, og Dalum. De arki-

Århus Domkirkes grundplan.

tektoniske detaljer, man i kirkens østparti har anvendt, peger som vist hen på det sjællandske tidlige teglstensbyggeri, som dér benyttedes en menneskealder tidligere, men som i det store og hele var opgivet ved det med Sankt Clemens jævnaldrende byggeri på Roskilde Domkirke.

Særprægede og uforklarlige er de snævre trapper og gange, der er indbygget i nordre korsarms østmur, og som har små åbninger ud mod kirkerummet. Ved den senmiddelalderlige ombygning udbyggedes gangsystemet yderligere, hvorfor man er mest tilbøjelig til at søge forklaringen herpå i en speciel liturgi forbundet med processioner og lignende. Dramatisk og uhyggeligt har det i hvert fald virket, når der under passionsspillene Langfredag oppe fra en af de skjulte gange eller fra de cirkulære åbninger i korsskæringshvælvet med tordnende røst blev råbt i en stor malmråber, som nu findes på Nationalmuseet: »Forbandet være Judas!«.

Peger Peder Vognsens kirke i sit østparti således mod sjællandsk teglstensarkitektur i dens første, lombardisk påvirkede fase, så viser vestpartiet, langhuset, helt nye strømninger, der kommer fra Nordtyskland. Vestafsnittet, som måske blev føjet til efter at kor og tværskib havde stået færdigbygget et stykke tid, er et treskibet langhus af basilikatypen, dvs. med et midterskib ragende op over sideskibene. I modsætning til tværskibet blev langhuset fra begyndelsen overhvælvet, hvilket blev udført efter det bundne system med to fag i sideskibene svarende til ét i midterskibet, et træk, som i 1200-tallets midte kan karakteriseres som gammeldags. Derimod er anvendelsen af glaserede teglsten og formsproget i højkirkens parvis stillede, lange vinduer vidne om en aktuell inspiration fra Nordtyskland. Den nedre afslutning af disse vinduer, der som nævnt sidder to og to og som ved ombygningen i senmiddelalderen blev tilmuret, viser, at sideskibene har haft lave pulttage og først senere - på bekostning af vinduerne - har fået selvstændige spidsgavle for hvert fag, hvilket måske er sket under indflydelse fra Roskilde Domkirke. Disse sideskibstage med lav hældning kendes på flere samtidige kirker f.eks. Sankt Nicolai i Svendborg og domkirken i Ratzeburg, Tyskland, der med sine parvise vinduer står i en mærkelig forbindelse med domkirken i Århus.

Detaljer i murværket angiver, at Peder Vognsens kirke var planlagt med to tårne i vest, et ud for hvert sideskib, men at tårnene aldrig blev fuldført. Bygmesteren har med planlæggelsen af to vesttårne sikkert igen vendt sig mod Nordtyskland; ikke mindre end fire kirker i Lübeck var planlagt med to vesttårne, hvilket også var tilfældet med domkirken i Slesvig.

I store træk kan Sankt Clemens Kirke, som opførtes i løbet af 1200-tallet, karakteriseres som en gammeldags basilika, hvis østparti peger hen på tidlig sjællandsk teglstens (kloster) kirkearkitektur, og hvis vestparti er under indflydelse af de

Domkirkens østparti.

nyeste strømninger i Nordtyskland.

1330 eller kort tid forinden brændte kirken, og pave Johannes XXII tillod domkapitlet at oppebære overskuddet af kirketienenderne i Århus stift mod at anvende beløbet til kirkens reparation. Fra denne istandsættelse stammer sikkert overhvælvningen af tværskibet, hvor bygmesteren forlod den ældre tredeling og nøjedes med at give hver korsarm to hvælv. Samtidig hermed opførtes sikkert det nederste af de to murede gallerier i nordre ende af tværskibet. Galleriet kan være blevet anvendt til opstilling af et orgel, men det stod også i forbindelse med den murede løngang, der fra bispesgården nord for kirken førte hen til nordre korsarm. Den for længst nedrevne bro mellem bispens residens og kirken, hvori den høje prælat tørskoet og hævet over alle andre kunne gå til sin domkirke, har en parallel i den såkaldte Absalonsbue ved Roskilde Domkirke.

Fra samme århundrede stammer sikkert også den før omtalte ændring af sideskibenes pulttage. Spor i sydsidens murværk antyder, at man i hvert fald på denne side af kirken har forsynet sideskibet med en gavlrække, der senere fik sin pendant i større format på koret.

1200-tallet er århundredet for kirkens opførelse; 1400-tallet er seklet, der radikalt ændrer bygningsudseende. I stedet for de to planlagte tårne blev der indrettet et kapel på hver side af et mægtigt midtertårn. I det nordre af kapellerne indrettede biskop Bo Mogensen for sig selv et kapel, hvor han efter sin død begravedes. 1702 overdroges kapellet som gravkapel for Constantin Marselis. Kapellets overhvælvning har rundede ribber, hvis stjernemønster var nyt på opførelsestidspunktet og skulle komme til at præge den

Domkirken set fra syd.

videre hvælvsugning i kirken.

Under biskop Bo's efterfølger Ulrik Stygge blev arbejdet på tårnet sikkert fortsat og søndre vestkapel påbegyndt, men det er biskop Jens Iversen Lange, der får æren af de store byggearbejder: vestkapel, tårn, forhøjelse af kirken og et helt nyt kor.

Det søndre vestkapel blev opført i to stokværk; i den øvre etage var der vistnok brevkammer, og Jens Iversen selv begravedes i underetagen, hvor hans gravsten, der senere er flyttet, fandtes midt i gulvet. I kapellet indstiftede bispens et alter for Jomfru Maria, St. Clemens, Johannes Døberer, Maria Magdalene og alle himmerigs herskab. Ved en restaurering i 1770erne blev den øvre etage revet ned, hvorved kapellet fik stor lighed med Bo's kapel.

Tårnet, hvis samlede nuværende højde er ca. 92 meter, blev fuldført under Jens Iversen Lange, der i de store skråt stillede skjoldblændinger på hver side af glamhullerne lod mure henholdsvis sit eget: Langes våben med tre roser og St. Clemens' attribut, et anker. Utallige ødelæggelser og ombygninger af tårnets top og spir er årsag til, at vi ikke kender det oprindelige tårns øvre afslutning. I dets vestside er et tredelt vindue i spidsbuespejl i højde med skibets tag, og i klokkestokværket er mod hvert verdenshjørne dobbelte rundbuede glamhuller anbragt i rundbuede blændinger. Om disse træk er senromanske reminiscenser eller spæde tilløb til renæssancen, der herhjemme i mangel af klassisk arkitektur har fundet forbilleder i hjemlig romansk arkitektur, er umuligt at afgøre, dog er det meget påfaldende, hvis den italienske ungrenæssance skulle have øvet selv den

ringeste indirekte indflydelse på det gotiske tårnbyggeri i Århus. Derimod har udformningen virket inspirerende på lignende glamhuller i mange af stiftets kirker.

Under tårnets opførelse havde man afsat fortænder til en forhøjelse af midtskibet, hvilket naturligt påbegyndtes i vest fra tårnet mod tværskibet. Under gesimsen dekoreredes ydermurene med en kløverbladsfrise i tegl, og lige herunder anbragtes spidsbuede, rigt profilerede vinduer. Samtidig hermed blev skibene ombygget ved en simpel forhøjelse af ydermurene, dog således at langhuset fortsat bevarede basilikatypen med pulstage over sideskibene. Sidstnævnte forsynedes med store, spidsbuede vinduer med enkle rektantede false. Arkadeåbningerne mellem skibene blev ved behugning gjort højere, og vel for at opnå en bedre belysning huggedes de nordre arkader en meter højere end de søndre. Ved denne forhøjelse af langhuset fik midtskibet ligesom sideskibene seks fag, hvormed det gamle bundne system blev opgivet. Hvert fag har et kuppelstjernehvælv med et ribbemønster mage til det i biskop Bo's kapel. Sideskibene fik almindelige krydshvælv. Et kalkmalet årstal i midtskibets andet fag fra øst angiver, at hvælvslægningen må have været så godt som afsluttet 1477.

Efter langhuset blev tværskibet forhøjet, men denne ombygning adskiller sig stilistisk så meget fra de forudgående arbejder, at det formodentlig er en ny bygmester, som er ansvarlig for dette afsnit. Forhøjelsen, der står som en umiddelbar fortsættelse af det ældre murværk, bibeholder det første tværskibs enkle, strenge opbygning. Blændingsdekorationerne i de to taggavle er forskel-

lige. Søndre korsarms gavl er den ældste og er formet som én storblænding omfattende hele gavlen og sammensat af flade bueslag. Gavlen i nordre korsarm, der er noget ændret ved sidste restaurering, synes at være bygget op som en kopi af den ældre gavl.

Ved tværskibets forhøjelse tilmurede de gamle vinduer, og nye lysåbninger indsattes under hensyntagen til de nye forhøjede hvælv. I hver gavl anbragtes et stort, spidsbuet vindue og i hver korsarm seks. Af disse sidste er endnu ti bevaret, mens de to, der sidder på hver østvæg nærmest koret, blev tilmuret ved dettes ombygning, som fulgte efter tværskibets forhøjelse, men tilsyneladende på dette tidspunkt endnu ikke var planlagt i den udformning, det fik. Den ydre lysning i tværskibets samtlige 14 vinduer, er formet som en stor smukt muret hulkel, hvilken vinduesform formodentlig under inspiration vestfra har bredt sig over klosterkirken i Bordsesholm i Sydslesvig, Sankt Nikolai i Eckernförde til kirketårnet i Assens, Sankt Morten i Randers samt foruden domkirken i Århus også til byens Vor Frue Kirke.

Det forhøjede tværskib fik i hver korsarm fire fag krydshvælv, og i nordre korsarm opsattes oven over det eksisterende galleri en øvre etage hvilende på en stor, svær spidsbue.

Samtidig med tværskibets ombygning havde man på det oprindelige, romanske énskibede kor påtænkt en ændring, som tilsyneladende blot bestod i en forhøjelse af murene. Men denne plan ændredes radikalt til fordel for en helt ny, mægtig treskibet korbygning, som ganske forandrede kirkens karakter og forøgede dens størrelse. Koret, som er næsten fuldstændig bevaret, er en treskibet hal, dvs. med sideskibe af samme højde som midtskibet. Sideskibene, der er opført i forlængelse af langhusets sideskibe, er anlagt som en koromgang, idet de føres rundt om bag højalteret. I hjørnerne ved korets østmur er rejst to høje slanke, runde trappetårne, der sammen med korets polygonale afslutning danner et markant gavlparti.

Koret får sit lys gennem 13 vinduer, der alle er bevaret. Vinduerne, som udvendig er opmuret af profilerede formsten, afsluttes foroven af en næsten halvrunder spidsbue. Alle fagene i såvel højkor som i koromgangen er forsynet med kuplede stjernehvælv af samme type som midtskibets hvælv, der atter kan føres tilbage til overdækningen i det nordlige vestkapel, biskop Bo's kapel. I hvælvene er malet flere våbenskjolde, bl.a. biskop Jens Iversen Langes, hvorfor de formodentlig har stået helt eller delvis færdige før hans død i 1482. I domkirkens kor er der udvendig benyttet et meget stort antal granitkvadre, hvis anvendelse bedst kan forklares ud fra ønsket om at opnå en kunstnerisk livlig virkning, hvilket nok skal ses som en påvirkning fra nordtysk teglstensgotik. Det er et uløseligt spørgsmål, hvorfra disse mange kvadre kommer, men efter deres antal at

dømme, stammer de sikkert fra en nedlagt romansk landsbykirke.

I forbindelse med korets omdannelse opmuredes mellem højkor og koromgang en simpel skranke, der sikkert var færdigopført, da hovedalteret blev opstillet 1479. Få år herefter opførtes i korsskæringen et lektorium foran opgangen til højalteret. Lektoriet, som var færdigt 1508 blev fjernet ved en restaurering i 1770erne.

Denne store østudvidelse af hallekirketyperne finder sine paralleller i de blomstrende handelsbyer ved Østersøen som f.eks. Marielund og Peterskirken i Rostock og herhjemme på lignende måde i kirkerne i Stege, Maribo, Haderslev og Slesvig. For vore kirkers bygningshistorie betyder reformationens år 1536 et vendepunkt. Den protestantiske kirke havde sjældent råd til andet end vedligeholdelser. Denne regel gælder også for Århus Domkirke, der ikke i efterreformatortid fik tilføjet nye bygninger, men blot nogle undertiden tiltrængte reparationer og fornyelser.

Det høje spir, som under Jens Iversen Langes episkopat rejstes kort efter midten af 1400-tallet, var efter reformationen så faldefærdigt, at Christian III beordrede det nedtaget og et nyt spir opsat. I den anledning henvendte domkapitlet sig til kongens foretrukne bygmester Morten Bussert, som 1550 til kongen udtalte, at var der ikke bly nok til overs fra det gamle spir, da fik man »vel Raad endnu til en Landsbykirke eller to at lade bryde neder, om Behov gøres«.

1642 slog et lyn ned i Morten Busserts spir som brændte, og domkapitlet gik straks i gang med at skaffe materialer til et nyt, som 1650 stod færdigt. Denne gang blev det et lavt pyramideformet spir, »et værk af den modne renæssance i Christian IVs sidste år«. Flere gange ombyggedes spiret, som omkring 1930 fik sit nuværende udseende med den høje, slanke rejsning.

Under tiltrængte reparationer i 1770erne udspillede en kamp mellem på den ene side smålige og lokale, private interesser og på den anden side den oplyste enevældes overbygningsdirektion, hvor C.F. Harsdorff - klassicismens største arkitekt herhjemme - kraftigt gjorde sig til talsmand for at respektere den gamle bygnings formsprog: »Kirkens Bygninger, i den Stül de ere byggede, maatte istandsættes uden derved at foretage nogen unyttig og upassende fremmed Forandring«. Harsdorffs indstilling, der i det store og hele vandt over de småtskårne besparelsers talsmænd i byens råd, var enestående på et tidspunkt, hvor man betragtede og navngav middelalderen som en mørk, uciviliseret periode mellem den klassiske oldtid og dens genfødelse, renæssancen. Selv i dag kniber det stærkt med en Harsdorff'sk indstilling til perioder inden for arkitekturen, der for os er mørke.

Kalkmalerier

Kirken er udstyret med langt flere kalkmalerier end nogen anden kirke herhjemme, og med und-

I nordre sideskibs vestligste fag ses dette ejendommelige kalkmaleri.

tagelse af ét billede er de alle fra tiden omkring og efter ombygningens afslutning omkring 1480. Dette ene ældre kalkmaleri er på sin vis kirkens interessanteste. Billedet er malet i en niche i nordre sideskibs vestligste fag. Her har der været et ret stort spidsbuet vindue, hvis form kan aflæses på facaden. Vinduet blev omdannet ved en delvis tilmuring af lysningen, således at der kun blev en lille lysåbning tilbage (nu også tilmuret). Men i det oprindelige vindue har man på inder-siden hugget en skæv niche med en udmuring, der minder om en bänk. Arrangementet kan tolkes som siddeplads for en person, der gennem denne lille glug havde kontakt med nogen udenfor på kirkegården. Den lille åbning er oftest blevet tolket som et spedalskhedsvindue, hvilket imidlertid ikke kan passe, da det er utænkeligt, at de spedalske, der jo holdt til på Sankt Jørgensgården uden for byen, skulle få adgang til domkirken i stadens centrum. Snarest må den mærkelige vinduesordning tænkes at være ramme om et alter, hvilket også den kalkmalede dekoration tyder på. I nichens bund er malet en helgen rundt om den lille glug, der således udgør helgenens krop. Et storbladet rankeslyng omgiver den hellige mand, der på en eller anden måde må karakteriseres som lysbringende. I nichens vestre side, oven over »bænken«, står en anden helgen og peger på »lysgiveren«. Det hele er et særpræget arrangement

fra omkring 1300, hvis betydning og funktion vi ikke mere kender.

Kirkens øvrige billeder fra tiden efter 1480 er anbragt alle mulige steder, men ud fra stilkriterierne kan de fleste malerier grupperes omkring fem forskellige malerværksteder, der her benævnes i overensstemmelse med Francis Becketts karakteristik:

1) Dekorationsmaleren har i 1480erne malet på tværskibets hvælv nogle lette uhøjtidelige scenerier. I søndre korsfløj ses biskop Jens Iversen Langes våben omgivet af svungne ranker og eventyrblomster og yderst sidder på hver sin gren to småfyre og blæser i horn og trompet. I en anden kappe er malet stiftets våben: Korslammet, og i en tredje kappe ses de kloge gæs, der klynger ræven op i et træ.

I korsskæringens østkappe er malet Verdensdommeren på regnbuen og med jordkloden som fodskammel. Til venstre Korslammet og årstallet 1480, og derunder et Jesu-hjertesymbol. Til højre er et våben for Ejler Madsen Bølle, biskop 1482-91. I korsskæringens nordkappe bæres stiftssymbolet af to engle. I sydkappen står en vel-signende biskop og i vestkappen knæler St. Clemens, domkirkens værnehelgen.

Hvælvene i nordre korsarm er dekoreret af samme maler. I tredje fag fra nord læses følgende inskription (oversat): »Efter Kristi fødsel af den rene jomfru 1400 år og syv og så to gange fyrrer (1487) fuldendte den velbyrdige biskop Ejler af Århus dette værk, da den meget store pest raserede«. I fjerde fag fra nord ses en ræv, der løber af sted med en gås.

2) Trefoldighedsmesteren har fået sit navn efter billedet i den anden syd-arkade fra øst. Her er på vestsiden malet Treenigheden omgivet af biskop Ulrik Stygges fædre og mødre våben. Derover ser man en række brede felter forsynet med to halvfigurer. Lige over den treenige Gud ses profeterne Esajas og Jeremias, og dernæst 12 sibyller i blomsterkalke og med indskrifttavler. Hele kompositionen skal forstås således, at både hedenskab: sibyllerne, og Det Gamle Testamente: profeterne, har varslet om Messias. Billedrækken afsluttes i modsatte side - mod øst - af en inskription, der lyder (oversat): »Dette alter blev indviet og indrettet af den ærværdige fader, hr. Niels Clausen, biskop i Århus, til ære for Den hellige Trefoldighed, begge Maria'er og Den hellige Niels i det Herrens år 1499 anden påskedag«.

Mesteren for trefoldighedsbilledet har også malet i den nordre arkaderække i det næstvestligste bueslag. Det er en fremstilling af Den hellige Kristinas martyrium, begyndende forneden: hun pines på et kors - kastes i fængsel et par gange - bliver overfaldet af slanger og øgler, men dem sender hun til den onde fyrste, som dør af slangebiddene - Kristina genopvækker ham - men han lader hendes bryster skære af, da hun jo må være en heks, når hun kan vække ham til live, hun får

tungen revet ud - og hun bliver skudt fuld af pile. Men nederst henter en engel hendes sjæl. Under Kristinas martyrium ses resterne af Johannes Døberen og Johannes Evangelisten.

Trefoldighedsmesteren anvender mange farver, men hans stil er først og fremmest præget af påvirkning fra træsnit. Hans skarpt knækkede sorte omrids er helt i tidens træsnitstil.

St. Antonius og St. Barbara i henholdsvis nordre sideskibs anden og femte gjordbue tilskrives Trefoldighedsmesteren.

3) Herrens Legems Mester er vel nok den dygtigste af kirkens kalkmalere. Han har fået navn efter billedet i søndre sideskib, fjerde arkade fra øst. Motivet er den såkaldte Gregors Messe, hvor Kristus viser sig på alterbordet for pave Gregor som bekræftelse på nadverunderet. To engle holder Jesu kappe til side, så man kan se hans forpinte krop, og en lille hellig person opsamlers hans blod i en kalk. For oven er våbener for bisperne Niels Clausen og Ejler Madsen Bølle og for ærkedegnen Mogens Rosenkrantz.

I nordsidens tredje arkade fra øst har samme kunstner malet Maria i strålekrans, stående på måneseglet. I sine arme holder hun det lille Kristusbarn og et liljescepter, og omkring hende er der en rosenkrans, hvori sidder symbolerne på Kristi lidelse; i hjørnerne de fire evangelistsymboler. Foroven læses (oversat): »Hulde, forso-

Gregors Messe på fjerde arkade fra øst i søndre sideskib.

Sidste del af fremstillingen af Den hellige Kristinas martyrium; beretningen er begyndt nederst på den anden halvdel af buen i hvis top billederne vender, her mellem fotografiets fire øverste billeder, hvorefter beretningen fortsætter ned ad buen.

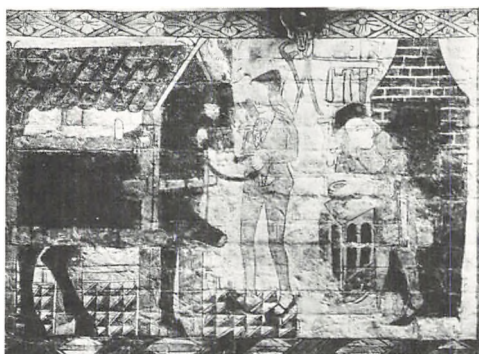
nende moder, som bestandig forbliver himlens port og havets stjerne«.

I anden nordre arkade fra øst er der en dommedagsscene med Jesus på regnbuen, hvorunder de døde står op af gravene - en af sjælene kravler ihærdigt op ad den bu, hvorpå Jesus har sat sine fødder. Under dommedagsbilledet står til venstre Karl den Store med krone og til højre St. Agnes med et gedekid.

4) St. Jørgens Mester har på kormuren i nordre koromgang malet St. Jørgen til hest i det øjeblik, hvor han støder lansens i dragens gab. Til venstre knæler prinsesse Kleodoline, og nede i en hule står dragens unge og hvæser arrigt, men forståeligt, da det jo er dens diegivende moder, som bliver dræbt. Prinsessens forældre ser til fra en borg med kanoner. Oven over borgen står årstallet 1497.

I korrundingen har samme maler skildret St. Eligius - eller St. Loye - i færd med at sko en hest. Han har specielle evner hertil, idet han har skruet benet af hesten for nemmere at kunne sætte hestskoene på. Det er ikke sært, at han var smedenes, guldsmedenes og dyrlægenes skytshelgen. Ud over hans nummer med hestens ben er scenen fuld af realistiske detaljer.

På korskrankens sydside findes en særpræget og raffineret billedkomposition, der er delt i tre etager. Øverst den treenige Gud omgivet af engle,

St. Egehus skor en hest på sin egen måde, idet han har fjernet benet fra hesten, mens han sætter skoen på.

der spiller på forskellige musikinstrumenter: orgel, basun, lut, sækkepibe. I midtfeltet ses til højre Gregors Messe og bagved pave Gregor står et helt optog af forskellige repræsentanter for menneskeheden: kardinal, biskop, andre gejstlige og det højtstående borgerskab. Nederst en detaljeret skildring af Skærsilden med alle dens pinsler og straffedomme. Til trøst for beskueren er fire engle i færd med fra oven at trække hver sin sjæl op fra pinen og plagen. Billedets tale er

klar. Kun ved messeofferet kan man blive frelst. 5) Mikaelmesteren har i den sydøstligste arkade malet ærkeenglen Mikael som sjælevejer. I den ene vægtskål står den nøgne sjæl, i den anden er hans onde gerninger karakteriseret som en fed person med tunge pengepunge. To smådøvl søger at trække denne skål ned, men det gode vejer tungest.

På søndre korsarms vestmur oven over buen ind til sideskibet har samme mester malet kirkens værnehelgen St. Clemens med et stort anker. Til venstre for Clemens ses reterne af to kæmpemæssige drabanter med sværd; de har oprindeligt dannet en slags æresvagt for St. Kristoffer med Kristusbarnet. De tre våbenskjolde, som er malet på væggen kan danne rammen for en datering: biskop Niels Clausen (1491-1520), dronning Elisabeth (kronet 1515) og dronning Christine (død 1521).

Det er vel også Mikaelmesteren, som på den sydlige korsarms korpille har malet en landsknægt med træben og svanehal. Oven over denne karikatur sidder en skade og skratter ham ned i hovedet.

Af malerier, som ikke kan placeres blandt de fem mestre, kan nævnes Pinsunderet i søndre korbomgang og et dommedagsbillede i korets østkappe.

Til venstre vejer ærkeenglen sjæle; til højre ses landsknægten med træben og svanehal.

I altertavlens midtskab står Anna med St. Clemens ved sin højre side og Johannes Døberen ved sin venstre. Når tavlen er i advent-stilling ses maleriet af biskop Jens Iversen Lange med evangelisten Johannes bag sig.

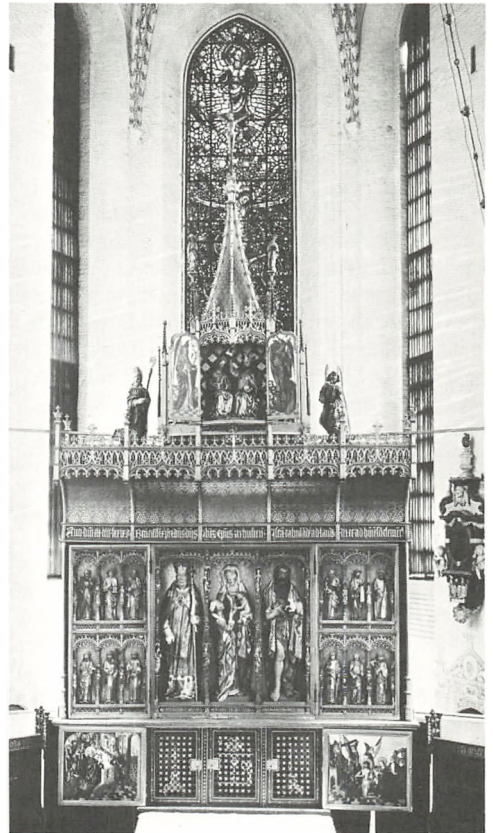
Inventar

Altertavlen er en stor firfløjet skabstavle, i hvis midtskab står tre knap to meter høje relieffigurer forestillende Anna Selvtredje flankeret af Johannes Døberen og St. Clemens. I fløjene står de 12 apostle. På stavværket mellem figurerne er der skåret små fremstillinger af forskellige helgener. Denne side af tavlen har kun været beregnet til at stå åben på kirkens festdage. Tavlens to andre stillinger - til benyttelse i henholdsvis faste og advent - viser malede scener fra passionshistorien (faste-stillingen) og fra St. Clemens martyrium (advent-stillingen). I sidstnævnte stilling ses et maleri af biskop Jens Iversen Lange, der anses for at være et af landets ældste portrætter. En inskription på tavlen fortæller, at bispren 1479 skænkede den til kirken. I fodstykket er der tre skabe, som lukkes med gitterlåger. De har formentlig oprindeligt været benyttet som opbevaringssted for det indviende nadverbrød. På fodstykkets døre er der malede fremstillinger af Getsemane og Gregors Messe. Denne store altertavle blev leveret af Bernt Notke. Oven på Notkes tavle blev 1514 af biskop Niels Clausen opsat en overbygning, et spiragtigt topstykke, i hvis midtskab er en fremstilling af Marias himmelkroning. På alterbordet, hvis dækplade er en gravsten, der oprindeligt er lagt over biskop Jens Assersen, står et par store malmstager, skænket 1705 af Caspar Nielsen Brandt og hustru, og et par sølvlysestager, givet 1706 af baron Peder Rodsteen. Foran alteret står en stor, flot 3,5 m høj syvarmet lysestuge, støbt 1515 i Lübeck af Didrick Kron og forsynet med Niels Clausens våben.

1508 lod Niels Clausen opsætte et ca. 5 m bredt og 11 m langt lektorium, der adskilte koret fra det øvrige kirkerum. 1775 blev det revet ned, men enkelte dele af dets udsmykning eksisterer endnu, således de fire kirkefædre: Ambrosius, Gregor, Augustinus og Hieronymus, der nu står på korskranken. Denne har messingklædte træbalustre og blev skænket kirken 1679 af borgmester M.M.

Malling. Fra det nedlagte lektorium stammer den smukke smedejernsdør, der 1643 blev givet af Christen Skeel. Ornamentikken og motiverne peger hen på Caspar Fincke som dette kunstfærdige arbejds mester.

Langs korskrankenene står korstolene. I hver række er der 15 - oprindeligt 18 - stole, der blev op-

Den store altertavle i sin helhed.

Den syvarmede lysestage fra 1515; til højre døbefonten, der ligesom Haderslev Domkirkes bæres af de fire evangelister, hvis hoveder er erstattet af deres symbols hoveder; Peter Hanssen er mester for begge fonte.

sat 1508 af Niels Clausen.

Døbefonten er ifølge indskrift støbt af Peter Hanssen og skænket til kirken 1481 af biskop Jens Iversen Lange. Kummen bæres af de fire evangelister, der ligesom på Peter Hanssens font i Haderslev Domkirke ikke er forsynet med attributter, men er karakteriseret ved, at deres hoveder er erstattet af deres symbols hoveder: Johannes med ørnehoved, Lukas med oksehoved, Markus med løvehoved og Mattæus med menneskehoved. Dåbsfadet er et nederlandsk arbejde fra 1623 med en skildring af Syndefaldet; det blev skænket 1697 af borgmester Malling. Prædikestolen med himmel er et af højrenæssansens mesterstykker fra 1588, og vistnok udført af Mikkell van Groningen. Motiverne i fyldingerne er Syndefaldet, Marias bebudelse, Kristi fødsel, Kristi dåb, Nadveren, Korsfæstelsen, Opstandelsen, Pinseunderet og Dommedag.

Orglet i skibets vestende blev bygget 1730 af Lambrecht Daniel Carstens med en senbarok facade. Oprindeligt havde det 44 stemmer og tre klaviaturer, men ved en restaurering 1958-59 af Th. Frobenius & Sønner fik det 88 stemmer. Med sine ialt 6352 piber er det Danmarks største orgel. Et mindre orgel er 1970 placeret i koret, op-hængt i en tyk stålwire.

Blandt kirkens lysekroner er der en sengotisk krone fra omkring 1525 med en Maria-figur, den hænger foran alteret. Den østligste krone i midt-

skibet er givet 1613 af Peder Ibsen. Karen Clausdatter har 1640 skænket den store krone i kors-skæringen.

I nordre koromgang hænger et meget stort kirkeskib, som under kanonsalut 1720 blev ophængt i kirken; en gave fra flere af byens borgere. Det er en tremastet fregat, kaldet »Enigheden«. En sagnagtig overlevering fortæller, at det blev bygget i Holland på bestilling af zar Peter den Store som model til den russiske krigsflåde, men det franske skib, der skulle fragte modellen til Rusland, strandede ved Skagen, hvor det på en strandingsauktion blev købt af århusfiskere.

I landemodesalen, som er indrettet i det søndre tårnkapel, hænger flere bispeportrætter fra 1700-tallet indtil 1963. Over indgangen er opsat en anselig urskive, der er bemalet med biskop Ove Billes våben, men formodes at være ældre. Den har 24 taltegn og er således en døgnskive.

Kirken har otte klokker. 1) fra 1300-tallet med majuskelindskrift: »Morten gjorde mig«. Klokkeren kom vist først til kirken efter 1809. 2) 1493, viet til Jomfru Maria; tilhørte indtil 1909 Dronninglund Kirke i Vendsyssel. 3) 1505 støbt af Per Tidichsen med fladt relief af St. Olaf; stammer formodentlig fra den efter reformationen nedlagte Sankt Olai Kirke i Århus. 4) 1746. Stormklokke, støbt i katedralskolens gård af Jacob Rendler af en klokke, som revnede under den lange sørgeringning for Christian VI. 5) 1762, støbt

af M.C. Troschell. 6-8) 1893-94, støbt hos Frisch.

Epitafier

Kirken er usædvanlig rig på mindetavler og epitafier, som sammen med de utallige gravsten vidner om, at kirkens begravelseskasse må have haft overskud. Epitafierne nævnes i kronologisk rækkefølge:

1) 1572. Familien Worm. Formodentlig nederlandske tavle, formet som en fløjaltertavle med den knælende familie under en dommedags-scene. Søndre sideskib.

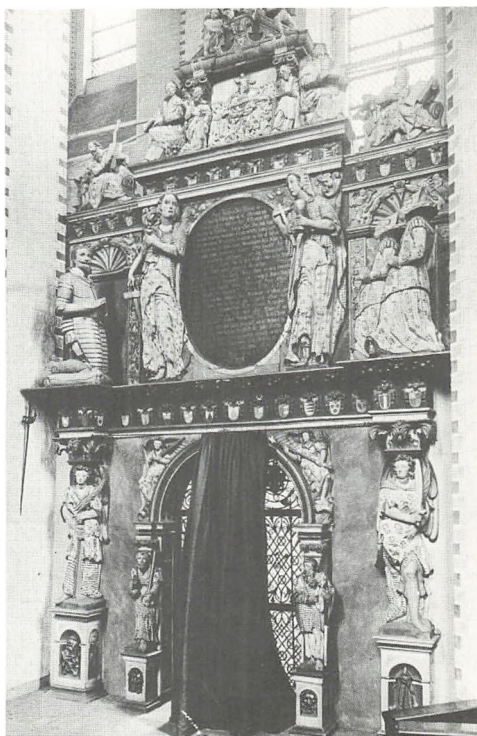
2) 1576. Erik Podebusk til Bidstrup, hovedsmand på Ålborg Slot og hustru Sidsel Oxé, datter af Johan Oxé. Fru Sidsel havde oprindeligt til hensigt at ville rejse en tumba, men et kongebrev 1576 satte en stopper for disse »pralgrave«, der i pragt kunne konkurrere med de kongelige begravelser. Da alabastfigurerne - i hvert fald fru Sidsels statue - allerede da var færdige, blev planen ændret således, at de blev opsat i et epitafium, der foroven afsluttes af en trekantgavl. Under figurerne er der en kartouche med årstallet 1576, som hører til den planlagte tumba. Under gavlen er anbragt en frise med ægteparrets anevåbener; de er anbragt i vild uorden. Der er fremsat flere formodninger om, hvem der kan have været værkestedsfører for dette og et par beslægtede epitafier, enten: flamlænderen, Hans van Paeschen, kendt fra bl.a. byggearbejderne på Kronborg, Hercules Midow fra Antwerpen eller Harmen Stenhugger, vistnok identisk med Herman Gertsen, der også har arbejdet på Kronborg. Chr. Axel Jensen kalder mere neutralt kunstneren for Københavns alabastmester. Epitafiet hænger på korskrankemuren mod syd.

3) 1618. Poul Andersen (Colding), præst i Skanderborg. En enkel skrifttavle. Søndre korskapel.

4) 1621. Kraftigt bemalet, overdådigt snitværk, som vistnok stammer fra København, over borger Peder Saxe. Det malede storfelt mellem søjler forestiller foroven Lazarus' opvækkelse, for neden Peder Saxe med familie. Over St. Loyebilledet i koromgangen.

5) 1632. Tavle til minde om lørdagsprædikenens indstiftelse ved præsten Niels Christensen Spentrup. Nordre korsarm.

6) 1633. Rigsråd Jørgen Skeel til Sostrup og Gammel Estrup. Epitafiet er formet som en pragtportal; oven over indgangen er en oval indskrifttavle flankeret af to kvindeskikkelser, der symboliserer Håbet (med anker og due) og Troen (med kors og kalk). På begge sider af disse dydefigurer ses knælende i nicher til venstre Jørgen Skeel i rustning og til højre hans to koner Kristine Lunge og Jytte Brok, gennem hvem han fik Gammel Estrup. De to kvinder er i pragtfulde dragter og af udseende ganske ens. Topstykket er en dommedags-scene, flankeret af de fire evangelister og kronet af Kristus mellem to engle. For neden står yderst to serafim og inderst apostlene

Jørgen Skeels vældige epitafium.

Peder og Andreas. Mellem disse to apostle er i åbningen en smedejernsgitterdør med tre våbenskjolde og årstallet 1634. Det kunstfærdige gitterværk er udført af Caspar Fincke, som har lavet ialt fem smedejernsgitre i domkirken. Epitafiet er opsat som portal mellem højkoret og nordre koromgang.

7) omkring 1635. Stiftsbefalingsmand Laurids Lindenow og hustru Anne Friis. 1637 lod hun indrette et gravkapel i det yderste korskapel mod nord, men det blev nedlagt 1823, da stiftsbiblioteket indrettedes her og i nabokapellet. Herved gik dele af epitafiet tabt og tilbage er nu skrifttavlen, to knælende figurer samt en gitterdør fra 1637. Den er formodentlig lavet af Caspar Fincke. Nordre korsarm.

8) omkring 1636. Borger Jørgen Heitwinkel. Snitværk på overgangen mellem renæssance og bruskbarok. Midtfeltet er et stort dommedagsmaleri, hvorunder en portrætmedaljon. Søndre koromgang.

9) 1639. Lensmand på Skanderborg Laurids Ebbesen og tre hustruer, Ellen Gøie, Lisbeth Arenfeldt og Sophie Staberskov, alle knælende omkring en tom indskrifttavle, som er indrammet af 64 anevåben. Det fortælles, at Christian VIIIs dronning, Caroline Amalie, på et besøg i kirken forargedes over, at Laurids Ebbesen med alt for mange anevåben havde pralet af sin herkomst, hvorfor hun forlangte hans navn slettet af tavlen. Foran kapellet er et smedejernsgitter af Caspar Fincke. Nordre sideskib.

Det fine dobbeltportræt på Chresten Thomsen Sehesteds epitafium.

10) 1654. Borgmester Rasmus Nielsen og hustru samt fem børn. Familiebillede på bemalet sten. Midtskibets nordmur.

11) 1656. Rådmand Peder Rasmussen med to hustruer og utallige børn. Fladt, jævnt snitværk i bruskarok med billede af familien. Nordre koromgang.

12) 1656. Otte Skeel til Katholm og hustru Ide Lunge. Barokarbejde i delvis bemalet sten. Omkring indskrifttavlen står to kvindeskikkelser, Troen og Håbet, samt flere mindre dydefigurer og mange anevåbener. I koret.

13) omkring 1657. Kansler Chresten Thomesen Sehested og hustru Mette Holgersdatter Rosenkrantz. Sort tavle med fremragende portrætmalerier, som er malet i Karel van Manders manér, men sikkert ikke er en original af denne kunstner. Ind til kapellet fører en gitterdør fra 1650, som formodentlig også stammer fra Caspar Finckes værksted. Det indre korkapel mod nord.

14) omkring 1658. Kannik og førstekapellan Svend Hansen Arboe og hustru. Bemalet snitværk i bruskarok med mange figurer. Billede af Opstandelsen, hvorunder der er store portrætbilleder af mand og hustru. Søndre koromgang.

15) omkring 1659. Købmand Hans Mikkelsen Storm og hustru samt børn. Bruskarokt stenhuggerarbejde, bemalet og med portrætter af familiemedlemmerne. Under en istandsættelse fandt man en del skindbetrukne bolde, vistnok fra 1700-tallet. Blev kirken benyttet til boldspil? Søndre korsarm.

16) omkring 1660. Biskop og hofpræst Jacob

Matthiesen og hustru. Senbarokt, bemalet stenhuggerarbejde med frugtranker. Gode portrætmalerier. Midtskibets sydvæg.

17) omkring 1661. Organist og hospitalsforstander Johannes Utrecht og hustru samt seks børn. Bemalet bruskarokt træskærerarbejde med familiemaleri. Nordre koromgang.

18) omkring 1664. Borgmester Anders Lydichsen og hustru Maren Clemensdatter.

Det enorme træepitafium er kirkens største - også epitafierne viser, at Enevældens indførelse 1660 var et opgør mellem adel og borger, med den sidstnævnte gruppe som sejrherren. Foruden en mængde symbolske figurer findes to store figurer af Moses og Johannes Døberen, som flankerer midtfeltets maleri med portrætter af borgmesterparret ved et tæppebeklædt bord. Døden på bordet og Opstandelsen mellem personerne. Søndre korsarm.

19) 1672. Rasmus Thestrup, hustru og børn. Epitafiet er kun fragmentarisk bevaret. Dele af træskærerarbejdet er opsat ved nordenden af nordre korsarm: maleriet med dobbeltportræt er i det sydligste af tværskibets østkapeller.

20) omkring 1685. Skipper og rådmand Søren Sørensen og hustru. Stenhuggerarbejde i bruskarok med figurer, der symboliserer Troen og Håbet, og som flankerer et portrætmaleri. Nordre koromgang.

21) 1686. Licentiat Nicolaus Broberg og hustru Kirsten Hansdatter Drøstrup. Træskærerarbejde i barok med putti med kranium og timeglas. Foran begravelsen har der tidligere været an-

bragt et smedejernsgitter, som nu er på museumsgalleriet. Søndre korsarm.

22) omkring 1690. Assessor i admiralitetet Jens Lassen og hustru. Barokt stenhuggerarbejde med hvide figurer og frugtranke på sortmarmorerede baggrund. Øverst flammeurne. Nordre korsarm.

23) omkring 1691. Biskop Erik Grave og hustru. Barokt arbejde i sort og hvid marmor af Thomas Quellinus. Epitafiet krones af en bispehue, som dog ellers forsvandt som biskoppelig hovedbeklædning efter reformationen. Midtskibets sydside.

24) omkring 1693. Handelsmand og overformyndet Jens Rasmussen Lassen og hustru. Træskærerarbejde i svulmende barokakantus med to udskårne kvindefigurer. Malede portrætter af mand og hustru. Nordre korsarm.

25) omkring 1696. Landkommissær, assessor Jesper Nielsen Hutfeld og hustru. Epitafiet er af sort og hvid marmor med putti, der bærer skrift-rulle. Det er udført af Thomas Quellinus. Nordre korsarms nordende.

26) omkring 1701. Borgmester Mikkel Mikkelsen Malling og hustru Margrethe Christensdatter samt rådmand Søren Mikkelsen Malling og hustru. Træskærerarbejde i barok stil med portrætmaleri af alle fire. Borgmesteren og hustru skænkede 1697 dåbsfadet til kirken. Nordre kor-omgang.

27) 1702. Biskop Johannes Braëm og hustru. Hvidt og sort marmorepitafium af Thomas Quellinus. Landemodesalen (søndre tårnrum).

28) 1702. Mindetavle for handelsmand Mikkel Lassen og hustru. De gav 100 sletdaler til vedligeholdelse af deres grav. Tavlen har fem forgyldte bibelske billeder. Nordre sideskib.

29) 1703-04. Baron Constantin Marselis, hans hustru Sophie Elisabeth Charisius og hendes anden mand Peder Rodsteen. Det er et prangende flot barokmonument, som Sophie lod udføre hos Thomas Quellinus. Med blomster i hånden og en lille hund ved fødderne står hun imellem sine ægtemænd, der begge har kæmpemæssige alongeparykker på og er iført romerske felt-herreuniformer. En romersk soldat ville flygte fra alle de krøller. Ved hendes højre hånd står Marselis, som hun smyger sig op ad; til venstre for hende står Rodsteen - holdt i pæn afstand. På hver side af denne gruppe står mellem pilastre kvindefigurer, der forestiller Minerva (med hjelm, spyd og ugle) og Klogskaben. Oven over de tre hovedpersoner svæver tre velnærede putti, som har båret laurbærkranse. Ind mod tårnrummet er indsat en sandstensportal med guirlander og bufronton med en buste. Det nordre tårnkapel.

30) 1723. Proviantforvalter, stiftsskriver Christen Wegerslev. Træepitafium, der i bemalningen skal efterligne sort og hvid marmor. Midtskibets sydvæg.

31) omkring 1724. Købmand Michel Pedersen Borre og hustru Anne Mogensdatter Blach.

Barokepitafium med putti, som bærer dødssymboler. Midtskibets nordvæg.

32) omkring 1725. Else Olufsdatter. Epitafiet, der er opsat af hendes mand, handelsmand Jens Andersen Müller, er en stor barokopbygning. Det minder i mangt og meget om 31. Midtskibets nordvæg.

33) omkring 1726. Toldkontrollør Hans Terkelsen Rosenquist. Barokt træepitafium, der er marmormalet i sort og hvidt. Beslægtet med de to foregående epitafier. Søndre korsarm.

34) omkring 1738. Biskop Johannes Ocksen. En ikke for heldig efterligning i træ af Quellinus' epitafium for Johannes Braëm (nr. 27). I søndre tårnrum.

Foruden de her nævnte epitafier findes der i domkirken syv epitafier og mindetavler fra 1700- og 1800-tallet.

Gravsten

Domkirken rummer et endog meget stort antal gravsten, hvoraf de fleste er udført i selve Århus. Nogle af de væsentligste vil blive nævnt i tidsmæssig rækkefølge.

1) Udvendig på det senmiddelalderlige kor er indmuret tre romanske trapezformede granitsten med latinske kors omgivet af regelmæssige bølgeranker.

Biskop Jens Iversen Langes gravsten.

På gravstenen over Knud Gyldenstjerne og Jytte Podebusk samt hendes far er ægteparret afbildet.

2) omkring 1482. Jens Iversen Lange, kirkens kunstvrige biskop, som stod for de største byggearbejder og anskaffelsen af altertavlen. Den kraftigt udformede sten overgår de øvrige jævnaaldrende danske gravsten. Jens Iversen er afbildet i fladrelief med indridsede streger, der gengiver prælaten som en lidt gnaven, ældre herre med dobbelthage. Ligesom det blev omtalt i forbindelse med det malede portræt af biskoppen på altertavlen er det ikke givet, at der er tale om egentlig portrætgengivelse trods den realistisk tegnede figur. I skibets vestarkade mod syd.

3) omkring 1490. Evert Eriksen Thott og hustru Margrete Bølle, som var dronning Christines hofmesterinde. Han med slagsværd, hun med stort smykkekor, begge strengt frontale. I koromgangen mod syd.

4) omkring 1501. Biskop Ejler Madsen Bølle. Figuren, der er fremstillet i fuldt plastisk relief, er i ornat og med krumstaven i venstre hånd, mens højre hånd er løftet til velsignelse. Baldakinen over bispefiguren tilstræber at give en forestilling om rum. I skibets vestarkade mod syd.

5) mellem 1510 og 1520. Biskop Niels Clausen. En statelig bispefigur kopieret efter Ejler Bølles sten (nr. 4). Den store dekorationsrigdom kan tænkes at være inspireret af snitværksdetaljer på altertavlen. I koromgangen mod øst.

6) omkring 1557. Stiftets første evangeliske superintendent Mads Lang. Bispen ses med en bog under en fladrundbuet arkade. Den vidner »hårdt om den lutheranske gejstlighedens svigten- de kunstforstand« (Chr. Axel Jensen). I skibets

vestarkade mod nord.

7) omkring 1561. Knud Gyldenstjerne til Ågård, hans hustru Jytte Podebusk og hendes fader Predbjørn Podebusk til Bidstrup. På stenen står ægteparret som kriger og enke, og intet i det lange vedføjede vers minder om, at hr. Knud var Fyns sidste katolske biskop. Stenen er udført af Gert van Groningen. I korets sydlige omgang.

8) 1567. Jørgen Barnekow til Kjellerup og hans hustru Anne Clausdatter Ravensberg. Han er afbildet som en stor kriger, hun uden tidens obligate smykker, hendes påklædning må derfor antages at være enkedragt. Udført af Gert van Groningen. I søndre korsarm.

9) omkring 1576. Kantor ved domkirken, magister Thomas Ripper. Helt forskellig fra de adelige figurrelieffer står personalteksten over denne århusborger som randskrift. En halvrosset er stensens eneste udsmykning. Udført af Gert van Groningen. I søndre koromgang.

10) 1584. Magistrene Torkil og Peder Pomarius og sidstnævntes hustru, Gertrud Sørensen. Stenen er opsat som epitafium i søndre koromgang.

11) omkring 1587. Mette Urne, gift med Knud Hardenberg. Den sorte sten viser en rolig, har-

Mette Urnes gravsten i nordre korsgang.

monisk ligevægt og har utallige sirlige detaljer. Fru Mettes skikkelse spidser til opefter som et kræmmerhus. I nordre koromgang.

12) omkring 1577. Børnene Erik Bjørn og Birgitte Urne. De to børn ses med foldede hænder. På det udmærkede arbejde i brunrød sten har der siddet et nu forsvundet alabastrelief. I nordre koromgang.

13) omkring 1599. Licentiatus medicinae Peder Hansen. På stenen ses Døden med spade og timeglas. I søndre korsarm.

14) omkring 1626. Rådmand Clemmen Jensen Smagbier med sine to hustruer. Stenen har portrætmedaljoner. I nordre koromgang.

15) omkring 1626. Manderup Parsberg til Hagsholm og hustru Ingeborg Juel. Parsberg opnåede varigt eftermæle som den adelsmand, der i duel med Tyge Brahe huggede en stump af astronomens næse. I søndre korsarm.

16) omkring 1664. Borgmester Anders Lydichsen og hustru. På stenen er en dødning med initials kjolde. I nordre koromgang.

Tidligere fandtes en nu forsvundet sten over den berømte bondefødte pædagog Morten Børup. Indskriften dannede en ring om skolemesterens skjold med dets talende mærker: en høfork, et ris og en ferle.

1772 bisattes i domkirken den for sin alder berømte gubbe Christian Jakobsen Drakenberg. Ifølge hans egne ord blev han 146 år gammel, og alle de mange år var lige dådriige. Som 83-årig undslap han et 15-årigt fangenskab hos algierske sørøvere; i en alder af 111 år giftede han sig med en skipperenke. Efter dronning Caroline Amalies ønske blev liget, der var tilgængeligt for beskuelse mod et mindre honorar, flyttet til et skjult sted. Nord for alteret i højkoret er kirkens berømte grundlægger Peder Vognsen gravsat; hans grav må altså være flyttet hertil ved det nye kors opførelse. I det murede gravrum fandtes en blyplade med en gravskrift, der med alle kronologiens finesser må overbevise enhver læser om, at bispens virkelig døde 11. april 1204: År efter Herrens bolig i kødet 1204, i kong Valdemars 2. rege-

Gravstenen over Erik Bjørn og Birgitte Urne; et nu forsvundet alabastrelief har efterladt en tom plads øverst på stenen.

ringsår, da C var søndagsbogstav efter skuddagen, indiktionen 7 i den 80., epakten 17, da Månen var i 7. dag, 11. april døde Peder Vognsen, bisp af Århus.

Århus Domkirke omtales altid som landets længste kirke. Med lige så stor ret kan man om den sige, at den hører til blandt de bygninger, der rummer det righoldigste inventar og den fyldigste kalkmalede udsmykning. Som sådan er Sankt Clemens Kirke et både kunst- og kulturhistorisk unikum.

A.B.

Ordforklaring

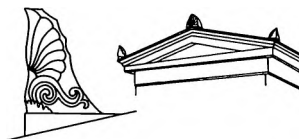
Tegningen er placeret efter det stikord, den hører til.

afvalmet: valmtag.

akantus: ornament med fligede og takkede blade, som akantusplanten i Middelhavslandene.

akroter, akroterion: ornamentalskulptur på spids og hjørner af græsk tempel.

alabast: klar, svagt gennem-sigtig gipsart.

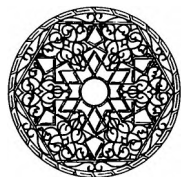
alterkalk: bæger til nadvervinen.

antemensale: alterbordsforside.

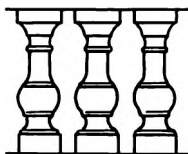
antependium: alterbordsforhæng.

apsis, flertal: apsider: halvrund eller flersidet udbygning.

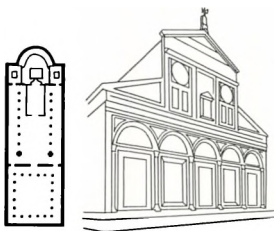
arabesk: ornament af sammenslyngede figurer, stiliserede planter m.m.

baluster: søjle i rækværk eller gelænder.

basilika: oldkristen langstrakt kirkebygning med tre til fem skibe, af hvilke midtskibet er højest.

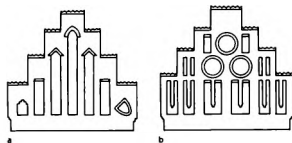

basilikal: med forhøjet midtskib.

basrelief: relief med svagt ophøjede figurer.

Belge-noir: sort kalksten fra Belgien.

blænding, blinding: flad murniche; tilmuret vindue.

bol: formentlig så megen jord, som normalt hørte til en bondegård.

bruskværk: ornament, særegne for bruskbarok.

buestik: murværk i bueform over muråbning eller blænding.

celebrant: katolsk præst, der læser messen.

ciboriealter: alter med baldakinagtig overbygning.

ciborium: ciboriealter.

circumstantesbegrebet: placering af alteret, så præsten står bag dette vendt mod menigheden og sammen med denne samles omkring alter, døbefont og prædike-stol i ét stort fællesskab.

condottiere:fører af lejetropper.

cosmatarbejde: specielt mosaikarbejde, som har fået navn efter en italiensk kunstnerfamilie, Cosma, ca. 1150-1300.

disk: fadet, hvorpå nadverbrødet ligger.

dormitorium: sovesal i kloster.

dydefigur: figur, der symboliserer f.eks. en af de teologiske dyder: tro, håb, kærlighed.

dønnikeværk: gammelt ord for stukkatur.

epakter (flertal): det antal dage, der den 1. januar er forløbet siden sidste nymåne.

episkopat: bispeembede og bispedømme.

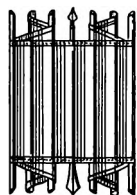
epitaf, epitafium: gravskrift; mindetavle anbragt på kirkevæg.

evangelistsymboler: Mattæus: menneske; Markus: løve; Lukas: okse; Johannes: ørn.

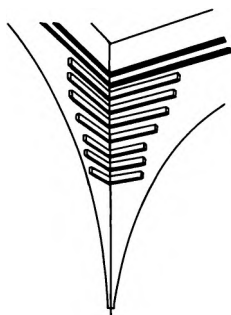
firpas: kløverbladsfigur med fire blade.

foldeværk: dekoration af lodrette stave, der kan minde om folder i et klædebon; almindelig på sengotiske dør- og panelfyldinger.

fortanding: foreløbig afslutning på mur med frem- og tilbagespringende sten-skifter. Tegningen viser: hvælvfortanding.

fraktur: en form af gotisk skrift i bogtryk.

frontale: forside; alterbordsfor-side.

fronton: gavlparti over dør eller vindue.

frådsten: porøs kalksten, dannet ved kildevæld.

gjordbue: bærende bue mellem to hvælvingsfag.

glamhul: lyd hul i klokketårn.

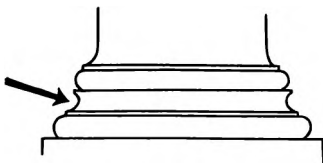
Guds lam: det triumferende lam med korsglorie og -fane (efter Johannes Evangeliet 1.29).

halkirke, hallekirke: kirke, hvis skibe er af nogenlunde samme højde og dækket af ét tag.

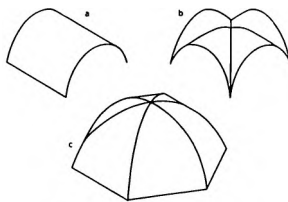
herme: pilaster eller pille, der øverst er formet som et menneskeligt hoved eller en menneskelig overkrop.

hulkel: konkavt profilled.

hvælv, hvælvning: buet overdækning af rum, oftest muret; a) tøndehvælv; b) grathvælv; c) kuppelhvælv; d) krydshvælv; e) stjernehvælv.

indiktion: middelalderlig årsangivelse, anvendt fra 1312, betegner et års plads i en 15-årig cyklus.

intarsia: indlagt arbejde af forskelligfarvede træsorter, elfenben, marmor eller metal.

jugendstil: oprindelig tysk stilretning i arkitektur, kunsthåndværk og billedkunst omkring 1900, præget af stiliserede plantemotiver, bølgende linier, asymmetriske ofte udflydende former.

kalk: alterkalk

kanneleret: riflet, furet.

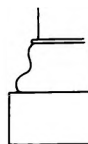
kannelure: lodret rille på søjle eller pilaster.

kapitel: forsamling af munke ved samme kloster eller af præster ved samme kirke.

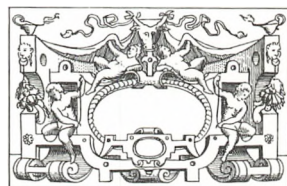
kapitel: pilaster- eller søjlehoved; a) dorisk; b) jonisk; c) korintisk; d) trapez; e) trekant; f) foldeværk.

karnis: gesimsled med s-formet profil.

kartouche: ornamentik formet som en ramme.

kildekalk: frådsten.

kirkelade: lade, hvor kirkens tiendekorn opbevaredes.

klingsung: pose på enden af en lang stang til indsamling af penge under gudstjeneste, undertiden forsynet med en klokke.

knæfald: hyndebelagt skammel foran alter eller alterskranke.

kollegiatkirke: katolsk kirke, som uden at være domkirke har et kapitel: forsamling af præster.

kongregation: katolsk sammenslutning af ordens- eller lægfolk med religiøse eller humanitære formål og visse regler, dog uden

munkeløfter; sammen-
slutning af klostre af samme
munkeorden.

konsekration: brødets og
vinens indvielse ved den
hellige nadver.

konsekrere: hellige, indivi.

korbue: triumfmur.

korgitter: tralværk.

kors: a) græsk; b) latinsk;

c) Antonius-kors;

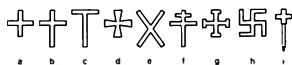
d) Georgs-kors;

e) Andreas-kors;

f) patriarkkors; g) hammer-

kors; h) hagekors;

i) processionskors.

Korlammet: Guds lam.

kragbånd: fremspringende
profileret, især i bueåbninger.

kragsten: kragbånd af sten.

krydsskifte: se skifte.

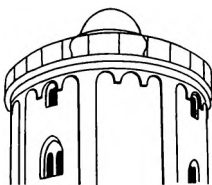
*Kunstkammeret, Det Konge-
lige Kunstkammer:* sam-
ling af rariteter, kunst-
genstande m.m. oprettet af
Frederik III; fra 1821
fordeltes samlingerne til nye
museer.

kursiv: hældende skrift med
forbindelse mellem de
enkelte bogstaver.

kvader: natursten, firkantet
tilhugget til bygningsbrug.

lektorium: oprindelig en læse-
pult på skranken mellem kor
og skib; senere udviklet til
udsmykket pulpitur eller
galleri med læsepult.

lisén: flad, kun lidt fremsprin-
gende murpille (se også
pilaster), uden kapitæl og
base.

lydpotte: lerkar indmuret i
kirkemur eller -hvælv for at
forstærke lyden.

lyehul: glamhul.

Majestas Domini (Herrens
herlighed: frontalvendt
monumental fremstilling af
den tronende Kristus.

majuskel: stort bogstav.

mandorla: mandelformet,
spidsoval indramning, især
anvendt omkring fremstil-
linger af Kristus.

manual: klaviatur på orgel og
cembaloinstrumenter,
tangenterne.

minuskel: lille bogstav.

mitra: bispehue.

munkeskifte: se skifte.

negotiant: købmand.

nådestol: Gudfader med den
lidende Kristus og
Helligåndsduen.

offerlade: kirkelade.

oktogonal: ottekant; bygning
med regelmæssig ottekantet
grundplan.

opstalt: tegning af en bygnings
facade; længde og tværsnit
af bygning m.m.

palmet, palmette: vifteformet
ornament.

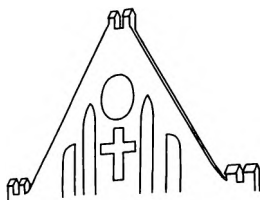
pentagon: regelmæssig
femkant.

pietà: Jomfru Maria med Jesu
afsjælede legeme; alminde-
ligt motiv i billedkunsten.

pilaster: retkantet mur- eller
vægspille med kapitæl og
base (se også lisén).

pinakel: murtinde;
spidssøjle.

polygon: mangekant.

polykrom: mangefarvet.

pontifikat: paveværdighed; en
paves regeringstid.

porfyr: bjergart med større
mineralkorn spredt i
ensartet masse i rød, brun,
grøn eller sort farve; af
vulkansk oprindelse.

postament: fodstykke; sokkel.

predella: fodstykke til
altertavle; billedsmykket
underdel på fløjalter.

provincialprior: forstander for
alle klostre af samme orden
i en provins.

præbender: indtægter af
kirkeligt jordegods.

pulpitur: balkon eller lukket
galleri i en kirke.

pulttag: skråtag; tag som kun har fald til én side.

putti, flertal; **putto:** nøgen barnefigur; barneengel.

rdl., rigsdaler: fra 1500-tallet hovedmønt i Tyskland og Nordeuropa.

relikvie: helgenlevning.

retabel: lav altertavle; lav bagvæg ved alter.

risalit: fremspringende parti på bygnings facade, oftest midtparti og/eller sidepartiernes ender.

rocaille: usymmetrisk grundmotiv i rokokoens ornamentik, udviklet af muslingeskallens form; stensætning med indmurede muslingeskaller og ejendommelige sten.

roll billets: korte rundstave.

sacellum: lille helligdom; kapel.

savskifte: se skifte.

schoutbynacht: kontreadmiral.

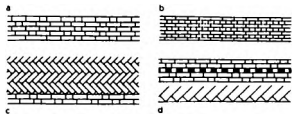
sekulær: verdslig.

series pastorum: præsterække-tavle.

sildekåg: fladbundet, spidsgattet båd, anvendt ved sildefiskeri.

skalmure: skjule en ældre mur bag nyt murlag.

skifte: ordning af stenen i en murflade; a) munkeskifte; b) krydsskifte; c) siksakmønster; d) savskifte.

sletdaler: i Danmark i

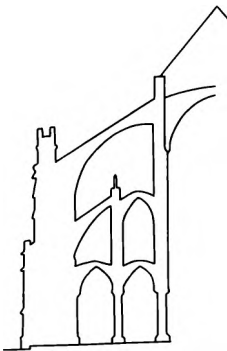
1600-1700-tallet betegnelse for den gamle daler anvendt før 1602.

smertensmand: den levende Kristus med sår fra lidelsen og korsfæstelsen.

solgisel: spidsoval af stråler, der ofte omgiver Jomfru Maria.

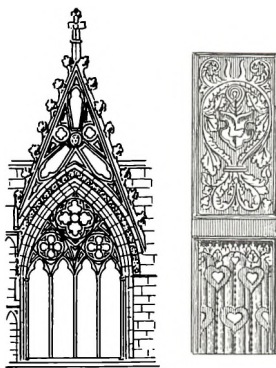
sprængbue: fritsvævende murbue, stræbebue.

staffere: gammelt udtryk for: male.

staffering: gammelt udtryk for: maling.

stavværk: muret sprosseværk, der deler lysningen i et gotisk vindue; ornament, der efterligner vinduesstavværk.

stokværk: etage.

stræbebue: i den gotiske kirkebygning en murbue, der spænder fra midtskibets mur til sideskibets ydermur.

stræbepille: udvendig murpille, der skal afværge tryk indefra.

stukkatur: ornamenter på lofter og mure, formet eller støbt af stuk; af gipsblandet kalkmasse.

tagrytter: lille tårn på tagrygningen.

tambur: rund eller mangekantet bygningsdel, der hæver en kuppel op over murfladerne.

Tora, Torah: jødisk navn for Mosebøgerne.

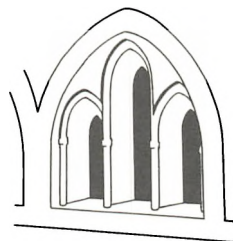
tralværk: gitter, især af lodrette, profilerede tremmer.

travertin: hård kildekalk fra Italien.

trepas: kløverbladsfigur dannet af trekvartcirkler; anvendt i indisk, arabisk og gotisk ornamentik.

triforium: tredelt bueåbning i romansk og gotisk kirkearkitektur.

triptykon: fløjaltertavle med to fløje, der kan lukkes.

stilarter, stilperioder: absolute tidsgrænser kan ikke fastsættes; romansk stil: omkring 1050-1250; gotisk stil: omkring 1250-1550; renaissance: omkring 1550-1650; barok: omkring 1620-1750; klassicisme: omkring 1775-1830.

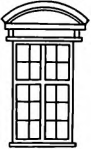
triumfmur: muren med triumfbuen mellem kor og skib.

triumfvæg: den side af triumfmuren, der vender mod skibet, i middelalderen ofte med billede af den triumferende Kristus.

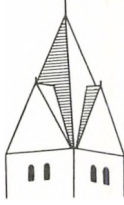
tuf: porøs sten- eller bjergart, hærdnet udbrudsprodukt fra vulkan.

tumba: sarkofagliggende gravminde over den egentlige grav.

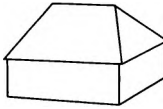
tympanon: gavlfelt over dør eller vindue.

tørninglensk, Tørninglen-type: tårntype med fire gavle omkring spiret; stammer fra det len, der hørte til Tørning Slot; lenet kom 1523 under Haderslev amt.

valmtag: tagform med fire skrå sider.

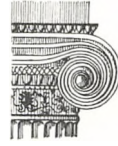

vange: sideplanke på trappe eller stige; karmside i muråbning.

vederlagsbånd: kragbånd.

versaler: store bogstaver.

volut: spiralrullet ornament.

vælsk: romansk, især italiensk.

ørelisén: i rokoko en lisén, der indrammer en blænding og som i hjørnerne har et firkantet fremspring, et »øre«.

Litteraturliste

- K. Agerbæk: Klassicisme i Sydvestjylland, 1970.
Poul-Gerhard Andersen: Orgelbogen, 1956.
Luja Balslev: Sorø Kirke, 1961.
Francis Beckett: Alertavler i Danmark, 1895.
Francis Beckett: Danmarks Kunst, 1926.
Mogens Bencard: Carmelite Art and Architecture in Denmark, 1957.
Louis Bobé: Bremerholms Kirke, 1920.
Louis Bobé: Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen, 1925.
M. Clemmesen og Vilh. Lorenzen: Kalundborg Kirke, 1922.
Danske Slotte og Herregårde.
Chr. Elling: Holmens Bygningshistorie, 1932.
Tobias Faber: Dansk arkitektur, 1963.
Imm. Felter: Maribo Domkirke 1416-1966.
Grethe Foss: Århus Domkirke, 1961.
A. Hammerich: Et historisk Orgel, 1897.
Henning Henningsen: Helsingør Domkirke, 1966.
Victor Hermansen: Københavns gamle Kirker, 1932.
Victor Hermansen: Store Heddinge Kirke.
Ulf Hård af Segerstad: Nya Kyrkor i Skandinavien, 1962.
N.J. Israelsen: Nicolaus Hinrich Rieman, 1965.
Chr. Axel Jensen: Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536-1660, 1911.
Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten, 1953.
Hubert Krins: Die frühen Steinkirchen Dänemarks, 1968.
Harald Langberg: Danmarks bygningskultur, 1955.
Vilh. Lorenzen: De Danske Franciskanerklostres Bygningshistorie, 1914.
Vilh. Lorenzen: De Danske Dominikanerklostres Bygningshistorie, 1920.
Vilh. Lorenzen: De Danske Birgittinerklostres Bygningshistorie, 1922.
Vilh. Lorenzen: De Danske Karmeliterklostres Bygningshistorie, 1924.
Vilh. Lorenzen: De Danske Benediktinerklostres Bygningshistorie, 1933.
Vilh. Lorenzen: De Danske Cistercienserklostres Bygningshistorie, 1941.
Hakon Lund og Knud Millech: Danmarks bygningskunst fra oldtid til nutid, 1963.
M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige døbefonte, 1941.
Elna Møller og Mogens Bencard: Domkirken i Ribe.
Nationalmuseet: Danmarks Kirker.
Otto Norn: Nicolai Taarn, Arkitektur og Historie, 1945.
Otto Norn: Vor Frelzers Kirke i Horsens, 1948.
Otto Norn: Nykøbing Kirke på Falster.
Rikke Agnete Olsen, Niels-Jørgen Hansen og Erik Kjersgaard: Skt. Bendts Kirke i Ringsted, 1972.
Politiken: Hvem byggede hvad. I, II, III, 1968-70.
Politiken: Dansk Kunsthistorie, 1-5, 1974.
Niels M. Saxtorph: Jeg ser på kalkmalerier, 1967.
P. Severinsen: Viborg Domkirke, 1932.
Jan Steenberg: Studier i dansk og nordtysk Teglstensarkitektur, 1935.
Hans Stiesdal: Tønder Kirke, 1951.
J. P. Trap: Danmark, 5. udgave.
F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906.
Fr. Weilbach: Frederiksborg Slot.
Weilbachs Kunstnerleksion, 1947-52.

Personregister

- Abel (1218-52), konge 44
Abildgaard, Nicolai (1743-1809), maler 201
Abildgaard, Søren (1718-91), tegner 210, 222
Absalon (1128-1201), biskop 19, 76, 104, 183f, 195, 206, 219, 223
Achen, Peter van (død 1597) 265
Adam af Bremen (død ca. 1075), krønikeskriver 269
Adriansen, Adrian, muremester 47
Agnes af Brandenburg (død 1304), dronning 179
Ahlefeldt, Hans von (død 1694) 157
Ahlefeldt, slægten 14, 47, 49
Ahlmann, Vilhelm (1852-1928), arkitekt 65, 73, 147, 233
Albertsen, Hans (1525-69), biskop 195
Albrecht (ca. 1340-1412), konge 197
Alexander, søn af Hans d.y. 236
Alexandrine (1879-1952), dronning 202, 210
Als, Peder (1726-76), maler 124
Altena, Hans, klokkestøber 245
Amberg, H. C. (1837-1919), arkitekt 113 ff, 170 ff
Ambders, Lucas, borgmester 243
Anchersen, Ancher (1702-60), Stads Physicus 174
Anckersen, Claes, borgmester 47, 48
Andersdatter, Barbara 202
Andersen, Bjørn, høvedsmand 259 f
Andersen, Carsten, borgmester 243
Andersen, Johan Vilhelm (født 1892), maler og grafiker 73
Andersen, Marinus (født 1895), arkitekt 141, 180, 209, 228
Andersen, Peter Kr., konservator og kirkemaler 177, 239
Andersen, Poul (født 1928), arkitekt 211
Andersen, Poul-Gerhard (født 1904), orgelbygger 34, 104, 122, 124, 142, 180, 211, 214, 217, 219, 245
Andersen, Rasmus (død 1675), stiftsskriver 159
Andersen, Th., konsul 141
Andersen (Colding), Poul, præst 279
Anderson, William, kunsthistoriker 168
Andreasen, Kønig 57
Andreassen, Helge (født 1916), arkitekt 246
Anna Cathrine (1575-1612), dronning 186, 194, 198 f
Anne Sofie (1693-1743) 200
Ansgar (801-65), missionær 11, 166, 195
Anthon, George David (1714-81), arkitekt 78
Appleby, Peter (død 1774) 79 f
Arboe, Svend Hansen (død 1658), førstekapellan 280
Arentsen, Jacob, proviantforvalter 58
Armowitz, J. H., klokkestøber 42
Arnfast, abbed 173
Arnold, biskop 189
Arnsberg, Niels Hansen, sognepræst 245
Arnt Snedker (van Daruidt) (ca. 1576-1600-), 264
Arrebo, Anders (1587-1637), digter 254
Asmussen, Jens (1590-96-), billedskærer og snedker 171
Asser (biskop til 1142) 173
Asser (død 1158), biskop 183, 197
Asser Rig (død ca. 1150), høvding 219, 224
Assersen, Jens (biskop 1288-1306) 277
Axel (1888-1964), prins 202
Ayerschöttel, Johan (1640-1702), maler 243
Bager, Jesper 72
Bagger, Claus, borgmester 126
Bagger, Hans (1646-93), biskop 77, 195
Baggesen, Jens (1764-1826), digter 121
Baggesen, Jens Lauridsen (død 1702), rådmænd 173
Baggesen, Peder Jensen (død 1722), handelsmand 172 f
Baggi, Peder Nielsen, rådmænd 64
Bahnsen, Hinrich (død 1688), rådmænd 50
Balle, Grete (født 1926), kunstvæverske 101, 162
Balle, Nicolai Edinger (1744-1816), biskop 87, 195
Bang, Claus Madsen, borgmester 136
Bang, Hans Nielsen (død 1684), billedhugger 34
Bang, Hans Nielsen, borgmester 136
Bang, Rasmus Nielsen, rådmænd 136
Banner, Johan, toldforvalter 40
Barby, Andreas (død 1559), kansler 204
Bardenfleth, P., kammerjunker 35
Barnekow, Jørgen (død 1567) 282
Barrias, Ernest (1841-1905), billedhugger 103
Basse, Steen, lensmand 139
Baumbach, Claes (født 1890), billedhugger 73
Bech, M. P., urmager 79
Becker, Emil, klokker 128
Beckett, Francis (1868-1943), kunsthistoriker 146
Beckmann, S. P., muremester 102
Behr, Behrendt de (1583-1661), rådmænd 242
Benedikt (død 1086) 153 ff
Benninck, Matthias, klokkestøber 74, 77, 238, 258
Benzon, Hans, godsejer 86
Benzon, Niels (død 1708), generalprokurør 99
Berengaria (død 1221), dronning 179
Berg, Claus (ca. 1470 - efter 1532), billedskærer og maler 20, 151, 155 ff, 161, 174, 223
Berg, Hans Chr., billedskærer 172
Bergen, Andreas von, landsdommer 156
Bering, Vitus (1681-1741), opdagelsesrejsende 69
Bernhard af Clairvaux (1090-1153), gejstlig 155, 190, 219

- Bernini, Lorenzo (1598-1680), arkitekt og billedhugger 30, 123
- Berregaard, slægten 238
- Bertel G., snedker 254
- Berthelsen, Iver (død 1583), befalingsmand 182
- Bertram, Hanss, kgl. fiskemester 49 f
- Bertram-Larsen, Julius (1854-1935), tårnurfabrikant 124, 244
- Bianco, Chr. P. (1745-1813), vinhandler 111
- Bianco, Susanna Lucia 39
- Bidstrup, Mathias (1852-1929), arkitekt 33, 42, 230
- Bieber, Joh. Nic., klokkestøber 172
- Bille, Ove (død 1555), biskop 278
- Bille, slægten 185
- Bindsbøll, Gottlieb (1800-56), arkitekt 58, 64, 211
- Bindsbøll, Thorvald (1846-1908), arkitekt 62, 210
- Bircherod, Jakob, landsdommer 156
- Birckner, Michael G. (1756-98), forfatter og præst 74
- Birger (død 1321), konge 179 ff
- Bissen, H. W. (1798-1868), billedhugger 77, 87, 99, 105 f, 136, 201, 227, 252
- Bissen, Vilhelm (1836-1913), billedhugger 91, 112
- Biørnsen, Jørgen, viceadmiral 98
- Bjelke, Christian (1645-94), admiral 205
- Bjelke, Jørgen (død 1696), statholder 120
- Black, Sophus 135
- Blasius, Leonhard (død 1644), overbygmester 93, 118
- Blichfeld, Christen (død 1717), sognepræst 182
- Blichfeldt, Emil (1849-1908), arkitekt 257
- Bloch, Carl (1834-90), maler 63, 65, 160
- Block, Willem van der (død 1628), billedhugger 157
- Blome, slægten 47
- Bo, Jørgen (født 1919), arkitekt 110
- Bodemann, Berent, støber 156
- Boffa, C. J., murmester 52
- Bogbinder, Ambrosius (død 1536), politiker 104
- Boie, Esdras, rådmand 49
- Bois-Clair, Gaspard Anroine de (ca. 1654-1704), maler og hofpræst 108
- Boitin, Arxat Albrecht (død 1565) 33
- Bojsen-Møller, Helge (1874-1946), arkitekt 248
- Bonaventura (1221-74), kirkelærer 155
- Borch, C. (1817-96), billedhugger 122
- Borch, Martin (1852-1937), arkitekt 125
- Borckman, Gert, stenhugger 94, 188
- Bornemann, Henrik (1646-1710), biskop 195, 265
- Borre, Harald (1891-1964), maler 177
- Borre, Michel Pedersen (død 1724), købmand 281
- Borup, G. (ca. 1804-79), billedhugger 111
- Borromini, Francesco (1599-1667), arkitekt 122
- Bosen, Niels, rådmand 140
- Botzen, Johan Peter, organist 124
- Botzen, Peter Petersen, organist 124
- Braëm, Johannes (død 1713), biskop 281
- Brahe, Anna (død 1715) 159
- Brahe, Karen (1657-1736) 159
- Brahe, Tyge (1546-1601), astronom 283
- Brameyer, Claus, snedker 73
- Brand, Caspar, borgmester 74
- Brandstrup, Ludvig (1861-1935), billedhugger 102
- Brandt, Caspar Nielsen 277
- Brenno, Carlo Enrico (ca. 1685-1745), billedhugger 160
- Breusegem, Abraham (død ca. 1711), billedhugger 123
- Broberg, Nicolaus (død 1674), licentiat 280
- Brochmand, Jesper (1585-1652), biskop 77, 195
- Brochmann, Peter Jacobsen (død 1739), kirkeforstander 50
- Brock, Eske (1560-1625), lensmand 163
- Brock, Niels (1731-1802), handelsmand 164
- Brockdorff, Ditlev, amtmand 236
- Brockenhuus, Laurids, lensmand 140
- Brockmann, Hans, billedhugger 194
- Brodersen, Abraham (død 1410), lensmand 188
- Brokham, Hendrik, sten- og billedhugger 108, 122
- Brorson, Hans Adolph (1694-1764), præst og salmedigter 75, 242
- Brummer, Carl (1864-1953), arkitekt 99, 202
- Brun, Constatin (1746-1836) storkøbmand 116
- Brun, Nis, felbereder 43
- Brunsten, Franz 127
- Bruun, Palle (født 1913), billedhugger 106, 121
- Bruun Fog, Juul (1819-96), biskop 195
- Bruun Neergaard, Jens (død 1788) 178, 182
- Brünniche, Andreas Pedersen (1704-69), maler 121
- Bræstrup, Carsten (født 1756), maler 246
- Buchwalt, slægten 47, 50
- Bughagen, Johannes (1485-1559), reformator 195
- Buhl, Jan (født 1919), billedhugger 75
- Buhr, Jørgen, rådmand 57
- Bundgaard, Anders (1864-1937), billedhugger 41, 76
- Bundsens, Jens (1766-1829), maler 33
- Burenæus, J. R., borgmester 72
- Bussert, Morten (død 1553), stenhugger og kgl. bygmester 15, 182, 224, 236, 273
- Buxtehude, Diderik (1637-1707), organist 61
- Bøggild, Mogens (født 1901), billedhugger 102
- Bølle, Ejler Madsen (biskop 1482-91) 274 f, 282
- Bølle, Margrete, hofmesterinde 282
- Børup, Morten (ca. 1446-1526), skolemester 283
- Calvin, Johan (1509-64), reformator 38
- Campen, Hinric de, klokkestøber 231
- Cardes, Marcus (ca. 1675-1751), maler 182
- Carl Eugen, hertug af Würtemberg 80
- Caroline (1793-1881), arveprinsesse 201
- Caroline Amalie (1796-1881), dronning 85, 201, 279
- Carstens, Lambrecht Daniel, orgelbygger 278
- Carstensen, Maturin (død 1747), præst 37
- Casse, P. (1697-1782), rådsherre 80
- Cassuben, Chr., (død 1693), kgl. privilegeret boghandler 116
- Castella, Peter de (-1590-99-), bygmester 234
- Cavaillé-Coll, Aristide (1811-99), orgelbygger 102
- Cederfeld de Simonsen, slægten 47, 50
- Celestin III, pave 269
- Charisius, Jonas 202
- Charisius, Sophia Elisabeth 98
- Charlotte Amalie (1650-1714), dronning 107, 110, 199
- Charlotte Amalie (død 1782) 201
- Christian Billedsnider (-1650-) 63f

- Christensdatter, Mette 172
Christensen, Bruno, orgelbygger 130
Christensen, Claus (død 1671), borgmester 252
Christensen, David, præst 55
Christensen, Niels, rådmand 42
Christian (1603-47), prins 198
Christian I (1426-81) 59, 89, 104, 183, 185 f, 197
Christian II (1481-1559) 27, 60, 90, 150, 156 f, 183 f
Christian III (1503-59) 73, 77, 93, 152 f, 184, 195 f, 197 ff, 204, 224, 258
Christian IV (1577-1648) 15, 26, 58, 62, 71, 89f, 93ff, 115, 118, 158, 187 f, 192, 198 ff, 219
Christian V (1646-99) 39, 62, 85, 107, 109, 115, 122 f, 198 f, 246, 252
Christian VI (1699-1746) 77, 90 f, 200
Christian VII (1749-1808) 35, 188, 201, 210
Christian VIII (1786-1848) 136, 160, 201, 231, 232
Christian IX (1818-1906) 78, 202
Christian X (1870-1947) 62, 83, 188, 202, 210
Christian den yngre af Anhalt, fyrste 192
Christiane Charlotte (død 1689) 199
Christian Wilhelm (død 1673) 199
Christine (1461-1521), dronning 20, 150, 155 ff, 276
Christoffer (ca. 1340-63), prins, hertug 183, 197
Christoffer I (1219-1259) 172 f
Christoffer II (1276-1332) 224
Christoffer III af Bayern (1418-48) 197
Christoffer af Oldenburg (1504-66), greve 184
Chulenbrun, Hans Nielsen (død 1651), borgmester 158 f
Clausen, Andreas, murmester 47
Clausen, Jens (1835-86), arkitekt og ingeniør 67
Clausen, Matthias (-1775-84-), guldsmed 177
Clausen, Niels (biskop 1491-1520) 20, 274 ff, 278, 282
Clemensen, Clemen, amtsskriver 212 f
Clement, Anthonius, maler 142 f
Clementin, Clemen (død 1707), rektor 217
Clemmensen, Andreas (1852-1928), arkitekt 71, 100, 144, 188
Clemmensen, Mogens (1885-1943), arkitekt 71, 128, 206, 216
Compenius, Esaias (ca. 1560-1617), orgelbygger 62
Conradsen, Harald (1817-1905), billedhugger og medaljør 77
Cortsen, Claus, kirkeværge 69
Cortsen, Søren Sørensen (død 1707), negotiant 265
Cranach den ældre, Lucas (1472-1553), maler 143, 156
Cuekelaere, Emanuel (død 1707), billedhugger 123
- Dagmar (død 1212), dronning 180, 182
Dagmar (1847-1928), kejserinde 202
Dahlerup, Vilhelm (1836-1907), arkitekt 101 f, 145, 209
Dajon, Nicolai (1748-1823), billedhugger 99
Dalgaard, Niels, overklokke 22, 265
Dalhoff, Jørgen (1800-90), modellør og kunsthåndværker 201
Dalsgaard, Christen (1824-1907), maler 211
Dam, Claus van, klokkestøber 217
Danckwerth, Joachim, amtsforvalter 255
- Danner, Louise Christine (1815-74), grevinde 96
Deichmann, Bolette (1790-1877) 121
Dekorationsmaleren 274
Detmar (1300-tallet), præst 207
Ditmar (død ca. 1350), vekselerer 207
Dittmers, Heinrich (død 1677), maler 57, 98, 196
Dobbran, Hinrik, klokkestøber 172
Dohna, Christopher von (død 1584), condottiere og borggreve 157
Doré, Gustave (1833-83), grafiker 244
Dorethea (1430-95), dronning 185, 189, 197
Dorethea (1511-71), dronning 198
Dorethea Juliana (død 1658) 199
Dorph, A. (1831-1914), maler 40, 72, 111, 121, 138, 161, 208, 230, 237
Drake, slægten 47
Drakenberg, Christian Jakobsen (død 1772), sømand 283
Dreier, Peder, ærkedegn 50
Dreselberg, Anders, lensmand 145
Dreves, Christian, bagermester 92
Drewsen, Harald (1836-78), arkitekt 215 f
Dreyer, Dankvart (1816-52), maler 34
Drostrup, Hans Nielsen, borgmester 130
Due, Chr. (1884-1925), restaurator 244, 247
Dumreicher, Carl (1879-1965), forfatter og bibliotekar 80
Dumreicher, Johann Heinrich, kommandørkapitajn 80
Dunker, Peter de (-1558-64-), bygmester 93
Dusart, Felix (død 1735), arkitekt 81
Dyre, Mogens (død 1715), kapellan 265
Dyrtmer, Hendrich, borgmester 246
Daa, Gregers (død 1712), ryttergeneral 252
- Ebbe (biskop 1215-24) 17
Ebbesen, Laurids (død 1646), lensmand 279
Eckersberg, C. (1783-1853), maler 82, 87, 112, 136, 139, 232
Eddelien, Heinr. (1802-52), maler 187, 208, 231
Edel (død 1115), dronning 154
Egede, Poul (1708-89), biskop 122
Egen, Gert van (død før febr. 1612), billedhugger 198
Ehbisch, Friederich (ca. 1672-1748), billedhugger og stukkatør 91, 97, 108, 116, 119
Eigtved, Niels (1701-54), arkitekt 30, 78, 84
Eijsbouts, N. V., klokkestøber 66
Eilersen, Jørgen (død 1686), professor 120
Eilschou, Peter v. Westen (død 1783), købmand 159
Eisenberg, Elias, sekretær 202
Eisenberg, Valentin Schmidt von, præst 50
Ejbye, Knud, smedemester 214
Elers, Jørgen (død 1692), assessor 120
Elias (biskop 1142-62) 166
Elisabeth (1501-26), dronning 156 f, 276
Elisabeth (datter af kong Hans) 156
Elisabeth (død 1608) 200
Elisabeth, søster til Christian IV 62
Elisabeth af Habsburg (1501-26) 60
Elo, Mathilius Schack (1887-1948), billedhugger 111
Engqvist, Hans Henrik (født 1912), arkitekt 109
Erichsen, Vigilius (1722-82), maler 80

- Erik (1890-1950), prins 202
 Erik I Ejegod (ca. 1056-1103) 150, 202
 Erik II Emune (ca. 1090-1137) 23, 166, 172 f, 177
 Erik III Lam (ca. 1110-46) 150
 Erik IV Plovpenning (1216-50) 20, 44, 179 ff
 Erik V Glipping (ca. 1249-86) 179, 252
 Erik VI Menved (1274-1319) 24, 181, 224
 Erik VII af Pommern (1382-1459) 59, 142, 183, 191
 Eriksen, Christen, præst 248
 Eriksen, Edvard (1876-1959), billedhugger 202
 Erlandsen, Jakob (død 1274), biskop 215
 Ernst, Johan Conrad (1666-1750), arkitekt 82, 98 f
 Esbern Snare (ca. 1127-1204) 70, 220, 224
 Eskil (død 1132), biskop 249
 Eskil (1100-1181), ærkebiskop 19, 177
 Espensen, Espen (død 1709), blokkedrejler 100
 Estrid, søster til Knud den Store 182, 189, 196
 Estrup, Hector (1854-1904), arkitekt 68, 69, 208
 Eufemia (død 1330), dronning 224
 Ewald, Johannes (1743-81), digter 121
 Evens, O. (1826-95), billedhugger 96, 121
 Exner, Bent (født 1932), guldsmed 67, 162
 Exner, Helga (født 1939), guldsmed 67, 162
 Exner, Inger (født 1926), arkitekt 66, 101, 106, 162
 Exner, Johannes (født 1926), arkitekt 66, 101, 106, 162
- Faber, Christoffer (1800-69), maler 72
 Fabricius, Wilhelm, sognepræst 245
 Falckersam, Friedrich Woldemar von, kommandant 99
 Falsen, Cecilia Catharina 98
 Fastenowe, Johannes (død før 1528), klokkestøber 56, 196, 215, 231
 Fenger, H. M. (1850-1930), provst 98
 Fenger, J. F., præst 112
 Fenger, Ludvig (1833-1905), arkitekt 94, 96
 Fenger, P. (død 1774) 80
 Fincke, Caspar (ca. 1584-1655), kunstsmed 34, 56, 62, 140, 157, 187, 200, 277, 279
 Fischer, Hendrick Hermand (-1706-13-), billedskærer 149
 Fischer, Olfert (1742-1829), viceadmiral 110
 Fjeldskov, Niels Waldemar (1826-1903), billedhugger 33, 269
 Floris de Vriendt, Cornelis (1514-75), billedhugger og arkitekt 56, 197 f
 Fogh, Søren, kammerherre 246
 Folsach, Hans 211
 Fønnesbech-Wulff, Henry (1871-1934), biskop 195
 Foss, Laurids (død 1703), forstander 225
 Foss, Matthias, biskop 264
 Frans (død 1511), prins 156 f
 Frederik (død 1599) 199
 Frederik (død 1652) 199
 Frederik (1753-1805), arveprins 201
 Frederik I (1471-1533) 67, 183 f, 206
 Frederik II (1534-88) 24, 59, 115, 157, 159, 184, 198, 210, 219
 Frederik III (1609-70) 15, 40, 81, 104, 107, 114, 118, 198 f
 Frederik IV (1671-1730) 77, 123, 199, 237, 248
- Frederik V (1723-66) 78, 84, 91, 122 f, 156, 200 f
 Frederik VI (1768-1839) 83, 86, 91, 99, 201, 224
 Frederik VII (1808-63) 40, 180, 201, 224
 Frederik VIII (1843-1912) 202
 Frederik IX (1899-1972) 202
 Frederik Ferdinand (1792-1863), arveprins 201
 Frederiksen, Alfred, billedhugger 84
 Frederiksen, Carl R. (født 1915), arkitekt 112
 Freithoff, Thomas Balthazar (død 1691), rådmand 156, 159
 Freund, Hermann Ernst (1786-1840), billedhugger 42, 77, 94, 105, 166
 Friedenreich, Johannes, apoteker 264
 Friederich Wilhelm Carl Ludwig (død 1834), prins 201
 Friis, Christen (1581-1639), kansler 225
 Friis, Hans (1625-97) 225
 Friis, Hans Nielsen (død 1650), borgmester 172 f
 Friis, Jep (død 1486), biskop 232
 Friis, Johan (1494-1570), kansler 204
 Friis, Niels (død 1557), kontor 252
 Friis, slægten 47
 Friis, Steen (1801-75), stiftsskriver og kirkevæрге 188, 196, 206
 Frij, Dirich (død 1610), bygmester 115
 Frijs, Mogens (1623-75) greve og rentemester 120
 Frimodt, R. (død 1879), sognepræst 112
 Frisch, Mads Pedersen (død 1720), rådmand 173
 Fritsker, Chr., slotsmurermester 208
 Frobenius & Sønner, Th., orgelbyggere 60, 66, 75, 84, 128, 162, 172, 209, 215, 237, 242, 247, 278
 Fuiren, Theodorus (død 1656) 121
 Fyring, Dirich (død 1603), guldsmed 199
- Gade, Niels W. (1817-90), komponist og organist 99
 Gamst & Lund, klokkestøbere 77, 247
 Gercken, Andreas (død 1717), sten- og billedhugger 199
 Gercken, Didrik (1692-1748), billedhugger 68, 86, 91, 116, 119, 199 f
 Gerlach, Carl Ludvig (død 1893), korsyngemester 80
 Gerlach, Leocadie (død 1919), kgl. kammersangerinde 80
 Gersdorff, Joachim (1611-61), rigshofmester 120
 Gersdorff, Rud. (død 1729), stiftamtmand 66
 Gertsen, Henrik (biskop 1350-68) 189
 Gertsen, Herman (død 1591), stenhugger 279
 Gherard, klokkestøber 143
 Giedde, Frederik Eiler (1641-1717), admiral 160
 Giedde, Ove (1594-1660), rigsadmiral 205
 Gisico (biskop 1286-1300) 152, 159
 Glahn, Carl Einar (født 1884), arkitekt 139
 Glahn, Henrik Christopher (1850-1931), arkitekt 111, 136
 Glerup, Hans (død 1750), commerceråd 261
 Glob, Niels (død 1498), biskop 252
 Glud, Søren (død 1693), biskop 252
 Gnutztzmann, J. E. (1837-1922), arkitekt 258
 Goltzius, Hendrick (1558-1617), grafiker, maler 60
 Gosman, Johan, sognepræst 136
 Gram, Johannes 121
 Gram, Laurits Nielsen, præst 72

Grave, Erik (død 1691), biskop 281
 Grave, Magnus (død 1635), rådmand 172 f
 Green, Peter, urmager 255
 Gries, Lars, brygger 119
 Griffenfeld, Peder Schumacher (1635-99), statsmand 90, 198
 Griis, Peder Nielsen, rådmand 238
 Griisbæk, Niels, rådmand 172
 Groningen, Gert van (-1575-), sten- og billedhugger 282
 Groningen, Mikkel van (1598-1610), billedskærer 238, 278
 Grotum, Maren (død 1736) 261, 264
 Grove, Jens Pedersøn, fyrforvalter 57
 Grubbe, Ever (død 1492), klosterforstander 207
 Grundet, Jens Pedersen (død 1565), kannik 174
 Grundtvig, N. F. S. (1783-1872), digter og præst 78, 85, 87, 122
 Graae, Rolf (født 1916), arkitekt 43, 85, 102, 117, 127, 144, 244 f
 Graafod, Maren Pedersdatter 245
 Gudewerth den yngre, Hans (ca. 1600-71), snedker og billedskærer 137, 255
 Guldager, Christen Jensen, hofpræst 205
 Gunnar (biskop 1230-46) 45
 Guntzow, Hans Andersen (død 1655), borgmester 203
 Gustav (1887-1944), prins 202
 Gyldenløve, Ulrik Christian (1678-1719) 98 f
 Gyldenløve, Ulrik Frederik (1638-1704), statholder 125
 Gyldenstjerne, Christian 202, 205
 Gyldenstjerne, Henrik 156
 Gyldenstjerne, Knud (død 1561), biskop 159, 282
 Gøye, Anne (1609-81) 159
 Gøye, Birgitte (ca. 1511-74) 53 f, 56

 Hagemann, Peter Christoph (1810-53), arkitekt 114
 Hahn, Friderich (død 1679) 207
 Hahn, Vincens Joachim (1632-80), overhofjægermester 196, 207
 Hammeleff, Frederik (1847-1916), billedhugger 102
 Hammond, William (død 1787), kommerceråd 217
 Hamsfort, Cornelius (1546-1627), historiker 159
 Hans (1455-1513), konge 150, 156 f, 183
 Hans (1518-32), søn af Christian II 156 f
 Hans (1825-1911), prins 202
 Hans den yngre (1545-1622), hertug 234
 Hans den ældre (1521-80), hertug 48
 Hansen, Aksel (1853-1933), billedhugger 102
 Hansen, Andreas, købmand 172
 Hansen, C. F. (1756-1845), arkitekt og overbygningsdirektør 31, 69, 77, 99, 104 ff, 114, 188, 201, 210
 Hansen, Christian (1803-83), arkitekt 65, 119, 178, 194, 218, 220
 Hansen, Constantin (1804-80), maler 207
 Hansen, David, tolder 56
 Hansen, Frederik C. C. (1858-1923), arkitekt 220
 Hansen, Gunnar (født 1901), billedhugger 75, 77
 Hansen, Heinrich (1821-90), maler 119, 188
 Hansen, Jens, klokkestøber 157
 Hansen, Jürgen (død 1659), kgl. husfoged 50
 Hansen, Jørgen (død 1689), rådmand 174
 Hansen, Jørgen Christian (død 1880), kammersanger 80
 Hansen, Lavres, klokkestøber 215, 217
 Hansen, Niels, borgmester 53
 Hansen, Peder (død 1599), licentiat 283
 Hansen, Poul (født 1918), arkitekt 237
 Hansen, Thor, borgmester 160
 Hansen-Reistrup, Karl (1863-1929), maler 146
 Hans Klokkestøber 127
 Hanssen, Peter, klokkestøber (1400-tallet) 21, 49, 214, 238, 278
 Hans Snedker (Hans Ditz, -1579-1620-), snedker 148
 Hans Spirhugger (1607-83), bygmester 218 f
 Hansøn, Frans (død 1624), rådmand 135
 Harald (1876-1949), prins 202
 Harald I Blåtand (død før 988) 11, 182, 191, 196
 Harald III Hen (ca. 1041-80) 182, 191, 196
 Harald Kesje (død 1135) 23
 Harboe, Ludvig (1709-83), biskop 195
 Harboe, Rasmus (1868-1952), billedhugger 81
 Hardeknud (1018-42) 261
 Hardenberg, Anne (død 1589) 157, 182
 Hardenberg, Erik (død 1604) 240
 Hardenberg, Margrethe 134
 Harder, Claus, hofsnedker 84
 Harmen Stenhugger 279
 Harsdorff, Caspar Frederik (1735-99), arkitekt 31, 80, 84, 124, 188, 200 f, 273
 Hartman, Jacobus, timeglas-urmager 258
 Hartmann, Hans, borgmester 202
 Hartmann, J. P. E. (1805-1900), komponist 87
 Hartvigsdatter, Kirsten 66
 Hassel, August (1864-1942), billedhugger 99
 Hassel, Søren (død 1717), klokker 265
 Hatt, Anders Nielsen (-1612-26-), snedker og billedskærer 202
 Hatten, Hinrich von, rådmand 241
 Haven, Lambert van (1630-95), arkitekt og maler 90, 119, 122, 198
 Havnig, Thomas (født 1891), kgl. bygningsinspektør 90, 92, 119
 Hedemarck, Peder Larsen (død 1789), postmester 40
 Heering, Peter N. (1838-1924), kirkevæрге 79 f
 Hegelund, Morten (død 1574), borgmester 247
 Hegndal, Valdemar Foersom (født 1916), billedhugger 211
 Heiberg, P. A. (1758-1841), forfatter 254
 Heide, Henning von der (-1487-1535-), billedskærer og maler 196
 Heimbrod, Johann Christopher (død 1733), billedhugger 123
 Heims, Iochim, kunstsmed 119
 Heitwinkel, Jørgen (død 1636) 279
 Hellig Anders (død ca. 1205), præst 218
 Helligtrekongerskapels Mester (-1464-), maler 189, 253
 Hellvik, Olaf (født 1929), konservator 233
 Helms, Jacob (1824-1906), arkitekturhistoriker, præst 171 f
 Hemmingsen, Niels (1513-1600), teolog 204
 Henningsen, Rasmus, snedker 127

Henrik (født 1934), prins 108
 Henriksen, Hans, kannik 25
 Henriksen, Henrik (-1624-29-), billedhugger 163
 Henriksen, Mads (1853-1940), dekorationsmaler 61, 179
 Henrik Snedker 223
 Herbst, D. C., hofklokkestøber 87, 228
 Herbst, Joh. Michael (død 1762), schoutbynacht 100
 Herholdt, Johan Daniel (1818-1902), arkitekt 54, 74, 76, 142, 144, 147, 154, 188, 207, 220, 225
 Herløw, Erik (født 1913), arkitekt 76, 123
 Herløw, Aage (født 1892), arkitekt 254
 Hermansen, Albert, skipper 135
 Herrens Legems Mesteren (-1490-1500-), maler 275
 Hersleb, Peder (1689-1757), biskop 195
 Hertzog, Frederik Gottlieb (1821-92), billedhugger 197
 Hetsch, G. F. (1788-1864), arkitekt 48 f, 80, 99, 111, 118, 201
 Heuwin, Martin, klokkestøber 215
 Heye, Jep, kantor 203
 Hiernøe, Jens (1748-1801), billedhugger og arkitekt 68, 210 f, 246
 Himmerig (Kynde), Elisabeth (død 1774) 262, 266
 Himmerig, Jacob (død 1773), handelsmand 262, 266
 Hindsholm, Lauritz Jacobsen (1600-63), biskop 159
 Hispanier, Franciscus, herold 204
 Hofgaard, Stefan Rasmussen, borgmester 68
 Hoier, slægten 47
 Holberg, Ludvig (1684-1754), forfatter 89, 225
 Hofheldt, Christian (-1712-45-), snedker 82
 Holm, Fridrich (ca. 1667-1737), maler 217
 Holm, Hans J. (1835-1916), arkitekt 74
 Holm, Helge (født 1891), arkitekt 207, 211, 234, 236
 Holm, Jacob (1700-1845), skibsreder 80
 Holm, Jakob Hansen (død 1609), biskop 265
 Holst, Elisabeth (død 1773) 98
 Holst, Hans (-1619-24-), billedskærer 126
 Holst, Jochum (død ca. 1643), snedker og billedskærer 127
 Holst, Peder (død 1609), ridefoged 260
 Holstein, Johan Ludvig (1694-1763), patron 79
 Holtzmann, Friedrich, klokkestøber 84
 Holtzmann, Johan Barthold, klokkestøber 116
 Hoppe, Peter, højesteretsassessor 98
 Hornbostel, Johan, stukkatør 94
 Hou, Axel (1860-1948), maler 62, 64, 76, 128
 Huitfeldt, Arild (1546-1609), historiker 89
 Huitfeldt, Kirstine 204
 Hunnius, Christian, organist 55
 Hus, Jan (ca. 1370-1415), reformator 35
 Hutfeld, Jesper Nielsen (død 1696), assessor 281
 Hvide, Skjalm (død 1113) 76, 224
 Hvide, slægten 70, 222, 224, 269
 Hviid, Mikkel Thygesen (død 1672), borgmester 166
 Hübner, Christopher (død 1748), billedhugger 82
 Hynemøder, Hans, klokkestøber 230
 Høeg, Niels Mogensen, borgmester 248
 Høeg, Peder Johannes (død 1603), lektor 252
 Høeg, Jacob, lensmand 214
 Høeg, Just (død 1646), rigskansler 225
 Høeg, Mogens (død 1661), rigsråd 225
 Høg, Niels, lensmand 213
 Høm, Paul (født 1905), maler 42, 51, 171, 214
 Hörner, Johan (1711-63), maler 76, 242
 Høvinghoff, Jacob, kobbersmed 123
 Høyen, Niels Laurits (1798-1870), kunsthistoriker 132
 Høyer, Herman Jensen, kapellan 26
 Ibsen, Niels (-1602-23-), snedker 64
 Ibsen, Peder, murmester 52
 Ibsen, Søren (-1648-), billedskærer 137
 Ifversen, Niels, borgmester 34
 Imperialissima-Mesteren (-1500-25-), billedskærer og maler 164
 Ingeborg (ca. 1277-1319), dronning 24, 181
 Ingeborg, datter af Esbern Snare 220
 Ingemann, B. S. (1789-1862), digter 226
 Ingemann, Lucie Marie (1792-1868), maler 21, 144
 Initial-Mesteren (-1525-40-), stenhugger 224
 Innocens III (1161-1216), pave 89
 Ivan IV den Skrækelige (1530-84), zar 202
 Iversen, Jørgen, guldsmed 217
 Iversen, Kræsten (1886-1955), maler 65, 73, 209, 231
 Jacob (-1600-), bygmester 234
 Jacobsen, Carl (1842-1914), brygger 18, 101 ff, 114
 Jacobsen, J. C. (1811-87), brygger 63, 102, 112
 Jacobsen, J. P. (1847-85), forfatter 238
 Jacobsen, Laura 101
 Jacobsen, Niels (biskop 1368-95) 189
 Jacobsen, Ottilia (1854-1903) 101 f
 Jacobsen, Robert (født 1912), billedhugger 101
 Jacobsen, Christopher 135
 Jakobsen, Kunibert, provst 203
 Janszoon, Joost, arkitekt 192
 Jardin, Nicolas-Henri (1720-99 eller 1802), arkitekt 84
 Jekatarina II (1729-96), kejserinde 69
 Jelizaveta Petrovna (1709-62), kejserinde 69
 Jens Billedsnider 172
 Jensen, Albert (1847-1913), arkitekt 84
 Jensen, Chr. Axel (1878-1952), museumsinspektør 25, 158, 252, 279
 Jensen, Edvard (født 1920), billedhugger 106, 121
 Jensen, Erik (død 1640), købmand 261
 Jensen, Hans, klokkestøber 196
 Jensen, Holger (født 1918), arkitekt 106, 121
 Jensen, Johan, borgmester 126
 Jensen, Johannes (1818-73), maler 111
 Jensen, Kaj Louis (født 1906), billedhugger 227
 Jensen, Karl (1851-1933), maler 242
 Jensen, Lauridtz (-1687-1706-), billedskærer 164 f, 263 f
 Jensen, Peder (død 1649), rådmann 65
 Jensen, Poul Henrik (født 1905), maler 217
 Jenssøn, Paasche 145
 Jeremieson-Wolf, Hans 246
 Jerichau, J. A. (1816-83), billedhugger 34, 87, 102, 105, 228
 Jermin Larsen, J. (født 1916), ingeniør 141

Jerndorff, August (1846-1906), maler 102, 143, 218
 Jespersen, Niels, abbed 224
 Jespersen, Niels, læge 263
 Jessen, Christian, billedskærer 49
 Jessen, Peter (død 1780), rektor 252
 Joachim I af Brandenburg (død 1535), kurfyrste 156
 Jode, Jacob, klokkestøber 217
 Johan Adolf, ærkebiskop og hertug 239
 Johannes XXII (1249-1334), pave 271
 Johannes Kontrafejer 63
 Johansen, Thomas, købmand 72
 Juel, Just (1664-1715), viceadmiral 203
 Juel, Niels (1629-97), søofficer 94, 99, 205
 Juel, slægten 99
 Juel, Sophia (død 1722) 205
 Juliane Marie (1729-96), dronning 69, 201
 Juliane Sophie (død 1850), prinsesse 201
 Junge, Boye (1697-1778), tømrermester 116
 Juul, Hans (død 1697)
 Juul, Søren Bertelsen (død 1742) 266
 Jürgens, Friderich, borgmester 239
 Jürgensen, Peter (-1628-), billedskærer 223 f
 Jürgensen, Urban (1776-1830), urmager 110
 Jysk Klokkestøberi 125
 Jæger, Valentin (-1636-47-), stukkator 94
 Jørgensen, Axel Georg (1890-1963), arkitekt 72
 Jørgensen, Lorentz (-1644-81-), billedskærer 20, 53
 65, 71, 77, 97 f, 126, 148, 205, 223
 Jørgensen, Mogens (født 1914), maler 67
 Jørgensen, Thorvald (1867-1946), arkitekt 74, 75
 Jørgensen Grovsmid, Niels 26

Kall, Joh., borgmester 130
 Kall, Niels, sognepræst 130
 Kampmann, Hack (1856-1920), arkitekt,
 kgl. bygningsinspektør 149, 202, 213
 Kastens, Lambert Daniel, orgelbygger 97, 116, 119
 Kegge, Olaf Henriksen, klokkestøber 217
 Kegge, Oluf, klokkestøber 141
 Kemer, Hans, klokkestøber 61
 Kempe, Peder, præst 34
 Kenkel, Bernhard, præst 242
 Kenkel, Stephan, præst 242
 Kettingk, Schweder (høvedsmand 1556-73) 258
 Keyser, Hendrik de (1565-1621), stads-
 bygmester 187, 202
 Kierulff, Wilhelm, kgl. drabant 50
 Kingo, Thomas (1634-1703), digter 99, 123, 157
 Kirketerp, Morten (død 1765) 65
 Kitting, Sveder Povlsen, sognepræst 238
 Kjeld (død 1150), domprovst 252, 259
 Klestrup, Anders Madsen, handelsmand 264
 Klevenfeldt, Terkel (død 1777), genealog 121
 Klint, Esben (født 1915), arkitekt 89, 254 f
 Klint, Kaare (1888-1954), arkitekt 75, 87, 89, 93,
 202, 208, 223, 244, 254 f
 Klint, Naur (født 1920), arkitekt 202
 Klint, P. V. Jensen (1853-1930), arkitekt 87 ff, 149 f,
 256
 Klint Bentsen, Helle (født 1887), billedhuggerinde 89
 Knud I den Store (ca. 1000-1045) 182
 Knud II den Hellige (ca. 1040-86) 17, 150 ff, 183,
 189, 195
 Knud VI (IV) (1163-1202) 179
 Knud af Estland, hertug 179
 Knud Lavard (1096-1131), hertug 177, 183
 Knudsen, Erik (død 1652), rådmand 217
 Knudsen, Johannes (død 1506), guardian 252
 Knudtzen, Lorentz, borgmester 23, 50
 Koch, Fritz (1857-1905), arkitekt 78
 Koch, Hans Eilersen, slotsforvalter 103
 Koch, Jørgen Hansen (1787-1860),
 hofbygmester 201
 Koch, Mogens (født 1898), arkitekt 66, 188, 255
 Koch, Niels Jensen, snedker 42
 Koch, V. (1852-1902), arkitekt 238
 Koefoed, Inge-Lise (født 1939), maler 100
 Kohlmann, Johan (-1684-1701-), guldsmed 198
 Kolding, Peder Jensen (død ca. 1670), billed-
 skærer 69, 73, 213
 Kornerup, Jacob (1825-1913), maler og arkæolog 64,
 148, 179, 206 f, 209, 218, 221 f, 227, 229
 Krabbe, Charlotta Amalia 203
 Krabbe, Kjeld (død 1612), lensmand 252
 Krabbe, Otto (1641-1719), statsmand 203, 207
 Krabbe-Carius, Hans, gehejmekonferensråd 99
 Krafse, Mogens (biskop 1460-74) 153 f, 156
 Krag, Erik 120
 Krag, Ivar (død 1677), ritmester 252
 Krag, Jens (død 1300), biskop 89
 Krag, Kjeld (død 1673) 252
 Krag, Niels (1653-1713), gehejmeråd 205
 Krag, Otte (1611-66), rigsråd 14, 205
 Kragelund, Peter (død 1681), biskop 174
 Kragen, Fitt (-1613-34-), spirhugger 52
 Kragh, Johannes (1870-1946), maler og
 billedhugger 66
 Kremberg, Jacob (død før febr. 1642),
 billedskærer 257
 Kretzschmer, orgelbygger 223
 Krieger, Johan Cornelius (1683-1755), arkitekt 90,
 104, 115
 Krock, Hendrik (1671-1738), maler 82, 91, 116,
 121 f, 252
 Krog, Oluf Nielsen (-1581-96-), billedskærer 196
 Krognos, Oluf Mouritsen (1535-73), rigsråd 181
 Krohn, Troels, orgelbygger 232
 Kron, Didrick, guldsmed 252, 277
 Krummedige, Henrik (omkr. 1464-1530), rigsråd 206
 Krumpen, Otte (ca. 1485-1569), rigsråd 131
 Krumpen, Stygge (ca. 1480-1551), biskop 131, 233
 Kruuse, Anders (1745-1811), bygmester 129, 211,
 246
 Kråmer, Laurits Nielsen 248
 Kræmmer, Heyne, rådmand 47
 Kutsch, Christian, snedker 84
 Küblich, Ferdinand (død 1687), guldsmed 198 ff
 Kyhl, Henrik (1793-1866), tårnurmager 141
 Kynde, Peder Nielsen (død 1746), handelsmand 266
 Kyng, Gabriel Jacobsen (død 1681), kirkevæрге 95,
 97 f
 Kähler, Herman August (1846-1917), keramiker 62
 Köhne, Daniel, orgelbygger 109

- Kølholt, Mads Jørgensen, kirkevæрге 68
 König, Caspar, klokkestøber 66, 249, 252, 262
 Kønsberg, Niels (død 1781), garver 120
 Körbitz, Johan Christoffer (død 1682),
 rigsmarskal 120
 Kaalund, C. S., købmand og konditor 92
 Kaas, Niels (1534-94), kansler 153
- Lang, Mads (død 1557), superintendent 25, 282
 Lange, H. O., generalkonsul 72
 Lange, Jens Iversen (biskop 1449-82) 21, 272 ff, 277,
 282
 Lange, Peder Rasmussen, præst 55
 Larche, Raoul-François (1860-1912), billed-
 hugger 102
 Larsen Stevns, Niels (1864-1941), maler og billed-
 hugger 100, 250
 Lassen, Ib, rådmand 66
 Lassenius, Johannes (1636-92), præst 115 f
 Lasson, Jens (død 1690), assessor 281
 Lasson, Jens Rasmussen (død 1693),
 overformyndet 281
 Lauenstein, Jost, rådmand 50
 Laugesen, Hans (1530-94), biskop 173
 Lauridsøn, Niels (død 1604) 135
 Lauridsen, Oluf, abbed 224
 Lauritsdatter Schorup, Mette 65
 Lauritzen, Claus (-1605-23-), billedhugger 73
 Lauritzen, Frantz, borgmester 53 f
 Lauritzøn, Ægidius (død 1627), ærkedegn 174
 Lav, Christen 264
 Lavridtzsøn, Mads, borgmester 182
 Laxmand, Povl (død 1502), rigshovmester 113
 Lazerini, Alessandro 202
 Lee, Christen Lauridsen (død 1676), købmand 159
 Lehmann, Orla (1810-70), politiker 247
 Lehn Petersen, Ebbe (født 1928), arkitekt 150
 Lehn Petersen, Erik (født 1923), arkitekt 150
 Lehn Petersen, Knud (født 1890), arkitekt 150, 152
 Leil, Frederik, borgmester 56
 Lemche, Søren (1864-1955), arkitekt 41, 65
 Lendorf, Carl (1839-1918), arkitekt 72, 160 f, 246
 Lente, Chr. (1649-1725), stiftsbeholdningsmand 160
 Leofdag, biskop 166
 Leonora Christine (1621-98), prinsesse 135
 Lerche, Knud (død 1666), sognepræst 145
 Lerche, Peder Pedersen (1613-83), højesterets-
 assessor 159
 Lerche, Vincents (1666-1742), arkitekt 104, 121
 Lercke, Jakob, rådmand 141
 Leth, Hans (død 1688), hofprædikant 120
 Levy, Frederik Lauritz (1851-1924), arkitekt 80
 Lichtenberg, Gerhard Hansen de (1697-1764),
 handelsmand 68
 Lichtenberg, H., handelsmand 68
 Lienberg, Laurids, tømrermester 262
 Lillie, Joseph Christian (1760-1827), arkitekt 201
 Limbek, Claus (død ca. 1370), drost 47
 Limbek, slægten 47
 Lind, Egmont (født 1896), konservator 212, 221
 Lind, Gregers (født 1933), konservator 212
 Linde, Christen (død 1706), købmand 66
- Lindegaard, Morten Christian (biskop 1949-56) 172
 Lindenov, Hans (1616-59), lensmand 71
 Lindenow, Henrik (død 1656) 261
 Lindenow, Laurids (død 1635), stiftsbeholdnings-
 mand 279
 Lodehat, Jens Andersen (biskop 1416-31) 193
 Lodehat, Peder Jensen (biskop 1395-1416) 24, 183,
 188, 193, 195, 203, 224
 Lollesgaard, Knud (født 1911), maler 162
 Lorck, Josias Jessen (1723-85), præst 78 f
 Lorck, Thomas (død 1634), rådmand 90
 Lorentz, Johan, orgelbygger 223
 Lorentzen, Børge (født 1916), stadsarkitekt 121
 Lorentzen, C. A. (1746-1828), maler 87
 Lorentz Snedker 49
 Louise (1667-1721), dronning 199
 Louise (1817-98), dronning 83, 202
 Louise (1851-1926), dronning 202
 Louise Charlotte (død 1864), landgrevinde 201
 Lovise (1724-51), dronning 201
 Lucas, Melchior, klokkestøber 172, 235, 256
 Lucoppidan, Peder Jensen (1651-1717), præst 231
 Luja, Chr. Henrik, mediciner 156
 Lund, Anker (1840-1922), maler 139
 Lund, F. C. (1826-1901), maler 207
 Lund, Jens, kapellan 97
 Lund, J. L. (1777-1867), maler 116, 228
 Lundbye, J. Th. (1818-1848), maler 87
 Lunge, Jørgen (død 1619) 261
 Lunge, Ove (død 1601), lensmand 260 f
 Lunge, slægten 185
 Luther, (Morten) Martin (1483-1546), reformator og
 biskop 195
 Luxdorph, Bolle (død 1698), kancelliråd 120
 Lübbecke, Caspar (-1638-75), snedker og billed-
 skærer 194, 200, 205, 207, 223
 Lübecke, Christoffer, købmand 50
 Lydichsen, Anders (død 1664), borgmester 280, 283
 Løffler, J. B. (1843-1904), arkitekt 129, 206
 Lønborg-Jensen, Harald (1871-1948), arkitekt 63 f,
 77, 176, 210, 211
 Løw & Søn, klokkestøbere 128, 247, 262
- Madsen, Peder (1843-1911), biskop 195
 Madsen, Poul (1527-90), biskop 195
 Magnus (død 1583), søn af Christian III 199
 Mahn, Matthias, orgelbygger 242
 Maler, Hans (-1549-78-), stenhugger 25, 104, 203 f
 Malinowski, Arno (født 1899), billedhugger 214
 Malling, Mikkel Mikkelsen (død 1701), borg-
 mester 277 f, 281
 Malling, Peder (1781-1865), bygmester 91, 94, 99,
 220
 Maltesen, Søren, handelsmand 68
 Mand, Jens, rådmand 33
 Mander, Karel van (ca. 1609-70), maler 113, 280
 Marcussen & Søn, orgelbyggere 34, 35, 42, 43, 54, 72,
 74, 75, 85, 89, 92, 119, 127, 145, 148, 208, 217,
 223, 231, 236, 245, 254, 255
 Mare, Kai de la, oberstløjtnant 247
 Margrete (1353-1412), dronning 131, 134, 139, 183,
 188, 193, 197, 224, 249

Margrethe II (født 1940), dronning 108
 Maria Theresia (1717-80), kejserinde 112
 Marie (1865-1909), prinsesse 202
 Marie Sophie Frederikke (1767-1852), dronning 83, 201
 Markdanner, Caspar (1533-1618), lensmand 73, 247
 Marselis, Christoph (-1690-1725-), arkitekt 82 f
 Marselis, Constantin (1647-99), baron 23, 271, 281
 Marstrand, Wilhelm (1810-73), maler 41, 187, 196
 Marsvin, Ellen (1572-1649) 158
 Martensen, H. L. (1808-84), biskop 105, 195
 Massmann, Nicolaus Hinrich (1766-1816), præst 80
 Mathiesen, Albertus (-1650-68), kgl. bygmester 110, 114, 118 f, 120
 Mathiesen, Andreas, grosserer 245
 Mathiesen, Peter, urmager 110
 Mathiesen, S. H., guldsmed 244
 Mathisen, H. A., urmager 79
 Matiessen, Jaspas (-1567-1607), snedker og billedskærer 53, 58
 Matsøn, Claus, borgmester 136
 Matte, Hinrich, billedskærer 241
 Matthiesen, Anders, hospitalspræst 265
 Matthiesen, Jacob (død 1660), biskop 280
 Matzen, Christen (død 1688), købmand 100
 Matzen, Hans, rådmand 235
 Matzen, Mickel 137
 Medelfar, Mads Jensen (1579-1637), biskop 202
 Meier, Hans, toldskriver 56
 Melchior, Baltzer, klokkestøber 262
 Melchior, Rudolf, klokkestøber 262
 Meldahl, Ferdinand (1827-1908), arkitekt 84
 Melsted, Engelbert (-1600-24), billedsnider 42, 95
 Melvin, David, rådmand 57
 Mercki, Johann, urmager 124
 Mervelt, Gerhardt van (Gert de), klokkestøber 61, 245
 Mese, Bendix (død 1688), rådmand 98
 Meursius, Johannes (1579-1639), professor 226
 Meyer, Henning (født 1915), arkitekt 80
 Meyer, Johan Andreas (ca. 1784-1822), stadsbygmester 116
 Meyer den yngre, Peter de (-1608-28-), maler 194
 Meyland, Claus Knudsen, amtsskriver 48
 Meyn, Peter (1749-1808), arkitekt 80
 Michelbecker, Wigand, købmand 108
 Michgell, Brix (-1609-27), snedker og billedskærer 207
 Mickelsens, Karen Salig Anders 124
 Midow, Hercules (-1580-), bygmester 279
 Mikaelmesteren (-1510-20-), maler 276
 Moch, Henrich Hansen, kgl. vejinspektør 40
 Mogensen, Bo (biskop 1395-1424) 271 f
 Mohr, Georg, ritmester 227
 Molbech, Christian (1783-1857), historiker 226
 Moltke, A. H. (død 1792), overhofmester 80
 Moltke, C. G., amtmand 227
 Momme, O. P. (1854-99), arkitekt 128, 143
 Monies, David (1812-94), maler 244
 Montpellier, Guy de (1100-tallet) 89
 Moor, Henri de (-1683-98-), guldsmed 198
 Mores den ældre, Jacob, guldsmed 192
 Morsing, Anders (død 1597), borgmester 238
 Morsing, Peder Jensen (død 1678), viceadmiral 100
 Morten Maler (-1409-72?), 191, 221
 Mortensen, Anders (-1637-ca 60), billedskærer 136, 140 f, 156, 158, 160
 Mortensen, Jens (-1649-78-), snedker 53
 Mortensen, Oluf (biskop 1461-85) 185 f, 190, 203
 Mortensen, Richard (født 1910), maler 97
 Mortensen Hobro, Kristen (død 1587), præst 77
 Mortensen (Krag), Jørgen, rådmand 158
 Moth, Sophie Amalie (1654-1719), grevinde 252
 Muhle, Anna, genralmajorinde 55
 Muhle, Anton (-1703-48-), maler 83
 Mundt, Holger (1887-1957), arkitekt 239 f
 Munk, Ebbe (død 1622), lensmand 158, 217
 Munk, Iver (biskop 1499-1533) 171, 174
 Munk, Kirstine (1598-1658) 71, 158 f, 194, 200
 Müller, Adam (1811-44), maler 92
 Müller, Frederik (-1688-89-), arkitekt 108
 Müller, Georg Philip, ingeniørofficer 85
 Müller, Nicolai (-1688-89-), arkitekt 108
 Müller, Peder, klokker 98
 Müller, Peter, rådmand 50
 Müller, Peter Erasmus (1776-1834), biskop 195
 Münchhausen, H. B. von, ritmester 66
 Münden, Berendt 242
 Mynster, J. P. (1775-1854), biskop 105, 195
 Münter, Friedrich (1761-1830), biskop 105, 195
 Møller, Andreas Jensen (død 1754), garver 121
 Møller, A. P. (1876-1965), skibsreder 72
 Møller, Axel (1862-1943), arkitekt 38
 Møller, Blasius, kirurg 60
 Møller, Carl August (1805-65), bygningsinspektør 161
 Møller, Elna, arkitekt, redaktør (f. 1913) 169
 Møller, Erik (født 1909), arkitekt 75
 Møller, Jens (1779-1833), teolog 105
 Møller, Just (ca. 1744-1808), bygmester 37
 Møller-Jensen, Jens (1869-1948), maler og kunsthåndværker 102
 Mørck, Poul H. (født 1900), arkitekt 78
 Mørck, Poul Jensen (død 1736), kapellan 260
 Mørup, Christian (-1796-97-), bygmester 164
 Maare, Niels (1890-1967), oberst 83
 Nansen, Cathrine (død 1772) 90
 Nansen, Hans (1598-1667), borgmester 14, 91, 159, 205
 Nebelong, J. H. (1817-71), professor 143
 Nebelong, N. S. (1806-71), arkitekt 87, 103, 118 f, 228, 249
 Neelsøn, Peder, borgmester 140
 Neergaard, Peter Johansen (død 1772), krigsråd 182
 Nerger, Christian (-1671-1708), stukkator og billedskærer 103, 120, 123 f
 Neuhaus, Daniel Valentin, købmand 57
 Nicolaus, biskop 47
 Niels (ca. 1063-1134), konge 183, 197
 Niels (død 1180), søn af Knud III 270
 Niels (død 1191), biskop 249
 Nielsen, Adam, klokkestøber 74

- Nielsen, Hans, assessor 92
Nielsen, Iver, slotsskriver 145
Nielsen, Jais (1885-1961), maler og keramikker 42, 128, 165
Nielsen, Jens (født 1891), maler 67, 211
Nielsen, Niels (død 1627) 265
Nielsen, Peder 245
Nielsen, Peder, præst 55
Nielsen, Rasmus, borgmester 280
Nielsen, Strange (født 1925), arkitekt 211
Nielsen, Aage C. (født 1903), arkitekt 211
Niels Klokketøber (1400-tallet) 21, 244
Nielsøn, Niels, rådmand 137
Norn, Viggo (1879-1967), arkitekt 69
Notke, Bernt (ca. 1440-1509), billedhugger 189, 196, 277
Notulf (biskop fra 1134) 173
Nummesen, Hans, amtsforvalter 242
Numsen, Hans, materialskriver 97
Nybo, Christian Larsen 66
Nybo, Niels 66
Nyerup, Rasmus (1759-1829), litteraturhistoriker og bibliotekar 118
Nyrop, Martin (1849-1921), arkitekt 80, 91
Nystrom, Arne (født 1900), arkitekt 98
- Ooksen, Johannes (død 1738), biskop 281
Odinkar den yngre (død ca. 1045), biskop 173
Oehlenschläger, Adam (1779-1850), digter 82
Olaf Skafhoug (død 1169), kongsemne 258 f
Olav II den Hellige (ca. 995-1030) 189
Olesen, Ludvig Frederik (1853-1916), arkitekt 128, 143
Olrik, Henrik (1830-90), maler 148
Olrik, Sigurd (1874-1921), maler 210
Olsen, Olaf (født 1928), arkæolog 211, 216 f
Olson, Erik (født 1901), maler 112
Oluf III Håkonsson (død 1387) 224 f
Olufsdatter, Else (død 1725) 281
Olufsen, Anders, kirkeværge 245
Olufsen, Hans, kgl. køkkenskriver 98
Olufsen, Niels, kirkeværge 97
Onsvall, Niels Olsen (død 1701), skibskaptajn 98
Osten, Hans Hansen (død 1672), inspektør og proviantskriver 98 f
Ostenfeldt, Harald (1864-1934), biskop 195
Otto, Statius (-1603-19-), billedskærer 56
Otzen, Claus (ca. 1723-1806), guldsmed 43
Overbeck, Jobst v., godsejer 165
Overgaard, Christen Nielsen (1851-1929), maler 91, 102, 116, 246
Ovesen, Jacob, borgmester 64
Oxe, Johan (død ca. 1490), lensmand 51, 279
Oxe, Sidsel (død 1595) 279
- Pach, Holger 234
Packness, Ejnar (1879-1952), arkitekt og kgl. bygningsinspektør 164, 214
Paeschen, Hans van (-1561-82-), bygmester 279
Palladius, Peder (1503-60), gejstlig 21, 195
Palludan, J. W., bankdirektør 244 f
Palludan, Ole, købmand 244
- Paludan, Hother (1871-1956), arkitekt 128, 176
Pappenheim, Just Fr. von, lensmand 144
Parsberg, Manderup (1546-1625), rigsråd 283
Paulli, Just Henrik (1809-65), stiftsprovst 105 f
Pedersen, Erik (født 1888), maler 224
Pedersen, Jørgen (død 1650), slotsskriver 173
Pedersen, Knud, birkefoged 139
Pedersen, Morten, rådmand 57
Pedersen, Peder, borgmester 126
Pedersen, Thøger (død 1626), præst 265
Peder Urmager 134
Pentz, Gotfred von (død 1726), stiftamtmand 261
Peter Klokketøber → Hanssen, Peter
Peters, C. C. (1822-99), billedhugger 77, 100
Petersen, Carl (1866-1930), maler 246
Petersen, Hans Christian (1853-1919), billedhugger 84
Petersen, Jess, rådmand 23, 50
Petersen, Johannes, kammerråd 57
Petersen, J. Vilhelm (1851-1931), arkitekt 156
Petersen, Ludvig A. (1848-1935), arkitekt 246
Petersen, Ove (1830-92), arkitekt 80, 209, 232
Petersen, Peter (-1620-27), snedker 240
Petersen, Peter (-1693-1703-), snedker og billedskærer 239, 242
Petersen, Rolof, skibskaptajn 98
Petersen, Aage (født 1902), billedhugger 123
Peter Snedker 127
Petit & Fritsen, klokkestøbere 40, 42, 143, 210, 232, 236, 245, 262
Petræus, P. M., distriktslæge 128
Peyter, snedker 194
Pfordten, Hans Erasmus von der (død 1710) kommandant 61
Pichman, Hans, klokkestøber 247
Pfaff, Georg (1886-1954), arkitekt 83
Pile-mesteren 126
Platen, Wilhelm Friedrich von (1667-1732), arkitekt og generalbygmester 82, 85, 199
Plesner, Ulrik (1861-1933), arkitekt 210
Ploug, Carl (1813-94), forfatter 99
Podebusk, Erik (død 1573), høvedsmand 279
Podebusk, Henning (død ca. 1388), drost 225
Podebusk, Predbjørn (død 1541) 282
Pomarius, slægten 282
Pop, Hans (død ca. 1676), maler 55
Popp, Poul, borgmester 260
Pors, Stig, ærkedegn 204
Pouch, Ludvig, dr. med. 174
Poulsen, Anders, præst 72
Poulsen, Axel (1887-1972), billedhugger 150
Poulsen, Christen, prior 152, 154
Poulsen, Hans (1691-1742), maler 244
Poulsen, Johannes, købmand 156
Povlsen, Peder, kannik 252
Preisler, Joachim D. (1755-1809), skuespiller 90
Preisler, Johan Martin (1715-1794), kobberstikker 80
Preuss, Lucas, amtsskriver 243
- Qualen, slægten 47
Quellichmeier, Borchart, klokkestøber 196

- Quellinus, Thomas (1661-ca. 1709), billedhugger 23, 116, 120, 123, 157, 281
 Quellinus den yngre, Artus (1625-1700), billedhugger 120
 Quist, Jacob Nielsen (død 1611), kgl. tolder 260

 Raben, Otto Ludvig, greve 145
 Radulf (død 1171), biskop 166
 Rafn, O. N., sognepræst 112
 Ramel-Sehsted, slægten 225
 Ramus, J. F. (ca. 1685-1769), arkitekt 104
 Rantzau, Breide (1556-1618), statholder 113
 Rantzau, Daniel (1529-69), hærfører 157, 204
 Rantzau, Erhardine Adolphine (død 1893), kgl. skuespillerinde 80
 Rantzau, Frans (1604-32), lensmand 227
 Rantzau, Gert (død 1580) 159
 Raphaëlis, Hermen, orgelbygger 194
 Rasmussen, Carl (1841-93), maler 135
 Rasmussen, Halfdan (født 1915), lyriker 93
 Rasmussen, Otto, borgmester 244
 Rasmussen, Peder (død 1653), rådmand 280
 Ravensberg, Johan Jepsen (biskop 1500-1512) 185, 202 f
 Reeditz, Fr. (1586-1659), lensmand 253
 Reginbrand, biskop 269
 Rehefeldt, Bonaventura (1610-73), hofpræst 50
 Reinhard, Martin, magister 113
 Reitzenstein, W. V. C. v. (1710-81), overhofmester 225
 Rendler, Jacob, klokkestøber 278
 Rentzmann, P. N. (1845-1923), departementschef 115
 Resen, Hans Hansen (1596-1653), biskop 195
 Resen, Hans Poulsen (1561-1638), biskop 195
 Resen, Peder Hansen (1625-88), historiker 92
 Rhod, Laurids Christiansen, borgmester 57
 Rhode, Mette Larsdatter 121
 Rhuus, Christen Lauridsen, borgmester 233
 Riber, Christen Hansen (1567-1642), biskop 265
 Rieman, Nicolaus Hinrich (død 1759), bygmester 69, 213
 Rindom, A. F. L. (død 1919), sognepræst 112
 Ringerinck, Hinrick, (-1583-1629), stenhugger og billedskærer 179, 235, 243
 Ringnis, Jørgen (-1630-43-), billedskærer 137, 142, 229
 Riper, Thomas, kantor 282
 Risbrich, Thomas Brodersen (død 1651), rigens skriver, borgmester 159
 Rodsteen, Peder (død 1713), baron 23, 277, 281
 Roed, Jørgen (1808-88), maler 176, 247, 266
 Roger I af Apulien, hertug 154
 Rohl Smith, Carl (1848-1900), billedhugger 232
 Roosval, Johnny (1879-1965), kunsthistoriker 167 249 f
 Rosenberg, Georg Erdmann (1739-88), stadsbygningsmester 86 f
 Rosengaard, Christoffer 204
 Rosengaard, Jens 204
 Rosengaard, Klaus, kannik 204
 Rosenkrantz, Christoffer (død 1610), herremand 187
 Rosenkrantz, Jørgen (død 1675), hofmester 223, 225
 Rosenkrantz, Mogens, ærkedegn 275
 Rosenkrants, Niels (ca. 1455-1533), biskop 233
 Rosenquist, Hans Terkelsen (død 1726), toldkontrollør 281
 Rosent, Carl (1812-69), maler 42
 Rosenvinge, Willum Jensen (død 1684), borgmester 159
 Rostgaard, Friedrich (1671-1745), statsembedsmand 99
 Rostgaard, Hans (1625-84), amtsforvalter 57
 Rothe, Eigil (1868-1929), maler og konservator 64, 66, 213
 Rothenburg, Jørgen Nielsen (død 1737), skriver 182
 Rue, Rasmus (1863-1944), arkitekt 100
 Rumohr, Anna (død 1711) 157
 Rumohr, Ida Hedewich (død 1681) 207
 Rung-Keller, P. S. (1879-1966), organist 245
 Røjbmæk, Ingolf (født 1914), maler 111
 Rønnow, Karsten (født 1932), arkitekt 109
 Rønnow Eilersdatter, Anne (død 1609) 240
 Rørdam, Thomas Skat (1832-1909), biskop 78, 195

 Sadolin, Jørgen Jensen (død 1559), superintendent 159
 Salling, Henning (-1634-59-), billedhugger 223
 Samsing, Peder, sognepræst 56
 Sandt, Augustinus, feltpræst 202
 Sankt Jørgens Mesteren (-1497-), maler 275
 Sass, Else Kai (født 1912), kunsthistoriker 223, 225
 Sass, Poul, ærkedegn 50
 Saxo Grammaticus (død ca. 1220), historie-skriver 202
 Scavenius, Laurids Mortensen (1589-1655), biskop 195
 Schack, Hans (1609-76), greve 120
 Schack, Otto Diederick, greve 176
 Schack, Sophus (1811-64), maler 177
 Scheel, Anders Jensen (ca. 1641-1725), guldsmed 229
 Schimmelman, Ernst (1747-1831), greve og minister 138
 Schinkel, Poul, borgmester 72
 Schleisner, C. A. (1810-82), maler 244
 Schmaltz, P. F. (død 1893), præst 116
 Schmidt, Gotfried, apoteker 68
 Schmidt, Hans Christian (1765, 1826), arkitekt 114
 Schmidt, Margarita 50
 Schmidt, Nic. (1844-1910), billedhugger 112
 Schmitt, Hans (-1615-29-), maler 236, 240
 Schott, Knud Christensen, præst 149
 Schou, Hans Abelin, møllebygger 216
 Schougaard, Jochum, borgmester 65
 Schrøder, Ejler (-1602-senest 1625), billedskærer 162
 Schrøder, Gert, borgmester 202, 205
 Schrøder, Johannes, præst 55
 Schrøder den yngre, Abel (ca. 1601-76), billedskærer 20 f, 30, 95, 146, 149, 162, 253 f
 Schrøder den ældre, Abel (død 1602), billedskærer 146, 148
 Schultz, Carl Georg (1905-58), museumsinspektør 206, 267
 Schumacher, Gert Albertsen, præst 55

Schumacher, Gottfried, borgmester 50
 Schumacher, Margareta (død 1690) 77
 Schwabe, Leonhard (-1694-1711), billedhugger 82
 Schwartz, Frans (1850-1917), maler 81, 149, 259
 Schütte, Hans Olufsen (-1635-75-), maler 141, 158, 166, 223
 Schöffel, Jørgen, kgl. bygmester 163 f
 Schönweller, G., ingeniør, statiker 176
 Sehested, Ane Maltesdatter (død 1621) 260
 Sehested, Catharine (død 1650) 157
 Sehested, Chresten Thomesen (død 1657), kansler 280
 Sehested, Chr. Fr. (død 1876), kammerherre 225
 Sehested, Eleonora Marie (død 1696) 157
 Sehested, Frederik (død 1726) 252
 Sehested, Jens (død 1773) 252
 Sehested, Malte (død 1661) 252
 Seifert, Johan Larsen (død 1790) 121
 Seillægger, Christen Hansen, købmand 262
 Selck, Henrich, købmand 135
 Selgen, Henning 203
 Serlio, Sebastiano (1475-1554), arkitekt 93
 Sibbern, H. S. (1826-1901), arkitekt 125, 206, 210
 Sighraf (-1150-1210-), stenmester 180, 257
 Sigurd Slembe (død 1139), kongsemne 258
 Sihm, Andreas (død 1760), muremester 121
 Simonsen, Søren, viceborgmester 164 f
 Sinding, Stephan (1846-1922), billedhugger 102
 Skade, Ove (1609-64), rigsråd 203, 205
 Skave, Jakob Jonsen, adelsmand 182
 Skave, Niels (biskop 1485-1500) 196
 Skeel, Albert (død 1639), lensmand og rigsråd 173
 Skeel, Birgitte (død 1737) 207
 Skeel, Christen (1603-59), rigsråd 127, 277
 Skeel, Holger (død 1764) 261
 Skeel, Jørgen (død 1631), rigsråd 163, 279
 Skeel, Otte (død 1646) 280
 Skov, Aksel (født 1903), arkitekt 267
 Skov, Peder, tolder 40
 Skovgaard, Hjalte (født 1899), billedhugger og maler 43
 Skovgaard, Joakim (1856-1933), maler 62, 65, 85, 92, 100, 171, 179, 210, 231, 250
 Skovgaard, Johan Thomas (født 1888), maler 65, 143
 Skovgaard, Margrethe 158
 Skovgaard, Niels (1858-1938), maler 41, 100, 122, 246
 Skovgaard, Ole (født 1897), billedskærer 41
 Skram, Maren 128
 Skriver, Niels Iversen (død 1617), borgmester 265
 Skriver, Søren Andersen, borgmester 73
 Slache, Arent (ca. 1641-1709), billedskærer 68
 Slache, Jørgen (ca. 1678-1743), billedskærer 68, 166
 Smagbier, Clemmen Jensen (død 1626), rådmand 283
 Schmidt, C. M. (1872-1947), arkitekt 176
 Smit, Gregor, kannik 21, 49
 Smithske Jernstøberier 43, 64, 72, 89, 125
 Snubbe, Hemming Pedersen (død 1326) 207
 Solgaard, Karen 66
 Sonne, Jørgen (1801-90), maler 87
 Sophia Carolina (død 1764), enkefyrstinde 201
 Sophia Christina (død 1737) 201
 Sophia Frederica (død 1794), arveprinsesse 201
 Sophie (1557-1631), dronning 142, 179, 198
 Sophie (død 1605) 199
 Sophie Amalie (1628-85), dronning 85, 198
 Sophie Magdalene (1700-70), dronning 116, 200
 Spend, Nicolaj, præst 97
 Spentrup, Niels Christensen, præst 279
 Spreckelsen, Johan Otto von (født 1929), arkitekt 37, 112
 Spreckelsen, Peter von (død 1706), godsejer 164
 Stake, slægten 47
 Stallknecht, Claus (1681-1734), arkitekt 248
 Stanley, C. F. (ca. 1738-1813), billedhugger 78 f, 86 f, 96, 182, 201, 226
 Stanley, Simon (Carl) (1703-61), hofbilledhugger 78, 80, 137
 Starcke, Henrik (1899-1973), billedhugger 91
 Starup & Søn, orgelbyggere 137
 Steen Hans Christian (født 1878), arkitekt 209
 Steenwinckel, Lorenz van (1585-1619), muremester og stenhugger 187
 Steenwinckel den yngre, Hans van (1587-1639), arkitekt og billedhugger 58, 63, 113, 187 f
 Steenwinckel den yngste, Hans van (1639-1700), billedhugger og arkitekt 115, 120
 Steenwinckel den ældre, Hans van (ca. 1550-1601), arkitekt 90, 113, 115
 Steffensen, Poul (1866-1923), maler og tegner 76
 Stein, Th. (1829-1901), billedhugger 77, 87, 105
 Stephan (biskop 1192-1203) 184
 Stevns, Niels Larsen → Larsen Stevns, Niels
 Stigsen, Niels, biskop 183
 Stilling, H. C. (1815-91), bygningsinspektør 116
 Stillinge, Anton, muremester 88
 Stobberup, Mikkel (1761-1844), bygmester 244
 Storck, H. B. (1839-1922), arkitekt 52, 59, 68, 69, 73, 91 f, 125, 178, 226, 227 ff, 231, 248 ff, 259
 Storm, Hans Mikkelsen (død 1659), købmand 280
 Struensee, Johann Friedrich (1737-72), statsmand 35, 84, 188
 Sturmberg, Johan Christopher (død 1722), stukkatør og billedhugger 83 f, 199, 203
 Stygge, Ulrik (biskop 1424-49) 272
 Stöcken, Henrik von (død 1681), rentemester 120
 Suhm, Peter Frederik (1728-98), historiker 79
 Suhr, Fr., amtsforvalter 145
 Sunesen, Jacob (død 1246) 226
 Sunesøn, Anders (1165-1228), ærkebiskop 23
 Sunesøn, Peder (1161-1214), biskop 104, 183 f
 Svane, Christian (født 1890), arkitekt 72
 Svane, Hans (1606-68), biskop 195
 Swane, H. J. (død 1901), biskop 250
 Svanning, Hans (død 1584), dekan, domdegn og kgl. historigraf 172, 174
 Svend I Tveskæg (ca. 960-1014) 182, 197
 Svend II Estridsen (ca. 1020-74) 11, 17, 182, 191, 197
 Svend Nordmand (biskop ca. 1074-88) 17, 177, 182 ff, 195, 206, 215
 Svendsen, Hans (død 1694), kirkevæрге 95
 Svendsøn, Peder, munk 154
 Svitzer, Hans Ulriksen, mestersmed 96
 Søhane, Hans Jessen (død 1604) 173

- Søndergaard, Ole (1876-1958), maler 38, 65
 Sørensen, Holger (født 1913), overarkitekt 100
 Sørensen, Mads (død 1761), felbereder 34
 Sørensen, Niels (død 1716), handelsmand 266
 Sørensen, Niels, borgmester 66
 Sørensen, Søren (død 1685), rådmand 280
 Sørensen, Theodor (1825-67), arkitekt 112
 Sørensen, Tyge, rådmand 137
- Tagsen, Niels (-1611-40), billedsnider 235 f
 Tanck, Johannes, borgmester 49
 Tansk, Karsten 50
 Tausen, Hans (1494-1561), reformator og biskop 113, 172 ff, 195
 Taylor & Co., klokkestøbere 103, 162
 Tenerani, Pietro (1789-1869), billedhugger 102
 Termansen, N. J. (1899-1969), konservator 111, 269
 Terpager, Peter (død 1738), conrector, lector theol. 174
 Teschl, Leopold (født 1911), arkitekt 130
 Tessin den yngre, Nicodemus (1654-1728), arkitekt 30, 91, 122 f
 Thestrup, Matthias de (død 1769), etatsråd 130 f
 Thestrup, Rasmus (død 1696) 280
 Thiset, A. (1850-1917), heraldiker 179
 Tholle, Julius (1831-71), arkitekt 249
 Thommesen, Lauge, tømrer 114
 Thomsen, August (1813-86), maler 92
 Thomsen, Christian, guldsmed 199
 Thomsen, Hans (1587-1650), borgmester 242
 Thomsen, Tyge, amtsforvalter 139
 Thomæus, Andreas, sognepræst 238
 Thonbo, Jens Nielsen 68
 Thonning, Carl (1855-1926), arkitekt 84
 Thorlacius-Ussing, Viggo (født 1891), kunsthistoriker 156
 Thorvaldsen, Bertel (1770-1844), billedhugger 31, 35, 70, 72, 77, 91 f, 98, 102, 105 f, 116, 187
 Thott, Evert Eriksen 282
 Thott, Otto (1703-85), statsminister 225
 Thrane, Jens Jensen (ca. 1667-1736), maler
 Thrane, Mogens (1697-1764), maler 55, 237, 248
 Thurah, Lauritz de (1706-59), arkitekt og generalbygmester 69, 84, 120, 122, 184, 187, 199 f, 220
 Thure (død 1134), biskop 166, 168
 Thymann, Maria (1867-1928), maler 81
 Thyra (1880-1945), prinsesse 202
 Tidemand-Dal, Johannes (1882-1961), arkitekt 84
 Tidichsen, Per, klokkestøber 278
 Tietgen, Carl Frederik (1829-1901), finansmand 18, 84
 Tingnagel, Arent (død 1665), overkompagnimester 98
 Toft-Hansen, Hans (født 1888), arkitekt 214
 Top, Diderich (død 1796), sognepræst 217
 Toke (søn af Skjalm Hvide), 224
 Tordenskjold, Peter (1690-1720), søhelt 99
 Tornekrans, Henrik (død 1538), abbed 222 ff
 Trefoldighedsmesteren (-1499-), maler 274 f
 Trolle, Herluf (1516-65), søhelt 18, 53 f, 56
 Trolle, slægten 200
- Troschell, M. C. (1700-tallet), kanon- og hofklokkestøber 79, 116, 122, 207, 279
 Truidsen, Niels (død ca. 1613), guldsmed 199
 Tuisch, Michael (død 1725), billedhugger 160
 Tvede, Gotfred (1863-1947), arkitekt 99
 Tvede, Vilhelm (1826-91), arkitekt 71, 139
 Tych, Nicolai (død 1696), amtsforvalter 243
 Tønnesen, Carsten (død 1667) 173
- Uldall, Fritz (1839-1921), arkitekt 164, 237
 Ulfeld, Herman (død 1661) 139
 Ulfeld, Margrethe (død 1703) 99
 Ulfeldt, Jacob (1567-1630), lensmand 140
 Ulf Jarl (død ca. 1026) 182
 Ulrik (1578-1624), hertug 219
 Ulrik (1611-33), hertug 199
 Urne, Christoffer (1593-1663), rigskansler 205
 Urne, Lage (1468-1529), biskop 181, 196, 223
 Urne, Margrete (død 1582), abbedisse 134
 Urne, Mette (død 1587) 282
 Urne, slægten 145, 232
 Ussing, Peder (1785-1872), maler 244
 Utrecht, Johannes (død 1661), organist 280
 Utzon-Frank, Bomand (1917-64), billedhugger 87
 Utzon-Frank, Einar (1888-1955), billedhugger 69, 87, 202
- Wahl, Johann Salomon (1689-1765), maler 80
 Wahre, Anne (død 1773) 266
 Wahre, Jens (død 1767) 266
 Valdemar (død 1304) 224
 Valdemar (1858-1939), prins 202
 Valdemar I den Store (1131-82) 19, 24, 43, 76, 151, 177, 180
 Valdemar II Sejr (1170-1241) 179
 Valdemar IV Atterdag (1320-75) 183, 197, 224, 258
 Valdemar den Unge (1209-31), prins 179
 Valkendorf, Axel (død 1565) 204
 Valkendorf, Christoffer (1525-1601), statholder 90, 113
 Valkendorf, Henning (1595-1658), lensmand 154, 157
 Valkendorf, Inger (død 1555) 232
 Wallbaum, Matthias (1554-1632), guldsmed 63
 Wallenstein, Albrecht von (1583-1634), feltherre 47
 Walter, Frederik Hans von, kommandant 103
 Walther, V. T. (1819-92), bygningsinspektør 42, 145, 177, 268, 269
 Wandal, Hans (1624-75), biskop 195
 Wandel, Hans (død 1622), kgl. tolder og rådmand 260
 Wandling, Gottfried (død 1667) 50
 Warnheim, Erich (ca. 1675-1758), billedhugger og billedskærer 123
 Vedel, Anders Sørensen (1542-1616), historiker 173, 247
 Vedel, Lauge Andersen (død 1648) 173
 Vedel, Søren Andersen (død 1653), kannik 174
 Veelen, Jørgen von, rådmand 57
 Wefver, Jens Christensen 263
 Wegerslev, Christen, stiftsskriver 281
 Weidenhaupt, Andreas (1738-1805), billedhugger 79, 120

Weinigell, Margrethe Sophie v. 42
Wenstermand, Alheed 134
Wenstermand, Morten 134
Werner, Henrik (-1636-69), billedsnider 20, 133 f, 222 f
Werum, Christian (1735-92), guldsmed 86
Wessel, Johan Herman (1742-85), forfatter 121
Westhofven, Willich von (1577-ca. 1647), hofprofet 258
Wewer, J. F. (1699-1759), etatsråd 80
Wewer, R. Anne Maria, etatsrådinde 79
Weyse, C. E. F. (1774-1842), komponist 105 f, 118
Weyse, Laurids (ca. 1733-75), maler 149
Wibe, Peder (død 1658), rentemester 205
Wickeden, Blasius van (død 1547), høvedsmand 33
Wiedewelt, Johannes (1731-1802), billedhugger 98, 110, 120 f, 124, 165, 182, 200, 225
Wiedewelt, Just (1677-1757), billedhugger 86, 91
Wielandt, Peder, købmand 98
Vieregge, Elisabeth Helene von (1679-1704), grevinde 123
Vieregge, Carl Henrik von (død 1740), amtmænd 50
Wiinholt, Claudius August (1855-1905), arkitekt 62
Wijck, Jan van (død ca. 1613), maler 91
Wilder, Lars (død 1810), skibsværftsejer 87
Vilhelm (død 1074), biskop 191, 197
Wilhelm (død 1893), prins 201
Villadsen, Niels, præst 66
Villadsen, Peder (død 1673), biskop 252
Wilrich, H. C. (-1685-95-), maler 239, 243
Wind, Iver (1590-1658), rigsråd 245
Winstrup, Laurids Albert (1815-89), arkitekt 73, 160, 244, 255
Vinstrup, Peder Jensen (1549-1514), biskop 195
Wisberg, Peder (død 1704), tolder 40
Wisch, Abele Cathrine von der (ca. 1626-76) 98 f
Wisch, von der, slægten 47
Wisn, Anton, klokkestøber 141, 247
With, Albert, sognepræst 120
Witsten, Abraham Bjørnsen (-1753-64-), sølvsmed 156
Witt, bygmester 188
Wittes, Pieter de, maler 49
Wittinghof, Fr. von (død 1691), friherre 157
Vognsen, Peder (biskop 1191-1204) 224, 269, 283
Vognsen, Skjalm (død 1215), biskop 224
Wohlert, Vilhelm (født 1920), arkitekt 110, 117
Voigt, L. P., købmand 41
Wolff, Henning (1828-80), arkitekt 237
Worm, Amdi, orgelbygger 156
Worm, Christen (1672-1737), biskop 195
Worm, Matthias (død 1707), præsident 173
Worm, Ole (1588-1654), læge og oldforsker 202
Worm, Susanne (1613-37) 202
Worm, Tyge Lauritzen (-1668-1713), billedhugger 119
Worsaae, J. J. A., (1821-85), arkæolog 58
Vos, Marten de, maler 239
Vosz, C., arkitekt 255
Vredeman de Vries, Hans (1527-ca. 1604), arkitekt og maler 50
Wuchters, Abraham (ca. 1610-82), maler 98, 223, 226
Wulf, Ditlev, kannik 21, 49
Wulff, Søren Sørensen (død 1742), borgmester 261
Wøldike, Andreas (1687-1770), præst 55
Wøldike, Peder (død 1811), rektor 217
Zeltner, Theodor (1822-1904), arkitekt 201
Ziemer, Thomas, rådmand 98
Zimmermann, Samuel (-1748-57-), murermester 73
Zinzendorf, Nikolaus Ludwig von (død 1760), greve 35
Zwingli, Huldrych (1484-1531), reformator 38
Øllgaard, Rasmus, kirkevæрге 245
Ørslef, Peder, præst 55
Østergaard, Kirsten, væverske 244
Østergaard, Niels, maler og grafiker 244
Aagaard, Laurids Christensen, præst 55
Aalborg-epitafiemesteren 238
Aarsleff, Carl (1852-1918), billedhugger 197
Aas, Richard (født 1908), arkitekt 244

